
BIBL. NAZ.
Vitt. Emanuele III
150
E
28
NAPOLI

BIBL. NAZ.
VITT. EMANUELE III
150
E
28
NAPOLI

MISCELLANEORUM
EX MSS. LIBRIS
BIBLIOTHECÆ COLLEGII ROMANI
SOCIETATIS JESU
TOMUS II.

ROMÆ MDCCLVII.

APUD FRATRES PALEARINOS
PRÆSIDUM FACULTATE.
Prostant in Bibliopolio Palladis in Platea vulgo di Pasquino.

PONTIFICUM ROM.
EPISTOLÆ XXX
SÆCULO XIII SCRIPTÆ

AONII PALEARII EPISTOLÆ XXV

M. ANTONII MURETI

ET AD MURETUM

PAULI MANUTII, DIONYSII LAMBINI, JUSTI LIPSII
PETRI MORINI, ALIORUMQUE VIRORUM CLARISS.

EPISTOLÆ SELECTÆ

ACCESSERUNT

GRÆCORUM SCRIPTORUM ALIÆ NONNULLÆ

A LEONE ALLATIO OLIM RECENSITÆ

OMNES EX CODD. MSS.

BIBLIOTHECÆ COLLEGII ROMANI S.J.

NUNC PRIMUM EDITÆ.

ROMÆ MDCCLVIII

EX TYPOGRAPHIA PALLADIS

SUMTIBUS NICOLAI, ET MARCI PALEARINII

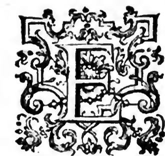
PRÆSIDUM FACULTATE.

EMINENTISS. AC REVERENDISS. PRINCIPI

ALBERICO
CARD. ARCHINTO

S. R. E. VICE-CANCELLARIO
ET SECRETARIO STATUS.

NICOLAUS PALEARINIUS F.

X longa diuturnaque peregrinatione, qua Angliam, Galliam, & Germaniæ partem lustravi, hunc ego cœpi fructum, ALBERICE *Cardinalis Amplissime, non*

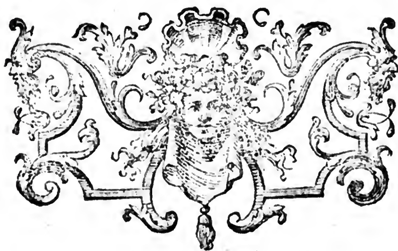
 solum

ſolum ut externos homines, qui in his ſunt regionibus, eximios nobiliſſimoſque viderem, ſed ut noſtros, qui Romæ præſertim vivunt, atque ante oculos quotidie verſantur, cognoſcerem. Nam quorum corpora Urbem, externas terras fama, nominiſque gloria inhabitat. Eorum vero, qui ad illa quoque loca aliquando venerunt, quæ ego vidi impreſſa veſtigia integritatis, continentiæ, liberalitatis, virtutum omnium! Itaque quales eſſent, tum denique cum ab eorum oculis abſui, plane perſpexi, non ex præſenti corporis forma, ſed partim ex aliorum, tunc cum minime aſsentari poſſint, prædicatione, partim ex imagine virtutum, quam iis in locis reliquerunt. Ex iis ſi Te unum eſſe dixero, qui ampliſſimæ atque antiquiſſimæ Familiæ communibus ornamentis, eximias has virtutum laudes adjeceris & tuas, cum excellenti doctrina, & ſingulari litterarum amore conjunctas; non equidem vereor, ne aſſentationi dare videar, quæ vera eſſe omnes homines fateantur, ſed metuo ne offendam modeſtiam tuam. Itaque a prædicandis tuis laudibus, quæ extremas Europæ regiones pervaſerunt, abſtinebo. Illud dicam tantum-

modo,

modo, quod omnes vel me tacente vident, Te ardentissimo & flagranti in litteras amore adductum, conquirendis doctorum hominum libris & præclarissimis monumentis, atque in nostras has regiones adsportandis, opibus nimirum & mercibus quæ preciosissimæ sunt, cùm Bibliothecam tuam, tùm vero Romam, atque Italiam locupletasse. Merces ergo hujusmodi aliquas ipse quoque expositurus, cui eas potissimum dedicarem, & primo veluti offerrem, quam Tibi, cujus eximia exstat in iis colligendis diligentia, atque in dijudicandis facultas omnino singularis? præsertim cum & illos, quorum ipsæ sunt, id maxime velle intelligerem, & is qui eas disposuit recensuitque, eo etiam nomine, ut id facerem suaderet, quod sunt ex his nonnullæ, quæ peritum atque intelligentem æstimatorem postulant; sive quod speciem habeant non ita præclaram, & aspectu venustam; sive quod obsoluerit earum usus, in hac corrupta apud multos studiorum & scientiæ disciplina. Sed Tu, Cardinalis amplissime, eas apud omnes auctoritate nominis tui tueberis atque ornabis. Me vero, qui operas, & sumptus, ut illæ producantur & veniant in hominum manus, contuli,

quique Romæ hanc pœne intermortuam proferendorum id genus monumentorum curam excitavi, si in clientelam tuam recipies, si conatus hosce meos ad fovendas amplificandasque bonas artes, & voluntatem probabis; fructum ero amplissimum atque optatissimum consecutus.

PETRUS

INDEX EPISTOLARUM

ROMANORUM PONTIFICUM

1. C*Lementis IV. Carolo Andegavensi.* Pag. 1.
2. —— *Marchionibus &c. Thusciæ.* 5.
3. *Innocentii V. Carolo Regi Siciliæ.* 9.
4. *Martini V. Eidem.* 19.
5. —— *Populo Urbis.* 29.
6. *Honorii IV. Eidem.* 30.
7. *Martini V. Priori Prædicatorum, & Guardiano Minorum.* 32.
8. —— *Carolo Principi Salernitano.* 34.
9. —— *Petro Regi Aragonum.* 35.
10. —— *Philippo de Lavena.* 38.
11. —— *Contra Petrum Regem Aragonum.* ibid.
12. —— *Contra eumdem.* 44.
13. —— *Episcopo Castellanetensi.* 51.
14. —— *Anconitanis.* 54.
15. —— *Carolo Regi Siciliæ.* 56.
16. —— *Universitatibus Neapolitan. &c.* 58.
17. —— *Contra Petrum Regem Aragonum.* 63.
18. —— *Contra eumdem.* 74.
19. —— *Contra eumdem.* 88.
20. *Honorii IV. De Reservatione a Provisione generali.* 92.
21. —— *Gerardo Legato.* 93.

22. *Honorii IV. Contra Alphonſum Petri filium*. 96.
23. —— *Contra Iacobum Alphonſi fratrem*. 100.
24. —— *Bonifacio Ravenn. & Petro Montiſregalis Archiep.* 103.
25. —— *Regi Angliæ*. 104.
26. —————— *Eidem*. 105.
27. *Nicolai IV. Gerardo Legato*. 106.
28. —————— *Eidem*. 108.
29. —— *Simoni Legato*. 108.
30. —— *Petro Archiepiſcopo Montiſregalis*. 110.
AONII PALEARII
1. —— *Octavio Vicecomiti*. 143.
2. —————— *Eidem*. 144.
3. —— *V. F. V.* 145.
4. —— *Andreæ Marino*. 146.
5. —— *Herculi Vicecomiti*. 147.
6. —— *P.N.* 149.
7. —— *H. S. C.* 150.
8. —— *V.* 151.
9. —— *M.P.* 152.
10. —— *Ma*. 153.
11. —— *An. M.* 154.
12. —— *Andreæ Rapicio*. 155.
13. —— *Antonio Veranto*. 158.
14. —— *Senatui Mediolanenſi*. 161.
15. —— *Ferdinando Imperatori*. 162.
16. —— *Nicolao Perrenoto*. 164.
17. —— *Baſilio Amerbachio*. 166.
18. —————— *Eidem*. 167.

AONII PALEARII
19.—— Petro Paulo Origonio. 168.
20.—— Jo. Michaeli Bruto. 169.
21.—— Ad Ducem Florentiæ. 172.
22.—— Ad Senatum Mediolanensem. 173.
23.—— Supplicatio. 174.
24. ———— Philippo Regi. 176.
25. ———— Senatui. 180.
——Carmina Carolo Austrio. 182.
——Epistola uxori. 184.
———— filiis. 185.
M.A. MURETI ET AD MURETUM CLAR. VIR.
1. —— Ripario. 365.
2. ———— Eidem. 366.
3. ———— Eidem. 367.
4. ———— Eidem. 367.
5. ———— Eidem. 368.
6. ———— Eidem. 369.
7. —— Herculi Ciofano. 369.
8. ———— Eidem. 370.
9. ———— Eidem. 372.
10. ———— Eidem. 372.
11. ———— Eidem. 373.
12. ———— Eidem. 374.
13. ———— Eidem. 375.
14. —— Melisso. 376.
15. —— Angelello. 377.
16. —— Poleario. 378.
17. —— Andr. Austr. 379.

M.A. MURETI

18. —— *Philosophiæ studiosis*. 380.
19. —— *Alexio Paganuccio*. 385.
20. —— *Hieronymo Ottobono*. 386.

AD MURETUM.

21. —— *Pauli Manutii*. 387.
22. ———— *Ejusdem*. 388.
23. ———— *Ejusdem*. 389.
24. ———— *Ejusdem*. 390.
25. ———— *Ejusdem*. 392.
26. ———— *Ejusdem*. 394.
27. ———— *Ejusdem*. 395.
28. ———— *Ejusdem*. 399.
29. ———— *Ejusdem*. 400.
30. —— *Aldi Manutii*. 401.
31. —— *Dionysii Lambini*. 404.
32. ———— *Ejusdem*. 418.
33. ———— *Ejusdem*. 420.
34. ———— *Ejusdem*. 423.
35. ———— *Ejusdem*. 424.
36. ———— *Ejusdem*. 426.
37. ———— *Ejusdem*. 428.
38. ———— *Ejusdem*. 430.
39. —— *Achillis Statii*. 435.
40. —— *Caroli Sigonii*. 437.
41. ———— *Ejusdem*. 438.
42. ———— *Ejusdem*. 440.
43. —— *Alexandri Rocii*. 441.
44. —— *Petri Morini*. 442.

AD MURETUM

45. —— *Petri Morini*. 444.
46. ———— *Ejusdem*. 446.
47. ———— *Ejusdem*. 447.
48. ———— *Ejusdem*. 449.
49. ———— *Ejusdem*. 450.
50. ———— *Ejusdem*. 452.
51. ———— *Ejusdem*. 453.
52. ———— *Ejusdem*. 454.
53. ———— *Ejusdem*. 455.
54. —— *Hippolyti Card. Estensis*. 457.
55. ———— *Ejusdem*. 458.
56. —— *Horatii Cardaneti*. 459.
57. ———— *Ejusdem*. 462.
58. —— *Oberti Giphanii*. 464.
59. —— *Justi Lipsii*. 467.
60. ———— *Ejusdem*. 470.
61. ———— *Ejusdem*. 473.
62. ———— *Ejusdem Paulo Manutio*. 474.
63. ———— *Ejusdem F. Ursino*. 477.
64. ———— *Ejusdem*. 478.
65. ———— *Ejusdem*. 481.
66. —— *Hugonis Blotii*. 485.
67. ———— *Ejusdem*. 487.
68. —— *Jo. Caselii*. 490.
69. ———— *Ejusdem*. 492.
70. —— *Lævini Torrentii*. 494.
71. ———— *Ejusdem*. 495.
72. —— *Io. Bissonerii*. 497.

AD

AD MURETUM
73. —— *Jo. Bissonerii.* 501.
74. —— —— *Ejusdem.* 503.
75. —— —— *Ejusdem.* 505.
76. —— *Gilberti Mallocii.* 508.
77. —— *Melissi.* 511.
78. —— —— *Ejusdem Gregorio XIII.* 512.
79. —— —— *Ejusdem.* 515.
80. —— —— *Ejusdem.* 516.
81. —— *B. Parthenii.* 517.
82. —— *Pelusii Crotoniatæ.* 520.
83. —— *Episcopi Reatini.* 521.
84. —— *Ascanii Columnæ.* 522.
85. —— *Balthasaris Ansidei.* 524.
86. —— *Juliani Medices.* 527.
87. —— *Petri Fabri.* 529.
88. —— *Alani Copi.*
Mureti Oratio pro Jo. Episcopio Militiæ Melitensis Magno Magistro ad Gegorium XIII. 533.
—— *Alterius Orationis fragmentum.* 538.
Nicolai Constantinopolitani Patriarchæ Ep. Græcæ. 549.
Theodori Nicæni Epistolæ Græcæ. 553.
Theodori Prodromi Epistolæ Græcæ tres. 564.

PETRUS

PETRUS LAZERI SOC. JESU

LECTORI.

SERIUS omnino quam initio constitueram, atque operis incœpti ratio postulare videbatur, hanc clarissimorum hominum partem alteram epistolarum profero in lucem: cujus longioris intervalli nulla fuit alia causa, præter absentiam illius, per quem erat alia pars edita, edi autem ista etiam deberet. Sed, ut scite est a Catone dictum, & ab Hieronymo postea [1] usurpatum; *Sat cito, si sat bene*: ut bene vero res instituta a nobis procedere videretur, pro virili curavimus; idest ut præstantissima doctorum hominum scripta (relictis multis, quæ in forulis asservantur Bibliothecæ hujus) & maxime utilia eligeremus. Sed quid nomine hoc *utilium* complectamur, necesse est hoc loco explicemus: nam utilitatem suo quisque unius commodo definire solet; cetera inutilia, levia, futilia, supervacanea prædicare. Ego tres video esse præcipuas proferendorum Scriptorum causas; quarum illa prima, ut Historiæ, sive aliarum disciplinarum obscuris ma-

1 Ep. 66. edit. Vallars. n. 9.

maxime rebus lux accedat; quodque antea ignotum erat, aut dubium, nunc plane sit perspectum, & confirmatum. Hanc si ego esse debere causam vel præcipuam educendorum operum negem, rei plane videar, quam instituo, totius ignarus. Verum quotusquisque invenitur, qui magnam hujusmodi monumentorum silvam, eamque incæduam domi habeat? qui si id genus unum aut alterum nanciscamur, magno nos affectos munere, magno obstringere posse alios beneficio, remque ipsam publicam litterariam arbitramur. Ergo sunt præter hanc causæ aliæ duæ, quarum altera hominum antiquitati atque auctoritati & nominis famæ aliquid tribuit, cavetque ut quicquam eorum, quæ ab illis elaborata esse constat, intereat; itaque horum omnia cupidissime colligit, atque evulgat: altera severioribus istis e media Philosophia aut Theologia, sive Historia litteris has quoque adjungit quæ humaniores sunt, & dici consueverunt, &, si quid pure, nitide, eleganter scriptum inveniat, sinit se orationis suavitate, quasi quodam aurium lenocinio duci, hominibusque ceteris impertit. Utraque vel alterutra potius harum causarum tueri potest Socraticorum illas epistolas (ut de epistolis duntaxat loquar) quas vir Græce doctissimus prudentissimusque Allatius edidit; item earum multas, quas M. Musurus recensuit, vulgavitque Manutius; vel quæ in *Farragine* altera laconicarum epistolarum Gilberti Cognati continentur: sunt enim antiquorum hominum & clarissimorum, vel graviter, aut belle, atque eleganter scriptæ. Probabiles ergo esse has causas nemo prudens negaverit, modo veræ sint, nec illud fiat, ut antiquis nominibus recentiora quædam proferantur; quod de nonnullis earum epistolarum, quas diximus, Godefridus Olearius, Pearsonus, Menagius judicarunt. Addo etiam, ut in his proferendis, magis quam profusi, temperantes esse velimus. Non enim magnorum hominum magna omnia sunt; & quemadmodum

modum est a Plinio [1] vere atque eleganter dictum, *nemo mortalium omnibus horis sapit*. Itaque, ut in corporibus effingendis deficere aliquando, & a legitima quasi forma aberrare natura videtur; cum scilicet gibberos homines procreat, cæcos, distortos; ita vel summi viri *non semper intendunt animum*, quod Quintilianus [2] ajebat; non semper id quod volunt consequuntur; vel animo curis aliis distracto, sive tristitia occupato; vel, ut ajunt, Minerva non favente & obsecundante, sed repugnante atque invita. Quamobrem bene idem docet, non *omnia, quæ magni auctores dixerint, utique esse perfecta*. Quæ quidem si nihilominus educere in lucem velimus, operam ipsi nostram, & famam perdimus hominum illustrissimorum. In aliis quoque, quæ ob nitorem, atque elegantiam scripta efferimus, magis est adhuc servandus modus. Ut enim in iis rebus, in quibus delectatio sola quæritur, id solum probatur, quod est excellens; ita ubi eloquentia dumtaxat atque elegantia spectatur, quod libenter legas, id vero necesse est esse eximium; sin minus, contemnitur & repudiatur. Hæc quæ dixi si ego præsto, non vereor, ut συναγωγὴν hanc nostram fastidiosis ipsis hominibus probem: utrum vero præstiterim, erit eorum qui illam legent judicare; me certe voluisse, non metuo vel juratus affirmare. Sed hæc mittamus; quidque ipsa hac operis nostri parte continetur, breviter indicemus. Sunt vero primò epistolæ Pontificum Romanorum sæculo XIII. scriptæ, quibus historiam eorum temporum illustrari maxime posse confidimus. Sequuntur epistolæ Aonii Palearii scriptoris elegantissimi numero XXV. Tertio loco posuimus M. Antonii Mureti nonnullas, plures vero ad Muretum ipsum Manutii, Lambini, Lipsii, Petri Possini, aliorumque virorum ea ætate doctissimorum. Denique accessit Appendix veluti quædam epi-

1 Lib. 7. cap. 40. 2 Inst. lib. 10. cap. 1.

epiſtolarum Græcarum, quas edere olim Leo Allatius vir Græce & Latine doctiſſimus volebat; idque palam ſignificavit. Ex ejus adverſariis has habuimus; Mureti illas ex ejuſdem codicibus, qui, ut alias dixi, cum Bibliotheca ejuſdem, fratris filii teſtamento, ad nos pervenerunt. Paleari vero epiſtolæ, partim deſcriptæ ſunt ex libro ms. Canonici Joannis Andreæ Irici Ambroſiani Collegii Doctoris, nimirum priores XVIII.; partim exſtabant in codice quodam noſtro cum hac inſcriptione. *Ex ms. Bibliothecæ Ambroſianæ fol. H. 72.* Epiſtolas vero Pontificum Romanorum ſumpſimus ex apparatu quodam hiſtoriæ Siculæ (Siculas enim res ferme comprehendunt) quem ſatis amplum habemus in libris Rogerii Comitis a Ventimilia. Sed de ſingulis his generibus epiſtolarum dicemus more noſtro ſeparatim. Nolumus enim ipſo in aditu fatigare lectorem; & maxime cupimus ad fructuoſa quæ ſunt loca digitum intendere, quò animadvertere ea facilius nullo ipſius labore poſſit.

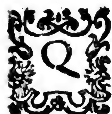

EPI-

EPISTOLÆ
ROMANORUM PONTIFICUM
XXX

SÆCULO XIII SCRIPTÆ.

IN EPISTOLAS PONTIFICUM ROMANORUM.

UAS primo loco collocavimus hoc libro litteras, eæ ſunt a Pontificibus Romanis: ut vero præponerentur, fecit vel dignitas eorum a quibus ſcriptæ ſunt, vel ipſarum antiquitas; addo etiam, rerum de quibus agunt gravitas & magnitudo. Nam prima, ipſa eſt, qua Carolo Andegavenſi Clemens IV. dignitatem auctoritatemque *Paciarii* contulit.

Paciarii nomen ante hoc ſæculum fortaſſe auditum non eſt, neque hujus dignitatis principibus quibuſdam viris collatæ extant ulla veſtigia: quam etiam nemo, quem viderim, paulo diligentius uberiuſque explicavit. Cauſam non tam nomini quam rei dediſſe videntur quæ ea maxime ætate efferbuere rixæ atque tumultus; cum ſeditionibus, factionibus, & diſcordiis, bellis etiam tota arderet Italia, necnon alia extra Italiam regna atque provinciæ; nec provinciæ aut civitates dumtaxat, ſed domus, & familiæ, ac ejuſdem ſæpe familiæ homines inter ſe odiis & ferro certarent: quamobrem direptiones, cædes, mala plurima, luctuoſiſſimaque quotidie oriebantur. Publice ergo pax ut ſtatueretur a prudentioribus hominibus, Pontificibus præcipue Romanis curabatur, & cum conſtituta fuerat, ne interturbaretur, ad eam ſacramento homines adigebantur; qui repugnarent, aut pacem jam ſancitam everterent, inflictis graviſſimis pœnis coercebantur. Itaque neceſſe erat, ut vir aliquis inſignis, qui quidem eſſet a partium ſtudio alienus, ad id curandum eligeretur, eique auctoritas tanta, quanta ad ea omnia præſtanda neceſſaria eſſet, concederetur. Hæc Paciariorum cauſa & quaſi ortus.

Multo

Multo ante hoc tempus, video paci curandæ & seditiosis hominibus coercendis præpositos fuisse Episcopos, quod etiam in epistola ex his prima atque altera Clemens commemorat [1]. In Concilio Juliobonensi [2] decretum est. *Ut pax Dei, quæ vulgo Trevia, sicut ipse eam initio constituerat, firmiter teneatur, & per singulas Parœcias, dictis excommunicationibus, renovetur. Qui vero eam observare contempserint, vel aliquatenus fregerint, Episcopi secundum quod prius constitutum est, eos judicando, justitiam faciant*. Est autem hic *justitiam facere*, quod vulgus nunc quoque populari sermone dicit, idest in noxios animadvertere; etsi aliter in aliis locis explicaverit eas voces Ducangius [3]. Multo frequentius occurrunt similia Conciliorum decreta hoc Sæculo, idest XIII. Satis est indicare Tolosanum concilium habitum anno MCCXXIX. aut Monpeliense paulo antiquius anno MCCXV. *De pace*, ait Tolosanum [4], *statuimus & præcipimus, quod omnes quatuordecimo anno, & supra jurent servare pacem. Et si quis monitus a Diœcesano vel per litteras, vel per nuncium ejus, infra* XV. *dies venire noluerit, ad id cogatur per censuram Ecclesiasticam: & ipse sit extra pacem, & homines sui, si ei fuerint; nec aliquis qui sit in pace teneatur ei in aliquo respondere; ipse autem de conquerentibus respondere cogatur. Illud autem juramentum de conservatione pacis de triennio in triennium renovetur*. Aliaque in hanc rem deinceps statuuntur [5]. Concilium apud Montempessulanum [6]; *Quoniam in præsenti Concilio agitur de negotio Jesu Christi, qui pacis est auctor, quædam super observatione pacis duximus statuenda, quæ volumus firmiter observari. Si quis pacem infra* XV. *dies, postquam a Diœcesano Archiepiscopo, vel Episcopo, viva voce, vel per litteras, seu per nuntium*

1 *pag. 3. & 7.*

2 *ap. Ordericum Vitalem ad an.* 1080. *lib. 5. pag.* 552. *inter Normannic. Scriptor Duchesnii, & in Collect. Harduini t. 6. par. 1. col.* 1598.

3 *Glossar. V.* Justitiam facere &c.

4 *c. 28. Collect. Hard. t. 7. col* 181.

5 *cap. 29. 30. 31. &c.*

6 *cap. 32. Collect. Hard. to. 6. par. 2. col.* 2050.

nuntium fuerit requisitus, jurare noluerit; ad id Ecclesiastica censura cogatur, & ipse sit extra pacem &c. Sequuntur[1] id genus decreta multa. Sed quod proximum est huic, sedulo animadvertendum est: nam in eo invenitur *Paciarii* nomen: *Qui commonitus a Paciariis infra* XV. *dies justitiam ad cognitionem Paciariorum facere* (hic justitiam facere est *pacisci*, sive cum adversario transigere) *vel firmare noluerit, Episcopus eum excommunicet, & de pace dejiciat, & terram ejus interdicto supponat.*

Hi tamen Paciarii non ea erant vel dignitate, vel auctoritate, quam hic volumus. Nam Paciarii nostri vel sunt viri ipsi principes, vel Archiepiscopi, Cardinales, & Apostolicæ Sedis Legati. Joannes Villanus[2] narrat, a Nicolao IV. Paciarium missum Florentiam Latinum Ord. Præd. Cardinalem Legatum; *Ordinò Paciaro, e Legato Fra Latino Cardinale, ch' era in Romagna per la Chiesa, huomo di grande autorità, e scienza grande appresso il Papa.* Waddingus[3] munus hujusmodi delatum refert Vesiano Ord. Min. Archiepiscopo Capuano Rectori Campaniæ & maritimæ plagæ. Habuit id quoque, ut Paciarius esset, Petrus S.Mariæ novæ Diaconus Cardinalis, ex diplomate apud Raynaldum[4]. Ex Laicis Principibus, præter hunc nostrum, constitutus est Paciarius Carolus Valesius a Bonifacio VIII. ut tradit Villanus[5]; *E oltre a questo le diede titolo di Paciaro in Toscana*: quod mox etiam repetit[6]; *E per intestamento de' Guelfi di Firenze sì li diede titolo di Paciaro in Toscana, e ordinò che venisse alla Città di Firenze.*

Quæ autem esset Paciariorum auctoritas, cognoscimus ex litteris, quibus Vesiano[7] apud Waddingum potestas confertur, *inter quascumque personas provinciarum ipsarum ..... invicem dissidentes tractandi, ordinandi, & faciendi*

1 *33. 34. 35. 36. 37. 38. 39.* 2 *lib. 7. cap. 56.*
3 *Diplom. n. 94. tom. 8. edit. nov. pag. 411.* 4 *ad an. 1296. n. 1.*
5 *lib. 8. cap. 42.* 6 *cap. 48.* 7 *l. all.*

ciendi pacem atque concordiam; & treuguas etiam ineundi; necnon pacem, concordiam, & treuguas hujusmodi, juramentorum interpositionibus, pœnarum adjectionibus, & aliis firmitatibus vallandi & roborandi, turbatores quoque, & impeditores pacis ... per censuram Ecclesiasticam, per temporalem districtionem ... appellatione postposita, compescendi. Sed longius abeundum non est, ut quæ Paciarii nomine Carolo auctoritas accederet, intelligamus. Nostræ hæ, quas vulgamus, significant [1], & extant Clementis ejusdem litteræ [2] Vicario Urbis, quibus id quidem narrat, & Carolum Paciarium in Tuscia constitutum, & quæ ejus esset potestas, quidque hac potestate usus effecerit; *Eidem Regi*, inquit, *de fratrum nostrorum consilio pacis tutelam in Tusciæ finibus, quæ* [3] *vacanti subsunt imperio, duximus committendam, eundem inibi Paciarium statuentes, data sibi sub certa forma plenaria potestate omnes illos qui pacem jurare nollent, aut juratam violare præsumerent, comprehendendi. Cum igitur Rex idem, sicut Ecclesiæ fidelis filius devotissimus, onus hujus officii assumpsisset, & nedum cum benevolis, sed etiam cum his qui pacem oderunt vellet esse pacificus; quia tamen in locis aliquibus pacis filios non invenit, attente considerans & prudenter attendens, quod juxta Sanctorum sententias, pax tantum est bonum, ut per suum licite quæratur contrarium, si nequeat aliter obtineri, subegit aliquos manu valida, & nonnullos obsidione vallavit, illuc se conferens personaliter, ut non solum utilius, quin etiam citius, & humanius cœptum tantum negotium consummetur*. Addit Clemens, se, eidem repugnantes & opponentes, vel opem ac consilium opponentibus præstantes, *Excommunicationis mucrone percutere*, loca vero, in quibus se receperint, *Ecclesiasticis interdictis supponere*. Adversatos Carolo Senenses præcipue & Pisanos, constat ex alia ejusdem Urbani epistola [4]. Itaque Pisanorum urbem Metropolitica dignitate pri-

1 *pag.* 4. 2 *tom.* 2. *Anecdot. Martene ep.* 512. *col.* 512.
3 qui. 4 *ep.* 559. *ib.*

privavit ob eam cauſam, quod *chariſſimum in Chriſto Filium noſtrum Carolum Siciliæ Regem illuſtrem, primo Patiarum, & poſtea Vicarium Imperii per eamdem Eccleſiam in Tuſciam deſtinatum non ſolum recuſaverunt admittere, verum etiam ſe illi præſumpſerunt opponere, ac ipſum multipliciter oppugnare*; ut reſtituta poſtea dignitate, narrat Gregorius X.[1]

At quo tempore Carolus Paciarii munus obtinuit, id nunc vero quærendum eſt. Litteræ noſtræ, quibus hoc Carolo tribuitur, datæ leguntur II. *Non. Jun. an.* III. Clementis ideſt a. 1267. Atque eundem etiam diem habent aliæ, quarum particulam produxit Raynaldus[2], ſive noſtris his ſimiles, ſive eædem potius. Verum inter Clementis Epiſtolas quas Martene protulit, eſt CCCCL.[3] data IV. Id. April. In ea dignitatis hujuſce Carolo collatæ mentio habetur; *In veſtris partibus conſtituendum duximus ad veſtrum beneplacitum Paciarium generalem*. Et quamquam codd. nonnulli habeant *Ad noſtrum beneplacitum vicarium generalem*, prior tamen illa lectio (quæ etiam convenit codici, quem Raynaldus[4] vidit) probatur magis, ex iis quæ ſequuntur; *Ceterum nullus timeat quod ſe faciat partiarium* (ita bene Raynaldus, male Martene *panciarium*) *quem Paciarium nominamus*. In verbulo enim *paciarius & partiarius.* ludus eſt quæſitus, qui ſi *Vicarium* ſubſtituimus, omnino perit. Illud tamen malo, quod & Raynaldus habet, *ad noſtrum beneplacitum*. Quod tamen hæc apud Martene epiſtola habeatur maturius aliquando data, nil impedit hanc noſtram. Eſt enim animadverſum præclare a Raynaldo[5], non ſemel, ſed iterum fuiſſe hanc Paciarii dignitatem Carolo a Clemente collatam, ſive confirmatam. Et vero eſt aliqua inter utramque epiſtolam, & muneris ejuſdem aſſignationem diverſitas. Nam primò illa Florentinis ſolis ſcripta eſt, & ad ſolos Florentinos

 ſpe-

1 *Ex diplomat. Gregor. X. ap. Ughellum in Archiep. Piſan. to.3. col. 442. edit. nov.* 2 *ad an. 1267. num. 7.* 3 *tom. 2. Anecd. col. 456.* 4 *ad an. 1267. num. 5.* 5 *ad an. 1267. nu. 6. & ad an. 1268. nu. 2.*

ſpectat. Deinde in illa Paciarium facit Carolum Clemens ad *beneplacitum* ſuum; in noſtra ad id tempus, *quo Imperatorem, vel Regem Romanorum a Sede Apoſtolica approbatum regnare contigerit*; tunc vero eo munere fungi prohibetur ultra menſem. Valuiſſe tamen maxime videtur tempus illud, quod commiſſum eſt litteris noſtris. Nam idem Clemens ſcribens Regi Caſtellæ [1], eo legitimo tempore Paciarium futurum Carolum ſignificat, quod litteræ noſtræ aſſignant, adjecta cauſa cur factum id fuerit; *Sciat igitur*, inquit, *tua ſublimitas, quod cum ſublato de medio Manfredo, quondam Dei perſecutore, & noſtro, filii Satanæ familiares ipſius in Tuſciæ & Lombardiæ partibus ſe videntes acephalos Corradini nomen invocare cæpiſſent, jam Tuſci quemdam proditorem Eccleſiæ tamquam ejus Vicarium erexiſſent; nos videntes diſcrimen in limine, pacem per Tuſciam jurari mandavimus, & cariſſimum in Chriſto filium Carolum Regem illuſtrem Siciliæ, non Imperii ſicut quidem mentiuntur in contrarium, ſed pacis conſtituimus ſervatorem: quem ad hoc eò magis idoneum eſſe credimus, quò in partibus illis factus erat robuſtior; Florentinis, Piſtorienſibus, Pratenſibus* (ſic enim legendum omnino eſt, non *Pracenſibus*, ſive *Præjacentibus*, quæ eſt altera lectio peſſima apud eundem Martene) *& quibuſdam aliis in Poteſtatem aſſumptus. Sane ſimilia a noſtris Prædeceſſoribus facta legimus, quæ non ſolum vacante Imperio legitime poſſunt fieri, ſed etiam fluctuante. Cautionem tamen ab eo recepimus, quod Imperio ordinato datum ſibi deponat officium infra menſem*. Datæ ſunt litteræ XVII. Cal. Jul. ideſt die undecimo a noſtris, cum rumores ſparſos Pontifex collegiſſet, vetereturque ne Regem moverent. Ceterum quæ de Florentinis, Piſtorienſibus, Pratenſibus habet, continentur etiam in noſtris; explicantur vero omnia a Saba Malaſpina [2]: ex quo habetur, Vicarium Conradini factum eſſe Conradum Capycium.

Erit

1 *ep.* 492. *tom.* 2. *Theſ. Anecd. Mart. col.* 495.
2 *lib.* 3. *cap.* 17. 18. *&c.*

Erit fortaffe qui illud exquirat; cum in litteris Regi Caftellæ, non Tufciæ folum Clemens, fed Lombardiæ etiam meminerit, an Paciarii auctoritatem fola Tufcia circumfcripferit; an vero ad Lombardiam propagarit. Non eft difficile refpondere; five eo tempore quo litteræ noftræ fcriptæ funt, five ante diem v. Kal. Augufti, aut iis, qui hunc proxime antecefferunt, factum illud fuiffe, neque in Lombardia folum, fed etiam in Flaminia, five *Romaniola*. Nam inter diplomata quæ producit Martene, poft litteras datas Vicario Urbis v. Cal. Augufti, quibus fignificatur, Paciarium conftitutum Carolum, additur; *In eodem modo Prælatis in Tufcia, & Lombardia conftitutis* [1].

Sed redeundum eft ad litteras illas fcriptas Regi Caftellæ, in quibus Clemens negat, Carolum Imperii fervatorem a fe fuiffe conftitutum, licet id nonnulli affirmaverint. *Vicarium*, opinor, intelligit. Et revera nullas vidi, nec reperire potui litteras Clementis, quæ illud hoc anno ab eo factum oftenderent. Sunt tamen anno fequente datæ Viterbii xv. Kal. Martii [2], in quibus legitur; *A multo tempore fciffuris variis provinciam laceratam ad pacem reducere cupientes, te, cujus in majoribus longe negotiis fidem probavimus & induftriam, in ipfius Tufciæ finibus Romano fubjectis Imperio dudum conftituimus Paciarium. Sed cum pacis filios in diverfis civitatibus, & locis earum partium non inveneris, immo potius turbatores; ne officii commiffi tenuitas noftrum poffit propofitum, & tuum impedire proceffum; nos qui fluctuantis Imperii curam gerimus, te Vicarium ipfius Imperii in dictis partibus conftituimus generalem*. Meminit hujus muneris ei in Tufcia conceffi Gregor. X. [3], & Joannes XXII. [4] Itaque de eo dubitare non licet. Sed ut dixi ad annum fequentem

1 *col. 513.*
2 *ep. 625. ap. Marten. tom. 2. Anecd. col. 587.*
3 *in ep. Regi Caftella ap. Raynald. ad an. 1272. num. 37.*
4 *Proceff. II. in Ludovic. Bavar. t. 2. Anec. col. 650.*

MCCLXVIII. pertinet. Erravit ergo, & vulgi opinionem, quam Clemens ipse damnat, secutus est Monachus Patavinus [1]; *Anno D.*MCCLXVII. *Rex Carolus regno subacto Siciliæ venit Viterbium ad revocandum Papam Clementem, & ibidem est ab eo Vicarius Imperii constitutus*: nisi hoc non Scriptoris ipsius, sed librarii peccatum sit, qui pro *Paciario*, nomine fortasse & munere ignoto, quod erat ei notissimum *Vicarium* substituerit, quemadmodum in litteris supra ex Martene allatis factum in aliquibus codicibus deprehendimus. Est præterea in iisdem litteris, Carolum a *Florentinis*, *Pistoriensibus*, *Pratensibus*, *& quibusdam aliis in Potestatem assumptum fuisse*. Id etiam apertius in litteris Cardinalis Sanctæ Cæciliæ [2]; *Rex vero Siciliæ carissimus in Christo Filius noster nobiscum est Viterbii, quem vacante Imperio Capitaneum Tusciæ proponimus constituere. Etiam Florentini, Lucani, Pistorienses, & quædam alia loca celebria eumdem Potestatem usque ad Calendas Januarii, & inde ad sex annos continuos elegerunt, & per eum hodie gubernantur*. Idem habet in epistola Episcopo Albanensi [3], & Card. s. Hadriani [4]: Gregorius vero X. [5] hoc & in urbibus Lombardiæ quibusdam consecutum eum narrat; *Porro cum ad Vicariam in Tuscia, charissimo in Christo Filio nostro Regi Siciliæ illustri, ejusdem sedis auctoritate commissam, & Potestarias in quibusdam Tusciæ ac Lombardiæ civitatibus a Rege ipso ejusdem sedis tolerantia, seu permissione susceptas, ipsius petitionis feratur intentio &c.* Uberius etiam hoc idem Gregorius in litteris apud Raynaldum, rem totam explicans [6]; *Pacis autem hujusmodi eumdem Regem a principio constituens servatorem, deinde ut in commissa sibi Provincia, singulis suam reddendo justitiam, pacem melius conservaret, cum pax justitiæ sit opus, & fructus, ipsum ut haberet exhibendo omnibus justitiæ pote-*

1 *tom. 8. Script. Murator. col. 727. V. & Sabam Malespinam lib. 5. c. 6.*
2 *ep. 471. col. 472. Thes. tom. 2. Marten.* 3 *462. ib. col. 465.*
4 *559. col. 543.* 5 *l. all.* 6 *ad an. 1272. num. 38.*

potestatem, Vicarium sub certa forma in eadem provincia Tusciæ constituit generalem; & demum cum post labores innumeros, & expensas non modicas, reductis rebellibus per suum ministerium toti eidem provinciæ pax saltem publica proveniret; idem prædecessor, regiminis Regis ipsius utilitate pensata, patienter toleravit, seu non indigne permisit, eumdem Potestariæ officium in civitatibus Lombardiæ, quæ illud sibi offerrent, licite exercere. Animadvertas & illud, in litteris Cardinali s. Cæciliæ, in animo habuisse Clementem eundem *Capitaneum Tusciæ* constituere; quod significare forte voluit Jo. Villanus [1], cum Carolum appellat *Campione di s. Chiesa*. Sed nihil hæc ad rem nostram; nec diutius in hoc Paciarii munere explicando immorari debemus, quod ad primam atque alteram harum epistolarum pertinet.

Tertia ea est, qua Innocentius V. Anno MCCLXXVI. testatur, *homagium*, ut tunc dicebatur, sibi factum ab eodem Carolo pro Siciliæ regno, & regno Neapolitano: atque *homagii* hujus sibi præstiti *Actum* litteris suis Pontifex inseruit. Habemus *homagii* istius exempla multa, præsertim apud Baronium. Antiquissimum fortasse est, quod ipse recitat ad An. MLIX. [2] Roberti Guiscardi. Aliud simile nostro (quod ab eodem commemoratur) inseruit Annalibus suis Raynaldus [3]; item Caroli II., sive Claudi, filii Caroli hujus, sed aliquanto auctius; multo etiam similius, imo geminum Caroli nostri Joanni XXI. [4]: itaque abstinuissemus ab hoc vulgando, nisi duo, ut id faceremus, suasissent; I. Quod integrum, quale nostrum est, cum testificatione Pontificis, cui præstatur, adjunctaque epistola, de servata custoditaque sacramenti fide, nullum vidimus. II. Quod voluimus præclarum hoc de Innocentio V. monumentum extare, de quo vix quicquam occurrit in Annales relatum. Addere & illud possumus, emendatius aliquantò esse nostrum, quam quod a Raynaldo vulgatum est.

1 *lib. 7. c. 62.* 2 *n. 70.* 3 *ad an. 1289. n. 2.* 4 *ad an. 1276. n. 38.*

Quarta epiſtola eo etiam nobilior digniorque viſa eſt quam vulgaremus, quod præclarum omnino monumentum continet collatæ Senatoriæ dignitatis a Romanis Martino IV. Multi id jampridem docuerunt, & teſtes ejus rei produxerunt antiquos Scriptores; imo Raynaldus [1], Romani ipſius populi decretum, Senatorem eligentis Martinum, vulgavit: nemo tamen, quem viderim, hanc epiſtolam, qua etiam ipſum populi decretum continetur: itaque illud iterum producimus, non ſolum, ne litterarum ipſarum partem auferamus, ſed quod teſtium adſcriptorum nomina voluit Raynaldus, neſcio qua de cauſa, reſecare. Gravius multo eſt quod in producenda hac epiſtola peccavit Martene [2]. Partem ejus dumtaxat primam vulgavit, & ad aliud argumentum traduxit: itaque ei fecit hunc titulum; *Ad Regem Siciliæ; ut Pontificalis conſecrationis munus in Urbe ſuſciperet, ſe ſtuduiſſe pacem Romanis procurare; quod ut efficacius obtineret, ipſi commiſiſſe urbis regimen*. Nihil tam alteri diſſimile aut repugnans, nec Hercules quidem κροκωτοφόρος, ut huic argumento illa epiſtola, ſi tota legatur: quod enim de conſecratione ſua habet in Urbe, & in Principis Apoſtolorum Baſilica, præfatio quædam eſt ejus, cujus cauſa ſcribit, ideſt conceſſæ ſibi Senatoriæ dignitatis & ad Carolum tranſlatæ. Sed eam quò melius Martene aptaret argumento ſuo, præter ablatam, ut diximus, extremam partem, *nobis* vertit in *vobis*, levi unius voculæ mutatione, ſed quæ omnem ſenſum pervertit. Addas alia Marteniani exempli menda, ut cum epiſtolæ ferme ipſius initio pro *niteremur pacis fluenta diffundere*, habet *intererunt fluenta diffundere*. Illam ergo nos reſtituimus, integramque dedimus, præſertim cum in poſtrema parte, qua Senatorium munus ſibi delatum Pontifex transfert in Carolum Andegavenſem, res contineatur, quæ eſt quidem a Raynaldo aliiſque tra-

1 *ad an. 1281. num. 15.* 2 *tom. 2. ampliſſimæ Collectionis Martene col. 1284.*

tradita, ſed non ita antiquo atque idoneo teſtimonio confirmata. Subjecta eſt huic epiſtolæ alia epiſtola *Populo Urbis*, eodem argumento.

Sexta, quam huic Martini ſubjunximus, eſt Honorii IV. atque eum locum habuerat in codice noſtro a collectore, quod ſecutus, credo, ſit argumenti ſimilitudinem. Eſt enim de Senatoria dignitate Urbis collata Honorio IV. Atque egregium ſane monumentum haberi debet, quod rem, de qua hactenus viri docti dubitaverunt, decidit. In catalogis, quos legi, Senatorum Urbis, Honorii nomen non comparet, nec hujuſce rei meminere unquam aut Bernardus Guidonis, aut alii ejus vitæ Scriptores. Platina eum ait electum in Pontificem veniſſe Romam, *fratre ejus Pandulpho Senatoriam dignitatem tunc gerente*. Senatorem fuiſſe Pandulphum alii etiam tradunt: itaque etiam Senatoris inſignibus ornatur in cenotaphio, cujus ectypon dedit Cl. P. Abbas Nerinius [1]. Hinc aliquid de Senatoria Honorii ipſius dignitate ſuboluit nonnullis; aſſerere autem auſi non ſunt: quos inter recenſebo recentem Scriptorem vitæ Buſonis Cl. Raffaelium [2]. Compertam ergo rem facit epiſtola noſtra; atque hinc autumamus, Romam venientem (nam cum epiſtolam ſcriberet, Peruſiæ erat, licèt ſe venturum *e veſtigio* Romam ſignificet) ideo fratrem ejus Pandulphum Senatoria dignitate ornatum inveniſſe, quod ipſius vices gereret, locumque teneret, vel quod in illum (ut Martinus cum Carolo fecerat) eam tranſtuliſſet. Eſt etiam in fine epiſtolæ quod adnotari debeat ad horum temporum inſtituta moreſque cognoſcendos; *nec miremini, quod Bulla non exprimens nomen noſtrum eſt appenſa præſentibus, quæ ante ſolemnia memorata præcedunt, quia hi qui fuerunt*

1 *in monument. Eccleſ. & Monaſt. s. Alexii pag.* 261.

2 *pag.* 198. Non mi è noto, ſe ſia ſtato creato Senatore Onorio IV. Veggo però ſoſtenere nel breve ſuo Pontificato, e nel 1285. cotale impiego il fratello ſuo Pandolfo de' Savelli.

runt hactenus in Romanos electi Pontifices consueverunt in bullandis litteris, ante suum consecrationis munus modum hujusmodi observare. Olim nec nomen suum præponere aliis consuevisse in inscriptione litterarum, sed eum locum datum Archipresbytero, primo scilicet eorum, penes quos sede vacante erat rerum gerendarum potestas, tradidit Garnerius [1] ex inscriptione epistolæ Joannis IV. [2], *Dilectissimis & sanctissimis Thomiano &c. Hilarus Archipresbyter & servans locum sanctæ Sedis Apostolicæ, Joannes Diaconus & in Dei nomine electus* (Joann. IV.) *item Joannes Primicerius & servans locum Sanctæ Sedis Apostolicæ, & Joannes servus Dei Consiliarius ejusdem Apostolicæ Sedis.* Mabillonius tamen [3] ideo factum hoc censet, quod expectanda tunc esset Imperatoris confirmatio, atque ea nondum advenisset. De eadem inscriptione epistolæ Baronius [4], & Pagius [5]. Quod pertinet ad nomen Pontificis Bullis insculptum, fuse alibi [6] idem Mabillonius.

Septima epistola ad Martinum pertinet, atque ea Martinus dispensat (ut in vulgari re vulgaribus verbis utamur) ut matrimonium contrahi possit inter Franciscum Crescentium, & Magdalenam de Insula, quæ se quarto consanguinitatis gradu attingebant. Lubentes producimus hanc epistolam, quod non adeo olim, ut nunc, frequentia fuerint hujusmodi dispensationum exempla. Christianus Lupus [7] primam hujusmodi dispensationem, quam noverit, ait in Ecclesia Latina fuisse a Nicolao II. concessam Guillelmo Normanniæ Duci & Mathildi Flandrensi; additque, longe difficiliorem se præbuisse Innocentium III. ad dispensandum quarto cognationis gradu Othonem IV. & filiam Philippi olim Imperatoris. Alibi etiam [8] fusius in eodem argumento versatur,

1 *ad Diurnum cap. 2. tit. 1.*
2 *ap. Baronium ad an. 659. n. 6. & Coll. CC. Labbe tom. 5. col. 1717.*
3 *Commentar. in Ord. R. §. 17.* 4 *ad an. 590. num. 10.*
5 *ad an. eumdem num. 8.* 6 *lib. 2. Diplomat. cap. 14. num. 10.*
7 *ad Conc. Rom. Nicolai II. tom. 5. edit. Venet. pag. 110.*
8 *ad can. XI. Conc. Remens. Leonis IX. tom. 4. pag. 188.*

tur, docetque, illam rigidiorem disciplinam, qua incestuosa conjugia dirimebantur, nec dispensatio concedebatur, ad Urbani II. tempora viguisse; primum, qui dispensaverit, fuisse Alexandrum III. cum Othone & Philippi filia, ut diximus; quæ quidem dispensatio ad pacem Imperio reddendam necessaria omnino videbatur; datam etiam ea lege, ut amplissima duo monasteria Otho fundaret, & ceteri qui ad Imperium spectabant, largitione eleemosynarum, precibus, operibusque piis illud veluti Ecclesiasticæ disciplinæ inflictum vulnus curarent: præcessisse quidem dispensationes alias; sed illas non fuisse contrahendi matrimonii prævias, *sed dumtaxat posteriores male contracti matrimonii toleratrices dispensationes*; atque hujusmodi esse illam, quam Guillelmus Normanniæ Dux accepit; item quam Rainerio Hannoniæ Comiti impertitus est Gerardus Cameracensis, ut Baldricus Tornacensis narrat, affirmans hunc sibi proposuisse B. Gregorii exemplum, cum Anglis scilicet dispensantis [1]. Concludit ergo Lupus disputationem suam; *Dispensationes prævias initiavit Alexander* III., *Innocentius* III. *ac ejus successores viam ampliarunt*. Ad *prævias dispensationes* pertinere hanc Martini, nemo, opinor, dubitabit. Itaque is quoque accensendus illis Pontificibus, qui veterem disciplinæ rigorem temperandum duxerunt.

Octava ejusdem Martini epistola gratulatoria est de confirmata a morbo valetudine Caroli Andegavensis, Carolo Principi Salernitano ejus filio scripta. Cum v. Id. Octobris Dominicum esse diem significet; colligitur annum, quo scripta fuit epistola, esse MCCLXXXII. Nec fortasse est, præter hanc epistolam, qui his temporibus morbo tentatum Carolum, aut sanitati restitutum tradat.

Epistolæ quæ deinceps sequuntur multæ ad Siculas res pertinent, & acerrimas de eo regno contentiones Petrum inter Aragonensem, & Carolum Andegavensem, de quibus

1 *Epist.* 64. *lib.* XI. *ind.* 4. (*tom.* 2. *oper. col.* 1155.)

bus gentis illius scriptores Nicolaus Specialis [1] (quem post Baluzium Muratorius [2] recensuit) & Bartholomæus de Neocastro [3]; Exteri quoque Ricordanus Malespina, sive ejus continuator Jacchettus [4], Jo. Villanus [5], Caffari [6], &c. Habemus & in Cimeliis nostris dignam, quam aliquando fortasse proferamus, Siculæ cladis, & eorum quæ eam præcesserunt, fusiori stylo contextam narrationem ignoti Auctoris cujusdam, qui tunc vivebat: ipse enim codex recentiorem ætatem ferre non potest. Est ergo ordine hoc nostro IX. qua Martinus respondet Petro Regi Aragonum petenti, ut Sedis Apostolicæ legatus mittatur, qui, se præsente, expeditionem, & *Crucem*, ut vocabant, adversus Saracenos indicat: cum nimirum ipse negotium hoc conficiendum curet. Etsi nota temporis epistolæ adscripta non est, ad illud certe pertinet, quod cladem, quam *Vesperorum Siculorum* nomine vulgo indigitamus, antecessit; quando nimirum id moliens Petrus, ut Siciliæ regno potiretur, metuens vero Caroli potentiam, instructa classe, *diede boce, e levò stendale d'andare sopra i Saracini*, ut ait Villanus [7]. Fusius id, atque epistolam hanc nostram subindicare videtur Guillelmus de Nangis; *Petrus Rex Aragonum navigium parans adversus Carolum Regem Siciliæ, Siculorum monitu, ne perciperetur quod male conceperat, misit ad Romanam Curiam solemnes nuncios, fingendo significans, quod cum sumptuoso, & sollicito apparatu ad servitium Dei, & Ecclesiæ, & exaltationem Fidei Catholicæ, versus Africam super barbaros potentiæ suæ brachium dirigebat*. Ita apud Dacherium [8] ille, & Anonymus apud Duchesnium [9] omnino verbis iisdem, ut multa alia. Quin Martinus ipse in litteris apud Raynaldum [10]: *Nec eum excusat, sed accusat potius, quod ad partes Afri-*

1 *lib. 1. Hist.* 2 *tom. 10. Script. rer. Ital.* 3 *tom. 13. Script.*
4 *Addit ad Ricord. cap. 209.* 5 *lib. 7.* 6 *lib. 10.*
7 *lib. 7. c. 60.* 8 *to. XI. vet. edit.* 9 *to. 5. Script. Hist. Franc. p. 850.*
10 *ad an. 1283. num. 21.*

Africæ insulæ prædictæ vicinas diebus aliquibus declinavit; id enim ipsum ideo concinnasse probat, immo & convincit eventus, ut opportunitate captata commodius iniquitatem quam conceperat parturiret . . . nec esset vel sit verisimile, quod eandem Africam, terram quippe diffuso vastam ambitu, refertam incolis non prorsus imbellibus, crebris munitionibus, ut habet fama, non vacuam . . . cum comitiva modica bellatorum solus assumeret invadendam: cujus epistolæ verba hanc nostram illustrant. Repugnare his paulum videtur in Vita Martini [1] Amalricus Augerius, scribens, iter in Sardiniam simulasse Petrum. Explicari tamen potest ex iis, quæ, ex vetustioribus, opinor, Auctoribus, Fazellus [2] narrat, Petrum, ne sacræ militiæ professione abusus ementiendo videretur, primùm Africæ oram circa Hipponensem urbem incendio vastasse, deinde Siciliam animo spectantem, iter in Corsicam instituisse, ibique expectasse, quò Joannis Prochytæ consilia & conspiratio evaderet.

Epistola X. cavet Martinus, ne Urbsvetus a militibus Petri Regis Aragonum occupetur: præpotens enim erat Ghibellinorum factio, atque ex ea Dux Consulum artis electus fuerat anno superiori 1581. Nerius de Greca, ut refert Monaldus Monaldeschi [3]. Præterea, ut idem Martinus Joanni Cardinali s. Cæciliæ scribit [4]; Petrus *ad pacificum statum Urbis, patrimonii s. Petri, aliarumque terrarum ipsius Ecclesiæ subvertendum, & partes easdem ab* (Pontificis) *obedientiæ debito avertendas, nunc per nuncios, nunc per litteras, variis machinationibus nititur, & nisibus fraudulentis insistit.*

Quæ deinceps sunt epistolæ ordine XI. XII. XVII. XVIII. Petri Aragonensis condemnationem habent, quibus homini Christianis sacris interdicitur illa formula, qua in hujusmodi re uti Romani Pontifices consueverunt. Gabriel Cossartius [5] sententiam pariter Martini contra Petrum repræsentatu-

1 *tom. 3. p. 2. Script. Murat. col. 430.* 2 *init. lib. 9.*
3 *Comment. Hist. pag 55.* 4 *ap. Martene tom. 2. ampl. coll. col. 1296.*
5 *tom. XI. collect. Conc. par. 1. col. 1186. edit. Paris.*

taturus, præfatur; negotium hoc totum damnationis Petri a Pontifice Romano factæ, binis vel ternis hujusmodi litteris contineri; Epistolam unam se jam edidisse inter Martini epistolas [1], scriptam Urbevetere die festo Ascensionis Domini anno 1282, sed eam revera ad Petrum non pertinere, sed ad eos, qui Siciliam Romanæ Ecclesiæ stipendiariam invasissent: itaque male ei titulum fecisse Binium, quasi esset sententia excommunicationis adversus Petrum regem Aragonum lata, cum nihil contra eum nominatim decernatur. Alteram epistolam sive sententiam, eamque contra Petrum vere latam apud Montemflasconem XIV. Kal. Decembr. MCCLXXXII. ipse eo loco exhibet [2]; item tertiam pronuntiatam Urbevetere XII. Kal. April. MCCLXXXIII. [3] Primam harum ediderat antea Duchesnius [4]; tertiam quoque insertam litteris Episcopi Reatini. Alteram vulgaverat Bzovius [5], sed male Clementi IV. adscripserat; hanc eamdem & tertiam Dacherius [6]: omnes extabant in nostro codice, annorum, quo latæ fuerunt, ordine collocatæ: ex quo quidem codice vidimus, præter eas quas Labbeus nominavit, multas hoc in negotio intercessisse; quæ scilicet Petrum ipsum, aut ejus causam damnant. Atque hoc etiam ex iis colligi potest, quæ jam sunt editæ. Raynaldus [7] insignem vulgavit, quæ codice pariter hoc nostro continebatur, exorditurque a verbis illis; *Exurgat Dominus, judicet causam suam*; cui & addit alias nonnullas. Martene [8] similem habet Martini Papæ, datam A. MCCLXXXIII. Sed nostræ, quas nominavimus, propius etiam ad damnationem Petri ipsius spectant, atque ostendunt, nequaquam esse verum, quod Cossartius ajebat, binis aut ternis litteris rem fuisse confectam. Datæ vero sunt XI. Feria V. in Cœna Do-

1 *ibid. col.* 1146. Cogit nos temporis qualitas.
2 Longa retro series. 3 De insurgentis in regno Siciliæ.
4 *tom.* 5. *Scriptor. Hist. Franc. pag.* 874. 5 *ad a.* 1238. *n.* 15.
6 *tom.* 2. *Spicil. vet. edit. pag.* 640. 7 *ad an.* 1287.
8 *tom.* 2. *ampliss. collect. col.* 1294.

Domini, XII. die Ascensionis, XVII. die festo dedicationis Basilicæ Ss. Apostolorum, XVIII. die cœnæ Domini consequentis anni MCCLXXXIV. Atque his nimirum diebus Excommunicationis sententias ferri solitas a Romano Pontifice, testes sunt veteres sacrarum cœremoniarum libri; ut Ordo Romanus Mabilloniano ordine XIII. [1], ubi dicitur, *In Cœna Domini Papa residet in Faldistorio, & leguntur per Cappellanum Excommunicationes, & Diaconus Cardinalis exponit, & sicut* (in Cod. Vaticano a Gattico edito [2] *sic*) *de quolibet processu . . . Ad hoc vero quæri potest, quare hoc hodie* (Gattic. *hac die*) *& in Ascensione Domini, & in festo Dedicationis Basilicæ XII. Apostolorum hujusmodi Excommunicationes fiant, in Ecclesia Dei &c.* Ubi & hoc animadvertendum est; quod hic legitur *Dedicatio Basilicæ XII. Apostolorum*, videri esse ab imperito librario. Cum enim ex titulo Mabilloniano editus sit ille cœremonialis liber hoc ipso tempore, jussu scilicet Gregorii X., ex diplomatibus nostris, eorumque subscriptionibus, & dierum ratione colligitur, esse non posse Basilicæ XII. AA. quæ Kal. Maii facta est, ut liquet ex codice Vaticano a Martinello [3] producto; restat ergo (neque enim alia proferri potest,) ut sit Basilicæ Apostolorum Petri & Pauli, cujus Dedicationis dies recensetur in Antiphonario sæculi saltem XII. a Ven. Cardinali Thomasio producto, atque in additamento ipso Scriptoris cujusdam, quod eidem accessit [4], mense Novembri: itaque bene dierum ipsorum ordo procedit, ut cœnæ Domini diem dies Ascensionis, atque hunc Dedicatio Basilicæ Apostol. mense Nov. consequatur. Et Dedicationem quidem *Basilicæ Principis Apostolorum* diserte habent litteræ nostræ [5], & Labbeanæ [6].

Ab

1 *num.* 22. 2 *Act. Select. cæremon. tom.* 1. *pag.* 8.

3 *Rom. ex Ethn. Sacr. p.* 67.

4 Constat, me Fr. Franciscum Monachum S. Sabæ recepisse .... anno Domini MCCLXVI. mens. Novembri in vigilia Dedicationis Basilicarum P. & P. &c. *tom.* 4. *oper. Thomas. pag.* XLII. 5 XVII.

6 *col.* 1197. *tom.* XI. *part.* 1.

Ab his diebus, quibus excommunicationis sententia ferri consuevit, sejungendi sunt alii dies, qui pro *peremptoriis terminis*, ut ibidem dicitur, assignantur, dies *Ass.B.V.*, *S.Michaelis &c.* quos quidem assignari antea debere, decernit Gregorius X. in Lugdunensi [1], & inter Pontificia decreta relatum est [2]; *Statuimus quoque, ut inter monitiones, quas, ut canonice promulgetur Excommunicationis sententia, statuunt jura præmitti, Judices sive monitionibus tribus utantur, sive una pro omnibus observent aliquorum dierum competentia intervalla, nisi facti necessitas aliter ea suaserit moderanda*. De his & Pontificii juris Interpretes, & Theologi [3]. Ceterum ut ad litteras revertamur, si omnes hæ (quæ scilicet Labbeus, & quæ nos proferimus) jungantur, series tota Actuum, sive Processuum solemnium, & publice institutorum habebitur. Nam primus post cladem illatam Gallis (tertio sive altero die post Pascha [4] anni 1282.) adversus Siculos, qui etiam Petrum licèt nominatim non appellet percellit, est Labbeanus [5] in festo Ascensionis. Secundus in festo Dedicationis Basilicæ Apostolorum apud eundem: atque uterque a. MCCLXXXII. consignari debent; nam annum adscriptum habent Martini Pontificatus secundum, qui procedit ab VIII. Cal. Mar. MCCLXXXI. Alter habet etiam Indictionem XI. sed ea non a Januario anni sequentis, sed ab autumno anni hujus numeratur. Anno sequenti MCCLXXXIII. Pascha incidit in diem 18. Aprilis [6], & Ascensionis dies in diem 27. Maii; quamobrem his diebus annus erat Pontificatus Martini in cursu tertius. Earum epistolarum, sive sententiarum, quæ sunt apud Raynaldum, aut Labbeum, nulla in hos dies cadit; bene vero nostræ XI. & XII. quæ annum habent Martini tertium, & dies

1 *cap.29. collect. Hard. to.7. col. 718.*

2 *de Sent. Excomm. in 6. cap. 9. tit. XI.*

3 *V. Suarez disp. 3. de Censuris sect.12.*

4 *Bartholom. de Neocastro* alterum *habet tom.* XIII. *Scriptor. Murat. col.1027. Malespina, Villanus lib.7. cap. 60.* Tertiam *Nicolaus Specialis lib.1. cap.4. &c.*

5 *col. 1146.*

6 *V. Ricciolium lib.1. cap. 28. Chronol. Reform. qui tamen male consignat Pascha an.1285. die 23. Martii, cum fuerit d. 25.*

& dies adſcriptos horum feſtorum : ſunt ergo ſolemnes ejus anni ſententiæ adverſus Petrum latæ, quibus additur XVII. in feſto Dedicationis Baſilicæ Apoſtolorum. A. MCCLXXXIV. incidit Paſcha in diem 9. Aprilis, cum jamdudum auſpicatus eſſet Martinus annum Pontificatus ſui IV. Noſtra XVIII. diem Cœnæ Domini nominat, & annum Martini IV. quam alia ſequitur, eodem anno, die Aſcenſionis data. Sunt ergo omnes ſolemnes ſententiæ contra Petrum, Martini. Mortuus eſt vero Martinus Papa *in Peruſio die Mercurii infra octabam Paſchæ, ſcilicet* V. *kal. Aprilis*, ut ait Bernardus Guidonis [1], cui convenit Memoriale Poteſtatum Rhegienſium [2] auctor æqualis, nec repugnant Honorii ſucceſſoris litteræ, quas profert Raynaldus [3]; cum potuerit facile unitas irrepere; & pro V. fieri IV. quod quidem in ſcriptoribus noſtris, qui ejuſdem diei tam multas proferunt notas, admittere non poſſumus. De die creationis Honorii, de quo fuſe Raynaldus & Manſius [4], nihil refert hic diſputare : nam dies Martini obitus facit, ut ſtatuamus, epiſtolam noſtram XXII. quæ nominat diem cœnæ Domini, & annum Pontificatus Honorii primum, ſpectare non poſſe niſi ad A. MCCLXXXVI. Quod ſi Honorii electionem ſtatuere placet die Aprilis 2. a. 1285., ut placet Raynaldo & Manſio; diem vero cœnæ Domini a. 1286. die Aprilis undecima, ut Paſchales tabulæ jubent; ad retinendum annum Honorii primum, eò confugere poſſumus ut dicamus (quod Papebrochius docuit [5], pro-

1 *tom. 3. Script. Murator. part. 1. pag. 609. Ms. Papebrochii addit alia ſimilia Memoriali Rhegienſ.*

2 *tom. 8. Script. Murat. col. 1167.* Eodem anno Papa Martinus IV. cantavit Miſſam in civitate Peruſina, in Eccleſia majori dictæ civitatis, ſcilicet in Eccleſia S. Laurentii, & Herculiani, & fuit Paſcha in menſe Martii in Annunciatione B. Mariæ Virginis, VII. die exeunte dicto menſe (*ideſt ante finem: ita enim Græcorum more computant aliquando dies*) & infirmus fuit die lunæ ſequenti, feria ſecunda, & obiit die Mercurii nocte, quarta feria.

3 *ad an. 1285. n. 13.* 4 *ibid.* 5 *in Præf. ad Conat. Chron. n. 14.*

probavitque Pagius [1]) non ab Electionis, sed ab Ordinationis die, Pontificum annos esse computandos. Serius vero coronatum & consecratum fuisse Honorium, ex Encyclica de ejus electione, data Romæ apud s. Petrum VIII. *kal. Junii*, admonuit idem Papebrochius; nec maturiorem multo exhibet Leonis Urbevetani Chronicon a Lamio editum [2]. Hæc vero, quam dicimus, XXII. epistola debet superioribus addi. Quamvis enim fuerit Petrus mortuus (A. MCCLXXXV. die 8. aut 9. Novembris, si Joannem Villanum [3] sequimur; si Bartholomæum de Neocastro [4], die XI.) in eamdem causam scripta est contra Alfonsum filium, non eum quidem expresse damnans, sed adversus patrem sententias latas recensens, easque iteraturum se contra filium asseverans, nisi Ecclesiæ sibique satisfaciat; interea vero, quod legatos missurum spondeat, ad festum Ascensionis rejecturum sententiam. Hujus epistolæ particulam recitavit Raynaldus, & quid deinde factum fuerit, ex veteribus aliis monumentis exposuit: nimirum, cum dies festus Ascensionis advenisset, nondum Romæ visos ejus nuncios; sed quod in itinere esse perhiberentur, ferendæ sententiæ tempus iterum extraxisse Honorium; Romam tandem pervenisse oratores; nec tamen Alfonsi causam ab eo probatam. De his nunciis legendus etiam Surita [5]. Hoc eodem die cœnæ Domini, eadem de causa sententiam in Jacobum Alfonsi fratrem, & Constantiam ejus matrem, Manfredi filiam tulit Honorius; eaque est epistola nostra XXIII. Raynaldus [7] extremam partem protulit dumtaxat, quam nos omisimus, ubi & dies adscripta eodem modo ac in superiori. Erit fortasse qui illud a nobis exquirat, cur partes etiam harum epistolarum alias non omiserimus; aut

cur

1 *ad an. 67. n. 17.* 2 *Delic. erud.* 3 *lib. 7. cap. 102.*
4 *lib. 10. c. 100.* 5 *ad an. 1286. n. 12.* 6 *lib. 4. Hist. Arag. c. 85.*
7 *ad an. 1286. n. 6.*

cur vulgemus plures eodem ferme exemplo exaratas litteras? Huic ita respondeo; me ita eas vulgasse, ut in meo codice descriptas, collectasque a viro illo erudito inveni; neque existimasse rem facturum ingratam veteris sanctioris disciplinæ studiosis, si fuse haberent descriptos Actus omnes, quibus Ecclesia & Romanus Pontifex agere illis temporibus adversus homines istos consuevit. Ceterum facile unusquisque sive labori, sive molestiæ suæ parcet, id in legendo omittens, quod me omisisse in vulgando voluisset.

Pauca de ceteris epistolis, ut lectorum satietati occurramus; nec vero longiorem operam nostram postulant: ideo etiam reservavi in hunc locum de XIII.XIV.XV. dicere. Harum prima episcopo Castellanetensi inscribitur, (quem quis fuerit, non ita pronum est dicere, cum lacuna in catalogis appareat) jubetque Martinus, ut Venetiis *processus* adversus Petrum promulget, ut manifestiores sint, & nemo illum ulla in re juvet. Altera data est Anconitanis, qui triremes eorum, sive *galeas* Carolo postulanti, nisi a Pontifice mandatum afferret, dare noluerunt; ut ergo illis dentur, mandat Pontifex his litteris. Denique tertia, ordine nostro XV. solutionem census octo millium unciarum auri, quam præstare Carolus debebat instante festo die SS. Apostolorum, ad diem Domini natalem prorogat. Census hic, formula juramenti a Carolo dati continetur, apud Raynaldum [1], adjecta pœna Excommunicationis, nisi mensium duorum intervallo persolvatur. Eumdem persolutum Cardinalibus Sede vacante, ex codice Vallicelliano, docet idem Raynaldus [2]. Notum est, primum a Roberto Guiscardo pro Apuliæ & Calabriæ Ducatu, censum persolutum fuisse denariorum duodecim in singula boum juga, eosque *Papiensis monetæ*, ut dicitur in sacramenti formula, quam Sigonius [3], Baronius [4], aliique

1 *ad an.* 1265. *n.* 18. 2 *ad an.* 1277. *n.* 52. 3 *De regno Italiæ ad a.* 1059. *tom.* 2. *oper. col.* 540. *edit. Med.* 1732. 4 *ad a.* 1099. *n.* 70.

aliique habent, narraturque a Leone Ostiensi [1]. Fuit postea census hujusmodi *sexcentorum schifatorum* (alii codd. *esquifatorum*) *de Apulia & Calabria, quatrigentorum vero de Marscha* (alii *Marsia*) *vel equivalens in auro vel argento*, ut dicitur in diplomate Willelmi primi, quod ex codice Vaticano recitat Pirrus [2]. Summontius medio inter utrumque tempore, aliud census genus fuisse tradit [3], *unius marapetini* (quod *maravidisium* Hispanum valere putat) *pro quolibet pare boum in regno*: dies vero solutionis ubique est dies festus SS. Petri & Pauli. Idem Summontius [4] exhibet *Summarium investituræ regni Neapolitani factæ a Clemente PP IV. Carolo Andegavio*, *deprom ptum ex Bulla aurea, ubi præter censum octo millium unciarum auri in festo BB. Petri & Pauli tribus terminis, & unum palafrenum album pulchrum & bonum*, alia injunguntur; *Quod debeat solvere Romanæ Ecclesiæ 5000. marchas sterlingorum. Quod in subsidium terrarum Romanæ Ecclesiæ ad requisitionem Pontificis teneatur mittere 300. equites bene armatos &c. Quod habeat mille equites ultramontanos paratos pro negocio fidei &c.* Eadem fusius leges in diplomate Nicolai IV. apud Raynaldum [5].

Epistolæ XVI. argumentum satis explicat Raynaldus [6] scribens; cum præcipua Siculi mali labes ex importunis exactionibus orta esset, quas Carolus tuendi juris specie, publicanorum nefaria secutus consilia, ac Friderici II. Imp. & Manfredi tyrannorum exempla, nec eorum tristes exitus perhorrescens instituerat; medendo huic malo serius solicitum, regio edicto sanxisse, ad populos, qui nondum defecerant, continendos in obsequio, aliosque ad officium pelliciendos, libertatis leges, quæ viguerant regnante Guillelmo II., sub quo Sicula res bonorum omnium affluentia singulari

1 *Chron. Casin lib. 3. cap. 16. edit. Murator. pag. 423. tom. 4. Script.*
2 *in Chronolog. reg. Sicil. ad an. 1156. V. & Innocentii epist. Rogerio ap. Summont. lib 2. cap. 8.*
3 *lib. 2. c. 1. ad an. 1130.*
4 *lib. 2. ad an. 1266.*
5 *ad an. 1289. nu. 3.*
6 *ad an. 1283. n. 41.*

gulari floruerat, reſtitutum iri. Acceptis etiam a parente abeunte in Gallias Siculi regni habenis, Salernitanus Princeps, ad mulcendos populos edixit, ut e ſingulis provinciis ſpectatiſſimi viri ad Martinum IV. legarentur, ut de juſtis conſuetudinibus, quæ Guillelmi II. temporibus viguerant, quarum jam obſoleverat memoria apud Siculos, videret; pluresque optimas leges condidit, inſeruitque in volumine juris Siculi inſcripto, *Conſtitutiones Regni utriuſque Siciliæ*. Decerpſit ex illa conſtitutione poſtea Honorius IV. præcipuas leges, quæ ad tuendum jus Eccleſiaſticum ſpectabant, eaſque e ſacri Collegii Cardinalium conſilio Apoſtolica auctoritate confirmavit. Hæc Raynaldus. Vere autem dixit, eſſe quaſdam leges a Carolo Principe Salernitano latas, quæ in Conſtitutionibus regni utriuſque Siciliæ leguntur [1], ſcilicet quæ hoc nomine appellantur: nam quæ *Capitula* nominari ſolent, ordiuntur ab illis, quas Jacobus Petri Aragonenſis filius, patre mortuo, & Siciliæ regno potitus, ſcripſit [2]. Quas poſtea Honorius IV. leges dixit, ejuſdem conſtitutione continentur, quam annalibus ſuis inſeruit Raynaldus [3], & nos in codice noſtro habebamus, cui ejuſdem Honorii ſubjiciebantur epiſtolæ duæ, quas edimus XX. & XXI. Harum prima, a legibus quibus vectigalibus gravatos populos ſublevat, reſervat poteſtatem excipiendi eos, qui a Carolo Andegavenſi, ejuſque hæredibus deſciverint: altera & leges illas, & exceptionem hanc ſive reſervationem mittit Gerardo Epiſcopo Sabinenſi Apoſtolicæ Sedis in Sicilia Legato, & Roberto Comiti Atrebatenſi. De Gerardo Blanco, cùm Ughellus in Epiſcopis Sabinenſibus, tùm Ciaconius [4], qui etiam de hac legatione fuſe: Raynaldus quoque, qui pariter ei in gerendo hoc mu-

1 *V. edit. an. 1533. pag. 10. Venet. 1590. pag. 332. &c.*
2 *V. edit. Venet. 1573. & edit. Panormit. 1741. recenſ. Franc. Teſta.*
3 *ad an. 1285. n. 29.* 4 *tom. 2. col. 226.*

munere ſocium adjunctum narrat a Martino Robertum Comitem Atrebatenſem, & diploma producit [1] hac inſcriptione; *Martinus ..... Vener. fratri Gerardo Epiſcopo Sabinenſi, Apoſtolicæ Sedis Legato, & dilecto filio nobili viro Roberto Comiti Atrebatenſi Bajulis Regni Siciliæ per Romanam Eccleſiam conſtitutis*; ac de eodem Roberto ſæpius egerat idem Raynaldus hoc, & ſuperioribus annis. De die quo epiſtolæ ſcriptæ ſunt dubitari aliquid poteſt, cum præſertim epiſtolæ xx. dies eum antecedat, quem habent leges latæ. Sed quam facile erratum ſit a librariis in numeris, nemo ignorat; & eodem ego die datas omnes exiſtimo. Ut ad epiſtolam XVI. revertamur, ea Martinus, Neapolitanis aliiſque petentibus, ut revocarentur in uſum leges Guillelmi II. Regis Siciliæ, reſpondet, de illis non conſtare; & ſe regno datis legibus conſulturum promittit. Regis Guillelmi nonnullæ cum aliis Rogerii I. & Guillelmi I. Normannorum Regum, ut in unum codicem colligerentur, adjunctis ſuis, curavit Imperator Fridericus e Suevorum gente; idque negotii dedit Petro de Vineis, ut clauſula earum teſtatur [2], quæ etiam habet adſcriptum A. MCCXXI. *alias* XXII. *menſe Auguſti Indictionis* IV.

Conſequentes epiſtolæ XXIV. & XXV. ſcriptæ ſunt *de certo negotio*; quod quidem epiſtola XXVI. *negotium Aragoniæ* vocat. Erat id nimirum, de quo tunc multis nunciis & contentione maxima actum eſt, & cujus conficiendi cura atque auctoritas eſt Eduardo Angliæ Regi commiſſa; ut Carolus Caroli Andegavenſis filius, qui in Alfonſi poteſtate venerat, dimitteretur, & pax inter ipſos Principes conciliaretur: conciliabatur vero ab Eduardo, iniquioribus ſane in Carolum conditionibus. Rem totam perſpicue ex-

1 *ad an.* 1285. *n.* 6.

2 Accipite gratanter o populi Conſtitutiones iſtas ..... quas per Magiſtrum Petrum de Vineis Capuanum, magnæ Curiæ noſtræ judicem & fidelem noſtrum, mandavimus compilari.

exponunt litteræ Honorii ejuſdem ſcriptæ, Carolo apud Raynaldum [1], quæ & his adjungebantur in codice noſtro, & idem cum iſtis adſcriptum tempus habent. Hinc ergo liquet, quale illud ſit *certum negotium*. Addas, negotium de liberando Carolo urgere apud Eduardum & Alfonſum, Bonifacium Ravennatium, & Petrum Montis Regalis Archiepiſcopos, ut Raynaldus tradit [2]; atque his epiſtola harum XXIV. inſcribitur. Negotium tamen nobis aliquod faceſſit tempus datarum epiſtolarum IV. *non. Martii Pontificatus a.* III. Nam Honorium electum IV. Non. April. A. MCCLXXXV. veteres Scriptores tradunt apud Raynaldum [3], iidemque mortuum A. MCCLXXXVII in cœna Domini [4], quam incidiſſe in III. Non. Aprilis Jo. Villanus [5] teſtatur. Quomodo ergo IV. Nonis Martii annum numerabat Pontificatus tertium? Facile fuit in numeros errorem irrepere. Sed conſtantia illa indicandi annum III. (nam hunc habent etiam in codice noſtro litteræ, quas Raynaldus vulgavit) facit, ut ſuſpicer, annos Pontificatus ſui Honorium numeraſſe a calendis Januarii, Romanum Romano more; atque hinc fortaſſe diſcrepare veteres illius Scriptores, atque annos tribuere Honorio nonnullos [6] duos; Franciſcum Pipinum [7], Ricobaldum Ferrarienſem [8], &c. tres.

Epiſtola XXVII. & XXVIII. Gerardo Epiſcopo Sabinenſi, de quo jam diximus, ſcribitur a Nicolao IV. His litteris ei Legati munus confirmatur: & notabilia ſunt verba illa; *Tu ad noſtram præſentiam pro exponendis maxime quibuſdam ejuſdem regni conditionibus, & neceſſitatibus, a nobis petita licet non expreſſa licentia te perſonaliter contuliſti, moram apud Sedem Apoſtolicam aliquamdiu contrahendo. Ne igitur*

1 *ad an.* 1287. *n.* 4. 2 *ad an.* 1288. *n.* 12. 3 *ad an.* 1285. *n.* 14. 4 *ad an.* 1287. *n.* 9. 5 *lib.* 7. *cap.* 112. 6 *Bernardus Guidonis to.* 3. *par.* 1. *p.* 611. *Script. Murat.* 7 *Chron. col.* 727. *to.* 9. *Script. Murat.* 8 *Compilat. col.* 252. *ibid. & Hiſtor. Pontif. Rom. col.* 182.

tur propter hoc deposuisse commissum tibi hujusmodi Legationis officium forsitan censereris: quod tamen absque concessione superioris non est alicui a jure provisum; cum etiam Legatus se abdicando, imperium non amittat. Pertinet hoc ad id, quod *Tit. de Officio Legati* DD. passim statuunt; Legatum a latere non posse propria auctoritate se Legatione abdicare. Altera vero epistola, nimirum XXVIII. facultatem impertit, postquam fines Legationis suæ ingressus fuerit, ex illis *quoties videbitur* egredi, & ad Sedem etiam Apostolicam, ipsius non petita licentia, se conferre, ac redire.

Rejecimus in hunc locum, fecimusque ordine isto XXXIX. quæ sedem hanc obtinebat in codice nostro, adjuncta aliæ epistolæ, quam Raynaldus edidit [1]. Sed Raynaldus Nicolao III. tribuit, noster Nicolao IV. & quamquam non dubitamus Raynaldum recte eam statuisse, Nostri tamen ordinem, ne turbaremus omnia, secuti sumus. Ceterum Raynaldo subscribunt Ciaconius in Vita Simonis de Bria [2], & Ducangius ad Jonvilleum [3]: quamvis hic non III. sed IV. appellet, sed in quarti tempora eumdem conjicit. Nec vero est, quod in hanc epistolam, quæ est *de Torneamentorum exercitio, usque ad Passagium generale, vitando*, ut habet alia a Raynaldo edita, aliquid addamus iis, quæ uberrime, doctissimeque, idest more suo, disseruit de hoc argumento Ducangius [4].

Postrema nostrarum epistolarum scripta est Petro Gerra Archiepiscopo Montis Regalis, ut tempore, quo, Siculis excommunicationis sententia devinctis, commercium omne interdictum erat, nuncios eò ipse destinare ad suos posset. Litteræ datæ sunt A. MCCLXXXIX. Et Pontifex tamen eum *nuper* absolvisse dicit a vinculo, quo Ecclesiæ Reatinæ Episcopus tenebatur. Atqui eum ab Reati-

na

1 *ad a.* 1279. *num.* 17. 2 *tom.* 2. *col.* 161. 3 *dissert.* 6. *pag.* 171. 4 *l. all.*

na ad hanc Ecclesiam translatum ab Honorio IV. a. 1286. Ludovicus Lellus & Michael *del Giudice* in Historia hujus Ecclesiæ definit. Si recte ergo narratio ab his instituta ex idoneis monumentis procedit, dicendum est, nunc demum, cum possidere Archiepiscopatum potest, eum absolutum a vinculo Reatinæ Ecclesiæ, & in hanc translatum fuisse, affirmari.

Atque hæc de rebus, quas epistolæ illæ continent; easque ideo hoc loco indicare voluimus, ut quem fructum earum lectio habitura sit, prænoscere quivis antea posset. Nil in vocibus immoramur; licet nonnulla quandoque occurrant, in quibus hærere vel latini sermonis peritissimi consueverunt; ut cum *se*, *sibi* pro *illum illi* frequentissime ponitur. Prætereo *Bajulum*, idest *Balivum*, ut aliter dicitur; *Curialiter* pro *comiter*, sive *civiliter* &c. sunt enim hujusmodi innumera, ut sit iste horum temporum, ab illo antiquo castoque Latii sermone pene alius; quem tamen monumentorum hujusmodi lectio, & Glossariorum mediæ ætatis, quæ vocant, subsidium explanabit. Illud fortasse desiderabis, in quo Glossaria muta sunt, quid sit *ad Solarium*, quod sæpius occurit in his litteris? quamquam habebat codex nonnunquam *ad Salarium*, nimirum quod magis Latino vocabulo dicere nunc quoque solemus *ad nutum*; cum res sunt hujusmodi, ut ad arbitrium nutumque alterius vel dari, vel auferri possunt, vocabulo ducto ab instrumento, quo horas cognoscere, & numerare antiqui homines consueverunt. Significationis hujus exempla alia proferre non possumus: vix tamen ut de ea dubitemus, litteræ nostræ sinunt, in quibus hæc [1], ut dixi, vox occurrit: nisi vero mavis legere *ad Salarium*, & facultatem dicere factam Martino, Senatorem *cum Salario*, idest victu publice præbito, constituendi. Salarium enim nihil abjectum aut vile sonat, neque ut nunc in

1 *pag.* 22. & 34.

in vulgi ſermone, opificum dumtaxat aut famulorum mercedem; ſed *honoribus etiam, militiæque interponitur*, ut Plinius ajebat [1]; eratque proprie, quod ad eum locum Harduinus adnotavit, Tribunorum militarium, & Ducum annona. Addas, Aureliano *ad inſpicienda, & ordinanda caſtra omnia deſtinato*, a Valeriano, quæ tributa ſunt, *Salaria* a Vopiſco [2] appellari. Sed videndus Gothofredus ad titulum *De præbendo Salario*, qui eſt *Codicis Theodoſiani lib.* XII. 2.

Huc pertinet, ad voces ſcilicet his temporibus uſurpatas, modus, quo dies ſcriptæ vel datæ epiſtolæ indigitatur, ſive dies menſis computandi ratio: de qua quidem ideo dicam hoc loco, quod ad ſcripta ſincera, & ſuppoſita internoſcenda conferre aliquid poſſit, & nihil ferme de ea diplomaticæ aut criticæ artis Magiſtri. Epiſtolæ Romanorum Pontificum noſtræ tempus ſignificant, aut more illo antiquo per *Nonas*, *Idus*, *Calendas*, aut ſolemni memoria *Cœnæ Domini*, *Aſcenſionis*, & ſimilium dierum, vel eorum, qui ad hos referuntur. Poſtremo hoc modo tempus tunc adnotari ſolitum, ex monumentis hujus ætatis conſtat, apud Mabillonium, Dacherium &c. in quibus legas [3], *Actum anno ab Incarnatione Domini* MCCXVIII. *in vigilia Paſchæ: Datum Conchis ſabbato ante carniſprivium* A. circ. 1231. [4] *Actum A. D.* MCCXXXIX. *ſabbato poſt Reſurrectionem Domini* [5]; *Actum A. D.* MCCXL. *die lunæ proxima poſt Aſſumptionem B. M. V.* [6]. *Datum in Cypro feria quarta ante Reſurrectionem Domini* [7]. Plura non adtexam, quod paſſim occurrant; & ſatis ſit epiſtolas legere S. Ludovici Galliæ Regis, aut Philippi filii, vel eorum qui in ejus familia erant [8]: ex his epi-

1 *lib.* 31. *cap.* 7. *ſect.* 41. 2 *In Aurelian. cap.* 9. 3 *tom.* 12. *Spicileg. Dacher. veter. edit. pag.* 167. 4 *Ibid. to.* 3. *pag.* 176. 5 *App.* 2. *ad to.* 1. *Annal. Bened. n.* 28. 6 *To.* 13. *Spicil. p.* 341. 7 *To.* 7. *p.* 224. 8 *tom.* 2. *Spicil. pag.* 549. *Datum in caſtris apud Aquas mortuas in craſtino*

epiſtola Petri de Condeto notam hanc habet, dignam quæ animadvertatur [1]; *Actum in receſſu a portu Tunis die Martis Novembris S. Martini hyemalis*; æſtivus enim erat dies IV. Non. Julii S. Martino ſacer, ideſt ejus Ordinationi, & Tranſlationi, ut habet Uſuardus, atque etiam dedicationi Baſilicæ, quam præterea Ado memorat. Neque ad hos tantum ſanctorum feſtos dies ſpectare ſolent, ſed ad dies Dominicos, & Eccleſiaſtica officia. In diplomate Mariæ Reginæ Aragoniæ, quo Montempeſſulanum dat Petro Aragoniæ Regi [2]; *Datum in Quoquolibeto ſecunda Dominica Septembris A. D.* MCCV. In alio Willelmi Abbatis S. Eparchii [3]; *Actum apud Jarniacum feria* VI. *proxima ante Dominicam, qua cantatur ,, Reminiſcere ,, vel apud quoſdam ,, Domine dilexi ,, A. D.* MCCXXXII. In alio Officialis Curiæ Pariſienſis [4]; *Datum A.D.* MCCLXXII. *die Sabbati ante Dominicam, qua cantatur ,, Reminiſcere ,,*. Ex quibus quidem conſtat, in Gallia maxime viguiſſe hunc uſum, atque hoc præcipue ſæculo: etſi idem quandoque proximis ſæculis factum inveniatur; exempla vero apud eoſdem veterum monumentorum collectores proſtant [5]: in quibus quandoque additur

ſtinoo B. Johannis Baptiſtæ. Pag. 550. *Datum in caſtris ante dictam civitatem in feſto B. Jacobi Apoſtoli*. Pag. 555. *Actum in caſtris ſubtus Carthaginem die Dominica poſt feſtum S. Jacobi Apoſtoli*. Pag. 556. & 557. *Actum in caſtris juxta Carthaginem die veneris poſt feſtum Nativitatis B. M. V. An. Dom.* 1270. Pag. 558. *Datum in caſtris juxta Carthaginem die Sabbati poſt feſtum S. Remigii*. Pag. 560. *Actum in caſtris juxta Carthaginem die Jovis ante Nativitatem B. M. V.* Pag. 567. *Actum apud Cuſentiam in Calabria die veneris ante feſtum Purificationis B. M. V.* Pag. 571. *Datum Viterbii die Sabbati poſt feſtum B. Gregorii &c.*

1 *Tom. 2. Spicil. pag.* 564.

2 *Ibid. tom. 8. pag.* 221.

3 *Ibid. to. 9. p.* 181.

4 *Tom. 6. pag.* 482.

5 *Tom. 13. pag.* 349. *Datum apud Longum campum die* XI. *poſt Aſſumptionem B. M. V. A. D.* MCCCIII. Tom. 8. pag. 277. *Datum Pariſ. ſub ſigillo noſtro die Veneris poſt feſtum B. Mariæ Magdalenæ A.D.* MCCCXVI. To. 9. p. 304. *Datum in caſtro noſtro Kopenhaven regni noſtri Daciæ Dominica in ramis Palmarum A. D.* MCCCCLVII. Tom. 4. pag. 393. *Datum . . . . feria* VI. *proxima ante feſtum S. Jacobi A. D.* MCCCCLVI. Ibid. pag. 263. *Anno Verbi Incarnati* MCLXX. *die S. Auguſtini*.

ditur hæc notis temporis aliis, quæ solæ tempus designarent, ut in *Donatione* Raterii cujusdam [1]; *Quæ scriptio facta est in conspectu totius Canonicæ Congregationis mense Aprilis* VI. *Idus ejusdem mensis feria* III. *post ramos Palmarum*; *regnante Philippo Rege*: erat vero annus MCIV. ut ex sequenti diplomate liquet. In diplomate Baldrici Dolensis Archiepiscopi [2]; *Actum est hoc anno ab Incarnatione Domini* MCIX. *indictione Romanorum* II., *Cyclo lunari* VIII. *Termino Paschali* XIV. *Calendas Maji*, *die ipsius Paschæ* VII. *Calendas Maji*, *luna ipsius diei* XXI. Cumulatius vero ita, ut postremum hoc exemplum habet (nam obiter hoc quoque placet animadvertere), sive ut librariorum oscitantiæ occurrant, sive ad pompam quamdam, quæ Chronicorum etiam Scriptoribus, cum annum operis sui designant, usitata est; diem aut annum enuntiare solent [3]. Sunt tamen aliquando multæ notæ, sive ad annum, sive ad diem designandum necessariæ; ut in diplomate Guillelmi Cadurcensis [4]; *Perscripta est charta hæc in Caturcensi civitate ..... mense Julio*, *hebdomada* III. *feria* I. *A. Dom. Incarnat.* MCIII., & in alio Poncii Gabalitensis; *Acta sunt autem hæc anno jam pene finito* x. *post M..... mense Februarii feria* 2 *luna* 20. [5] atque earum unam quod forte librarius aliquando omiserit, incertus est dies [6].

Prior ille modus diem per Nonas, Idus, Calendas significandi, & antiquissimus est in Pontificum Romanorum litteris, ut literæ Siricii [7], Innocentii I. [8], Zosimi, Boni-

1 *Tom.8.p.365.* 2 *Tom.7.p.197.* 3 *Tom.8. Spicileg. pag.* 174. Actum Lauduni IV. Kal. Decemb. A. Dominicæ Incarn. MCXXXI. Indictione X. Epacta I, concurrente III. 4 *tom 8. pag.263.* 4 *tom* 11. *pag.*294.

5 *tom.*11. *pag.*294. 6 *Ex. causa tom.*11. *Spicil pag.*291.„ Acta sunt autem hæc A.962. Nativ. Dom. Indict. v. mense Febr. die Sabbato „. *To.*13. *pag.* 28 .. „ Data per manus Fawel in mense Junio sub die Jovis, regnante feliciter Rodulfo Rege, anno XXX. regni ejus „. 7 *V. ap. Coustant ep.*1. *col.*638. *ep.*5. *col.*658. 8 *Ibid. ep.*2. 6. 13. *&c.*

Bonifacii, Cælestini, Leonis &c. ostendunt, & ad nostram ætatem in eorumdem diplomatibus, in quibus eo sæpe utuntur, durat. Quin etiam eodem ad tempus designandum, Græci ipsi, aliæque gentes usæ sunt, aut solo, aut proprio ipsarum, interpretamenti cujusdam loco, adjuncto. Atque ita in S. Athanasii *Historia ad Monachos* Epistola populi Alexandrini scribitur [1] *Mechir* 17. *quæ est pridie Idus Februarii*. Tempus hoc pariter modo adnotatur in Actis S. Ignatii [2]: *Hæc autem acta sunt ante diem* XIII. *Calendas Januarias, hoc est* **Δεκεμβρίῳ εἰκάδι**. Addas epistolam Ecclesiæ Smyrnensis de martyrio S. Polycarpi [3], ubi legitur: *Martyrium autem passus est B. Polycarpus Xantici mensis* **δευτέρᾳ ἱσαμένου**, *ante* VII. *Kalendas Majas*: & Acta Bollandiana Martyrii S. Pionii [4]: *Hæc acta sunt ..... ante* IV. *Idus Martias more Romanorum, Asiæ autem more septimi mensis undecimo die*. Nec vero triplex hæc veluti divisio mensis, a Græca, sive Attica ratione dies adnotandi, multùm adhorrebat, quod Theodorus Gaza admonuit [5]; qua mense partito trifariam, partem unam **ἱσάμενον**, idest instantem seu ineuntem vocabant, alteram **ἐπὶ δέκα**, idest supra decem, ultimam **φθῖνον**, idest præcipitem vel desinentem; de qua re multi, præsertim vero Allatius [6].

Græcam hanc rationem, aut illi similem expressisse videntur Scriptores, & diplomata medii ævi, præsertim post annum millesimum, mensem distinguentes *in duas sectiones*, quarum alteram *mensem intrantem*, alteram *mensem exeuntem* appellabant; *sumendo primam partem a prima mensis die usque ad* XV. *alteram a* XVI. *ad finem*; *& primam quidem partem numerantes ordine recto, alteram retrogrado*, ut in re

1 *Tom.* 1. *Oper. edit. Paris. pag.* 395. **Μεχὶρ ιζ ἥτις ἐστὶ τῇ πρὸ μίας εἰδῶν φευρουαρίων.** 2 *Act. sinc. Ruinart. num.* 6. 3 *num.* 21. *ap. Ruinart.* 4 *ad d.* 1. *Febr.* 5 *lib. de mensib. cap.* 15. *edit. Petav. in Uranol.* 6 *de mens. temp. cap.* 12.

in re facili explicanda (quam tamen alii involvunt) verbis utar Mabillonii [1] . Exemplum, tempore quod diximus antiquius, suppeditat liber Diurnus Romanorum Pontificum, ubi in formula epistolæ ad Exarchum *de transitu Romani Pontificis* [2] dicitur; *die enim* III. *instantis mensis obiit*. Multo vero plura habet sequior ætas, ut epistola Boamundi a Baluzio edita; & in pacto a. 1232. [3]; *Hoc fuit pactum secunda die exitus mensis Sept. feria* IV. Eo modo sæpe etiam Historici utuntur, & locum superius [4] attulimus ex *Memoriali Potestatum Rhegiensium*. In historia Belli sacri, quam Mabillonius vulgavit [5], legitur; *Discessimus igitur a castro facientes pactum, & pervenimus Tripolim in sexta feria, quartadecima die intrante Majo*. Alia exempla attulit Du-Cangius idem explicans ex Rollandino. Sed Mabillonius dies hac methodo aliter tamen computatos tradidit [6] ex codice Sancti Emmerani. Colligere autem inde sibi posse videtur Mabillonius, quibusdam saltem in locis menses non fuisse bifariam ita divisos, ut primi decem dies mensi intranti, mensi vero exeunti reliqui assignarentur. Quid tamen rei esset, aut quo pacto medii illi dies numerarentur, nec ipse nec Ducangius reperire potuerunt. Assecutus mihi videor ex inscriptione Hamensis Monasterii [7]; novam scilicet rationem fuisse menses designandi, quæ pressius etiam Græcæ illi insisteret, mensemque divideret in partes tres; & mediam hoc nomine, scilicet *mediam* vocaret. Nam ita fecisse Græcos, apud quos dies XI. non modo πρώτη ἐπὶ δέκα, sed etiam πρώτη μεσοῦντος vocatur, ex vett. laudatus Allatius, Potterus [8], aliique tradunt. Inscriptio vero illa Hamensis altare ait dedicatum *mense Augusto medio*. Quin igitur

1 *Diplom. lib. 2. cap. 28. num. 5.* 2 *tit. 2.* 3 *tom. 9. Spicil. Dacher. pag. 283.* 4 *pag.* XXXIII. 5 *num. 98. (tom. 1. Mus. Ital. pag. 205.)* 6 *Analect. tom. 4. p. 480.* 7 *tom. 1. Annal. Bened. ad A. 677. p. 538. & Append. 2. pag. 697.* 8 *Archæolog. Græc. lib. 2. cap. 23.*

tur dies ceteros, *medios* omnes dictos existimemus, donec exeuntes intervenirent?

Ut vero Græcos Latini, dividendo mensem in partes plures imitati sunt, ita & ab iis fortasse alterum modum, per decades tres, sive naturali ordine dies recensendi, habuerunt. Usus est hoc modo sæpe S. Gregorius M.; nam in ejus epistolis legimus [1] *datum die* XII. *Augusti Indict.* XIII. [2] *Data die* XII. *mensis Augusti Indiction.* XIII. [3] *Datum die* XV. *mensis Augusti Indictione* XIII. [4] *Data die* XV. *mensis Augusti.* An hanc rationem ante Gregorium in epistolis adhibuerint Romani Pontifices, mihi non constat. Quamvis enim in Pelagii epistola similem notam reperio [5]; aliis tamen de caussis suppositam illam epistolam vulgo monent: & satis mihi persuadeo, Gregorium, ut alia constituit nova, in quibus Ecclesiasticas res ab Ethnicis, sive civilibus differre voluit, ita hanc induxisse. Quamquam ille & alium modum quoque frequenter adhibuit [6]; atque hic ad civiles usus adductus est. Itaque in legibus Rhotaris [7]: *Quæ autem non sunt finitæ ad præsentem vigesimam secundam diem mensis hujus Novembris &c.* In diplomate Aistulphi [8]: *Data in Palatio Otalii decima die mensis Febr.* Ita in additamento ad leges Ludovici II.[9] &c. Sed in Ecclesiasticis rebus maxime occurrit; ut in Synodo Romana missa S. Bonifacio Moguntino Archiepiscopo [10]: *Anno* V. *mense Octobris die* XXV. *Indictione* XIV. In Sublacensi inscriptione apud Mabillonium [11]: *mense Decembri die* 4. *Indict.* VIII.; ut falsum sit, quod vir eruditus mihi

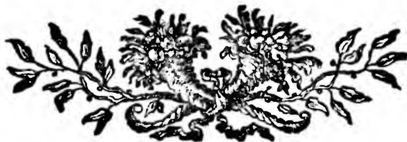
1 *lib.5. ep.53.* 2 *Ibid. ep.54. & 55.* 3 *ep.58.* 4 *lib.5. ep.57.*
5 *tom.1. epist. RR.Pont. edit. Rom. 1591. pag.639. V. Labbe to.5. p.931. edit. Paris.* 6 *lib.1. ep. 36.* Datum sub die XVII. Calendarum Aprilium. *lib.2. ep.36.* Data X. Cal. Augusti. *lib.5. ep.16.* Data X. Cal. Januarii. *ep.18.* Data Calendis Januarii &c. 7 *tom.1. part.2. Script. Ital. Murat. p. 48.*
8 *Ibid. pag.193.* 9 *Ib. pag.158.* Mense Februario die ejusdem quarta.
10 *ep. S. Bonif. edit. Serarii 134. & 135.* 11 *tom.1. Mus. Ital. edit. Paris. 1724. pag.126.*

mihi olim affirmabat, ante ſeculum XI. nullum hujus computandi moris teſtimonium reperiri. Ceterum ſequioris ætatis multo etiam plura ſuppeditant Chronicon Farſenſe, Caſaurienſe, Vulturnenſe &c. & in diplomate S. Leonis IX. *Scriptum per manus Albini Scriniarii ſacri Palatii anno quinto Domini Leonis IX. Papæ Indict.* VI. *Martio menſe* XX. *die* [1].

Denique Pontificum litteræ menſem aliquando ſignificant, diem menſis tacent. Hoc quoque videre licet in S. Gregorii epiſtolis, ubi paſſim: *menſe Novembri, Februario, Martio Indictione* IX. [2] *Data menſe Maji. Data menſe Julio* [3] *&c.* Frequentiſſime vero hoc in Romanorum Pontificum diplomatibus videmus, ut ſcriptarum litterarum a Notario ſive Scriniario menſis tantum adnotetur; datarum a Bibliothecario ſive Cancellario etiam dies. Ita in diplomate Paſchalis I. in Farfenſi Chronico [4]. In diplomate Leonis III. apud Dandulum [5]. In privilegio Formoſi Monaſterio S. Teuderii [6]. Antiquiora exempla in Romano Bullario congeſta reperies [7]; inferioris vero ætatis innumera. Sed de his Pontificiæ diplomaticæ facultatis Scriptores.

EPI-

1 *Bullar. Vatic. to. 1. pag. 27.* 2 *lib. 1. ep. 9. 21. 33.* 3 *ep. 43. 52. V. lib. 2. ep. 10. 14. 17. &c.* 4 *tom. 2. part. 2. Script. Murat. pag. 372.* 5 *tom. 12. Script. Murat. col. 153.* 6 *tom. 12. Spicil. Dach. pag. 153.* 7 *V. tom. 1. Coequelines pag. 125. & 160.*

EPISTOLÆ ROMANORUM PONTIFICUM

SÆCULO XIII. SCRIPTÆ.

I.

Lemens Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio nostro Carolo Regi Siciliæ Illustri &c.

Nuper nobis fili carissime intimasti, quod tu dudum intelligens ex fideli relatu multorum, quod tam nostri quam tui pessimi proditores in Thusciæ partibus se receperant, & a multis ibidem recepti tam apertis, quam occultis tractatibus cum malitiæ suæ conisciis, & consortibus exaltationem inimicorum Romanæ Ecclesiæ matris tuæ, necnon & ejusdem Ecclesiæ ac tuorum fidelium exterminium procurabant, & in eam jam proruperant præsumptionis insaniam, ut Corradinum nepotem quondam Friderici olim Romanorum Imperatoris Regem Siciliæ nominare præsumerent, & nominari ab aliis facerent, ac ejusdem Corradini literas, & privilegia sub sigillo, & nomine regiis circumferrent:

& venturum ipſum in partes Italiæ publice prædicarent; tu prædictæ Eccleſiæ matris tuæ injuriam tuam omnino reputans, & propriam nihilominus æquanimiter ferre non valens; memor etiam obſequiorum multorum, quæ a Thuſcis noſtris, ac tuis fidelibus, & devotis, quorum ſanguis ab æmulis in prædictis tractatibus quærebatur, te recepiſſe dicebas, ad noſtram præſentiam acceſſurus, tuam in partes Thuſciæ promiſiſti militiam, non ut Imperii partes invaderes, ſed ut tantis malis occurreres, inimicos noſtros, ac tuos contereres, & amicorum paci ac totius Provinciæ provideres: receptus autem primum a civibus Florentinis pacifice, & poſtmodum a Lucanis, Piſtorienſibus, Pratenſibus, ac quibuſdam aliis, & ab eiſdem ad tempus in Poteſtatem aſſumptus, geris in votis te in omnibus noſtro beneplacito coaptare, & ſic loca in prædictis partibus tuo commiſſa, & committenda regimini in omni tranquillitate regere, ut cuique ſua ſervetur juſtitia, cuique ſtatus ſuis debitus meritis conſervetur, purgetur hæretica pravitas, prædonum cohibeatur audacia, eadem Sancta Mater Eccleſia honoretur, & fidelium pia devotio nutriatur. Verum quia hoc ipſum nequit prout æſtimas ſolide fieri, niſi civitates ſaltem, & loca celebria ejuſdem Provinciæ ſtabiliantur in pace, nobis humiliter ſupplicaſti, ut cum ad præſens vacet Imperium, cujus ad nos dum vacat pacifica conſervatio noſcitur pertinere, in quo nihil vendicas

dicas tibi juris, nec quicquam, ut ſupradictum eſt occupare per uſurpationem in eodem intendis, tibi conſervationem pacis in Thuſcia, Eccleſiæ Romanæ terra dumtaxat excepta, concedere dignaremur; ita quod tam eos, qui te receperunt, quam alios poſſis inducere, & acquieſcere nolentes cogere ad pacem ipſius Provinciæ initiandam, & fideliter conſervandam, ac noſtros, & tuos inimicos penitus avertens, ſicque ceſſent violentiæ, ceſſent guerræ, ceſſent aggreſſiones itinerum, ſpoliationes Eccleſiarum, & pauperum, & quilibet ſuo jure contentus, jus ſibi dicere non præſumat, ſed ſi quam ſibi fieri putat injuriam, eam ſub competenti judice proſequatur: poſſis etiam turbatores pacis compeſcere, & pro tali præſumptione punire, a ſuis nihilominus Ordinariis, ſi ad eos recurſus habitus fuerit, prout juſtitia permiſerit puniendos, cum pacis turbatione crimen commiſerint jure vel conſuetudine coercendum: poſſis etiam pariter cum eiſdem pro contemptus qualitate punire illos, qui tam pium præſtare noluerint juramentum, & alia facere, quæ ad dicti ſoliditatem negotii ad honorem Dei, & Romanæ Eccleſiæ atque tuum, necnon, & utilitatem fidelium videris expedire. Nos igitur tam paci prædictæ Provinciæ providere volentes, quam eliſis hoſtium viribus, & eorum machinationibus fraudolentis eluſis, ſtatum tuum, & Thuſcorum fidelium undique roborari; votis tuis benivolum præben-

bentes assensum, pacis, quam in ea parte Thusciæ, quæ Romano Imperio subjacet nunc [1] vacari, jurari volumus, & mandamus; te de Fratrum nostrorum consilio constituimus, servatorem, præcipientes districte omnibus constitutis in Thusciæ partibus, qui jam quartumdecimum exegerunt, quod ad illius seu illorum monita vel mandata, quos ad hoc duximus deputandos, jurent pacem servare; in contra pacem jurare nolentes vel eandem temere violantes, te & vices tuas gerentes juvare fideliter, nolentes nullum Principem vel Magnatem nulliusque militiam dum vacabit Imperium recipere, qui nostrum ac tuum statum pacificum, aut ipsius pacem Provinciæ seu cujuslibet partis ejusdem velit concutere seu turbare. Tibi vero concedimus liberam potestatem tam jurare nolentes, quam eandem infringere præsumentes, pro præsumptione hujusmodi puniendi, quos tamen a suis judicibus ordinariis propter hoc eximi volumus, quo minus ab eis puniri valeant, si forsitan crimen illud cum pacis fractione concurrit, quod eidem judicibus puniendum, mediante justitia videatur. Dictum autem Paciarii seu pacis Servatoris officium, & omnia suprascripta cum omnibus, quæ ad hujusmodi solidationem negotii pertinebunt, quæ tibi committimus per te vel alium, aut alios, quos ad hoc deputare volueris exercendi ea tibi lege concedimus, quod si for-

1 vacanti.

si forsitan Imperatorem vel Regem Romanum a Sede Apostolica approbatum regnare contigerit, tu ex tunc eodem officio non utaris amplius ultra mensem: & si contrarium forte feceris, eo ipso personam excommunicationis, terram vero interdicti sententiis, quas propter hoc ex tunc ferimus, decernimus subjacere. Porro per hæc, vel horum aliquid, conventionibus inter nos, & te in concessione Regni Siciliæ olim initis, in nullo volumus derogari, sed illæ nihilominus in suo robore perseverent. Datum Viterbii II. nonas Junii Pontificatus nostri anno tertio.

II.

IDem universis Marchionibus, Comitibus, & aliis Magnatibus necnon Potestatibus, Capitaneis, cunctisque Rectoribus, & Consiliariis ac Universitatibus, Civitatum, Castrorum, & aliorum locorum cæterisque per partes Thusciæ Romano subjectas Imperio constitutis.

Qualiter hactenus Provinciam Thusciæ, immo singulas fere partes ipsius sciderit inveterata dissensio, quam graviter lacerarit, quam gravia (proh dolor!) animarum pericula, quas strages corporum, quæ rerum germinarit dispendia, vos non aliter quam expertos expedit admonere. Scitis etiam quod in quibuslibet ejusdem Provinciæ civitatibus, castris, & villis, animis per domestica, & particularia odia concitatis, & non

ſolum inter ea diſcordiis publicis obfirmatis alterutrum, ſed illiſmet in ſe ipſis diviſis in partes, adeo concitationis, & diſcordiarum hujuſmodi proceſſit iniquitas, quod ad internicionem propriam ſuis eadem viribus Provincia non contenta, nationes ad id etiam barbaras advocavit, tyrannorum interdum ſe jugo ſubiiciens, & cum miniſtris ipſorum in partes eaſdem alternis vicibus, prout exquiſitis inſidiis oportunitas procurata permiſit, tyrannidem frequenter exercens. Hæc, & alia non facile numeranda diſcrimina, quæ in eadem Provincia diuturnitas tam periculoſæ diſſenſionis induxit, & in futurum tantò periculoſius comminatur, quantò radices ex eo videtur firmiores egiſſe, quod, ipſius principalibus ſatoribus & cultoribus extirpatis, nihilominus ipſa non aruit, ſed in pluribus ejuſdem ejuſdem Provinciæ partibus cotidie revireſcit; ordinatum in nobis ad vos paternæ compaſſionis affectum inſtanter movent, & multipliciter excitant, ut & illatis per hoc gravaminibus, quibus poſſumus remediis ſuccurramus accomodis, & in ferendis Divina favente clementia promptis auxiliis occurramus. Ideoque ut tot mala pacis lenitas ſopiat, quæ guerrarum calamitas introducit, ſummopere affectamus, ſic animos veſtros fieri omnino pacificos, quod inter vos ceſſent familiares inſidiæ, cedant domeſticæ ſimultates, nec bella inteſtina ſuperſint. Deſideramus omnimodis ſic veſtris finibus pacem dare, quod non ſit de

de cætero, qui eandem Provinciam velit vel valeat exterrere. Attendentes itaque quod cum ad Prælatos omnes, & Episcopos maxime spectet in suis diœcesibus, exhortationibus prius, & tandem sua jurisdictione ac potestate revocare ad concordiam discordantes; multo magis ad nos, qui potestatis plenitudine fungimur nobis ex alto concessæ, singulariter pertinet in universali Ecclesia, cunctave congregatione fidelium in omni tempore pacem quærere, ac ipsam facere diligentius observari. Nunc autem potissime in prædictis Thusciæ partibus, quæ Imperiali destitutæ regimine, nostræ in his provisionis remedium specialiter expetunt, & expectant, ut inter vos per concordiam bona crescant, quæ per discordiam sunt dilapsa, pacis bonum, quod sic cætera bona complectitur, sic conservat, quod turbantur aut pereunt, ejus dulci, & utili consortio destituta, propagari admodum desiderantes in vobis, de Fratrum nostrorum consilio duximus ordinandum, ut incolæ partium dictæ Provinciæ Romano subjectæ Imperio pacem jurent se inviolabiliter servaturos, & eam studeant fideliter observare. Non intendentes quod per hoc aliquis sui juris prosecutionem omittat, sed ut illud non viribus sed juribus coram competenti Judice prosequatur: ne si quisquam sine sui Magistratus Imperio sibi jus dicere propria temeritate præsumeret, non absque gravi aliorum dispendio pacem Provinciæ perturbaret. Pacis au-

tem hujuſmodi cariſſimum in Chriſto filium noſtrum Carolum Siciliæ Regem illuſtrem de ipſorum Fratrum noſtrorum conſilio conſtituimus Servatorem,eidem in prædictis ejuſdem Provinciæ partibus Paciarii ſeu pacis Servatoris officium committentes, per ſe, vel per alios, quos ad id deputaverit, exercendum, puniendi pacem jurare nolentes vel eam juratam temere violantes: inſuper ſibi ſub forma negocio competenti poteſtate conceſſa. Quocirca Univerſitatem veſtram &c. *uſque mandantes*. Quatenus ad ipſum reſpicientes pacis auctorem, & ad ſalutem animarum veſtrarum, ac tranquillitatem veſtram totiuſque dictæ Provinciæ intendentes, nullam omnino difficultatem ingeratis in hujuſmodi pace juranda, ſed ipſam promptis animis ſinceriſque jurantes, ſtudeatis eam fideliter, & inviolabiliter obſervare. De ſe quidem queri poterit, qui pacis commodis, & hujuſmodi noſtris ordinatione, ac mandato contemptis, pro tam gravi contemptu pœnam de meritis ſuis emeritam non indigne ſubibit. Datum *ut in proxima ſuperiori*.

III.

INnocentius Epiſcopus ſervus ſervorum Dei cariſſimo in Chriſto filio Carolo Regi Siciliæ Illuſtri ſalutem.

Ne in poſterum rei geſtæ memoriam diutunitas temporis forſitan obliteret, litterarum noſtra-

ſtrarum præſentium inſinuatione teſtamur, te ligium homagium, & fidelitatis juramentum, ratione regni Siciliæ ac terræ citra Pharum, tibi a Romana Eccleſia conceſſarum nobis feciſſe, ac præſtitiſſe, in forma ſubſcripta, ſuper hoc literis tuis formam eandem exprimentibus, bullatis aurea tua bulla conceſſis; quarum tenor talis eſt. IN DEI NOMINE AMEN. Ego Carolus Dei gratia Rex Siciliæ, Ducatus Apuliæ, & Principatus Capuæ &c. Ad honorem Dei Omnipotentis Patris, & Filii, & Spiritus Sancti, & beatæ & glorioſæ Virginis Mariæ, Beatorum quoque Apoſtolorum Petri, & Pauli, & Eccleſiæ Romanæ, ligium homagium facio tibi Domino meo Innocentio PP. Quinto tuiſque Succeſſoribus canonice intrantibus, & ipſi Eccleſiæ pro regno Siciliæ, & tota terra quæ eſt citra Pharum, uſque ad confinia terrarum ejuſdem Eccleſiæ: quæ utique, regnum, & terram, excepta Civitate Beneventana, cum toto territorio, & omnibus diſtrictibus, & pertinentiis ſuis mihi & hæredibus meis prædicta Eccleſia Romana conceſſit.

Ego Carolus Dei gratia Rex Siciliæ plenum, & ligium vaſſallagium faciens Eccleſiæ Romanæ pro regno Siciliæ, & tota terra, quæ eſt citra Pharum uſque ad confinia terrarum ipſius Eccleſiæ, excepta civitate Beneventana cum toto territorio, & omnibus diſtrictibus, & pertinentiis ſuis ſecundum antiquos fines territorii pertinentiarum, & di-

& districtûs civitatis ejusdem, per Romanum Pontificem distinctos vel in posterum distinguendos, ab hac hora fidelis, & obediens ero B. Petro, & tibi Domino meo Innocentio PP. Quinto, tuisque successoribus Canonice intrantibus, sanctæque Apostolicæ Romanæ Ecclesiæ. Non ero in consilio aut consensu vel facto, ut vitam perdatis, aut membrum aut capiamini mala captione. Consilium quod mihi credituri estis, per vos aut per nuncios vestros, sive per literas, ad vestrum damnum me sciente nemini pandam: & si scivero, fieri vel procurari sive tractari aliquid, quod sit in vestrum damnum, illud pro posse impediam, & si impedire non possem, illud vobis significare curabo. Papatum Romanum, & Regalia Sancti Petri tam in regno Siciliæ & terra prædictis, quam alibi existentia, adiutor ero vobis ad retinendum, & defendendum ac recuperandum, & recuperata manutenendum contra omnem hominem. Item juro, me ad hoc specialiter obligans, quod ego seu mei in regno & terra prædictis hæredes, nunquam per nos, vel alios, seu quocunque modo procurabimus, ut eligamur vel nominemur in Regem vel Imperatorem Romanum, vel Regem Theotoniæ, seu Dominum Lombardiæ, vel Thusciæ, vel majoris partis earundem Lombardiæ vel Thusciæ: & si Electionem vel nominationem ad Imperium, vel ad Regnum Romanum, seu ad Regnum Theotoniæ, aut ad Dominium Lombardiæ, vel Thusciæ,

seu

ſeu majoris partis earum de me, vel ipſis hæredibus celebrari contigerit, nullum hujuſmodi electioni, vel nominationi aſſenſum præſtabimus, nec intromittemus nos ullo modo de regimine ipſius Imperii, vel regni Romani, ſeu regni Theotoniæ, aut Lombardiæ, aut Thuſciæ vel majoris partis earum, ad quodcumque horum nominati fuerimus vel electi. Quod ſi ego vel aliqui in Regno hæredum meorum, ſtudentibus, & procurantibus me aut eis, ad Imperium ipſum ſive ad dictum Regnum Romanum ſive Regnum Theotoniæ, aut Dominium Lombardiæ, ſeu Thuſciæ, vel majoris partis earum, electi ſeu nominati fuerimus (ſi hoc verum, & manifeſtum fuerit) aut ſi poſt talem electionem vel nominationem de Imperii vel Regni Romani ſeu Regni Theotoniæ aut Lombardiæ ſeu Thuſciæ vel majoris ipſarum partis regimine, ego vel ipſi nos manifeſte intromiſerimus; eo ipſo a jure prædictorum Regni Siciliæ, & terræ cadamus ex toto, ipſaque prorſus amittamus, & eadem Regnum, & terra ad Romanam Eccleſiam libere devoluantur. Si autem ego vel aliquis ex dictis hæredibus electioni vel nominationi factæ, non procurantibus me vel eis, aut procurantibus conſenſerimus, & huic electioni ſeu nominationi vel juri ego vel ipſi omnino renunciemus, & quod de Imperio ſeu aliquo alio præmiſſorum ad quod electi ſeu nominati ego vel ipſi fuerimus, nos nullatenus intromittamus, moniti, infra quatuor

tuor mensium spatium post monitionem hujusmodi tali electioni seu nominationi vel juri non renuntiaverimus, vel de ipso Imperio seu aliquo præmissorum ad quod electi vel nominati fuerimus nos intromiserimus quoquomodo; ex hoc simus ego & ipsi eisdem Regno Siciliæ, & terra ac omni prorsus eorum jure privati, &, ut dictum est, eadem Regnum, & terra ad Romanam Ecclesiam libere devolvantur. Si vero ad me vel ipsos meos in eodem regno hæredes non poterit commode talis monitio pervenire; (super quo utique impedimento, videlicet quod moneri commode, ego vel ipsi nequeamus, credetur, & stabitur assertioni vestræ seu successorum vestrorum sive dicto) sufficiet pro ea super hoc vestra seu ipsorum Successorum vestrorum monitio publica, & sollemnis, ita quod si infra sex menses post illam non renuntiaverimus, aut de Imperio seu aliquo alio prædictorum, ad quod ego vel dicti hæredes electi seu nominati fuerimus, nos quomodolibet intromiserimus, cadamus ex hoc ab omni jure Regni, & terræ, & Regnum & terra ipsa ad Romanam Ecclesiam libere devolvantur. Cæterum si contigerit, aliquem de dictis meis hæredibus, qui debent in prædictis Regno Siciliæ, & terra succedere, in Regem vel Imperatorem Romanum seu Regem Theotoniæ vel Dominum Lombardiæ aut Thusciæ seu majoris partis earum nominari seu eligi vel assumi, nullatenus possessionem eorundem

Regni

Regni Siciliæ, & terræ nanciſcatur vel habeat, nec ſe de illorun cura ſeu dominio, & regimine per ſe vel alios aliquatenus intromittat, niſi prius Imperio vel Regno Romano ſeu Regno Theotoniæ aut dominio Lombardiæ vel Thuſciæ ſeu majoris earum partis ad quodcunque eorum electus nominatus fuerit vel aſſumptus, & omni juri ſibi competenti in illis omnino renuntiet, & illorum regimini nec de jure nec de facto illud gerens vel retinens, omnino dimittat ipſum, nullo unquam tempore reſumpturus: alioquin cadat ab omni ſucceſſione, & jure, quæ in Regno Siciliæ ac terra prædictis ſibi competerent, ipſo facto, ita quod eadem Regnum Siciliæ & terra ad Romanam Eccleſiam ejuſque diſpoſitionem plene ac libere devolvantur. Quod ſi non extantibus maſculis femina in eiſdem regno & terra ſucceſſerit, illa Regi vel Imperatori ſeu in Regem vel Imperatorem Romanum electo, aut Regi vel electo in Regem Theotoniæ ſeu Domino Lombardiæ vel Thuſciæ aut majoris partis earum, ſeu electo ad earum dominium, nunquam matrimonialiter copuletur, & ſi contrarium fecerit eo ipſo cadat a Siciliæ regno, & terra prædictis, maneatque prorſus ipſorum jure privata, ipſis regno, & terra ad eandem Eccleſiam devolutis. Si autem ego vel aliquis dictorum in Regno meorum hæredum contra hoc venerimus, eo ipſo excomunicati prout ſecundum conditiones ſub quibus regnum, & terra

& terra prædicta mihi, & hæredibus meis concessa sunt, per Sedem Apostolicam extitit ordinatum, & insuper labe, & reatu perjurii respersi, & notati existamus. In hujusmodi quoque juramento addo, & per eosdem in dicto regno hæredes addetur expresse, quod nullo unquam tempore regnum, seu Imperium Romanum, aut regnum Theotoniæ vel dominium Lombardiæ seu Thusciæ, aut majoris earum partis, aut easdem Lombardiam vel Thusciam vel majorem partem ipsarum, per nos vel per alios seu alium occupabimus, capiemus vel adquiremus, aut nobis aliàs quomodolibet vendicabimus: & si secus fecerimus, secundum præscriptam formam pœnas similes incurramus. Quod autem dicitur de majori parte dominii Lombardiæ vel Thusciæ, intelligitur scienter: si vero ignoranter, eam ad mandatum Ecclesiæ dimittere teneamur, & si eam Ecclesia mandante dimittamus, non incidamus in pœnam in isto articulo, & concessionibus constitutam: si vero moniti non dimittamus, remaneat pœna, prout in hoc articulo, & aliis consimilibus constituta. Quod si forte imposterum Regem Siciliæ contigat in Imperatorem eligi, postquam fuerit Regni possessionem adeptus, non transeat ad Imperium; alioquin in pœnas incidat in hoc articulo, & aliis consimilibus conprehensas. Quod si Regni possessione prædicti nondum agnita seu obtenta, in Imperatorem electus transire voluerit

rit ad Imperium, in manu prius Romani Pontificis vel illius, quem ad hoc idem Pontifex duxerit destinandum, filium suum successurum in regno cujuscunque fuerit ætatis emancipet, & regno renunciet, nihil juris in eo retinens clam vel palam, nec cujuslibet etiam potestatis: nec ipsum filium ad servitium vel subsidium aliquod faciendum juramento vel voto, stipulatione, vel pacto sibi vel successoribus suis astringat, sicque factus filius sui juris ab eodem Romano Pontifice vel ab alio destinato ab ipso protinus investiatur de Regno. Ad cujus Regis successionem si forte decederet sine liberis, nullo unquam tempore pater veniat Imperator existens: sed si Imperio, & omnibus, quæ ad Imperium pertinent idem pater renunciare voluerit, & Regno tantum esse contentus, post renunciationem hujusmodi ad illius successionem libere admittatur, & tunc ab ipso Romano Pontifice vel ab alio destinato ab ipso investituram recipiat Regni ejus. Quod si dictus filius sic ad Regnum assumptus major annis decem & octo fuerit, libere administret: sed quandiu minor extiterit, tam ipse quam regnum ipsius in custodia Romanæ Ecclesiæ maneat, donec Rex ipse impleverit supradictam ætatem, fructibus, & obventionibus regni, ex quibus sumptus necessarii faciendi pro ejusdem Regni custodia deducantur, Regi conservandis eidem, & lucro alterius, ratione ipsius custodiæ, non cessuris. Quæ vero

vero de filio dicuntur, ut ei videlicet regnum possit sub observatione præmissa a patre ad Imperium transeunte dimitti, de filia etiam est concessum. Et si Rex non habens filios in Imperatorem electus ad Imperium transire voluerit, & de personis, quæ in conditionibus contentis in instrumento seu literis, bonæ memoriæ, A.[1] Basilicæ XII. Apostolorum Presbyteri, & Venerab. patrum R.[2] Sancti Angeli, J.[3] Sancti Nicolai in Carcere Tulliano, & Jacobi S. Mariæ in Cosmedin Diacon. Cardinalium super concessione prædictorum regni, & terræ mihi facta, confectis dicuntur, liberis non extantibus in regno posse succedere, aliqui superstites fuerint; quæ de filio, & filia prædicta sunt, observentur in illis, excepto emancipationis articulo, qui in solis illis procedere poterit, quæ capaces emancipationis existent ratione patriæ potestatis. Quod si Regi Siciliæ sine filio decedenti superstes sit filia, vel mulier alia, quæ juxta formam in prædictis conditionibus contentam debeat ad hujusmodi successionem admitti, quæ Imperatori dum ipse Rex viveret, fuerat desponsata vel nupta; non succedat in regno, & si regno sibi delato, Imperatori nupserit, cadat protinus ab eadem, nisi vir ejus Imperio prorsus renuncians, regno solummodo sit contentus. In primo autem casu, repulsis filia, & alia prædicta, ad personas illas servatis gradibus regnum perveniat, quas in regno pos-

1 Anibaldi. 2 Ricardi. 3 Joannis.

posse succedere in ipsis conditionibus continetur, si Regi præmormo liberi non supersint. In secundo autem casu regnum ipsum ad Romanam Ecclesiam devolvatur. Regnum quoque Siciliæ, & terra prædicta Imperio nullo modo subdentur nec sibi ullo unquam tempore in eadem persona quomodolibet unientur, & præcise super hoc articulo tam per pœnas spirituales, quam per alias cautiones cavebo juxta Ecclesiæ voluntatem, quandocumque tu, vel dicti successores tui hoc duxeritis requirendum: cum prorsus sit intentionis Romanæ Ecclesiæ, ut regnum, & terra prædicta nullo unquam tempore Imperio uniantur, ut scilicet unus Romanus Imperator, & Siciliæ Rex existat. Quod autem circa unionem ipsorum regni, & terræ cum Imperio dictum est, hoc ipsum circa unionem eorundem Regni, & terræ cum regno Romano aut regno Theotoniæ, seu cum Lombardia vel Thuscia, sive cum majori parte ipsarum Lombardiæ vel Thusciæ volo, & intelligo esse dictum. Universas, & singulas conditiones contentas in prædictis instrumento seu litteris prædictorum bonæ memoriæ A. Basilicæ XII. Apostolorum Presbyteri, & Venerabilium patrum R. Sancti Angeli. I. Sancti Nicolai in Carcere Tulliano, & Jacobi Sanctæ Mariæ in Cosmedin Diaconorum Cardinalium super ipsorum regni, & terræ concessione mihi ab eis facta, confectis; & omnia, & singula, quæ continentur in eisdem in

instrumento seu litteris plenarie adimplebo, & inviolabiliter observabo, nec nullo unquam tempore veniam contra illa: sic me Deus adjuvet, & hæc sancta Dei Evangelia. In hujus autem rei testimonium perpetuamque memoriam præsens scriptum exinde confici jussi, & aurea bulla regiæ Majestatis impressa typario communiri. Actum in Palatio Lateranensi An. Dom. MCCLXXVI. mensis Martii secundo die IV. Indictionis, regni nostri Anno XI.

Nos itaque hujusmodi homagium, & fidelitatis juramentum de Fratrum nostrum consilio acceptamus, tibi exinde ad tuam, hæredunque tuorumque cautelam easdem nostras literas concedentes.

De Fratrum nostrorum consilio declaramus, quod, pro eo quod per te vel per alios egisti hactenus, de beneplacito Sedis Apostolicæ Dominium, Senatoriam seu regimen urbis, ac Vicariam Thusciæ, non venisti in aliquo nec fecisti contra conditiones contentas in instrumento seu litteris confectis de collatione regni Siciliæ, ac totius terræ, quæ est citra Pharum, atque ad confinia terrarum Ecclesiæ Romanæ, Civitate Beneventana cum suo territorio, districtibus, & pertinentiis excepta, tibi facta Sedis Apostolicæ auctoritate per bonæ memoriæ A. Basilicæ XII. Apostolorum Presbyterum, & dilectos filios nostros R. Sancti Angeli, I. Sancti Nicolai in Carcere Tulliano, & I. Sanctæ Mariæ in Cosmedin Diaconos Cardinales,

les, nec pœnas in eiſdem conditionibus expreſſas vel earum aliquam incurriſti, nec juramentum ſuper eiſdem conditionibus plenarie adimplendis, & inviolabiliter obſervandis a te præſtitum aliquatenus violaſti, nec quamdiu deinceps eadem Dominium, Senatoriam ſeu Regimen Urbis toto tempore tibi ad hoc ab eadem Sede conceſſo, aut Vicariam Thuſciæ, de noſtris, vel prædictorum noſtrorum conceſſione ſeu beneplacito geſſeris, contra conditiones eaſdem in aliquo veniens, aut faciens, nec prædictas pœnas aut aliquam ipſarum incurres, nec præfatum juramentum propterea violabis. Actum in Palatio noſtro Lateranenſi IV. nonas Martii Pontificatus noſtri anno primo.

I V.

MArtinus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei cariſſimo in Chriſto filio noſtro Carolo Regi Siciliæ Illuſtri, Senatori Urbis &c.

Pater futuri ſeculi, Princeps pacis, qui nos licet, judicio noſtræ humilitatis, indignos, vocari ad ſui Vicariatus officium ſua inſcrutabili dignatione conceſſit, noſtris infudit affectibus, ut ab hujuſmodi vocationis exordio, ponentes quaſi viarum noſtrarum principium bonum pacis, in S. Matris Eccleſiæ filios totis nitibus illius niteremur fluenta diffundere, diffuſaque continuis fàvoribus irrigando fovere. Hoc nobis circa magnificum, & peculiarem Urbis populum ſpecialis ſuggeſſit affectio, ſpecialiter nobis illius

imminens cura suasit. Id enim exigebat ejusdem Urbis intestina turbatio, animarum pericula ingerens, & rerum vastitatem inducens. Ad idem urgebat instantius nostra devotio, interpellans multipliciter, & instigans, ut in illius videlicet Apostolorum Principis veneranda Basilica successor ipsius munus consecrationis reverenter acciperet, cujus Divina dispositione onus successionis accepit: in ea civitate sumeret idem successor Apostolicis honoris insignia, ex qua titulum suæ denominationis assumit, Romanus Pontifex seu Papa vocatus. Hinc, ut saluti tam spiritualium filiorum provisio paterna succurreret, damnis occurreret, & tantæ ipsius nostræ devotionis instantiæ desiderata satisfactio proveniret, nostræ consecrationis, & coronationis [1] sollemnia non sine multorum persuasione contraria, non absque negotiorum nobis imminentium, & ad retardatæ ipsorum expeditionis accelerationem instantium impedimento, distulimus ad Urbem eandem venerabili fratri L. [2] Ostiensi Episcopo, & dilecto filio nostro G. [3] Sancti Georgii ad Velum aureum Diacono Cardinali, velut Angelis pacis, destinatis, ut inibi reformando statum pacificum, sopirent odia, concordarent corda discordia, & in unitate caritatis unirent, nobisque adeundi Urbem eandem ad prosequenda præsertim eadem sollemnia, opportunitatem Curiæ nostræ ipsamque sequentibus ne-

1 deest in Martene 2 Latino Malabranca. 3 Gottifredo de Alatro.

necessariam præpararent. Quibus diligenter sollicitudini eis commissæ vacantibus, licet in illius executione ipsis non solum principalium partium aperta discordia, verum etiam dissensiones particulares, quæ, inimico homine superseminante zizania, cotidie multiplicabantur, obsisterent, tandem tamen faciente, ut credulitas devota supponit, pacis actore [1] illa sola via remedii ad optinendam ipsius urbis tranquillitatem, quam per hoc spes verisimilis promittebat, & eventus exsoluit, huc usque præter intentionem mittentis occurrit, ut [2] nobis regimen Urbis committeretur ejusdem. Sed quia occurrentibus demum ad id votis partium, & populi prædictorum, Constitutio felicis recordationis Nicolai Papæ Prædecessoris nostri de Imperatoribus, Regibus, Principibus, Marchionibus, Ducibus, Comitibus, Baronibus, vel alicujus notabilis præeminentiæ, potentiæ, potestatis, excellentiæ vel dignitatis existerent, aut fratribus, filiis, seu nepotibus eorundem, quovis modo vel colore tam per se quam per aliam personam quomodolibet submittendam, in Senatorem, Capitaneum, Patricium, aut Rectorem, vel ad ejusdem Urbis regimen seu officium non nominandis sub certa forma, & pœnis edita, ne ad id procederetur, putabatur obstare: nos tantis ejusdem populi periculis obviare volentes omne impedimentum, sive obstaculum, si quod circa hoc ex eadem

1 auctore. 2 *vobis* Martene.

dem Conſtitutione quomodolibet occurrebat, ea vice de poteſtatis plenitudine duximus ſubmovendum. Sicque poſtmodum, ſæpefato Urbis populo ad ſonum campanæ voceſque præconum, ut moris eſt, ante palatium Capitolii publice congregato, dilecti filii nobiles viri Petrus de Comite, & Gentilis de filiis Urſi tunc Senatores Urbis, ordinati ab ipſo Romano populo Electores, ex auctoritate, ac poteſtate ſuper hoc eis ab eodem populo Romano conceſſa, invocata Spiritus Sancti gratia, nobis, ut eorum verba ſequamur, non ratione Papatus, vel Pontificalis dignitatis, ſed ratione perſonæ noſtræ, unanimiter, & concorditer tranſtulerunt, & plenarie commiſerunt regimen Senatus Urbis, ejuſque territorii, & diſtrictûs toto tempore vitæ noſtræ, ac dederunt nobis plenam, & liberam poteſtatem regendi toto tempore vitæ noſtræ Urbem ejuſque territorium, & diſtrictum per nos, vel per alium, ſeu alios, & eligendi, inſtituendi, ſeu ponendi Senatorem vel Senatores unum, vel plures ad tempus ſeu tempora, & ad ſolarium, ſecundum formam, & modum prout nobis placeret: necnon dederunt, tranſtulerunt, & plenarie commiſerunt nobis plenam, & liberam poteſtatem diſponendi, & ordinandi per nos, vel per alium, ſeu alios de regimine prædictorum Urbis, territorii, & diſtrictus prout hoc, & alia in nos ab eodem populo Romano tranſlata nobiſque commiſſa, & data in inſtrumento publico ſuper hoc per manus Stephani Jo-

Joannis Guidonis Ecclesiæ Romanæ Judicis, & Scrinearii, Senatusque scribæ confecto, sigillo ipsius Urbis sigillato, plenius continetur, cujus tenorem fecimus ad perpetuam rei memoriam præsentibus annotati, de eadem potestatis plenitudine decernentes, tenorem ipsum, etiamsi prædictum originale instrumentum contingeret deperire, per omnia eandem vim, & potestatem habere: necnon, & eandem probationem facere quam prædictum originale haberet, & faceret, si non corruptum, non cancellatum, non abolitum, nec in aliqua sui parte viciatum, sed totaliter integrum, & sollemne in propria sui facie appareret. Tenor autem ejusdem instrumenti talis est.

IN NOMINE Patris, & Filii, & Spiritus Sancti. Amen. Anno MCCLXXXI., tempore Domini Martini Papæ Quarti, die Lunæ, x. Martii, nonæ Indictionis. In præsentia mei Stephani Scribæ Senatus, & horum testium ad hoc specialiter vocatorum, & rogatorum congregato magnifico populo Romano ante palatium Capitolii publice ad sonum campanæ, & voces præconum, ut moris est, de mandato nobilium virorum Dominorum Petri de Comite, & Gentilis de Filiis Ursi, Almæ Urbis Illustrium Senatorum, iidem nobiles viri Domini Gentilis de Filiis Ursi, & Petrus de Comite Senatores, Electores ordinati a magnifico populo Romano, ex auctoritate, & potestate eis super hoc a præfato populo Romano con-

cessa, attendentes sanctitatem, prudentiam, & bonitatem sanctissimi Patris nostri Dñi Martini Papæ Quarti, & dilectionem, quam idem Dominus Papa habet ad Romanam Urbem, & Romanum populum, & sperantes, quod per ipsius sapientiam, & probitatem expertam, bono statui Urbis, & populi Romani salubriter poterit Divina favente gratia provideri, invocata Spiritus Sancti gratia, præfato D. Martino Papæ Quarto, non ratione Papatus, vel Pontificalis dignitatis, sed ratione suæ personæ, quæ de nobili prosapia traxit originem, unanimiter, & concorditer transtulerunt, & plenarie commiserunt regimen Senatus Urbis, ejusque territorii, & districtus, toto tempore vitæ suæ, & dederunt sibi plenam, & liberam potestatem regendi toto tempore vitæ suæ Urbem, ejusque territorium, & districtum per se, vel per alium seu alios, & eligendi, instituendi, seu ponendi Senatorem, vel Senatores, unum, vel plures ad tempus seu tempora, & ad solarium, secundum formam, & modum, prout sibi placebit: necnon dederunt, transtulerunt, & plenarie commiserunt dicto Domino Papæ Martino plenam, & liberam potestatem disponendi, & ordinandi per se, vel per alium, seu alios de regimine prædictorum Urbis, & territorii, & districtus, & insuper disponendi seu ordinandi de proventibus, fructibus, seu spectantibus ad Urbem eandem, seu ad commune populi Romani, prout de ipsius Domini Papæ processerit voluntate; mutandi etiam Senato-

natores in Urbe, & alios substituendi, seu subrogandi quandocumque voluerit, & limitandi modum regiminis ipsorum, ac insuper convertendi præfatos fructus seu obventiones in utilitatem, & meliorationem ipsius Urbis, & tam Senatori vel Senatoribus, qui erunt pro tempore, quam aliis Urbis officialibus seu ministris, de prædictis fructibus, ac proventibus, prout sibi placuerit providendi, faciendi quoque in præmissis omnibus, & singulis, & circa præmissa pertinentia ad prædicta, quicquid de ipsius Dñi Martini Papæ processerit voluntate, toto tempore vitæ suæ; & contradictores, & rebelles seu non parentes poenis, modis, mulctis, & viis per se, vel per alium quibus sibi placuerit puniendi. Voluerunt quoque prædicti Electores quod per prædicta, vel aliquid prædictorum in nullo dimminuatur, seu crescat jus populi Romani, seu Ecclesiæ Romanæ in electione Senatus Urbis, transacto tempore vitæ ipsius D. Papæ Martini, sed jus suum permaneat ex tunc integrum cuilibet, & illæsum. Quibus concorditer, & unanimiter celebratis per Electores jam dictos, ipsi Electores prædicta omnia, & ipsam electionem, & omnia, & singula supradicta recitaverunt ipsi populo, & solemniter publicaverunt, & idem populus omnia & singula supradicta acceptavit, & confirmavit expresse. Actum, & prædicatum in prædicto populo præsentibus Dño Angelo Malabranca, D. Petro Bulgamino, D. Paulo Bartholomæi, D. Thomasio olim de Ocra, & nunc cive

Ro-

Romano, D. Angelo Dompnico, D. Petro Paparonis, D. Jacobo Ilpetino, D. Fr. Joanne Odonis Maynardi Judice, D. Petro Rodulphi, & Joanne Dompzellocti Notario, teſtibus ad hoc vocatis, & rogatis. Ego Stephanus Joannis Guidonis S. R. Eccleſiæ Judex, & Scriniarius, & nunc Scriba Senatus prædictis omnibus interfui, ſcripſi, & publicavi rogatus, de mandato, & auctoritate dictorum Dominorum, & populi ſupradicti in anno, indictione, menſe, & die prædictis.

Sane hujuſmodi electione, tranſlatione, commiſſione, poteſtatis datione nobis per ſollemnes Ambaſsatores, & legitimos Syndicos in Conſiſtorio præſentata publico;circa præſtandum vel non præſtandum illis aſſenſum, deliberationis noſtræ judicium diverſæ circumſtantiæ alternabant. Hinc etenim occurrebat,per hoc non eſſe adjiciendum innumeris, & immenſis oneribus, quæ officii ſollicitudo Paſtoralis indicit. Allegabat illinc paternus affectus, tam cariſſimos filios in adeo gravibus periculis animarum, & corporum a ſpirituale patre non ſic deſerendos atrociter, ſed ab illis pie potius eruendos: cum etiam cenſura legalis id habeat, ut poteſtas patria in pietate non in atrocitate conſiſtat. Vicit itaque in ſcrutinio deliberationis hujuſmodi, eorundem prædilectorum caritas filiorum, noſque noſtris adjicientes laboribus, ut eorum diſcrimina vitarentur, electioni, tranſlationi, commiſſioni, & poteſtatis dationi prædictis conſenſum præſtitimus

timus cum multa instantia postulatum . Ut igitur quod Divinæ retributionis obtentu, & ipsius intuitu populi tantummodo cœpimus, ad ejusdem utilitatem evidentius prosequamur, quamquam ad eandem Urbem dilectum filium nobilem virum Philippum de Lavena, ne interim Rectoris cura careret, ad Senatoris officium exercendum ad tempus duxerimus destinandum; deliberavimus tamen illum eidem urbi Senatorem concedere, qui ejusdem nobis carissimi populi opportunitatibus, & præcipue circa tranquillitatem, quam non est dubium in quietem totius adjacentis patriæ redundare; necnon & circa ubertatem necessariorum, ob cujus defectum eundem populum querulum frequenter audivimus, sufficeret, providere. Proinde ad personam tuam fili carissime, quam novimus ex Christianissimo genere processisse, Domino, & Ecclesiæ Romanæ devotam, ipsius zelare statum prosperum & honorem, dictæque Urbi fuisse, ac fore perutilem, quamque non solum fama, sed & recentis facti evidentia perhibet eundem populum diutius tam in præmissis rexisse feliciter, quam in aliis etiam prospere gubernasse, præmissæ deliberationis exitum dirigentes, ex potestate nobis ab eodem populo tradita, te Urbis ipsius elegimus, instituimus, & posuimus Senatorem, committentes tibi regimen Senatus Urbis ejusdem, totiusque sui territorii, & districtus, & cætera omnia, quæ in nos ab eodem populo translata, nobisque com-

missa

missa, concessa, seu data instrumenti prædicti serie continentur: teque insuper substituentes in illis omnibus loco nostri, electionem, institutionem; positionem, commissionem, & substitutionem hujusmodi, prædicta nostra constitutione nequaquam obstante, durare toto tempore vitæ nostræ nisi ea expresse per literas facientes de predictis omnibus, & singulis plenam, & expressam ac de verbo ad verbum singulariter mentionem duxerimus revocandam. Ut autem per omnia circa præmissa plenius sit provisum, volumus, & Apostolica nihilominus auctoritate decernimus, ut pro eo quod per te, vel per alios geras Senatoriam, seu regimen supradictum, nequaquam contra conditiones contentas in instrumento, seu literis confectis de collatione Regni Siciliæ, ac totius terræ, quæ est citra Pharum usque ad confinia terrarum Ecclesiæ Romanæ, Civitate Beneventana cum suo territorio, districtibus, & pertinentiis excepta, tibi facta Sedis Apostolicæ auctoritate per eundem Prædecessorem nostrum, tituli S. Nicolai in carcere Tulliano Diaconum, & bonæ memoriæ, A. Basilicæ XII. Apostolorum Presbyterum, R. Sancti Angeli Diaconum, & dilectum filium nostrum I. Sanctæ Mariæ in Cosmedin Diaconum Cardinalem venisse in aliquo censearis aut pœnas in eisdem conditionibus expressas vel earum aliquam incurrisse, nec juramentum super eisdem conditionibus plenarie adimplendis, & inviolabili-

biliter obſervandis a te præſtitum aliquatenus violaſſe; nec quandiu deinceps eandem Senatoriam, ſeu regimen urbis geres, toto tempore ad hoc, ut præmittitur, tibi conceſſo, contra conditiones eaſdem quoquomodo venire aut præfatum juramentum, vel illud quod ſuper eiſdem conditionibus obſervandis, & inviolabiliter adimplendis, & nobis ſecundum conditiones eaſdem in proximo es nobis præſtaturus, propterea violare, nec ipſum juramentum a te præſtitum vel præſtandum aliquod impedimentum afferre, quo minus toto præmiſſo tempore Senatoriam ſeu regimen Urbis a nobis tibi commiſſum libere per te, vel per alium valeas exercere. Nulli ergo electionis, inſtitutionis, poſitionis, commiſſionis, ſubſtitutionis, & conſtitutionis &c. Datum &c.

V.

IDem univerſo urbis populo &c.

Pater futuri ſeculi &c. *uſque* prout hoc & alia in nos a vobis translata, nobiſque commiſſa, & data in inſtrumento publico ſuper hoc per manus Stephani Joannis Guidonis Eccleſiæ Romanæ auctoritate Judicis, & Scriniarii, Senatuſque Scribæ confecto, ſigillo ipſius urbis ſigillato plenius continentur. Sane hujuſmodi electione, translatione, commiſſione, poteſtatis datione nobis per ſollemnes veſtros Ambaſsatores, & legitimos Syndicos

cos præſentata &c. *uſque* libere per ſe vel per alium valeat exercere : *verbis competenter mutatis*, ſicut hæc omnia ſeries literarum ſuper illis Regi conceſſarum eidem, plenius, & aptius manifeſtat. Ideoque Univerſitatem veſtram monemus, rogamus, & hortamur, intente per Apoſtolica vobis ſcripta mandantes, quatenus conſiderato prudentius quanta ex præfati Regis regimine vobis accreſcat utilitas, quantuſque in diverſis mundi partibus favor accedat, ipſum devote recipientes ac honorificentiam tanto Priucipi congruentem exhibentes, eidem ſibi tanquam Senatori veſtro, cui regimen Senatus, ut præmittitur, eſt commiſſum, in omnibus pareatis humiliter, & plenariæ intendatis, ut exinde Romanæ Reipublicæ tranquillitatis optatæ ſerenitas, prout deſideramus, arrideat, & totius contratæ, ſecuritas ſperata reſultet.

VI.

HOnorius electus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei dilectis filiis populo Romano.

Levantes in circuitu conſiderationis noſtræ oculos Almam Urbem orbis caput inter cuncta Mundi climata præfulgentem lætis intuemur obtutibus: & dum conſideramus illam divinitus nobis datam in filiam, quæ dulce natale præbuit, lactavit, & nutrivit ut filium, ſpecialitate quadam inter Ro-

Romanos etiam nos , & progenitores noſtros favorabilibus amplexibus confovendo , filialis affectio quam in nobis ad ipſam natalis ſoli dulcedo creaverat , creſcit proculdubio in paternam , quam nullus profecto ſuperat , nullus , ſicut habet legalis aſſertio , vincit affectus . Dum inſuper nos electum ipſius urbis populum , quos nobis olim non ſolùm concives cariſſimos , ſed quaſi fratres effecerat loci natali idemptitas , lætanter advertimus, nobis tamquam ſpirituali patri conceſſos in filios , & curæ noſtre commiſſos ; profunde nimirum ad vos , & ipſam urbem afficimur , & ad veſtra commoda , ſpecialiter ad tranquillum veſtrum ſtatum , & proſperum intentis deſideriis ſuſpiramus , quibus grandia quidem præbet veſtræ filialis gratitudinis grata meditatio,incentiva . Quis enim non delectabiliter meditetur , non gratanter acceptet , quod vos evidentiâ operum exhibentes conceptam de noſtra promotione lætitiàm , adeo gratam , & acceptam vobis , ſpiritualem poteſtatem humilitati noſtræ in vos traditam oſtendiſtis , quod nos ad vitam in Senatorem Urbis concorditer eligentes , poteſtatem eandem ad temporalis etiam veſtri curam regiminis , quantum in vobis extitit , ampliaſtis , nobis electionem hujuſmodi per veſtros Ambaſsatores , & nuntios , quos lætanter , & benigne facie ſerena recepimus , præſentando . Nos itaque licèt ex impoſito nobis onere Apoſtolicæ ſervitutis , negotiorum con-

concurrentium undique varietate premimur, ut tamen circa tranquillitatem vestram, & pacem aliorumque vestrorum commodorum augmentum vestris desideriis efficacius satisfiat, electionem præmissam, necnon & ipsum temporale urbis ejusdem, ac vestrum regimen duximus acceptanda. Et ut in prosperitatis abundantia, ubertate fertilitatis, & pacis vos præsentialiter efficacius confovere possimus, ecce quasi e vestigio ad urbem ipsam dante Domino venire proponimus, inibi consecrationis, & benedictionis munus, ac juxta morem prædecessorum nostrorum Romanorum Pontificum, diadema summi Pontificii recepturi, & illis diligentius celesti nobis assistente clementia vacaturi, quæ ad laudem divini nominis, & prosperitatem vestram viderimus pertinenere. Nec miremini quod Bulla non exprimens nomen nostrum est appensa præsentibus, quæ ante sollennia memorata præcedunt; quia hi, qui fuerunt hactenus in Romanos electi Pontifices, consueverunt in bullandis literis ante suæ consecrationis, & benedictionis munus, modum hujusmodi observare. Datum Perusii Nonis Aprilis suscepti a nobis Apostolatus officii anno primo.

VII.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Priori Prædicatorum & Guardiano Fratrum Minorum Ordinum de Urbe salutem, & Apo-

& Apostolicam benedictionem. Exposita coram nobis dilectorum filiorum Francisci Nicolai Crescentii, & Magdalenæ natæ Nicolai Joannis de Insula civium Romanorum petitio consistebat: quod ipsi ad sedandas inimicitias capitales, quas inter dictum Franciscum, & memoratum Nicolaum patrem dictæ Magdalenæ inimicus homo hactenus excitavit; per verba de præsenti matrimonium, quod adhuc consumatum non extitit, contraxerunt eadem Magdalena per ipsum Franciscum subarrata per annulum, ut est moris. Quia vero postmodum ad eorum pervenit notitiam, quod iidem Franciscus, & Magdalena quarto scilicet consanguinitatis gradu conjuncti; nobis humiliter supplicarunt, ut cum ex dissolutione prædicti matrimonii eædem inimicitiæ facile possent in grave incidere recidivum, quod impedimento hujusmodi non obstante dictum matrimonium consumare ac in ipso consumato licite remanere valeant, dispensare misericorditer dignaremur; dilecto filio nobili viro Anibaldo de Anibaldis super hoc pro eis apud nos humilis supplicationis instantia insistente. Nos itaque animarum periculis, quæ inducere inimicitiæ solent hujusmodi, occurrere cupientes, præfati nobilis supplicationibus inclinati Devotioni tuæ committimus, quatenus a memoratis Francisco, & Magdalena juramento recepto, quod dicta sponsalia contraxerint ignorantes consanguinitatis vinculum, quo junguntur cum ipsis,

ſi, quod de prædictis inimicitiis præmittitur, veritate fulcitur, quod impedimento non obſtante prædicto, matrimonium libere conſumare ac in eo conſumato licite remanere valeant, auctoritate Apoſtolica, quam vobis in hac parte committimus, diſpenſetis.

VIII.

MArtinus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei dilecto filio nobili viro Carolo Illuſtri Siciliæ Regis Primogenito Principi Salernitano &c.

Die Dominico XI. menſis præſentis Oct. Nobilitatis tuæ recepimus litteras inter cætera continentes, quod cariſſimus in Chriſto filius noſter Carolus Siciliæ Rex Illuſtris genitor tuus, a dicratia [1], qua quibuſdam diebus gravatus fuerat, erat per Dei gratiam plenarie liberatus. Super quo gratias bonorum omnium largitori: & ſollicitudinem tuam, denunciatis nobis his, & aliis rumoribus, commendantes in Domino, & condignis laudibus proſequentes, paterno rogamus affectu, quatenus ſtatum, & proceſſum ipſius Regis, & tuos totiuſque tui exercitus, quos ſemper proſperos faciat virtus Altiſſimi, frequenter nobis ſtudeas intimare. Datum apud Montem-Flaſconem.

IX.

1 *f.* dyſcraſia.

IX.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio nostro P. Regi Aragonum Illustri &c.

Dilectus filius nobilis vir Guillielmus Vicecomes de Castro-novo Serenitatis Regiæ Nuncius, quem contemplatione mittentis, & suæ nobilitatis obtentu, facie serena recepimus, benigne audivimus, & intelleximus diligenter; nobis Magnificentiæ tuæ, quæ fidem ei adhiberi petebat; literis præsentatis, ex parte sua quasdam petitiones verbo prius exposuit, & postmodum in scriptis obtulit nostræ ac nostrorum fratrum considerationi, admirationis materiam secum pariter offerentes. Petiit siquidem, tibi venerabilem fratrem nostrum Valentinum Episcopum deputari Legatum, qui personaliter ad tuam præsentiam, crucem nihilominus in favorem negotii per te de novo contra Saracenos assumpti, per se ac alios, quos ad hoc duxerit deputandos, prædicaturus accedat, & idem negotium prosequentibus, de peccatis, prout nobis videretur, veniam indulgeri: tuam, & omnium tuorum, ut verbis utamur ipsius Nuncii, valetorum, & specialiter carissimorum in Christo filiorum nostrorum Portugalliæ ac Majoricarum Regum Illustrium, & nobilis viri Santii nati carissimi in Christo filii nostri Regis Castellæ, ac Legionis illustris, fratrumque suorum personas, & terras

 sub

ſub Sedis Apoſtolicæ protectione recipi; & in omnes, te vel ipſos, tua vel ipſorum litora impetentes, quamdiu tu & ipſi ad expugnationem dictorum infidelium operam dederitis efficacem, & parati fueritis in noſtro examine ſtare juri, ſeu ad cognitionem communium amicorum quibuſcunque de vobis querelantibus reſpondere, excommunicationis ſententiam promulgari: ac inſuper decimam in Tarraconenſi Provincia jam collectam tibi pro hujuſmodi negotii executione concedi. Sane quamquam in his, ex eo, quod idem Nuncius nullum exhibuit, prout res exigere videbatur, ſpeciale ad tam ſingularia petenda mandatum, ſed ejus in genere ſolummodo quamdam ex prædictis literis conjecturam, & ex illorum, quæ petitiones eædem continent qualitate, cauſam habuerit admiratio noſtra multiplicem; illud tamen nos, & fratres eoſdem propter ſinceræ charitatis affectum, quem ad te gerimus non ſine anxietate ſollicitat, quo videlicet ductus conſilio, quo fretus auxilio Africam diffuſo quidem vaſtam ambitu, refertam incolis non prorſus inbellibus, diviciis opulentam, munitionibus, ut fertur, & crebis non vacuam, aſſumpſeris invadendam: præſertim Romana Eccleſia matre tua, quam in his maxime, quæ Fidem reſpiciunt, viarum tuarum ejus aſſumendarum arbitrio, habere te decuiſſet aurigam, penitus inconſulta, nec nobis ante negotii ejuſdem initium publice divulgatum, tuo circa illud pro-

proposito quomodolibet relato : quamquam id a tuæ Celsitudinis Nuncio per nos fuerit cum instantia etiam secrete petitum. Licèt enim sit regalis magnanimitas hujusmodi assumptione superior, ejus tamen quamtacumque potentia, viribus impar, & sumptuum ad id necessaria erogatione videtur. Cum igitur hoc, & alii facti circumstantiæ varie nostrum, & eorundem fratrum circa finalem responsionem ad petita judicium, quousque super illis obveniat instructio plenior, suaserit nec immerito suspendendum; venerabilem fratrem nostrum B. [1] Grossetanum Episcopum, virum utique nobis, & eisdem fratribus merito suæ probritatis acceptum, & in sibi commissis experientia longa probatum, deliberavimus, ob obtinendam instructionem hujusmodi, ad Regalem Excellentiam destinandum, rogantes & obsecrantes in D. J. Christo. quatenus ipsum, ob reverentiam ejusdem Sedis & nostram benigne recipiens, & tractans honore condigno, illi plene in præmissis animum tuum aperias, & eum in his, & aliis quæ circa eadem a te duxerit sciscitanda sic ad plenum instruas, sic sufficienter informes, quod in ejus reditu nos ex sufficientia suæ relationis instructi circa prædicta, possimus, quæ Deo sunt placita, Christianitati utilia, & quibus tu, quem corde sincero diligimus, cujusque profectum in Domino plenis desideriis affectamus, contentus esse debeas, ordinare.

1 Bartholomæum.

X.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei, nobili viro Philippo de Lavena Regio in Urbe Vicario.

Fide digna relatione ad aures nostras noveris pervenisse, per aliquorum insidias procurari, quod Civitas vetus per gentem Regis Aragonum jam ad id sollicitati, ut dicitur, occupetur. Quia vero id in grave totius contratæ dispendium redundaret, Devotionem tuam monemus, rogamus, & hortamur attente per Apostolica tibi scripta mandantes, quatenus omnem quam poteris, ad præservandam dictam civitatem a tanto periculo, diligentiam adhibens, sufficientem, fidelem, & sedulam eidem civitati custodiam studeas deputare, aliàs circa eandem custodiam omnibus viis, & modis, quos cum fidelibus, & discretis excogitare poteris, celeriter, & sollicite provisurus; ita quod tua possit exinde solertia non immerito commendari. Datum apud Montem Flasconem Kal. Decembris Pontificatus nostri anno II.

X I.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei, ad certitudinem præsentium, & memoriam futurorum.

Detestabiles excessus, & culpas enormes Petri quondam Regis Aragonum, persecutoris, Dei, & Ec-

& Ecclesiæ manifesti, contra nos, eandem Ecclesiam, ac carissimum in Christo filium nostrum, Carolum Siciliæ Regem Illustrem, Regnum Siciliæ ab Ecclesia ipsa tenentem, ejusque vassallum, præsumptione temeraria, immo potius insania execranda in prædicto Regno commissos, non putavimus diffusa, & onerosa repetitione singulariter recensendos, sed tamquam notorios, & jam pluries maxime his diebus publice recensitos, sic sub quadam generali commemoratione transire; quod sententiam latam propterea contra eum, & processus aliquos contra rebelles Siculos habitos, explicite repetamus: & quod propter dictos ipsius Petri excessus, & culpas, injusticias, injurias, contumelias, dolosque diversos, præter ipsius contumaciam manifestam, contra eum cogente conscientia, & exigente justicia, de Fratrum nostrorum consilio procedentes, & Regnum Aragoniæ cæterasque terras ipsius exponentes modo subscripto, ipsam sententialiter eisdem regno, & terris, omnique regio honore privavimus, & privantes, regnum, & terras easdem exposuimus occupanda Catholicis, de quibus, & prout Sedes Apostolica duceret, providendum, in regno, & terris eisdem præfatæ Ecclesiæ jure salvo: vassallos quoque ipsius, quos ut præmissorum processuum continentia seriosa declarat, a juramento fidelitatis, si quo tenebantur, eidem jam duximus absolvendos, denunciantes penitus absolutos, & denuo ab eodem, & quolibet

fidelitatis vinculo, & homagii expressius absolventes: ac eundem Petrum, Siculos complices, & fautores, omnesque alios singulares, qui nostras monitiones, inhibitiones, & comminationes damnabiliter contempserunt, excommunicationis, Universitates vero, civitates, castra, & loca cætera denunciavimus interdicti sententiis subjacere, ipsos, & ipsa ex causis eisdem, & propter continuatam, auctamque eorum contumaciam similibus sententiis supponentes. Universis præterea Christifidelibus cujuscumque conditionis, præeminentiæ, sive status, etiamsi dignitate Pontificali, seu Regia forsitan decorentur, & specialiter Archiepiscopis, Episcopis, aliisque inferioris gradus Prælatis, & personis ecclesiasticis, religiosis, cujuscumque Religionis, aut Ordinis, & secularibus ipsique Petro, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, Universitatibus civitatum, castrorum, aliorumque locorum, ac universis incolis, & habitatoribus eorundem regni, ac terrarum, quibus denique P. tunc Aragonum Regem privavimus, duximus inhibendum, ne ipse Petrus de dictis regno, & terris, ex tunc se aliquatenus intromitteret; neve cæteri supradicti eidem Petro, vel aliis, quibuscumque, contra prædictas privationem, & expositionem, aut prosequentes easdem, per quos dicta regnum, & terras occupandas Sedes eadem provideret, temptantibus, se oppositione quoquomodo assisterent, vel qualitercumque faverent, seu

præ-

præstarent in hoc consilium, auxilium, vel favorem publicum, vel occultum, quacumque occasione quæsita, vel prætextu alicujus homagii, vel cujuscumque colligationis, confœderationis, societatis, seu cujusvis conventionis, aut jure contracta antea, sive inposterum contrahenda, etiamsi colligatus, confœderationes, societates, & conventiones hujusmodi, & alia supradicta, pœnarum adjectionis, litterarum, vel juramenti, seu cujuslibet alterius essent vinculo firmitatis innexa. Nos igitur colligationes, confœderationes, societates, conventiones, cæteraque hujusmodi præmissa, quo ad hæc, de plenitudine dissolvimus potestatis: juramenta super illis præstita pœnasque propterea præmissas pœnitus relaxantes; & universos, & singulos, qui eas contraxerant, se ad observationem eorundem, quantumcumque sollemniter abstringendo, ab ipsarum in præmissis observatione penitus absolventes. Specialiter autem Archiepiscopis, Episcopis, & cæteris personis ecclesiasticis, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, incolis, & habitatoribus supradictis eorundem regni Aragoniæ, ac terrarum, expresse prohibere curavimus, ne dictum Petrum olim Regem Aragonum, pro Rege, vel Domino reciperent, vel haberent, neve sibi obedirent, vel intenderent, aut ipsi, vel alii pro eo de redditibus, vel obventionibus, sive juribus regalibus, seu ratione Dominii, debitis responderent, vel aliquam satisfactio-

ctionem impendere sub quocumque velamine acceptarent. Alioquin memoratum Petrum quondam Regem, & omnes singulares personas cujuscumque forent præeminentiæ, conditionis, aut status, ecclesiastici, aut mundani, etiamsi regalis dignitatis honore fulgerent, excommunicationis, civitates vero, castra, & loca cætera, necnon, & universitates ipsorum, quæ prædictas inhibitiones, vel earum aliquam præterire propria temeritate præsumerent, interdicti sententiis, quas ex nunc protulimus, decrevimus subjacere. Non obstantibus quibuslibet privilegiis, vel indulgentiis, quibuscumque Imperatoribus, Regibus, Principibus, Archiepiscopis, seu quibuslibet Prælatis aliis, Cisterciensibus, Prædicatoribus, Minoribus, Hospitalariis, Templariis, seu Religiosis aliis, aut secularibus personis, etiam in dignitate qualibet constitutis, civitatibus, castris, locis, communitatibus, collegiis, vel quibusvis universitatibus, sub quacumque verborum forma, vel expressione ab eadem Sede concessis, & quibuslibet aliis indulgentiis ejusdem Sedis, per quas nostri processûs effectus impediri posset quomodolibet, vel differri. Quæ quidem omnia privilegia, & indulgentias, quoad hoc omnino duximus juribus vacuanda, aptius nihilominus prædicentes, quod contra hujusmodi præsumptores, & specialiter contra dictos Prælatos, Religiosos, Comites, Vicecomites, Barones, incolas, habitatores, civitates, castra,

ſtra, villas, & alia loca, & univerſitates ipſorum ad privandum eos, & ea quibuſlibet privilegiis, indulgentiis, immunitatibus, ſive gratiis ipſis ab eadem Sede conceſſis, necnon terris, feudis, & juribus, quæ a præfata Romana, vel aliis quibuſcumque tenent Eccleſiis, ſeu perſonis eccleſiaſticis, ac aliàs gravius ſpiritualiter, & temporaliter quando, & qualiter, ſicut facti qualitas ſuaderet, ac putaremus expediens, procedere prævia Divina gratia curaremus: ſicuti hæc omnia in ſerie dictæ contra eum latæ ſententiæ plenius continentur. Cum autem dictus Petrus, nec per hoc a cœpta malitia reprimatur, ſed contumaciter eam ſemper continuando multiplicet, & multiplicando continuare non ceſſet, eam nunc dolis, & inſidiis nunc inſultibus, & conatibus aliis proſequendo; nos ipſum ex cauſis variis vinculo excommunicationis aſtrictum, de novo ex cauſis eiſdem, & propter ſuæ iniquæ contumaciæ, ac iniquitatis contumacis augmentum ſimili vinculo innodantes, omnes proceſſus contra eum habitos, & ſpecialiter præmiſſam latam contra ipſum expoſitionis, & privationis ſententiam de ipſorum fratrum conſilio ratificantes expreſſe, ratoſque manere decernentes, ac firmos, & auctoritate apoſtolica nihilominus approbantes præmiſſas omnes, & ſingulas inhibitiones, & necnon homagii præſtiti, ſive facti, colligationum, confœderationum, & conventionum quarumlibet, diſſolutiones, & relaxatio-

tionem juramenti , ac pœnarum adjectarum in ipsis sub eisdem pœnis , & sententiis innovamus ; contra universos , & singulos dictis inhibitionibus non parentes , prout excessuum circumstantiæ suadebunt , pœnis spiritualibus , & temporalibus , quando , & prout utile fore viderimus , auctore Dño processuri . Ut autem hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas sive membranas processum continentes eundem , in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi , vel affigi ostiis , seu superliminaribus faciemus , quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio , & patulo indicio publicabunt : ita quod idem Petrus, & alii , quos processus ipse contingit , nullam postea possint excusationem prætendere , quod ad eos talis processus non pervenerit , vel quod ignoraverint eundem : cum non sit verisimile , remanere , quo ad ipsos incognitum, vel occultum , quod tam patenter omnibus publicatur . Actum apud Urbemveterem in platea majoris Ecclesiæ Urbevetanæ , in die Cœnæ Domini Pontificatus nostri anno III.

XII.

MArtinus Episc. servus servor. Dei , ad certitudinem præsentium,& memoriam futurorum.

Propter notorios excessus detestabiles , & culpas horrendas Petri quondam Regis Aragonum , Dei , & Ecclesiæ persecutoris infesti contra

tra nos, eandem Ecclesiam, & cariſſimum in Chriſto Filium noſtrum Carolum Siciliæ Regem Illuſtrem, Regnum Siciliæ ab Eccleſia ipſa tenentem, ejuſque de illo vaſſallum, damnabili præſumptione in prædicto Regno commiſſos contra dictum Petrum, poſt ipſius contumaciam manifeſtam cogente conſcientia, & vigente juſtitia de Fratrum noſtrorum conſilio procedentes, & Regnum Aragoniæ cæteraſque terras ipſius exponentes modo ſubſcripto, ipſum ſententialiter eiſdem Regno, & terris, omnique Regio honore privavimus, & privantes, Regnum, & terras eaſdem expoſuimus occupanda Catholicis, de quibus, & prout Sedes Apoſtolica duceret providendum, in Regno, & terris eiſdem præfatæ Eccleſiæ jure ſalvo: vaſſallos quoque ipſius, quos, ut præmiſſorum proceſſuum continentia ſerioſa declarat, a juramento fidelitatis, ſi quo tenebantur, eiſdem jam duximus abſolvendos, denunciantes penitus abſolutos, & denuo ab eodem, & quolibet fidelitatis vinculo, & homagio expreſſius abſolventes, ac eundem Petrum, Siculos complices, & fautores, omneſque alios ſingulares, qui noſtras monitiones, inhibitiones, & comminationes damnabiliter contempſerunt, excomunicationis; univerſitates vero, civitates, & locà cætera denunciavimus interdicti ſententiis ſubjacere, ipſos, & ipſa ex cauſis eiſdem, & propter continuatam, auctamque eorum contumaciam ſimilibus ſententiis ſup-

ſupponentes. Univerſis præterea Chriſtifidelibus cujuſcunque conditionis, præeminentiæ, ſive ſtatus, etiamſi dignitate Pontificali, ſeu Regia forſitan decorentur, & ſpecialiter Archiepiſcopis, Epiſcopis, aliiſque inferioris gradus Prælatis, & perſonis Eccleſiaſticis, religioſis cujuſcumque Religionis aut Ordinis, & ſecularibus, ipſique Petro, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, univerſitatibus civitatum, caſtrorum, aliorumque locorum ac univerſis incolis, & habitatoribus eorundem Regni ac terrarum, quibus denique Petrum tunc Aragonum Regem privavimus, duximus inhibendum, ne ipſe Petrus de dictis Regno, & terris ex tunc ſe aliquatenus intromitteret; neve cæteri ſupradicti eidem Petro, vel aliis quibuſcunque contra prædictas privationem, & expoſitionem, aut proſequentes eaſdem, per quod dicta Regnum, & terras occupandas Sedes eadem, provideret, temtantibus ſe opponere, quoquomodo aſſiſterent, vel qualitercunque faverent, ſeu præſtarent in hoc conſilium, auxilium, vel favorem publicum, vel occultum, quacunque occaſione quæſita, vel prætextu alicujus homagii, vel cujuſcumque colligationis, confœderationis, ſocietatis, ſeu cujusvis conventionis, aut jure contractæ antea, ſive in poſterum contrahendæ, etiamſi colligatus, confœderationes, ſocietates & conventiones hujuſmodi, & alia ſupradicta pœnarum adiectionis, literarum, vel juramenti, ſeu cujuslibet alterius

terius essent vinculo firmatis, innexa. Nos igitur colligationes, confœderationes, societates, conventiones, cæteraque hujusmodi præmissa, quoad hæc, de plenitudine dissoluimus potestatis, juramenta super illis præstita, pœnasque propterea præmissas pœnitus relaxantes. Et universos, & singulos, qui eas contraxerunt, se ad observationem eorundem qnantumcumque sollemniter abstringendo, ab ipsarum in præmissis observatione penitus absolventes, Specialiter autem Archiepiscopis, Episcopis, & cæteris personis Ecclesiasticis, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, incolis, & habitatoribus supradictis eorundem Regni Aragoniæ, ac terrarum expresse prohibere curavimus, ne denique dictum Petrum olim Regem Aragonum, pro Rege vel Domino reciperent, vel haberent, neve sibi obedirent, vel intenderent, aut ipsi, vel alii, pro eo de redditibus, vel obventionibus, sive juribus regalibus, seu ratione Dominii debitis responderent, vel aliquam satisfactionem impendere sub quocunque velamine acceptarent. Alioquin memoratum Petrum quondam Regem, & omnes singulares personas cujuscunque forent præeminentiæ, conditionis, aut status Ecclesiastici, aut mundani, etiamsi regalis honore fulgerent, excommunicationis, civitates vero castra, & loca cetera, necnon, & universitates ipsorum, quæ prædictas inhibitiones, vel earum aliquam præterire propria temeritate præsumerent, interdicti senten-

tentiis, quas ex nunc protulimus, decrevimus ſubjacere. Non obſtantibus quibuslibet privilegiis, vel indulgentiis quibuſcunque Imperatoribus, Regibus, Principibus, Archiepiſcopis, ſeu quibuſlibet Prælatis aliis, Ciſtercienſibus, Prædicatoribus, Minoribus, Hoſpitalariis, Templariis, ſeu religioſis aliis, aut ſecularibus perſonis, etiam in dignitate qualibet conſtitutis, civitatibus, caſtris, locis, communitatibus, collegiis, vel quibuſvis univerſitatibus, ſub quacunque verborum forma, vel expreſſione ab eadem Sede conceſſis, & quibuslibet aliis indulgentiis ejuſdem Sedis, per quas noſtri proceſſus effectus impediri poſſet quomodolibet, vel differri. Quæ quidem omnia privilegia, & indulgentias, quo ad hoc, omnino duximus juribus vacuanda, aptius nihilominus prædicentes, quod contra hujuſmodi præſumptores & ſpecialiter contra dictos Prælatos, Religioſos, Comites, Vicecomites, Barones, incolas, habitatores, civitates, caſtra, villas, & alia loca, & univerſitates ipſorum, ad privandum eos, & ea quibusliter privilegiis, indulgentiis, immunitatibus, ſive gratiis ipſis ab eadem Sede conceſſis, necnon terris, feudis, & juribus, quæ a præfata Romana, vel aliis quibuſcunque tenent Eccleſiis, ſeu perſonis Eccleſiaſticis ac aliàs gravius ſpiritualiter, & temporaliter, quando, & qualiter, ſicut facti qualitas ſuaderet, ac putaremus expediens, procedere prævia Divina gratia curaremus, ſicuti hæc omnia

omnia in ſerie dictæ contra eum latæ ſententiæ plenius continentur. Cumque idem Petrus nec per hæc a prætactis ſuis reprimeretur exceſſibus, nec a ſua iniquitate cœpta deſiſteret, ſed ei contumaci animo ſemper inſiſteret, ipſam non ſolum dolis, & ſolitis inſidiis perſequens, ſed & aliis conatibus diverſis augmentans: nos in die Cœnæ Domini tranſacto noviſſime, præſente tunc multitudine copioſa fidelium, ipſum ex cauſis variis vinculo excommunicationis adſtrictum de novo ex cauſis eiſdem, & propter ſuæ iniquæ contumaciæ ac iniquitatis contumacis augmentum ſimili vinculo innodantes, omnes proceſſus contra eum habitos, & ſpecialiter præmiſſam latam expoſitionis, & privationis ſententiam de ipſorum fratrum conſilio ratificantes expreſſe, ratoſque manere decernentes, ac firmos auctoritate Apoſtolica nihilominus approbantes, præmiſſas omnes, & ſingulas inhibitiones, nec non homagii præſtiti ſive facti colligationum, confœderationum, & conventionum quarumlibet diſſolutiones, & relaxationem juramenti ac pœnarum adiectarum in ipſis, ſub eiſdem pœnis & ſententiis duximus innovandas. Et nihilominus manifeſte prædiximus, nos contra univerſos, & ſingulos dictis inhibitionibus non parentes, prout cicumſtantiæ ſuaderent exceſſuum, pœnis ſpiritualibus, & temporalibus, quando, & prout fore videremus expediens, proceſſuros. Cum autem memoratus Petrus nec tantis, & talibus re-

remediis ab aſſumpta nequitia compeſcatur ; ſed eam contumacius proſequens, & de ſui perverſi obſtinatione propoſiti, tam in adductione uxoris, & filiorum ſuorum in Inſula Siciliæ, ſicut fertur, quam alia plura, & manifeſtiora ſolitis exhibens argumenta, monitionibus, prohibitionibus, præceptis, & etiam ſententiis Apoſtolicis, non abſque gravi contemptu clavium vilipenſis, cotidie in continuatione ſuæ contumaciæ intumeſcat : nos omnes proceſſus contra rebelles Siculos, qui eidem Petro qualitercumque in pertinacia ſuæ iniquitatis adhærent, & contra ipſum Petrum, necnon & contra quoslibet alios, ſeu quoad quoslibet alios occaſione ipſorum Petri, & Siculorum habitos, de Fratrum eorundem conſilio denunciantes, ac nihilominus decernentes, & ſtatuentes plenum robur firmitatis habere, ipſum Petrum, licet alias ſuis exigentibus demeritis diverſis excommunicationum ſententiis innodatum, tamquam prædictarum monitionum inhibitionum ac cæterorum proceſſuum, & ſpecialirer ratione regni Aragoniæ aliarumque terrarum, quibus idem Petrus privatus extitit, habitorum, notorium contemptorem, necnon & alios, qui eadem contempſerunt, denunciantes, latas, ut præmittitur, contra contemptores inhibitionum, & proceſſuum eorundem ſententias incurriſſe, ac nihilominus eundem Petrum de novo ex cauſis præmiſſis, & præcipue propter contumaciæ tam gravis augmentum ſimili ſententia innodamus, con-

contra eum, & quoslibet alios cujuscumque sint dignitatis, præeminentiæ, conditionis aut status Ecclesiastici, vel mundani, qui præmissas monitiones, prohibitiones, sive præcepta nostra quomodolibet præterire præsumpserint, quando, & prout circumstantiæ facti suaserint ac expedire viderimus, gravius spiritualiter, & temporaliter actore Domino processuri. Ut auten hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas sive membranas processum continentes eundem, in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi ostiis, seu superliminaribus faciemus, quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; ita quod idem Petrus, & alii, quos processus ipse contingit, nullam postea possint excusationem prætendere, quod ad eos talis processus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem; cum non sit verisimile, remanere quo ad ipsos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum apud Urbem-veterem in platea Majoris Ecclesiæ Urbevetanæ in festo Ascens. Dñi P. nostri anno III.

XIII.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei Venerab. fratri nostro Episcopo Castellan.

Refert temporis exacti memoria, quod nobilis Venetiarum civitas, & insignis Universitas Venetorum

rum ea erga Deum, & Romanam Ecclesiam devotionis hactenus integritate resplenduit, ut eidem Ecclesiæ assistens in prosperis, nec deficiens etiam in adversis, illius indevotos horruerit persecutores, quasi proprios hostes habuerit, & humiliter ipsius Ecclesiæ parendo mandatis & monitis, non solum illis favere sed,& communionem eorum quamlibet, prout decet Catholicos, evitarit. In his olim in laudabili Universitate prædicta nulla solebat apparere diversitas, nullum dissonantiæ murmur obrepere, nulla diffidentia resonare. Propter quod si consonent facta relatibus, admirationis, immo & turbationis occasio ex eo non levis occurrit, quod licet contra Petrum, quondam regem Aragonum, Insulæ Siciliæ invasorem, rebellesque Siculos, variis per nos processibus habitis, inter multa quæ in processibus continentur eisdem, expresse ac districte duxerimus inhibendum ipsi Petro, & Rebellibus quocumque dolo, arte, vel machinatione procurari auxilium, consilium seu favorem, publicum, vel occultum, ipsiusve Petri litteras, vel nuncios recipi, aut destinari eidem, in nostrum ipsius Ecclesiæ, seu carissimi in Christo filii nostri Caroli Siciliæ Regis illustris,quem notorium est regnum Siciliæ ab ipsa Ecclesia tenere, præjudicium, & gravamen, contra id præsumentes diversis excommunicationum sententiis promulgatis. Nonnulli tamen de Universitate prædicta damnabiliter a laudabilibus prædecessorum suorum semitis, sicut in-

intelleximus, deviantes, in eam proruperunt temeritatis audaciam, quod non ſolum memorati Petri contra prædictam prohibitionem nuncios, vel literas recipere, ipſique mittere non verentur; verum etiam alios, ne contra Petrum, & rebelles eoſdem, nobis, Eccleſiæ, ac Regi præfatis aſſiſtant, in noſtrumve procedant auxilium contra illos malitioſe impedire præſumunt. Per quod non eſt dubium, ipſos ſæpefatis Petro, & rebellibus, dum ipſius Petri propalari maliciam, dictoſque rebelles a præſumpta rebellione revocari præpediunt, & favorem manifeſtum impendere, & ut in ſua nequitia perſiſtere valeant, auxilium impertiri; eoſque per conſequens dictarum ſententiarum laqueos nullatenus evitare. Licèt autem dictos proceſſus præmiſſas prohibitiones, ſententias, & alia continentes frequenter præſente multitudine copioſa fidelium duxerimus publicandos, ita quod nulla poteſt in hujuſmodi ignorantia excuſabilis alligari; ut tamen excuſationis hujuſmodi allegatio evidentius adimatur, proceſſus eoſdem ſub Bulla noſtra tibi per latorem præſemtium deſtinantes, fraternitati tuæ per Apoſtolica ſcripta in virtute obedientiæ diſtrictæ præcipiendo mandamus, quatenus perſonaliter, abſque moræ diſpendio, ad prædictam civitatem accedens, in Eccleſia Sancti Marci, vel platea ipſius, ſeu alio loco civitatis ejuſdem, ubi commodius fore putaveris, clero & populo convocatis, proceſſus eoſdem ſeriatim legi

faciens, & per te, vel per alium exponens apertius in vulgari, omnes cujuſcunque ſint dignitatis, præeminentiæ, conditionis aut ſtatus, qui contra præmiſſas prohibitiones noſtras memorati Petri nuncios, vel literas receperunt, aut ſuas miſerunt eidem, ſibive ac præfatis rebellibus prætactum præſtiterunt auxilium, conſilium, ſeu favorem, generaliter denuncies præmiſſis innodatos. Et nihilominus ipſis ac univerſis, & ſingulis de Univerſitate prædicta, ut a ſimilibus prorſus abſtineant, ſub ſententia ſimili auctoritate Apoſtolica diſtricte inhibere procures, nobis quidquid ſuper his actum fuerit per tuas patentes litteras harum ſeriem continentes plenius reſponſurus.

Datum apud Urbeveterem VI. idus Junii Pontificatus noſtri anno tertio.

XIV.

MArtinus Epiſcopus ſervus Servorum Dei. Poteſtati Conſilio, communi Anconitan.

In Apoſtolicæ Sedis conſpectu de vobis frequens eſt, & grata memoria, non abſque concurſu notiori veritatis affirmans, vos erga Romanam Eccleſiam veſtram matrem, & Dominam ſic ſemper illibatum fidelitatis debitum obſervaſſe, quod in ipſius perſecutoribus, deficientibus aliis, veſtræ juventutis conſtantia non defecit, ſed contra perſecutores ipſius eidem adhæſiſtis intrepidi, calcatiſq; periculis, ac rerum, & perſonarum diſpendiis non

vi-

vitatis, in ipsius devotione invariabiliter perstitistis. Hoc sicut per nuncios carissimi in Christo filii nostri Caroli Siciliæ Regis illustris audivimus; in imminentis turbine tempestatis, quam in regno Siciliæ, terra peculiari ejusdem Ecclesiæ, Siculorum præsumptuosa rebellio excitavit, & Petrus quondam Rex Aragonum illius, ut manifesta perhibent argumenta, fraudulentius, & occultius intentor, sed notorius prosecutor, pro viribus exequi non veretur; vestra devotio laudabili continuatione prosequitur, dum sicut habet eorundem nunciorum assertio, vos ex parte Regis ejusdem, & dilecti filii nobilis viri Caroli primogeniti Regis ipsius, Salernitani Principis requisiti, ut contra Petrum, & Siculos memoratos Galeas vestras armatas decenter hominibus, ab ipsis Rege seu Principe competentia stipendia recepturis, in dictorum Regis, & Principis auxilium mitteretis, devote ac curialiter respondistis eisdem; quod cum Anconitana civitas sit ipsius Ecclesiæ specialis, si de nostra in hoc vobis voluntate constaret, libenter eisdem Regi, & Principi tamquam specialibus ipsius Ecclesiæ filiis serviretis. Quod profecto tanto nobis venit acceptius, tantòque, proinde vestram sinceritatem amplius commendamus, quantò in consuetæ devotionis spiritu præveniendo nostræ petitionis instantiam, vos nostris in his beneplacitis obsequia benignius obtulistis. Cum itaque hujusmodi negocium specialiter Ecclesiam ipsam respiciat, ipsumque

que noſtrum, prout eſt, ac ipſius Eccleſiæ proprium reputemus; Univerſitatem veſtram monemus, rogamus, & hortamur, ac quæſumus, ob reverentiam ejuſdem Sedis & noſtram, præfatis Regi, & Principi, cum potius nobis, & eidem Eccleſiæ, in prædicto negotio modis quibus poteritis efficaciter aſſiſtentes, eiſdem Regi, & Principi petitum Galearum auxilium exhibere in omni qua poteritis promptitudine feſtinetis, diligentius attendentes, quod exinde uberius ipſius Sedis, & noſtram merebimini gratiam, dictoſque Regem, & Principem experiemini non immerito in veſtris oportunitatibus gratioſos.

Datum apud Urbeveterem VI. idus Junii Pontificatus noſtri anno tertio.

X V.

MArtinus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei cariſſimo in Chriſto filio noſtro Carolo Regi Siciæ Illuſtri.

Per tuos nobis nuncios, & litteras ſupplicaſti, ut cum cenſum octo millium unciarum auri ad pondus Regni Siciliæ, ad quem ſolvendum in inſtanti feſto Beatorum Apoſtolorum Petri & Pauli, nobis, & Eccleſiæ Romanæ teneris, in eodem feſto ſolvere commode nequeas, variis negotiis, & expenſarum oneribus imminentibus impeditus, terminum ſolutionis dicti cenſus faciendæ in feſto prædicto, uſque ad feſtum Nativitatis Domini primo

mo venturum prorogare de ſpeciali gratia curaremus . Nos itaque impedimentorum tuorum conſcii , & onerum non ignari , ſuper illis paterno tibi compatientes affectu , terminum ejuſdem ſolutionis dicti cenſus octo millium unciarum in præfato Apoſtolorum feſto , ut prædicitur , faciendæ uſque ad idem feſtum Nativitatis Dominicæ proximum venturum, ad tuæ petitionis inſtantiam, ſub illis eiſdem pœnis tam ſpiritualibus , quam temporalibus , & obligationibus , quæ ſunt pro ſolutione ipſius cenſus in eodem feſto Apoſtolorum facienda ſtatutæ , ſeu contra ordinatæ , de fratrum noſtrorum conſilio prorogamus : ita tamen quod per prorogationem hujuſmodi , ejuſdem ſolutionis faciendæ in dicto feſto Apoſtolorum terminus impoſterum nullatenus immutetur , ſed in eodem Apoſtolorum feſto annis ſingulis ſolutionem ipſam facere tenearis , ſub pœnis ſtatutis , & ordinatis; ſicut in conditionibus inter eandem Eccleſiam , & te habitis in conceſſione prædicti Regni ab ipſa Eccleſia tibi facta plenius continetur . Et ſi forte deficeres in ſolutione prædicti cenſus in eodem feſto Nativitatis Domini facienda , proinde pœnas incurras eaſdem , ac ſi non facta hujuſmodi prorogationis gratia , dictum cenſum tempore ſecundum eaſdem conventiones debito , te non ſolvere contigiſſet : ita etiam quod per petitionem , & conceſſionem prorogationis hujuſmodi , dictæ conditiones , & conventiones nullam prorſus

ſus innovationis varietatem ſentiant nec immutationis diſpendium patiantur, ſed in ſua omnino permaneant firmitate; nec tu, aut tui ſucceſſores in regno prædicto, quo ad ſolutionem dicti cenſus de cætero in ſæpefato Apoſtolorum feſto annis ſingulis faciendam, aliter quomodolibet teneamini, quam tenebamini hactenus, priuſquam prorogationis ejuſdem petitio, & prorogatio proceſſiſſent, ſed ſic in omnibus, & per omnia teneamini, prout inter Romanum Pontificem, & Romanam Eccleſiam ex parte una, & te ex altera ordinatum extitit, & conventum. Cæterum volumus, ut ſi hujuſmodi ſupplicationem tuam, & prorogationem noſtram ratas habueris, ſuper hoc patentes literas tuas harum ſeriem continentes, aurea bulla tua ſignatas in forma, quam dilectus filius B. Camerarius noſter tibi ſub ſuo ſigillo tranſmittit, nobis infra dictum feſtum Nativitatis, ceſſante qualibet occaſione, tranſmittas: alioquin prorogatio hujuſmodi nullius penitus ſit momenti.

Datum apud Urbeveterem VI. Kal. Julii Pontificatus noſtri anno tertio.

XVI.

MArtinus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei. Univerſitatibus Neapolitanæ, Capuanæ, Averſanæ, ac aliarum civitatum, caſtrorum, cæterorumque locorum juſtitiariatus Terræ Laboris, & Comitatus Moliſii

Quan-

Quantæ compaſſionis, quam ſingulari dilectionis affectu ſemper viſcera piæ Matris Eccleſiæ ad Regnum Siciliæ ſibi cariſſimum, tamquam ad eam pertinens pleno jure; ferverint, quam ferventer Eccleſia eadem ad proſperitatem illius intenderit, quam ſollicite laborarit; evidentia operum perhibet, quæ non ſolum antiqua monimenta commemorant, ſed & notiſſima modernorum temporum geſta teſtantur. Quis enim enumerare ſufficeret innumera ſumptuum onera, labores immenſos, multiplicia ſollicitudinum ſtudia, quæ diverſis temporibus Eccleſia ipſa pertuliſſe dignoſcitur, ut a manibus diripientium illud eriperet, de jugo ſervitutis in libertatem erigeret, ab occupatorum, & opprimentium duricia liberaret? Profecto hæc non facile narratio quamvis diffuſa repeteret, non facile repetitio quantumcumque ſerioſa narraret. Quanto itaque ad ejuſdem Regni ſtatum proſperum per Romanos Pontifices prædeceſſores noſtros, & nos ipſos, qui dum nos minor ſtatus haberet, legationem laborioſam, & propter viarum diſcrimina tunc præcipue imminentia, evidenti periculorum ſuſpitione non vacuam, pro ipſius liberatione ſubivimus, diutius, & deſiderantius novimus laboratum; tanto magis afficimur, tanto deſideramus ardentius, ut tam pium tam utile tam ſalubre deſiderium celeriter, & efficaciter impleatur, ut de Regno ipſo, indebitarum exactionum moleſtiis expiatis, illarum abo-

aboleatur, immunitatis lenitate restituta, memoria, & vos, qui nobis, eidem Ecclesiæ, nec non carissimo in Christo filio nostro Carolo Regi Siciliæ Illustri fidelitatis, debitum observastis, illud continuatione laudabili de bono in melius prosequentes, quiete potiamini debita, in requie opulenta, & in tabernaculis fiduciæ habitantes. Ad quod Regis ipsius, & dilecti filii Nobilis viri Caroli ejus primogeniti, Principis Salernitani vota concurrere, statuta ipsorum, ob vestra gravamina relevanda, noviter edita satis indicant evidenter. Sed quia super quodam illorum, videlicet de reducendo prædicto Regno in subventionibus, & collectis ad eum statum, qui tempore claræ memoriæ Guillielmi II. Regis Siciliæ dicitur extitisse, dubia incidêre, quis seu qualis fuerit status ille; Princeps ipse id nostræ declarationi servavit. Et tam idem Princeps quam vos, & nonnulli alii de Regno prædicto, ad declarationem hujusmodi audiendam, nuncios de mandato ejusdem Principis ad nostram præsentiam destinastis, quos facie serena recepimus, benigne audivimus, & intelleximus diligenter. Licèt autem iidem nuncii ad optinendam editionem celerem declarationis ipsius prudenter institerint, & eorum instantiæ nostra concordaret intentio, id tamen facti qualitas, & dicti status, cujus declaratio petitur, ignorantia non permittit. Nec enim cum memorati Regis Guillielmi tempo-

poribus ætas noſtra concurrit, nec in ſæpefacto Regno, aut vicinis partibus tamdiu converſati fuimus, quod de ſtatu illo, qui etiam apud Regni ejuſdem incolas incertus dicitur, nos certificare converſatio diuturna potuerit vel quomodolibet informare: nec nos decet, nec noſtra coſcientia pateretur, in incerto præcipitare ſententiam, præſertim in eo, quod reſpicit perpetuum præfati Regni ſtatum, & veſtrum. In quo ſic mature, ſic ſolide, ſic diligentia expedit exacta procedere, quod proceſſus noſtri ſoliditas nec revocationis patiatur injuriam, nec immutationis diſpendium vereatur. Ideoque dictis nunciis, qui expectare indaginem, quam exigit negotii natura, non poterant, licentiam ad præſens redeundi ad propria duximus concedendam: ad obtinendam certitudinem dicti ſtatus taliter, quatenus circumſtantiæ penſandæ permiſerint, actore Domino, vacaturi, quod circa veſtrum deſiderium a noſtro, circa quietem, & tranquillitatem debitam ejuſdem Regni non diſcrepans in ullo, Domino favente, ſermoni petita dedaratio ſequi poſſit. Quod ſi hujuſmodi certitudinem inveniri temporis forſan longævitas, ſeu cauſa quælibet alia non permittat, non propter hoc in cordibus noſtris cogitationes alicujus dubitationis aſcendant, aut diffidentiæ cujuſque ſcrupulus oriatur. Cum enim idem Rex Carolus per ſuas patentes literas, quas ſicuti noſſe vos credimus, in Regno ipſo fecimus pu-

publicari super directione, ordinatione, vel reformatione, seu quacunque alia dispositione collectarum, talliarum, exactionum, matrimoniorum, aut aliorum quorumcumque gravamina dicerentur, vel dici possent tam circa Ecclesias, communitates, & universitates civitatum, castrorum, & aliorum locorum, & etiam circa singulares personas totius regni prædicti, & cujuslibet partis ipsius, se tam pro præsenti tunc, quam pro futuro tempore nobis personaliter nostræque directioni, reformationi, dispositioni, ac ordinationi, plene, libere, alte, basse submiserit, volens consentiens & concedens expresse quod in prædictis omnibus, & singulis habeamus plenam, & liberam potestatem ordinandi, constituendi, disponendi, reformandi, dirigendi, & etiam faciendi, prout nobis placuerit, & viderimus expedire, si probatio temporis, seu status illius forte deficerent pro concessione hujusmodi; possumus, volumus, & incunctanter intendimus eidem regno, & vobis, taliter Divina prævia gratia providere, quod ab illicitarum oppressionum oneribus liberati, earum immunitate gaudere perpetuo valeatis.

Datum apud Urbeveterem Kal. Julii Pontificatus nostri anno tertio,

Universitatibus Justiciariatus terræ Bari. Quantæ compassionis &c. *ut in proxima superiori*.

In E. M. Universitatibus Justiciariatus Aprutii.

In

In E. *M.* Universitatibus Justiciariatus Capitinatæ.
In E. *M.* Universitatibus Justiciariatus Basilicatæ.
In E. *M.* Universitatibus Justiciariatus terræ Idronti.
In E. *M.* Universitatibus Salernitanæ, Amalphitanæ, ac aliarum civitatum, castrorum, cæterorumque locorum Justiciariatus Principatus.

XVII.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei, ad certitudinem præsentium, & memoriam futurorum.

Petri quondam Regis Aragonum, & perfidorum Siculorum detestabiles, excessus, & culpas contra Deum, nos, Romanam Ecclesiam, & carissimum in Christo filium nostrum Carolum Siciliæ Regem Illustrem, regnum Siciliæ ab Ecclesia ipsa tenentem, ejusque de illo vassallum, infanda in regno eodem temeritate commissos, sic facti evidentia notos reddit, sic illos quasi assidue ipsorum continuatio diuturna, & obstinata commemorat, sic insuper processus propterea contra eosdem Petrum, & Siculos per nos, de fratrum nostrorum consilio, rite habitos, frequens repetitio publicavit, ut non sit opus hæc omnia singulari commemoratione repetere, sed ex his ea solum succinctæ narrationis compendio recensere, quæ ad uberiores processus non tantum viam aperiunt, sed nos quasi quadam justitiæ necessitate compellunt. Et quidem propter dictos ipsius Petri excessus, & culpas,

pas, injuſtitias, & injurias, contumelias doloſque diverſos contra eum, præter ipſius cotumaciam manifeſtam, cogente conſcientia, exigente juſtitia de fratrum ipſorum conſilio procedentes, regnum Aragoniæ cæteraſque terras ipſius exponentes modo ſubſcripto, ipſum ſententialiter eiſdem regno, & terris, regioque honore privavimus, & privantes, regnum, & terras eaſdem expoſuimus occupandas Catholicis, de quibus, & prout Sedes Apoſtolica duceret providendum, in regno, & terris eiſdem, præfatæ Romanæ Eccleſiæ jure ſalvo, vaſſallos ipſius, quos, ut dictorum proceſſuum continentia ſerioſa declarat, a juramento fidelitatis, ſiquo tenebantur eidem, abſolvendas antea duxeramus, denunciantes penitus abſolutos, & denuo ab eodem, & quolibet fidelitatis vinculo, & homagio abſolventes, eundem quoque Petrum, Siculos, complices, & fautores eorum, omneſque alios ſingulares, qui noſtras monitiones, inhibitiones, & comminationes ſuper his, & circa hoc habitas damnabiliter contempſerunt, excommunicationis, univerſitates, vero civitates, caſtra, & loca cætera denunciavimus, interdicti ſententiis ſubjacere ipſos, & ipſa, ex cauſis eiſdem, & propter continuatam auctamque contumaciam eorundem, ſimilibus ſententiis ſupponentes. Univerſis propterea Chriſtifidelibus cujuſcumque ordinis, præeminentiæ, ſive ſtatus, etiamſi decorarentur Pontificali, ſeu regia dignitate, & ſpecialiter Archie-

chiepiſcopis, Epiſcopis, & aliis inferioris gradus Prælatis, & perſonis Eccleſiaſticis, religioſis cujuſcunque religionis, aut ordinis, & ſecularibus, ipſique Petro, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, Univerſitatibus civitatum, caſtrorum cæterorumque locorum, ac univerſis incolis, & habitatoribus eorundem regni, & terrarum, quibus denique Petrum tunc Aragonum regem privavimus, duximus inhibendum, ne ipſe Petrus de dictis regno, & terris ex tunc ſe aliquatenus intromitteret, neve cæteri ſupradicti eidem Petro, vel aliis quibuſcunque, contra prædictas privationes, & expoſitionem, aut proſequentes eaſdem, per quod dicta regnum, & terras occupandas Sedes eadem provideret, temptantibus ſe opponere quoquomodo aſſiſterent, vel qualitercumque faverent, ſeu præſtarent in hoc conſilium, auxilium, vel favorem publicum, vel occultum, quacumque occaſione quæſita, vel prætextu alicujus homagii, vel cujuſcumque colligationis, confœderationis, ſocietatis, ſeu cujuſvis conventionis, aut jure contractæ antea, ſive impoſterum contrahendæ, etiamſi colligatus, confœderationes, ſocietates, & conventiones hujuſmodi, & alia ſupradicta, pœnarum adjectionis, literarum, vel juramenti, ſeu cujuslibet alterius eſſent vinculo firmitatis innexa. Nos igitur colligationes, confederationes, ſocietates, conventiones, cæteraque hujuſmodi præmiſſa, quo ad hoc de plenitudine
 diſ-

diſſolvimus poteſtatis, juramenta ſuper illis præſtita, pœnaſquæ propterea præmiſſas penitus relaxantes; & univerſos, & ſingulos, qui eas contraxerant, ſe ad obſervationem eorundem quantumcumque ſollemniter aſtringendo, ab ipſarum in præmiſſis obſervatione penitus abſolventes: ſpecialiter autem Archiepiſcopis, Epiſcopis, & cæteris perſonis Eccleſiaſticis, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, incolis, & habitatoribus ſupradictis eorundem regni Aragoniæ ac terrarum expreſſe prohibere curavimus, ne denique Petrum olim regem Aragonum pro rege, vel domino reciperent, vel haberent, neve ſibi obedirent, vel intenderent, aut ipſi, vel alii pro eo de redditibus, vel obventionibus ſive juribus, regalibus, ſeu ratione dominii debitis reſponderent, vel aliquam ſatisfactionem impendere ſub quocumque velamine acceptarent. Alioquin memoratum Petrum quondam regem, & omnes ſingulares perſonas cujuſcumque forent præeminentiæ, conditionis, aut ſtatus, Eccleſiaſtici, aut mundani, etiamſi regalis dignitatis honore fulgerent, excommunicationis, civitates vero, caſtra, & loca cætera, necnon & univerſitates ipſorum, quæ prædictas inhibitiones, vel earum aliquam præterire propria temeritate præſumerent, interdicti ſententiis, quas ex nunc protulimus, decrevimus ſubjacere. Non obſtantibus quibuslibet privilegiis, vel indulgentiis, quibuſcumque Imperatoribus, Regibus, Principibus,
Ar-

Archiepiſcopis, ſeu quibuslibet Prælatis aliis, Ciſtercienſibus, Prædicatoribus, Minoribus, Hoſpitalariis, Templariis, ſeu religioſis aliis, aut ſecularibus perſonis, etiam in dignitate qualibet conſtitutis, civitatibus, caſtris, locis, communitatibus, collegiis, vel quibuſvis univerſitatibus ſub quacumque verborum forma, vel expreſſione ab eadem Sede conceſſis, & quibuslibet aliis indulgentiis ejuſdem Sedis, per quas noſtri proceſſus effectus impediri poſſet quomodolibet, vel differri. Quæ quidem omnia privilegia, & indulgentias, quo ad hoc omnino duximus juribus vacuanda, aptius nihilominus prævidentes, quod contra hujuſmodi præſumptores, & ſpecialiter contra dictos Prælatos, Religioſos, Comites, Vicecomites, Barones, incolas, habitatores, civitates, caſtra, villas, & alia loca, & univerſitates ipſorum ad privandum eos, & ea quibuslibet privilegiis, indulgentiis, immunitatibus, ſive gratiis ipſis ab eadem Sede conceſſis, necnon terris, feudis, & juribus, quæ a præfata Romana Eccleſia, vel aliis quibuſcunque tenent, Eccleſiis, ſeu perſonis Eccleſiaſticis, ac alias gravius ſpiritualiter, & temporaliter, quando, & qualiter, ſicut facti qualitas ſuaderet ac putaremus expediens, procedere, prævia Divina gratia, curaremus, ſicuti hæc omnia in ſerie dictæ contra eum latæ ſententiæ plenius continentur. Cumque idem Petrus nec per hæc a prætactis ſuis reprimeretur exceſſibus, nec a ſua ini-

iniquitate cœpta desisteret, sed ei contumaci animo semper insisteret, ipsam non solum dolis, & solitis insidiis persequens, sed & aliis conatibus diversis augmentans; nos in die Cœnæ Domini transacto novissime, præsente tunc multitudine copiosa fidelium, ipsum Petrum ex causis variis vinculo excommunicationis astrictum, de novo ex causis eisdem, & propter suæ iniquæ contumaciæ ac iniquitatis contumacis augmentum, simili vinculo innodantes, omnes processus contra eum habitos, & specialiter præmissam latam expositionis, & privationis sententiam, de ipsorum fratrum consilio ratificantes expresse, ratosque manere decernentes firmos ac auctoritate Apostolica nihilominus approbantes, præmissas omnes, & singulas inhibitiones, necnon homagii præstiti sive facti colligationum, confœderationum, & conventionum quarumlibet dissolutionem, & relaxationem juramenti, ac pœnarum adjectarum in ipsis, sub eisdem pœnis, & sententiis duximus innovandas. Et nihilominus manifeste prædiximus, nos contra universos, & singulos dictis inhibitionibus non parentes, prout circumstantiæ suaderent excessuum, pœnis spiritualibus, & temporalibus, quando, & prout fore videremus expediens, processuros. Cum autem memoratus Petrus nec tantis, & talibus remediis ab assumpta nequitia compescatur, sed eam contumacius, & de sui perversi obstinatione propositi, tam in abductione uxoris, & filio-

rum

rum in Insulam Siciliæ, quam alia plura, & manifestiora exhibeat solitis argumenta; monitionibus, prohibitionibus, præceptis, & etiam sententiis Apostolicis, non absque gravi contemptu Clavium, vilipensis, cotidie in continuatione suæ contumaciæ intumescens; nos in præterito festo Ascensionis Domini omnes processus contra rebelles Siculos, qui eidem Petro qualitercumque in pertinacia suæ iniquitatis adhærent, & contra ipsum Petrum, necnon & contra quoslibet alios, occasione ipsorum Petri, & Siculorum habitos, de fratrum eorumdem consilio denunciantes, ac nihilominus decernentes, & statuentes plenum robur firmitatis habere, ipsum Petrum licèt alias suis exigentibus demeritis, diversis excommunicationis sententiis innodatum, tamquam prædictarum monitionum, inhibitionum, ac cæterorum nostrorum processuum, & specialiter ratione regni Aragoniæ, aliarumque terrarum, quibus idem Petrus privatus extitit, habitorum, notorium contemptorem, necnon & alios, qui eadem contempserunt, denunciavimus latas, ut præmittitur, contra contemptores inhibitionum, & processuum eorundem sententias incurrisse. Ac nihilominus eundem Petrum de novo ex causis præmissis, & præcipue propter contumaciæ tam gravis augmentum, simili sententia duximus innodandum; manifestius prædicentes, quod contra eum, & quoslibet alios cujuscumque forent dignitatis, præeminentiæ, conditionis, aut

ſtatus, Eccleſiaſtici, vel mundani prædictas monitiones, prohibitiones, ſive præcepta noſtra quomodolibet præterire præſumerent, quando, & prout facti circumſtantiæ ſuaderent, & videremus expediens, gravius ſpiritualiter, & temporaliter procedere curaremus. Cum autem ſæpefatus Petrus, licet ab Inſulæ Siciliæ abſens corpore, præſens tamen in ea, per ſuos ſatellites & miniſtros, ſolitæ nequitiæ proſecutor, monita, præcepta, inhibitiones, comminationes factas, pœnas indictas, & ſententias propter ſuas contumacias & exceſſus commiſſos, in eadem Inſula, cæteriſque præfati regni Siciliæ partibus, necnon, & ratione dicti regni Aragoniæ aliarumque terrarum, quibus eum privavimus, latas a nobis, non ſolum non audiens, ſed etiam non abſque gravi, & notabili contemptu Clavium vilipendens, ad noſtra, & Eccleſiæ mandata ſuper hoc ſpecialiter monitus, & peremptorie citatus, jam diutius contumacia obſtinata redire contempſerit, & contemnat, dictique Siculi rei contumaciæ ſimilis, non ſolum in cœpta pertinacia, & obſtinatione perſiſtant, ſed quaſi continue perverſitatibus ſuis adjiciant, cæteras ejuſdem Siciliæ Regni partes clandeſtinis inſidiis, & manifeſtis moleſtiis impetere præſumentes; nos omnes, & ſingulos proceſſus prædictos, tamquam ſingulariter repetitos ratificantes, & approbantes expreſſe, ac manere decernentes, de ipſorum fratrum conſilio, in pleno robore firmitatis, omnes ſin-

ſingulares perſonas, & ſpecialiter dictos Petrum, & Siculos, qui parere contumaciter eiſdem proceſſibus contempſerunt, excommunicationis, civitates vero, caſtra, & loca cætera, necnon & univerſitates ipſorum denunciamus interdicti latis ſuper hoc ſententiis ſubjacere. Ac nihilominus ex cauſis eiſdem, & ſpecialiter propter hujuſmodi contumaciam, & contemptum, in ipſos, & ipſa, de novo ſimiles ſententias promulgamus. Adverſus Siculorum quoque perfidiam, quam hucuſque lenioribus remediis mollire nequivimus, paulo acerbioribus deliberavimus inſiſtendum, ut ſic ſaltem a ſuæ rebellionis, & proditionis invio, per quod infideliter gradiuntur, ad fidelitatis debitæ ſuæque ſalutis ſemitas, & ſinum matris Eccleſiæ revertantur. Licet itaque cum excommunicatis communicare non liceat, ſed id generaliter omnibus juris auctoritas interdicat, quia tamen plus timeri ſolet, quod ſpiritualius inhibetur; nos cum eiſdem Siculis tot excommunicationum ſententiis innodatis, univerſis, & ſingulis Chriſtifidelibus, & ſpecialiter Duci Venetorum, & Venetis, Poteſtatibus, Capitaneis, Conſiliariis Januenſium, Piſanorum, Anconitanorum, omniumque maritimarum civitatum, caſtrorum, & locorum, necnon & univerſitatibus eorundem, & ſingulis de ipſis univerſitatibus interdicimus commercium omne ſpontaneum; ita quod ipſis, nec ab eiſdem Siculis emere, aut ipſis aliquid vendere liceat, vel aliquem

cum eis contractum, seu quamcumque obligationem inire, nec ipsos scienter in suis terris seu locis recipere, vel ad dictam Insulam sponte accedere sub quocumque colore, seu vasa, vel arma, sive quæcumque alia illis necessaria, seu utilia mittere vel deferre. Prædictis insuper Duci, Potestatibus, Capitaneis districte præcipimus, ut præmissa omnia, & singula generali edicto cunctis eorum ditioni subjectis arctius inhibere procurent, sub certis pœnis, per eos ab illis, qui contrarium fecerint, exigendis; nos enim universos, & singulos cujuscumque sint præeminentiæ, conditionis, aut status, qui contra hujusmodi nostrum interdictum cum Siculis memoratis qualecumque habere commercium, quive prædictum mandatum nostrum contumaciter præterire præsumpserint, excommunicationis sententiam, quam ex nunc ferimus, incurrere volumus ipso facto, præmissis non obstantibus, vel aliquo præmissorum; contra civitates vero, castra, locave cætera, & universitates eorum, quæ secus fecerint, ad interdicti sententiam, & contra quoslibet hujusmodi præsumptores gravius spiritualiter, & temporaliter, quando, & pro ut expedire viderimus, auctore Domino procedemus. Omnes autem qui contra præmissa interdictum & mandatum ita fecerint, quod ex eorum facto in victualibus, vel aliis opportunis subventio proveniat Christifidelibus, qui partes incolunt transmarinas, quas ad recupera-
tio-

tionem Terræ Sanctæ contra persecutores nominis Cristiani plurimum expedit conservare, a præfata interdictione commercii, sententia, & comminationibus adiectis in ea, quod ad illa, quæ taliter egerint, & ipsos prædictarum partium incolas similiter, propter varias necessitates partium earundem, prorsus excipimus, & esse decernimus prorsus exemptos. Cæterum quia, sicut intelleximus, sæpefati Petrus quondam Rex Aragonum, Archiepiscopi, & cæteræ personæ Ecclesiasticæ, Comites, Vicecomites, Barones, incolæ, & habitatores eorundem Regni Aragoniæ ac terrarum, quibus idem Petrus, ut præmittitur, est privatus, necnon & civitates, castra, villæ, locave cætera, & universitates ipsorum, licet præmissas monitiones nostras specialiter, ut supra exprimitur, eis factas propria temeritate contempserint, propter quod non est dubium singulas personas excommunicationis; civitates vero, castra, & loca eadem, necnon & universitates ipsorum interdicti latas propter hoc sententias, si consonent facta relatibus, incurrisse; interdictum tamen hujusmodi non observant, non verentes nervum disrumpere, quantum in eis est, Ecclesiasticæ disciplinæ: nos contra eos, & specialiter contra memoratos Prælatos, & alias personas Ecclesiasticas, taliter Divina favente gratia providere proponimus, quod hujusmodi eorum temeritas, postquam manifestius de ipsa constiterit, nequaquam impunita remaneat, sed

ſed ita debitæ ſubjaceat ultioni, quod ipſius vindicta, cæteris ſimilia præſumendi audaciam interdicat. Ut autem hujuſmodi noſter proceſſus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas ſive membranas proceſſum continentes eundem, in præſentis Eccleſiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi oſtiis, ſeu ſuperliminaribus faciemus, quæ proceſſum ipſum ſuo quaſi ſonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; itaquod idem Petrus, & alii quos proceſſus ipſe contingit, nullam poſtea poſſint excuſationem prætendere, quod ad eos talis proceſſus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem: cum non ſit veriſimile remanere quo ad ipſos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum apud Urbemveterem in feſto Dedicationis Baſilicæ Principis Apoſtolorum, Pontificatus noſtri anno tertio.

XVIII.

MArtinus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei. Ad certitudinem præſentium, & memoriam futurorum.

Excitatæ in Inſula Siciliæ turbationis audacia, cui Panormitanorum effrenata temeritas, quin potius effera crudelitas, patens, & horrendum dedit initium, quamquam reliquorum Siculorum generalis rebellio, quaſi e veſtigio revelata, una cum illis proſecuta eſt hactenus, & adhuc pertinacia ob-

obstinata prosequitur, in Apostolicæ Sedis deducta noticiam; Nos ad obstandum multiplicium malorum initiis, quæ non absque gravibus periculis animarum & corporum, turbatio eadem in sui exordio minabatur, & (proh dolor!) in continuatione persistit, more pii patris, non solum monitionibus, mandatis, præceptis, & inhibitionibus ipsis rebellibus, & aliis eorum occasione factis, sententiis variis contra non parentes eisdem de fratrum nostrum consilio promulgatis, necnon & diversis pœnis comminatis instiitimus, sed & Venerabilem fratrem nostrum [1] G. Sabinensem Episcopum Apostolicæ Sedis Legatum duximus destinandum, ut monitionum, inhibitionum, mandatorum, præceptorum prædictorum, ac comminationum ipsius Legati ministerio, rebelles eosdem a tam grandis ruinæ discrimine, cui se temere subjecerunt, mansuetudo paternæ pietatis eriperet, & ad fidelitatis semitas, a quibus eos nimis proculdubio devius error abduxerat, revocaret. Sed Petri quondam Regis Aragonum, quem turbationis ejusdem machinatorem subdolum, & actorem præcipuum communis clamat opinio, & incentorem, fautorem, ac prosecutorem infestum facti evidentia manifestat, dolis, & insidiis revelatis, eoque hostiliter eandem Insulam contra nos, Romanam Ecclesiam, & carissimum in Christo filium nostrum Carolum Regem Siciliæ Illustrem, absque diffida-

[1] Gerardum.

fidationis præmissione cujuslibet, & proinde non sine nota proditionis, ingresso, seque pro Siciliæ Rege gerente, ac alias multiplicante cotidie adversus nos, Ecclesiam, & Regem eosdem injusticias, injurias, contumelias, dolosque diversos; nos tàm quo ad eum gerentem suam, dictosque rebelles, quàm etiam quo ad alios universos cujuscumque præeminentiæ, conditionis, aut status, monitiones, inhibitiones, mandata, præcepta, comminationes, & sententias varias juxta facti exigentiam multiplicare curavimus, ipsosque ac specialiter dictum Petrum tunc Regem Aragonum sub certa forma expresse monuimus, ut infra certa tempora, quæ ipsis pro peremptoriis terminis assignanda duximus, a prætactis suis excessibus desistentes, omnino ad nostra, & Ecclesiæ mandata redirent. Et quia ipsum Petrum non solum præmissorum omnium contumacem invenimus contemptorem, verum etiam detestabiliorum excessuum, & offensarum multiplicatorem assiduum; nos contra eum, & usque ad dictum terminum, & post, clementer aliquandiu expectatum, cogente conscientia, & exigente justitia, de ipsorum fratrum consilio procedentes, & Regnum Aragoniæ cæterasque tunc ejus terras, juxta præmissam super hoc specialiter denunciationem, & comminationem, exponentes modo subscripto, ipsum sententialiter eisdem Regno, & terris regioque honore privavimus, & privantes, Regnum, & terras easdem ex-

exposuimus occupandas Catholicis, de quibus, & prout ipsa Sedes Apostolica duceret providendum, in Regno & terris eisdem præfatæ Romanæ Ecclesiæ jure salvo, vassallos, ipsius, quos ut processuum nostrorum [1] conniventia seriosa declarat, a juramento fidelitatis, si quo tenebantur eidem, absolvendos antea duxeramus, denunciantes penitus absolutos, & denuo ab eodem quolibet fidelitatis vinculo, & homagio absolventes; eosdem quoque Petrum, Siculos, complices, & fautores eorum, omnesque alios singulares, qui nostras monitiones, inhibitiones, & comminationes super his, & circa hæc habitas, damnabililiter contempserunt, excommunicationis, universitates vero, civitates, castra, & loca cætera denunciavimus interdicti sententiis subjacere ipsos, & ipsa, ex causis eisdem, & propter continuatam, auctamque contumaciam eorundem, similibus sententiis supponentes. Universis præterea Christifidelibus cujuscumque conditionis, præeminentiæ, sive status, etiamsi decorarentur Pontificali, seu Regia dignitate, & specialiter Archiepiscopis, Episcopis, & aliis inferioris gradus Prælatis, & personis Ecclesiasticis, religiosis cujuscumque religionis, aut ordinis, & secularibus, ipsique Petro, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, Universitatibus civitatum, castrorum, cæterorumque locorum, ac universis incolis, & habitatoribus eorundem Regni ac terrarum, quibus dictum Petrum tunc Arago-

1 continentia.

ragonum Regem privavimus,duximus inhibendum, ne ipſe Petrus de dictis Regno, & terris ſe aliquatenus intromittat, neve cæteri ſupradicti eidem Petro, vel aliis quibuſcumque, contra prædictas privationem, & expoſitionem, aut proſequentes eaſdem, per quos dicta regnum & terras occupandas, Sedes eadem provideret,temptantibus ſe opponere quoquomodo aſſiſterent, vel qualitercumque faverent, ſive præſtarent in hoc conſilium, auxilium, vel favorem publicum vel occultum, quacumque occaſione quæſita, vel prætextu alicujus homagii, vel cujuſcumque colligationis, confœderationis, ſocietatis, ſeu cujuſvis conventionis aut jure contractæ antea, ſive in poſterum contrahendæ, etiamſi colligationes, confœderationes, ſocietates, & conventiones hujuſmodi, ac alia ſupradicta, pœnarum adjectionis, vel juramenti, ſeu cujuſvis alterius eſſent vinculo firmitatis innexa. Nos enim ex tunc colligationes, confœderationes, cæteraque hujuſmodi præmiſſa, quo ad hoc de plenitudine diſſolvimus poteſtatis, juramenta ſuper illis præſtita, pœnaſque propterea præmiſſas penitus relaxantes, ut univerſos, & ſingulos, qui eas contraxerant, ſe ad obſervationem earumdem quantumcumque ſolemniter adſtringendo, ab ipſarum in præmiſſis obſervatione, penitus abſolventes: ſpecialiter autem Archiepiſcopis, Epiſcopis, & cæteris perſonis Eccleſiaſticis, Comitibus, Vicecomitibus, Baronibus, incolis, & habitatoribus ſupradictis eorundem regni Aragoniæ

niæ ac terrarum expreſſe prohibere curavimus, ne dictum Petrum olim regem Aragonum, pro rege, vel Domino haberent, neve ſibi obedirent, vel intenderent, aut ipſi, vel alii pro eo de redditibus, vel obventionibus, ſive juribus, regalibus, ſeu ratione Dominii debitis reſponderent, vel aliquam ſatisfactionem impendere ſub quocumque velamine attentarent. Alioquin memoratum Petrum, & omnes ſingulares perſonas cujuſcumque forent præeminentiæ, conditionis, aut ſtatus Eccleſiaſtici, vel mundani, etiamſi regalis dignitatis honore fulgerent, excommunicationis; civitates vero, caſtra, villas, & loca cætera, necnon & univerſitates ipſorum, quæ prædictas inhibitiones, vel earum aliquam præterire propria temeritate præſumerent, interdicti ſententiis, quas ex tunc protulimus, decrevimus ſubjacere: non obſtantibus quibuslibet privilegiis, vel indulgentiis quibuſcunque, Imperatoribus, Regibus, Principibus, Archiepiſcopis, ſeu quibuslibet Prælatis aliis, Ciſtercienſibus, Prædicatoribus, Minoribus, Hoſpitalariis, Templariis, ſeu religioſis aliis, aut ſecularibus perſonis, etiam in dignitate qualibet conſtitutis, civitatibus, caſtris, locis, communitatibus, collegiis, vel quibuſvis univerſitatibus, ſub quacumque verborum forma, vel expreſſione ab eadem Sede conceſſis, & quibuslibet aliis indulgentiis ejuſdem Sedis, per quas noſtri proceſſus effectus impediri poſſet quomodolibet, vel differri. Quæ quidem omnia privi-

vilegia, vel indulgentias, quo ad hoc, omnino duximus juribus vacuanda: apertius nihilominus prædicentes, quod contra hujusmodi præsumptores, & specialiter contra dictos Prælatos, Religiosos, Comites, Vicecomites, Barones, incolas, habitatores, civitates, castra, villas, aliave loca, & universitates ipsorum, ad privandum eos, & ea quibuslibet privilegiis, indulgentiis, immunitatibus sive gratiis, ipsis ab eadem Sede concessis: nec non terris, feudis, & juribus, quæ a præfata Romana, vel aliis quibuscumque tenerent Ecclesiis, & aliàs gravius; spiritualiter, & temporaliter, quando, & sicut facti qualitas suaderet, ac putaremus expediens, procedere prævia Divina gratia curaremus; sicut hæc omnia, & alia, quæ ipsius Petri nequitiam, injustitiam, injurias, contumelias, excessus, & dolos apertius detegunt, in serie dictæ contra eum latæ sententiæ plenius continentur. Cumque idem Petrus nec per hoc a prætactis suis reprimeretur excessibus, nec a sua iniquitate cœpta desisteret, sed ei contumaci animo semper insisteret, ipsam non solum dolis, & solitis insidiis prosequens, sed & aliis conatibus diversis augmentans: nos in die Cœnæ Domini, Pontificatus nostri anno III., præsente multitudine copiosa fidelium, ipsum Petrum ex causis variis vinculo excommunicationis astrictum, de novo propter suæ iniquæ contumaciæ ac iniquitatis contumacis augmentum simili vinculo innodantes, omnes proces-

cessus contra eum habitos, & specialiter præmissam latam expositionis, & privationis sententiam de ipsorum fratrum consilio ratificantes expresse, ratosque manere decernentes ac firmos, & auctoritate Apostolica nihilominus approbantes, præmissas omnes, & singulas inhibitiones, necnon & homagii præstiti sive facti, colligationum, confoederationum, & conventionum quarumlibet dissolutiones, & relaxationem juramenti, ac poenarum adjectarum in ipsis, sub eisdem poenis, & sententiis duximus innovandos: & nihilominus manifeste prædiximus, nos contra universos, & singulos dictis inhibitionibus non parentes, prout circumstantiæ suaderent excessuum, poenis spiritualibus, & temporalibus, quando, & prout fore videremus expediens, processuros. Et quia memoratus Petrus nec tantis, & talibus remediis ab assumpta compescebatur nequitia, sed eam contumacius prosequens, & de sui perversi obstinatione propositi tam in adductione uxoris, & filiorum suorum in Insulam Siciliæ, quam alia plura, & manifestiora exhibebat solitis argumenta, monitionibus, prohibitionibus, præceptis, & etiam sententiis apertius, non absque gravi contemptu Clavium, vilipensis, cotidie in continuatione suæ contumaciæ intumescens; nos in festo Ascensionis Domini omnes processus contra rebelles Siculos eidem Petro qualitercumque in suæ iniquitatis contumacia adhærentes, & contra ipsum Petrum, necnon &

contra quoslibet alios, occasione ipsorum Petri, & Siculorum habitos, de fratrum eorundem consilio denunciantes, ac nihilominus decernentes, & statuentes plenum robur firmitatis habere, ipsum Petrum, licet alias suis exigentibus demeritis diversis excommunicationum sententiis innodatum, tamquam prædictarum monitionum, inhibitionum, ac cæterorum nostrorum processuum, & specialiter ratione regni Aragoniæ aliarumque terrarum, quibus idem Petrus privatus extitit, habitorum, notorium contemptorem, necnon & alios, qui eadem contempserunt, denunciavimus latas, ut præmittitur, contra contemptores inhibitionum, & excessuum eorundem sententias incurrisse. Ac nihilominus eundem Petrum de novo, præcipue, propter contumaciæ tam gravis augmentum, simili sententia duximus innodandum; manifestius prædicentes, quod contra eum, & quoslibet alios cujuscumque forent præeminentiæ, conditionis, aut status, Ecclesiastici, vel mundani, qui prædictas monitiones, prohibitiones, sive præcepta, nostra quomodolibet præterire præsumerent, quando, & prout facti circumstantiæ suaderent, & videremus expediens, gravius spiritualiter, & temporaliter procedere curaremus. Cumque sæpefatus Petrus, licet ab Insula Siciliæ abiens corpore, præsens tamen in ea per suos satellites, & ministros, solitæ nequitiæ prosequutor, monita, præcepta, inhibitiones, comminationes factas, pœnas

nas indictas, & ſententias propter ſuas contumacias, & exceſſus commiſſos in eadem Inſula, cæteriſque præfati regni Siciliæ partibus, necnon & ratione dicti regni Aragoniæ, aliarumque terrarum, quibus eum privavimus, latas a nobis, non ſolum obaudiens, ſed etiam non abſque gravi., & notabili contemptu Clavium vilipendens, ad noſtra, & Eccleſiæ mandata ſuper hoc ſpecialiter monitus, & peremptorie citatus, jam diutius contumacia obſtinata redire contemneret, prout etiam nunc contemnit, dictique Siculi rei contumaciæ ſimilis, non ſolum in cœpta pertinacia, & obſtinatione perſiſterent, ſed quaſi continue perverſitatibus ſuis adjicerent, cæteras ejuſdem Siciliæ regni partes clandeſtinis inſidiis, & manifeſtis moleſtiis impetere præſumentes: nos in feſto Dedicationis Baſilicæ Principis Apoſtolorum tranſacto noviſſime, fidelium multitudine numeroſa præſente, ipſos, & ſingulos proceſſus prædictos, tamquam ſingulariter repetitos ratificantes, & approbantes expreſſe, ac manere decernentes de fratrum eorundem conſilio in pleno robore firmitatis, omnes ſingulares perſonas, ſpecialiter dictum Petrum, & Siculos, qui parere contumaciter eiſdem proceſſibus contempſerunt, excommunicationis, civitates vero, caſtra, & loca cætera, necnon & univerſitates ipſorum denunciavimus interdictis, latis ſuper hoc ſimiliter ſubjacere. Ac nihilominus propter hujuſmodi contumaciam, & contemptum in ipſos, & ipſa, de

novo similes sententias duximus promulgandas; adversus Siculorum quoque perfidiam, quam lenioribus remediis mollire nequivimus, paullo acerbioribus, ad revocandum eos a suis perversitatibus, insistentes, licet cum excommunicatis participare non liceat, sed id generaliter omnibus juris auctoritas interdicat; quia tamen plus timeri solet, quod spiritualius inhibetur, ex tunc cum eisdem Siculis tot excommunicationum sententiis innodatis, universis, & singulis Christi fidelibus, & specialiter Duci Venetorum, & Venetis, Potestatibus, Capitaneis, Consiliariis Januensium', Pisanorum, Anconitanorum, omniumque maritimarum civitatum, castrorum, & locorum, necnon & universitatibus eorundem, & singulis de ipsis universitatibus interdiximus commercium omne spontaneum, ita quod ipsis, nec ab eisdem Siculis emere, aut eis aliquid vendere liceat, vel aliquem cum illis contractum, seu quamcumque obligationem inire; nec scienter ipsos in suis terris, seu locis recipere, vel ad dictam Insulam sponte accedere sub quocumque colore, seu vasa, vel arma, sive quæcumque alia illis necessaria, seu utilia mittere, vel deferre: prædictis insuper Duci, Potestatibus, Capitaneis, & Consiliariis districte præcepimus, ut præmissa omnia, & singula, generali edicto cunctis eorum ditioni subjectis arctius inhibere curarent, sub certis pœnis per eos ab his, qui commercium facerent, exigendis: & nihi-

nihilominus universos, & singulos cujuscumque forent præeminentiæ, conditionis, aut status, qui contra hujusmodi nostrum interdictum cum Siculis memoratis qualecumque habere commercium, quique prædictum mandatum nostrumcontumaciter præterire præsumerent, excommunicationis sententiam, quam ex tunc tulimus, incurrere voluimus ipso facto, præmissis non obstantibus, vel aliquo præmissorum, contra civitates, castra, locave cætera, & universitates eorum, quæ secus facerent ad interdicti sententiam; & contra quoslibet hujusmodi præsumptores, prædicentes nos gravius spiritualiter, & temporaliter, quando, & prout videremus expediens, processuros. Omnes autem, qui contra præmissa interdictum, & mandatum ita facerent, quod ex eorum facto in victualibus, & aliis opportunis subventio proveniret Christi fidelibus, qui partes incolunt transmarinas, quas ad recuperationem Terræ Sanctæ contra persecutores nominis Christiani plurimum expedit conservare, a præfata interdictione commercii, sententia, & comminationibus adjectis in ea, quo ad illa, quæ taliter agerent, & ipsos prædictarum partium incolas, similiter propter varias necessitates partium earundem prorsus excepimus, & esse decrevimus prorsus exceptos. Quamquam igitur præmissi nostri processus omnes, & singuli, ex sui qualitate, firmitate solida innitantur, nihilominus tamen, ut evidentius cunctis eorum robur appareat, ip-

ſos, de fratrum eorundem conſilio, de novo approbamus, ratificamus, ratos, & firmos manere decernimus, & obtinere perpetui roboris firmitatem, contra contemptores ipſorum, & ſpecialiter contra dictos Petrum, & Siculos, propter eorum contumaciam, & aliàs, & continuatione prolixioris temporis augmentatam, de novo ſimiles ſententias promulgantes. Manifeſte præterea monemus eoſdem, & ſpecialiter memoratos Petrum, & Siculos, alioſque in eadem Inſula exiſtentes, ut infra feſtum Aſſumptionis B. Virginis primo venturum, quod ipſis pro peremptorio termino aſſignamus, ab hujuſmodi contumacia, & cæteris prætactis ſuis exceſſibus ac perverſitatibus deſiſtentes omnino, ad noſtra, & Eccleſiæ mandata humiliter redeant, nobis, eidem Eccleſiæ, ac memorato Regi Siciliæ, de damnis, & injuriis, omnique intereſſe ſatisfactionem, prout nobis videbitur, impenſuri plenariam, & noſtris præciſe beneplacitis pariturі. Alioquin ipſos ſimilibus ſententiis, quas ex nunc propterea in eos ferimus, ex tunc eſſe decernimus innodatos; contra eos gravius ſpiritualiter, & temporaliter proceſſuri, prout expedire videbimus, & facti qualitas ſuadebit; & nihilominus interim, ad compeſcendas perverſitates ipſorum, & eos ad ſinum Matris Eccleſiæ reducendos, viis, & modis, atque remediis, quæ Dominus miniſtraverit, per nos, & alios inſiſtemus, in prædicto Dedicationis feſto noviſſimo, quia, ſicut intellexeramus, ſæpefati Petrus quondam Rex Aragonum,

gonum, Archiepiſcopi, & cæteræ perſonæ Eccleſiaſticæ, Comites, Vicecomites, Barones, incolæ, & habitatores eorundem Regni Aragoniæ, ac terrarum, quibus idem Petrus, ut præmittitur, eſt privatus, necnon & civitates, caſtra, villæ, locave cætera, & univerſitates ipſorum, licet præmiſſas monitiones noſtras ſpecialiter, ut ſupra exprimitur, eis factas propria temeritate contempſerint; propter quod non eſt dubium ſingulares perſonas excommunicationis, civitates vero, caſtra, & loca eadem, necnon & univerſitates ipſorum interdicti latas propter hoc ſententias, ſi conſonent facta relatibus, incurriſſe; interdictum tamen hujuſmodi non ſervabant, & adhuc, ut dicitur, non obſervant, non verentes nervum diſrumpere, quantum in eis eſt, Eccleſiaſticæ diſciplinæ; aperte prædiximus, quod contra eos, & ſpecialiter contra memoratos Prælatos, & alias perſonas Eccleſiaſticas taliter proponebamus, divina favente gratia, providere, quod hujuſmodi eorum temeritas, poſtquam manifeſtius de ipſa conſtaret, non remaneret aliquatenus impunita, ſed ita ultioni debitæ ſubjaceret, quod propter ipſius vindictam cæteris interdiceretur audacia, ſimilia præſumendi. Sed quia licet in indaganda circa id plenius veritate, non fuerimus otioſi, nondum tamen ad nos ſuper hoc plena certitudo pervenit, proceſſum habendum propterea ſuſtinemus ad præſens, tanto gravius, & durius, prout veritas revelata ſuaſerit, & expe-

dire viderimus, actore Domino processuri, quanto nunc benignius circa id a processu quolibet abstinemus, quantoque interdictum idem non servantium culpa diuturnior, & proinde gravior apparebit. Ut autem hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas sive membranas processum continentes eundem in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi ostiis, seu superliminaribus faciemus, quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; ita quod idem Petrus, & alii, quos processus ipse contingit, nullam postea possint excusationem prætendere, quod ad eos talis processus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem: cum non sit verisimile, remanere quo ad ipsos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum apud Urbemveterem in Majori Ecclesia Urbevetana in die Cœnæ Dñi, Pontificatus nostri an. IV.

XIX.

MArtinus Episcopus servus servorum Dei. Ad certitudinem præsentium, & memoriam futurorum.

Infandis crudelitatis horrendæ principiis, in quæ Panormitanæ præsumptionis eruptio factiosa prorupit, & quæ innumeris onusta periculis, non absque factionis inique concinnatæ nequitia, cæterorum Siculorum confestim subsecuta rebellio, & Pe-

& Petri quondam Regis Aragonum quominus revelata insidiosa temeritas, olim, ut fertur, concinnatrix occulta, nunc notorie manifesta prosecutrix, ostendunt, dudum obviare volentes, paterna præmisimus monita, inhibitiones, mandata, & præcepta subjecimus, diversisque aliis processibus additis, & contra temere contemnentes eosdem, singulares quidem personas excommunicationis, universitates vero interdicti sententiis promulgatis, & comminatoriis pœnarum edictis adjectis, Venerabilem fratrem nostrum Gerardum Episcopum Sabinensem cum plenæ legationis officio ad partes illas duximus destinandum, ut non solum præmissorum commonitorio suffragio, sed & ipsius Cardinalis ministerio sedulo dicti Panormitani, & rebelles cæteri a perversitate averterentur incœpta, & tam ipsi, quam alii, quos eorundem processuum series contingebat, prædictarum sententiarum laqueos, & pœnarum discrimina consultius evitarent. Deinde vero memorati Petri malitia, per notabilem ingressum ipsius in Insulam Siciliæ, aliosque suos, & suorum inibi detestabiles multiplicatos excessus, in publicum prodeunte; monitiones, inhibitiones, mandata, præcepta, comminationes generales, & speciales, & sententias similes, variosque processus alios, tam quo ad dictos rebelles, Petrum, & suos, quam ipsorum occasione quo ad alios universos, & singulos, cujuscumque forent præeminentiæ, conditionis, aut status,

tus, Ecclesiastici, vel mundani multiplicare curavimus, prout facti qualitas exigebat. Et demum quia ipsum Petrum contumacem contemptorem horum omnium, & inchoatæ iniquitatis prosecutorem invenimus pertinacem; ad exponendum certo modo Regnum Aragoniæ, ac alias eo tempore terras ipsius, ipsumque sententialiter tam illis quam Regio etiam honore privandum, juxta præmissam super hoc specialiter comminationem, de fratrum nostrorum consilio, ejus contumacia, & justitia exigente, processimus, prout hæc omnia lata super his contra ipsum sententia seriose declarat. Et quia nec sic suus dictorumque rebellium furor aversus, aut iniquitas est repressa, quin semper ad graviora procederent, & idem Petrus pejora prioribus, tam in regno prædicto, quam extra, contra nos, & Romanam Ecclesiam, in totius Chistianitatis præjudicium, & non leve dispendium, insidiis, dolisque clandestinis, & apertis conatibus moliretur; contra eos itidem processus iteravimus varios, monita, præcepta, & sententias excommunicationis, & interdicti edicta comminatoria, interdictaque similia, & alia continentes, prout iidem processus, post dictam contra eum latam sententiam subsecuti, plenius continent, apertiusque testantur. Quia vero sic induratum est insipiens cor eorum, præcipue dicti Petri, ut nec monitionibus pareant, nec comminationibus cedant, nec sententiarum aculeos sentiant, nec jussibus

acquiescant, sed tam ipse, quam dicti rebelles in sua obstinata contumacia persistentes in deteriora cotidie contumaciter dilabantur, nos dictos processus, ac omnia, & singula contenta in eis, tamquam nominatim expressa, & singulariter repetita, de fratrum ipsorum consilio, ratificantes, & approbantes expresse, ipsaque rata, & firma manere per omnia, & in omnibus decernentes; præfatos Petrum, & rebelles, ac universos, & singulos alios dictorum processuum contemptores denunciamus, sententias prædictas, & pœnas, prout uniuscujusque promeruit excessus, & qualitas, ipsorumque processuum series indicat, incurrisse. Ac nihilominus propter prætactam eorum contumaciam tanti continuatione temporis augmentatam, de novo in eos similes excommunicationis, & interdicti sententias promulgamus, ipsosque monentes aperte, ut in proximum festum Sancti Michaelis, quod eis pro peremptorio assignamus termino, ad nostra, & ipsius Ecclesiæ mandata humiliter redeant, satisfacturi nostro arbitrio de memoratis eorum excessibus, & nostris præcise beneplacitis parituri. Alioquin contra eos universos, & singulos, cujuscumque præeminentiæ, conditionis, aut status, Ecclesiastici, vel mundani fuerint, procedemus gravius spiritualiter, & temporaliter, prout eorum excessus exegerint, & nobis videbitur expedire. Et nihilominus interim ad compescendas perversitates ipsorum, & eos ad sinum

Ma-

Matris Ecclesiæ reducendos, viis, & modis, atque remediis, quæ Dominus ministraverit, per nos, & alios insistemus. Ut autem hujusmodi noster processus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas, sive membranas processum continentes eundem, in præsentis Ecclesiæ Majoris Urbevetanæ appendi, vel affigi ostiis, seu superliminaribus faciemus, quæ processum ipsum suo quasi sonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; ita quod idem Petrus, & alii, quos processus ipse contingit, nullam postea possint excusationem prætendere, quod ad eos talis processus non pervenerit, vel quod ignoraverint eundem: cum non sit verisimile remanere, quo ad ipsos incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum apud Urbemveterem in Platea Majoris Ecclesiæ Urbevetanæ in festo Ascensionis Domini, Pontificatus nostri anno IV.

XX.

HOnorius Episcopus servus servorum Dei ad perpetuam rei memoriam.

Ad tollendam de Siciliæ Regno gravamina, quæ inibi quondam Fredericus olim Romanorum Imperator tunc Siciliæ Rex induxit, & contagiosa ejus iniquitatis in posteros suos derivata contagio usque ad hæc tempora prorogavit, de fratrum nostrorum consilio provisionem generalem edentes nul-

nullum incolam regni prædicti a sui participio excludentem, Nobis reservavimus ex presse liberam potestatem, universitates, & singulares personas regni ejusdem, & specialiter Insulæ Siciliæ, cujuscumque sint praeminentiæ, conditionis, aut status, quæ a fidelitate claræ memoriæ Caroli Regis Siciliæ, vel hæredum suorum, non sine gravi contemptu, & offensa Ecclesiæ recesserunt, nisi celeriter ad nostra, & Ecclesiæ mandata redierint, reddendi, quando, & prout nobis expedire videbitur, ab ejusdem provisionis beneficio penitus alienas. Et tam contra eas, quam contra quoscumque alios, qui deinceps ab eorundem hæredum recedere fidelitate præsumpserint, non solum ad hoc, sed & aliàs gravius spiritualiter & temporaliter, procedendi. Ut autem de reservatione hujusmodi per præsentes liquido constet in posterum, eas fieri jussimus in testimonium veritatis.

Datum Tybure XVIII. Kal. Octobris, Pontificatus nostri anno I.

XXI.

HOnorius Episcopus servus servorum Dei Venerabili fratri nostro G. Episcopo Sabinensi Apostolicæ Sedis Legato, & una cum dilecto filio nobili viro R. comite Atrebatense Bajulo Regni Siciliæ per Romanam Ecclesiam constituto, &c.

Quam

Quam gravis, quam dispendiosa, & amara Siciliæ Regni conditio usque nunc, a diebus olim Frederici quondam Romanorum Imperatoris extiterit; quanta etiam, & quam dira, quinimmo pene inaudita gravamina; quot afflictionum, & persecutionum angustias, per ipsius Frederici, postremorumque suorum inducta tyrannidem usque ad tempora moderna pertulerit; quot propterea tempestatum fluctibus regnum ipsum, & regnantes in eo patuerint; tibi verborum oraculis exprimi, ac ministerio repeti scripturarum, supervacuum fore putavimus, cum sic ea didiceris, sic quasi palpaveris digito, & fide cognoveris oculata; quod de illis instructus, plenius ad reformationem status regni ejusdem, felicis recordationis Martinum Papam prædecessorem nostrum, & nos etiam, quamvis ab olim illa communis notitia publicasset, per tuas literas plenius, & seriosius informasti. Nos itaque per hæc, & alia informati, magno desiderio cupientes, excitatis in regno eodem obviandi periculis, sic inibi thronum regium perpetuis stabilire temporibus, & solida stabilitate firmare, quod & claræ memoriæ Caroli Siciliæ Regis hæredes in perpetuum, & regnum idem statu pacifico, & tranquillo, summi regis favente clementia, jocundetur; de fratrum nostrorum consilio & assensu, circa præmissa provisionem, seu ordinationem edidimus generalem, prout in nostris literis super hoc confectis, quas tibi per di-

le-

lectum filium Magistrum Berengarium Fredoli Cappellanum nostrum, succentorem Biterrensem, latorem præsentium mittimus, videbis plenius contineri. Licet autem nullum incolam dicti regni ab illius participio series præfatæ provisionis excludat; nos tam in ipsius editione liberam nobis reservavimus potestatem, universitates, & singulares personas jam dicti regni, & specialiter Insulæ Siciliæ, cujuscumque sint præeminentiæ, conditionis, aut status, quæ a fidelitate regis, & hæredum ipsorum, non sine gravi contemptu, & offensa Ecclesiæ recesserunt, nisi celeriter ad nostra, & ipsius Ecclesiæ mandata redierint, reddendi, quando, & prout expedire viderimus, a beneficio provisionis ejusdem penitus alienas, & tam contra illos, quam contra quoscumque alios, qui ex tunc ab eorundem hæredum recedere fidelitate præsumerent, non solum ad hoc, sed & aliàs gravius spiritualiter, & temporaliter procedendi, prout hæc in specialibus nostris confectis exinde literis, quas per latorem ipsum, una cum prædictis literis aliis tibi direximus destinandas, plenius exprimuntur. Quia vero parum esset provisionem sive ordinationem hujusmodi edidisse, nisi eam observatio tueatur; volumus, & fraternitati tuæ per Apostolica scripta præcipiendo mandamus, quatenus præfatam provisionem, seu ordinationem nostram, necnon & prædictas alias literas super reservatione præfata conceptas, in Neapolitana, & ali-

aliis ſolemnibus civitatibus, & locis dicti regni, & ſpecialiter in terris finitimis dictæ Inſulæ Siciliæ convicinis, prout commodius fieri poterit, per te, vel per alium, ſeu alios ſolemniter publicans, eam diligenter obſerves, & ab aliis, & præcipue officialibus in quibuſvis ejuſdem regni partibus deputatis obſervari facias, ut, actore illo, cujus in pace factus eſt locus, quique in pacis abundantia delectatur, juſtitia & pax in eodem regno ſolido convenientes amplexu excludant inde gravamina, injurias relegent, & quibuslibet eliminatis adducant quietem inibi, tranquillitatemque conſervent.

Datum Tybure x. Kal. Octobris Pontificatus noſtri anno I.

XXII.

HOnorius Epiſcopus ſervus ſervorum Dei, ad certitudinem præſentium, & memoriam futurorum.

Graves, & deteſtandos exceſſus quondam Petri, olim regis Aragonum, contra Romanam Eccleſiam, & claræ memoriæ Carolum Regem Siciliæ, regnum Siciliæ ab ipſa Eccleſia tunc tenentem, in eodem regno, tempore felicis recordationis Martini Papæ IIII. prædeceſſoris noſtri damnabili præſumptione commiſſos, ſic facti evidentia, diverſorumque proceſſuum, per dictum prædeceſſorem habitorum, eorumque de fratrum ſuorum conſilio contra eum frequens publicatio divulgavit; ut non ſit

ſit opus, illos ſingulariter diffuſa, & oneroſa commemoratione repetere, ſed quadam illorum generali, & ſuccincta epilogatione præmiſſa, ſufficiat aliqua explicite recenſere, per quæ juſtitia, & manſuetudo præſentis noſtri proceſſus evidentius clareat, & cunctis clarius innoteſcat. Sane dictus Prædeceſſor, propter ipſius Petri prætactos exceſſus, injuſtitias, injurias, contumelias, doloſque diverſos, præter manifeſtam ejus contumaciam pertinacem, de dictorum Fratrum conſilio, juſtitia exigente procedens, & Regnum Aragoniæ ac terras alias eo tempore dicti Petri, certo modo exponens, ipſum ſententialiter eiſdem Regno, & terris, regioque honore privavit; & privans, Regnum Aragoniæ, terraſque prædictas expoſuit occupandas fidelibus, de quibus, & prout Sedes Apoſtolica duceret, providendum. Vaſſallis præterea ipſius Petri a juramento fidelitatis, & homagio, ſi quo tenebantur eidem, penitus abſolutis, univerſis Chriſtifidelibus, cujuſcumque conditionis, præeminentiæ, ſive ſtatus, etiamſi decorarentur regia dignitate, dictoque Petro ſpecialiter inhibuit, ne ipſe Petrus de Regno Aragoniæ, terriſve prædictis ſe aliquatenus intromittere attemptaret, neve ceteri dicto Petro, vel aliis quibuſcumque, contra hujuſmodi privationem, & expoſitionem, aut proſequentes eaſdem, per quos dicta Regnum Aragoniæ ac terras occupandas Sedes eadem provideret, temptamtibus ſe opponere, quoquomodo aſſiſterent, vel

qualitercumque faverent, sive præstarent in hoc consilium, auxilium, seu favorem publicum, vel occultum, prout in sententia lata, & præfatis aliis processibus, contra eundem Petrum habitis præmissa, & alia seriosius, & plenius continentur. Verum Alphonsus memorati Petri filius hoc non attendens, ut debuit, sed inconsulte contemnens, carissimo in Christo filio nostro Carolo Regi Aragonum illustri, nato claræ memoriæ Philippi Regis Franciæ, juxta præmissam reservationem provisione Sedis ejusdem ad prosequendum expositionem, & occupationem hujusmodi deputato, & dicto genitori ejus, ceterisque prosequentibus expositionem, & occupationem easdem se opponentibus patenter, sicut publica fama clamat, modis, quibus potuit, astitit, seque dicto Carolo Regi Aragonum opposuit, & opponit, possessioni eorundem Regni Aragoniæ ac terrarum in ipsius præjudicium, de facto contumaciter, & temere incumbendo. Licet itaque super dictis processibus, & ejusdem Alphonsi excessibus, cum fratribus nostris propensa deliberatione præhabita, de ipsorum consilio contra ipsum Alphonsum deliberavissemus procedere, prout processuum, & excessuum eorumdem qualitas exigebat, & nos expediens putabamus, quia tamen idem A. per suas litteras tam nobis, quam eorundem Fratrum nostrorum Collegio, assignatas, de non missis ad nos post obitum dicti Patris sui Nunciis, causis prætensis variis se excusans,

ſans, & ſupplicans excuſatus haberi, aſſerit ſe in præſentiarum Nuncios ad noſtram præſentiam deſtinare; nos, etſi videretur aliquibus, nequaquam propter hoc ab habendis adverſus ipſum proceſſibus abſtinendum, nec deeſſet qui de ipſius intentione certiora expectanda ſuggereret argumenta; volentes tamen ſolitam maturitatem Sedis Apoſtolicæ obſervare, de ipſius Sedis manſuetudine conſueta, contra eundem A. omnem proceſſum uſque feſtum Aſcenſionis Dominicæ primo venturum duximus ſuſtinendum, tanto contra ipſum ex tunc, ſi apparuerit per eum nobis illuſum, gravius ſpiritualiter, & temporaliter, prout expedire viderimus, proceſſuri, quanto amplius ipſe ſuam contumaciam per illuſionem hujuſmodi aggravaret. Ut autem hujuſmodi noſter proceſſus ad communem omnium notitiam deducatur, chartas ſive membranas proceſſum continentes eundem in præſentis Eccleſiæ S. Sabinæ appendi, vel affigi oſtiis, ſeu ſuperliminaribus faciemus, quæ proceſſum ipſum ſuo quaſi ſonoro præconio, & patulo indicio publicabunt; ita quod idem Alphonſus nullam poſtea poſſit excuſationem prætendere, quod ad eum talis proceſſus non pervenerit, vel quod ignorarit eundem: cum non ſit veriſimile, quoad ipſum remanere incognitum, vel occultum, quod tam patenter omnibus publicatur.

Actum in Urbe ante prædictam Eccleſiam S. Sabinæ in die Cœnæ Domini Pontificatus noſtri Anno primo.

XXIII.

HOnorius Episcopus servus servorum Dei ad certitudinem præsentium, & memoriam futurorum.

Dudum felicis recordationis Martinus PP. IV. Prædecessor noster, crudelitatis horrendæ clamoribus in Siciliæ insula, per sævam immo sævissimam habitantium in illa rabiem, nefandis ausibus perpetratæ, fusique inibi sanguinis innocentis, mœstis vocibus intellectis, obviationis opportunæ remedia tantis tamque sceleſtis initiis cupiens adhibere, paterna præmisit monita, inhibitiones, mandata, & præcepta subjecit, diversisque processibus aliis additis, & contra temere contemnentes eosdem, singulares quidem personas excommunicationis, universitates vero interdicti sententiis promulgatis, & comminationis pœnarum edictis adjectis, venerabilem Fratrem nostrum Gerardum Episcopum Sabinensem ad partes illas cum plenæ legationis officio destinavit, ut non solum processuum commonitorio suffragio, sed & ipsius legati ministerio sedulo rebelles Siculi a perversitate averterentur incepta, & tam ipsi quam alii, quos eorundem processuum series contingebat, prædictarum sententiarum laqueos, & pœnarum discrimina consultius evitarent; cumque postmodum, quasi e vestigio, quondam Petri olim Regis Aragonum detestanda malitia, per notabilem in prædictam insulam ingressum ipsius, aliosque

que ſuos, & ſuorum ibidem multiplicatos exceſſus in publicum produxiſſent; præfatus Prædeceſſor monitiones, inhibitiones, mandata, & præcepta, comminationes generales, & ſpeciales, & ſententias ſimiles, varioſque proceſſus alios, tam quo ad eoſdem rebelles Petrum, & ſuos, quam occaſione ipſorum, quo ad alios univerſos, & ſingulos, cujuſcumque forent præeminentiæ, conditionis, aut ſtatus, Eccleſiaſtici, vel mundani, multiplicans, prout facti qualitas exigebat, inter cætera ipſum Petrum tunc Regem Aragonum, ac exteros univerſos, & ſingulos, qui cum eo, ſive aliàs, in auxilium adhuc inſtantis perturbationis, ſeu rebellionis, dictam inſulam intraverant, vel inibi exiſtentes eidem turbationi, ſeu rebellioni quomodocumque faverunt, attente monuit, eiſque diſtricte præcepit, ut ab hujuſmodi ſuis exceſſibus deſiſtentes inſulam ipſam prorſus exirent, nunquam illuc in Eccleſiæ Romanæ, vel claræ memoriæ Caroli Regis Siciliæ præjudicium redituri: adjiciens, ne quis ad eandem poſtea intrare, vel aliquam ejuſdem Siciliæ Regni partem publice, vel occulte impetere, vel turbare aliquatenus præſumeret, ſeu contra moleſtare, univerſiſque civibus, incolis, habitatoribus, & univerſitatibus civitatum, & aliorum locorum ipſius inſulæ cum ſimilibus monitorie ac diſtrictè præcipiens, ut Petrum, & exteros memoratos de ipſa inſula penitus expellentes, nunquam eos, vel alios ad præmiſſa, vel ſimilia inibi recipere attem-

ptarent, in contrarium præsumentes excomunicationis, & interdicti promulgatis sententiis, comminationibus etiam gravioribus, & pœnis adjectis. Et quia jam dicti Siculi contra monitionem, & præceptum hujusmodi Prædecessoris ejusdem non solum memoratos non expulerunt exteros, immo etiam Constantiam Manfredi olim Principis Tarentini filiam, dudum dicti Petri uxorem, & Jacobum natum ipsorum, in præfatæ turbationis, seu rebellionis fomentum, & auxilium receperunt, ac eos sibi velut in idola erigentes, illis in hoc obediunt, & intendunt; quia etiam Constantia, & Jacobus supradicti ad hoc intrare prætactam insulam præsumentes, dictas turbationem, & rebellionem fovent, & nutriunt, easque pro viribus, memorato vivente, persecuti sunt hactenus, & adhuc etiam persecuntur, ac per se, gentemque suam, etiam partes alias dicti Regni Siciliæ multipliciter impetunt, & molestant; tam Siculos, quam Constantiam, & Jacobum sæpefatos, easdem dicti Prædecessoris sententias, propter præmissas causas & alias, non est dubium incurrisse. Porro quia decet, & consuevit Romana Ecclesia tamquam pia mater, etiam circa filios delinquentes se benivolam exhibere; nos de Siculorum ipsorum salute solliciti, cupientes eos ab erroris invio ad rectitudinis semitam saltem Apostolicis gratiis, & beneficiis revocare, ipsos a beneficio constitutionis, nuper a nobis super reformatione status ipsius Regni Siciliæ de Fratrum nostro-

noſtrorum conſilio editæ, duximus excludendos. Monuimus tamen eoſdem, ut ſibi celeriter, & ſalubriter conſulentes, ne dicti beneficii commodo privarentur, ad noſtra, & ejuſdem Eccleſiæ mandata humiliter redire curarent, prout in quibuſdam noſtris literis ſuper hoc confectis plenius continetur. Quia igitur Conſtantia, & Jacobus ſæpedicti turbationem, & rebellionem præfatas fovere, nutrire, ac etiam pro viribus augmentare non ceſſant, propter quod prædictas excommunicationis ipſius prædeceſſoris ſententias, ſicut præmittitur, incurriſſe noſcuntur; quia etiam iidem Conſtantia, & Jacobus, quibus nihil omnino juris competit in dictis regno Siciliæ, vel inſula, ſeu aliqua parte ipſorum, prout prætacti ejuſdem Prædeceſſoris proceſſus manifeſtè declarant, & nos nihilominus decernimus, & etiam declaramus; & inſulæ præfatæ incumbunt, & alias ejus partes per gentem ſuam turbant, impetunt, & moleſtant; nos eoſdem Conſtantiam, & Jacobum ac Siculos, præſente hic multitudine copioſa fidelium, denunciamus &c.

XXIV.

HOnorius Epiſcopus ſervus ſervorum Dei Venerabilibus Fratribus B. [1] Ravennat. & P. [2] Montiſregalis Archiepiſcopis.

Licet vos ad præſentiam chariſſimi in Chriſto filii

1 Bonifacio. 2 Petro.

noſtri E. Regis Angliæ illuſtris, commiſſa nobis ſuper certo negocio ſollicitudine ſpeciali duxerimus deſtinandos; volumus tamen, & præſentium vobis auctoritate committimus, & mandamus, quatenus in tractatu concordiæ mundo utilis, & ſpecialiter quieto ejus ſtatui opportune inter quoſdam Principes reformandæ, quem idem Rex, ſicut dicitur, proponit aſſumere, vel jam forſan aſſumpſit, conſilio, & auxilio aſſiſtatis eidem, cum ad hoc vos duxerit requirendos. Datum Romæ apud S.Sabinam IV. non. Martii, Pontif. noſtri anno III.

XXV.

HOnorius Epiſcopus ſervus ſervorum Dei Regi Angliæ illuſtri.

Licet Venerabiles Fratres noſtros B. Ravennat., & P. Montiſregalis Archiepiſcopos, commiſſa eis ſuper certo negocio ſollicitudine ſpeciali, ad tuam præſentiam duxerimus deſtinandos; ſcire tamen Regalem Excellentiam volumus, quod ad petitionem nuntiorum, quos nuper ad Sedem Apoſtolicam deſtinaſti, dictis Archiepiſcopis per alias ſub certa forma literas noſtras committimus & mandamus, ut in tractatu concordiæ mundo utilis, & ſpecialiter quieto ejus ſtatui opportune inter quoſdam Principes reformandæ, quem Regalis Excellentia, ſicut dicitur, proponit aſſumere, vel jam forſan aſſumpſit, conſilio & auxilio aſſiſtant

eidem

eidem, cum ad hoc ipsos duxerit requirendos. Datum Romæ apud S. Sabinam IV. non. Martii, Pontificatus nostri anno III.

XXVI.

HOnorius Episcopus servus servorum Dei Regi Angliæ illustri.

Exigit Regalis ad Deum immensis laudibus attollenda devotio, ut ei pro te, fili charissime, frequenter labiorum vitulum exolvamus, qui sic animum Regium gratia divina prævenit, quod ad ejus prosequenda servitia disponit vota tua, & ut promoveantur utilius, ac promptius executionis votivæ consequantur effectum, ad Christianitatis statum pacificum, non vitatis laboribus, sed & contemptis oneribus, anxius, & operosus intendis; sicut ex his, quæ per dilectum filium Nobilem virum Odonem de Granchisono Celsitudinis tuæ familiarem, & nuncium circa negocium Aragoniæ sub literarum tuarum fidem ipsi nobili adhiberi petentium, testimonio exponere curavisti, aliisque laudabilibus, & Deo acceptis Serenitatis tuæ partibus satis apertè convincitur, quin potius convincitur evidenter. Persta in his, Princeps inclyte, persta quæsumus, & quæ Creatori tuo grata cognoveris, attente prosequere, proinde non tantum laudis humanæ præconium, sed & inextimabile retributionis æternæ præmium uberius recepturus. Cæterum super dicto negocio nobili memorato plene respondimus,

dimus, & clarè nostram tibi, quæ facti congruit qualitati, expressimus voluntatem, Regali Excellentiæ ipsius ministerio, quo & tu ad nos usus fueras nuncio, cum literis exprimendam. Datum Romæ apud S. Sabinam IV. non. Martii, Pontific. nostri an. III.

XXVII.

NIcolaus Episcopus servus &c. Venerabili Fratri nostro Gerardo Episcopo Sabinensi Apostolicæ Sedis Legato, & una cum dilecto filio Nob. viro R. Comiti Atrebatensi Bajulo Regni Siciliæ per Romanam Ecclesiam constituto.

Felicis recordationis Martinus Papa IIII. Prædecessor noster, ad eum rumore perlato, quod Regnum Siciliæ turbatione non modica fluctuabat, volens obviare periculis, quæ turbatio eadem minabatur, & in primis Regni statui salubriter providere, te ad prædictum Regnum, commisso in eo tibi plenæ legationis officio, destinavit. Et tam ipse, quam piæ memoriæ Honorius Papa IV. Prædecessor noster postmodum quamplura tibi ad pleniorem, & efficaciorem ipsius executionem, & ampliationem officii, reformationem ejusdem Regni, reprehensionem, reductionem, & pœnam rebellium, provisionem fidelium & devotorum, tuique favoris augmentum, & eorum etiam commodum, qui tunc insistebant obsequiis, & insisterent in futurum, nec non & super aliis multis articulis, plenariam potestatem per suas diversas lit-

litteras concesserunt. Nobis autem Divinæ dispositionis arbitrio ad apicem Apostolicæ dignitatis assumptis, tu ad nostram præsentiam pro exponendis maxime quibusdam ejusdem Regni conditionibus, & necessitatibus, a nobis petita, licet non expressa licentia, te personaliter contulisti, moram apud Sedem Apostolicam aliquandiu contrahendo. Ne igitur propter hoc deposuisse commissum tibi hujusmodi legationis officium forsitan censereris, quod tamen absque concessione superioris non est alicui a jure provisum, cum etiam legatus se abdicando, imperium non amittat; nos attendentes, quod præsentia tua in eodem Regno, statu, & conditione ipsius, ac etiam Regiorum hæredum, nec non & aliis, quæ considerationi se offerunt, solicita meditatione discussis, adhuc fore dignoscitur quam plurimum opportuna; pensantes etiam, quod sic prudenter, & provide in ipsius re gessisti legationis officium, & curasti gratiosum, favorabile, & benignum illarum partium incolis, prout conditio requirebat eorum, & temporis suadebat qualitas, exhibere, ita quod devotionem,& dilectionem ipsorum tibi non sine laudis præconio vendicasti; sperantes quoque, quod si te laudabiliter in eodem officio habuisti hactenus, illud laudabiliori ac etiam utiliori studio prosequereris; de plenitudine potestatis, præsentium auctoritate decernimus, tam ipsum plenæ legationis officium, quam omnia, & singula per eosdem Præ-

decef-

deceſſores ac nos conceſſa tibi hactenus, ſeu commiſſa, omnino integra, & illibata, nec non in eo ſtatu, vigore, ac robore omnimodis permanere, in quibus erant tempore, quo ad præſentiam noſtram accedens, egredi ſæpefatæ legationis terminos incepiſti. Nulli ergo omnino &c. Dat. Reate Non. Junii, Pontificatus noſtri Anno Primo.

XXVIII.

Eidem. Cum te ad Regnum Siciliæ ad proſequendum feliciter Dño auſpice tibi commiſſum plenæ legationis officium remittamus, volentes ut illud ea efficacia exequaris, quo majori ad id fueris libertate munitus, Fraternitati tuæ præſentium tenore concedimus, ut poſtquam fueris ejuſdem Regni partes ingreſſus, liceat tibi, eas, quotiens tibi videbitur, egredi, & ad Sedem etiam Apoſtolicam, ipſius non petita licentia, te conferre ac redire, prout expedire videris, ad eaſdem; necnon & præfatum officium libere in omnibus exercere, ac ſi eas minime fuiſſes egreſſus. Nulli ergo &c. Datum *ut in proxima*.

XXIX.

Nicolaus Epiſcopus ſervus ſervorum Dei dilecto filio S.[1] tituli S. Cæciliæ Presbytero Cardinali Apoſtolicæ Sedis Legato.

Quam attente libravimus, quam moleſte tulerimus,

1 Simoni.

rimus excessus illorum, qui se Torneamentis in Regno Franciæ immiscere, lata in tales excommunicationis contempta sententia præsumpserunt, satis per alias tibi super hoc directas litteras declaratur. Ex quibus potes aperte colligere, quod non absque admiratione recepimus persuasionem & petitionem tuas de dicta sententia revocanda, nec eis acquiescendum putavimus, variis ad hoc in prædictis literis rationibus allegatis. Licet autem quo ad omnes, qui dictam sententiam incurrerunt, per easdem literas duximus generaliter providendum; quia tamen in his consideratio Carissimi in Christo filii nostri Regis Francorum illustris, qui secundum ea, quæ in quodam Torneamento, cui personaliter interfuit, fecisse describitur, nisi speciali, quod nos ignoramus, privilegio excusetur, videri potest prædicta sententia involutus, eò nos singularius afficit, quò singulariorem ad ipsum affectum gerimus, & de ipsius statu spiritualiter, & temporaliter prospero attentius nec immerito cogitamus, ei desiderantes spiritualiter provideri, Discretioni tuæ per Apostolica scripta mandamus, quatenus, his quæ prædictæ nostræ litteræ continent, aliisque circumstantiis, quas tibi revelasse credimus pleniorem facti notitiam, prudenter inspectis, eundem Regem secreto conveniens, sibique plenius qualitatem hujusmodi suæ transgressionis aperiens, si eum inveneris dicta excommunicatione ligatum, ipsum paterne moneas, & inducas, ut humi-

humiliter ab illa publice postulet se absolvi, tuque sibi taliter postulanti, absolutionis beneficium liberaliter secundum formam Ecclesiæ largiaris, injuncturus eidem, quod de cætero contra eandem sententiam aliquid non attemptet; & quicquid super his actum fuerit rescripturus.

Datum Romæ apud S.Petrum x.Kal.Maii, Pontificatus nostri Anno secundo.

XXX.

NIcolaus Episcopus &c. Venerabili fratri nostro P. Archiepiscopo Montis-Regalis.

Nuper te a vinculo quo tenebaris Ecclesiæ Reatinæ, cui præeras, absolventes, ad Montis-Regalis Ecclesiam tunc vacantem de Fratrum nostrorum consilio duximus transferendum, præficientes te ipsi Montis-Regalis Ecclesiæ in Archiepiscopum, & Pastorem, tibi dantes licentiam ad eandem Montis-Regalis Ecclesiam libere transeundi. Verum quia Siciliæ Insula, Ecclesiæ Romanæ ac hæredibus claræ memoriæ Caroli Siciliæ Regis jamdudum rebellis extitit, & adhuc in rebellione persistit, propter quod universis Christi fidelibus est per Sedem Apostolicam cum Siculis, variis excommunicationum sententiis innodatis, sub certa forma commercium specialiter interdictum, excommunicationis sententia per Sedem ipsam in omnes cujuscumque sint præeminentiæ, conditionis, & status, præsumentes contrarium, promulgata; tu dubitans

bitans ad dictam Montis-Regalis Ecclesiam in eadem Insula constitutam nuncium destinare, præsertim cum ad Insulam ipsam nuncios dirigentes, aut litteras, a dictis hæredibus facile possent de infidelitate notari; tu quoque apud ipsos, quos sincero affectu prosequeris, quorumque promovendis utilitatibus multotiens vacavisti, & libenter, sicut asseris, concessa opportunitate vacares, omnem vitare desideres suspicionis etiam cujuslibet conjecturam; unde cum ad mittendum ad præfatam Ecclesiam commissæ tibi curæ ipsius necessitas urgeat, præmissa vero suadeant a nuntiorum, & literarum missione cessandum, petiisti super his de Sedis ejusdem consueta clementia provideri. Nos itaque in hujusmodi pro licitatis articulo tuæ conscientiæ puritati consulere cupientes, fraternitati tuæ, ut præmissis non obstantibus, tibi ad eandem Montis-Regalis Ecclesiam pro tuis, & ipsius negotiis prosequendis nuncios, & litteras destinare, ipsisque nuntiis, illuc, dummodo se ad alia, quæ sint eidem Ecclesiæ Romanæ, vel dictis hæredibus quoquomodo contraria, non convertant, accedere liceat, itaquod nec tu, nec ipsi propter hoc dictam sententiam, vel infidelitatis cujuscumque notam aliquam incurratis, liberam tenore præsentium concedimus facultatem.

Datum Tiburi III. Nonas Augusti, Pontificatus nostri anno secundo.

[illegible]

[illegible]

AONII PALEARII
EPISTOLÆ XXV.

IN EPISTOLAS
AONII PALEARII.

NIHIL causæ erat, cur ego tantum negotii suscipe-rem, quantum est res gestas scribere hominum magna quidem doctrina, sed in fortuna sæpe misera atque afflicta tenuissimorum; nisi in iis quæ sunt ab aliis de ipsis narrata miram temporum perturbationem viderem; qualem in Aonii Palearii vita me arbitror deprehendisse; in ea quoque quam recensitis viri docti operibus præmittendam duxit Frider. Andr. Hallbaverus [1]. Quamquam de illo ut aliquid dicerem (non enim justam vitam texere aut vacat, aut lubet) alia me causa, eaque, ut puto, gravissima justissimaque non impulit modo, sed prope coegit: quod ejus scilicet mors sanctissimi Pontificis inclementiæ, atque asperitati (ut mollius, quam ipsi faciunt, ego dicam) vulgo tribuitur. Quæ calumnia ab Heterodoxis hominibus, in quibus nihil habet admirationis tale aliquid de Romanis Pontificibus inveniri, nescio quomodo, in nostrorum, idest Catholicorum scripta pervasit. Actus veluti quinque distinguere possumus Palearii vitæ; nimirum præter primam postremamque partem, pro locis in quibus ætatem egit, Senensem, Lucensem, Mediolanensem commorationem.

§. I.

I. PAlearii prima tempora obscurissima sunt, atque ignorata penitus essent, nisi dictis ille aliquot suis paululum aperuisset. Sunt vero præcipue quæ in epistolis de se prodit.

H 2 Ait

1 *Jenæ ex officina Christ. Franc. Buchii* 1728.

Ait ergo in his[1], se Philosophiæ aliisque severioribus disciplinis ante captam ab Hispanis Urbem, Romæ sex annos vacasse; ea postea intermisisse biennium; Roma discedentem Perusiam primò venisse, sed hinc continuo profectum Senas; hic sive vicinis in locis cum habitaret, fundum emisse Cæcinianum; ac tum denique vinci se passum ab amicis uxorem duxisse cum quartum annum ageret & tricesimum; idque fecisse eo anno, qui Jacobi Sadoleti iter habuit, & periculosum in itinere morbum[2]. His Palearii dictis, filo veluti quodam uti possumus ad natalem ejus annum investigandum, primaque ejusdem tempora constituenda. Nam Sadoleti iter hoc, morbusque incidit in A. MDXXXVIII. ut, cum de Sadoleto ageremus, ostendimus; captam vero fuisse Urbem pridie Nonas Martii A. MDXXVII. nemo ignorat. Sequitur igitur, ut A. MDIII. aut sequenti (placet tamen priorem eligere, ut alia constent quæ dicemus) natus sit Palearius; præterea ut Romæ fuerit, & liberalibus disciplinis vacaverit ab A. MDXXI. inde Senas se contulerit A. MDXXX. Cæcinianum autem emerit, atque uxorem duxerit A. MDXXXVIII. Sunt qui sexennio dumtaxat Romanam Palearii commorationem definiunt, Bailius[3], Niceronius[4], Grævius[5] sive alius quivis auctor Præfationis in Am-

1 *Epist. lib. 1. 4. p. 406. edit.* Wetstenii *Amst. 1696.* „ Mirum me desiderium tenet Philosophiæ, & eorum studiorum, in quibus ante captam ab Hispanis Urbem sex annos consumpseram: ea intermissa biennium cupio revocare „.

2 *ep. 7. p. 442.* „ Quamobrem cum in Hetruriam rediissem, & emissem Cæcinianum ... facile me vinci passus sum ab amicis, qui ut ad uxorem animum appellerem cohortabantur. Etenim hæc ipse mecum recta reputabam via. Hem habeo hic neminem neque cognatum, neque affinem, quartum annum ago & tricesimum „. *Ep. 8. p. 444.* Cum superiore anno emissem villam, quæ fuit A. Cæcinæ &c. Sollicitus est enim, quod dixi vereri me, ne hoc labore itineris multorum dierum, si eum collegis profectus es, defatigere, quo minus valens sis, quod Deus prohibeat, præsertim cum superiore anno ægrotaveris, & purgationibus, & vi morbi non esses satis firmus „.

3 *Dict. V. Palearius.* 4 *Memoir. t. 16. p. 53.*

5 *edit.* Wetsteniana *1696.* Grævium esse illum *plerisque esse persuasum*, ait Hallbaverus *p. 13.*

Amſtelodamenſi editione Operum Palearii: credo, quod biennium illud, quo ſe ſtudia intermiſiſſe narravit, ſexennio comprehenderent. Verum & epiſtola illa Romæ data aliud ſignificat; & luculentum hujuſce rei extat teſtimonium Oratione III. [1] *Ego*, inquit, *P. C. anno tertio ab Urbe Roma ab Hiſpanis capta, cum omne Latium arſiſſet bello tetro & calamitoſo, & peſtilentia inopiaque frugum Hernici mei laborarent, & tribus ingentibus malis vaſtati agri, villæ ſuccenſæ, urbes aſſiduis funeribus hauſtæ eſſent, in Hetruriam veni: rebus enim integris acceperam, præſtantiſſimis artibus, & omnium diſciplinarum genere pulcherrime hanc Italiæ partem eſſe exornatam*. Temporibus ita conſtitutis, cetera quæ recte alii ponunt non perſequar longius. Parentes ipſe ſuos prodit in epitaphio, quod reſtituto ſepulcro apponi voluit [2], Matthæum Palearium, & Claram Janarillam cum ſororibus, Elyſa, Franciſca, Janilla. Patriam, *Verulani* titulus ſcriptis ejus præmiſſus oſtendit; Hernicum ſe a provincia ſæpius vocat [3]. Supellectilem præterea ſibi fuiſſe lautam, Bibliothecam non vulgarem, ſignificat; & paterna bona, domum, hortos, fundos, quæ, cum Roma, & e Latio vellet diſcedere, alienavit [4]. Empta domus eſt a Joanne Martello vetere amico, ad quem ſe dicit, *tantillum deductum a patre, qui incredibiliter lætari ſolebat, quod hominem comperiſſet, cui ſuos liberos tuto committere poſſet* [5].

2 Antequam Roma diſcederet, imo ante urbem captam epiſtolas ſcripſit nonnullas, ut primi libri alteram, in qua rumorem narrat increbreſcere, iras eſſe inter Clementem Pontificem, & Carolum Cæſarem. Quæ hanc conſequuntur, poſt Romanam cladem ſcriptæ ſunt, in quibus de ſua

 offen-

1 *p.* 75. 2 *l.* 1. *ep.* 9. *p.* 417. 3 *l.* 3. *ep.* 7. *l.* 1. *ep.* 8. *&c.*

4 *lib.* 1. *epiſt.* 12. Cupio alienare bona paterna, domus honeſtata eſt, ſucceſſore novo, de horto & fundis Corſinius tranſiget..... ſupellex nobis erat lauta, Bibliotheca non vulgaris ,,. 5 *ep.* 10.

offensa apud Cæsarem [1], quod Indicem quemdam bene longum in Livii libros ex observatione Cathanei transcripsisset; de consilio abeundi in alias terras, ubi litteræ excolantur; *Audio*, inquit [2], *in Hetruria florere bonas artes; nihil est quin recta proficiscar Senas; nisi prius Perusiam, quod Ennius meus ibi est pro Legato; valde cupio hominem visere; nam me multum amat, & Philosophi non ignobiles esse dicuntur*. De Ennio Philonardo loquitur hic Palearius. Cogitabat etiam Patavium, ubi ab Aristotele Græce scripta, Græce & Latine & ornate reddebat Joannes Lampridius. Profitetur etiam, si patrimonium amplum & copiosum habuisset, nihil sibi fuisse prius, quam non modo Italiam, Gallias, Germaniam, ornatissimas Christianorum provincias visere, sed & Græciam omnem, *in qua*, ait, *prope nullus pes est, qui in Turcæ non sit potestate*. *Quid enim*, ut superius dixit, *turpius, quam nos tam firma ætate Romæ ignavos, socordes, inexercitatos, inglorios sedere in ocio*? Nec tamen ita sedebat. Absolutos prope a se fuisse commentarios in orationem M. Tullii, quod ad id faciendum magnis præmiis urgeretur a viro amplissimo, cui tamen vigilias suas concesserit, ibidem [3] narrat.

§. II.

3 Anno 1530., qui erat a Romana clade tertius, Urbe discedens Perusiam venit, ubi ab Ennio Philonardo Verulanorum Antistite, atque ea in urbe Prolegato habuit omnia prompta & parata. Cupiebat, ut eum retineret Philonardus, in Collegium juvenum studiosorum cooptari; renuit Palearius, ac maturrime abire inde voluit, Senasque, quo destinaverat, venit [4]. Et Perusiæ quidem erat XVI. Cal. Martias, quo die ait se Mauri Arcani litteras accepisse [5];

vene-

1 l.1. ep.3. 2 l.1. ep.4. 3 l.1. ep.3. 4 l.1. ep.9. 5 l.1. ep.5.

venerat vero Senas VI. Cal. Novembris, ut idem narrat [1] cum eleganti urbis, atque hominum ingeniorum, & studiorum descriptione. Eam urbem discordiis ac factionibus afflictam reperit; abire ergo hinc quoque cogitabat: sed omnibus rebus ad profectionem paratis, retentus est annum a Bartholomæo Carolo, & Bernardino Boninsigni [2], quos duos laudat optimos, atque illustri & præstanti ingenio juvenes [3]. Interea cùm horum opibus se sustentabat, tùm Cincii Phrygepanis, cui hæc Senis scribit [4]; *Cum in Hetruriam venimus, tantum pecuniæ nobiscum attulimus, quantum tu liberalitate tua concessisti: si venisses, nulla re egeremus*; fuerat scilicet juveni huic nobilitate atque ingenio præstanti optimorum studiorum Palearius suasor & auctor; atque ipse vicissim Palearium juvabat. Itaque in eadem epistola Palearius; *Rationum nostrarum es particeps, auctor studiorum .... Est tuæ ingenuitatis, magnitudinisque animi cogitare, quò nos promoveris, quid promiseris, reminisci*. Sequitur vero ibidem; *Liberalitate tua nobis opus est, ut quæ tibi gratissima & jucundissima sunt studia sequamur; Bibliotheca Græca comparanda, Latini libri supplendi sunt. Latinorum magna est caritas, Græcorum mira difficultas*. Ac de itinere suo Patavino; *Obsecro, si sine te Patavium sit eundum, ne ab*

omni-

1 *lib. 1. ep. 9.* „ Senas veni VI. cal. Novembris. Urbs est in amœnissimis collibus posita, fertilis, & copiosa omnium rerum; infecta partibus tamen, & factionibus prope enecta. Maxima pars nobilitatis per vicos & pagos diffusa habitat, quæ altrix ubique solet esse liberalium artium .... Ingenia Senensium sunt acria atque acuta, sicut omnium Etruscorum; mulieres egregia forma; Juvenes Academiis excitatis oblectant se scriptis vulgaribus; felicitas illa linguæ Tuscæ hoc habet incommodi, ut avocet a Latina & Græca, quæ labore sunt comparandæ; qui unus est hostis acerrimus studiorum „.

2 Non *Bono*, ut eum appellat hic Hallbaverus, Tuscorum scilicet cognominum ignarus, deceptus verò, ut opinor, a loco illo *sub finem orat. 11. Quid me angis pietate ista tua, vir Bono & virtute insignis, Comes, & Dux studiorum meorum?*

3 *orat. 3. pag. 76.* 4 *lib. 1. ep. 6.*

omnibus destituti videamur: cupiebat scilicet ipse urbem videre, ut alio in loco ait [1], in qua Poetæ, Oratores, Philosophi non ignobiles habitabant, & quò sapientia in unam urbem commigraverat, veluti in aliquam domum, *in qua Pallas omnes artes docet*. Cupiebat etiam Roma Cincium abducere [2], atque in Hetruriam primum, deinde Patavium evocare, ac ejusdem liberalitate sumptus, qui necessarii erant facere. Cum tamen ille ad has litteras non respondisset, lentiusque ageret, versuram fecit Aonius, prædiaque, & domum per Pterigem familiarem suum, & Franciscum Corsinium vendidit. Id litteris postea acceptis, eidem significavit [3]. Nec tamen venerat, cum diem constituit Palearius discessus sui VI. Calendas Octobris [4]. Iter hoc peregisse, & Patavii fuisse, anno credo elapso, quo a Carolo, & Boninsigni retentus fuerat, cùm ex ipsius litteris constat [5], tùm ex aliis Bartholomæi Riccii [6], in quibus postremis hoc invenio esse scriptum Aonio; *Ego te semel allocutus, sum cum Patavii agebas; continuo enim postea ipse alio revocatus sum, tu vero in patriam rediisti, ut ne iterum quidem congrediendi copia esset*. Atque hinc colliges, & A. 1533. aut 1534. (quo Patavio excessisse Riccium narrant ejus vitæ Scriptores Cll. Emaldus, & Dandinus [7]) fuisse Aonium, & in patriam remigrasse. Senas tamen cito rediit: nam Senis scribit Bembo [8] suppudere se, quod annum jam absentem nihil ad eum dederit litterarum. Cum tamen nihil, quod volebat, profecisset, rediit Patavium, quo etiam Bembus [9] eumdem revocaverat. Habemus id ex alia epistola ad Sadoletum scripta Patavio [10], in qua se ei libros suos de animorum immortalitate misisse significat; respondet vero Sadoletus litteris datis VI Cal. Junii

1 *l.* 1. *ep.* 8. 2 *V. lib.* 1. *ep.* 12. 3 *l.* 1. *ep.* 8. 4 *l.* 1. *ep.* 12. 5 *V. l.* 1. *ep.* 14. 15. 6 *Ricc. ep. l.* 5. *ep.* 8. *edit. Comin.* 1748. 7 *in V. oper. præm.* 8 *l.* 1. *ep.* 15. 9 *ep.* 16. 10 *l.* 2. 1.

Junii 1536.[1] De quibus Sadoleti litteris animadverto obiter, bis positas esse in epistolarum Aonianarum collectione; nec vero id errati in Amstelodamensi editione commissum, correctum esse in Jenensi [2]. Patavii Aonius Benedictum Lampridium audivit; itaque de eo scribit Bernardino Mafæo; *De Lampridio nostro puto te audivisse ex aliis, quanta cum laude proximis mensibus Demosthenis orationes nobis explicarit; agebat enim omnes illos Senatores, quos ille nominat; ipsum vero Demosthenem eo gestu, eo vultu, ea vocis conformatione vehementem, plenum spiritus, plenum animi, vocibus sonantem, ut fieri nihil posset pulchrius. Quam vellem nobiscum, mi Mafæe, fuisses; scio ego, te omnem istam urbis magnificentiam, & popularem gloriam cum una Lampridii interpretatiuncula non fuisse collaturum* [3]. Ad ipsum vero Lampridium nonnullæ extant Palearii litteræ; ut liqueat fuisse conjunctissimos. Atque hic non omittam de Lampridio errorem coarguere Historicorum [4], qui mortuum ajunt A. 1540. Atqui illi scribit Palearius nunciatque [5], Polum legatum esse Tridentum, conventum vero a se cum ejus comitibus Florentiæ. Poli legatio incidit primo in A. 1542. iterumque in A. 1545.[6] Error ex eo ortus, quod a Friderico Gonzaga Mantuam accitus, ut septenni filio Magister esset, diem obiit paulo postquam Mantuam pervenisset, ut in ejus tumulo dicitur apud Jovium [7]. Mortuus vero Fridericus septenni filio relicto A. 1740. Sed necesse est dicere (si recte illa de Gonzaga posita sunt) paulo grandiorem puerum fuisse, & ab alio, quam a Friderico accersitum. Redeo ad Palearium, qui non solum Florentiæ fuit, sed Romæ quoque his annis, ut litteræ testantur Roma ab eodem datæ [8]. Atque ex iisdem colli-

1 *l.5. ep. Sadoleti ep.15.* 2 *V. Amstelodam. edit. p.434. & 562. Jenensem 479. & 624.* 3 *l. 1. ep.19.* 4 Baillet Jugemens *p.4. n.207.* 5 *l.1. ep.17.* 6 *Pallavicin. Hist. C.Tr. l.5. c.1. & 8.* Spondan. ad h. a. 7 *Elog. viror. litt. illustr. p.118. edit. Basil. 1577.* 8 *l.3. ep.7.9. &c.*

colligitur, in vicina Senarum loca Argianum, Areolæ Arcem, quæ Bellantis ipsius amici loca erant, sæpius divertisse; multum etiam vixisse in municipio Collino. Senis erat a. 1538. unde scribit Antonio Philonardo, Episcopatum ab eo adeptum gratulatus [1]: item a. 1542. litteras mittens Francisco Corsinio, eo nimirum tempore, quo [2] *classis illa barbarorum prædonum, quæ omnem prope Europam perlustravit, in Senensium fines conversa occupavit eorum portus, oramque maritimam*. Adnotanda hæc fuerunt, quod ad hujusmodi tempora recte ponenda necessaria omnino sint.

4. Orationes habemus duas Senis habitas a Paleario, primam pro Antonio Bellante, cum is causam dicere cogeretur, quod ejus cliens ex oppido, quod Colonia dicitur, devexisset in Argianum, Bellantis prædium, Salis cados duos, mulio pariter ex Argiano in Urbem cados tres: erat vero lex Salaria, ne quis invitis imprudentibusque Salinatoribus, seu præfectis, ex municipiis in prædia, neque e prædiis in castra, aut in Urbem sal asportaret, constituta in eos, qui contra fecissent, bonorum mulctatione, & capitis pœna [3]. Ex hac defensione in se civium animos concitatos, Palearius conqueritur in altera oratione, quam habuit pro se ipso; cum scilicet multi de eo rumores spargerentur, qui eum descivisse a fidei Christianæ sinceritate, & cum Germanis heterodoxis hominibus consentire criminabantur. Habitæ hujus orationis tempus idem patefacit, decennio ab acta causa Bellantiana, septennio [4] postquam juvenes eloquentiæ studiis cœperat instituere; quæ tamen institutio

1 *lib. 2. ep. 17. V. Ughell. in Verulan. Episc. tom. 1.* 2 *lib. 3. ep. 16.*
3 *Orat. 2. pag. 56.* 4 *Pag. 97.* „ Quid tanto numero juvenes eruditi, & eloquentes in Senatum venistis? veluti accusaturi eos, quorum opera jam sunt annum intermissa a vobis sunt spatia litterarum? . . . Deprecantur hi vos, P.C., & obtestantur per fortunas, per liberos vestros, ut cujus monitis, & præceptis septem annos secuti sunt studia liberalium artium, ejus vos existimationem, & dignitatem a disciplinarum hostibus defendatis.

tio annum jam intermissa erat. Sed est unde etiam idem tempus aucupemur; ex eo scilicet, quod initio orationis atque alibi Franciscum Sfondratum compellat urbis Præfectum [1]. Præfectus Senarum factus est Sfondratus anno 1541., aut eo, qui hunc proxime consequitur [2]; Episcopus vero Sarnensis die 2. Octobris 1543. [3]. Medio hoc tempore habitam orationem arbitror. Si annum eligimus 1541. aut 1542. septem annos continuos, qui'us litteras Senis docuerit, non inveniemus: anno enim uno cessavit Palearius ante hanc orationem. Ergo detrudimur ad an. 1543. ita ut scholam habere cœperit continuo ac Patavio Senas rediit a. 1536.: eodemque anno egerit causam Bellantianam. Hujus quod dixi temporis habitæ orationis ad se defendendum, hanc habeo conjecturam, ut opinor, non contemnendam, petitam a Bernardini Ochini fuga: eum enim hominem intelligere, cum Bernardinum Ocellum nominat, plane mihi est persuasum; jam vero de eo ait [4]; *Bernardinus Ocellus vir dura illa ac horrida vita, admirabili illa abstinentia istis ipsis diebus accusatus, quod vos non valde erectos videret ad se defendendum, & sustentandum, de fuga consilium cœpit: nunc civis vester Italia omni ..... expulsus, & ejectus, in remotissimis ab Hetruria nostra locis vagatur solus, & peregrinus*. Fugam vero hominis illam consignant Annales [5] a. 1542. Atque hinc nimirum videas, verum fuisse crimen Paleario impactum, hæreticis hominibus, atque iis, qui novas in religione res molirentur, addictum fuisse; Ochinus enim, etsi multos antea fefellisset, post fugam tamen, a bonis omnibus reprehensus desertusque est: neque hoc non vidit Palearius. Itaque de eo Sadoleto scripsit; Sadoletus vero hic quoque temperantia usus est illa, quæ in hominum etiam gravissimorum offensionem incurrit. Alia etiam ex eadem oratione, de

1 *p. 73. 93.* 2 *V. Malavolt. Hist. part. 3. pag. 142. &c.*
3 *V. Ughell. tom. 1.* 4 *pag. 91.* 5 Bovcrius ad a. 1542.

de quibus se purgare conatur, contra eum elicias. Unum hic ponam dumtaxat; librum a Paleario scriptum esse *de beneficio Christi* [1], quem male, ut ego quidem arbitror, inter opera Palearii deperdita recenset *num.* xv. Hallbaver., & tantopere desiderat Grævius. Impia habuisse hunc librum multa, ex eo liquet, quod jamdiu relatus est in eorum indicem, quorum lectio est Christianis hominibus interdicta [2], & *Lutheranus liber* vocatur in ejusdem refutatione ab Ambrosio Catharino Polito instituta [3]. Ceteram non solum apud Sfondratum, sed etiam apud Archiepiscopum Senarum Franciscum Bandinum causam dicere coactus est. Eum judicem sibi futurum Pterigi scripsit [4]; idque cum in Galliam legatus Sadoletus proficisceretur, ideſt a. 1542. Antea ergo id factum est. Et illud quidem judicium, atque hunc judicem subindicat, cum *Antistitem*, cum *Præfectum sacrorum* nominat; cum narrat, testium mendaciis se vidisse consperſa omnia; itaque petiisse, ut quæ testes dedissent, ea coram potius se præsente dicerent, coactos non fuisse; adeoque capitis prope fuisse condemnatum; tandem vero absolutum [5]. Extat etiam ejusdem Aonii epistola [6] Thomæ sacri Palatii Magistro (is est Thomas Manrique, qui in eo munere successerat Danieli de Crema 7) cum suspicaretur, ut ad eum quoque ab inimicis deferretur suum nomen; & accusationis caput

1 *Orat.* 3. *pag.* 90. „ Sunt enim homines acerbi, duri, criminosi, apud quos ne parens quidem, & Deus salutis nostræ Christus, omnium gentium, omnium populorum rex, omni ex parte laudari potest; cujus ex morte quanta commoda allata sint humano generi, cum hoc ipso anno Thusce scripsissem, objectum fuit in accusatione „.

2 Index libr. prohibit. Pauli IV. Pii IV. &c. V. etiam Indicem librorum Italice Scriptorum in fin. Ind. Clementis VIII. a. *1593*. *pag.* 50.

3 „ Compendio d'errori, & inganni Luterani di un libretto intitolato Trattato utilissimo del beneficio di Cristo Crocifisso, e contra due altri libretti e una lettera dell' Ochino al Magistrato di Balia di Siena, scritto da Ambrogio Caterino Politi. In Roma per Girolamo de' Cartolari 1544.

4 *lib* 3. *ep.* 8.

5 *pag.* 93.

6 *lib.* 3. *ep.* 10.

7 *V. Echard. tom.* 2. *pag.* 229.

put demonstrat. Scripsit hanc cum Roma rediret [1], eo anno, quem diximus 1542; qui quidem annus is est, quo intermissam esse juvenum in litteris institutionem dixit. Cum vero in litteris ad Thomam commemoret Apologiam quamdam suam, cujus exempla, exceptis tribus, ut inimico suo reconciliaretur, combussit, patet ab oratione, quæ nunc extat, & scripta postea est, esse diversam; ut male utramque confuderit Hallbaverus [2], aliique nonnulli.

5. *Propositis a Senensi Rep. honestis præmiis factum esse Latinarum ac Græcarum litterarum Doctorem publicum*, affirmant verbis ferme iisdem Grævius, & Hallbaverus [3]. Verum id ego doceri productis argumentis velim. Cur dubitem, hæc sunt; quamquam se juvenibus erudiendis operam contulisse significat, eosque monitis suis atque præceptis septem annos secutos esse studia liberalium artium; tamen de publica hac professione nulla in ejus epistolis vox est, nullam orationem sive prælectionem, qualia istius muneris esse solent (& Palearii Lucenses, & Mediolanenses extant) habemus. Contra vero, septem illis annis elapsis, cum pro se diceret, adversarium interrogat; an post causam Bellantiam [4] dictum a se aliquid, aut scriptum proferre possit? Quod quidem fieri ab eo non potuit, si publicas prælectiones habuisset: Præterea cum docendi munus peteret, repulsam tulisse cùm ipse, tum amici ejus testantur [5]; liquet vero tum petivisse, cùm septem ipsos annos privatæ, ut ego arbitror institutionis exegerat; publicus vero Magister fuerat ejus inimicus, quem Machum Blateronem appellat. Nam Antonio Placido scribenti de repulsa ita respondet [6]; *Noli enim putare, me jam inde a principio non prævidisse rei totius exitum, qui inscitiam hominum, qui factiones, qui inconstantiam probe nossem ... An Machi Blateronis infantia, cujus perbelle ab Aretino fabula scri-*

1 *lib.3.ep.9.* 2 *num. 17.* 3 *num. 6.* 4 *pag. 82.*
5 *lib.3.ep.14.* 6 *lib.3. ep.15.*

ſcripta eſt, ferri decennium potuiſſet, ſi inter primarios ſenes aliqui extitiſſent amatores Latinitatis? Hercle cum iſtud mihi in mentem venit, incipio vereri, te, & Sallustium, & Fauſtum noſtros minus fore gratioſos apud barbatulos iſtos, quod vos vel quaſi perduelliones, vel perfugas habeant, qui ab eorum caſtris profugeritis, & elegans purumque dicendi genus ſecuti, rejeciſtis ſordidum, & vitioſum. Atque his poſtremis verbis indicari mihi videtur aperte, a Blateronis ſchola hos veniſſe ad Palearium. Blateronem vero decreto publico docuiſſe, ſuperiora omnino declarant. Addas, quæ repulſam paſſus cum Antonio Placido conqueritur [1]; *nos ſemper vel præteriti ſumus, vel oppugnati*. Quid plura? Teſtatus nobis eſt vir nobiliſſimus eruditiſſimuſque eques Jo. Antonius Peccius, ſe diligentiſſime evolutis Patriæ faſtis, in quos nomina Profeſſorum relata ſunt, Palearii nomen invenire nunquam potuiſſe. Non omittam hic dicere de illa Aretini fabula. Hanc de Blaterone actam, alibi etiam Palearius narrat [2]. Sed quænam ſit ex illis, quæ extant Aretini quinque, difficile eſt dijudicare, etiam utrum extet [3], aut quando acta. Eo tempore ſuſpicor, quod hoc noſtrum multo præceſſit; quando nimirum Venetiis fuit, unde ad Foſſas Claudias oppidum, quod vulgo nunc *Chiozza* appellatur; inde videtur Senas; Senis dejectus a petitione ſua, ſive, ut Aonius ait [4], lucri cupiditate Lucam *quaſi aliquis magnus Rhetor* venit. Palearius poſtquam repulſam paſſus eſt, quantum ex ejus epiſtolis conjicere poſſum, nunquam ferme Senis, ſed aut in municipio Collino, aut in Argiano Bellantis, aut in arce Areolæ conſedit; donec invitatus a Lucenſibus in eorum ſe urbem contulit.

§. III.

1 *lib.3. ep.15.* 2 *lib.3. ep.17. pag.499.* 3 V. vitam Petri Aretini a Cl. Mazzucchello ſcriptam *pag.235.* &c. 4 *lib.3. ep.17.*

§ III.

6. LUcam venisse A. MDXLVI. aut sequenti, necesse est ponere: nam Bembo, & Sadoleto petentibus, sive eum commendantibus venit. In altera vero oratione, quam Palearius Lucæ habuit, sunt hæc ab eodem dicta: *An nescitis, ab eloquentissimo, & ornatissimo viro Petro Bembo, qui superioribus diebus triste sui bonis omnibus desiderium reliquit, quem mortuum etiam honoris causa nomino, historiam esse scriptam de rebus Venetis?* Obiit autem Bembus XV. Kal. Febr. A. MDXLVII. & eodem anno XV. Kal. Novembr. Sadoletus. Atque oratio illa altero, quam Lucam accesserat, anno habita videtur. Cum enim dicit, *superioribus diebus* esse Bembum mortuum, satis significat, parvum admodum ab ejus morte spatium intercessisse: non ergo fieri potuit, ut eodem anno primam orationem haberet. Quid? quod idem numerus orationum declarat. Cum enim bis singulis annis [1] ei dicendum esset, quinquennium hoc institutum tenuit; orationes vero habuit novem. Quinquennium Lucæ dixisse, idem diserte testatur, ita orsus orationem de Felicitate [2]; *Accessit, P. C., quintus annus muneri meo, in quo dies hic mihi apud vos finem dicendi affert, idemque iis absolutis, quæ restabant, initium quiescendi*. Tunc munus docendi deposuisse animadvertit Hallbaverus. Quamquam si verba scrutemur, non docendi, sed dicendi, ut ajebam, munere se abdicavit. Invitatus enim fuerat ante quinquennium, ut in novorum Tribunorum delectu verba faceret, vel laudando, vel docendo aliquid, quod civibus, & Reip. felix esset, & salutare [3]. Ita ergo postrema hac oratione Senatum alloquitur, ubi dixit nullum suaviorem cibum esse animis, quam contemplationem rerum divina-

1 *Orat. 5. pag. 117.* 2 *Orat. 12. pag. 167.* 3 *Orat. 5. pag. 108.*

vinarum; *Cujus ita me, P. C., desiderium tenet, ut jam plane ardeam, & contineri non possim, quin rogem vos in conspectu populi Lucensis, loco, & ad petendum, & ad impetrandum aptissimo, ut maturiore jam ætate mihi, bona cum venia vestra, liceat deponere hoc onus dicendi, quod melius suscipere ac ferre possunt, qui hoc tempore apud vos ingenio, & ætate maxime florent*. Cum tamen addat; *quo ego illud prosequar, ad quod jam non populus Lucensis, sed tu me vocas* (Deum scilicet compellans): *cui ego hos, qui me tam amanter quinquennium aluerunt, & sustentarunt, commendabo*? Utrumque fecisse puto, ut & Latinæ ac Græcæ interpretationis, itemque dicendi munus deponeret. Itaque egit de Pagano Paganio ad id evocando [1]. Ipse vero hoc onere solutus Pisæ fuit [2] in Pancratiano Arnulphini [3]. Cæcinianum etiam suum, & municipium Collinum, arbitror videre voluisse; nam de eo extant litteræ Pterigi Gallo familiari suo [4]; in quibus conqueritur cœli illius gravitatem ferre non posse, amisisse bonam valetudinem, quotidie ægrotare magis, neque inedia, neque purgationibus levari: quibus quidem malis mœrorem quemdam accessisse ait prope continuum, vel ægritudine ipsa, in quam vis morbi conversa est, *vel*, inquit, *quod optimos, & amicissimos viros, qui proximis superioribus annis interierunt, Sadoletum, Bembum, Flaminium, Sfondratum desidero*. Obiisse M. Flaminium A. 1550. aut proximo 1551. posuerat Bailletus [5], sed primum annum eidem fuisse fatalem XII. Kal. Martii Franciscus Mancurtus [6] decernit; atque eodem decessisse Franciscum Sfondratum ex ejus epitaphio constat [7]. Hæc causa relinquendi muneris illius fuit. Accessit altera, sive eadem potius, ex nimio, quo frangebatur, ingratoque labore. Hoc ille testatur scribens Bartholomæo Riccio;

1 *V. lib. IV. ep. 14. 15. 16.* 2 *V. ep. 14. lib. 4.* 3 *ep. 13.*
4 *lib. 4. ep. 28.* 5 *Jugem. num. 1307.* 6 *In V. præmissa edit. Carmin. Flamin. Cominian. 1727.* 7 *ap. Argelat. Bibl. Mediol. to. 2. col. 1263. & Ciaconium tom. 3. col. 701.*

cio [1]; *Moriar*, inquit, *si non me angunt putidissimæ Interpretationes meæ sive Græcæ, sive Latinæ, in quas veluti in pistrinum detrusi me, non tam imprudentia, quam necessitate. Ego enim, ut ex meis studiis nosse potuisti, semper judicavi obscurum, & sordidum iis, quorum ingenio aliquid fieri potest illustrius, si interpretandis scriptis aliorum humiles ac demissi, quasi servitia ancillentur. Sed cum mihi res domi esset angusta, uxor lauta, liberi splendidi, & propterea magnos sumptus facerem, mancipavi prope me iis studiis, a quibus semper abhorrui: nam cum Lucenses homines honestissimi propositis præmiis invitarent me singulorum dierum unius horæ usura ad interpretandum, accepi conditionem duram mihi, & asperam, & vero etiam odiosam. Dicendum est enim quotidie, & ex tempore, quod in primis est sophistæ: id ne faciam, sumo mihi semper aliquid temporis ad meditandum, in qua re plurimum noctes me adjuvant. Cum tamen inopiam, & jejunitatem interpretum non probem, & multa e penu locupletissimo Græcorum petenda esse ducam; quicquid diei reliquum est, in Scriptoribus Græcis legendis tero.* Non male tamen, aut sine fructu operam suam collocavit. Itaque gloriatur [2]; cum eloquentia suo veluti regno pulsa jaceret in situ, & squalore; atque ea caligo perstrinxisset mentes hominum, ut qui pejus dicerent, melius loqui putarentur; qui obscurius, litteratius quam ceteri; hæc verò pestis late grassata cùm reliquas Italiæ urbes, tùm Lucensem quoque invasisset; postquam studiorum tota ratione mutata S. C. factum est, ut ipse accerseretur; *Ego*, inquit, *vocatus consilio, hortatu, monitu civium vestrorum, primus in hac urbe barbarorum claustra fregi, obsessos circumvallatosque adolescentes eduxi, & veluti e teterrimo carcere liberavi; declamavi totos dies domi, in ludo, ante curiam, utinam licuisset in Senatu*. Dolet tamen postea sibi non relatam gra-

1 *lib.4.ep.4.pag.508.* 2 *Orat.8.pag.141.*

tiam ; & cum iterum de eo ageretur, an in eo munere esset retinendus biennio elapso, repulsam tulisse: licet postea, ut idem narrat [1], frequentes Senatores gravissimi, & amplissimi viri summa contentione, incredibili studio, ardentissimis animis egerunt ejus causam, cum commendatione etiam instituti, vitæ, morumque illius: itaque eorum opera prorogatum est in annos tres, ut scribit Francisco Corsino [2]. Hac eadem epistola cum invitaretur ab amico, ut Hernicos suos reviseret; æstivis feriis id posse a se fieri dicit. Agit etiam de orationum suarum editione; quam credo ad id usque tempus distulisse, cum occupatione muneris illius publici elapso quinquennio solutus est. Extant enim *Epistolarum libri* IV. *Orationes, & de animorum immortalitate libri tres* Lugduni a Gryphio edita A. 1552. Antea orationem in Murenam miserat Andreæ Alciato [3]: mortuus est enim Alciatus Prid. Id. Jan. A. 1550. Itaque cum Paleario conqueritur Riccius, quod se de ea celaverit [4] eidem scribens A. 1552.

7. Ad hunc annum non Lucæ quidem continenter mansisse, ex Hetruria tamen non ferme excessisse, autumo. Ex Hetruria enim evocatus est Mediolanum [5] anno, ut dicemus, 1555. Hoc vero tempore, quo Lucæ erat, periculoso morbo ejus uxor ægrotavit, qui morbus occasionem præbuit elegantissimo epigrammati, quod in epistola quadam legitur [6]. Non omittam dicere, quanta Palearius hoc tempore litterarum laude floreret. Nam, ut eos prætermittam, qui illius amicitiam impense coluerunt, datisque litteris ambitiosius appetere visi sunt (quod ex epistolis ipsorum, & Palearii cognoscere licet) unus legatur Riccius in litteris Alberto Lollio scriptis [7], ubi *mirificum Scriptorem*

1 *Ibid.* 2 *lib.4. epist. 20.* 3 *V. epist. lib. 4. 21. 22.* 4 *lib.5. ep.8.*
5 In diplomate quo immunitates ei conceduntur edito post Præfat.
6 *lib.4. ep.25.* 7 *lib.4. ep. 25.* Riccii.

rem appellat; nec Bembo & Navagerio (quibus hominibus!) æquat modo, sed anteponit. Lollius vero ipse, scriptor in paucis (præcipue Tusco sermone exaratis operibus) elegantissimus, Hetruscæ linguæ laudationem, Aonio nostro dedicavit, admiratione nimirum ejus ingenii, cum haberet ceteroquin complures, quibus eam inscribere posset. Edita est ea oratio separatim A. 1555.[1]; id vero Aonio Riccius jampridem significaverat[2], cum Romulus Amaseus, & Lazarus Bonamicus duo bonarum artium splendidissima lumina nuper extincta essent, idest A.1552.[3]

§. IV.

8. MEdiolanum accitus est Palearius *per litteras publicas, optimi etiam maximi regis nomine*, ut idem oratione, quam continuo habuit, narravit[4]: intelligit autem Philippum II. Caroli V. filium; subjicit enim postea[5]; *Video P. C. civitatem vestram a prudentissimo, & sapientissimo Imperatore Carolo V. Cæsare Aug. delectam atque assignatam Philippo filio suo Regi, pio, forti, ac felici, quasi firmamentum, & columen regnorum, quæ multa ac ingentia pater illi, & fors fortuna, vel ut melius dicam Deus concessit*. Habuit hanc orationem, ut ipse filiis suis scribit[6], IV. Kal. Novembr., cum Mediolanum venisset XVI. Kal. Novembr. Hæc cum legerem, arbitrabar post annum 1555. Palearium ad hanc urbem accessisse; non enim animadverteram, quod ex paullo antiquioribus Scriptoribus docent Thuanus[7], & Muratorius[8], antequam cetera regna Carolus filio concede-

1 Venetiis apud Simonem Bordogna in 4. 2 *lib.5. epist.9.*
3 Unde & Thuanus refutatur, qui mortem Amasei consignat A. 1558. Nam de tempore obitus Bonamici constat ex Epitaphio Patavii posito.
4 *Orat. 13. pag. 176.* 5 *pag. 180.* 6 *lib.4. ep. 30.* 7 *ad A.* 1554. *tom. 1. pag. 469. edit. Londin. A.* 1733. 8 *in Ann. Ital. ad A.* 1554.

ret, Mediolanum ei tradidiſſe; quod hic quoque, Mediolanenſis urbis laudi deputans innuit Palearius. Itaque illud extremo anno 1555. factum eſt, hoc anno 1554. Rem tamen decidit, tempuſque aperte ſignificat, quo Mediolanenſem ſcholam accepit, Riccius eidem Paleario ſcribens [1], eodem momento eſſe, quod Aonio gratuletur, & ſecum doleat: quod Mediolanenſi publicæ ſcholæ ille delectus ſit, gratulationem poſtulare; quod verò id ei Majoragii obitu ſucceſſerit, magnum dolorem afferre. Scripta eſt epiſtola Kalendis Januariis A. 1556. deceſſeratque Majoragius Prid. Non. April. A. 1555. Dubitari ergo non poteſt, quin hic idem annus Mediolanum ad publicam Scriptorum Græcorum Latinorumque interpretationem adduxerit Palearium. Quam ibi ſit honorifice ſuſceptus narrat filiis ſuis [2]: *Mediolanum veni* XVI *Kal. Novembr. Aſpectus urbis ita mihi placuit, ut niſi me vos, chariſſima pignora, arctiſſime teneretis, facile poſſem capi, & Hetruriæ oblivisci ..... Craſſus nos amantiſſime accepit, apud quem adhuc ſumus: ejus conſilio freti Senatores omnes domum ſingillatim viſimus, & ſalutavimus; qui me contra perhumaniter ſunt complexi, & honorifice reſalutarunt: magni heroes. Ante diem* IV. *Kal. orationem habui in templo Virginis a Scala frequentiſſimo Senatu, Præſidibus, Prætoribus, Tribunis ærariis, omnibus denique ordinibus adhibitis, advocatis Collegiis Juriſperitorum, & Philoſophorum. Tantus fuit concurſus civium, ut non modo in templo, ſed in compitis ac viis, quibus ſex in ædem itur, anguſtiſſime ſtaretur: poſtridie ejus diei deductus ſum in gymnaſium publicum &c.* In oratione verò, quam habitam ab eo diximus, narrat; cum ſtipendia ampla atque magnifica conſtituta eſſent interpreti publico Græcæ, & Latinæ linguæ, Mediolanenſes ne rogatos quidem ſibi ea auxiſſe, & rationem habuiſſe itineris, rerumque ſuarum, ut

1 *lib. 5. ep. 11.* 2 *lib. 4. ep. 30.*

ut commodissime ad illos veniret, nihilque sibi deesset, quominus diligenter delatum assignatumque munus exsequi, & explere posset. Hoc illi opportunissimum accidit: premebatur enim angustiis rei familiaris. Itaque filiis scribit; illis unum a se patrimonium esse virtutem, & studium litterarum, additque [1]: *Fortunæ exiguæ nostræ sunt, prædiola amœna potius quam fructuosa, quæ afflicta bello Senensi proximo sine pecore vix familiam alunt: vectigal oppidanum duplicatum est, tributum sæpe imperatur majus, quam vires nostræ ferant; quo loco res sit, videtis*: ac de dote etiam paranda eorum sororibus, cùm jam grandiusculæ sint, se solicitum ostendit; spondetque, se aliquid de stipendio suo corrasurum, quamquam hoc male habeat, & diuturnitas belli Gallici efficiat omnia duriora. His litteris *proximum bellum Senense* indigitat, quod præcipue A.1554. exarsit: postremum vero illud de stipendio suo magis explicat in litteris ad Luisinum [2] A.1560. datis; in quibus cum leges, exiguam mercedem in annum sibi propositam, in ea exigenda tantum esse exsudandum laborem, ut eum jam vitæ tædeat; mirum erit, si sibi constare Palearium arbitreris. Sed rem omnem explicat epistola nostra, quam vulgamus, Bruto scripta anno, ut ibidem observamus, 1559., cùm superiore ad Luisinum illa scripta sit, quando scilicet nondum immunitates acceperat, quæ demum illo 1559. collatæ fuerunt [3]. Atque ex litteris pariter nostris constat, annuum primò fuisse hoc munus, deinde in triennium prorogatum. Sex annos fuisse Mediolani, scribit Hallbaverus: Sed manifesto tenetur ex litteris nostris, ubi decennium jam fluxisse ab adventu suo in eam urbem ipse affirmat. Sunt etiam in iis multa, quæ hanc vitæ Aonii partem illustrare possunt.

1 *Ibid.*

§. V.

9. REstat postremus ejusdem vitæ actus, isque, ut in Tragœdiis esse solet, acerbus ac luctuosus. Mediolani cum esset, & commisso sibi munere strenue fungeretur, etsi, ut idem ait [1], ætate confectus, & infirmissima valetudine, Romam venire jussus est, ut causam diceret violatæ religionis. Edictum propositum dicitur *litteris Reverendissimi Domini Cardinalis a Pisa*: quod ego interpretor de Francisco Pisano Cardinali Veneto, Episcopo Ostiensi, & sacri Collegii Decano [2]: non enim video, cui præterea his temporibus illud nomen convenire possit. Romam cum venisset, fuissetque ejus causa acta, capitis damnatum Palearium, nemo ignorat. Quando vero id acciderit, nondum fuit exploratum. Qui *Actionem ejus in Pontifices Romanos*, impium sane & detestabile opus, vulgavit, non quidem supplicio affectum (ut Niceronus huic ipsi Scriptori imputat) sed *captum* affirmat anno circiter MDLVIII., idque se ait ex ejus ipsius amico quodam homine didicisse. Sed quod factum Pio V. Pontifice fuit, fieri eo anno non potuit. Nec tamen arbitror, non aliquid in narratione elucere veri, modo numeri restituantur, & pro MDLVIII. (quod fieri facile potuit detrita X.) legatur MDLXVIII. Etenim Palearium A. MDLXX. pœnas temeratæ Christianæ fidei morte luisse, exploratum nunc esse debet, ex monumento illo egregio, quod Romæ extat in codice, in quem morte damnatorum nomina referuntur, servaturque ad *S. Joannis Decollati*, ut vocant; quod monumentum vulgavit nuper litteratissimus, & eloquentissimus vir Hieronymus Lagomarsini [3], nosque iterum exhibe-

1 *Epist.* 25. 2 *V. Ciaconium tom.* 3. *col.* 412.
3 *Tom.* 2. *epistolar. Pogian. pag.* 188.

hibemus, adjectis litteris, quas proxime antequam plecteretur scripsit suis. Cum ergo causa finita fuerit anno MDLXX., temporis vero aliquid, imo non exiguum spatium interponi oportuerit inter hunc diem, atque illum, quo fuit comprehensus; Romæ præsertim cum causa ageretur, ubi lentius ista, quæ revocari postea non possunt, tractari solent; nihil propius videtur vero, quam ante biennium, idest A. MDLXVIII. Mediolano accitum Palearium. Sed rem omnem aperire ipse videtur iisdem litteris, totum id tribuens conspirationi in eum factæ, *ob orationem*, inquit, *latinam scriptam pro me ipso, & impressam annis ab hinc plus* XXV. Orationem illam habitam posuimus A. MDXLIII. a quo anno, annus MDLXVIII. est XXVI. Atque hæc scripseram, cum vidi Laderchium in Annalibus [1] comprehensum dicere Palearium A. 1567, quod fortasse ex actis in ea causa, cognovit. Propius ergo his conjecturis ad eum diem accesseram. Sed eundem cum postea supplicio affectum ait A.1569. errasse omnino arbitror. Insignius vero erraruut Scriptores ceteri, Bailletus [2], Niceronus, Bailius, Grævius, Hallbaver [3] anno consignantes 1566, ducem, ut ego arbitror, Thuanum secuti, atque hìc ubi minime oportuit Simlerum, sive Frisium [4] reprehendentes. Errorem inde ortum credo, quod sunt ex historicis nonnulli, qui initio Pii V. Pontificatus id narrant. Sed hoc illi faciunt, ut cum aliis conjungant eodem aut simili supplicio, ob eamdem causam affectis, ne sæpius eamdem rem diversis in locis obtrudant; quod ipsum diserte vidi significare Auctorem vitæ ms. s. Pii V. quæ in Bibliotheca nostra asservatur. Annum ætatis LXVIII. tunc egisse Palearium ex rationibus

 nostris

1 *ad A.*1568. *num.*40. 2 *Jugem. num.*1307. 3 *num.*12.

4 Niceronus adnotavit, Simlerum, quem Bailius allegat, A.1555. desinere; itaque hunc esse Jo. Jacobum Frisium. Est etiam qui mortuum Palearium scribat A.1566. Spondanus *ad h. A. n.*4.

nostris liquet, quas superius abunde explicavimus. Itaque quod in litteris paulo ante obitum scriptis septuagenarium se vocat, facit consueto more, quo, cum e re nostra est, proximum denarium numerum pro inferiori, qui paululum ab eo deficiat, sumimus. Hæc causa tamen fuit, cur natalem ejus annum MDIII. potius, quam sequentem eligeremus. Nec vero est de genere mortis aut supplicii dubitandum, de quo tantopere nonnulli digladiantur inter se. Reste suspensum, suspensi vero & mortui corpus crematum, ex eodem monumento nostro liquet.

10. At quid de mortis causa dicimus, crimineque illo, quod virum certe eloquentissimum turpissimæ morti addixit? Bailletus assignat hanc unam, quod dixerit, S. Inquisitionis Tribunal, sicam esse in litteratos homines districtam. Idem habet, qui Ecclesiasticam historiam Cl. Fleury deduxit, ad A. MDLXVI.[1] Niceronius addit alteram, quod honorificentius compellasset Germanos homines heterodoxos, atque affirmasset, laudabilia in his nonnulla inveniri. Atque hos nimirum Thuanus præivit, scribens[2]; *Postea & Aonius Palearius, cujus eruditionem singularem scripta ipsius testantur, eadem pœna affectus est Romæ, cum convictus esset dixisse, Inquisitionem esse sicam districtam in litteratos*. Atque idem alibi etiam impudentius, sive suis hoc efferens verbis, sive per summam improbitatem affingens Mureto, damnatum dicit[3] *ob nimiam in pietate simplicitatem*. Alia sunt, idest purus putus Lutheranismus, cujus convictus idoneis fuit testibus Palearius; quod quidem ex *processu originali*, ut ipse ait, probat Laderchius, ac nominatim ejus errorum capita recenset.

1. *Negabat esse, ac reperiri Purgatorium.*
2. *Morem improbabat mortuos in Ecclesiis sepeliendi, alioque hujus-*

1 *to.34.p.335. edit. Paris.1734.* 2 *to.2.p.483. edit.Londin. a.1733.*
3 *lib.1.* de vita sua *oper. tom.7.pag.22.*

hujusmodi mortuorum fœtorem rejiciendum, antiquorum Romanorum more, qui mortuos extra urbem sepelire censuerunt, affirmabat.

3. *Contemnebat, maleque sentiebat de statu & habitu Monachorum, eos comparando Sacerdotibus Martis, qui ferebant ancilia per urbem, canentes, & tripudiantes, & Sacerdotibus Cybelis abscissis, & velut lunatis colla contorquentibus; & Magis Gallorum, eosque ex vario habitu religioso irridebat.*

4. *Videbatur attribuere justificationem soli fiduciæ in divina misericordia, remittente peccata per Christum.*

Testes vero prolati sunt hujusmodi, ut exclamaverit Palearius: *Si DD.VV. habent tot testes idoneos contra me; nihil est, quod vobis, & mihi molestiam diuturniorem afferatis.* Quod si vel ex iis quæ edita sunt, causam Palearii qualis fuerit æstimare velimus; bene habet, quod est nunc in manibus hominum ejus *Actio in Pontifices Romanos*. Qui ita aliquando sensit aut scripsit, huic putemus obfuisse dumtaxat *nimiam in pietate simplicitatem*? Nihilne in omni vita damnandum fecisse? Nihil extulisse aliud, quam illa in Tribunal Inquisitionis probrosa verba? Nihil, præter hoc unum, prolatis testibus, causa cognita inventum? Non potius adversus puram sinceramque Christianam Religionem perversos sensus, non impios sermones, non blasphemam doctrinam, & seditiosam? Et sane si quis orationem illam pro se habitam Senis nunc quoque legat; videbit hominem, qui virus sive grande aliquod malum in venis atque visceribus inclusum contineat, licet effundere foras non magnopere audeat, auresque piorum, & fortasse Quæsitorum fidei reformidet: ita ibi nostrorum hominum, idest Catholicorum litteras, moresque damnat, contra vero hæreticorum impense laudat atque extollit. Magis ergo sincere vereque Hallbaverus [1] primam hanc causam damnationis

[1] *num. 13.*

tionis Palearii affert : *quod cum Germanis, ſcilicet cum Luthero & ſociis, ſentiret*. Nec ſenſiſſe tantum puto, ſed errores ſuos in vulgus ſpargere ac propagare conatum; quod ex nonnullis ejus libris, de quibus ſuperius diximus, liquet. Hoc magis etiam perſuadet is, qui Palearium damnavit, Pontifex Romanus, quem, utut hoc loco hæretici præſertim Scriptores dilacerent, conſtat tamen ſanctiſſimis moribus fuiſſe, integerrimaque vita, cui non levitatem, non præceps odium, non incuriam in re tanta objicere, niſi impie omnino poſſis. Quod ſi ſeverior aliquanto eſt habitus, fuit illa virtus ſummopere illis periculoſiſſimis temporibus neceſſaria. Cujus rei (etſi eſt per ſe apertiſſima) teſtem tamen dabo virum ab aſſentatione atque indulgentia in Pontifices Romanos, ſi ullus alius, alieniſſimum Johannem Baptiſtam Adrianum, hæc in ipſa deſcriptione ſupplicii Petro Carneſeccho, & Julio Zannetto irrogati, ideſt in pari cauſa ſcribentem [1]; rem fuiſſe opportuniſſimam eo tempore, ut in hujuſmodi homines animadverteretur; hoc ipſos Principes exoptaſſe, cum ex iis, quæ vel in Gallia, vel in Belgio acciderant, edocerentur, magnas ex hac ſentiendi libertate inclinationes Rerumpublicarum & Regnorum fieri. Quid? in Chriſtianis inſtitutis, in Fidei ſinceritate, in integritate morum, nonne idem factum eſſe deploramus? aut hæc pati Pontifices æquo animo poterant?

12. Græ-

1 *Hiſt. lib. 19. pag. 755.* „ E fu coſa in quel tempo molto opportuna, quando il malore s' andava impigliando, e l' eſempio della Francia, e della Fiandra, e delli altri Paeſi baſſi ſottopoſti al Re Cattolico, faceva, che i Principi Secolari finalmente ſi accorgevano, che i movimenti della Religione ne' popoli rieſcono il più delle volte in mutamenti di Stati. Perochè in quelle parti eſſendoviſi già molti anni innanzi, e di Germania, e di Ginevra cominciato a guſtarſi di cotali torte opinioni della Fede, i popoli volevano vivere a lor ſenno, e ſchernivano non ſolamente i buoni ordini della Religione, ma i reggimenti ancora e la giuſtizia ſteſſa temporale „.

II. Grævius, five quicumque fit Auctor præfationis in Amftelodamenfi editione, fubdit, poft hanc damnationem facile colligi *fœdiffimæ ruinæ involutam fuiffe totam Aonii domum, atque innocentes liberos, tamquam* **καθάρματα**, *& purgamenta luftralia, omnibus exfecrationibus devotos in extrema rerum omnium inopia damnatum fpiritum exhalaviffe : nam mater*, inquit, *jam excemta erat rebus humanis*. Atque idem iifdem ferme verbis Hallbaverus. Revera quis exitus fuerit liberorum Palearii, fateor me ignorare; quod vero domus & familiæ ruinam, direptionem, fpoliationem deplorant, mentiri eos, & ex odio in Pontifices Romanos id dicere ex Italicis litteris, quas ipfa in morte Aonius exaravit, manifefto apparet. Atqui etiam, fi id factum fuiffet, quid in hujufmodi criminibus, quæ publicum maximumque bonum, ideft Catholicam Religionem aggrediuntur, & Chriftianam Remp. convellunt, effet reprehendendum? Nonne eft hujufmodi pœna, non dico folum Imperatoriis, fed antiquiffimis legibus, in Remp. aliquid molientibus, conftituta? *Acerbum eft*, ajebat Tullius [1], *parentum fcelera, filiorum pœnis lui : fed hoc præclare legibus comparatum eft, ut charitas liberorum amiciores parentes Reip. redderet*. Sed, ut dixi, certum eft, Scriptores illos noftrorum odio in errorem fuiffe impulfos. Neque, cum jam rebus humanis exemptam faciunt Palearii uxorem, non turpiter errant: illi enim moriens fcribit Palearius. Sufceperat vero ex ea duos filios, filias item duas. Illos fæpe in epiftolis fuis appellat; atque in XXX. libri IV. Lampridium Dorotheum, & Phædrum Theophilum; frequentius [2] Lampridium, & Phædrum; filias vero Afpafiam, & Sophonisbam [3]. Horum natu major Lampridius erat, quem daturum operam Philofophiæ cupiebat erudiri plus litteris Græcis, Phædrum ftudiofum juris civi-

1 *in Brut. n.12.* 2 *lib.4. ep.9.* 3 *Ibid.*

civilis magis exornari Latinis, ut illis scribit [1], & Vincentio Portico J. C.: *Sunt præterea*, inquit [2]; *mihi duo liberi, quorum alterum Latinis & Græcis litteris, & Philosophiæ naturali dare operam volo, alterum Latinis, & Jurisperitorum facultati: huic Græcorum librorum copiam feci, illi juris civilis supellectilem paro, cui te ducem do, amicum, tutorem, patrem, ut his nominibus filio meo plurimum debeas.* His ætate filias anteivisse, conjicio ex alterius [3] epistolæ loco Pterigi: *Diligo frugalitatem, odi luxuriam; Aspasia viaticum poscit, mox petit Sophonisba. Quid Lampridio, & Phædro fiet? Obsecro ne suavissimos pueros perdamus.* Hanc epistolam dedit Lucæ; itaque illis auctus jam fuerat, atque eo ipso tempore, quo ibidem erat, filiolum ei natum necesse est dicere; nam graviter uxor laboravit ex partu [4]. Cum venit Mediolanum, id ætatis erant filii, ut quæ acta ab eo fuerant narrare ipsis per litteras, & de studiis admonere potuerit [5]; filias vero jam fuisse *grandiusculas* affirmat, &, cum propediem in alias essent familias mittendæ, dotem poscere. Minuta hæc persequimur, ut videant omnes, quam verum sit, quod Grævius sive Auctor quem toties nominavi præfationis scripsit; ideo annum, quo Palearius obiit & cetera ejus viri ignorari, quod id maxime nos curemus, ut eorum, qui hoc modo damnati sunt, non solum corpora, sed quæ ad eosdem pertinent omnia, & memoria ipsa intereat. Sed oportebat, Scriptorem illum in Palearii libris paulo attentius diligentiusque versari, si scire illa voluisset. Atque illud ego pene prætereieram, Aonii uxori nomen fuisse *Mariettæ*, quod nomen in litteris ad eam datis proxime antequam moreretur apparet. An vero hoc ipsum sit feminæ nomen, an blandimenti cujusdam loco, ut solent, inflexum, & ad

1 *lib. 4. ep. 30.* 2 *lib. 4. ep. 18.* 3 *lib. 4. ep. 9.*
4 *lib. 4. ep. 25.* 5 *lib. 4. ep. 30.*

ad *diminutivorum* quæ vocant modum contortum, equidem ignoro. Illud etiam admonere debeo, in hujusmodi litteris alteri filiæ, nomen aliud dari *Aonillæ*; ab Aonio vero, ita ei factum nomen alterum puto præter primum *Sophonisbæ*, ut duo nomina filiis etiam fuisse vidimus.

12. Nihil addo de Palearii scriptis, nisi hoc dumtaxat; quas epistolas edo, ex codice nostro quodam me edere, in quo adscriptum erat, priores XIX. desumptas ex cod. ms. Jo. Andreæ Irici Ambrosiani Collegii Doctoris, reliquas latinas ex cod. Ambrosianæ Bibliothecæ: quos ego codices si consulere potuissem, emendatiores fortasse darem: Sunt enim alicubi librarii culpa vitiosæ. His epistolis Carmen adjunctum erat, atque illud quoque volui, quod litteratis viris ingratum non fore existimarem, ex eodem codice meo repræsentare. Denique adjunxi, quod sum pollicitus, monumentum de morte ejusdem Palearii, quod in codice invenitur sanctæ illius Sodalitatis, quæ a *S. Jo. Decollato* nomen habet, cum binis litteris, quas paullo antequam plecteretur scripsit Palearius suis. Sunt vero inter has quas exhibeo epistolas nonnullæ, quas Palearius non suo, sed alterius cujusdam nomine exarasse videtur: non enim in eum conveniunt, quæ ibidem dicuntur. His apposita erat nota, manu credo ipsius Cl. Irici: hanc retinui. Nescio an his addenda alia, quæ nota carebat, estque ordine XIX., Petro Paolo Origonio scripta, in qua Auctor *Tractatum criminalium* ei inscribit. Nullum enim tale opus ab Aonio scriptum vidi, aut ab aliis commemoratum inveni: licet negari non possit, in ea quoque facultate fuisse eruditum, quod intelligimus ex epistola Vincentio Portico scripta [1], in qua ita amicum se esse profitetur veteribus Jurisconsultis, ut qui eos non colant, & qui non caste colant, sibi plane sint inimici. Sed de tota re, lector eru-

1 *lib. 4. ep. 18.*

eruditus judicabit. Et quoniam hic eam epiſtolam nominavi, liceat ejus particulam, ut non inopportunam, huic loco inſerere: *Et omnino, ſi a Deo ſunt omnia, a quo non modo mentem, & bonum ingenium dari, ſed vitam quam vivimus, & ſpiritum quem ducimus nobis impertire videmus, cur nos autem tam injuste avari ſumus, aut tam odioſe invidi, ut ſtudioſis bonarum artium, qui Deo ſunt acceptiſſimi, non concedamus ea, quæ ſi edantur, nobis gloriæ eſſet, & aliis prodeſſe poſſunt, obeſſe certe nemini?*

I.

AONIUS PALEARIUS

OCTAVIO VICECOMITI

S. P. D.

Uperasset omnium fortunam is, cui fortuna potius quam virtus fuit amica, inimicus omnium tuorum, si ubi e vita discessit habuisset laudatorem accuratum, & diligentem. Equidem de hac re pluribus ad te scriberem: & omnino studium non defuit, sed patri tuo clarissimo viro non placebat, & ego quoque aliquid videbam, ut quæ possim, omnia nolim scribere; præsertim cum te propediem putemus ad nos rediturum, quibuscum coram videre possis, & interea si id dubium apud animum tuum relinquam, multa meditabere, ex quibus fortasse voluptatem capies. Brevi sic habeto; nihil a laudatore dictum, quod vir bonus sit admiratus, multa, quæ quivis ridere possit. Funera fuerunt magnifica & sumptuosa, in quibus spectandis non quisquam est qui satietate fuerit defessus; sunt enim copiarum,non virtutis,de quibus a me litteras non expectes, quod harum rerum habes & scriptores, & nuncios. Quæ in adventum tuum referuntur, erunt valde jocosa, & quæ tuo ingenio digna sunt, a quo dicta, & facta hominum expenduntur. Sed aliter atque ostenderam facio, qui ingredior ad expli-

ca-

candum rationem jocorum meorum, de quibus ne verbum quidem posthac; puto enim omnia tibi fore jucundiora, si imparatum te offendam. Vale.

II.

Aonius Octavio Vicecomiti S. P. D.

LEgi litteras tuas plenas stomachi, & querelarum; aspectus ipse videlicet litterarum me conturbavit, quasi divinarem, in his inesse inhumanitatem, non tuam, sed eorum, qui te a me abalienarunt: legi tamen perinvitus. Ad multa, quæ iratus scribis, non respondebo, quod sapientium judicio neque ignis ferro est scalpendus, neque irati verbis sunt provocandi, & quod mihi sum conscius constantis meæ erga te voluntatis. Cognosco, intelligoque causam iracundiæ tuæ aliqua re, cui quantum sim satisfacturus nescio. Nam quod est in tuis litteris scriptum, ita est ut scribis. Magna semper tua in me beneficia extiterunt; semper ea cogitasti, quæ ad meam dignitatem pertinent: addo etiam, si quam gratiam potui referre, non retuli, neque nego me fuisse ingratum: potuisse me enim tibi obsequi, si fuissem prudentior in re, quam mihi significasti, neque alio debebam moveri quam gratia tua, cujus rationem non habui. Quid ergo? peccavi. Tuæ humanitatis est, ut ea cogites, quibus pudore quodam subrustico sum adductus, ne præstiterim

quæ

quæ debebam. Sed quoniam nihil eſt, quod ſtudio, & benevolentia, & amore effici non poſſit, te rogo, ut refrigerato animo cogites, aliquid fuiſſe cauſæ, cur ego in eo, quod ſummis precibus petebas, non ſim obſecutus. Nollem ego tuas aures patere obtrectationibus malevolorum: nam quæ tibi nata eſt ſuſcipio, falſa certe eſt. Cupio, ut de ſententia iſta decedas, puteſque, te unum a me plurimi fieri præferrique omnibus, qui ſunt, aut fuerunt unquam, quem ego mihi ipſi antepono. Poſtremum illud, ſi quid poſthac acciderit, curabo, ut me non modo amicum, ſed amiciſſimum eſſe cognoſcas. Vale.

III.

Aonius Palearius V. F. V. S. P. D.

SI qui ſunt ex meis domeſticis, qui tibi negotium faceſſunt, id mihi tam moleſtum eſt, quam quod maxime. Noli quærere, cum ad me allatum eſt de improbitate meorum, qui dignitatem tuam oppugnant, quam graviter ſim commotus. Perculſus ſum hoc nuncio; tandem cum me collegiſſem, conſtitui ad te ſcribere. Hem mi Livi tales tibi injurias a meis fieri? Curavi, ut hæ litteræ quam primum ad te perferrentur: nam videbam fore ſermones quorumdam, qui ſuſpicarentur, a me non omnia eſſe expectanda; quos ego faciam propediem, ut mendacii, & ſuarum inep-

tiarum pœniteat. Mea in te officia neque obſcura, neque incerta erunt. Hominem cognoſco tui amantiſſimum, præſtanti ac ſingulari fide: tempus accidit, in quo perſpicere potes, me pro tua dignitate omnia ſuſcepturum contra etiam meos. Nunquam ego hoc facinus committam, nunquam hoc dedecus admittam, ut deſeram te. Quamobrem oro, ne mihi hanc injuriam facias, qui omnium conjunctiones dirimere; vincula propinquitatis, & affinitatis velim & optem reſcindere, ut magni animi & non minimi conſilii viro ſim carus atque jucundus, cujus amicitia non ſolum ampla, ſed etiam jucunda mihi ſemper viſa eſt. Vale.

IV.

Aonius Palearius Andreæ Marino S. P. D.

EX iis litteris, quas Gregorius mihi legit, neque quomodo frater habebat potui cognoſcere, neque ubi eſſet ſuſpicari; venio tamen in ſpem eum convaluiſſe, & ubi ubi eſt ejus adventum appropinquare: quod ſi fiet, aut nos illum, aut nos ille aliqua in re juvare poterit; eſt enim adoleſcens humaniſſimus, & ſuaviſſimus, honeſta facie, & liberali; neque deſpero illum aliquando cum veteribus amicis noſtris rediturum in gratiam, quod patri, & tibi, & nobis omnibus ſummo ſolatio erit, qui non tam ſemper timuimus, ne infideliſſimis ſociis, ut eſt voluptatibus ſe dimitteret,

ret, quam cupiebamus, ut optimis præceptis pareret amicorum noſtrorum; quorum benevolentiam quod tu conſervaris, amant te quidem omnes, ſed ego imprimis. Quamobrem tu ſive in Merabelliano es, ſive in Ciſcellio, ſive, quod minime velim, Ticini, ut ſimus ſimul, brevi te conveniam, ſed ante faciam per litteras te certiorem, ut non tam prandium, quam aucupium paratum ſit. Eraſmus cum veſperi ad me veniſſet, & mane diceret ad te iturum, volui ei aliquid dare. Multa jam nocte ſcripſi epiſtolam litteris ut vides vacillantibus, quod oculos tenere vix poſſem, & me jam manus & lucerna deficeret. Vale.

V.

[1] *Aonius Herculi Vicecomiti S. P. D.*

QUotidie, vel potius in dies ſingulos, aliquid accedit deſiderio tui. Nam & litteris & ſermone multorum perfertur ad nos, te tres totos ipſos annos iſtic abſuturum a nobis, vel receſſurum fortaſſe longius. Quod niſi me incommoda Matris valetudo retinuiſſet, non expectaſſem hoc tempus, ut te viſerem, idque ego feciſſem de Matris meæ ſententia: quod non temere ſcribo, qui ſciam ad te ſæpe falſa ſcribi, & majora. Lectiſſima femina eſt, & tuæ Matris amiciſſima, ac ſimillima, quæ ſi nos epulari non ſinunt ſaliarem in modum, ta-

1 Hæc certe Epiſtola Aonii non eſt, ſed potius alicujus ejus diſcipuli nomine ab eo conſcripta; ſuſpicamur itaque pro *Aonio* ſcribendum *Annibal*, vel *Antonius*, vel quid ſimile e in titulo. Idem de VII.

tamen, cum opus eſt, egregia ſunt liberalitate. Jubent iſtæ, mancipia ſumma modeſtia eſſe, & abſtinentia. Id eſt proprium Matrum familias. Exactio velim quieſcat, & frumenta auguſtius proveniant: cætera ipſæ præſtabunt. Sed ut ad te redeam, totus, mihi crede, ſum tecum; non mehercule alius ſermo niſi de te; verſaris mihi ob os atque oculos noctes & dies. Sed tu aliquid de meis ſtudiis ſcire fortaſſe mavis? Ego me ad Aonium quotidie; do operam litteris Græcis, Latinæ valde delectant. Elaboratur a me diligenter, ſicut tibi ipſi ſenſi placere. Si mihi per ſuas occupationes liceret, ab illius latere nunquam diſcederem: ſubciſivis horis dat; accipimus. Quid quæris? Intelligo me vel triduo plurimum profeciſſe, quantum exiſtimo, nunquam me hujus conſilii pœnitebit. Tum hæc, inquies, dicemus, cum erunt perorata. Verum iſtud: ſed vetus illud ἀρχὴ ἥμισυ πάντος [1]. Ego in negotio verſor, obnixe video ἄγαθα, ſed puto πολλῷ βελτίω reſtare. Cum redieris mirabere diligentiam meam. Interea velim ſepe ad me ſcribas. Gratiſſimum mihi feceris, ſi quid agas ſciam, imprimiſque ſi ante triennium te viſuri ſumus. Ludovicus Frater meus adhuc Bononiæ eſt, ubi, ut audio, jus civile ἄνω καὶ κάτω [2]. Feriæ æſtivæ eum fortaſſe ad nos reducent. Fratres alii ſuaviſſimi pueri bene valent; tui mentionem non intermitti ſinunt; tibi plurimam ſalutem. Vale.

V I.

1 *Principium dimidium totius. Heſiod. ap. Lucianum. Ariſt. &c.*

2 ἄνω καὶ κάτω πλανᾶσθαι *toto cælo errare. Plat. V. Budæum.*

V I.

Aonius Palearius P. N. S. P. D.

ITA negotiis diſtineor, ut mihi neque pedem a porta efferre, neque plane calamum ſumere liceat. Moleſtiſſimum tamen eſt, quotidie me abs te accuſari de epiſtolarum negligentia. Quod ſi quid ocii fuero nactus, verear ne te ſcribendo obtundam, modo nihil ſit incommode. Quid eſt? Dum hæc ſcribebam cohorrui, & ſuperiore nocte ſudavi, & febriculæ aliquid habui. Quamobrem ne mireris, ſi hæc ad te ſunt vacillantibus literulis & confuſis, quæ ſolebant eſſe compoſitiſſimæ, & clariſſimæ; quibus cum te delectari ſciam, ſemper tibi mea manu ſcribo, tum etiam, cum minus valeo. De libris, quos mihi miſiſti, valde te amo; eos præter me attinget nemo. Mos tibi gerundus, te iſta dubitatione libero. Per fortunas tuas, mi Petre, omnem amorem, quo me es complexus, converte ad illud negotii, quod tibi mandavi. Niſi nos Deus aliquis reſpexerit, ut iſta pecunia exigatur, ſane periimus. Quam vellem Hetruſcos meos a principio audiſſe amiciſſime monentes. Sed non eſt facile, imo vero ἀδύνατον præterita revocare. Ubi te in hoc negotio admiſcuiſti, perfice quæſo, ut merito te amem, & ut omnes homines intelligant, quam tu ſemper a me diligi, & amari voluiſti. Vale.

VII.

Aonius Palearius H. S. C. S. P. D.

CUM jucundiſſimus ad nos de dignitate tua Nuncius allatus eſſet, ſane quam pro eo ac debuit familia noſtra lætata eſt, in qua ego, qui vix e pueritia ſum egreſſus, incredibilem cœpi voluptatem; idque hoc tempore ſatis eſſe putabam ad amorem, & obſervantiam erga te meam. Exiſtimabam enim, id ætatis non decere ad te ſcribere ſumma gravitate, & ſapientia virum, ne cum minime vellem inciderem in ſuſpicionem vel puerilis levitatis, vel juvenilis temeritatis; in qua ſententia permanſiſſem, niſi humanitate tua fretus, putaſſem, mihi te veniam daturum. Obſecro, mi patrue, ne mihi vitio des, ſi non accipies litteras te dignas. Monet me (ut aperte fatear) ac pungit pudor, qui mihi a natura tributus eſt, optimus ille quidem æſtimator virium mearum; ſed nefas eſſe duco, & alienum a familia noſtra, non obtemperare patri, qui ut animum faciat, commemorat humanitatem, & benevolentiam tuam. Quæ quoniam mihi quoque cognita eſt, & perſpecta, ſpero te non offenſum iri his brevibus, & ineptis, ſed tamen amantiſſimis litteris meis, per quas ego ex animo, & noſtrorum omnium nomine gratulor, quod in ampliſſimum Collegium cooptatus, & domui noſtræ dignitatem reſtitueris, & conſecutus

cutus sis testimonium virtutis, & sapientiæ tuæ. Deum quæso, ut te ornamentum familiæ nostræ, & ipsum auctorem tam præclari muneris sanctissimum, & beatissimum diutissime conservet patriæ, qui cives, & peregrinos sapientes, veluti sol princeps, & moderator luminum, luce illustrat, & radiis accendit suis. Vale.

VIII.

Aonius Palearius V. S. P. D.

TU vide quo loco res sit: spes omnis est in Venetis, pene alienis a nobis. Populi, quibus pecunia superioribus annis acerbissime est imperata, a pugnando abhorrent, servire hostibus malunt; placationis tempus amissum est. A me consilium quæris? Ego quid futurum sit non video: timeo omnia; mulieres aliquo amandandæ videntur, ubi natura loci tutæ esse possint; nam Barbarorum exercitus maxime equitatu valet, neque tam virtute quam numero. Ora maritima periculosa est piratarum excursionibus, montana tutior, quæ a mari longissime absit. Aliquantulum animi attulit frater tuus, qui ex Urbe veniens classem ingentem exædificari dicit jussu Pontificis, pecunia sacerdotum. Vicimus, si mense Quintili navigare possumus; sin minus, plagam accepturi sumus. Duo Legati in Hispaniam profecti sunt, ut videant, quid publicæ, quid privatæ pecuniæ possint cogere, ut

paucis menſibus exercitum firmum habeamus. Quem ego Regem certo ſcio neque officio, neque dignitati ſuæ defuturum. Ejus reſponſa grata Pontifici, & probata Collegis fuiſſe dicuntur. Duces qui in Italia ſunt oppida contra Epirum, unde in Italiam tranſmittitur, muniunt, & præſidiis firmant; alii delectum habent accerrime in agro Campano. Utinam quam cauſa noſtra pia eſt, tam etiam ſit felix; ut hunc perditum latronem, qui claſſe, inflata ſpe atque animis, contento curſu adventare dicitur, quod totum orbem terrarum ſibi prædam putet, pœniteat temeritatis, & intemperantiæ ſuæ. Vale.

IX.

Aonius Palearius M. P. S. P. D.

QUinto Cal. Feb. Marcus pater tuus Mediolanum veniens ex Hiſpania, optatiſſimum nuncium attulit, apud Regem bene eſſe, claſſem ingentem exædificari, & turmas Hiſpanas cum equitatu Gallo eſſe conjunctas; fore ut paucis menſibus exercitum firmum habeamus. Quamobrem magna ſpes nos habet, ſi Turcæ venerint, poſſe intercludi. Omnes cupimus, hunc belli motum Regi bene & feliciter evenire. Nam quid hoc eſt per Deum? pedem nullum eſſe in Græcia & Aſia, qui non in Turcæ poteſtate ſit. O potentiam, & diligentiam incredibilem! Noſtrorum autem . . . , ne-

nequeo plura præ dolore. Angor, & crucior, sed proficio nihil. Modo recte sit. Nam, quod nos inter nos dicere liceat, vel terra, vel mari si pugnatum est, male nobis cecidit. Vicit, non potest negari. Sed si nostri Principes se se colligerent, non potest hujus diuturna esse victoria. Quid ita? Quia dominatio hujus crudelis est, & barbara. Nemo erit, qui se illi tradere velit; fac posse tuto, num etiam honeste? nullo modo. Bonorum animi hoc nuncio recreati sunt, qui erant animo perculsi, oppressi, capti. Multi Italia cedebant; Principes quidam fugæ se dabant. O rem miseram! O consilium plenum stultitiæ! Quid tu, inquies, fecisses, si imparati eramus tum a militibus, tum a pecunia? Omnia fecissem, ut hoc ne facerem: & ut bos armenta, sic ego bonos viros fuissem secutus, qui pie pro Christo emori possunt. Vale.

X.

Aon. Ma. S. P. D.

QUam tu morosus sis, vel ex rabiosissimis litteris tuis intelligi potest, in quibus me sæpe ignaviæ, sæpe levitatis insimulas, quod Urbis, & Urbanitatis desiderio tenear, & domum redire properem. Sæpe conquereris, quod in Gallia sim libenter, & apud Cæsarem non invitus. Nunc rides me quasi juris imperitissimum, nunc col-

collaudas consilium, & operam meam. Utinam in aliqua certa sententia persisteres. Non sunt hæc (pace tua dixerim) gravitatis consularis, & benevolentiæ in me tuæ: quod nisi tu re melior esses quam verbis, minus te amare inciperem. Non dici potest, quam tuo chirographo sim commotus, in quo levem, pigrum, timidum me appellas, & testam etiam ac vetulum. Commendatione tue more Romano ad Cæsarem magis egeo quam jocis. Nam quod in has provincias barbaras me detrusisti, nescio quid profeceris. Mirum in modum hic omnia frigent. Amicus tuus neque vestem, neque pecuniam mihi suppeditat; quamobrem noli mirari, si in palimpsesto hic tu meam verecundiam accusas, si subimpudens tibi videbar velle agere cum imperatore ex syngrapha. Melius ero si rediero ad ranunculos meos, quos meo isto discessu se comesse constat. Vale.

X I.

Aonius Palearius An. M. S. P. D.

TAntum e Ligustico veneram, cum præsto mihi fuit puer tuus cum litteris, in quibus hoc inerat jucundissimum, quod filiolo auctus esses. Fac quæso qui ego sum esse te: quid fecisses? Non voluptatem cœpisses maximam optatissimo nuncio, cui tantum deberes quantum ego tibi? Ita me dii ament, ut ego pluris facio tua commoda, quam

mea.

mea. Existimavi ad amicitiam nostram attinere, quoniam solent magni esse conventus Matronarum in primo partu uxoris, ut mitterem aliqua signa, quibus ædes exornares tuas. Pulchellæ sunt Musæ apud me, quæ non abhorrent a studiis nostris. Si te pictura delectat, habebis tabellas quas voles, ut disponas in aula. Certiorem me velim facias de tua voluntate; sum enim in his comparandis novus Dæmasippus. Si cœna quoque danda est, mittam ad te ostreas, & pisces nobilissimos e nostris villis, quæ omnes mare attingunt, modo lex sumptuaria lata non sit, quæ si lata est, non est negligenda. Mittam ad te quæ lege sunt excepta, multa e terra nata, poma, fungos, helvellas, herbas bene olentes, violas, rosas, ligustra, quæ παράκτια nostra fundunt hoc tempore copiose, ut prædia vestra in vere, in quibus hoc tempore florem est quasi avem albam videre. Omnia, quæ apud me sunt, si iis uti volueris, tam sunt χρήσει, quam mea κτήσει. Vale.

XII.

Andreæ Rapicio ab epistolis Pii Imperatoris Ferdinandi Cæsaris Augusti Aonius Palearius S. P. D.

SI quid est quod nos vere delectare possit, summa certe voluptas est amari a bonis & doctis viris. Josephus Salandus Philosophus Physicus idem tuus,

tuus, & idem noster cum Mediolanum superioribus diebus venisset, tuo, & aliquorum nomine, qui tibi communione studiorum sunt conjunctissimi, salutavit. Fuit id mihi gratissimum, & jucundissimum: quid enim rerum omnium mihi est, aut fuit unquam optabilius, quam liberaliter ad amicitiam invitari ab iis, quibuscum ego, si possem, tam libenter viverem, quam cum diis immortalibus? Atque utinam, mi Rapici, aut ilthuc non ita sero fieret, aut qui commendatione sua receperant mihi conciliatum iri in gratiam sapientissimi Regis, non fefellissent opinionem meam; profecto aliquando una fuissemus, neque in hoc tempus distulissem missionem librorum, qui testes sunt animi, & veteris observantiæ meæ, neque tanto rei familiaris incommodo fieret, si velim ad vos venire. Nunc planè ignoro, quam tempestive libri perferantur, & me ante senectus oppressit, liberi manciparunt, quam vos videam. Omnino caussam ejus rei magnam sustinent hi, qui mihi litteris affirmarunt, libros meos isthic congelasse, propterea quod neminem unquam neque fautorem, neque lectorem invenerint. Quod cum mihi Salandus homo suavissimus falsum esse dixisset, & de studiis tuis mirificis, deque humanitate, & benevolentia in me multorum, qui in Ferdinandi Cæsaris aula, & in ista Pannoniæ luce versantur, narrasset, magna lætitia sum elatus. In spem venio posse fieri, ut quem augustissime annos triginta

sum

ſum animo complexus, de facie ſim cogniturus: quem diem ſi videro, ut ego me ad ejus pedes abjiciam, tantum oculis hauriam, quantum nunquam ex animo effluat, qui jam diuturno deſiderio tabeſcit. Tu interea, mi Rapici, fruere iſto bono, ut quem colis, eum intueare quotidie, audias loquentem, ejus mandata accipias, & ſapientiam contemplere, ad cujus nutum, & voluntatem cùm te formaveris, & finxeris, in id aſpires, ut poſſis placere domino orbis terrarum. Quæ quanta ſint vel ex eo intelligo, quod dum de ſorte iſta tua amanter recogito, & tibi gratulor, tantam capio voluptatem, ut mihi beatus eſſe videar, qui ſim in numero tuorum. Quare tuæ jam humanitatis eſt, & probitatis ita nos complecti, ut ſi libri iſti aliquando ad Cæſarem perferentur, & forte mentio fiet de vetere animi mei propenſione in Auſtrios, eam tu ex iis, quæ ex libellis noſtris potuiſti colligere, pluribus proſequare, & quaſi teſtimonium des, ut quam ingenio, induſtria, labore tibi comparaſti, & quotidie es aucturus gratiæ, & felicitatis tuæ aliquid nobis impertias; quod ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

XIII.

XIII.

Ampliſſimo P. Antonio Veranto Epiſcopo Agrienſi Imp. Rom. Ferdinandi Auſtrii, Cæſaris, Pii, Felicis, Auguſti Conſiliario Aonius Palearius S. P. D.

CUM ſuperioribus annis de animorum immortalitate libri verſibus a me ſcripti eſſent, & Regi Ferdinando dicati, magna me cupido inceſſerat, ut ad Regem perferrentur. Erat eo tempore in Germania Petrus Paulus Vergerius Orator Pontificius, homo diligens, & officioſus. Hujus opera viſum eſt ampliſſimo, & prudentiſſimo viro Petro Bembo, ut uteremur, quod unis ſuis litteris omnia me conſequi poſſe ſperaret. Itaque miſſi ſunt libri cum litteris commendatitiis ad Vergerium: at is eodem tempore revocatus a Pontifice Romano in Italiam magnis itineribus contendebat, in quam ingreſſus offendit tabularium cum libris, & litteris noſtris, ad quas humaniter reſpondens pollicitus eſt, quamvis a Germania jam abeſſet, nihiloſecius ſe curaturum, ut libri cum ſua, & aliorum commendatione non vulgari in Regis manus pervenirent. Intellecturum quoque me, neque ineptas rationes, neque cogitationes inanes ſuſcepiſſe, cum de tali dedicatione conſtituiſſem. Quæ cùm illum perfecturum crederem, ſatis ſtudio, & labori meo factum eſſe arbitrabar, & me pluſquam eſſet optandum aſſecutum, cujus ſci-

scilicet versus a sapientissimo, & optimo Rege jucunde etiam legerentur, comparato, ut nonnulli mihi augurabantur, subsidio Regiò ad omnem vitam: in qua opinione cùm multos annos fuissem, neque tamen interea a Vergerio, neque ab alio ea de re verbum ullum; ecce mihi proximis superioribus annis litteræ ab Orgeto Rigæ scriptæ, quibus significabat non incertis conjecturis libros ad Regem nunquam fuisse allatos. Quamobrem cum ii a Gryphio Lugduni sinceriores, novis, & venustis typis essent excusi, & de Imperatore designato, & renunciato Ferdinando satis constans, & certus rumor in Italia esset; renovatum est mihi desiderium illud, atque auctum, ut libelli ad Cæsarem cum meis litteris perferantur. In quo desiderio cum essem, venit ad me Josephus Salandus Bergomas Medicus, & philosophus nobilis, qui illis ipsis diebus Mediolanum venerat e Pannonia. Is cùm me tuo nomine salutasset, sustuli ego manus; audieram enim ab aliis, quam Ferdinando Imperatori consilio, prudentia, fideque tua esses acceptissimus. Ipse vero Josephus, ut est vir bonus, multa mihi jucunde narravit de benignitate, & benevolentia tua erga me. Quare statui orare; quod tua fretus humanitate, & benevolentia nunc facio, teque oro, atque obsecro per bonum ingenium tuum, quod me ad scribendum adduxit, & bene sperandum, ut commendatione me adjuves, & occasione ista librorum mihi concilies gratiam maximi

ximi Imperatoris, a quo si mei libri non contemnentur, spero minus me risum iri a quibusdam, quod in his dedicandis quasi operam luserim. Cupio enim non modo coævis, & æqualibus, sed posteris etiam videri non modo probabiles rationes, sed præstans judicium secutus, quod non de fæce Principum hauserim. Delectus est a me, & in carminibus pangendis imploratus, omnium qui sunt, & generis, & armorum gloria facile princeps, quem unum vere potui Regem appellare, qui ex omnibus iis, qui gentibus, & nationibus imperant, putet esse aliquid, virtutis gloriam, multumque posse inter mortales prudentiam, justitiam, fortitudinem, temperantiam, quibus ille præditus, atque ornatus suis est bonus, & salutaris. Me vero quod maxime eo tempore allicere potuit juvenem captum amore eloquentiæ, & incensum studio laudis, fuit, quod sciebam, talem, ac tantum Regem delectari mansuetioribus Musis, loqui non minus scite Romana veteri, quam Germana lingua, alere juvenes ad studia litterarum, & tollere honoribus in cœlum. Hoc meum judicium, quoniam fuit in juvenili ætate mirabile, ejus me in matura non pœnitebit: tantumque abest, ut sententiam mutem, ut si intellexero hanc a puero animi mei in Austrios propensionem amanter, & benevole accipi, parem aliquid propediem dicandum vel pio, forti, felici, Augusto Imperatori, vel ejus liberis optimis maximis Regibus, quorum nomen

men apud me ſanctum eſt, & erit, eorumque ubi ubi ſim ſemper auguſtiſſime colam ſplendorem, & majeſtatem. Vale.

XIV.

Senatui Mediolanenſi Aonius Palearius S.

ETſi mihi ſuperiore anno in urbem proficiſcenti totius Galliæ Ciſalpinæ principem, omnia optata, & jucunda nunciabantur litteris & ſermone eorum, qui provinciæ humanitatem, & ſplendorem hominum prædicabant, ingenuitas tamen veſtra, & regia quædam liberalitas vicit omnem expectationem. Obruit me P. C. cumulus beneficiorum veſtrorum; prius me altero munere præveniſtis, quam abſolverim particulam officii mei. Licet enim in erudienda juventute ſtudii tantum & diligentiæ adhibeamus, quantum a nobis maxime fieri poteſt, nihil tamen a me fit, quod cum humanitate, & liberalitate veſtra ſit comparandum. Nam quantum vos virtute, & dignitate omnibus præſtatis, tantum neceſſe eſt mea omnia eſſe inferiora. Tenuitate igitur mea mihi deſperandum eſt de referenda gratia; & multitudine, & frequentia beneficiorum veſtrorum ſpatium mihi non datum ad gratias agendas. Sit hoc fortunæ veſtræ P. C. ut, quando omnes prudentia, juſtitia, & animi magnitudine ſuperatis, humanitate etiam, quæ mihi propria eſſe debebat, ſitis ſuperiores;

qua fretus accipio iſtam provinciam Græce & Latine interpretandi, quam mihi in triennium prorogaſtis, animo non modo libenti, ſed grato etiam & memori, quam ego ita adminiſtrare conabor, ut quoniam ſplendori, & liberalitati veſtræ reſpondere non poſſum, reſpondeam tamen aliqua ex parte opinioni adoleſcentium veſtrorum. Valete.

XV.

Imperatori Invicto & Sacroſancto Ferdinando Auſtrio Cæſari, Pio, Felici, Auguſto Aonius Palearius S. P. D.

QUi dies mihi expectatiſſimus a pueritia fuit, magne olim Rex, & nunc maxime Imperator Ferdinande, ut te hoc nomine, quod in auguſtiſſimo Fratre tuo conſenuerat, ſalutarem; eum adveniſſe gaudeo, & Majeſtatem tuam Imperio Romano auctam optatiſſime ſaluto. Annus hic eſt, Auguſte Cæſar, trigeſimus a dedicatione librorum meorum de animorum immortalitate, in quibus te amantiſſime appellans multa ſum auguratus, quæ cum hoc tempore bene tibi, & feliciter eveniſſe intelligam; vehementer lætor, cupioque, ut quos ab Oriente ad Occidentem, a Septemtrione ad Meridiem animo tibi regiones finivi, & ad Oceani ambitum terminavi; rati, firmique ſint tibi fines Imperii, ut nullæ ſint gentes, & nationes, quo non Auſtriæ leges, & Servatoris noſtri Jeſu Chri-

ſti

ſti te duce non perveniant; quæ ego puer olim mentis viribus excitatus, dum verſus illos pangerem; a ſuperiori convelli Pannonia, & longe lateque ferri per orbem, omni comitante Germania, tam vidi animo, quam ea, quæ oculis cerno. Ibi tum, quibus vocere auſpiciis, quæ ſedes antiqua maneat, quod domicilium vetus memoriæ Imperii, prodidi: quæ ita carminibus teſtata ſunt omnia, ut ea, quod credam, leges nunquam, quin te deſiderium tangat Urbis & Italiæ tuæ, in quam jucundiſſimus nuncius eſt allatus de pietate fratris, & ceſſione Imperii, de electione, & judicio Germanorum Principum, a quibus es declaratus dominus orbis terrarum: non eſt credibile quantum lætitiæ, quantum ſpei, quantum animi bonis acceſſerit. De me vero quid dicam? Qui hac una ſemper oblectabar ſpecula, ut te prius Imperatorem renunciatum audirem, quam e vita diſcederem. Nunquam profecto moriar, quin beatius moriar; unum mihi reſtat, mi Cæſar, ad plenum, & ſolidum gaudium, ut aliquando me ad pedes tuos abjiciens, os iſtud Majeſtate verendum intuear, cujus mihi imago ſemper apparet in ſomnis; quod in animo meo hæreant cogitationes a pueritia ſuſceptæ, expectatione magnarum rerum a te gerendarum, in quem unum tot regna, tot ditiones, tot civitates fœderatas variarum gentium, tot auxilia pugnaciſſimarum nationum, tot clientelas fortiſſimorum Principum neceſſitudinibus

 adſtri-

adstrictas, & agnationibus summorum Regum, Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi congessit, qui ita denique tibi uni omnia concessit, dedit, assignavit cum habenis Imperii, quibus moedereris orbem terrarum, ut jam non ego loquar, sed Christus. Curandum, & enitendum tibi est, pie Romanorum Imperator Ferdinande, ut ea cogites, ea pares, ea efficias, quibus Christi cœlestis, & divina Respub. Regum odiis dissipata, sectis hominum discissa, licentia eorum, a quibus minime erat expectandum, male affecta; doctorum & sanctorum hominum censura, quorum erit nemo, ubi tu e Pannonia signum sustuleris, qui ad te non advolet, purgata & sanata cohæreat, ut firmis totisque viribus impressione facta, fusis, pulsis, profligatis Christiani nominis hostibus sempiternis, vindicetur in pristinum ejus statum, & dignitatem. Vale.

XVI.

[1] *Reveren. Domino, & Amplissimo Patri Nicolao* [2] *Perrenoto Episcopo Atrebatensi, Aonius Palearius S. P. D.*

ETsi virtutis, & nominis tui gloria me semper cohortata est, ac monuit, ut ad te aliquid litterarum darem, quo mihi conciliarem gratiam ampli-

1 Hæc quoque Epistola ab Aonio alieno nomine scripta est, nullibi enim reperi eum Mediolani Senatorem sedisse. Idem de xix. 2 Lege *Antonio*: hic enim fuit hoc tempore Atrebatensis Episcopus. V. *Gall. Christ.* t.3. p.348.

amplitudinis tuæ: tamen vel quod occasionem aliquam scribendi meliorem expectarem, vel quod pudore quodam deterrerer a scribendo, nunquam feci quod imprimis optabam, quodque maxime intelligebam esse accommodatum ad rationem omnium rerum mearum. Quis enim ignorat quantum apud Imperatorem Augustum Carolum Quintum Cæsarem, cujus felix & æterna sit recordatio, authoritatis habueris? quamtumque apud potentissimum Regem Philippum ejus filium, quem majestatis causa nomino, valeas? quorum ego quasi servitio addictus potuissem per te sapientia & fide illis perspectum, & propterea charum, atque jucundum, aliquid mihi subsidii comparare. Distuli rem, quæ fortasse indigebat maturitate, in hoc tempus, quo concordia ista summorum Principum læta sunt omnia, & plena publicæ hilaritatis, in quo solet fieri, ut qui aliquid petunt, impetrent cum gratia. Ego cum multos annos posuerim Mediolani functus laboribus Senatoriis, nihil aliud conatus sum consequi in publicis, privatisque causis, quam nomen boni viri, & diligentis Senatoris, & integri Jurisconsulti, sperans integritate & diligentia mea facile mihi conciliatum iri non modo benevolentiam eorum, qui apud sapientissimum Regem plurimum possunt, sed etiam gratiam optimi Regis. Hac spe ita me oblectavi, atque alui, ut ætate jam provecta cogitandum mihi sit de sustentanda senectute. Quæ

mea vita ſemper, quæ omnes meæ actiones ſint, ac fuerint, malo te audire ex aliis, quam ex meis litteris. Bonitas tua, cum qua mirifica humanitas conjuncta eſt, me invitat, ut cum conſtituerim aliquid petere a feliciſſimo Rege noſtro, te rogem, & precer, ut in hac re non modo me adjuves, ſed quaſi gubernator ſis omnium commendationum, & rationum mearum. Nemo eſt quem ego minus officiis ſim proſecutus; nemo in quem minus oſtenderim ſigna quædam propenſæ voluntatis: & tamen nemo eſt, in quem magis ſpem collocaverim & fixerim, quam in te, probitate iſta animi & ingenii tui, per quam te oro & obſecro, ut me in tuorum numero eſſe non modo patiare, ſed etiam jubeas, & cogas; ut quod antehac mea ſponte feci admiratione virtutis & ſapientiæ tuæ, nunc devinctus ſummo beneficio, niſi immemor, ingratus, inhumanus eſſe velim, faciam etiam neceſſitate plena amoris, & obſervantiæ meæ. Vale.

XVII.

Baſilio Amerbachio Aonius Palearius S. P. D.

BArtholomæus Orellus tuas mihi litteras reddidit, vir cùm purus, & ſimplex, tùm diligens, & officioſus, quem ego amo veluti fratrem. Huic velim ſi quando uſus veniet ita fidem habeas ac mihi ipſi. Homo occupatiſſimus ſæpe venit ad me,

me, cum eſt ad vos iturus; rogat ſi quid velim, & abit. Noli mirari ſi litteræ ſunt breviores; ipſe cum multa meo nomine proſequetur, ſit pro longa epiſtola. Tum cum impeditus fueris, utere hoc commodo hominis fidelis, ut tribus ſummùm quatuor verſiculis ſcriptis, illi hoc negotii des, ut cetera proſequatur. Vale.

XVIII.

Eidem.

MAndavi ſæpe Bartholomæo Orello ad vos eunti, ut te ſalutaret meo nomine, ac diceret: ſi quæ hic res eſt, in qua tibi vel tuis deſervire poſſim, gratiſſimum mihi fore, ſi de ea re facias me certiorem: eſſet enim hoc mihi ſigni, & argumenti loco, te non eſſe oblitum mei. Tu cum adhuc nihil mihi juſſeris, neque ulla in re mea opera utaris, plane vereor, ne ex animo tuo effluxerim. Fraterne agamus inter nos; nolo defatigemur ambitioſe ſcribendo. Schedula vel latine, vel italice ſcripta ſatis erit, cum uſus venerit, ad ſignificandam voluntatem noſtram. Ego ita faciam; tu idem ut facias, te vehementer etiam atque etiam rogo. Vale.

XIX.

Petro Paulo Origonio Jureconsulto Præsidi Dignissimo, & Sapientissimo Viro, Aonius Palearius S. P. D.

FAcultate legum nostrarum, si ea recte administretur, nihil est præstantius; eadem si cum improbitate conjuncta sit, nihil est deterius. Id cum superiore anno scriberem tractatum Criminalium, sæpe mihi in mentem venit, quem cùm primum absolvissem, &, ut fit, cogitarem de dedicatione, nemo omnium mihi occurrit, cui justius eum dicare, quam tibi, magne Præses Senatus; cùm quod probitate ista tua dignus es, ut omnes honores, qui excogitari possunt, tibi deferantur, tum quod Jurisprudentia excellis, tum quòd integritate admirabili, quod de principe ac moderatore Senatus Atheniensis dictum fuit, de te vere dici potest, tuum nomen in nullius tabulis accepti, & expensi comparere. Hæ causæ singulares, & potiores. Accessit illa etiam, quòd cum verborum novorum usus accideret in criminibus tractandis, vir deligendus erat, qui magis res ipsas, & sensa legum perciperet, quam lenocinia quæreret verborum. Habent Jurisperiti suum dicendi genus, & illud duplex, alterum novum, & vitiosum, quibusdam tamen sæculis usitatum, planum, atque apertum, quod ad sermonem vulgarem propiùs accedat; alterum antiquum,

gra-

gratiosum, elegans, & perpolitum, frequens melioribus sæculis, sed hoc tempore ignotum, obscurum, anceps; quo si utamur, implicabimus potius quam explicabimus res, & faciemus potius quam decidemus lites. Laudamus vetera, utimur novis: sic mea fert opinio, imo ita res se habet. Sed video mihi obtrectatores paratos, quorum ut retundam audaciam, coerceam loquacitatem, nihil mihi tanti est, quanti auctoritas tua, cui placuisse summa laus est, ad quam ego non aspiro; satis est non improbari, satis est admitti istam dedicationem. Tuum mihi nomen adimet omnem invidiam, sedabit omnes turbas. Si Deus me hujus voti compotem fecerit, ut hic meus liber non contemnatur a te; nemo erit tam nullius pudoris, qui verbum ausurus sit proloqui, & os tollere in me. Suscipe igitur, sancti Senatus Præses, & juris civilis præsidium, me, & meum libellum, neque aspernare hoc quodcumque est muneris, quod homo, qui te colit, & observat, dat, dicat, addicit amplitudini nominis tui. Vale.

XX.

Joanni Michaeli Bruto, Aonius Palearius S. P. D.

TAmetsi video nihil fieri potuisse amantius, quam quod abs te factum est, ut in libellis epistolarum clarorum virorum mea quoque legerentur; voluissem tamen, antequam eas ederes, dedisses aliquid

quid ad me litterarum, quibus ego ſcire potuiſſem cogitationem iſtam dignam ingenio tuo; neque enim ſiviſſemus deſiderari a nobis genus hoc epiſtolarum, quibus veterum Auctorum loci explicantur. Sed tu ex Hiſpania veniens, cum per Galliam iter faceres, & libellos ederes, noluiſti amittere occaſionem ornandi mei. Peto a te pro amicitia noſtra & benevolentia in te mea, ut cum rurſus iſtos libros edendos curaveris, facias me certiorem; cupio enim, epiſtolam meam quamdam, cujus exemplum cum his litteris ad te mitto, includi libellis tuis. Vide quantum tibi tribuam; puto de auctoribus epiſtolarum, qui a te nominantur, dubitaturum eſſe neminem. Quæ res ea eſt? Simiolus quidam epiſtolam meam pro ſua vulgavit, paucis quibuſdam mutatis, & deleto meo nomine, & Vincentii Portici, civis Lucenſis nobiliſſimi, & Juriſperiti diſerti atque eloquentis, ad quem ego iſtam ipſam annis proximis ſuperioribus dederam; quam ubi videbit ab alio teneri, vereor, ne ſuſpicetur, aut aliunde me accepiſſe, aut conceſſiſſe alteri illiberaliter. In ea quoque, quæ eſt ad Luiſinum, aliquid addi volo: ſcripta fuit epiſtola, cum hæc provincia arderet bello, & vectigalibus factis deterioribus, anguſtia pecuniæ publicæ laboraretur; quo tempore, niſi Præſidis Origonii divina virtus, & Senatus liberalitas me ſublevaſſet, & Præfecti Ærarii ſplendor, & Ædilis ac Decurionum propenſio animi in bonas lit-
teras

teras me ſuſtinuiſſet; didiciſſem profecto, quid eſſet familiam ducere, & belli tempore....... Cognoſce ingenia hominum & humanitatem provinciæ: ſunt hic omnia magnifica & ſumptuoſa, laute vivitur & delicate; in omnium tamen rerum inopia abundavimus omnibus rebus; difficillimo Reipublicæ tempore ſtipendium mihi fuit perſolutum, datæ immunitates cum commendatione etiam ſtudiorum meorum, & teſtificatione benevolentiæ in me univerſæ civitatis. Secuta eſt pax optatiſſima & cariſſima, & affinitas ſummorum Regum, quæ mihi fecerunt omnia meliora. Acceſſiſſet fortaſſe aliquid, ſi oratio mea de pace plena lætitiæ & publicæ hilaritatis pervenire potuiſſet ad Regem Regum Philippum, ante triſtiſſimum nuncium de acerbiſſima morte ſoceri Henrici Galliarum Regis [1]. Nunc iſto luctu elanguit; nam periiſſe nolo dicere præſtantiſſimam lucubrationum mearum: quæ ne ab aliquo intercipiatur, conſtitui cum typographo, a quo tibi præmittentur litteræ excuſæ typis noſtratibus; ne ſi editio ſecunda tuorum librorum differetur, ſimiolus interea geſtiat. Vulgatæ epiſtolæ meo nomine, veluti cornix Horatiana dabit mihi pœnas temeritatis & impudentiæ ſuæ. Vale Mediolano.

XXI.

1 Hinc fit a. 1559. ſcriptam hanc epiſtolam fuiſſe.

XXI.

Ad Ducem Florentiæ.

NÆ ego homo infelix ſum, optime Princeps, niſi idem Senatus, ut eſt benignus & clemens, qui pro me ſupplicavit, gratiam etiam agat Excellentiæ tuæ. Nihil enim ab homine tenui, ne in gratiis quidem agendis proficiſci poteſt, quod aliqua ex parte reſpondeat amplitudini eorum, quos Providentia Dei ſuſtulit in altiſſimum locum, ut eos ſuſcipiamus, revereamurque tamquam effigiem & imaginem ſuam. Gratiarum igitur actionem Patribus illis cœleſtibus, & divinis relinquo; cultum & religionem mihi ſumo, ut Excellentiam tuam veluti Numen agnoſcam, quod præſens apparuit tenuitati meæ: quæ quoniam commendatione ſtudiorum ſublevata eſt, nullum fuit tempus, in quo ego magis optarim, ut ex me eluceret aliquod lumen ingenii, quod cùm ſemper mihi fuerit exiguum, tùm hoc tempore, ſicuti oculorum acies radiis Solis, ſplendore iſto regiæ liberalitatis tuæ ita præſtringitur, ut homini, qui fere omnem ætatem. egit in litteris & exercitationibus Oratoriis, verba etiam deſint, quibus exprimere poſſit addictionem animi ſui, & magnitudinem beneficii accepti. Sit hoc, ut eſt proprium, ſic etiam perpetuum feliciſſimæ domus tuæ; ut plura & majora det ſtudioſis ingenuarum artium, quam homi-

homines dicere, & cogitare possint, in qua una plus subsidii semper invenerunt bonæ litteræ, quam in omnibus regnis, & ditionibus orbis terrarum. Vale, mi Rex, spes senectutis meæ, & præsidium studiorum meorum. Mediolani.

XXII.

Ejusdem ad Senatum Mediolanensem.

TEnuitati meæ P.C. nullum remedium est præsentius liberalitate vestri Regis, & benefica natura vestra, & sapientia ista Senatus, qui cum omnia Regis nomine decernat ac statuat decenter, præfert splendorem & majestatem, & benigne indigentibus succurrit, & sapienter consulit communi bono. Ea re nunquam apud vos liberalia studia honestissimis præmiis caruerunt, nunquam boni viri auxilio sunt destituti. Nihil deest civitati nostræ, quin posita in Italiæ luce, & pulcherrime eniteat, sitque humanitate & magnificentia omnium facile princeps. Decennium sum apud vos P.C. Qui annus fuit, quo non fuerim vestris beneficiis cumulatus? Primùm Regiis litteris per vos ex Hetruria fui accitus amplo stipendio constituto: deinde privilegio honestatus, datis immunitatibus; postea stipendio auctus; postremo cum consenuissem, rationem habuistis senectutis, & infirmæ valetudinis meæ. Senatusconsulto denique fecistis, ut commode apud vos agere possim

cum familia. Immortales ago vobis gratias P. C. agamque dum vivam; nunquam ex animo meo effluet memoria meritorum vestrorum; neque labor interea, neque segnities, neque res alia me ab assignato munere officioque retardabit. Pergam candidioribus litteris, quibus vos tantopere delectari video, instituere juventutem, cujus causa, Regis etiam nomine, in me perliberales fuistis. Demum quæso, Regi ac duci vestro omnia feliciter contingere; itaque ejus urbes ac ditiones augeantur, ut quò vos plura dederitis ejus nomine, eò semper supersint plura; & civitas Mediolanensis, quæ nunc pio, justo, ac sapienti Præside a Deo donata est, ita omnibus bonis abundet, ut ejus præsidio, vestraque virtute, & communi consilio, opera, cura, providentia, sit felix & beata.

XXIII.

Ejusdem Supplicatio,

DOmus liberorum Adami Lomatii ad D. Benedicti, in annum triginta sex nummis scutatis summùm locari solet. Eam ab hinc triennium conduxit Franciscus Spinola ad plures annos, lata conditione, si tutor sumptu pupillorum hortum qui domui est adjunctus dilapidaret, & ruta auferret, se pro pensione annua scutatos quadraginta soluturum: sin minus triginta sex tantum. Dilapidatio cœpta est, nunquam tamen absoluta;

ruta

ruta abducta non ſunt ; nunquam ergo pecunia depenſa & enumerata eſt excedens triginta ſex ſcutatos in ſingulos annos. Spinola cum peregre profecturus eſſet, domum Lomatii ſibi locatam, & jus ſuum ceſſit Aonio Paleario. Interea mater pupillorum vidua, quæ filiorum erat curatrix, nupſit. Agnatis petentibus decrevit Senatus novum tutorem dari. Declaratus eſt, & inſtitutus a Prætore Urbano legitimus tutor Octavianus Carpanus. Eum Aonius convenit, & jus ſibi a Spinola tranſlatum oſtendit, & ceſſionem locationis domus Lomatii; in quam cum eſſet migrandum, rogat ut domum quam poteſt ſibi faciat commodiorem: ut ſcilicet in ædium parte vel media, vel ſuperiore latrina ſit, in quibus nulla eſt; ut aquariolum pro aquis ſordidis excipiendis ad culinæ uſum accommodetur; ut in camera inferiore, quæ ſane commoda eſſet, niſi eſſet obſcurior, feneſtra fiat, quæ ad meridiem vergit, & ad hortum ſpectat. Penſionem ex Spinulæ conditione firmam pollicetur ſcutatorum quadraginta ad novem annos. Tutor, ut eſt vir accuratus & prudens, intelligit his conventis penſionem auctiorem firmioremque fieri, neque negat domum, latrina, & aquariolo, & feneſtra facta, fieri meliorem tenui impenſa, quæ quindecim ſcutatorum ſummam non ſit exceſſura; ſed ut pupillorum ſumptu fiat, facultatem ſe non concedente Senatu habere, id vero pernegat. Quamobrem P.C. ſupplicat Aonius Regum maximo Regi Phi-

Philippo, a quo vos in hoc consilium delecti pulcherrime sedetis, ut ejus nomine potestatem faciat Senatus Octaviano Carpano tutori legitimo, ut ad summam scutatorum quindecim, vel plusculum, pro tam necessariis rebus, quibus sine dubio melior fiat domus, possit impendere; ita ut pecunia, quæ pro rebus firmis & stabilibus, quæ ad usum perpetuum domicilii sint mansuræ, fuerit impensa, ea possit ac debeat expensa ferri pupillis ad rationem annuæ pensionis Aonii.

XXIV.

Ejusdem alia Philippo Regi.

AOnius Palearius Verulanus a Senatu erudiendæ juventuti litteris Græcis, & Latinis . . . cum videret sibi fere quotidie eundum esse in gymnasium publicum ad Broleti forum, domum hæredum Adami Lomatii, non longe ab eo gymnasio conduxit in novem annos ab Octaviano Carpano eorum tutore; in qua cum non satis commode habitaretur, supplicante Aonio, data fuit facultas tutori a Senatu, & litteræ patentes concessæ, ut quò domus fieret commodior, summa viginti annuorum scutatorum impendi posset; scilicet pro aquariolo faciendo ad culinæ usum, ut in media parte vel superiore domus latrina esset, & in cella inferiore, quæ ad hortum spectat, fenestra clarata fieret. Quæ pecunia ab Aonio subminimini-

miniſtraretur , pupillis tamen ferretur expenſa , ejuſque pars retineretur a conductore ſingulis annis , ad rationem duraturæ locationis . In qua domo cum Aonius quatuor annos habitaſſet , & pecunia illa ſane fuiſſet exigua , & alia facienda reſtarent , quibus domus multo poteſt fieri melior , cum tutore de integro convenit , pollicens , ſe ſua pecunia omni impenſæ ſatisfacturum , omniaque condonaturum pupillis , ſi ſibi in alios novem annos locatio prorogaretur , additis etiam conditionibus , ut ſi quid interea Aonio humanitus accideret , aut ſi , eo etiam ſalvo , contingeт Mediolano recedere , domus illico , condonatis omnibus impenſis, ad hæredes rediret . Tutor, perſpecta utilitate pupillorum , conditionem accipit , prorogat locationem in novem alios annos . Joannes Dominicus Scantianus notarius rogatus inſtrumentum ſolemniter confecit . Aonius , ut ſtaret conventis , in cella illa inferiore , quæ ad hortum ſpectat , in qua feneſtra facta fuerat , & tamen adhuc erat obſcura , alteram feneſtram eodem modo clatratam fecit ; in cella illa inferiore , quæ ad viam publicam vergit , duas feneſtras clatris ferreis & retibus æneis munitas : & quoniam ambæ iſtæ cellæ, officinæ erant humilium fabrorum, foribus prope collabentibus , in utriſque murum duxit , & in formam camerarum urbanarum redegit , pavimento magna ex parte refecto ; cortis aream lutuoſam lateribus ſtravit , in quam

cum ſtillicidia defluerent, ad aquas pluvias arcendas, quæ in cellam vinariam erumpebant, ciſternam ubi nunc hortus eſt, excavavit; ducta teſtudine in aula ſuperiore, aditum in cameram vicinam & in culinam aperuit, & valvas appoſuit; & ut e puteo in partem ſuperiorem domus aqua hauriri poſſet, parietem obduxit muro; culinam ipſam, quæ tecto rariore quaſi ſub dio erat ad ventos expoſita, tabulis texit; locum ruinoſum oppletum ſaxis, & reliquiis, quæ porriciebantur, dum domus eſt exædificata, purgavit, coluit, & in horti formam redegit; terram agreſtem ac ſterilem feracem reddidit, areolis diſpoſuit, & viarum ſpatia diſtinxit, lateribus arbores nobiliſſimas ſevit, vites ordine poſuit, pergulam erexit, horti murum qui eſt ad viam publicam prope collabentem reparavit. Quæ omnia magna impenſa, ſummis laboribus facta ſunt ab Aonio, ea ſpe, ut muneri Interpretationis publicæ ſibi a Senatu aſſignato commode poſſet inſervire, & aliquando cum juvenibus ad ſe venientibus diſſerendo in hortis ſpatiari. Nunc, cum domus ſit facta commodior & omnibus rebus melior, in oculis eſt multorum, qui penſionis majoris oblatione hæredes Adami ſolicitant. Eorum curator & vitricus Joan. Baptiſta Caſtalio domum ſibi addixit pro dote matris hæredum ſibi nuptæ; & vel quod tutori ſit infenſus, quicum litigavit, vel quod ad majorem penſionem animum appulit, locationem oppugnat.

gnat. Quamobrem Aonius æquitatem tuam implorat, justissime Rex Philippe, & ad pedes tuos se abjiciens supplicat Majestati tuæ, primùm, ut ea locatio firma sit, ne homo annum agens sexagesimum quartum cogatur magno incommodo suo & adolescentium, qui ad eum ventitant, aliam quærere; deinde (quod non sperat) si domus sit dimittenda, rogat, ut quoniam bona fide agire oportet, impensæ bona fide factæ supra viginti numos scutatos concessos a Senatu, omnes ad novissimam usque reficiantur; postremo, quoniam hoc prætextu quo agit Vitricus, quod Domini domus in eam migrare velint, veretur de impostura, cum præsertim ipse Castalio Vitricus, & ejus pater, sint Procuratores nobiles & exercitati; idem Aonius rogat & supplicat, ut sibi diligentissime caveatur per edictum Senatorium, gravi mulcta constituta, in quam statim incidant vel hæredes, vel curator Vitricus, si intra istos novem annos, qui Aonio debentur, eam domum vel totam, vel ejus partem alteri cuipiam locaverint; quæ mulcta ad ipsum perveniat, & solvatur sine exceptione; ne in fallendo Aonio dolo malo & fraude mala, audeant illudere Majestati Regiæ, quæ sacrosancta est, & fuit semper apud omnes gentes & Nationes.

XXV.

Alia Senatui.

ACcessit annus, P. C., accusationi meæ a Reverendo Padre Inquisitore Mediolanensi [1], qua nihil mihi molestius accidit in vita: incredibilis enim fuit conspiratio quorundam in me, ob orationem latinam, scriptam pro me ipso, & impressam annis ab hinc plus xxv; pro qua accusatione nunc avelli cogor a juventute vestra, ad quam erudiendam publicis litteris Regis, etiam vestro nomine accersitus a vobis fui ex Hetruria. Nunc litteris Reverendissimi Domini Cardinalis a Pisa, Inquisitor mihi edictum proposuit, & imperavit, ut me in urbem Romam quamprimum conferam, & ad diem mihi dicendam sistam ad Collegium Sanctæ Inquisitionis Romanæ. Cui ego in primis respondi, me Senatui ita esse addictum, ut de me non possim statuere, nisi bona venia a Senatu impetrata; cui aliquid spatii dandum putarem, ut si velit, possit suo commodo alium eligere & sufficere in meum locum, & interea ego duos, vel tres menses pergere in interpretatione Græca, & Latina, ne juventuti nostræ, cui semper conatus sum esse adjumento, hoc tam propero discessu sim detrimento. Ego, P. C., etsi ætate confectus sum, & infirmissima valetudine, tam longum iter aggredi non horreo; vel-

1 Angelus de Cremona.

vellem tamen extremum hoc tempus annui muneris absolvere, & stipendium exigere in tempore. Id si per Inquisitionem non licet, æs tamen alienum aliquod, quod contraxi in civitate vestra, dissolvendum est, & pecunia habenda pro viatico, & qua, dum Romæ ero, me sustentem, & si Deus me voti compotem fecerit, ut absolvar accusatione indigna, ut ad munus interpretationis a vobis mihi assignatum redeam; vos rogo atque oro per liberalitatem Regis vestri & magnificentiam, ut unam ex quatuor partibus pensionis Interpretationis hujus anni, quæ non mea culpa impeditur, mihi condonetis, & cum pensione feriarum æstivarum, mihi Senatusconsulto ante tempus persolvi jubeatis, ut edicto Patris Inquisitoris, in cujus manu ac potestate sum, parere possim. Quod beneficium erit mihi monimentum perpetuum sanctissimi Senatus, & memoria sempiterna maximi Regis & Ducis vestri, quem Deus, & Pater D. N. J. C. augustissimum & felicissimum conservet.

Excellmi & Smi Senatus Mediolanensis
observantissimus Aonius Palearius.

Optimo Principi Carolo Auſtrio Philippi F. Ducis Mediolani, Hiſpaniarum, Neapolis, & Siciliæ Regis.

PRogenies Regum, Regis Divina propago
  Carole, magni hæres nominis atque animi;
Utraque cui Heſperia aſſurgit, tibi debita regna,
  Ad cujus nomen Africa tota tremit;
Quem ſcit ab unguiculis inter cunabula, ferro
  Tantillum teneras applicuiſſe manus,
Atque in deliciis imitantes fulmina bombos
  Sulphureo accenſos igne fuiſſe tuis;
Vix puer, & magnis torquebas viribus haſtam,
  Diſceret ut certum dextra ferire locum;
Vix puer, & valide aſſurgebas altus in enſem
  Diſceret ut punctim dextra ferire latus.
Si quando Heroes belli ſimulacra ciebant,
  Juppiter! ut magnus tum tuus ardor erat?
Lucebat nondum, & tectus lucentibus armis
  Terribili ſtabas conſpiciendus equo:
Inter & Heroas, pugnas pulcherrime obibas,
  Princeps, Dux, & Rex, & decus omne tuis.
Non tibi jentacli, non cœnæ cura, ſed acrem
  Ferre ſitim, & duram diſcere ferre famem;
Ipſa reducebant jam ſera crepuſcula noctem,
  Et te non poterant nocte referre domum.
Ah quoties hyemis puer es mala frigora paſſus!
  Ah quoties pueri torruit oſſa calor!

Ar-

Ardua magnanimo properanti ad munera Martis
 Tœdia vel magni nulla laboris erant,
Unde valetudo te invaserat, optime Princeps,
 Pro quo fecerunt publica vota boni:
Et Superis agimus grates, & semper agemus,
 Quod te conspicimus sospitem & incolumem.
Restituêre quidem illi te: si dicere fas est,
 Numina sunt precibus sollicitata meis,
Italiam ut nostram peteres, urbesque videres
 Quæque ab avo, atq. atavo sunt tibi regna tuo
Parta tibi, servata tibi, prudentia, & armis,
 Ut nobiscum aliquo tempore noster agas.
Sit tua perpetuis felix Hispania regnis;
 Non tamen exemplis sic agat ipsa suis,
Ut veteri innixus sceptro, telam omnia Arachnis,
 Atque umbram somni perbrevis esse putes.
Quod vetus est, fuit ante novum; cariosa senectus
 Cum mala sit, potis est ecquid habere boni?
Firma fides, moresque probi, benefactaque Regum,
 Æternis vinclis oppida capta tenent;
Cetera laxantur, nec sunt custodibus ullis
 Tuta, nec antiqua Relligione patrum.
Aurea mala draco servaret in arbore quamvis
 Quam sacrarat Atlas, Hesperidesque Deæ;
Rapta tamen veluti virtutis præmia, falso
 Detulit ad Græcos Amphritrione satus:
At tibi ab Insubrum quæ sunt servata Dracone,
 Secura, Princeps optime, carpe manu.

Non hæc Alcides, non Mars, non Juppiter ipſe
  Auferet; uſque adeo ſunt bene tuta fide;
Qua ſapientis Avi virtus, bonitaſque Parentis
  Et tuus hunc populum nunc tibi vinxit amor.

LUnedì a dì 3. Luglio 1570. Eſſendo ſtata chiamata la noſtra Compagnia Domenica notte, venuto il lunedì giorno tre di Luglio 1570. in Tordinona, d' onde ne fù dato nelle mani condennato a morte per via di giuſtizia dalli Miniſtri della S. Inquiſizione meſſer Aonio Paleari da Veruli abitante in Colle di Valdenſa, quale confeſſo, e contrito domandò perdono a Dio, e alla ſua glorioſa Madre V. M., e a tutta la Corte del Cielo, e diſſe voler morire da buon Criſtiano, e credere tutto quello che crede la s. Romana Chieſa. Non fece teſtamento alcuno, ſe non che ci dette le due ſottoſcritte lettere, ſcritte di ſua mano, pregandoci le mandaſſimo alla moglie, e figlioli ſuoi a Colle di Valdenſa.

Alla ſua Cariſſima Conſorte Marietta Paleari, ed a' ſuoi dilettiſſimi figlioli Lampridio, e Fedro Paleari. A Colle di Valdenſa in Borgo vicino a s. Caterina.

CONSORTE MIA CARISS.

NON vorrei, che tu pigliaſſe diſpiacere del mio piacere, ed a male il mio bene. E' venuta l' ora, ch' io paſſi da queſta vita al mio Signore, e Pa-

e Padrone, e Dio . Io vi vo tanto allegramente alle nozze del Figliolo del gran Re, del che ho sempre pregato il mio Signore, che per sua bontà, e liberalità infinita mi conceda; sicchè, la mia consorte dilettissima confortatevi della volontà di Dio, e del mio contento, ed attendete alla famigliola sbigottita, che resterà, di allevarla, e custodirla col timore di Dio, ed essergli Madre, e Padre. Io era già di settanta anni vecchio, e disutile. Bisogna, che i figli con la virtù, e col sudore si forniscano a vivere onoratamente. Dio Padre, e il Signore nostro Giesù Christo, e la communione dello Spirito santo sia con lo spirito vostro. Roma il dì 3. di Luglio 1570.

Tuo Marito Aonio Paleàri.

LAMPRIDIO, E FEDRO FIGLIOLI DILETTISS.

QUesti miei Sign. cortesissimi, insino all' ultimo non mancano con esso me della loro cortesia, e mi permettono, ch' io vi scriva. Piace a Dio di chiamarmi a se per questo mezzo, che voi intenderete, che vi parerà aspro, ed amaro; che se il considerate bene, essendo con mia somma contentezza, e piacere, per conformarmi alla volontà di Dio, vi avete anco voi a contentare. La virtù, e diligenza vi lascio per patrimonio con quelle poche facoltà, che avete. Non vi lascio debito. Molti chiedono alle volte, e devono dare:

re: voi siete emancipati più di diecidotto anni fa, non siete tenuti a' miei debiti. Quando vi fossero chiesti, ricorrete a sua Eccellenzia il Sig. Duca, che non vi lascierà far torto. Chiedi a Luca Pridio il conto del dare, e avere. Ci sono, la dote di vostra Madre, e di allevare la vostra sorellina, come Dio vi darà la grazia sua. Salutate Aspasia, e sor *Aonilla* mie figliole dilettissime nel Signore. L' ora mia si avvicina. Lo Spirito di Dio vi consoli, e conservi nella sua grazia. Di Roma il dì 3. Luglio 1570.

Vostro Padre Aonio Paleari.

Poi si celebrò la santa Messa. All' ora solita fu menato in Ponte, dove fu appiccato, e poi brugiato.

EPI-

EPISTOLÆ
M. A. MURETI
ET AD MURETUM
CLARORUM VIRORUM.

IN EPISTOLAS
MURETI ET AD MURETUM
CLARORUM VIRORUM.

UM reconditas Bibliothecæ noſtræ opes ſuperiori Volumine indicaremus, nominavimus in primis M. Antonium Muretum, virum omni litteraturæ & eruditionis genere perpolitum, cujus libri, magno loci illius ornamento, & noſtrorum ſtudiorum ſubſidio ad nos perveniſſent: non illi ſolum, quos ab aliis compoſitos editoſque in vulgus, pretio ſibi ſuoque uſui comparaverat; ſed multi ejus manu exarati codices, ſive qui animadverſionibus, caſtigationibus, notationibus omnis generis aſperſi, atque etiam pleno utroque margine onerati, ceteris pretioſiores, æſtimabilioreſque haberentur. Atque hæ animadverſiones adnotationeſque dignæ profecto ſunt, quæ in lucem aliquando proferantur; nec vero gratiam non inituros putamus a viris doctis, qui ſciant, ab illo ingenio nihil niſi perfectum ſolere proficiſci; præſertim quæ ad veteres auctores emendandos perpurgandoſque contuliſſet. Erat enim in eo homine recondita multarum rerum ſcientia, lectio omnium pene Græcorum & Latinorum Scriptorum aſſidua & diligens, acerrimum in iis æſtimandis ponderandiſque judicium; ut nihil illo fieri potuiſſe acutius, nihil etiam limatius, nihil elegantius videatur.

Sed non committam, ut laudationem me quiſquam inſtituere velle putet Mureti ipſius, quem nemo Græcarum, nemo Latinarum paullò ſtudioſior literarum non magnum atque eximium in utroque illo genere extitiſſe arbitratur. Ita-

Itaque abſtinebo, atque eò me potius convertam, ut quid viri illius hac operis mei parte concluſerim, exponam. Sunt ſane pauca. Nam epiſtolas ejus omnes (epiſtolas autem ſolas complectitur hic liber) jamdiu alii vulgarunt; ſed quæ ad eum ſcriptæ ſunt litteræ, hominum ea ætate clariſſimorum atque eruditiſſimorum, multæ. Neque vero eas dum proferimus, non Mureti ipſius ſcripta proferre putamus. Ut enim in picturis, non ſolum quæ manu artificis alicujus & magiſtri factæ ſunt tabulæ, ſed omnes quæ ex ejus officina ac ſchola prodierunt, guſtu illo & artificio quod docuit elaboratæ, magni æſtimantur, & ad eum referuntur; ita pleræque harum epiſtolarum vel e ſchola ſunt Mureti ipſius; ideſt eorum qui eum magiſtrum audierunt, vel amicorum hominum, quos ſtudiorum & facultatis ſimilitudo arctiſſime conjunxit: in quibus ſi dicendi genus aliud eſt, atque ab eo Mureti haud paullò diverſum, at hominum eloquentia, & quæ in Mureto mirabilis fuit ex antiquorum lectione doctrina atque eruditio apparet. Præter hanc vero cum Mureto in dicendi genere, vel eruditione & diſciplina ſimilitudinem; duas res una opera conſequemur; ut doctiſſimorum ea ætate hominum memoriam excitemus, ac veterum Scriptorum obſcuris locis (ſunt enim multæ earum quæ hoc in argumento verſantur) aliquid lucis afferamus. Primum autem, cum eò majori cura præſtandum nobis videatur, quò animadvertimus jucundiſſimæ rei, ideſt hiſtoriæ litterariæ campum quotidie magis opera doctorum virorum & navorum hominum excoli & purgari; dicemus hic veluti in anteceſſum de iis, ad quos litteræ noſtræ datæ ſunt; ut rerum quæ in iis leguntur argumenta hominum cognitio aperiat atque illuſtret: potiſſimum vero Paulli Manutii, Dionyſii Lambini, Petri Poſſini, virorum utique doctiſſimorum, & Mureto conjunctiſſimorum rebus concludemus induſtriam noſtram;

ſtram ; de ceteris , ubi ad eorum epiſtolas veniemus , quæ neceſſaria erunt , commemorabimus.

§. I. *De Paullo Manutio*.

1. DE Manutio adeo fuſe, adeo diligenter Apoſtolus Zeno in proœmio quodam verſionis epiſtolarum familiarium Ciceronis [1], ut paucis contenti eſſe poſſimus, quæ vel ille omiſit, his præſertim annis, ad quos litteræ noſtræ ſpectant, vel nullo teſte nominato eſt perſecutus. Et Paullum quidem hunc noſtrum ex Aldo genitum, & filia Andreæ Turriſani, nemo ignorat: Aldum vero patriam Baſſianum habuiſſe, qui pagus eſt, agri Romani Sermonetæ proximus, bene Zeno ſuſpicatur, ex eo quod *Baſſianatem* ſe ipſe vocet; uti aliàs ſæpe Romanum: addo ego, nunquam illum in præfationibus librorum ſuis, cum Baſſianatem ſe nominat, *Romani* additamentum illud præterire [2], explicationis credo cujuſdam gratia, ut ubi Baſſianum, quod multi ignorabant, eſſet, edoceret. De Aldo, præter eum, quem modo appellavimus Apoſtolum Zeno, diligentiſſime in *Annalibus Typographicis* Michael Maittaire [3], cùm ea executus, quæ ad hominem ipſum ſpectant, tùm quæ ad librorum hiſtoriam, quos ille elegantiſſimis typis, & novo poſtea a ſe excogitato formarum, ſive litterarum genere [4] multos edidit cùm Latinos, tùm vero Græcos ab anno 1494. ad annum 1515. [5], qui fuit ejus vitæ po-

1 *edit. Venet.* 1736.

2 *In Theſauro ſive Cornucopia Græco edit. a.* 1496. Aldus Manucius Baſianas Romanus ſtudioſis omnibus. *In parte operum Ariſtotelis, quæ Phyſica ejus continentur, edit. a.* 1497. Aldus Manutius Baſſianus Romanus Alberto Pio Principi Carpenſi S. P. D.

3 *tom. 1. pag. 229. & tom. 2. part. 1. pag. 37.*

4 *Vid. aliud ab eo inventum in characteribus Græcis ap. Maittaire Annal. Typogr. to. 1. p. 237.*

5 *Vid. eumdem Maittaire tom. 2. pag. 233. Franciſcus Aſulanus in Præfat. dictionar. Græc. edit. a.* 1524. Cum ſororius noſter Aldus annis abhinc trigin-

tæ postremus, fato functus ante finitum Aprilem mensem; cum mense illo viri amicissimi atque eruditissimi obitum deploret Jo. Baptista Egnatius [1]; atque eodem an. Andreas Asulanus ad Ovidii Heroid. *mense Majo*, addens quatuor sibi orbos nepotes reliquisse. Paullus tunc annum ætatis tertium nondum expleverat, natus scilicet Pridie Idus Junii a.1512, ut colligere licet ex ejusdem epistola ad Guillelmum Pacium [2].

2. Mortuo Aldo, non tamen institutum ab eo veterum Scriptorum corrigendorum atque edendorum opus defecit, aut

triginta studia bonarum litterarum injuria temporum collapsa turpiter . . . . . nobiscum restaurare conaretur, optimos quosque libros tum Græcos, tum Latinos imprimi perpetuo curabat. *Ita ergo explicandum, quod ad Simplicii commentarios in Physicos libros Aristotelis præfatur ann. 1526. idem Franciscus;* Cum trigesimum & amplius ab hinc annum Aldus Manutius ad rem litterariam restituendam adjecisset animum &c. *Atque ad ejusdem Simplicii libros de Cœlo eodem anno editos Andreas Asulanus;* Annus fere agitur trigesimus, ex quo Aldus noster . . . . . . ad Græcas litteras pene conclamatas animum appulit. *Quatuor tamen annos se* intermisisse provinciam suam, *quod tota Italia bello arderet, testatur ipse Aldus epist. in Pindarum edit. a. 1513. post quos ait se rediisse ad labores, quos erat* jam viginti annos expertus. *Non est hic prætereundum, videri M. Musurum libris Græce edendis fuisse a Senatu præpositum a. 1503. Ita enim ipse de se Præfat. oper. Gregorii Nazianzeni edit. in ædibus Aldi a.1516.* Jampridem enim a me cautum est, ut e publica Græcarum litterarum officina, cui liberalitate beneficioque Veneti Senatus tredecim jam annis præsidemus &c.

1 *In præf. ad Lactantium editum mense Aprili a. 1515. Maittaire to.1. p. 229. & to. 2. p.53. mortuum hoc anno collegit ex Musuri epistola Grammaticæ Græcæ præfixa, data Idibus Novembr. a.1515. Sed nos commodius, ut videmur, ex Lactantio illo; & si certi essemus (quod probabile videtur) mortuo Aldo, noluisse Andream generum ejus dedicationem ponere, nulla mortis mentione facta, accuratius etiam tempus haberemus. Editus est enim* Catullus, Tibullus, Propertius *cum epistola Aldi nuncupatoria libri Marino Sannuto* Venetiis in ædibus Aldi & Andreæ Soceri mense Martio MDXV. *Addas, mense Aprili Tertulliani Apologeticum editum dedicatumque ab Egnatio Gasparo Contareno, non appellato Aldo, quasi tunc viveret. Hinc adulto mense Aprili eum obiisse suspicor.*

2 *lib.* IV. *ep.* 50. Venetiis MDXXXIII. Prid. Id. Jun. qui mihi primus dies est anni XXI.

aut elanguit, ſed ſtrenue idem proſecutus eſt Andreas Aldi ſocer, publicique juris fecit multos libros eo ipſo, & proximis annis; ut nec Aldum, magnum illum artificem atque magiſtrum, ſi bonorum luctus taceret, mortuum perſentiſceres: præſertim cum librorum ſubſcriptiones eædem, quæ illo vivo poſtremis annis fuerant, perſeverent, *In ædibus Aldi, & Andreæ Soceri* [1]: quæ quidem inſcriptiones viros etiam doctos aliquando fefellerunt, ut vivum exiſtimarent [2]. Accedebant Andreæ opere ſocii comitesſque, duo ejuſdem filii Franciſcus & Fridericus: qui quidem omnes curabant, ut illa veluti hæreditas de optimis Auctoribus benemerendi integra perpetuaque ad Paullum perveniret: quod in præfatione quadam Franciſcus his ferme verbis prædicat [3]. Nec Scriptores modo formis excudebant, ſed elegantiſſimis præfationibus ornabant. Itaque multas eorum legas [4], præſertim vero Franciſci, qui quidem a Joh. Baptiſta Egnatio hæreditariam Aldi laudem dici-

1 *Ita in Lactantio, & aliis multis: antea vero in epiſtol. ad Atticum* MDXIII. menſe Junio, *Cæſaris commentariis* eodem anno *menſe Aprili &c.*

2 *Fabricius in Bibl. Græc. tom.*2. *pag.*615. Primus omnium Aldus Mannutius Tragœdias Æſchyli Græce publici juris fecit Venetiis 1518. ſed parum emendate.

3 *Ad Dioſcoridem Græce editum* in ædibus Aldi & Andreæ Soceri a.1518. *ſcribens*: Nos autem eo conſilio hæreditatem Aldi, quem loco patris habebamus, adire voluimus, ut illam integram filiis ejus, qui ex ſorore noſtra ſuſcepti eſſent, conſervaremus.

4 *Vid. Oppianum Græce editum a.*1517. *Artemidorum a.*1518. *Livium, Pomponium Melam, & Joviani Pontani opera eodem anno. Plutarchi vitas, & Horatium a.* 1519. *Scholia antiqua in Homerum, Polybium latinum, Apulejum* 1521. *Plautum, Trogum, Aſconium a.*1522. *Ciceronis Philoſophicos libros, Silium Italicum a.*1523. *Herodianum a.*1524. *&c. omnes hæ aliaque multa, Franciſci ſunt. Fridericus præfatur ad tom.* 2. *Galeni editi a.*1525. *Ad tom.* 1. 4. *&* 5. *Andreas. Ad to* 3. *Franciſcus. Andreas præfatus eſt etiam ad Simplicium in Ariſtotelem de cœlo a.*1526. *& de anima* 1537. *&c. Friderici nomen ſæpius invenitur in libris multo poſt hoc tempus editis; ut in Ariſtotele edito a.*1551. *&* 1552. *in Olympiodoro a.*1551. *in Dione Chryſoſtomo &c.*

dicitur esse secutus [1]. Hi vero non a gentili nomine, sed a nomine patriæ sæpius se appellant, videlicet Asulanos [2]. Tandem mortuo Andrea anno 1529. (quo anno edita est *Recognitio Veteris Testamenti ad Hebraicam veritatem per Augustinum Eugubinum*, cum nota ilia, *Venetiis in ædibus Aldi & Andreæ Soceri*) intermissum est Aldinorum typorum opus; nec ad annum 1533. repetitum; quod etiam Apostolus Zeno observavit.

3 Nunc ad Paullum, a quo parentis Aldi mors nos aliquamdiu abstraxit, redeundum est. Eum Asulæ, oppido satis eleganti, magnam pueritiæ suæ partem traduxisse, prodit ipse de se, scribens Hieronymo Lippomano [3] in Turrisanorum, credo, domo, atque in magna rerum omnium abundantia, præterquam idoneorum magistrorum. Idem Manutius narrat Stephano Saulio [4], a prima pueritia ita quidem in litteris esse versatum, ut unam maxime spectaret eloquentiam, unam coleret atque admiraretur. Hominem scilicet ad ejus studium sua sponte flagrantem magis inflammabant, qui tum vivebant clarissimi viri Bembus, Sadoletus, Bonamicus, Polus. Fatetur tamen ipse Paullus, non multum se in ea facultate intelligere potuisse; & præter verborum ac nonnullarum sententiarum ornamenta, nihil agnovisse: donec venalibus magistris ereptum, Benedictus Rhambertus, qui paullum eum ætate ante-

1 *In epistola nuncupatoria Cornelii Celsi Cardinali Herculi Gonzagæ a.*1528. Sed quid ego dicam, quanto studio Franciscum Asulanum tibi addictissimum feceris; qui hæreditariam Aldi laudem secutus, nihil non egit, ut bonæ litteræ cum Græcæ, tum Latinæ in dies majorem recipiant cultum?

2 *In Inscriptionibus sæpe* Andreas, Federicus, Franciscus Asulanus &c. *quas omnes vel uno in Galeno videre possumus. Atque illius Auctoris tomum* IV. *Hieronymo Aleandro, & tomum* V. *Joh. Baptistæ Opizoni nuncupans Andreas*, Vale, *inquit*, Asulanorum tuorum memor. *Diploma vero ipsius Clementis*; dilectis filiis Andreæ de Turrisanis de Asula &c.

3 *Epistolar. latin. lib.* 1. *epist.* 16. 4 *lib.* 1. *ep.* 3.

antecedebat, sed ex Gasparis Contareni præstantissimi viri consuetudine & disciplina verum hauserat litterarum gustum, erudire Manutium præceptis, atque exemplo suo coepit. Præter Rhambertum, multum se debere Baptistæ Egnatio, affirmat in nuncupatoria epistola litterarum familiarium Ciceronis Maphæo Leoni [1]. Sed hæc spectant etiam ad id tempus, quo Asula Venetias commigravit; quod quando acciderit, docere non possum. Cum ergo huic disciplinæ magnum juvenis ingenium accederet, voluntas vero maxima; brevi tantum profecit, quantum ejus adolescentis opera demonstrant. Sed currentem primò virium imbecillitas; deinde domesticorum incommodorum impedimenta retardarunt. Cum enim totus esset in eloquentia excolenda, nec satis parceret valetudini, incidit in morbum; qui, cum esset per se gravis, eò etiam factum ait periculosiorem, quod usu librorum sibi a medicis interdicto, magna est animi affectio, atque ægritudo consecuta. Tandem biennio elapso, pristinæ est valetudini restitutus.

4. Sed ex eo incommodo emergentem aliud excepit, quod ipse appellat *domesticas controversias* [2]. Quæ eæ controversiæ fuerint, non ita pronum est dijudicare: neque illas subindicavit nobis vir ceteroqui diligentissimus Zeno. Manutius vero hoc solum contentus est affirmare, se eas neque sedare minimo negocio, neque negligere sine gravi suarum fortunarum exitio potuisse. Auguror ego, controverssas fuisse fortunarum quasdam cum Turresanis. Video enim, qui, vivo Aldo, ejus operæ socios se & adjutores profitebantur [3], mortuo repente ejus factos esse ma-

1 Ille mihi primum ad eas artes iter ostendit, a quibus bene beatoque vivendi ratio proficiscitur. 2 *ep. Saulio lib.* 1. 3.

3 *Solus aliquando occurrit Andreas* in consiliis Cepollæ *editis a.* 1504. In ædibus Andreæ Torresani de Asula. *In Campani etiam operibus a.*1502. Per

magiſtros. Nam Clementi VII. primam Galeni partem cum dedicaret Andreas, ita præfatur; *Quo in Remp. litterariam animo, ſemper ego, & Aldus ille olim gener meus ..... fuiſſe videamur &c. cum præſertim vel hoc uno volumine edito nuper a me, patere cuilibet facile poſſit, me nullam ſumptus magnitudinem formidando, nullumque laborem fugiendo, omnem operam meam, atque induſtriam eò conferre conari, ut in diem magis emendatam & locupletem librorum ſupellectilem litterarum ſtudioſis noſtra queat officina præbere ..... quotquot uſquam fere tota Græcia ſimul atque tota Italia reperiri codices potuerunt, incredibili cura ſumptuque, ſupra quam dici, abſque ulla mendacii aut vanitatis ſuſpicione, poſſit, conquiſivi &c.* Et Clemens tamen in diplomate ibidem adjuncto, datoque *Andreæ de Torreſanis de Aſula, & hæredibus quondam Aldi Manutii Ro. in civitate Venetiarum commorantibus*, hæc habet: *Exponi nuper nobis feciſtis, vos ad imitationem quondam Aldi Manutii Pii Romani, cujus impreſſoriæ artis ſucceſſores eſtis, novos quotidie libros tam Græcos, quam Latinos eiſdemmet characteribus, quorum ipſe Aldus primus inventor*

Per Bernardinum Vercellenſem juſſu domini Andreæ Torreſano de Aſula. *Dubitat Maittaire, an idem ſit hic noſter, atque Andreas de Aſula, qui legitur in libro edito a.* 1486. Div. Thom. Continuum in IV. Evangeliſtas. Per Andream de Aſula, & Thomam de Alexandria. *Eumdem eſſe arbitror ex hujuſmodi ſubſcriptionum ſimilitudine, & ſociis, qui ei adjunguntur. Nam qui in Ciceronis epiſtolis familiar. & VI. Decretal. a. 1483. & a. 1485. in Cicerone de Oratore jungitur cum Bartholomæo Alexandrino*: Per Bartholomæum Alexandrinum, & Andream Aſulanum, *ſuppreſſo utriuſque cognomine a.1480. in Virgilio cum commentar. Servii*, Arte... Bartholomæi Blavii Alexandrini, & Andreæ Torreſani de Aſula; *Jungitur cum Aldo, & Socer vocatur conſueta deinde formula*, In ædibus Aldi, & Andreæ Soceri *ab a.1501. in Juvenali & Perſio. Suſpicor ergo initam tunc inter utrumque affinitatem, & circa illud tempus Aldum duxiſſe Andreæ filiam. Sequitur tamen diu poſtea in libris Aldi antiqua formula*: In ædibus Aldi, *ut in Euripidis Hecuba a. 1507. &c. aut alia*: Apud Aldum *in Rhetoribus Veteribus Græcis a. 1508. etſi ab hoc anno frequentius cum Andrea Socero conjungatur.*

ventor fuit, cura & impensa vestra impressos in lucem edere. Deinde idem significare videtur, quod mortuo Andrea diu siluerit Manutiana officina; cum tamen non deessent Andreæ filii, qui opus prosequi atque urgere possent. Denique aliam video in libris posteriori tempore impressis; & commutatam priorem inscriptionem, atque hanc suffectam; *Venetiis apud Aldi filios, expensis vero nobilis viri Federici de Turrisanis eorum avunculi* [1]; postea aliam quoque [2]: *Venetiis apud Federicum Turrisanum*, ubi tamen insigne est illud Aldi, anchoræ cum pisce. Novatum quoque diploma est Pontificis Romani, atque inscriptum [3] *Federico de Turrisanis quondam Andreæ de Asula, impressori Veneto.*

5. Utcumque sit (nam in hujusmodi rebus diutius immorari hominis esset nimium abutentis ocio, & litteris) compositis, sive sedatis tantisper controversiis clausam, ut diximus, Andreæ Asulani obitu Manutianam officinam Paullus aperuit a. 1533. Apostolus Zeno hoc etiam addit; primum ab eo editum librum fuisse Ciceronis familiares epistolas, quas dedicavit Maphæo Leoni Patritio & Senatori Veneto tunc florenti litterarum, & sapientiæ fama; qui tamen cum novem post annos a patriæ charitate descivisset, perfidiæ damnatus est: itaque Manutio eas epistolas iterum edenti a. 1554. aliisque annis consequentibus [4], alius quæsitus est, cui eæ inscriberentur, Matthæus Senarega; eaque solum dedicatio nunc inter dedicationes præfationesque, Manutii epistolis ejusdem postpositas legitur. Hoc quod Zeno asseruit, vereor ut verum esse possit, si subscriptiones librorum, quibus temporis nota continetur, con-

1 *In Aristotele Græce edito a. 1551. & 1552. In Olympiodori commentariis Græcis in Meteora Aristotelis a. 1551.* 2 *In Pselli commentariis Latinis in Physica Aristotelis a. 1554. In Etymologico magno Græco 1541. &c.* 3 *In commentar. Olympiodor. ad Meteor. Arist.* 4 *a. 1556. a. 1564. quas viderim.*

consulamus. Est enim inscriptio epistolarum hujusmodi; *Venetiis in ædibus hæredum Aldi Manutii, & Andreæ Soceri mense Octobri* MDXXXIII. Sed alios libros leges cum nota anni ejusdem, sed priorum mensium. Atque ut omittam Ciceronis Rhetoricos libros cum inscriptione a.MDXXXIII. *mense Martio*, sive quia anni initium apud Venetos mense Martio dubiam facere notam anni potest, sive quia, non tam nova editio, quam vetustioris, idest anno 1521. renovatio quædam censeatur (est enim eadem non modo forma facta, sed paginis sibi perpetuo respondentibus) quid dicemus Decadi quinctæ Livii, ubi legitur *Venetiis in ædibus hæredum Aldi Manutii Romani, & Andreæ Asulani Soceri mense Majo a.* MDXXXIII.? quid Pontani carminibus, ubi post versus inscriptos de laudibus divinis pariter extat, *Venetiis in ædibus hæredum Aldi Manutii, & Andreæ Soceri mense Augusto A.* MDXXXIII. Sed Zeno nimirum in errorem (si ideo errasse existimetur) inductus est a nuncupatoria illa epistolarum Ciceronis epistola, ubi, post artis typographicæ commendationem satis uberem, addit Paullus; ut ea summam animo suo jucunditatem attulit, quod maximum decus pepererat, sic contra nunc dolorem haud sane mediocrem exhibere; *quod a nobis*, inquit, *aliquamdiu neglecta, præsertim eo tempore, quo retinenda diligentius fuerat, fortasse aliquam vulgo non optime de nobis existimandi materiem dedit: quod ego tamen ipsum æquiore animo ferrem, & tamquam in transcursu dissimulare possem, nisi aliena hæc culpa nonnullas avitæ nostræ laudi, & gloriæ tenebras offudisse videretur, quam antea pater Aldus dum laboranti rei litterariæ opem fert, primum sibi maximam, deinde nobis etiam, quos ille genuit, haud minimam quæsierat; qui certe cum optimis artibus & studiis tantum attulerit præsidii, quantum hodie studiosi fere omnes intelligunt, dignus omnino videri poterat, cujus non modo rei, sed etiam nominis hæredes essemus. Atque*
hæc

hæc quidem causa potissimum effecit, ut ad delendam injustæ notæ maculam in hanc me rationem darem; cum alioqui magis animus ad otium, aut institutum aliquod nostris studiis accomodatius inclinaret..... Itaque cum de suscipienda provincia tandem mecum ipse constituissem, primos labores, & vigilias nostras, ad emendandas Ciceronis epistolas, quas familiares vocant, conferre volui; a quibus potissimum, ut auspicarer, multæ scilicet rationes hortari me videbant: additque, se Baptistæ Egnatii hortatu atque præceptis confirmatum, hoc ipsum quicquid erat operis suscepisse. Qui hæc dumtaxat, neglectis a Manutio editis libris, leget, idem fortasse, quod Zeno, existimabit. Verum si illa ipsa attenctius, & libri hujusmodi inspiciantur, constabit, familiares Ciceronis epistolas, animi destinatione, cura, labore, atque emendationis studio majore primum Paulli opus fuisse, primum verò præcise atque absolute non fuisse: hoc enim libri quos diximus edocebunt; illud autem suadebit, quod ibidem Paulus subjungit, in Epistolarum familiarium castigatione, plus minus, octo menses consumpsisse, dum ad duodecim exemplaria magno cum labore conferret, quæ diligenter undecunque corrogata, hunc in usum jam per biennium sibi compararat. Neque hic est omittendum, quod pariter in ea dedicatione testatur, præter Egnatium, quem miris laudibus hominem extollit, magno sibi adjumento fuisse Johannem Pierium Valerianum, Lazarum Bonamicum, Benedictum Lampridium. In epistola vero nuncupatoria operum Lactantii scripta a.1535. Honoratum Faitelium.

6. Primos hos Paulli, & Manutianæ officinæ fructus, alii sunt, vel eodem anno [1], vel continentibus annis consecuti. Atque eo ipso anno Italicos etiam Scriptores vulgare

[1] *Ut Ovidii Fasti &c.* Venetiis in ædibus hæredum Aldi, & Andreæ Soceri mense Decembri MDXXXIII. &c.

gare aggreſſus eſt, Petrarcam [1], & Balthaſarem Caſtilionem [2], cujus aureum librum ſæpius poſtea typis ſuis emiſit. Anno vero proximo, quo Valerium Maximum [3], auctores de Venatione [4], alioſque latinos Scriptores vulgavit, adjecit quoque animum ad Græcos; initio facto a Themiſtio; quod Victor Trincavellus Gaſpari Contareno nuncupans eum librum affirmat; ejuſque verba, quoniam illud quoque, quod nos ſuperius de controverſiis cum Turriſanis augurabamur, confirmant, nos hic ponemus: itaque ait; *Cum præclara illa & celebris Aldi Manutii officina, quæ ſemper bonorum librorum elegantem ſuppellectilem viris ſtudioſis, ut copioſe, ita feliciter ſubminiſtravit ..... ob varias ejus morte, & mox Andreæ Aſulani Soceri, ut fit, ſubortas perturbationes, non ſine maxima litteratorum omnium jactura aliquot annis fere deſtituta, atque, ut ita dixerim, jam clauſa*

1 Impreſſo in Vinegia nelle caſe degli eredi di Aldo Romano, e d'Andrea Aſolano nell' anno MDXXXIII. del meſe di Giugno: *quam editionem optimam vocat Vulpius*. 2 Il libro del Cortegiano del Conte Baldeſar Caſtiglione. In Venetia nelle caſe delli Heredi d'Aldo Romano, e d'Andrea d' Aſola ſuo Suocero nell' anno MDXXXIII. del meſe di Maggio. *Alias editiones vidi*, In Vinegia nell' an. MDXLI. in caſa de' figliuoli di Aldo. *Item a.* MDXLVII.

3 Venetiis in ædibus hæredum Aldi, & Andreæ Soceri menſe Martio an. MDXXXIV. 4 *Gratius, M. Aurelius Olympius Nemeſianus &c.* a. MDXXXIV. menſe Februario. *Nefas puto, omitti hic quæ in commendationem Paulli habet Georgius Logus in epiſtola horum auctorum dedicatoria Antonio Fuccaro*; Hos itaque tres, quos diximus, auctores, mi ſpectatiſſime Antoni, cum in apertum, ut referrem, in animo mihi eſſet, idque Venetiis in officina, quam Aldus Manutius Romanus vir diligentiſſimus, & inſigniter eruditus, deque renaſcentibus bonarum litterarum ſtudiis præclare meritus elegantiſſimam, & nobiliſſimam inſtituit; quæ cum annis jam aliquot certis de cauſis otioſa quieviſſet, hoc tempore eam cùm aliis rebus, tùm vero pulcherrimis characteribus renovatam Paulus Manutius Aldi filius moderatiſſimus juvenis, & litterarum ſtudiis, ac honeſtis moribus egregie ornatus, paternæque virtutis, & inſtituti hæres & imitator inſtauravit: in qua re conficienda ſummi, & præclariſſimarum artium doctrina celeberrimi, & inſtructiſſimi Johannis Baptiſtæ Egnatii conſilio, opera, & induſtria plurimum ſe fatetur adjutum. Cum igitur ad editionem illam Paullus ipſe, qua eſt humanitate, operam mihi ſuam deferret &c.

ſa eſſet ; ſuis tandem rebus compoſitis eorum filii . . . . eam aperire , ac etiam , quoquomodo poſſint , clariorem reddere decreverunt ; atque ita , cum Latinis libris quam caſtigatiſſime excudendis manus jam admoviſſent , Græcos etiam . . . . . emittere ſtatuerunt . . . . . inter quos . . . . . Themiſtii . . . . . non ſolum Philoſophicas paraphraſes , ſed orationes quoque primùm excudere animo conceperunt . Themiſtium poſtea hoc ipſo anno Iſocrates , Ætius medicus conſecuti ſunt . In his vero libris edendis partim præfationes Paullus adjecit ſuas ; quarum nonnullas in his poſtea recognoſcendis vulgandiſque omiſit [1], partim Aldi patris illas retinuit [2], partim etiam Aſulanorum [3] admiſit .

7. A. MDXXXV. Paulus Romam adductus eſt ; *Ecce me neſcio quis* (ait Saulio [4]) *homo certe ſatis fortuna felix præmiis commotum, & blanditiis captum atque irretitum Romam abduxit , ubi cum aliquot menſes , non in iis quæ ſemper amaveram litterarum ſtudiis , ſed inani officiorum genere conſumpſiſſem; & ille, quem ſecutus eram, montes aureos pollicitus, vix minima præſtaret ; collegi ipſe me ; neque ſolum ſtudiorum meorum , quæ intermiſeram potius , quam dimiſeram , verùm etiam rei familiaris , cui niſi conſulerem , ipſa quoque jacere ſtudia neceſſe erat , habendam mihi rationem duxi ; quo conſilio in patriam reverſus , retuli me omnino ad veteres meas tùm legen-*

1 *Omiſit nuncupatoriam Valerii Maximi Bernardo Georgio ; Lactantii edit. a. 1535. Germano Minadoo ; item Euſtratii in Ethica Ariſtotelis Georgio Selvæ Epiſcopo Vaurenſi , & Gallorum Regis apud Senatum Venetum Legato . Nonnullas etiam paulum immutavit : atque ita præfationis ad Sannazarii opera latina edita a. 1535. clauſulam omiſit , verbaque nonnulla aliter, atque ibi erant, poſuit .* 2 *In Juvenale, & Perſio edito a.* 1535. menſe Martio . *In Iſocrate Græce edito a.* 1534. menſe Julio . *In Johannis Grammatici commentariis ad poſteriora reſolutoria Ariſtotelis Græcis a.* 1534. menſe Decembri &c. 3 *In libro Balthaſaris Caſtilionei :* Franceſco Aſolano alle gentili donne . Veggendo io , valoroſe Madonne , il Cortigiano del Conte B. Caſtiglione altre volte da me mandato fuori &c. 4 *lib. 1. ep. 3.*

legendi, *tùm ſcribendi exercitationes*. Quis ille homo fuerit, qui Paullum adeo fefellit, in multis ſuſpicionibus meis, nihil proferre certo poſſum. Nec tamen verum eſt inaniter omnino Romanum iter a Manutio ſuſceptum fuiſſe. Hoc enim lucri fecit, ut ſibi demereretur viros duos egregios, & ſingulares, quos beneficentiſſimos ſemper atque amantiſſimos expertus eſt, Marcellum, dico, Cervinum, qui Pontificatum adeptus Marcellus II. dictus eſt, & Bernardinum Maffæjum, quem vivum impenſe laudat, cum ei de Epiſcopatu gratulatur [1]; mortuum vero acerbiſſime lamentatur [2]. Marcello verò quam eſſet ipſe devinctus, declarat in epiſtola, quam Venetias jampridem reverſus dedit a. 1539. De inita cum his conjunctione atque amicitia, aliiſque fructibus, quos ſibi Romana peregrinatio attulerat, multa ſcribit Mario Nizolio [3]. Nam ubi dixit, Alexandrum Farneſium a ſe adoleſcente (erat autem Paulus XXIII. annos natus) Romæ cognitum atque obſervantia ſingulari cultum, ſubdit; *Quo quidem tempore vehementer Urbs ipſa excitavit me atque acuit in ſtudio liberalium diſciplinarum, aſpectu ipſo antiquitatis, & multiplici ac varia hominum eruditorum ſcientia; ſed ut ingenue vereque fatear, proprie me expolivit aula Farneſii moribus ac litteris; cum viverem conjunctiſſime ac familiariſſime cum duobus præſtantiſſimis viris Marcello Cervino, & Bernardino Maffæjo, quorum alterum Pont. Maximum, alterum Cardinalem, utrumque immortalitate digniſſimum adverſa bonis artibus iniqua mors eripuit*. Amicitiam etiam inter Paullum, & Annibalem Carum, hoc opinor tempore, ſtudiorum atque ingenii ſimili-

1 *Epiſt. latin. lib. 1. ep. 8. qua tamen diem adſcriptum habet in edit. Venet. apud Aldum a. 1580. & in alia ap. Hieronymum Polum a.* 1588. Kal. Maji MDXLII. *At Ughellus in Populon. Epiſc. creatum Epiſcopum ait primo Maſſenſem a.* 1547. die 2. Martii (*ut habet editio Ughelliana vetuſtior to. 3. pag. 804. recent. die 12.*

2 *lib. 1. lat. ep. 3. Ital. lib. 2. ep. 9.*

3 *lib. 2. ep. lat. 3.*

militudo conciliavit. Nam ſcribens xv. Cal. Mar. a. 1555. Manutius [1], ante xx. annos amicum huic factum affirmat. Anno MDXXXXI. jam in patriam reductum, conſtat ex præfatione ſive epiſtola Georgio Selvæ, qua Euſtratii commentarios in Ethica Ariſtotelis illi dedicavit, deditque *Venetiis* a. MDXXXVI., ut ibidem adſcriptum eſt. Patriæ verò reſtitutus ita ſe retulit ad veteres legendi ac ſcribendi exercitationes, ut hinc earum initium repetendum ſignificet ſcribens Paulo Contareno: vigeſimum enim earum annum, eo anno 1556. computat [2].

8. Addit vero in ſuperiore illa epiſtola Stephano Saulio, ſatis ſe in domeſtica re conſtituenda, & in emendandis antiquorum libris fuiſſe occupatum: & nihilominus acceſſiſſe curam laboremque *erudiendæ duodecim nobilium adoleſcentium Academiæ*; in eaque triennium conſumpſiſſe. Si ut numerum, ita & nobilium adoleſcentium illorum nomina Paullus prodidiſſet; non ea nunc deſideraremus, quæ ſunt incognita. Auguror, in his fuiſſe, & Matthæum Senaregam, cujus *convictum, & contubernium* commemorat in dedicatione epiſtolarum familiarum Ciceronis, domique ſuæ eum receptum, atque eloquentiæ ſtudiis eruditum narrat; & Paullum Contarenum. Nam huic poſtea a. 1556. ſcribens; *Te vero*, ait [3], *qui mecum in iiſdem ædibus per triennium fere vixiſti; qui quicquid es, de meorum conſiliorum præceptorumque fonte fluxiſti; cujus a laude, mea laus quodammodo pendet, te, inquam, mi Paulle, quantum in me erit, errare non patiar; teque, coactus amore, & officiis tuis hortari nunquam deſinam, ut in veram ac ſinceram eloquentiæ formam, cujus ego tibi excellentem pulchritudinem duorum veterum*

1 *ep. Ital. lib.* 3. *ep.* 53. 2 *lib.* 1. *ep.* 11. Vides me ipſum . . . . nullum pene diem intermittere, quin aliquid latine ſcribam; cum tamen ex quo lapidem hunc volvo annus jam vigeſimus abierit. *Scripta eſt epiſtola a.* 1556. *alibi, ut dicemus, notam habet anni* 1554. 3 *lib.* 1. *ep. lat.* 11.

terum Oratorum exemplo sæpe demonstravi, tuæ mentis oculos acriter intendas; eamque tibi a me veris, ut arbitror, lineis designatam, ut aliquando tuis scriptis quasi coloribus coneris exprimere. Ceterum cur hoc illi nomen fecerit, atque Academiam vocaverit, non tam credo fuisse causam, quod simul omnes ad eloquentiam exercerentur [1], quam quod patris Academiæ memoriam renovare vellet, atque institutum etiam aliquando revocare; quod in emendandis veteribus libris atque illustrandis præcipue occupabatur: quare etiam in illis vulgandis ejus Academiæ mentio fiebat [2], aut ex Academia prodire dicebantur [3]: constabatque viris ea ætate doctissimis atque eruditissimis, quos hanc corrigendorum Scriptorum suscepisse provinciam vel ex unius Aldi præfationibus constat [4], atque etiam ex subscriptionibus librorum: nam Lucretio a se emendato subscribit Avancius; *Hieronymi Avancii Veronensis ingenio, & labore:*

1 *De nomine Academiæ ejusque nominis usu V. Quadrium hist. Poes. to.1. lib.1. dist.1. cap.2. part. 6.* 2 *Aldus præfat. ad Herodot. a.1502.* Has novem musas Herodoti tibi dono damus....., quæ multis exemplaribus castigatæ emittuntnr ex Academia nostra in manus studiosorum &c. *In Præfat. ad Sophoclem a.1502.* Sedentibus nobis his brumæ frigoribus in hemicyclo ad ignem cum Neacademicis nostris &c. Quamobrem septem Tragœdias Sophoclis parva forma..... sub tuo nomine volui ex Neacademia nostra prodire in publicum; *& in fine*, Venetiis in Aldi Romani Academia mense Augusto MDII. *In Præfat. ad Euripid. a. 1503.* Mille & amplius boni alicujus auctoris volumina singulo quoque mense emittimus ex Academia nostra. *In Præfat. ad Homer. Græc. inscripta Hieronymo Aleandro*; Homeri Iliadem Ulysseamque cum ceteris ejusdem Poetæ sub tuo nomine exire ex Academia nostra voluimus. 3 *In Xenoph. Hellanic. &c.* In Aldi Neacademia a. 1503. *In Ovidii Fast. &c.* In Academia Aldi a. 1503. *In Gregorii Nazianz. Carminibus a. 1504.* Ex Aldi Academia. 4 *Vide Præfat. in Quintil. ubi scribens Jo. Baptistæ Rhamusio*; Quemadmodum superioribus diebus in Quintiliano a te est factum; quem dum cursim recognosceret Naugerius noster.....assiduus illi adjutor hæsisti &c. *Præfation. Egnatii in Lactantium, ubi de Aldo*; Ille igitur aliis alia, mihi Cœlii Lactantii Firmiani VII. Institutionum Divinarum libros, & reliqua disertissimi Christianorum viri monimenta corrigenda tradiderat &c.

bore: quem ego Avancium [1] aliis ejus Academiæ addendum puto [2], quos Zeno [3], Quadrius III. [4], aliique nominarunt. Hac novæ Academiæ cura ſolutus erat Paullus extremo anno MDXXXVIII. quo Venetiis egreſſus peregrinatus eſt in alias urbes, ut Bibliothecas luſtraret, & quæ nanciſci poterat operis ſui adjumenta perquireret. Extat Annibalis Cari epiſtola ſcripta hoc anno MDXXXVIII. [5] menſe Decembri, qua epiſtola vir doctus cum amiciſſimo homine Paullo conqueritur, eum ſe furtim ab amicis ſurripuiſſe, & quin ullus omnino quid rei eſſet cognoſceret, in Cæſenatem ſe bibliothecam abdidiſſe, & quaſi mortuum intuliſſe. Si jam aliquot menſes effluxerant, ut ibidem Carus ſignificat, dum hoc Manutius fecerat; neceſſe eſt triennium illud auſpicemur anno MDXXXV. Anno ergo illo Roma Paullus redierat, jamque erat fortaſſe Venetiis menſe Septembri, quo Sannazarii carmina vulgata ſunt [6]; Romanum vero iter ſuſcepit poſt Martium menſem, quo Lactantium cum præfatione illa ſua, Juvenalem, & Perſium emiſerat.

9. An-

1 *Colligo id ex epiſtola Avancii ipſius Valerio Superchio, præmiſſa editioni Lucretii Aldi* (*cui ſubſcriptus, ut dixi, Avancius reperitur*) menſe Decemb. MD. *in qua epiſtola Superchium rogat, ut Vincentio Quirino* legendas, & caſtigandas commendet; *additque*; Pili enim faciam quicquid alii maligne irridebunt, aut invidenter vellicabunt, ſi tecum hunc Academiæ noſtræ aſſertorem, approbatorem, ſubſcriptoremque nactus fuero: *poſtea vero Aldum impenſe laudat*; *concludens*, veſtris igitur ſtudiis Aldo aſſidente, labores noſtros bonis non ingratos fore ſperamus. *Vide & ibidem epiſtolam Aldi ipſius Cardinali Carpenſi, & in Catull. &c. Antiquos vero Scriptores Aldo, ſive Aſulanis petentibus emendandos ſuſcepiſſe, ipſemet teſtatur ad Auſonium edit. a.*1517. Ecce Andreas Aſulanus . . . . meamque opem implorat.

2 Alberto Pio, Andreæ Navagero, Petro Bembo, Danieli Rainerio, Marino Sannuto, Angelo Gabrieli, Scipioni Carteromacho, Eraſmo Roterodamo, Jo. Baptiſtæ Egnatio, Benedicto Rhamberto, M. Muſuro, Benedicto Tirreno, Andreæ, Federico, Franciſco Torreſanis. 3 *in V. Aldi.*

4 *hiſtor. Poeſ. tom.*1. *pag.*108. 5 *Vol.* 1. *ep.*37. *edit. Comininiana.*

6 Venetiis in ædibus hæredum Aldi Manutii, & Andreæ Aſulani Soceri menſe Septembri MDXXXV.

9. Annus MDXL. notabilis eſt in Paulli vita, quod eo anno diſſuta eſt ſocietas Manutiorum, & Torreſanorum. Apoſtolus Zeno [1] eam perduraſſe affirmat ad annum 1554., quo ait nova quadam nota editos libros ſignatos, videlicet *In ædibus Paulli Manutii Aldi filii*. Sed mihi quidem alio ſpectare clauſula illa videtur; atque id quod nunc volumus alia ſubſcriptione ſignificari *Apud Aldi filios*; quam primùm vidi in orationibus Ciceronis anno 1540. [2] editis; quæ rurſus in iiſdem cuſis a. 1550. repetita eſt: in conſequentibus vero annis 1542. &c. ſæpius eamdem inveni [3]; atque etiam inſigne illud Aldinum paullo immutatum; nam ornatius aliquanto anchora cum Delphino ſculpta eſt, adſcriptumque ad latera *Aldi filii* [4]. Sunt vero hi præter Paullum noſtrum Manutius natu maximus, atque Antonius; Antonium latinis litteris, noſtriſque his vulgaribus eruditum fuiſſe, oſtendunt nonnulla, quæ ejus habemus. Cum enim Paullus clarorum virorum epiſtolas Italice ſcriptas collegiſſet, Antonius alterum librum adjecit, dedicavitque Paulo Trono [5]: Pere-

1 In vita Paulli *ad a.* 1529. *pag.* XIII. 2 *tom.* 1. apud Aldi filios Venetiis MDXL. menſe Octobri. *An ſuperiorum annorum ulla hujuſmodi in Manutianis libris extet ſubſcriptio, fateor me ignorare.* 3 *A.* 1541. *to.* 3. *orationum Ciceronis. In libro Balthaſaris Caſtilionei.* Il libro del Cortegiano. In Vinegia nell'Anno MDXLI. In caſa de' figliuoli di Aldo. *A.* 1542. *in Danielis Barbari commentationibus in Porphyrium, & in commentariis in epiſtolas Pauli ad Rom. & ad Galatas. A.* 1544. *in collectione epiſtolarum Italicarum*; In Vinegia nell'anno MDXLIV. in caſa de' figliuoli di Aldo. *A.* 1545. *in libro Bartholomæi Riccii de Imitatione; in verſione epiſtolarum familiarium Ciceronis. A.* 1546. *in libro Liburnii inſcripto*; Le occorrenze humane. *In Scipionis Capycii libris de principiis rerum; ubi & inſigni anchoræ adjecta inveniuntur verba*, Aldi filii. *In Philippi Ecphraſi in Horatium. In* Pretioſa Margarita Novella de Theſauro ac pretioſiſſimo Philoſophorum lapide. *A.* 1547. *in Medicis antiquis. A.* 1548. *in verſione rurſus edita epiſtolarum Ciceronis.* 4 *Vidi in libris minoris forma, id. ut ajunt, in* 8. *ab a.* 1546. *In libris maxima forma, ſive in fol. ab a.* 1551. *in hiſtoria Veneta Bembi. Hos ego vidi: erunt fortaſſe antiquiores.*

5 *In editione Veneta a.* 1554. *qua tamen omiſſa eſt in editione a.* 1564.

Peregrinationes etiam a Venetis hominibus factas VII. edidit [1]: denique Vico atque Goltio antiquos nummos indagantibus subsidio atque adjumento fuisse, doctissimus eruditissimusque Senator Marcus Foscarenus testatur [2]. Uxorem duxit Antonius, ut ex Paulli litteris constat [3]: ex quibus etiam habetur, vix adolescentia egressum fortuito quodam casu (qualis ille fuerit non explicat, sed alibi [4] juventutis erratum vocat) solum vertere coactum fuisse. Compositis postea rebus, permissum est patriam reverti. Cum verò lex lata esset, qua recens data beneficia abrogabantur, Venetiis rursus detrusus, trienniumque procul a patria exulabat, cum Paulo Ramnusio scribebat Paulus VI. Id. Aug. an. 1555. jamque anno superiori 1554. Bononiæ constiterat [5], eoque Paullum, optimis a Bononiensi Senatu propositis conditionibus, evocabat [6]. Manutius frater natu maximus (ut de eo quoque aliquid dicamus) Ecclesiæ se addixit, & sacerdotium obtinuit; pro quo cum litteræ datæ essent Francisco Venerio Paulus gratias agit [7]: nec vero non mire eum diligebat Paulus, ut litteræ quas ægrotanti dedit, ostendunt [8]. Quod spectat ad Turrisanos, non incelebris fuit eo tempore Hieronymus, qui in libros Ciceronis Oratorios præfatur [9], & in Cæsarem [10], ubi una cum suis fratribus avitum aggressum se esse dicit munus tueri, ut optimos quosque libros, qua possit maxima diligentia, evulget. Fusius vero idem, cum luculenta testificatione benevolentiæ in Paullum, declarat in præfatione, sive in epistola nuncupatoria Rhetoricorum Ciceronis Hieronymo Contareno; *Suscepimus autem*, inquit, *nos quoque avitum munus, & id renovare, quantum vires nostræ ferent, contendemus, quod*

1 *De quo opere Cl. Marcus Foscarenus de Venet. litter. pag.434.*
2 *ibid. pag.386.* 3 *Ital. lib.3. ep.1. edit. Pisaur. a.1556.*
4 *ibid. lib.3. ep.17.* 5 *ibid. lib.3. ep.18.* 6 *V. epist. ibid. lib. III. 29. & I. 9.* 7 *ibid. lib.2. ep.36.* 8 *ibid. lib.3. ep.37.*
9 *V. edit. Venet. a.1569.* 10 *edit. eodem anno.*

quod primus Aldus senior, nunquam satis laudatus, atque in posteritatem officiosissimus sustinuit, ut optimos quosque libros, nulla vel laboris, vel sumptus ratione habita, ederemus. Curabimus nos quidem, quantum in nobis erit, ut quod tanquam patrimonium gloriæ sibi relictum accepit, & auxit Paullus Manutius, quem non solum mirifice diligo, sed etiam maxime observo, nos quoque pro virili parte Andreæ avi, & Francisci parentis nomini, & memoriæ consulamus, ne quod Manutius patruelis noster, pie simul ac summa cum laude fecit, nos turpiter atque ingrate neglexisse videamur. Stimulavit sane nos ad hoc ipsum capessendum munus, familiæ quoque nostræ existimatio: quod non modo nos summo cum dolore, sed omnes boni, & bonarum litterarum cupidi jam cognoscerent, Aldinos libros, summis pridem vigiliis a Paullo Manutio emendatos, qui nunc Romæ septennium jam vivat, & doctrinæ atque virtutis suæ præmia uberrima percipiat, paulatim illo pristino nitore spoliatos, atque ita in pejus delapsos esse, ut citra nominis Aldini jacturam ferri amplius nequaquam posse putarimus. Hunc locum etsi aliquanto diffusiorem, proferre placuit, ut disjuncta fortunarum, disruptam animorum non fuisse societatem inter Manutios, & Turrisanos, pateret; quod & litteræ etiam Paulli ipsæ testantur [1]. Itaque hi Manutianum anchoræ insigne [2], & Aldinæ Bibliothecæ memoriam retinuerunt. Bernardus vero Turrisanus idem faciebat Parisiis, ut ex subscriptionibus pariter librorum [3] constat.

10. Sed

1 *Vide epist. Ital. lib.* III. 15. *dat. a.* 1555. & I. 8. *eod. anno scriptam.*

2 *De Aldi his insignibus lege qua tom.*2.*pag.*43. *Annal. Typogr.*

3 *In Francisci Vergara de Græca lingua Grammatica. Parisiis* MDLVII. Apud Guill. Morelium in Græcis Typographum Regium, & Bernardum Turrisanum via Jacobæa in Aldina Bibliotheca &c. *Diu duravit hæc Aldina Bibliotheca. A.* 1581. *in Cornelio Tacito typis elegantissimis excuso insigne Aldinum invenitur cum inscriptione in fronte libri:* Parisiis apud Robertum Colombellum via ad D. Johannem Lateranensem in Aldina Bibliotheca A. MDLXXXI. *Sic etiam in Mureti commentar. in Catilinarias &c.*

10. Sed redeundum eſt ad Manutium: quamquam quæ hactenus perſecuti ſumus, minime his eum annis otioſum fuiſſe demonſtrant, ſed retinuiſſe hæreditariam provinciam a patre acceptam, ut egregie de litteris benemereretur. Atque illud præclare inter cetera ab eo excogitatum eſt, ut diverſorum clarorum Virorum epiſtolas populari ſermone ſcriptas, collectas, atque uno veluti corpore conclufas vulgaret; quod opus, omnium ipſum inſtituiſſe primum, laudatus Senator Marcus Foſcarenus aſſeveravit [1]. Inſtitutum vero ab ipſo opus Antonius frater, ut diximus, auxit, & amplificatum poſtea eſt etiam addito tertio libro. Anno 1546. uxorem duxit Margaritam Hieronymi Odoni filiam, ſororem Caroli & Rinaldi. Hunc, ideſt Rinaldum *Presbyterum* [2] Paulus vocat, & tria minora ſacerdotia, ſive beneficia, ut appellant, fuiſſe eidem collata ſignificat Cardinali Carpenſi [3], atque ibidem, miros in ſtudiis progreſſus habere affirmat. Extat Rinaldi hujus Philoſophica oratio de animæ immortalitate edita a. 1557.; eumdemque antiquitatis cognitione ornatum, qui Vico & Goltzio veteres nummos ſubminiſtraverit, arbitratur vir doctiſſimus Marcus Foſcarenus [4]. Carolo ſcribens Manutius [5], cariſſimum ſibi eum eſſe teſtatur; de utroque vero hæc habet in epiſtola Bartholomæo Riccio [6]; *Fratres habet uxor mea duos, quos ego ambos unice diligo; contraque ipſi mihi ſingularem non modo benevolentiam, verum etiam obſervantiam præſtant: probi ſunt adoleſcentes, ingenio, modeſtia, virtute etiam ornati, una re minus laudandi, quod inter ipſos parum convenit; orta eſt inter ipſos poſt obitum patris de hæreditate diſſenſio; inde lis, inde odium. Quod niſi ego me interponerem; niſi utrumque prenſarem, rogaremque per parentis manes, per ſolitudinem matris, per exiſtimationem familiæ;*

1 *Hiſt. litt. Ven. pag.455.* 2 *lib.2. ep. Ital. 48.* 3 *ibid. ep.51.*
4 *Hiſt. litt. pag.386.* 5 *lib.3. ep. Ital. 47.* 6 *lib.2. ep. Lat. 5.*

conflictarentur assidue turpibus judiciis, gravi jactura famæ, magno rei familiaris detrimento. Ergo ex horum sorore Margarita Paullus suscepit primò Aldum, cui Genethliacon scripsit nobilis poeta Petrus Angelius Bargæus, misitque Regio cum epistola, quæ inter Manutianas Italicas nunc quoque legitur [1], cui epistola quæ hanc ibidem consequitur Paullus respondet. Sed mirum est mitti XVI. Cal. Decembris anni MDXLVIII. nam idibus Febr. A. MDXLVII. natum esse Aldum, idem postea testatus est in epistola præfixa Ciceronis libro, *De optimo genere Oratorum*, ubi legitur: *Venetiis Idibus Februar.* 1583. *more Veneto* (erat enim annus communi more 1584.) *quo ego die* 38. *ingredior annum*: Et in epistola præfixa Censorino *Venetiis Idib. Februar. a.* 1580. (more scilicet Veneto, communi a. 1581.) *qui mihi primus dies est anni* 35. Addo epistolam Paulli Simoni Thomæ [2] scriptam mense Aprili a. 1550. ubi ante triennium Aldum natum affirmat; item aliam Senaregæ [3], in qua narrat, revocasse se Aldum domum, quod novem ferme annos expleverit. Data est autem epistola III. id. Januarii a. 1555. more Veneto, quem ferme sequitur in epistolis suis Paullus. Hæc vero omnia in alium annum, quam eum quem diximus, convenire minime possunt. Quam in ejusdem rei testimonium adduxit Zeno clausulam epistolæ Aldi in *Veterum notarum explanatione*, rem conturbare potius, quam confirmare posse videtur. Ait enim; *Venetiis* MDLXVI. (non 1556. ut errore, puto, typographi Zeno) *Ibibus Februarii, qui mihi primus dies est anni* XIX. Sed apparet, hic quoque typos errasse, & legi debere XXI. resque optime conveniet. Filiolo Aldi nomen, avi scilicet sui, cur esse voluerit, explicat pater amico [4], nimirum hujusmodi nomine quod seniorem illum Aldum revocaret in mentem, quoque ad bonarum

1 *lib. 1. ep. 23.* 2 *ibid. ep. 34.* 3 *ibid. lib. 3. ep. 22.*
4 *lib. 2. ep. Ital. 34.*

rum artium studium excitaretur, aures circum sonarent: ex qua etiam epistola discimus, ad illum diem VII. Id. Aprilis a.1550. unicum hunc filium habuisse Paullum; atque in ea urbis parte habitasse, quæ vulgari nomine *Giudeca* dicebatur. Sed paulo post, alterum mater concepit, litterisque ad Bargæum scriptis [1] V. id. Decemb. quarto jam mense esse gravidam Paullus narrat; ubi & de Aldi ingenio, & corporis firmitate, paterna quadam animi mollitia delinitus lætatur. Filiolo postea auctum Paullum nusquam lego, nec dubito tamen; atque in tanto silentio hanc habeo suspicionem, filiam tunc ei natam esse, de'qua collocanda sæpius postea in litteris suis agit. Quam vero Paullus fuerit in Aldo educando diligens, solicitusque, ne aut pravis moribus animum inficeret, aut perversa in litteris institutione errorem aliquem imbiberet; declarant litteræ cum Senaregæ, quas nominavimus, tum eæ, quas Hieronymo Odoni Socero dedit, quibus eum illi enixe commendat [2]. Neque hic omitti debet, a.1547. adjecisse Paullum animum ad Romanas antiquitates explicandas; ut ipse post, cum librum de legibus ederet, significavit; ad quod etiam opus perficiendum eum hortatur Silvester Aldobrandinus in egregia illa [3] epistola, quam Paullo VII. idus Januarii a.1548. scripsit.

1 *Ibid. ep.* 39. Io sto bene, la Dio mercè, & il mio e dalla vostra musa celebrato Aldino non solamente parla, ma legge assai acconciamente, e mostra di dover havere, quel che vorremmo, ingegno e gagliardia di corpo.

2 *lib.* 3. *ep. Ital.* 10. 3 *En ejus particulam dignam, quæ hic inseratur, quod cum Aldi laudibus præclara vitæ præcepta contineat.* Non vorrei, che v' ingannasse una certa falsa apparentia delle cose del Mondo, & di una populare opinione, ma da savio consideraste, quanti Vescovi, quanti Cardinali, quanti Signori temporali son vivuti in somma felicità, vivente l' onorato padre vostro; i quali per la maggior parte, se non tutti, sono sotterrati in un eterno oblio e dimenticanza de gli uomini: dove quella virtuosa ed onorata memoria di M. Aldo vive, e viverà sempiternamente negli animi de' più virtuosi ingegni, e più sublimi, finchè saranno in pregio le buone lettere; le quali in gran parte si riconosceranno dall' industria e dili-

II. Sæpius Paullum Romam cogitasse, sæpius etiam Romanum iter postremis præsertim annis ingressum esse constat. A.1543. iterum eò venisse, tertiò verò decennio post a.1553. scribit Apostolus Zeno. In litteris scriptis VI Cal. Jun. a. 1550. certiorem facit Paullus Hieronymum Dolfinum [1] mense medio F bruario se discessurum Venetiis, & Romæ futurum ad medium Majum; additque breviorem hac ratione Romanam commorationem instituere, quam postulet amor in Bernardinum Maphæjum suus, & in Octavium Pantagathum. In editione Veneta epistolarum Italicarum Paulli facta a. 1560. epistola Andreæ Lauredano de veteribus numis eidem parandis [2], legitur data Romæ VII. idus April a.1552 ut necesse sit, Manutium etiam hoc anno Romæ ponere. Verùm, si postremum annum excipias, idest a.1553., de Romanis omnibus peregrinationibus aliis annis institutis, nullum ego proferre possum certum monumentum. Quivis enim novit, quam multa sint hominum cogitata, quæ inopinatis sæpe causis intercurrentibus, aut mutata voluntate, infecta relinquunt. Itaque quod volue-

genza sua. Et io che ho esperimentato in questa fortuna il comandare quasi del continuo alle più nobili città e provincie d' Italia, come fo ora a tutto questo Stato, essendo a piacer mio ed onorato, e temuto; non conosco vanità maggiore, che pascersi di vento, e fumo tale: & sommi avveduto, ogni altra cosa essere una continova peste de gli animi, e de' corpi di coloro, che reggono, che quella del potere col governo suo giovare ad altri, e difender l' innocenza dalle sfrenate voglie della corrotta natura de gli uomini in questo secolo. E siate certo, che in queste apparenti grandezze, fin che elle durano, sono travagli infiniti, dispiaceri senza numero, fatiche insopportabili con pochissima satisfattione; e finite, che elle sono, non se ne miete altro frutto che biasimi e calunnie, sotterrandosi il più delle volte le giuste e sante amministrazioni in un mare di false querele; torcendo l' attioni degli uomini, e dimostrandole fatte per altri fini &c. *lib.* 3. lettere volgari di diversi nobilissimi uomini *pag.* 74. *edit. Manut. a.* 1564.

1 *lib.* 2. *ep. Ital.* 42. 2 *pag.* 7. *lib.* 2. *ep.* 39. *Hujus epistolæ partem cum hac ipsa nota loci & temporis profert nobilissimus & eruditissimus Senator Venetus Marcus Foscarenus hist. litt. Ven. pag.* 386.

voluerit, quod etiam se paraverit, non continuo iter perfectum fuisse probat. Paulli verò testimonium in ea epistola a.1552. nullum est, si antiquior editio, qua etiam nos utimur [1], consulatur Pisaurensis a. MDLVI. Etenim non Romæ, sed Venetiis epistola data dicitur: nec verò est, quod Venetiis scribenti, cogitantique Romam convenire non possit; nisi mavis, a typographo, quod in numeris fieri facile est, peccatum esse, ita ut pro anno 1552., legendus sit annus 1553. De itinere Romano a. 1553. liquere debet. In epistola Francisco Coccio data Venetiis Prid. Cal. Mart. a.1553. more Veneto (idest communi supputandi more, a. 1554.) præterita æstate se Romæ menses circiter duos diversatum fuisse narrat [2]. Solere verò Paullum in hujusmodi epistolis annum non a Calendis Januariis, sed a mense Martio numerare, & ipse affirmat Mureto scribens (ut videre licet in iis quas vulgamus a.1559 scriptis v. id. Martii) atque etiam colligitur ex editis, præsertim ex iis, quibus Cardinalis Maphæii vicem dolet [3]: habent enim adscriptum diem IX. Cal. Febr. a.1553.; mortuum verò Maphæjum XVII. Calend. Augusti anni ejusdem 1553. ex epitaphio ejus constat, quod Ciaconius [4], Ughellus [5], aliique retulere [6]. Quamobrem ad hoc iter spectare puto epistolam [7], quam Roma scribit Roberto Gerundæ Nonis Maji, narrans in eo retinendo humanitatem trium Cardinalium Cervini, Poli, Maphæii. Postquam Roma reversus est Paullus, anno sequenti, idest 1554. filiolo auctus est, ut

 idem

1 *Per Bartholomæum Cæsanum pag.77. lib.3. epist.4.* 2 *lib.1. epist. Ital. 29.* 3 *ibid. ep.24.* 4 *tom.3. col.737.* 5 *In Episc. Populon.*
6 *Constituto obitus Maphæi huic diei officere videtur epistola Manutii ejusdem Hugolino Gualterutio ibid. lib. 1. 31. data XVII. Cal. Maj. anni 1553. nam in ea quoque Maphæi mors commemoratur. Sed vitiosum esse adscriptum diem vel ex eo patet, quod recens ex ea morte importatam sibi calamitatem deplorat lib.2. ep.29. & 30. datis XI. Cal. Aug. 1553.*
7 *lib.2. ep. Ital. 12.*

idem nunciat Octavio Pantagatho epistola data XVIII. Cal. Febr. [1], & X. Calend. Christiano ritu sacro baptismate perfusum, imposito Hieronymi nomine, Carnesecho [2]. Hic ille est Hieronymus, quem Ragusium missum in Dalmatiam, ut a Paullo Bosio institueretur, cum ejus urbis Archiepiscopus esset Beccatellus Manutio amicissimus, novennem mortuum luget in epistola Johanni Sambuco [3].

12. Hoc quod hauserat ex filiolo nato gaudium, suborta valetudinis incommoda extinxerunt. Erat Paullus gracili corpore, infirmisque viribus: quare Gabrieli Catiano scribens a. 1543. [4] ait valere se, sicut solet, hoc est etsi non optime, sic tamen, studiis ut frui liceat; idque si perpetuo detur, hac sua tenuitate contentum fore. Atque ibidem, illud etiam habet, quod est animi probi & temperati; illam firmitatem, illa athletarum latera se nequaquam appetere, neque sibi venisse unquam in mentem, de natura conqueri, quod corpusculo se finxerit imbecillo: *gratias agam potius*, inquit, *quod effecerit, ut omnibus pene horis adversæ valetudinis metu spectandu mihi ratio sit; & continentiam, quæ virtus est, aut certe ad virtutem ducit, cogar amplecti*. Tenuitate tamen illa, qua contentus erat, frui diu non licuit. Nam hoc ipso a. 1554., ut antea diximus, tertiana eum febris invasit. Sed alter fuit multo molestior morbus, quo se afflictum dolet, describitque Faustino Delphino litteris datis X. Cal. Jan. a. 1554. [5]; pituitam scilicet, qua vexatus diu fuerat, defluxisse in dexterum oculum, ejusque usum eripuisse. Sperat quidem se eo incommodo relevatum iri brevi; sed anno etiam insequenti illo eodem laborasse, liquet ex litteris, quas Prid. Id. Maj. a. 1555. Præsuli Carnesecho dedit [6], significans, morbum quam consueverat graviorem esse factum, & solum ante quatriduum relevari

1 *ibid. lib. 1. ep. 23.* 2 *lib. 1. ep. Ital. 24.* 3 *lib. 4. ep. Lat. 36.*
4 *lib. 1. ep. Lat. 9.* 5 *lib. 1. ep. Ital. 7.* 6 *ibid. ep. 5.*

vari illo cœpisse: ita nimirum, qui hujusmodi mos est morborum, minuebatur, & per vices veluti ingravescebat. Et Beccatello quidem scribit[1] v. Id. Febr. a. 1555. humorem, qui superiore anno largiter defluebat ex oculis, parcius nunc manare, & paulatim exsiccari. Sed necesse est dicere, iterum molestiorem ei factum; cum eodem anno VIII. Cal. Jun. rem veluti novam atque amico gratissimam futuram renunciet Octaviano Ferrario[2]; se nunc denique morbum, postquam cum eo multos menses pugnaverat, & sanguinem miserat, attritis quoque diuturnitate illius viribus, ut sæpius illi succumbere putaretur, devicisse: itaque destinasse animo, mense Julio ad balnea se conferre, & medio Septembri Romam. Quod destinaverat perfecisse, & Julio extremo discessisse Venetiis, ex epistola Davanzati quadam, quam Hieronymus Lagomarsinus vir diligentissimus elegantissimusque[3] vulgavit, liquet. Sed vere nihil nisi inducias a morbo illo suo impetravit. Etenim Prid. Cal. Dec. quod amicum non visat, excusationem affert[4] oculorum; quos habere infirmos jam annum affirmat. Anno etiam sequenti 1556. v. Calend. Febr.[5] eadem de causa prohiberi se dicit, quominus lucem videat; atque eadem est querela amicissimo viro Jasoni de Nores paullo ante, idest XIII. Cal. scripta[6]; pituita se ab aliquot mensibus affligi, quæ oculis insederit ita, ut pedem raro e cubiculo, nunquam autem domo efferat: sexcenta adhibuisse remedia, in primis vero severissimam victus parsimoniam, quæ efficere aliquid potuerit, non tamen omnia: quamobrem & lucem fugere, & quicquid morbum augere posse diceretur, litterarum studio excepto. Hoc etiam anno XV. Calendas Roberto Gerunda affirmaverat[7], biennium oculis laborare, conarique medi-

1 *lib. 3. ep. Ital. 42.* 2 *lib. 1. ep. 10.* 3 *Ad epistolas Julii Pogiani tom. 2. pag. 186.* 4 *lib. 3. ep. Ital. 48.* 5 *ibid. ep. 32.* 6 *ibid. ep. 28.* 7 *ibid. ep. 26.*

medicos a litteris eum avertere ; a se verò , ut eas dimittat , nunquam impetraturos , sed ut intermittat aliquo temporis intervallo . Ad hoc ergo tempus spectare credo , quod Hieronymi Faleti versus cum ederet a. 1557. eidem præfatur ; *De tuis autem erga me officiis quid agam pluribus ? Quæ cum & multa sint & maxima ; tum vero illud excellit , quod in hac mea satis diuturna oculorum valetudine , venire domum meam quam sæpissime , animumque meum , tristibus curis affectum , tuo aspectu ac sermone recreare solitus es* . Erat enim , quod alibi [1] idem testatur , *cum natura , tum valetudine & morbo subtristis* , nec facile se ad hilaritatem traduci sinebat . Cum melius se haberet , Venetias iterum reliquit , unde se abiturum Carolo leviro suo prædicit , jubetque cubiculum sibi parari hujusmodi , ut ventorum vim , & frigus arcere possit [2] . Si vera est nota temporis , quæ nunc in epistolis Manutii legitur (in ea enim quam ex diversis Scriptoribus collectionem instituit alia erat posita) ex plebe Sacii litteras mittit [3] Paullo Contareno , quibus se lætitia perfusum significat , quod in illam solitudinem ex hominum frequentia divertisset , atque ad ea quæ homini carissima sunt in vita uxorem ac liberos suos rediret . Asulæ etiam fuit : sed vix eò pervenerat , cum tota pœne ejus familia cœpit ægrotare , ut habet in litteris Fabio Stellæ [4] , atque in aliis Hieronymo Lippomano [5] : *Nunc* , inquit , *me cupidum urbis , tuique maxime ac paucorum tui similium , tenet tamen in his locis uxoris meæ morbus , de qua jactor varie tamquam fluctibus , modo spe , modo metu . . . . . . sed certe nimis acerbe fortuna mecum egit , quæ me , de me ipso , ut scis , ac de mea valetudine sollicitum , alienis etiam malis implicuerit . Asulæ quidem , oppido satis eleganti , ubi magnam pueritiæ meæ partem traduxeram , omnes mihi jucunditates , omnia gau-*

1 *lib.2. ep. Lat. 13.* 2 *lib.3. ep. Ital.47.* 3 *lib.1. ep. Lat. 11.* 4 *lib.2. ep. Lat.13.* 5 *lib.1. ep.16.*

gaudia, tum in fratris convictu, tum in veterum amicorum consuetudine fixeram: cecidit contra. Frater enim ægrotavit diu, neque dum firmus est: amicis autem qui possum frui, cum uxorem multorum dierum morbo conflictatam, nunc incerta vitæ spe animam trahentem, in oculis habeam? Uxore & fratre ægrotantibus, ipsum quoque affectum morbo jacuisse, in iisdem litteris Stellæ narrat, & Francisco Vargæ [1]; ubi etiam addit, jam se minus quam antea delectare, ac poene displicere cœpisse totum consilium illud de lacu Benaco incolendo; & Venetias cogitare. Et Venetias quidem rediit ea via, quam M. Antonio Nattæ describit [2]. Venetiis verò commoratum anno sequenti 1557. quamquam ejus amicissimus Annibal Caro id expeteret, ut Parmam se conferret [3], litteræ Christophoro Madrutio [4], & ea, quæ deinde narrabimus, declarabunt: volumus enim hic quæ ad morbum illum Paulli spectant, persequi omnia. Anno 1558. ingravescere rursus cœpit. De pituita Paulli scribit eidem Annibali Caro Joseph Pallavicinius [5]; & se affectum male ipse significat Silvio Antoniano lamentabilibus sane litteris [6]; *Jaceo nunc & langueo miserrime, nec mihi cæli mutatio profuit, nec novis remediis locus est, quæ jam omnia frustra consumpsi*; eodemque a. 1558. Stephano Saulio [7], ubi de uxoris morbo scripsit, hæc de suo; *Ego vexor acerrime anniversariis oculorum doloribus; quos sanare, cum jam pæne tentata sint omnia, humanæ artis esse non puto: remedia sunt ab illo uno, qui malis cunctis medetur, cælesti medico expetenda: is mihi optimam, ut spero, valetudinem aliquando restituet; si hoc minus, muniet me saltem ea virtute, qua res adversæ facile perferuntur.* Spectant hæc postrema ad hominis pietatem & patientiam demonstrandam: quam quidem Deus, resti-

1 *ibid. ep.1.* 2 *Vide lib.III. ep. Lat. 34. & 35.* 3 *vol 2. ep.86. edit. Comin.* 4 *lib.1. ep.12.* 5 *ibid. vol.3. pag.186.* 6 *lib.2. ep. Lat. 4.* 7 *lib.1. ep.5.*

restituta aliquando valetudine non sine medicorum & eorum celeberrimi Falloppii ope, remuneratus est. Itaque sic Jo. Baptistæ Pignæ scribit [1]; *Ego me ad litteras, a quibus invitus discesseram, revocare cœpi, adeptus usum oculorum, quem antea desperabam, divina primum ope, in qua statuere omnia consuevi, deinde Gabrielis Falloppii scientia singulari: cui viro, quanti hanc lucis usuram, idest quanti vitam facio, quanti etiam præclara litterarum studia mihi sunt, quibus vix ipsa vita pluris est, uni plane totum acceptum refero.* Cum in eadem epistola scribat, Alphonso Duce creato se gratulatum Ferrariæ esse; sequitur, elapso Novembri a. 1559. [2] hæc scripsisse, & quæ nuper acciderant narrasse. Ad idem tempus pertinere videtur (nam de Duareni quasi recenti obitu mentionem injecit) quod Mureto [3] narrat; *Ego nunc, quod acceptum divinæ benignitati refero, quodque tibi puto fore jucundissimum, valetudine utor satis commoda, oculis quidem optimis, quod aliquot annis non contigit: itaque cum otium non ferrem (scis enim me quiescere non posse) commentaria in reliquas Ciceronis epistolas cœpi texere.*

13. Atque hinc nimirum intelligimus his annis, quibus afflicta adeo valetudine, ac potius perdita usus est, parcere sibi aut studiis suis non potuisse. Itaque in epistola quoque Paullo Contareno scripta a. 1557. vigesimum jam esse annum affirmat, ex quo nullum pœne diem intermittit, quin aliquid Latine scribat: & Gerondæ, quod superius adnotavimus, se medicis, qui perpetuo illi studia interdicta esse volebant, vix intermissionem aliquam esse largitum; denique in litteris Jasoni de Nores, quibus morbum suum describit, ubi dixit quæ valetudini nocent fugere se omnia, excipit studium; ibidemque opera sua affecta atque inchoata, propediem perfecta exitura significat. 1. Commen-

1 *lib. 4. ep. Lat. 45.* 2 *V. Murator. in Annal. Ital. ad h. a.*
3 *lib. 5. ep. Lat. 10.*

mentarium in orationem pro Sextio, quem se ait scribere in exemplum, quo modo in ceteras commentari oporteat. 2. Commentarium alium in epistolas ad Brutum, & Q. Fratrem. 3. & 4. Antiquitatum Romanarum libros duos, idest de legibus & Senatu. 5. Epistolas a se Latine scriptas. 6. Quæstiones antiquas. Cogitabat etiam de arte Rhetorica & de imitatione scribere, ut Octavio Ferrario litteris datis VIII. Cal. Jun. a. 1555. [1] affirmat; atque eidem epistolæ libellum subjicit Italice scriptum de Officio Oratoris. Eodem etiam anno Philippo Gualdo alium libellum mittit [2] de quinque partibus Oratoris. Commentarium in orationem pro Sextio scripsit hortante atque impellente Bernardino Maphæjo Cardinali; edidit vero post ejus mortem Antonio Ælio Polæ Episcopo inscriptum, ut Præfatione ejusdem docemur. Commentarium in epistolas ad Brutum & Q. Fratrem editum vidi a. 1557. cum epistola nuncupatoria Alphonso Carafæ, in qua latine scribendi studium enixe commendat, atque ab obtrectatorum vocibus defendit. Verebatur scilicet [3], ne Italici nostri tanta cura, Latinus paulatim obsolesceret: qui quidem metus aliorum summorum virorum fuit, præsertim Jacobi Sadoleti [4]. Sed nihil hujusmodi verendum illis temporibus erat, quibus qui unum osculabantur, alterum quoque adamabant, excellebantque in utroque; ut Bembus, ut Castilionius, ut Molza, ut Casa; nec verendum nunc esset, nisi juvenum nostrorum, studiorum fervor tepuisset, atque elanguisset industria. Eodem a. 1557. Paullus librum *de legibus* edidit (impressum iterum biennio minori forma, ut ajunt in 8.) & Cardinali Hippolyto Estensi dedicavit. Erat hic Antiquitatum Romanarum, quas Petri Bembi & Bernardini Maphæii Cardinalium suasu, sed Maphæii præcipue, ut in præfatione ad commentarium ora-

1 *lib.* 1. *ep. Ital.* 10. 2 *ibid. ep.* 34. 3 *Vide lib.* 1. *ep. Lat.* 11.
4 *Vide epist. famil. Bemb. lib.* 3. *ep.* 25. *Sadolet. lib.* 2. *ep.* 1. 2. *&c.*

orationis pro Sextio declarat, persequi omnes in animo habebat (habebatque jam, ut in præfatione testatur, librorum materiem omnium non modo coactam in unum, sed etiam satis diligenter in partes distributam) ordine sibi proposito, sexta pars, quam ceterarum veluti specimen emittere primam voluit. Alias partim inchoatas, partim affectas reliquisse, tradit Aldus filius in præfatione ad librum *de Senatu*, quem post Paulli obitum a. 1580. typis suis edidit; quinquennio autem post typis Francisci Zannetti librum *de Civitate Romana*, quibus liber additus est *de Comitiis*. Quam diligenter in his studiis Paullus versaretur, & libri ipsi ostendunt, quodque ait in *Præfatione ad Kalendarium Romanum*, in Romanis rebus cognoscendis jam decennium desudare, & eximia ejusdem cura colligendi veteres nummos, aliaque vetusta monumenta, unde conficere, sive exornare opus suum posset. Itaque de hoc Antonio Augustino viro in hac præsertim facultate præstanti scribit accuratissime [1]: De eo etiam libro, ut videret, an hac plane ratione in reliquis pergendum esset, eruditorum hominum judicia requisivit [2]. In illum *Legulejos quosdam* detrahendi studio incurrisse, scripserat Manutio Saulius, quos ipse contemnit. His non annumerandus Cujacius, quem non satis honorifice de his libris sentire, & scribere videmus [3]. Conatus tamen Paulli, opusque ipsum illis temporibus egregium, & singulare alii laudarunt, Vincentius Portulaca, Antonius Augustinus, Marcus Antonius Natta, Lælius Taurellus, Vidus Pancirolus, quos Saulio respondens Paullus recenset. De latinis epistolis, quod erat opus quincto loco a Paullo memoratum, nihil dicendum est; sunt enim in manibus omnium, & præter Latinas Italice

1 *lib.2.ep.Lat.8.* 2 *V. ep. Lat. lib.I.14.* 3 *lib.6.observ. c.25.* Idem qui ambitum deportatione in decem annos coerceri lege Julia scripsit, dum, ut est in proverbio, faber cum sit, alia tractat, quam fabrilia, edito de legibus libello, Deus bone, quam errat sæpe!

lice ſcriptæ, quas nos habere diximus editas Piſauri a.1556., atque ad hunc ipſum annum pertingunt. De his, quas aliorum ipſe Italico pariter ſermone ſcriptas collegit, jam diximus. Sed præter has, Latinas quoque habemus ab eodem editas a.1556. hoc titulo; *Epiſtolæ clarorum virorum ſelectæ de quamplurimis optimæ ad indicandam noſtrorum temporum eloquentiam*, de quibus quidem hæc placet adnotare, poſtremas, quæ incogniti veluti auctoris proferuntur, eſſe Manutii ejuſdem, inter Manutianas nunc collocatas *libro primo* 11. 9. 10. 8. Sunt illæ poſtea additis aliis nonnullis iterum ab aliis impreſſæ, retento eodem titulo [1], ſive etiam alia quapiam ratione ex diverſis collectæ [2]. Verum ſicuti Paullo hanc laudem tribuunt, ut colligendarum epiſtolarum, quæ populari hoc ſermone noſtro ſcriptæ ſunt, auctor fuerit, ita hanc illi aliam latinarum e diverſis Scriptoribus collectarum ſimiliter aſſerendam puto.

14. Ut vero Pauli ſtudium atque induſtria, ita ejuſdem typographicæ officinæ aſſidua opera, multa his annis edidit; vereque ſcripſit ipſe Ludovico Beccatello [3] a. 1555. nomen non mediocre obtinere; idque totum ſe ei debere confitetur. Manutium ſcilicet, *homo antiquæ probitatis, humanitate ac doctrina præſtans*, ut ipſe eum vocat [4], poſt obitum Maphæii ita complexus fuerat, ut omnem in ſuis commodis atque ornamentis curam, & cogitationem fixiſſe videretur. Unus ſi annus ſumatur, puta 1554., mirum eſt, tam multos una ab officina libros, præſertim cum adeo diligenter a Paullo recognoſcerentur, prodire potuiſſe. Nam cum

1 *Coloniæ Agrippinæ ap. Joannem Gymnicum a.* 1586. 2 *V. epiſtolas clarorum virorum a Johanne Michaele Bruto collectas &c.* 3 *lib.*3. *ep. Ital.* 42. La ſtampa lavora con riputazione, ajutata da que' commodi, che le ha dati la benignità di V. S. i quali ſono ſtati così fatti, che gli ſtudioſi delle buone lettere devono ſapere grado non meno a lei, che a me, di tutto quel beneficio, che da queſta mia induſtria ricevono ed aſpettano.
4 *lib.*1. *ep. Lat.* 5.

cum nota ejus anni nos quidem vidimus epiſtolas familiares Ciceronis; epiſtolas ad Atticum, ad M. Brutum, ad Q. Fratrem; orationum ejuſdem tomos tres, Rhetoricorum tomos duos; Catullum cum commentariis Mureti; Commentarium Franciſci Luiſini in librum Horatii de arte Poetica; Rapicii de numero oratorio libros v. ejuſdemque carmina; Italica carmina Laurentii Medices [1]; denique *Sancti Joannis Damaſceni adverſus ſanctarum imaginum oppugnatores orationes tres*: nec dubito eſſe alia, quæ videre ipſe non potui. Diximus vero, ab hoc anno 1554. aliam ſubſcriptionem apparere in his Paulli libris, qua non Aldi filios, ſed unice ſe ipſe appellabat, idque adnotaſſe Apoſtolum Zeno. Atque illam quidem ineſſe in epiſtolis, ceteriſque eo anno editis Ciceronis operibus, in quorum calce legitur, *apud Paulum Manutium Aldi filium*; item in Catullo Mureti; anno vero conſequenti in Virgilio, Horatio cum adnotationibus Mureti, Terentio ejuſdem, Tito Livio; denique in omnibus, quos proxime conſequentium annorum viderim, teſtari poſſum. Alii tamen anni prioris 1554. conſuetam notam habent *apud Aldi filios*, vel Italice: *In Vinegia in caſa de' figliuoli di Aldo*, quæ eſt in Laurentii Medicei carminibus; vel tandem nullam, ſed Venetæ urbis nomen dumtaxat & annum, ut ille s. Joh. Damaſceni liber. Neque in hoc tamen arcani aliquid ſubeſſe puto; ſed quamdiu Venetiis fuerunt Aldi filii, ideſt cum Paullo Manutius, atque Antonius, ſimulque eidem operi omnes inſtiterunt, aut ſaltem eſſe Venetiis potuerunt; tamdiu illam inſcriptionem retentam; his a patria diſcedentibus [2], aliam ſubſtitutam, in qua Paullus unice qui ſolus ſubſtiterat nominabatur. Nullam ergo hujuſce commutationis cauſam, quod Zeno volebat, ſuſtinent Tur-

1 Poeſie volgari nuovamente ſtampate di Lorenzo de' Medici.
2 *Vid. ep. Ital. lib. 3. 37. &c.*

Turrisani. Bene autem factum, ut Paullo in tanto opere quasi socius & comes Muretus accederet. Venit enim Muretus, ut dicemus, Venetias eo ipso a.1554. atque ingeniorum & virtutis similitudo statim utrumque conciliavit. Testes sunt mutuæ litteræ, quibus & consilia communicant, atque alterius operam alter implorat. Accedunt munera a Manutio, quibus, credo, testatam suam voluntatem amico esse volebat: itaque Muretus hæc adscripsit manu sua in Stobæi Eclogis Græcis: *Paulus Manutius M. Antonio Mureto dono dedit* MDLIV.

15. Anno 1555. Paullus postquam oculorum, quo diximus, morbo levatus aliquantò est, Bononiam se contulit, credo [1], ut fratrem exulem videret, & præsens consolaretur, simulque cœli mutatione, atque amicorum conspectu animum ac corpus fessum diuturnitate morbi recrearet. Bononia Prid. Cal. Octob. scribit Josepho Tramezino [2], non satis valenti corpore se discessisse a suis, cum vero viæ incommoda accessissent, Bononiæ graviorem factum esse morbum, nec dum ex eo fuisse recreatum, cum in Beccatelli villam (Pratalbinum hanc esse nomine alibi [3] indigitare videtur) secessit, ibique brevi modica corporis exercitatione adjutum, hilaritate animi, ruris amœnitate, & cœli temperie convaluisse; necesse tamen esse sibi, ob insperatum quemdam eventum, mensem ibi commorari: quare Aldi institutionem, & familiam genero commendasse. Extat epistola Hieronymo Odonio [4], in qua de Aldo, quem matri

1 *Vide lib. 3. ep. 17. Ital.* 2 *lib. 3. ep. 46.* 3 *lib. 3. ep. 42. 52. & 3. Patet ab eo distare eodem aut simili nomine loco, quem etiam Marius Nizolius edito Thesauro suo nobilem fecit. Vide eum editum ex Prato Albuini anno ab ortu Christi* MDXXXV. 4 *lib. 3. ep. 10.* Le ricorderete, che di rado lasci andare Aldo a casa, per isviarlo quanto meno si può dalla disciplina del suo diligente maestro: e andandovi alcuna volta per le bisogne necessarie, guardi ch' egli non trascorra nell' insolenza, alla quale pare, che accen-

matri commendatum esse vult, multa; addit vero (quod insperatus ille eventus qualis sit declarat) Bononienses, cum eum honorificentissime atque amantissime suscepissent, postulasse, ut patria relicta, in eam utbem commigraret cum familia. Amicis vero Octaviano Ferrario [1], & Francisco Martellio [2] narrat, cum de eo actum esset, omnium suffragia conspirasse, ut aureis nummis (scutatos dicimus) 350. in singulos annos conduceretur, aliisque commodis, quæ quadringentis universim æstimentur, nulla alia conditione, nisi ut libris qui utiles essent, & urbis nomen augerent, edendis operam daret. Hæc Septembri mense (de die vix convenire [3] inter se litteræ illæ videntur) acta sunt, & ad conditiones has excipiendas, fratris præcipuè causa, qui id volebat [4], Paulli animus inclinabat. Cum tamen, licet stipen-

accenni la sua naturale fierezza di volerlo trasportare: ed è quasi un' ordinario, che questo vitio i migliori ingegni accompagna: nondimeno io amerei più tosto, ch' egli avesse grosso e tardo ingegno con la modestia, che l' insolenza con acuto e presto ingegno. *Idem fere Tramezino*. E sopra tutto desidero vi sia a cuore ricordare al maestro di Aldo, che non attenda meno all' insegnarli modestia e bella creanza di costumi, che grammatica o rettorica. Perocchè io amo meglio di vederlo buono che letterato. Il fanciullo ha di molte buone parti e mi porge speranza di ottima riuscita; ma mi dà noja quella sua più tosto arroganza che fierezza: perchè lo fa alcuna volta uscire de' termini dell' ubbidienza: e tanto maggiormente si vuole tenerlo in briglia, e reggerlo con alquanto severa disciplina, or ch' egli è nell' età, che più facilmente alla diritta via de' lodati costumi si lascia rivolgere. Veramente questo vitio, al quale inchinevole il veggio esser per natura, pare, che accompagni, quasi per un ordinario i più eccellenti ingegni: a me non piace quella giunta; e per levarla ogni studio porrò. 1 *lib*. 3. *ep*. 17.

2 *ibid. ep*. 3. Questa mattina di consentimento universale nel reggimento è passato il partito, che io sia condotto con provisione di 350. scudi l' anno & altri commodi, tanto che la cosa ne va alli 400. l' utile è assai grande .... ma l' onore è maggiore, non essendomi da questi Signori verun obbligo imposto, salvo che di aver cura, che si stampino que' libri, onde possa lo studio trarre profitto, e la città riputazione; *data est epistola Prid. Cal. Octobr. a*. 1555. 3 *Epistola lib*. 3. 17. *data est* III. *non. Sept*. Questi Signori Bolognesi jeri mattina con tutti i voti presero il partito, che io sia condotto per sei anni con provisione di 350. scudi &c. 4 *lib*. 3. *ep. Ital*. 22. & 34.

pendio contentus esset, alia quædam Paullus postularet [1], res diu extracta est; de quo ille queri aliquantum videtur scribens Palæotto [2]. Anno 1556. Februario mense [3], res adhuc fervebat; tepuisse postea, apparet, & tandem eo ipso anno rejecta: nam scribit Bartholomæo Riccio [4]; *vera narras .... mihi, ut scribis, condiciones hoc biennio delatæ sunt multæ, omnes cum emolumento, nulla sine dignitate: fecit tamen sive valetudo mea, sive voluntas, seu fati potius, quæ in rebus humanis dominatur, occulta quædam vis, ut omnes rejecerim*. Rejecta conditione, semper gratum animum exhibuit Bononiensibus Manutius, ut Mureto de illis scriberet; *civitas est ad humanitatem nulla propensior*. Antea Manutius Venetias Bononia redierat, & Venetiis Pridie nonas Novemb. a. 1555. scribit Hieronymo Turrisano [5] diutius quam putaverat Bononiæ constitisse. Nescio an inter conditiones, quas illo biennio sibi oblatas scripsit Manutius, numerari debeat Perusina, quam Antonio Merlo [6] scribens, satis optimam, & satis honorificam vocat. Tandem ex his unam amplexus est; *Postremam* (ait Riccio) *delatam a summo Cardinali Hippolyto Estensi, unam avide sum complexus, unam omnibus anteposui: nec est in meis consiliis quidquam antiquius, quam ut in illius aula, eximii Principis ac viri præstantissimi, consenescam.* Meminit hujus præterea condicionis in præfatione libri *de legibus*, eamdem rursus honorificam vocans, magnumque beneficium, quod sit in ejus familiarium ordinem invitatus. Itaque ibidem, se illi, quicquid sit, & quantus quantus esse possit, totum addixisse ait; quod ut quoquo tandem modo publice profiteatur, librum illum eidem inscribere; ad ceteros vero antiquitatum libros perficiendos pergere studio pari, voluntate etiam majore. Etsi vero Hippolyti Paullus conditio-

1 *ep.42.* 2 *ep.34.* 3 *ibid. ep.37.* 4 *lib.2. ep. Lat. 5.*
5 *lib.3. ep. Ital. 5.* 6 *lib.4. ep. Lat. 43.*

[illegible], beneficiumque accepit, nunquam tamen apud eum [illegible], aut convictu liberaliſſimi Principis uſum eſſe, te- [illegible] epiſtola ad eumdem ſcripta [1], *quod*, inquit, *meam ad te veniendi cupiditatem incredibilem, peſtilentia primum, deinde morbus impedierit*. Peſtilentiam ſæviiſſe in illis regionibus a. 1555, colligitur ex epiſtola Manutii ejuſdem ſcripta Bernardino Lauredano v. Cal. Novembr. a. 1555. De morbo vero Manutii fuſius diximus. Atque in eadem epiſtola deinde Manutius; *Quando a tuo convictu non mea me voluntas, non judicium, aut ulla mentis inconſtantia, ſed corporis imbecillitas, atque hæc anniverſarii, ac pœne jam perpetui morbi vis importuna ſejungit; peto a te, Princeps humaniſſime, id ſaltem, quod in tua, non in fortunæ manu ſitum eſt, tribuas & largiare, ut benevolentia mihi tua, & quæ fuit antea, & quæ, ſi ad te iviſſem, futura erat, eadem conſervetur*.

16. Ut Venetias rediit Manutius, habuit in quo operam ſuam, quam in optimis libris vulgandis ponebat, acrius exerceret. Nam a. 1556. cum initium factum eſſet *Academiæ Venetæ*, quæ hoc ipſo nomine, atque altero *Famæ*, cujus effigiem ſtemmatis loco habebat [2], nuncupabatur; Manutio præter eloquentiæ ſcholam, typorum etiam, qui Academiæ erant, præfectura collata eſt. Erat enim hoc Academiæ inſtitutum, non ſolum, ut præſtantiſſimas ſcientias atque artes docendo juvaret, ſed ut libros qui utiliſſimi videbantur iiſdem promovendis in lucem emitteret: quamobrem Italice primum a. 1558, deinde anno ſequenti 1559. latine index horum librorum vulgatus eſt, præfixo titulo; *Summa librorum, quos in omnibus ſcientiis ac nobilioribus artibus variis linguis conſcriptos, vel antea nunquam divulgatos, vel utiliſſimis, & pulcherrimis ſcholiis correctionibuſque illuſtratos*

1 lib. 3. ep. Lat. 1.

2 Videre id licet in fronte librorum Academiæ Venetæ nomine editorum: habent enim famæ ideſt feminæ volantis, tubaque perſonantis effigiem: alia erat famæ effigies inſigne Octav. Scoti.

*tos in lucem emittet Academia Veneta. In Academia Veneta a.*1559.[1] Maxime laudandus præclarissimi utilissimique instituti auctor Federicus Badoarus; simulque dolendum, adeo brevi vel ipsius nomen extinctum, ut post A. MDLXI. vix audiatur. Nescio an Academiæ hujus illustrandæ gratia, an viri illius elegantiæ atque amicitiæ id largiens, Annibalis Cari litteris colligendis evulgandisque animum adjecerit hoc tempore[2]; cum videam antea Badoarum, ad ipsum[3], quasi exstimulatorem impulsoremque, allegasse.

17. Atque his quidem annis multa habemus, quæ de Manutio dicamus; nonnulla vero aut omnino ignorata, aut non uti erant ab aliis prodita; quæ nos a litteris ipsius ad Muretum nunc primò prolatis docemur. Præter has verò, aliæ extant apud nos manu Manutii, jam typis editæ in vulgus, sed plerumque sine anni nota, aut nonnullis deletis, quæ efferri foras illis temporibus, vir prudentissimus integerrimusque noluit. Antiquissimæ harum sunt, quæ leguntur *libro* 3. ordine 5. *Monstri simile*: diem vero adscriptam habent, *Venetiis Prid. Cal. Sept. a.*1556. Sequitur ordine temporis, quam nunc primùm vulgamus *Mitte ad me tuum Euripidem*: tum alia edita eodem libro III. 4. *Unam Tragœdiam* scripta VIII. *Cal. Octob. a.* 1556. quarto loco in autographo est epistola in editis XI. *Quinctilis Calendæ*; sed Manutius scripsit *Aprilis Calendæ*; & præterea nomen inest Faerni; *Ipse te debes incitare, & eo magis, quod in eo nihilo melius de te, quam in Livio Phaernus de Sigonio sentit, & habet peracre judicium; severe nimis ac fastidiose judicat aliena, sua vero premit, exire non patitur, diu licet evigilata, acerbus*

1 *Indicis Italici, qui rarior est, hic titulus, quem exhibet Cl. Marcus Foscarenus pag.*79. Somma delle opere che in tutte le scienze ed arti più nobili, ed in varie lingue ha da mandar in luce l'Accademia Veneziana, parte nuove, e non più stampate, parte con fedelissime traduzioni riformate. 2 *Vol.* II. *ep.*55. *Vide inter Italicas Manut.* III. 53. *cui illa Carus respondet, etsi alium annum ob Venetum morem praeferre videtur.* 3 *Vol.*1. *ep.*160.

bus etiam in se ipsum, minimeque indulgens; inferius vero, ubi de interpellatoribus dixit; *quibus velim, nolim, diei horæ dandæ sunt omnes*. Hæc quoque tempus adnotatum habet IV. *Non. April.* MDLVIII. Quincta est in eodem libro, edita 8. *Plane non assequeris*, cumque diem adscripsisset Manutius VII. *Cal. April.* MDLVIII. Muretus vocem *Cal.* linea subsignavit, subjecitque manu sua, *Id. nam ego postridie Nonas scripseram*. Ceteræ, quæ editæ sunt, scriptæ eodem anno 1558. sunt hoc ordine collocandæ: VII. IX. XIV. XVII. sed hujus extrema verba edita non sunt, id. *Vale, & Molino nostro, cujus illico manum agnovi, salutem a me multam. Næ nos aliquid, mi Murete, sumus, quibus neque Tirones, neque Alexides desunt. De Aldo meo verbum*. De nobilibus scilicet amanuensibus suis gloriatur. Et de Francisco quidem Molino legenda in editis eodem libro Manutii epistolarum altera; de aliis XI. cujus postrema verba sunt: *Hæc ante lucem cubans in lectulo amanuensi meo, & jam meorum studiorum socio dictavi, nobili adolescenti Cyprio Herculi Podocatharo .... illa superiora Sebastiano Leoni Hispano, qui se forte obtulerat, dictaveram inambulans, quod eram paullo crudior, nec fere mea manu libenter uti soleo*. Atque in alia pariter Mureto inscripta [1]: *Vix credas, quam non facile mea manu scribam, & quam facile cum utor amanuensi fluat oratio .... Discessus ille meus, magnorum index malorum, ut ab amicis tunc falsa conjectura ductis putabatur, familiares meos, quorum opera uti solebam, Fasinardum, Podocatharum, postremo etiam Nicolaum Cratensem mihi ademit. Filium habeo, sed puerum adhuc, & imbecillum corpore, & occupatum satis domestica cura, præterea cui dictandum sit incisim, & pene syllabatim, quod expertus molestissimum esse non ignoras*. Desunt in editis postrema hæc verba, quibus de Aldo puero, qui tamen XIII. annum explesset, agitur; credo, quod virum jam eorum subpude-

1 *lib. 3. ep. 27.*

puderet. Ceterum epistola illa XVII. caret nota temporis, sed ex ea, quæ in editis quoque sequitur, & scripta dicitur XI. *Cal. Maj.* MDLVIII. colligitur, hic recte esse collocatam. Hanc consequitur, quam nunc primo damus, *Mitto tria Catulli folia*, deinde in editis XXI. *Nonis Maj.* MDLVIII; ubi vero de nuncupatione librorum agitur, hæc sunt in ms. quæ in editis desiderantur: *Propertium cui videbitur Aloysio Mocenico, Molino nostro, Petro Podocatharo, vel filiolo meo*. Proxime est collocanda XXIII. scripta *Prid. Id. Maj.* MDLVIII. quæ pariter integre edita non est, sed omissa sunt hæc, *Tua virtus multum levat; si duo præterea, mecum optime ageretur*: *Sed ubi sunt?* ἀτάρ σύ μοί ἐσσὶ πατὴρ καὶ πότνια μήτηρ Ηδὲ κασίγνητος, *quod spero perpetuum &c.* Hinc XXII. XI. *Cal. Jun.* XVI. VIII. *Calend. Jun.* MDLVIII. XXIV. *Cal. Jun.* MDLVIII. X. III. *Non. Jun.* eodem anno. XV. VI. *Id. Jun.* 1558. Sed ubi in editis; *Binis jam litteris de Martello*, hic, *binis jam litteris de Columbino*, quod blandientis forte cognomen aliquod pro vero nomine posuisset: est etiam aliud, in quo differunt edita a nostris, cum sit hic; *sedabuntur illæ turbæ, quas audio passim ab hominibus aliena laude dolentibus excitatas*. XIII. *Aisne Giannottus ita suasit?* sic enim scriptum est; diesque adscripta VIII. *Cal. Sext.* 1558. XXV. *Non. Sept.* 1558. Huic subjicienda epistola edita inter Mureti epistolas *lib.* IV. XI. editionis Cominianæ prorsus fideliter, ut nos habemus. Caret nota temporis, sed ordinem hunc tenere debere, conjectamus ex eo, quod cum hactenus hujus anni omnes locum ubi Muretus degebat designent *Padoa a s. Piero in casa della Fortuna*, qui in inscriptione exteriori epistolæ significatur; hæc, ut superior, *Padoa nel borgo di s. Croce in ca Foscarini*. Atque hactenus latine scriptæ, & omnes ferme vulgatæ. Reliquas nunc vulgamus populari sermone exaratas, datasque ad Muretum,

1 *Vol.* II. *pag.* 281.

retum, quo tempore Ferrariæ apud Hippolytum Cardinalem Estensem vivebat. Duas tamen adhuc habemus latinas editas, unam *lib.* III. 27. *Vix credas*, scripta XI. *Cal. Sext.* MDLIX. Alteram *lib.* V. 19. *Gaudeo, mi Murete*; quæ serius exarata videtur (nil enim habet unde id certo sciamus) cum jamdiu Muretus Romæ erat, & magnam sibi famam gratiamque collegerat. Minutiora ista persecuti sumus, quod viri litterariæ historiæ intelligentes sciunt quanto usui futura sint; ceteri legentes Manutianas epistolas ordine hoc & suo dispositas, facilius illa quæ narrantur cognoscent.

18. Nunc ex litteris his nostris præcipua, quæ de Manutii factis vel ejus vitæ eventibus colligi possunt, indicabimus. Primum est anno 1559. Antonium ejus fatrem jam diem suum obiisse. Apostolus Zeno fatetur se ignorare superstes ne Paullo Antonius & Manutius fuerint. Antonium mortuum deploraverat Paullus in epistola Saulio anno 1558. scripta [1]; sed verusne nuntius esset dubitaverat; nec aliud postea erat ab eo dictum, quod rem decideret. Decidit epistola, quam vulgamus VI. *Id. Mart. anno* 1559. scripta, in qua habetur: *Non credea certo di amarvi tanto; che per quella mia sciagura, la quale mi priverà della patria, e di gran parte delle mie facoltà, e per la morte di Mr. Antonio mio fratello, e di* 800. A. *che per la dote di sua moglie mi bisogna hora ritrovare, non ho gittato lacrima.* Itaque verum fuisse nuncium illum existimo, atque anno illo decessisse Antonium. Alterum vero est triste quiddam & funestum, quod

1 *Lib.* I. *ep. lat.* 5. Obiisse audio fratrem meum Bononiæ, cum valeret optime, repentino morbo oppressum: fratrem cum dico, me alterum jure naturæ dico. Verum addo illud; obierit, si vera narrantur, frater is qui bonitate præstabat, valebat ingenio, excellebat industria, factus ad omnia maxime omnium videbatur. Itaque obruor dolore: nec, puto, emergam, nisi aut illi melius esse cognovero, aut si naturæ satisfecit, opem tulerit ipsa dies.

quod allatis verbis Paulus deplorat. Illud vero cujusmodi sit, intelligere omnino non possumus. Video tamen fuisse aliquid quod judicio decernendum erat, & Paullum patria posset extrudere. Nam in alia epistola III. Id. Febr. scripta: *Del mio caso si saprà l' avvenimento o lunedì prossimo, o sabato: gli amici mi danno speranza di salute; ma io temo fortemente del contrario. Benchè non voglio però, che questo caso mi affligga, come per avventura si stima; in ogni luogo si vive, e poca robba mi basta, havendo avvezza la mia famiglia alla frugalità.* Atque in extrema epistola eadem: *Son hora per mia sicurezza in s. Gio. Polo nelle stanze del nostro humanissimo fra Sisto; ma presto per mutar luogo, anderò da un amico in fino alla fine del giudicio.* Finita fuisse caussa videtur, cum illa priora mense Martio scribebat, & patria extorris futurus; imo cum v. Cal. Mart. illa, quæ in alia ex nostris leguntur; *E perchè debbo io dolermi, vedendomi già chiamato a Bologna & a Roma, e potendo haver in una solitudine non molto di qua lontana un ocio tranquillissimo? &c.* Mansisse tamen Venetiis anno 1559. epistola in editis 27. *libro tertio* liquidò ostendit, quæ, ut diximus, scripta est hoc anno XI. *Cal. Sext.* De anno etiam 1560. & 1561. testes sunt aliæ, quas nunc vulgamus, datæ Prid. Cal. Jun. an. 1560. VI. Id. Sept. & XII. Cal. Oct. an. 1561. nec tamen verum puto, continuum Venetiis fuisse Paullum his annis. Discessum enim quemdam suum memorat in particula earum litterarum, quam suprà retulimus; atque inferius in eadem epistola adscriptum erat: *Cum e Foro Julii rediissem, quò exieram non tam negocii quam valetudinis causa.*

19. Qui proxime consecuti sunt anni, hi Manutium Venetiis abstulerunt. Cum enim anno 1559. nocte post Christi natalem diem Pontifex Romanus creatus esset Joannes Angelus Medices, qui Pius IV. dictus est; con-

tinuò actum est de instituenda Romæ typographica officina, qua & Christianorum Patrum libri, ii præsertim qui multis in locis corrupti ab hæreticis hominibus vulgati fuerant, &, cum Tridentinum Concilium absolveretur, ejus decreta, pro tanta rei dignitate ederentur. Jamdiu ab anno 1539. cum Romæ cœptum esset consilium, omnes libros Græce scriptos, *qui nunc in bibliotheca Palatina asservantur*, ait Paullus, prælo subjiciendi, eique muneri Antonius Bladus præpositus fuisset, ad Manutium confugerant, ut idem Marcello Cervino tunc Cardinali scribit [1], *ut & eos typos, quibus atramento illitis charta imprimitur, conflandos curaret, & si qua præterea sunt ad opus necessaria, maturaret*: quæ omnia suo fratrumque suorum nomine pollicitus ille fuerat: quin etiam Manutium ipsum *a superioribus Pontificibus semel & iterum optima invitatus conditione* fuisse, ipse scribit *in Præfatione* ad librum Cardinalis Poli *de Concilio*. Nunc vero rursum res agi cœpta & perfecta est. Hieronymus Seripandus tunc Salernitanus Archiepiscopus, litteris Roma datis IV. Id. Februarii an. 1560. scribit Paullo [2], in Cardinalium Præsulumque conventu, actum fuisse de traducenda Romam typographica officina, Concilii Tridentini gratia: itaque ipsum Manutianam proposuisse; & quamquam a nonnullis objectum fuit, aliàs de illo actum, nihilque perfici ob salarii magnitudinem, quod postulaverat, potuisse; ipsum tamen a Pontifice mandatum habuisse, ut ad eum scriberet; quid responderet, ac postularet, ad Cardinalem Carolum Borromæum referret. Aliæ sunt Seripandi litteræ scriptæ V. Id. Martii anni sequentis 1561. [3], ex quibus intelligimus, delectos esse a Pontifice Cardinales aliquot, qui rem hanc curarent; inter quos erat Seripandus

1 *Lib. 1. ep. Lat. 7.* 2 Lettere volgari di diversi nobilissimi huomini & eccellentissimi ingegni *lib. 3. pag. 62. edit. Manut. a. 1564.* 3 *Ibid.*

dus recèns Cardinalis creatus; hunc Manutii negocium diligenter tractasse, eique consensisse Moronium & Farnesium; nondum tamen Manutii responsa proposita, sed in alium consessum dilata. Harum litterarum Seripandi meminit Manutius in præfatione ad librum Poli: *Me quidem*, inquit, *Venetiis domestico patris mei restituendæ antiquitatis instituto & honeste satis & commode viventem, nihilque minus quam de migratione cogitantem; quippe cum ab egregiis sæpe civitatibus atque adeo a superioribus Pontificibus semel & iterum optima invitatus conditione, nihil tamen unquam novi consilii cœpissem; tui Pontificatus fama Romam facile perduxit. Nam cum ab summo viro Hieronymo Seripando, cui tua sapientia debitum jampridem ejus integritati atque doctrinæ in Cardinalium Collegio locum tribuit, litteras accepissem, in quibus erat scriptum, cupere te sacros omnes libros, vel hominum incuria, vel improbitate corruptos, quam emendatissimos pervulgari, velleque in eo opera uti & industria mea; spatii ad deliberandum nihil sumpsi: statim rescripsi... ita me animatum, ita paratum esse, tibi ut in omnibus rebus libenter obsequerer, susciperem quæcumque velles, agerem & præstarem quicquid possèm*. Sunt tamen nonnulla hic a Paullo scripta, quæ ex superioribus Seripandi litteris explicari debent. Quod vero ait, commode vixisse Venetiis, non profecto eum significat opibus abundasse. Etenim non multo ante, ideft anno 1558. hæc Saulio scripserat [1]: *At ego sumptus unius pueri minima mercede conducti, quo in scribendo utor, ægre sustineo. Et in his angustiis, in hac mea tam tenui valetudine, tam adversa fortuna &c.* Stipendium ei decretum in annos singulos fuisse aureorum numorum, sive scutorum ut dicimus, sexcentorum, scribit Zeno. At ego quingentorum tantum fuisse puto. Nam Manutius ipse Henrico & Camillo Cajetanis fratribus [2], quam-

[1] *Lib.* 1. *ep.* 5. [2] *Lib.* x. *ep. Lat.* 12. *Vide & lib.* x. *ep.* 6.

quamdiu, inquit, *Romæ vixi, vel in illo quingentorum ſextatorum ſtipendio &c.* Suppeditatam præterea ad ſumptus itineris pecuniam, narrat Maſio Latinus Latinius [1]: *Mi Maſi, cura ut valeas, & Manutium ſcito nondum veniſſe, qui tamen brevi profecturus nunciatur; & ſunt jam condicionum hinc inde confectæ præſcriptæque ſolemni more tabulæ, numerataque, ut P. Octavius mihi narravit, H. S.* CCIƆƆ. *ad ſumptus itineris inſtrumentique convehendi*. Datæ ſunt hæ litteræ Roma VI. Cal. Junii 1561; nondum ergo tum Manutius ad urbem acceſſerat. Zeno ſcribit, hoc anno ſub finem æſtatis diſceſſiſſe Venetiis, & Septembri menſe Romam perveniſſe. Romæ fuiſſe XIV. Cal. Octobr. ejus litteræ declarant, hoc die Roma Petro Miſcovio datæ [2], quas fortaſſe unas vir ille doctus vidit. Sed aliæ, quas nunc Italice ſcriptas Mureto vulgamus, Roma miſſæ V. Id. Augusti, maturius aliquanto eum veniſſe omnino teſtantur; imo per æſtatem hoſpitatum eſſe apud Vitelleſchium, qui magno ingenio, nec mediocribus facultatibus præditus juvenis annos natus XIX. deceſſit, ſcribit eidem Pridie Idus Januarii 1562. Utrum vero una cum Paullo Aldus venerit, an paulo poſt hoc eodem anno, ſatis adhuc conſtituere non poſſum. Nam Paullus VI. Id. Nov. hæc ſcribit Joanni Turritiano [3]: *Valeo ſatis commode; filius diſcit apud me diligenter, nec pœnitet quantum proficiat*; atque aliis litteris [4] Joanni Baptiſtæ Tetio Nonis Decembr. *Vale & ſalve a filio meo, cui raptim hæc mane dictavi, cum in Vaticanum negotii cauſa properarem*; & rurſus in aliis Turritiano [5] XVI. Cal. Januar. *Filius meus, cui te bene ominari gaudeo, mea voce jam, qua quotidie fere aures ejus antea perſonabant, in diſcendo, non utitur: ſic enim in utraque verſatur lingua, ut ſuo jam ſtudio potius, quam noſtra proficiat induſtria*. Ex his refutari vide-

1 Epiſtol. Conjectur. & obſervat. *tom. 2. pag. 90.* 2 *lib. 6. ep. Lat. 4.*
3 *Ibid. lib. 6. ep. 6.* 4 *Ib. ep. 8.* 5. *Ib. ep. 9.*

videtur Cl. Zeno, qui anno 1562. Aldum cum matre & sorore Romam venisse affirmat. Verum habet qua se tueatur, & rem ipsam in dubium vocet, Aldi ipsius epistolam, qua Sallustium Collegio Romano Soc. Jesu nuncupans Cal. Octobr. anno 1563. hæc narrat [1]: *Contuli me ad Urbem superiore anno, vocatus a patre, libentissime: cupiebam scilicet ea præsens intueri, quæ sæpe legeram &c.* Ceterum in maxima erat expectatione, sive potius fama Manutius [2], & consilium Pii IV. probarunt viri id ætatis sapientissimi, qui hoc etiam expetebant, ut ejus typis sua opera vulgarentur, non solum quod correctiora exitura sperarent, sed Manutii etiam nomine splendoris aliquid & laudis accessurum [3]. Consilium tamen Pii, institutumque typographiæ illius aliud omnino erat; quod in *Præfatione* ad Poli librum loco supra allato Manutius declaravit; & paullo post scribens: *Erat præterea mihi non modo laudabile & honestum, sed illustre etiam & gloriosum, vocari a Pio IV. Pontifice ad eam curam, ut sanctissimorum virorum scriptis, quibus humano generi salutaris doctrina continetur, emendandis, edendisque*

1 *In editione Romana a. 1563. & Veneta 1567.* 2 *Laudatus Seripandus in epistola Jo. Vincentio Pinello, lib. 3. epist. Ital. pag. 63.* Io mi sono assai rallegrato .... di congiungervi in amicizia con M. Paolo Manutio, il quale huomo io sempre ho stimato tanto, che quando voglio racconsolármi delle molte miserie di questo secolo, non posso rivolgermi a pensar ad altro, che all' eccellente dottrina, & agli scritti suoi; ne' quali vedo quello che molti antichi con molto studio ricercarono, e non trovarono, vera eloquenza, cioè sapienza congiunta con tutti gli ornamenti del dire. *Julius Pogianus in epistola anno superiori scripta Octaviano Magio Vol. 2. pag. 66.* Felicem igitur esse te statuo, Magi, qui Manutium & Venetiis & tui tam studiosum habeas; de quo quidem sic existimo, istius viri tum doctrinæ, tum Latinæ linguæ elegantia pæne admirabiliores esse Venetias, quam situ, quam navalibus, quam singulari ista pulchritudine & magnificentia urbis..... Tibi vero judicabis Romam esse, sed illam veterem, Manutii domum, non magis librorum officinam, quam virtutis & eloquentiæ. *Vide & ejusdem Pogiani epistolam ad Manutium Ib. pag. 71.* 3 *Vide epistolam Card. August. Card. Hosio tom. 3. ep. Pogian. pag. 38.*

disque præessem: atque addit quod alibi [1] etiam repetit; *Quo in munere, si vitam ipsam profundere opus esset, egregie mecum actum putarem*. Scripta ergo edenda erant, & de rebus sacris, & veterum Auctorum; quorum alterum Carus quoque significat [2]; alterum constat ex Cardinali Augustano [3] scribente Varmiensi: *Cum sæpius egissem cum novis impressoribus, ut libros tuos edendos susciperent, mihique iidem illi semper respondissent, sibi non licere, quod tantummodo veterum Scriptorum voluminibus addicta esset impressio, cœpi consilium de re ad Pontificem referenda &c.*

20. Nonis Decembr. anno MDLXI. hæc Joanni Baptistæ Titio scribebat Manutius [4]: *Præla nostra, comparatis jam fere omnibus rebus, quæ ad imprimendum pertinent, propediem in officio erunt, & a Cypriani epistolis, quod felix faustumque sit, initium fiet*. Idem scribit Andreæ Masio Latinus Latinius [5] VIII. Cal. Decembr. eodem anno: *Manutius noster propediem aliquid excusum dabit, putoque Cyprianum pluribus in locis in integram lectionem restitutum, aditum ad majora molienda patefacturum*. Alibi tamen Latinius, antequam Sanctorum Patrum opera excudantur, sacros libros, idest Biblia, impressum iri affirmat; atque ita eidem Masio litteris datis VI. Cal. April. 1561. [6] *Addo, quod minime expectaras, conductum huc Paullum Manutium, ut sacros primum libros, deinde etiam ad eos pertinentes, idest Virorum Sanctorum volumina excudat. Prima autem erunt, ut audio, sacra Biblia Latina, deinde Græca; atque ad eam rem Faernus jam cum Sirleto bonam diei partem incumbit; &* Pogia-

1 *lib. 9. ep. 15.* 2 *Annibal Car. Epist. Vol. 2. pag. 187.* Ma non son già risoluto per ancora di dar fuori, se non quelle poche rime, che mi truovo aver fatte .... E tosto che la piscina si muove, il Manutio darà lor la pinta: voglio dire, che non aspetta altro che la licenza di poterlo fare: perchè fino a ora ha divieto di stampare altro che cose sacre ... alli XVI. di Ottobre M.D.LXII. 3 *tom. 3. epist. Pogiani 14.* 4 *lib. 6. ep. Lat. 8.* 5 *Epistol. tom. 2. pag. 100.* 6 *Ibid. pag. 87.*

Pogianus, sive Otho Cardinalis Truchsesius Stanislao Hosio [1]; *Imprimendi ratio maxima in spe est, & jam jam aderit Paulus Manutius ad eam rem Romam accersitus, primumque tum Veteris, tum Novi Testamenti libri edentur quam emendatissime*. Id tamen verum non fuit. Nam primum opus [2] a Manutio Romæ excusum anno 1562. fuit liber Reginaldi Poli *de Concilio*, addita Appendice veluti quadam ejusdem Poli, *de Baptismo Constantini M. Imp.* Quæstione: item separatim *Reformatio Angliæ ex decretis Reginaldi Poli Cardinalis Sedis Apostolicæ Legati Anno* MDLVI. Editus est præterea eodem anno *S. Joannis Chrysostomi de Virginitate liber a Julio Pogiano conversus* cum Præfatione ad Cardinalem Augustanum ejusdem Pogiani. Editus & *Gregorii Nysseni liber de Virginitate a Petro Galesinio conversus*, cum Præfatione, sive epistola nuncupatoria Galesinii Pio IV. Insuper *De Virginitate opuscula Sanctorum Doctorum Ambrosii, Hieronymi, & Augustini*. Præter hæc antiquorum Patrum opuscula, typis Manutianis impressa est eodem anno *Divi Thomæ Aquinatis Doctoris Angelici in librum B. Job expositio*. Atque hic primum additum vidi Diploma Pii IV, cujus hæc sunt initio verba; *Cum nuper ad hujus almæ Urbis ornamentum, & publicam studiosorum omnium utilitatem, nostro jussu instituta in hac Urbe fuerit officina librorum, pulcherrimis characteribus, & summa cum diligentia imprimendorum, præsertim sacrorum Ecclesiasticorumque Scriptorum, accersito Venetiis & huic negotio præposito dilecto filio Paulo Manutio, cum eruditissimo viro, tum paternæ in hac arte laudis & industriæ imitatore, providere, sicut æquum est volentes, ne ejus labor & industria, quæ fructum aliis allatura est, ipsi uni detrimentum afferat &c.* Ex quibus postremis verbis, & reli-

1 *Tom. 2. ex recens. Hier. Lagomarsinii pag. 273.*

2 *In Præf.* Atque hujus quidem tanti ac tam præclari muneris initium unde sumi aptius potuit, quam ab eo libro, cujus argumentum &c.

reliquis, quæ diplomate ipso continentur, eruitur, Manutii ipsius periculo libros editos. Quod vero ajebat, *præsertim* sacros Ecclesiasticosque Scriptores edi debere, non omnino alios excludit; etsi, ut vidimus, id per se facere *novi impressores* non poterant. Ceterum hoc ipso anno 1562. vidimus typis his vulgatum *Claudii Ptolemæi librum de analemmate a Federico Commandino Urbinate instauratum, & commentariis illustratum*; adjuncto ejusdem Commandini libro de Horologiorum descriptione: fuerat autem prior ille Ptolemæi liber latine inventus a Marcello Cervino adhuc Cardinali, paucis ante annis, ut in præfatione dicitur, quam altissimum Reipublicæ Christianæ gradum obtineret. Atque hactenus recensita minora hujusmodi opuscula quasi experimento quodam suo Romana Manutii typographia vulgavit. Majus etiam opus prolatum est, *Theodoreti urbis Cyri Episcopi in visiones Danielis Prophetæ Commentarius Joanne Baptista Gabio Veronensi Interprete*. Ex omnibus vero his, quæ anno eodem 1562. prodierunt, intelligimus, in eo etiam curam laboremque versatum virorum ea ætate eruditissimorum, Pii IV. auspiciis, ut quæ Græce scripta erant latine redderentur, & cum quamplurimis communicarentur. Petrus Galesinius in *Præfatione* ad Nysseni librum de Virginitate, quem Pio IV. inscripsit, sibi distributum hunc librum latine vertendum narrat: *Nam*, ait, *amplissimi quatuor Cardinales, quibus hoc a te mandatum est, ut Veteres illos in primis de pura Dei Religione ss. Patrum libros edendos curent .... Gregorii Nysseni libellum vere aureum, qui de Virginitate est, mihi dari jusserunt, quem latine redderem*. Erant enim toti huic negotio recognoscendorum, atque interpretandorum operum præpositi Cardinales IV, ut Manutius ipse etiam testis est [1]. Qui fuerint eorum tres, cognoscimus

[1] *Lib. 4. ep. Lat. 1.* Cum quatuor spectatæ virtutis & innocentiæ Cardinalium, quos huic negotio præfecisti, nihil deesse patiantur.

gnoſcimus ex Cardinali Auguſtano ſcribente Hoſio [1]; egiſſe ſe cum Pio IV. ut ejus *Confeſſio* Manutianis formis excuderetur; *quod*, inquit, *cum facerem*, *opportune Moronus*, *Tranenſis*, *&* *Amulius Cardinales*, *qui illi muneri præſident*, *affuerunt*. Tranenſis nomine venire Joannem Baptiſtam Scottum Cl. Regularem Cardinalem, Archiepiſcopum Tranenſem, omnino conſtat, & adnotavit eruditus earum epiſtolarum editor Hieronymus Lagomarſinius. Amulium impenſe laudat Marianus Victorius *in Præf. ad epiſtolas Hieronymi*: Morono extat epiſtola *libro* x. *prima Paulli*. De quarto valde dubito: Seripandum initio annumeratum inter eos Cardinales, qui de tota hac re inſtituendæ Typographiæ viderent, ex ejus litteris Manutio, quas adduximus, liquet; atque ei etiam adjunctum Farneſium. Verum Seripandus eodem anno 1561. Tridentum Legatus, & Concilii Præſes deſtinatus eſt. Alexandrum Farneſium, & litteratum ipſum virum, & litteratorum hominum patronum beneficentiſſimum, ad quem concurſus eorum omnium fieret, laudat Petrus Victorius [2], atque ejus ætatis alii. Magis tamen arbitror Vitellotium Vitellium fuiſſe; quem in præfatione ſua ad Theodoreti Commentarium in Danielem appellat [3] Jo. Baptiſta Gabius; & cum quo actum eſſe ſcribit Jo. Franciſcus Lombardius [4], ut Hoſii Confeſſio *Romæ cuderetur typis Manutii*.

21. An-

1 *Tom.* 3. *pag.* 38.   2 *Epiſtol. lib.* 4. *pag.* 95. *edit. Florent.* 1586. *Vid. & lib.* 3. *pag.* 45.   3 Quamobrem ſapientiſſimis Cardinalibus mandaſti, ut nulli neque labori, neque ſumptui parcentes hanc eamdem margaritam latino ſermone expoliendam curarent: a quibus mihi hoc tuo nomine munus eſt impoſitum..... teſtis locuples eſt Card. Vitellius, cui mea ſtudia aliquot ab hinc annis ſua liberalitate ſuſtentanti, nihil tam antiquius fuit, quam ut, relictis aliis rebus omnibus, in hanc unam potiſſimum incumberem, ut quamprimum, quod te velle ſenſerat, hujuſcemodi doctrina cum latinis hominibus communicaretur.   4 *Tabular. Eccl. Rom.* Nervis omnibus tentavit cum Cardinali Camerario, h. e. Vitellio, ut Romæ cuderetur typis Manutii.

21. Annus 1563. hic tandem Cyprianum expedivit: ſed idem pariter alios libros, ut qui inſcribitur; *Gregorii Nyſſeni Conciones quinque de oratione Domini*; *ejuſdem conciones octo de beata vita comparanda, omnes a Petro Galeſinio converſæ*. His vero idem Galeſinius præter præfationem vitam Nyſſeni ipſius præfixit. Item *Franciſci Vargas Catholicæ majeſtatis rerum ſtatus a Conſiliis, & ejuſdem apud Sanctiſs. D. N. Pium IV. Oratoris de Epiſcoporum juriſdictione & Pontificis Maximi auctoritate Reſponſum*. Præfatur vero Lectori Manutius, eamque præfationem aliis, quas una cum epiſtolis ſuis edidit, adjunxit. Denique *C. Salluſtii Criſpi Conjuratio Catilinæ, & bellum Jugurthinum. Fragmenta ejuſdem hiſtoriarum e Scriptoribus antiquis ab Aldo Manutio Pauli F. collecta. Scholia Aldi Manutii*. Nuncupat vero, ut aliàs diximus, hunc librum Aldus Collegio Romano Societatis Jeſu epiſtola data MDLXIII. Cal. Oct. Quæ cauſa tamdiu remorata ſit hanc Cypriani operum editionem, ut cum prima illuſtrare Manutii Romanos typos deberet, multa aliorum opera ſecuta ſit, augurari facilius poſſumus, quam certo pronunciare: idemque de Bibliis, quorum editio dilata amplius eſt, atque ad Xiſti V. & Clementis VIII. tempora rejecta. Nonnulla tamen intervenerunt, a quibus ſi hanc moram inlatam fuiſſe dicamus, non omnino vana futura ſit conjectura. Et primò Faerni, qui cum Sirleto in Bibliis recognoſcendis laborabat, mors, quam ab eodem Latinio diſcimus accidiſſe [1] xv. Cal. Dec. anni 1561. Deinde cum opera illa mendis deformata invenirentur, mira in reſtituendis difficultas inventa eſt: itaque & codices longius advehendi fuerunt, & doctorum virorum abſolutio laborum ſtudiorumque expectanda diutius fuit. Raynaldus in Annalibus narrat [2], Franciſco Avanzato, atque Honuphrio Panvinio Auguſtiniano provinciam commiſſam,

1 *Tom. 1. pag. 99.* 2 *ad a. 1564. num. 53.*

ſam, *ut vetuſtiſſimorum monaſteriorum, & Cathedralium Eccleſiarum bibliothecas luſtrarent in Siciliæ regno, & nonnullis provinciis, ut mſs. Græca, vel Arabica, vel Latina colligerent, quæ typis excudenda mitterent ad M. Antonium tit. S. Marcelli*. Laudem hanc Manutius in præfatione S. Carolo Borromæo tribuit; ut dicat, virum eum ſanctiſſimum totum in eam curam incubuiſſe, ut omnia Cypriani ſcripta mendis antea deformata, tunc *in veterem illam integritatem ac ſpeciem, accerſito etiam Verona miræ vetuſtatis exemplari, accurata doctorum virorum induſtria reſtituerentur*; quæ verba recitavit etiam qui novam s. Cypriani editionem cudit, ſive Baluzii potius exegit [1]; addens, vetuſtiſſimos codices ad eam editionem adhibitos; adeo vero fuiſſe diligentes, qui eam adornarunt, & quicquid ex Cypriani operibus adhuc in bibliothecis latebat tam accurate collegiſſe, ut poſt Manutium & Guillelmum Morellium (qui Manutianæ pauca quædam addidit) nihil repertum fuerit, quod Cypriano poſſet adſcribi. De emendationibus nihil eſt cur hic dicamus. Ex litteris Latinii (quas Cl. Lagomarſinius vidit, earumque loca adnotavit [2]) habemus, tantam ipſum operam in his poſuiſſe, ut quandoque deficeret animoque deſponderet: quod tamen arbitrio ſuo rem moderari non poſſet, noluit a Manutio operi nomen ſuum apponi [3]. Non pigeat hic adnotare, in Cypriani operibus re-

1 *In Præf. pag.* 3. 2 *tom.* 2. *pag.* 273. 3. *tom.* 2. *epiſt. pag.* 100. Sed præter alia impedimenta id non multo ante acceſſit, ut in reſtituendo Cypriano, ſi quid mihi liberi temporis relinqueretur, collocarem &c. *pag.* 105. Cyprianus tamen dormit, dormietque etiam dies aliquot, dum mihi plus otii ſit, atque aliquarum operarum præſidio ſublever in obſervandis quatuor Vaticanis codicibus, quos mihi certum eſt prius diligenter excutere, quam abſolutam mihi diligentiam in eo Scriptore, quoad ejus fieri poterit, reſtituendo poſuiſſe videar. Ubicumque autem locus aliquis impeditior incidit, vel librariorum incuria, vel rei ipſius jampridem male intellectæ obſcuritate corruptus, præter hos, qui ad manus ſunt codices, etiam eos conſulendos puta-

censendis illustrandisque ante hoc tempus egregie versatum esse Marcellum II. antequam summum Ecclesiæ Magistratum administraret. Erat enim vir cum sapiens, tum restituendorum purgandorumque sanctissimorum monumentorum cupidissimus; & totum hoc opus, quod demum sub Pio IV. apparuit, jamdiu ab illo excogitatum, & cœptum est, ut Julius Pogianus in epistola nuncupatoria libri Chrysostomi *de Virginitate* præfatur. Habemus nos in Collegii Bibliotheca Cypriani opera a Gryphio edita Lugduni anno 1537. in cujus libri margine variantes lectiones adnotatæ sunt; & manu nescio cujus, antiqua scriptura, initio hæc leguntur: *Emendavit Marcellus Papa II. ex collatione trium Codicum Cypriani opera: ubi igitur codex unus aut plures variabunt, numeris distinguetur*. 1560. XI. *Cal. Mart.* Ex die adscripta patet, in hunc librum ab alio, quam a Marcello variantes lectiones, & fortasse a Latinio, aut ab aliquo, qui Pii IV. jussu opus emendandi Cypriani susceperat, translatas. Sequitur in nostro libro. *Ex Bibliotheca Beneventana codex miræ vetustatis ab A. Aug.* (idest Antonio Augustino celeberrimo illo antiquitatum cùm civilium, tùm Ecclesiasticarum indagatore) *Ep. Alifano* 1559. *observatus est: atque ex eo cùm epistolarum ordo, tum tractatuum sumptus est*. Ibidem autem præter has variantes, & Annales quidam Cyprianici habentur, & lexicon sive, ut ibi dicitur, *Verba peculiaria Cypriano*. Ex quibus quidem licet cognoscere, quanta cura, atque industria viri eruditissimi tunc Romæ in recognoscendis PP. operibus versarentur.

putavi, qui Bononiæ, Florentiæ, Neapoli, Beneventi reperiuntur; ita ut nulla restituendi Cypriani ratio a me omissa videri cuiquam possit. *Pag.* 109. De Cypriano puto, te nescio quid præclarum expectare, sed frustra: laboratum est a me diligenter ac summa fide, multa restituta sunt, additus etiam pæne justus epistolarum liber. Verumtamen mihi fieri satis non potest..... Quæ res fecit, ut ne nomen quidem meum a Manutio paterer ullo modo adscribi.

rentur. Quam curam pariter in Græcis ſcriptis latine reddendis adhibuerunt; ut ex Galeſinio [1], Pogiano [2], aliiſque hoc tempore Patrum Interpretibus cognoſcere poſſumus.

22. Anno 1564. alii Patres editi, opera præſertim Galeſinii. Ipſius enim cura & labore habemus, *Divi Eucherii Epiſcopi Lugdunenſis Commentarii in Geneſim, & in libros Regum*. Hoc nimirum præcipuum eſt Eucherii opus; nam reliquos ejuſdem libros verſa pagina indicat; *Romæ apud Paulum Manutium Aldi F.* MDLXIIII. *Salviani Epiſcopi Maſſilienſis de vero judicio & providentia Dei libri* VIII. *Maximi Taurinenſis homiliæ. Paciani Barcilonenſis de Pœnitentia & Confeſſione. Sulpicii Severi ſacræ hiſtoriæ libri duo. Dorothei Tyrii de Prophetis & Diſcipulis Domini. Haymonis Halberſtattenſis ſacræ hiſtoriæ epitome. Adjunctis in tres poſteriores Petri Galeſinii notationibus. Index nominum & rerum inſignium. Romæ* MDLXIV. *Apud Paulum Manutium Aldi F. In Ædibus Populi Romani*. In præfatione ad Eucherium affirmat, ſummo hoc Reip. tempore impenſe curari, ut non ſolum eorum Patrum monumenta, quæ hactenus latuerant, proferantur, verum etiam quæ ſemel edita ſunt & prolata iterum in lucem revocentur, quod eis vel hominum perverſitas, vel temporis vetuſtas, quæ omnia conficit, interitum afferre poſſit: & divino quidem conſilio eveniſſe, ut cum ſuperioribus proximis annis, quo tempore Vienna a Turcis obſidebatur, cum omni ejus oppidi agro vaſtato, & vicis direptis templum D. Leopoldo conſecratum inflammaſſent; Bibliotheca, in qua Eucherii volumina aſſervabantur, neque fuerit incendio combuſta, neque ſceleratis hominum manibus violata. Ad Salvianum vero idem Galeſinius s. Carolo Borromæo ſcribens præfatur, gratias illi agens, quod in ejus familiam adſcriptus ſit, & ſimul ſignificans,

1 *Præfat. ad Nyſſen. lib. de Virg.* 2 *Præfat. ad Chryſoſtom. lib. de Virg.*

cans, aliorum Patrum opera habere ſe in manibus, quæ latine vertat & illuſtret, præſertim Gregorii Nazianzeni, cum Eliæ Cretenſis & Nicetæ Sarronii Scholiis; quibus abſolutis ad Baſilium ſe convertat. Præcipuum tamen opus Manutianorum prælorum fuit hoc anno *Canones & Decreta Sacroſancti Oecumenici & Generalis Concilii Tridentini ſub Paulo III. Julio III. Pio IV. Pontificibus Max. Romæ apud Paulum Manutium Aldi F.* MDLXIV. Præter exemplum privilegii Pii, brevis præponitur epiſtola Manutii ipſius lectori, in qua poſtquam de Concilio ipſo, ejuſque utilitate, & Pii laudibus nonnulla dixit, jubet a ſe Concilii ipſius hiſtoriam univerſam expectari; quæ tamen ab eo nuſquam eſt edita. Utrumque autem legitur tum in eo Concilii exemplo, quod majori forma, ſive ut ajunt *in folio*, tùm quod minori ſive *in quarto* editum eſt eodem anno 1564. Editus eſt etiam *Index librorum prohibitorum, cum Regulis confectis per Patres a Tridentina Synodo delectos, auctoritate Sanctiſs. D. N. Pii IV. Pont. Max. comprobatus. Romæ apud Paulum Manutium Aldi F.* MDLXIV. *In ædibus Populi Romani*. Atque ex his inſcriptionibus admonemur, ædes Populi Romani ſive Capitolinas Manutianæ typographiæ fuiſſe aſſignatas. Itaque quandoque, omiſſo Manutii nomine, ædes hæ ſolæ nominantur; ut in operibus s. Hieronymi a Mariano Victorio Reatino recenſitis [1]: & tamen Victorius, ubi de neceſſitate recognoſcendorum, rurſuſque imprimendorum operum PP. quæ fuerant ab Hæreticis hominibus edita, egit, Paullum ipſum magna cum laude nominat: *Huic autem neceſſitati optime Sanctitas tua, Pie quarte, proſpexit, Ro-*

1 *Tomo 1. qui eſt primus epiſtolarum. Sed ſunt ſeparatim epiſtolæ impreſſa tùm eadem majori forma, ſive in folio, ita tamen perpetuò reſpondentibus ſibi paginis, ut libri frons ſola, ideſt prima pagina commutata videatur, in qua Paullus nominatur.* Apud Paulum Manutium Aldi F. In ædibus Populi Romani MDLXV. *tum minori forma, ſive in 8. eadem hac inſcriptione.*

Romam Paullum Manutium Aldi filium advocando, ut suis præclarissimis typis, toti orbi jamdiu ex patris memoria celeberrimis, & sua doctrina & sedulitate etiam illustratis, sanctorum veterum libros correctos ederet ac pervulgaret. Diu duravit in Romanis libris hæc inscriptio, atque in ædibus populi Romani impressoria officina, mortuo etiam Paullo [1], donec eam sive obscuravit, sive intermortuæ gloriam aliò transtulit typographia Vaticana a Xisto V. instituta [2], cui in vulgandis sacris libris successisse videtur Cameræ Apostoli-

1 La politica di Aristotele ridotta in modo di Parafrasi dal R. M. Antonio Scaino. In Roma nelle case del Popolo Romano MDLXXVIII. sei discorsi &c. Gennadii Scholarii Patriarchæ Cpni Defensio v. capitum &c. Romæ in ædibus Populi Romani MDLXXIX. Statuta almæ Urbis Romæ auctoritate SS. D. N. D. Gregorii Papæ XIII. P. M. a S. P. Q. R. reformata & edita. Romæ in ædibus Populi Romani MDLXXX. Theodoriti Ep. Cyri oratio vere aurea de Caritate. Romæ in ædibus Populi Romani MDLXXX. *Item Decretum & Decretalis a. 1582. Statuta Romæ a. 1590. Epistolæ Decretales Romanorum Pontific. a. 1591. Collectio Scriptorum Liturgicorum Hittorpii 1591. Statuta nobilis artis agriculturæ Urbis 1595. In his tamen postremis alius plerumque nominatur typographus Georgius Ferrarius*. 2 *In Vita s. Bonaventuræ præfixa ejus operibus editis* Romæ ex typographia Vaticana MDLXXXVIII. *a Petro Galesino*; Divino consilio typographiam Vaticanam instituisti, Pater beatissime ...... cum ad sacros codices restituendos, sanctorumque PP. monumenta instauranda &c. *Petrus Tossinianensis Episcopus Venusinus in epistola nuncupatoria eidem Sixto V. Operum s. Gregorii M. editorum* Romæ ex typographia Vaticana *anno eodem* 1588. Quotus igitur quisque est de re Catholica bene sentiens, qui excellenti isto tuo beneficio non lætetur? cum typographia in ipso Vaticano palatio divinitus erecta, tamquam arx munitissima sit veritatis Orthodoxæ non solum tuendæ, verum etiam propagandæ; ex eaque proditura sint emendatissima PP. scripta &c. *Anno superiori 1587. prodierat ex typographia Vaticana* Tomus sextus s. Ambrosii Ep. Mediol. operibus adjunctus, *cum prodiissent tomi superiores ex typographia Dominici Basæ, excudente Zannetto. Basæ creditam Vaticanam typographiam, qui in ea re insumpserit 40. circ. aureorum millia, scribit Rocca Bibl. Vatic. pag. 414. Diu floruit hæc Vaticana typographia, & post eum annum, quo ex eadem exiit ille Rochæ liber, 1591., præter s. Bonaventuræ opera, quibus finis impositus a. 1596, editus est a. 1593. & 1598. tomus 2. & 3. Operum s. Ephrem Syri: inprimis vero Biblia sacra vulgatæ editionis a. 1592. 1593. 1598. Concilia Generalia 1607. 1609. Denique habeo s. Damasi Opera edita* Romæ typis Vaticanis 1638.

ſtolicæ typographia [1], quæ tamen multo ante patefacta erat, eamque Paulli tempore, & jamdiu ante Paullum Antonius Bladus Aſulanus [2] regebat. Inſigne vero Paulli aliud opus Romæ editum, Romanum Breviarium [3].

23. Non ſolum Romæ, ſed Venetiis eodem anno 1564. & conſequentibus impreſſos Manutianis typis libros habemus, in iiſque anno 1564. *Calepini Dictionarium* [4], *Caii Julii Cæſaris Commentarii*, cum Joannis Michaelis Bruti epiſtola nuncupatoria *Illuſtriſs. Æthereorum Academiæ*, & ſcholiis [5]: anno 1565. Jacobi Taurelli grammaticum quemdam librum [6], ac libros Ciceronis de Philoſophia: anno 1566. *Catullus cum commentario Achillis Statii Luſitani* [7]. Acceſſerunt ibidem editi libri Aldi ipſius: & primò Elegantiarum liber jam ab anno 1556. vulgatus, nunc etiam publico bono impreſſus; deinde *Orthographiæ Ratio ab Aldo Manutio Paulli F. collecta. Venetiis* MDLXVI. Hanc quoque vulgaverat anno 1561. eodem titulo. Sed multo erat brevior, carebatque iis acceſſionibus, quas poſtea habuit, *De veterum notarum explanatione &c.* Potuit aliquando rem ibi typo-

1 *Editi ſunt reliqui tomi, ideſt 3. & 4, Conciliorum* Ex typographia Rev. Cam. Apoſt. 1611. & 1612. *Hieremias Guelfus in epiſtola Scipioni Burgheſio præfixa operibus S. Gregorii M.* Ex typographia Cameræ Apoſtolicæ *editis a.* 1613. Quare, *inquit*, cum hactenus quidem pleraque Chriſtianæ Religionis, & Ss. PP. monumenta ex liberali hac officina in lucem edita &c. 2 *Aſulanum ſe vocat in Statutis* Civitatis Reatæ *a.* 1549. *& in regulis Cancellariæ an.* 1547. *in oratione* de Vita Cajetani *a Flavio ſcripta &c. Vide epiſtolam præfixam Statutis Romæ an.* 1567. *quo anno mortuus. Videtur tamen alius fuiſſe antiquior Antonius Bladus*; cum in Bulla facultatis R. P. D. Philippi Archinti Epiſcopi Burgi S. Sepulchri SS. D. N. Papæ Vicarii Generalis *edita an.* 1542. *legatur* Romæ apud Hæredes Antonii Bladi Impreſſores Camerales. 3 *Habeo in fol.* Breviarium Romanum ex Decreto Sacroſancti Concilii Tridentini reſtitutum Pii V. Pont. Max. juſſu editum: cum Privilegio Pii V. Pont. Maximi. Romæ MDLXX. In ædibus Populi Romani. Apud Paulum Manutium. 4 Venetiis MDLXIV. Apud Paulum Manutium Aldi F. 5 Venetiis MDLXIV. 6 Jacobi Taurelli Faneſtris exquiſitior patronymia. Venetiis MDLXV. 7 Venetiis MDLXVI. In ædibus Manutianis.

typographicam curare Aldus, quem eò profectum fuisse, narrat Mario Corrado Paulus [1] VI. Id. Novembr. a. 1565. *Quam vellem filius adesset, qui Venetias profectus est; præstaret aliquid opinor: hæc enim studia tractat naviter, & Grammaticos, de Orthographia cum scriberet, evolvit omnes;* & Jo. Baptistæ Titio v. Cal. Novembr. ejusdem anni [2]. *Filius abest, Venetias profectus ante aliquot dies, inde Asulam: quo in oppido frater meus ab omni remotus graviore cura, tranquillo animo ita sibi vivit, ut rem domesticam non contemnat.* Inde tamen non multo post, necesse est dicere, rediisse Romam: nam rursus idem Paulus Non. April. anno 1568. [3] *Filius abest, Venetias anno superiore cum matre negotii caussà profectus*: atque anno ante, VII. Id. Mart. [4]; *Nec filius adest profectus Venetias cum matre ante aliquot dies.* Quod quidem ideo adnotare placuit, quod de altero hoc Aldi itinere tacuit Zeno. Romæ ergo erat Aldus Idibus Decemb. MDLXVI. quando hæc Mucio Calino Paullus [5]; *Julius Jacobonius vivit conjunctissime cum filio meo, ut fere ætate & studiorum similitudine junguntur.* Venetiis vero, sive Asulæ erat Pridie Cal. Octobr. anni 1569. quo die scribit Roma Paullus Jo Baptistæ Olivo [6] Asulam; *Vale, & uxori, filioque, quorum in salutem sita mea salus est, humanitatem & diligentiam, si nondum convaluerunt, eamdem præsta.* Postea etiam Venetiis Id. Octob. 1570. nuncupat Julio Gloriero Nicolai Clenardi Institutiones linguæ Græcæ, indidemque Scholia in Cæsarem [7] Hieronymo Matthæjo Cal. Novembr., in quibus quidem libris Aldus notam apposuit,

1 *Lib. 7. ep. Lat. 7.* 2 *Ibid. ep. 6.* 3 *lib. 8. ep. 20.* 4 *lib. 9. ep. 7.* 5 *lib. 7. ep. 21. Vide & ep. 17. IV. Cal. Sept.* 6 *lib. 9. ep. 16.*

7 *Apostolus Zeno affirmat, Cæsarem & Vellejum Paterculum cum scholiis edidisse anno 1571. Vellejus hoc anno editus, extat Romæ in Barberina. Cæsarem habeo non solum eo anno insignitum, sed etiam superiori, idest anno 1570. qui & in fronte Cæsaris adnotatur, & in distincta fronte scholiorum, atque eum annum epistola etiam habet.*

fuit [1], constituitque, qua dignosci legitimi Manutianæ editionis a spuriis possent. Paulli vero præcipuum opus, quod Romæ vulgaret his annis, fuit Romanus Catechismus; in quo etiam latine scribendo adjumento fuisse auctoribus, quibus id muneris datum est, Zeno, aliique nonnulli scripserunt [2], quos Cl. Lagomarsinus refutavit [3]. Prodiit Catechismus ille majori minorique forma [4], latine atque Italice editus [5] eodem anno MDLXVI. cum Pii V. qui Pio IV. successerat, novo Privilegio, in quo Pauli diligentia commendatur. Atque idem liber consequentibus etiam annis [6] ab eodem Manutio impressus est.

24. Anno MDLXX. Roma Manutium amisit reversum Venetias. Extrusit eum urbe morbus, quo diu afflictatus est. At fuerunt ne aliæ, præter morbum caussæ? Malene adeo & duriter habitus, quemadmodum nonnulli scribunt, ut coactus omnino fuerit in patriam remigrare? Erit fortasse, qui hic Manutium vix sibi ipsi constare putet. Et primis quidem annis læta omnia de se nunciat amicis. Primò, præpositum esse muneri edendorum sacrorum librorum *non contemnenda conditione*, narrat Joanni Turritiano [7]. Deinde Idibus Novembris anni 1561. hæc Andreæ Silvio [8]; *Velim, si quid ego apud te sum, vel potius si tibi ipse carus es, ad Urbem te conferas ineunte vere; nusquam certiora aut majora bonis artibus proposita sunt præmia: aliis in locis tamquam peregrina procul adspicitur virtus; hic statim colitur, ut do-*

1 *Nimirum Aldi senioris effigiem cum epigraphe* Editio Aldi Manutii Paulli F. A. N. *atque hac admonitione Lectori*: Qui libri cum Aldi Junioris nomine, seniorisque effigie in posterum edentur, eos tantum scito Manutianæ editionis esse. 2 *Zeno ad Fontan. & Cl. Marcus Foscarenus p.* 349. *alios allegans*. 3 *ad vitam Gratiani p.* XIX. 4 *in fol. & in* 8. Romæ in ædibus Populi Romani apud Paulum Manutium MDLXVI. 5 *ab Alexio Filiuccio Ord. Præd.* In Roma MDLXVI. *In his insignia sunt Pop Rom. atque Aldi, additis notis, quibus Pauli Manutii nomen indicatur* P. M.

6 *Vidi editum* Romæ in ædibus Pop. Rom. apud Paulum Manutium MDLXIX.

7 *lib. 6. ep. 6.* 8 *lib. 6. ep. Lat. 7.*

ut domestica complexu excipitur, fovetur sinu. Sed postremis etiam Romanæ hujus commorationis, idest VI. Cal. Oct. 1569. Jacobo Gorscio[1]: *Nam de statu rerum mearum mihi ipsi, auctori satis bono, velim credas, non modo Romæ esse me, verum etiam libenter esse, existimatione integra, re familiari aucta potius quam imminuta*. Item Antonio Furnario eodem anno XVIII. Cal. Febr. *Et valemus, & satis jucunde vivimus, re domestica ita jam constituta, ut adolescenti filio, quem unicum habemus, cogitandum de virtute potius, quam de fortuna videatur*[2]. Quid ergo, cum Joanni Cratoni scribens[3]: *vitæ illud durissimum genus* vocat, multaque ait tulisse *indecora prorsus, indignaque studiis suis, ætate, axistimatione ante parta*? Quid cum aliàs Romana illa tempora exagitare homo ceteroquin moderatus videtur? Primò, quod idem alicubi fatetur, & valetudinariis hominibus evenire quotidie videmus, ut cibos omnes amaros experiantur; ita quæcumque accidebant acerbiora morbus faciebat. Deinde, quod spes magnarum rerum antea conceperat, & majorum illorum, quæ Silvio dicebat, Romæ bonis artibus proposita esse præmia: ea quia consecutus non est; quia suo arbitrio typographicam rem omnino administrare non poterat, sed a IV. Cardinalium voluntate pendebat; ideo credo illa paullo duriora Manutio excidisse. Accessit, quod in ipsa profectione non minimum exulcerasse eum animum videtur, ut viaticum scilicet non impetraret, sive (ita enim vocat[4]) *annuam ordinarii stipendii solutionem*: ut quemadmodum Pius IV. Pontifex venientem ad Urbem insigni viatico donaverat; sic Pius V. omni virtute ac laude præstans ab Urbe discedentem non modo simili, sed majore etiam munere prosequeretur: *in quo*, inquit, *ratio videbatur habenda ætatis meæ*,

1 *lib. 9. ep. 15.* 2 *ibid. ep. 22.* 3 *ibid. ep. 5.* 4 *lib. x. ep. Lat. 1.*

meæ, habenda valetudinis, habenda etiam meritorum meorum. Cum ergo hoc non obtinuisset, nec quicquam profecisset Sirleti, Moroni, & Cornelii, quibus alendorum in Urbe studiorum, moderandique gymnasii publice demandata cura hoc tempore fuisse videtur [1], summa contentio, Paulli animus exacerbatus est; cujus sunt illæ querelæ [2]: *Verumtamen ingravescenti hominem ætate, non solum infirma, sed etiam ægra valetudine, imparatum a re domestica, cum filia nubili, ab urbe Roma, cujus nomen omnia pollicetur, post decem annorum labores, suis sumptibus in patriam redire, iis fortasse, qui hæc solent animadvertere, admirationem aliquam pariet*. Idem tamen intelligebat, *Optimi Pontificis angustias, temporum difficultatem excusare* [3]; atque alibi [4] prorsus ingenue: *In discessu*, inquit, *commoda quædam sperabantur; nec defuit intercedentium dignitas, auctoritas, gratia: ratio temporum est adversata, Pontifice natura liberalissimo, Turcicum bellum, & præsentis, futurique sumptus necessitatem excusante*. Sic etiam, etsi sibi venti reflarent [5], qua Pontifex esset voluntate ac sanctitate explicat Corrado: *Optimum*, ait [6], *qualem ætas nostra non vidit, Pontificem habemus, qui si diu vixerit, quod a Deo precari non desinimus, spes est magna, hæc quæ fluunt posse contineri*. Ceterum non video, qua auctoritate Zeno, aut alii, pactum Manutio stipendium egre persolutum dicant; aut his, quas noverat, temporum angustiis, quingentorum scutatorum salario [7] contentus esse Paullus non deberet; cum præsertim, quod ex diplomatibus Pontificum constat, ex impressis libris redire illi non exiguum aliquid posset. Ipsæ ejus querelæ accusare potius hominem videntur: *Decem*, inquit [8], *annorum laboribus vix tria scutatorum millia, idest,*

1 *V. eand ep. & 2.* 2 *Ib. ep. 2.* 3 *Ib.* 4 *lib. IX. ep. 7.* 5 *Vide lib. XI. ep. 15.* 6 *lib. 7. ep. 15.* 7 *Vide lib. X. ep. 6. Ibid. ep. 12.* 8 *lib. X. ep. 14.*

ideſt, quantum ad filiam collocandam requiratur, *colligere potuimus*. Quamobrem verum liquet eſſe, quod Gorſcio ſcripſit, difficillimis etiam temporibus rem familiarem auctam potius, quam imminutam. Sed virum bonum nomen ipſum Urbis cœperat, quod, ut ajebat, *omnia pollicetur*; & erat, quod ingenue fatetur nonnunquam [1], Romam eo quidem conſilio profectus, domeſticis ut rationibus conſuleret: atque idem alibi [2]: *Laborabam domeſticis incommodis, fratrum meorum culpa, nec ſpes erat emergendi, niſi nova conſilia caperentur. Vocabar a Pontifice Max. quo nihil videri poterat honorificentius; fructum autem quis non expectaret? Cohortabantur ampliſſimi viri, quorum erga me ſingularem benevolentiam multis rebus antea perſpexeram, læta denique, copioſa, ampla ab omnibus omnia promittebantur: Quid agerem? credidi & ſperavi*. Altero ergo anno, quam Pio IV. Pontifice Romam venerat, præter conſtitutum ſtipendium aliquid petebat amplius [3]; fulciri ſubſidio aliquo fortunas ſuas, quod ætas ingraveſcens, quaſi extra ordinem multa deſideraret, multa in laboribus & ſtudiis valetudo requireret imbecillior; caritas præterea liberorum ſuorum. Idem ferme Carolo Borromæo: atque eodem anno (quod quidem ex filii morte colligere licet) hoc querebatur [4]: *Mihi unicum eſt vectigal induſtria mea, qua liberos alere, tueri familiam cogor.... vetus illa principum virorum benignitas exaruit*. Anno vero ſequenti ideſt 1563. [5] hæc habet Franciſco Morando: *De rebus meis, hoc unum quo lætari poſſis accipe; frui me multorum benevolentia; cetera ſatis frigent. Cauſſam conferamus in tempora; nam ab hominibus libenter culpam averto. Pontificis quidem præſtantem animum ita variæ, itaque graves diſtrahunt curæ, ut ignorare multa cogatur, multa etiam delegare aliis, qui præter*

1 *Ib. ep.* 7. 2 *lib.* 9. *ep.* 5. 3 *lib.* 8. *ep.* 1. 4 *lib.* 4. *ep.* 36.
5 *lib.* 6. *ep.* 18.

ter suum negotium nihil curant. Non ergo mortuo solum Pio IV. Manutii res frigere cœperunt.

25. Sed præter hanc, caussæ fuere aliæ duæ; multitudo occupationum, quibus a studiis suis abstrahebatur, & morbo afflicta valetudo. Frequentes sunt illæ in ejus epistolis voces; *obrui se negotiorum fluctibus* [1]; magnis *assidue distineri curis* [2]; magna *negotiorum onera sustinere* [3]; *sic urgeri, ut respirandi facultas non detur*. *Tu solus ignoras* (ajebat Decio Brancaleoni [4]) *quibus distinear curis? quantis rerum oneribus premar? quam nunquam vacem?* Quare cum Bonifacii Cajetani Principis nomine postularetur ejus filio magister, se Joanni Turritiano id agenti, excusavit [5]. Id tamen concessisse postea, operamque suam ad Henricum, & Camillum (hoc enim erant nomine) contulisse, idem declaravit cum scripsit [6], ex disciplina præceptisque suis maximum illos *in ea via, quæ ad eloquentiam ducit, fecisse progressus*. Habemus & nos hujusce rei testimonium, monumentumque quantumvis pretii, fratrum scilicet Cajetanorum epist. mss. cùm eidem Manutio, tùm aliis missas, quæ Manutianæ eloquentiæ nescio quid olere videntur. Dolebat vero sic avocari a litterarum studiis: *Ego*, ait Jo. Baptistæ Titio [7], *quamquam tum aliis rebus, tum officio salutandi molestissimo quotidie fere distineor, jucunde tamen satis vivo; si modo homini scientiæ cupido sine librorum usu, quo careo perinvitus, jucundi quidquam esse potest*: & Joanni Turritiano [8] de studiis suis; *Ab his me sæpe vel salutandi necessitas, vel amicorum avellit interpellatio; ita traducuntur dies: honeste, inquies, fateor, addo etiam satis jucunde..... verumtamen cum illa tibi non ignota studiorum nostrorum suavitate voluptatem nullam comparo*. Id primò æquo animo ferre visus est Manutius: itaque Andreæ Gosti-

1 *lib.6. ep.17.* 2 *ibid. ep.12.* 3 *lib.8. ep.8.* 4 *lib.6. ep.24.* 5 *ibid ep.9.* 6 *lib.10. ep.12. Vide & lib.9. ep.1.* 7 *lib.6. ep.8.* 8 *ibid. ep. 9.*

Gostinio, ubi hoc nunciavit [1]: *Cum hic honestissimorum hominum & benevolentia, & consuetudine fruar; nec mihi quidquam in mentem venerit optare ac petere, quod a summo Pontifice Pio IV. non facile sim consecutus, angit me tamen, quod studiis nostris ..... ita divellar, ut ex iis quæ pro communi utilitate non pauca eram exorsus, pertexere nihil liceat*; subdit: *Quocirca tibi jam, tuique similibus, qui mihi voluntate pares, doctrina & otio præstant, cogor tradere vigiliam meam; idque facio libentissime, qui publici commodi rationem ipsam per se, non cum mea laude conjunctam plurimi semper fecerim*. Postea vero tulit ita moleste, ut, quemadmodum Horatio Cardaneto scribit [2], interdum sibi Roma displiceret, & agrestem solitudinem urbanæ celebritati libenter anteponeret; & Camillo Palæotto, postquam ad ea redierat [3]: *Quotidie magis gratulor, quod illa reliquerim, hæc sim adeptus .... quod ea nunc denique studia recolere mihi liceat, a quibus disjunctus tot annos vixi, vel potius plane non vixi: quæ enim mihi potest esse vita sine litteris?* Multa scilicet moliebatur communi studiosorum utilitati, quæ quia perficere non poterat, ideo vehementer angebatur: sed præcipue commentarios in epistolas Ciceronis, quos nunc absolutissimos habemus. Eos Romæ Januario mense a. 1566. ferme ad exitum perductos habebat: itaque, si esset otium, pollicebatur, daturum se propediem absolutos [4]: eosdem vero biennio post finitos idem subindicare videtur [5]: nam Francisco Plantedio affirmat, se dedisse amico describendos, atque ejus operam casum quemdam interpellasse; editurum se vero eos, vel Romæ, vel certe Venetiis. Venetiis editos vidi apud Aldum a. 1579. [6], nec credo seriùs multo, quam perfectos absolutosque dimiserat: nam Cratoni scribens XI. Cal. Maji a. 1572. eos se adhuc habere in manibus aperte significat; Com-

1 *lib. 6. ep. 17.* 2 *lib. 7. ep. 10.* 3 *lib. 10. ep. 7.* 4 *lib. 7. ep. 10.*
5 *lib. 9. ep. 14.* 6 In Barberinæ Indic. extat editus a. 1577.

Commentarios in epiſtolas, quæ familiares vocantur, convitio jam prope efflagitatos, debere ſtudioſis diutius vix poſſum: id nunc cogito ad quem mittantur, an ad eum qui me ornavit ea dignitate, cum qua nullas opes confero? Tu ſtatue[1]. Cogitabat etiam de imitatione ſcribere; ſed eam cogitationem abjeciſſe poſtea videtur: quamobrem Cardaneto[2]; *Illa de Imitatione ſinamus jacere: ſpiſſum opus eſt, & longi temporis, nec fortaſſe noſtrarum virium; &, ut vere dicam, ſperare vix audeo, quam animo, & mente formam videre videor, eam quæcumque eſt, oratione, & ſtylo ſatis explicare poſſe*. Quod Paulli valetudinem ſpectat; eam ſatis commodam primò Romæ expertus eſt. Itaque IV. Id. Martii a.1562.[3] amico mandat, ut alteri ſcribat, nihil eſſe novum in rebus ſuis: *niſi*, inquit, *hoc novum videtur, mihi, cum hoc cælo, cujus multi gravitatem non ferunt, adhuc quidem optime convenire*. Verſa tamen poſtea res eſt: *Ego ab interitu Pii IV.* ſcribit VIII.Id. Febr. a.1566. Antonio Furnario[4], *valetudine utor incommoda; ſtomachus calore deſtitutus, officio concoquendi male fungitur*. Eodem anno IV. Non. Januarii jacere ſe in lecto, cum tamen leviter ægrotaret, narrat Cardaneto[5]: atque VIII. Id. Caſellio[6], *valere ſe parum commode*. Sed multo gravior factus eſt morbus a.1568. Itaque doluit poſtea, biennio maturius non diſceſſiſſe Roma: *non incidiſſem*, ait[7], *in eum morbum, quo valetudinem in perpetuum fere perdidi*. Neceſſe eſt autem, vel initio a.1570, vel extremo anno ſuperiori vires illius auctas; cum Calendis Maji anni ejuſdem affirmet[8], *quinctum jam menſem morbo laborare*, & Calendis Septembris[9] Auguſtino Angelello ſcribat: *Puto, te ab Onophrio Gilio tui amantiſſimo certiorem non ſemel eſſe factum invaletudinis meæ, qua nonum jam menſem ita laboro, ut neque ratione victus,*

1 *lib.11.ep.9.* 2 *lib.7.ep.10.* 3 *lib.6.ep.12.* 4 *lib.7.ep.13.* 5 *ibid.ep.10.* 6 *ibid.ep.11.* 7 *lib.10.ep.12.* 8 *lib.9.ep.4.* 9 *ibid.ep.9.*

ctus, neque ullo remedii genere adhuc quidem allevari potuerim: itaque misere jaceo &c.: quibus similia illa, quæ Venetias cum rediisset, Cratoni nunciat Octobri mense [1], febrim *post novem tandem menses discessisse*. Cur vero Idibus Augusti gravem *jam quatuor fere mensium* morbum appellet [2], nisi vices quasdam, ut solet, passa est ejus infirmitas, aut error est in numeris, equidem ignoro. Paullum ergo, quod ipse his verbis refert [3], *ab urbe Roma gravis morbus ac diuturnus extrusit*.

26. Nam cum anno 1570. expertus esset, cum Romano cœlo sibi jam convenire non posse, atque autumnus adventaret, cujus varietatem, & inconstantiam, ne ferre sua imbecillitas posset, metuebat [4], Venetias ipse quidem cogitabat, atque id sibi primum & præter cetera exoptabat; si vero per Pontificem, vel per quotidianam febrem patriam petere longo terrarum ac maris intervallo disjunctam non liceret, accedere ad Sabinos colles, quos florere audiebat regionis amœnitate, cœli temperie, omnium rerum, quas hominum victus cultusque desiderat, ubertate. Cum ergo missionem a Pontifice postulasset, etsi, illius muneris, susceptæque provinciæ, ut idem ait [5], menses non pauci superessent, abeundi tamen potestatem petenti clementissime concessit: quam quidem Pontificis benignitatem, & ibi, cum scriberet Francisco Cicerejo, Manutius agnoscit, & Camillo Palæotto [6] narrans adventum suum Venetias, ubi propinquos, familiares, notos pariter atque ignotos redeuntem excepisse voluntate summa affirmat. De discessu fixum consilium erat Cal. Septembr. de die nondum statuerat; solùm, ut hiemales imbres tempestatesque vitaret ante Calend. Octobr. [7] cogitabat. Verùm Septembri men-

1 *ibid. ep.5. Vide & ep.18.* 2 *ibid. ep.21.* 3 *lib.9. ep.5.*
4 *lib.10. ep.1.* 5 *lib.10. ep.10.* 6 *ibid. ep.7. Adde lib.9. ep.9.*
7 *ibid.*

mense dedisse se in viam, ægrum, dissuadentibus medicis & amicis, hoc quoque habet in litteris Andreæ Antonino[1], quod confirmat in epistola Joanni Caselio[2] data Venetiis a.1570. XVIII. Cal. Jan. *Urbem Romam ante duos menses difficili diuturnoque coactus morbo reliqui*. Itaque quod alibi[3] decennium Romæ fuisse scribit, cum ab Augusto mense a.1561. ordiendum sit, nondum completum fuisse, liquet. In itinere Pisaurum usque morbus ingravescere visus est: maris vero aspectu, *quasi jam in oculis*, ait Paullus ipse[4], *diu expetita patria esset, propinqui boni spe animus corpori medicinam fecit; febris abiit antequam Pisauro solveremus: ita Venetias, refecti cibo, paullò firmiores appulimus*. Non caruisse tamen iter incommodis, alibi[5] idem fatetur; *quibus*, inquit, *ita consumptus humor omnis est, ut nimia siccitate vitæ periculum impendeat*; additque, in revocanda potissimum τῆς κοιλίας εὐλυσίᾳ medicos laborare. Eumdem morbum in ea, quam mox nominavimus, epistola descripsit[6]; & in alia Francisco Morando[7]; *Morbi reliquiæ supersunt magis prope timendæ, quam morbus ipse; quì enim valere possum, aut etiam quid non timeam, cum attenuatum exsiccatumque corpus naturali munere fungi sua sponte nunquam possit? quæ res, neque molestiæ parum habet, &, si inveteraverit, periculo non vacat*. Atque ex hac postrema epistola intelligimus; id enim diserte habet, etsi febris abiisset, non tamen ob reliquias has morbi convaluisse: itaque Gauderina balnea cogitabat, quæ quater antea sumpsisse se dicit, nec unquam sine fructu; & sperabat[8] sublatis causis, quæ morbum pepererant & alebant, sedulitate ac fideli suorum cura, adjuvante etiam ipsius cœli, quod in lucem editus primùm hauserat, benignitate, brevi omnino convaliturum. Causas tamen non omnino præcidere omnes pote-

1 *ibid. ep.5.* 2 *ibid. ep.13.* 3 *lib.9. ep.5. & lib.10. ep.6. & 11.* 4 *lib.10. ep.5.* 5 *lib.9. ep.3. Vide & lib.10. ep.3.* 6 *lib.10. ep.5.* 7 *lib.9. ep.6.* 8 *lib.9. ep.7.*

poterat: nam ocium quale volebat, vel positus procul ab urbe, non nanſciſcebatur, *identidem interpellantibus, aut hominibus aut negotiis*; & erat rerum domeſticarum impedita ratio, quam nondum expediverat [1]. Accedebat Veneti cœli gravitas, quam ſibi [2] timendam ducebat, atque illa anni tempeſtate frigoris injuria, & præterea vinorum aſperitas, quam tenui corpore, imbecillo ſtomacho ferre non poterat. Calendis ergo Januarii anni 1570. (Veneto more, ſed noſtro 1571.) de migratione cogitabat, ruſque ſpectabat, ad quod etiam natura eum ſua, & conſiliorum ratio invitabat. Extat ejus Camillo Palæotto præclara villulæ, ſive ruſticæ cujuſcumque vitæ commendatio, quam cum deſiderare ſe dicat, hæc habet inter cetera præclare dicta [3]; *Si accideret, ut iſtic exulare perpetuo cogerer, modo te interdum ſocio, modo cum libellis; præclare mecum actum putarem; multam ſalutem urbibus, multam honoribus, in quibus ceteri inſaniunt, libenter dicerem: quid enim expectem amplius? didici jam, & magna mercede ſum expertus, quam inania ſint illa, quæ communi deceptus errore præclara duxeram; magnæ urbes magnas occupationes, ne dicam miſerias habent: ſi quem delectat ambitio, ſi quis augendæ rei familiaris cura tangitur; ſi ſententiam in curia dicere, aut a multis in foro ſalutari, inter ſumma ponit; urbem amet: me quidem poſthac æmulum rivalemque non habebit unquam: ætas noſtra ad otium vergit; vides qam fluxa ſint omnia; quam facile hunc & illum florentes opibus, florentes ætate repentina mors auferat, ut hoc ipſum, quod ſpatii nobis relinquitur, totum in lucro deputandum eſſe videatur. Ac fieri quidem poteſt, ut diu vivamus: ſed, obſecro, quid erit, cur nos diu vixiſſe lætemur inter domeſticas curas, inter hominum fraudes, infidelitates, inſidias, addo etiam publicas calamitates, quibus anguntur boni viri, quales nos & eſſe, & haberi volumus? Amplectamur igitur ſtudia noſtra;* remo-

1 *lib.10. ep.8.* 2 *lib.10. ep.9.* 3 *lib.10. ep.8.*

remota ab arbitris loca, amœna, salubria quæramus; vulgi stultitias ineptiasque vitemus; animos excolamus, ut eas fruges ferant, quas nec cœli calamitas corrumpat, nec malus vicinus furto subtrahat, nec belli sævientis impetus devastet.

27. Ocium ergo & solitudinem secutus contulit se in oppidum Plebis Sacci; ubi Novembri mense multis diebus fuit [1], & quò migraturum se esse sæpius valetudinis animique gratia, & ne studia colenti interpellatores molesti sint, prædicit Antonio Furnario [2]. Venetias tamen redierat IX. Cal. Decembr., ubi etiam fuisse Decembri mense, & Januario sequentis anni ejus nos litteræ docent [3]. Atque eædem etiam, Plebem Sacci repetivisse, unde Calendis Maji Palæotto scribit a. 1571. Vitam, quam ibi degeret, amicissimo Ferrario ante oculos ponit [4], sinere scilicet se, ut animus quasi quibusdam exsolutus vinculis, libere vagetur, & voluptate pascatur honestissima; nullas hic esse, quibus angatur, curas, nullis implicari negotiis; licere id quod antea nunquam licuit, prorsus nihil agere, nam vehi curru, oppida invisere propinqua, amicorum villulas obire, convivari etiam interdum, suavissimisque epulas condire sermonibus, hoc ipsum vocare nihil agere; nec tamen omnino verum esse: nam qui valetudine parum firma operam dat, ut suaviter, jucunde, & honeste simul vivat, eum profecto nihil agere, sibi non videri. Addit tamen, quod hoc ipsum, quod de se narraverat, evertit; *Sed in hoc tamen vitæ genere, libros, communes delicias nostras abjecisse me penitus nolim existimes: nobiscum ubique sunt, comites nunquam molesti, loquentes, silentes, cum volumus, & quoad volumus*. Hieme media Venetiis consistens, cum & cubiculo se inclusisset angusto, & luculento camino assidue uteretur, nihi-

1 *Vide lib. 9. ep. 24. datam* III. *Non. Novembr. a.* 1570. *lib.* 10. *ep.* 10. VII. *Id. Nov. ep.* 11. VI. *Id. Nov. &c.* 2 *lib.* 9. *ep.* 24. 3 *lib.* 10. *ep.* 2. *&* 15. *lib.* 9. *ep.* 8. 9. 13. 14. *&* 15. *&c.* 4 *lib.* 10. *ep.* 11.

nihilominus frigoris vim prohibere non potuerat [1]. Itaque sequenti autumno Genuam, ea potissimum causa se contulit, ut villulis pulcherrimis, jucundo placidi maris aspectu, & quod in primis ejus valetudo requirebat, verno cœlo hieme summa frueretur. Has enim causas consilii sui aperit eidem Palæotto [2]; aliasque addit, cur Venetiis non vivat; *Exercitationibus*, ait, *dum utor, confirmari me sentio: at iis uti Venetiis, præsertim sub dio, vel ob angustias viarum, vel ob infinitam prope civium peregrinorumque frequentiam, non licet; huc illuc impellimur; sæpius alieno motu, quam nostro movemur, vix ut interdum, ac ne vix quidem, si lubrica via est, consistendi facultas detur. De vinis quid loquar? Diuturna me consuetudo Romanis, omnium facile primis assuefecerat; similia non quærebam, sed quæ prorsus dissimilia non essent; periit omnis industria. Carnis mira penuria: vitulinam quidem, quæ differat a bubula, reperire, felicitatis est.* Cum ergo amœnitatem & salubritatem sequeretur; atque utramque Genuæ, utramque Regii, quò peramanter in suburbanum suum ab Horatio Malagutio invitabatur, esse videret, animo tamen spectaret Benaci oram (quam ocellum Italiæ vocat) Asulano suo satis propinquam, interea Mediolani constitit; & quia propter anni tempus discedere non licebat, cum imbres assidui vias corrupissent; Paullus vero is esset, qui vel levissimis incommodis frangeretur; & quia jucundissima duorum spectatissimorum virorum Bartholomæi Capræ hospitis sui, & Octaviani Ferrarii veterrima sibi necessitudine conjunctissimi, consuetudine perfruebatur. Fuit Mediolani sex amplius mensibus [3], idest ab extremo Octobri, ad Majum mensem a. 1572. Hic etsi valetudine frueretur non optima, imo, ut idem ait [4], quæ ab optima aberat aliquanto etiam longius, quam a deterrima, divelli a studiis non poterat. Abditus ergo in

1 *lib. 11. ep. 3.* 2 *ibid.* 3 *lib. 11. ep. 8.* 4 *ibid. ep. 5.*

litteras, in explanandis Ciceronis orationibus operam omnem posuit; quod scribit [1] sibi propositum fuisse ante multos annos. De hoc ego opere interpretor, quod ante biennium ex oppido Plebe Sacci Furnario narrabat [2]; *Locus ipse me vacuus interpellatoribus, & haec vivendi arbitratu meo, omnium dulcissima, optata antea potius, quam sperata libertas invitavit, ut ordirer id, quod, nisi sedem hic statuo, aut certe nisi in hoc secessu, & in hac paene solitudine . . . . . majorem anni partem consumpsero; vereor, ne sero admodum, fortasse etiam pertexere nunquam liceat: opus est nec temporis, nec laboris exigui.* Venetiis erat eodem anno 1572. XI. Calend. Maji [3], & recens rediisse tunc videtur; cum narret Cratoni, qua primum hora in patriam redierat, unde absuerat menses aliquot, quaesivisse statim ex filio de Cratone. Erat ergo tum filius Venetiis; ubi etiam remanserat cum matre, quando in Plebem Sacci se contulerat Paullus. De Venetiarum enim, non Romae urbe illa ejusdem Paulli intelligenda sunt [4]; *Uxor & filius in urbe, commoda uterque valetudine; illa rem domesticam; hic officinam, emendandorumque librorum curam administrat egregie*; quod ex aliis locis liquet [5]. Solam filiam Roma discedens in coenobio sacrarum Virginum reliquerat; quam biennio post, ut eam acciperet, & in patriam reduceret, ad urbem reversus est.

28. Si epistolarum illarum inscriptionibus fidendum est, Romae jam erat Manutius V. Calendas Julias MDLXXII. [6], quo die respondet Ciofano gratulanti, quod Romam venisset, valeatque post itineris laborem satis commode: fidendum vero hic esse, suadet Manutii ipsius testimonium in epistola dedicatoria Commentarii in orationem pro Archia, in qua Pridie Cal. Octobr. se excusat, quod tribus fere mensi-

1 *ibid. ep. 9.* 2 *lib. 10. ep. 11.* 3 *lib. 11. ep. 9.* 4 *lib. 10. ep. 11.*
5 *ibid. ep. 15.* 6 *lib. 12. ep. 15.*

mensibus Jacobi Boncompagni domum non venerit [1]. Æstatis etiam magnam partem exegisse se in Urbe alibi significat: nam Cajetanis fratribus scribit [2] VI. Cal. Sext. sibi esse in animo circiter Id. Sept. fractis jam caloribus, qui eo anno maximi acciderunt, cum filia in patriam reverti: atque Horatio Cardaneto [3] Id. Sext. qui Perusiam eum in itinere ut diverteret invitabat, se excusat; *Sed exiguo comitatu, cum filiam virginem ducam, tot dierum viam conficere, quam honestum sit, tute cogita. Accedit illa molestia, quod duas lecticas diurna mercede conductas, quaternis scilicet scutatis in die, ultra præscriptum a lecticariis tempus remorari non licebit*. Ex quibus etiam intelligimus, quæ esset ratio itineris; item, quod superius vidimus, atque alibi etiam Paullus declarat [4], filiam ad nuptias reducere domum voluisse. Paulli tamen consilia intervertit Gregorius XIII. Pont. Max. *præclare*, ut Paullus ait [5], *in optimas artes animatus*; qui cognito ejus adventu, læti animi signa ostendit, negotiumque Cardinalibus dedit, ut ita cum eo de mansione agerent, ne discedere paterentur. Idem Palæotto narrat [6] VII. Id. Septembr. *Ego*, inquit, *non expectatis imbribus jam sarcinulas collegeram, ut in viam me darem .... sed vicit consilium meum Cardinalium voluntas, quorum opera est effectum, ut Gregorius XIII. Pont. Max., qui tamen sua sponte liberales disciplinas miro quodam studio amplectitur, fovet, alit, honorifico me stipendio retinendum putaverit. Hic igitur cogimur consistere, libenter ut Romæ, in summa celebritate & amico-*

1 *Scrupulum aliquem movebat epistola* 1. *lib.* XI. *data* X. *Cal. scriptaque, ut videbatur, Venetiis Jacopo Boncompagno. Ceterum in die adscribendo negligentem Manutium fuisse, illa ad eum declarant amicissimi hominis Mureti lib.* 4. *ep.* 2. Nolo enim facere, quod tu qui interdum pro Majo Aprilem pro X. XVII. ponis. Itaque interdum videor mihi accipere litteras tuas XX. diebus ipsis postquam scriptæ sunt. Interdum contra sex aut septem diebus antequam scriptæ sunt, perferuntur. 2 *lib.* 11. *ep.* 10. 3 *ibid. ep.* 12. 4 *ibid. ep.* 15. 5 *lib.* 12. *ep.* 10. 6 *lib.* 11. *ep.* 6.

rum copia, inviti, ut a te disjuncti, cujus consuetudine non semel aut iterum, sed perpetuo æstivis mensibus, amœna regione, jucundo otio cum communibus musis frui cogitabamus. Stipendium, quod ei constitutum est, *satis per se tenue* Jo. Cratoni scribens [1] vocat; atque in eo facilitatem suam reprehendisse nonnullos; sed idem subjicit, *cum liberalitate, & otio* maximum sibi videri; nihil enim esse sibi impositum oneris; litteris ut in solitudine frui licere; tantùm consuevisse unum aut alterum Cardinalem bis in mense, terve summum, vel quia eum diligebant, vel quia virtute excellebant, salutare. Ita etiam Palæotto suo [2] narrat, se hominem a rebus gerendis alienum, valetudinis incommodæ, non magni animi, id libenter unum agere, ut in litteris totus sit, & quidem in urbe Roma, ut in deserta solitudine, interpellante nemine: *Quod beneficium*, ait, *optatum antea potius quam speratum, nunc a Pontifice optimo ac liberalissimo, ad excitanda doctrinarum ingenuarum studia mire propenso, Gregorio XIII. acceptum meminero, & prædicabo, dum vivam; fortasse etiam scripta mea me mortuo loquentur, & obscurum posteris esse non sinent*. Opera quæ tunc moliretur eidem aliàs [3] exponit, postquam ocium suum narravit; *In publicum nisi necessaria re coactus nunquam prodeo, domesticis me finibus teneo, & cum libellis, idest cum amoribus & deliciis meis jucundissime vivo*: non solum scilicet commentarium elucubrasse in orationem *Pro Archia*; sed absolvisse jam in reliquas omnes, duabus exceptis *Pro Ligario & Dejotaro*, opera nunquam nisi per morbum intermissa. Commentarium illum in orationem *Pro Archia* separatim editum vidimus *Romæ apud Josephum de Angelis* MDLXXII. nuncupatum *Illustrissimo & Excellentissimo juveni Jacobo Boncompagno* litteris datis Pridie Cal. Octobr. ejusdem anni 1572. in quibus quidem litteris tribus mensibus ait se orationes explicasse decem. Aliud

1 *ibid. ep. 10.* 2 *lib. 12. ep. 5.* 3 *ibid. ep. 4.*

liud etiam se explanare esse aggressum, & ut se principia dederunt, videri sibi aliquid præstare posse, addit in eadem epistola Camillo Palæotto; quod nisi Antiquitatum Romanarum opus illud sit, aut Concilii historia, quale fuerit, ne divinare quidem possum.

29. Dum Romæ viveret, ad Kalendas usque Decembres satis ut poterat, valebat: itaque scribit Cratoni [1]; *Cœlum idem experior quod antea, humidum, grave, inæquale: nec tamen valeo deterius, quam in patria, vel quia ..... hilaritas animi corpori medicinam facit, vel quia domesticæ tricæ sollicitum non habent, vel fortasse etiam propter vina, quæ sunt hic ex omni genere optima: pituita carere jam non possum sexagenarius, laborem scribendi aut legendi fere nunquam intermittens*. Verum anno sequenti 1573. gravi afflictatus est trium fere mensium morbo, ut Idibus Decembr. idem significat [2]: itaque in autumnum, quem *anniversarium hostem valetudinis suæ* [3] vocat, incidit ejus initium. Depulsa vi morbi, nequaquam pristinæ vires redierunt; & capitis infirmitas, ut habet in litteris Zamoscio [4], non modo litterarum, sed prope usum quotidiani sermonis adimebat. Cœptum est consilium illud a Medicis, ut lævum crus educendis humoribus aperirent [5]. Melius ipse de se tunc sperabat, sed magno litteratorum hominum dolore, magno bonarum litterarum damno spes frustra cecidit; cum nihil remissa vis morbi paullatim eum consumpserit, confeceritque Prid. Non. April. anni sequentis MDLXXIV. Reliquit decedens Paullus filiam, quam non multo ante collocaverat in matrimonium: id enim XII. Cal. Mart. a. 1573. Camillo Palæotto nunciat [6]; *Unicam filiam inter sacras virgines educatam, non hebetem ingenio, nec paucis, nisi me fallit amor, virtutibus instructam, juveni optimo satis honesti loci, haud*

 po-

1 *lib.12. ep.10.* 2 *ibid. ep.6.* 3 *ibid.* 4 *lib.12. ep.11.* 5 *ibid. ep.6.* 6 *lib.12. ep.4.*

postremi ordinis in jure civili, *addo etiam*, *quod hodie potissimum requiritur*, *a fortunæ bonis non imparato*, *meis reclamantibus*, *de sententia tamenque fidelium amicorum despondi*. Matrimonium jam secutum Idibus Decembris ejusdem anni illud indicat, quod postea eidem scripsit [1]; *oleis tuis*, *quibus me*, *quocumque loco sim*, *carere non pateris*, *in quo tuam benevolentiam agnosco*, *fruar cum filia*, *& genero*: *simul enim vivimus*, *& plane vivimus*. Bene ex hujusmodi locis diligentissimus eruditissimusque vir Apostolus Zeno existimat, calumniam depelli, quam minus caute nonnulli [2] filiæ Paulli moribus struxerunt. Patris mortem funusque Aldus filius præsens luctu, & lacrimis prosecutus est. Nuper enim Venetiis, auditis Paulli valetudinis incommodis, advenerat. Eò remeasse libri ab eo editi ostenduut, Locutiones epistolarum Ciceronis, & Epitome Orthographiæ *Venetiis a.* 1575. *apud Aldum*; etsi magno desiderio teneretur vivendi Romæ: quod ejus epistola, quam nunc primò vulgamus, quinquennio post patris mortem scripta declarat; idque ipse post amicissimi Mureti mortem, cum ei suffectus fuisset, impetravit. Sed nimium multa de Paullo, ut de Aldo tacere hic omnino debeamus. Nec Paulli ipsius opera sigillatim recensemus, aut laudes fusius persequimur. De illis, ut occasio tulit, diximus; nonnulla ab obitu Manutii vulgata sunt, præsertim Antiquitatum libri, quos pariter nominavimus, ii qui superfuerunt; nam ceteros periisse adnotavit Cl. Foscarenus [3]. In his etiam sunt Adagia, quæ olim Erasmus ediderat, atque Apophtegmata. Quid in his Manutius effecerit, nolim hic quærere. In fronte operis ipsius [4], *Paulli Manutii studio atque industria*, *doctissimorum Theologorum consilio atque ope*, ab omnibus mendis, quæ pium & veritatis catho-

1 *ibid. ep.6.* 2 *Imperial. in Mus. histor. pag.108.&c.* 3 *Hist.litt. Ven. pag. 370.* 4 *Edit. Florent. apud Junctas a.1575.paullo enim diversa est inscriptio edit. ven. 1585. ex* Unitorum societate.

catholicæ ſtudioſum lectorem poterant offendere, vindicata dicuntur; additurque, hunc *laborem a ſacroſancti Tridentini Patribus Manutio mandatum* comprobaſſe Gregorium XIII. Gregorius in diplomate ſimile quid innuit [1]: quin etiam hoc opus cum Aldus Gregorio XIII. dedicaret epiſtola ſcripta Venetiis Cal. Maj. MDLXXV. & patris mortem deplorat, & de opere ipſo hæc habet; *Cumque ab eodem Concilio eidem Patri meo demandatum fuiſſet munus perpurgandi librum de veteribus utriuſque linguæ Proverbiis .... feciſti, ut pater meus emendationem ſuſciperet, quam cum doctiſſimorum Theologorum ope, tuo juſſu abſolviſſet, paullo poſt ipſe moritur*. Nihilominus & aliud omnino, quæ ibi ſequuntur, Locatelli, & Manutii ipſius teſtimonia [2] ſignificare videntur; & Manutii illud expendens Muretus [3], ubi opus ipſum, ſive operis emendationem acriter ſane ac vehementer inſectatus eſt; *Nunc*, ait, *quicumque rudem illam & indigeſtam molem congeſſit (Paullum enim Manutium fuiſſe nemo mihi unquam perſuaſerit, qui etiam brevi ſcripto teſtatus eſt, ſe ea tantum, quæ imprimenda acceperat, aliis imprimenda dediſſe; credo quod ipſe non ſatis digna pleraque judicaret, quæ typis ſuis excuſa legerentur) ille igitur &c.* Apophtegmata correcta atque emendata Matthæo Senaregæ inſcripta ſunt ab eodem Aldo litteris datis Venetiis Idib. Nov. MDLXXVI. Quod pertinet ad Manutii præconia, ea conjunctim cum ſinixterioribus de ipſo judiciis apud

1 Cum dil. f. Paulus Manutius dil. f. Thomæ Manriquem noſtri S.P.A. Magiſtri conſilio atque ope Adagia, necnon Apophtegmata ab omnibus mendis, quæ pium & veritatis Catholicæ ſtudioſum lectorem offendere poterant, expurgari curarit &c. 2 Ego F. Euſtachius Locatellus O. P. Ep. Reggii atteſtor, quatenus precibus R. F. Thommæ Manrique olim M. S. P. Adagia Eraſmi perlegi & caſtigavi ..... & ſic caſtigata & expurgata eidem R. M. S. P. oſtendi, quæ demum ipſo approbante Paullo Manutio excudenda tradita fuerunt juxta ordinem C. Tridentini &c. Cum a R. F. M. Manrique olim M. S. P. Adagia Eraſmi caſtigata ..... Ego Paullus Manutius recceperim, illa Philippo & Jacopo Junctis Florentiam imprimenda tranſmiſi &c. 3 *Var. lect. lib. 12. cap. 16.*

apud multos legere potes, præsertim Thomam Pope-Blount [1], Teisserium [2], Morhofium [3]: quibus addi multa in ejusdem commendationem possunt, præsertim quæ Hieronymus Ferrarius de eo adhuc juvene (anno scilicet 1541.) scripsit in epistola, qua emendationes suas in Philippicas Ciceronis Paullo dedicavit: item quæ Speronus Speronius in Dialogo *de Historia*, ubi eum loquentem inducit; etsi alibi, idest *in fine part.* 1. *Apologiæ* non satis eleganter editos ab eo dialogos suos quæri videatur. Nos eo contenti erimus, quod de Manutio habet Muretus, scripsitque cum adhuc viveret anno 1559. [4] *Præclare ut solet Manutius: de quo viro merito dubitari potest, plusne ipse Ciceroni, an ipsi Cicero debeat: nam & ipse tractandis assidue Ciceronis scriptis eam assecutus est eloquentiæ laudem, qua vincit omnes: & cum ad ingenium, quo excellit, addidisset eam diligentiam, eamque laborum perpessionem ac tolerantiam, qua vires, ipsamque adeo valetudinem suam, magno nostro omnium, quotquot eum, quia plane novimus, plurimi etiam facimus, dolore prostravit; incredibile est, quot ab errorum millibus eos libros felicissime vindicarit.* Hoc, licet ab aliis allatum, & ab amicissimo viro perhibitum testimonium, ideo attuli hoc loco, quod de perdita etiam illius valetudine loquitur, atque ita loquitur, ut causam in litteras, earumque nimium amorem conferat. Atqui hoc publice eo tempore non dixisset vir sapiens Muretus, si ea fuisset morborum causa, quam iniquior in Manutium Imperialis [5], eique creduli nonnulli protulerunt. Manutii vero pietatem ac religionem cum multa demonstrant, in ejus scriptis epistolis præcipue, perspicua impressa vestigia, tum in Auctoribus corrigendis, &, si qua liberiora exciderant, omittendis cura; quemadmodum, ut unum aliquem proferam,

1 *Censur. celebr. Auct. pag.* 718. 2 *tom.* 3. *pag.* 1. *edit. Lugd.* 1715. 3 *lib.* 1. *cap.* 23. *Polyh.* 4 *lib.* 1. *cap.* 6. *var. lect.* 5 *in Mus. hist.* 1. *all.*

feram, nec ita vulgo cognitum, Laurentii Medicei Italicis carminibus, a quibus jam impressis, quod in illis recognoscendis dempta esse nonnulla voluerit, ideo paginarum numerus interruptus apparet [1].

§. 2. *De Dionysio Lambino, & Petro Morino*.

1. LOngiores in Manutii rebus exequendis fuimus; quod accidit partim rerum multitudine, & hominis præstantia, ac fortunæ varietate, partim historiæ illustrandæ studio, quam multis in locis perturbatam, aut non satis confirmatam videbamus. Sed hanc longitudinem, in Lambino & Morino brevitas orationis compensabit. Lambini vero ingenium, & ad litteras præclara quædam indoles ostendit, acutos homines solertesque nasci ubique, *crassoque sub aere* posse. Natus est enim ille Monstrolii [2] oppido ad Oceanum, *aere crasso & turbido*, ut Scævola Sammarthanus [3], aliique de eo prodiderunt. Est autem Monstrolium hoc *in Ambianorum, & Morinorum finibus*, ut idem Lambinus ait [4], idest in Picardia provincia: sed cum in limite etiam Artesiæ sit positum, hinc *Belgam* eum Muretus [5] vocavit. De tempore, quo natus est, dissideo a reliquis omnibus, nec sine bono auctore, ut arbitror, ideft Lambino ipso; qui in epistola quam primam ejus vulgamus annos circiter XXXVI. tunc natum se affirmat. Atque hic numerus ita expresse, ita distincte & nitide erat Lambini manu scriptus, ut cum multa ejus alia oculos aliquando vexarent, hic primò statim apparuit. Jam vero epistolam illam anno 1556. seriùs a. 1557. scriptam, multis argumentis probare possum: his vero præcipuis; quod Muretus

1 *V. Apostolum Zeno ad Fontanin. de Italic. eloqu. tom. 2. pag. 59.*

2 Montreuil sur mer. 3 *in elog. lib. 2. V. Mejer. Præfat. ad Politic. Aristot. Ghilini Teatro &c.* 4 *Orat. qua præfatur ad Philippic. p. 14.*

5 *in litter. Lambino collect. Bruti pag. 387.*

tus biennio ſcriptam ſignificat poſtquam ipſe primo commentarium ſuum in Catullum ediderat; edidit autem anno 1554. Deinde quod ſcripta ſit Romæ altero anno quam Pariſiis fuerat Lambinus. Si ergo anno 1556. aut 1557. annos 36. natus erat Lambinus; neque ortum ille habuit niſi anno 1520. aut qui hunc proxime attingit, nec quando mortuus anno 1572. (ut inter omnes convenit) annos numerabat niſi 52. non 56. ut Bailletus, aliique prodiderunt. Ipſe de ſe, ſuoque in litteras amore in epiſtola ad lectorem operibus Ciceronis præfixa: *Neque enim umquam infitiari verebor, me unum ex iis eſſe, qui ſe ab iis voluptatibus, quæ nobis ſunt cum pecudibus communes, longiſſime removerunt, eaſque artes ab ineunte ætate coluiſſe, quæ homine ingenuo digniſſimæ ſunt: cum primum aliquid in litteris videre coepi, incredibili earum amore ita flagravi, ut rei familiaris cura neglecta artibuſque vendibilibus & quæſtuoſis ſpretis ac rejectis, eas potiſſimum ſecutus ſim, quæ propter ſe, non propter fructum aliquem expetuntur. Itaque cum in optimo quoque Scriptore & Græco & Latino evolvendo ac legendo aliquot annos in Gallia conſumpſiſſem, in Italiam profectus ſum acerrimis ingeniis ſemper florentem, ex qua orti eruditiſſimi homines terras omnes humanitatis participes, immortali ſui nominis gloria paullò ante noſtram ætatem compleverunt, Bembi, Sadoleti, Bonamici, Amaſæi, Victorii, Caſæ, Pantagathi, Manutii, Faerni, Sirleti, Sigonii, Zanchi, Commenduni, Robortelli, Luiſini, Taurelli, Panvinii, Urſini, Bargæi, ſexcenti alii.*

2. Quod ait, ſe in Italiam ex Gallia veniſſe, factum eſt anno 1549. cum Cardinalem Franciſcum Turnonium comitaretur. Et diſceſſiſſe quidem Toloſa VI. Cal. Quinctil. eo anno ex epiſtola Joannis Maludani [1] conſtat; ex qua etiam apparet, aliquamdiu ibi apud Memmios, quorum ſtudia

1 *Int. Epiſt. Clar. Vir. Bruti pag. 345.*

ſtudia Maludanus octo jam annos regebat, verſatum [1] : quò nimirum ſpectant verba illa : *Memmii fratres, mei amores & duplex cura, te ſalvere jubent : quoties cibi gratia accumbimus, ſuccurrit illud* εἷς, δύο, τρεῖς, τέταρτος δὲ ποῦ. Antea, anno 1547. a Laurentio Strozzi Epiſcopo Biterrenſi expetitum, ut eo duce in ſtudiis humanitatis uteretur, Petrus Caſtellanus Matiſconenſis Antiſtes, eidem Lambino ſignificavit, eique fuit auctor, ut hanc occaſionem benemerendi de juvene (erat enim annos natus XXI.) præterlabi ne ſineret [2]. Ubi quidem notandus eſt error Sammarthanorum [3], qui ſolum a. 1548. Laurentium eam Eccleſiam regendam accepiſſe tradiderunt. Utrum delatam conditionem acceperit? equidem ignoro. Neceſſe eſt tamen, ſi accepit, brevi cum Biterrenſi Antiſtite fuiſſe; cum a. 1549. ut diximus in familiam Cardinalis Turnonii cooptatus eſſet. Hoc tum factum, ex epiſtola ejuſdem Maludani [4] colligimus. Apud Turnonium deinceps diu fuit, & fere quoad ille vixit [5]. Cum Turnonio ergo Romam venit, Romæque erat, cum Purpuratorum Patrum comitia celebrata ſunt, in quibus a. 1550. VI. Id. Febr. Julius III. Pontifex eſt creatus: itaque amicus Maludanus ab eo accepit morbi Pauli III. nuncium, & Cardinalium, qui in conclavi erant, numerum; quæ pariter cum ab alio, ideſt a Sibilleto accepiſſet, nec tamen concordarent, lepide Lambinum illudit [6]: *Ille ſcribit, Paulum III. Pont. Max. ſex dies ægrotaſſe, tu tres; ille Cardinales in conclavi* XLII. *fuiſſe, tu* XL. *Quæ res fecit, ut de cetero minus mirer, ſi quando in veterum incidam hiſtorias diſcrepantes*. Anno etiam ſequenti Lambinum Romæ manſiſſe cum Cardinali ſuo ex Joachimi Perionii epiſtola habemus data VI. Id. Sextil. [7], & ex alia Lambini ipſius Non.

1 *Ibid. pag.* 365. 2 *Ibid. pag.* 333. 3 *tom.* 2. *veter. edit. p.* 425. *Sed emendatum hoc vidi in nova tom.* 6. *col.* 367. 4 *Epiſt. Brut. p.* 354. 5 *Mortuus eſt a.* 1562. 6 *In epiſt. Bruti pag.* 359. 7 *Ib. pag.* 340.

Non. Jun. in qua tamen [1]: *De reditu nostro*, inquit, *in Galliam nihildum certi tibi meis litteris significare possum. Existimo tamen, nos Septembri mense de Italia relinquenda cogitaturos*. Sed rediisse illum non puto, cum & Turnonium Julius III. non libens Italia, imo Roma tunc excedere pateretur, & ad fœdus sanciendum cum Henrico II. a. 1552. eodem auctore inductus sit. Scribit Ludovicus Donius d'Attichy [2], circa a. 1553. Turnonium ad Lugdunenses suos venisse (nam ejus urbis Episcopatum anno 1551. XIII. Cal. Augusti susceperat [3]) eaque in urbe mansisse biennium, ad annum 1555. quo jussus est cum Carolo Lotharingo Cardinali extra ordinem Romanam suscipere legationem. Lambinum certe anno 1555. aut 1556. Parisiis fuisse, ex epistola prima, quam vulgamus, facile colliges; ait enim, quiddam sibi dixisse Adrianum Turnebum, *cum anno*, inquit, *superiore Lutetiæ essem*, imo idem initio ejusdem epistolæ diserte narrat: scriptam vero eam epistolam biennio, postquam Muretus anno 1554. commentarios suos in Catullum vulgaverat, testis est idem Muretus [4].

3. Atque idem hic annus 1557. sive, ut magis arbitror, superior 1556. viros hos doctos & eruditos arctissime junxit, quam necessitudinem mutuis officiis & litteris diligenter cultam, plagii suspicio quædam diremit. Cum enim anno 1559. suos Variarum Lectionum libros Muretus vulgasset, hos legens Lambinus, putavit, se ibi reperisse multa quæ erant sua, in commentariis scilicet ad Horatium scripta; quos commentarios Muretus partim Lambini rogatu, partim sua sponte legerat. De eo ergo per litteras, quæ vulgatæ sunt a Bruto [5], questus est cum Mureto Lambinus. Quid rei sit, non ausim hic definire. Sunt enim,

1 *Ibid pag. 373.* 2 *Flor. Hist. Card. tom. 3. pag. 96.* 3 *Vide Gall. Christ. rec. edit. tom. 4. col. 123.* 4 *Comment. in Catullum ed. a. 1558. pag. 75. 2.* 5 *pag. 413.*

enim, qui Muretum reum faciunt, Niceronius [1] præsertim; sunt, qui Lambinum non modo hoc loco & Mureti causa, sed aliàs etiam plagii damnent [2]. Atque ut taceam Giphanium [3], quem Niceronius, quod Lambini inimicissimum esse vult, hujus rei produci testem non pateretur; Simeon Bosius [4]: *Hæc*, inquit, *ego quondam Lambino; qui ea suo more edidit, longe aliter quam dicta fuerant, suppresso auctoris nomine*. Et vero naviter fuisse impudentem Muretum oporteret; ut anno 1569. idest vivo Lambino, Giphanio ipsi scriberet [5]: *Equidem possum, mi Gipbani, ostendere tibi, si hic sis, litteras ipsius manu scriptas, quibus mihi gratias agit, de locis quibusdam sibi explicatis, quos ipse postea questus est, a me subreptos esse: & eas litteras diligenter adservo, non ut edam (neque enim tanti esse duco) sed ut ostendam interdum amicis, si quando de me, & Lambino sermo incidit*. Ex quibus quidem postremis verbis illud etiam colligitur; cur editis a Lambino litteris, quibus hoc ille plagium Mureto exprobabat, hic eo vivo (quod Niceronius opponit) tacuerit, & solum mortuum mendacii & imposturæ accusarit. Noluit scilicet vir probus & mitis litem de eo intendere; quod non tanti esse ducebat; præsertim cum anno 1561., quo sunt illæ litteræ typis editæ, Cardinalis Turnonius viveret, qui in clientelam suam Lambinum jampridem acceperat; Muretus vero Cardinalem illum multis ab eo beneficiis acceptis maxime observaret. Mortuis autem Turnonio & Lambino, cum se occasio offerret edendi litteras suas, amplexus est eam Muretus, ut de hac re breviter aliquid Nicotium, qui epistolas suas postulabat, doceret. Itaque scripsit, ut Niceronius existimat, de Lambino [6]: *Hoc*

1 *Tom.* 27. Memoires *pag.* 163. 2 *V. Thomasium de plag. litter.* §. 448. 480. 3 *lib.* 2. *ep.* 74. 76. *&c. Mureti edit. Comin. &c.*
4 *in lib.* 1. *Cicer. ad Att.* 5 *lib.* 3. *ep.* 7. *Muret.* 6 *Est hæc prima epistola in editione Mureti epistolarum Parisiensi anni* 1580. *in Cominian. lib.* 2. 1.

Hoc autem æquiore animo passus sum exstare aliquas epistolas meas, quod quædam multis jam ab hinc annis edita sunt pro meis, de quibus scribendis ego ne per somnium quidem unquam cogitavi. Confinxerat eas is ipse, qui tamquam a me ad se missas divulgaverat, homo eruditus ille quidem, sed improbus, & natura nocendi ac malefaciendi cupidus: cum plurima, & maxima officia, quibus a me affectus erat, summis injuriis compensare vellet. Qua de re olim a me graviter objurgatus, multis cum lacrimis a me veniam petiit, laqueo digna commisisse se fassus, cum ei sermoni Hadrianus Turnebus & Johannes Auratus præsentes interessent. Acrius sane ac vehementius, quam Muretum decebat, in Lambinum invectus est, si de Lambino loquitur. Sed facti veritatem quod pertinet, testem ipse producit non modo Turnebum, qui jam obierat, sed Jo. Auratum, qui tunc vivebat: quos quidem Lambinus ipse [1] *viros doctos, sibi notos ac familiares, Galliæ atque adeo totius Europæ principes, collegas suos* appellat. Quod autem Auratum quoque testem Niceronius rejiciendum putet, quod Muretum patriæ necessitudine & cognatione aliqua contingeret; id eum injuria facere, veritum scilicet, ne causa Lambinus suus cadat, existimo. Nec vero is erat Muretus, ut ad commendationem operis sui pauculis illis, quæ Lambinus nominavit [2], emendationibus sive animadversionibus indigeret. Contra vero, se nonnulla subministrasse Lambino professus aperte fuerat [3]; ut si ex hominibus causa extimanda sit, dubium esse non possit, eam obtenturum Muretum. Sed, ut dixi, nolo huic

1 *In Epist. ad Lucret.* 2 *Sunt lib.* 1. *var. Lect.* 8. *II.* 12. *III.* 8. 9. *IV.* 15. 3 *Lib. VI. var. lect. cap.* 8. Hanc correctionem a me acceptam Dionysius Lambinus vir acutissimo ingenio acerrimoque judicio præditus retulit in Scholia in eos libros sua. *Lib.* VIII. 13. Hoc ex me postea auditum Dionysius Lambinus homo singulari doctrina & acerrimo judicio præditus ita probavit, ut interpretationem Aristotelei loci suam, ad meam correctionem accomodarit.

huic me dirimendæ causæ admiscere; præsertim cum sine utriusque culpa fieri id facile potuerit, ut alteruter sua crederet & propria, quæ in mentem alteri etiam vel sua sponte, vel admonito olim ab alio, sed earum rerum oblito postea, venerant. Illud solum, ut dixi, in hac re moleste fero, adeo contra Lambinum exarsisse Muretum, ut in libro suo *Variarum Lectionum* loca illa omnia, in quibus cum laude eum appellaverat, calamo deleverit (etsi postea cum rursus ederentur retinuit), & in adjunctis libris, quem satis liberaliter commendaverat, acriter perstrinxerit [1]: licet Lambinus cum Lucretium ederet anno 1563. librum illi IV., præfixa epistola, qua & amicissime appellat, & hominem *summa secum necessitudine conjunctum*, *omnique doctrina liberali præstantem*, dilaudat, dedicavit; addens etiam in eo ipso multum illi debere, quod & princeps ad illud opus suscipiendum ac perficiendum stimulos admoverit, vulgata Lucretii exempla cum exemplaribus antiquis ac mss. conferentem assidue adjuverit; denique, *tu*, inquit, *sæpe ex obscuris & propemodum obliteratis veteris scripturæ vestigiis veram lectionem (quo ingenio, quoque acumine es) sagacissime odorabaris*. Profectas hasce laudes ex metu quodam, quod Mureti iram vereretur, censet Giphanius [2]. Ego cum Scaligero [3] virum eum bonum puto: quamquam, quod Giphanium etiam ipsum virum certe doctum [4] adeo offen-

1 *Var. lect. lib.* XVIII. *cap.* 7. At Lambinus quam multa de suo addidit? Neque mirum; non enim librariorum errata tollebat, sed Ciceronem ipsum, si quando non satis commode locutus videretur, corrigebat. *Vide lib.* 1. *cap.* 19. 2. *edit. &c. Ita in* 1. *Eth.* At Lambinus Arretini errorem, quamvis sedulo monente me, ne id faceret, secutus, suam, ut aliis quoque locis, Philosophiæ inscientiam prodidit. *Illum etiam appellare videtur cum scribit*: Qui Plautum commentario onustum emisit, pluribus locis emendatum non facile dixerim. 2 *lib.* 2. *ep.* 76. *Mur.* Laudat te, quem ita tamen accepit. Scit scilicet quem laudet, & cur; metuit, ne offendat solido. 3 *Scaligerian.* 2. 4 *Marcus Velserus lib.* 8. *rer. Augustan. edit. Venet.* 1594. *pag.*

derit, & Lucretium cum commentaretur, sæpius eidem maledixerit [1], non satis desiderare hominis probitatem modestiamque possum.

4. Sed ut ad ejus facta redeamus; Cardinalis Turnonius, quemadmodum idem Lambinus in litteris, quibus Horatii Satyras & Epistolas eidem dedicat, significat, anno 1555. Romæ erat, ex Gallia nimirum redux, & Roma scriptis litteris Henricum II. Regem de induciis cum Hispaniarum Rege gratulatus est. Idem, auctor Paullo IV. fuit, ut ab armis discederet, & fœderi sanciendo operam daret. Quod cum non impetrasset, veniam Roma abeundi postulavit, *Voluntate*, ait Lambinus, *& concessu ipsius Pontif. Max.... ex Urbe discessisti: triennium & eo amplius Roma absuisti, menses circiter quindecim in Umbria, sex Venetiis, in oppido Corneliano annum commoratus es. Inde longo itinere, valetudinis causa suscepto, ad aquas Lucenses de Medicorum sententia profectus es*. Hæc quoque Lambini, qui Cardinalem comitabatur, itinerum ratio fuit. Itaque cum triennio & eo amplius Turnonius Roma absuerit ante Pauli IV. mortem, quæ XV. Cal. Septembr. accidit; Julio mense aut Augusto Roma discessit Lambinus. Ergo ante hunc diem primam ex epistolis nostris conscripsit anno ipso 1556. Insequentibus annis Venetiis, sive in Corneliano diversatum, ostendunt aliæ, quas Brutus [2] edidit. *Venetiis A. D.* XVII. *Cal. Maj Anno* MDLVIII. libros X. Aristotelis ad Nicomachum, latine a se versos dedicat Cardinali Turnonio; quo ille tempore, ut ibidem præfatur, *in urbe totius Italiæ*

pag. 177. Hubertus Giphanius juris scientia omnique politioris litteraturæ laude clarus; nam hoc testimonium veritati, non amicitiæ damus. *V. & Barthium lib.* 5. *Adversf. cap.* 10. *Josephum Scaligerum in Copam &c.*

1. *Illum spectare censetur præf. in Cicer.* Hoc respondebo.... a nemine sui laboris fructum impudenter atque injuste in me transtulisse; quod nuper in meo Lucretio quidam omnium mortalium petulantissimus, atque impudentissimus fecit.

2 *pag.* 378. *Vide &* 343.

liæ pulcherrima, opulentissima, quietissima, pacatissima a pristinis curis aliquantulum laxamenti nactus respirabat. Vertit autem, auctore eodem Cardinale, qui eos Græcos cum legeret, Lambinum quasi interpretem & scholiastem adhibere solebat. Hos vero Lambinum hoc tempore in Italia vulgasse, ipsemet affirmat [1]; *Ibi* (in Italia) *libros Aristotelis de Moribus ad Nicomachum Latinos a me factos non eo consilio ut ederem, sed partim ut amplissimo & clarissimo cuidam viro, cujus eram familiaris, morem gererem, partim multorum eruditissimorum virorum hortatu typis mandavi ac divulgavi.* Divulgati autem sunt hoc titulo; *Aristoteles de Moribus ad Nicomachum libri decem, nunc primum e Græco & Latine & fideliter, quod utrunque querebantur omnes præstitisse adhuc neminem, a Dionysio Lambino expressi. Ejusdem Dionys. Lambini in eosdem libros annotationes, quibus cum obscuri loci multi illustrantur, depravatique emendantur, tum quid inter hanc & ceteras horum librorum conversiones intersit, aliqua ex parte ostenditur. Venetiis ex officina Erasmiana apud Vincentium Valgrisium* MDLVIII. Postea & sæpius alias editi, & a. 1565. *Lutetiæ ap. Vid. Guil. Morelii, de integro*, ut ibidem dicitur, *ab eodem recogniti, & multis locis correcti*; adjecta epistola Lambini ipsius Justo Turnonio Cardinalis fratris filio; in qua hujus atque aliarum duarum editionum, quæ hanc præcesserant, rationem reddit. Sunt vero in omnibus versus Mureti in Lambinum, & epistola pariter Mureti in ejusdem operis commendationem *purioris ac politioris Philosophiæ studiosis* data *Non. Mart.* 1558. *Patavio*. Sed postea laudum harum pœnituisse Muretum credo; cum videam in exemplo horum librorum, quod etiam manu correctum a Lambino habuisse videtur (sunt enim emendationes nonnullæ manu scriptæ) multa in eum notat; ut *pag.* 17. ubi Lambinus vertit; *Si cui sint liberi omni vi-*

1 *In præfat. ad Cicer.*

ni vitiorum genere cooperti, vel cujus amici, qui essent viri boni, excesserint de vita; Muretus: ἢ φίλοι ἢ ἀγαθοὶ ὄντες, *de liberis ipsis loquitur* [1]; *& pag.* 33 ad eum locum: *talem virtutem, quæ in voluptatibus ac doloribus versatur, ad res optimas agendas idoneam esse*, adscripsit Muretus: *non intelligit. Pag.* 48. ubi Lambinus *de jacturis, quæ orta in mari tempestate fieri solent*, Muretus: *malim jactu dicere; etsi utroque Jurisconsulti utuntur. Pag.* 84. vertit Lambinus: *eaque magis in hominibus innascitur, quam profusio*; Muretus, *profusum apud Ciceronem lego, profusionem nondum legi. Pag.*154. *De his igitur nunc dicendum &c.* adnotat Muretus, *omittit illud* ἐπιςήσασι, *quod non intelligebat.* Plura etiam in Scholiis notavit [2], in quibus quædam alia manu quasi Lambini responsa apparent, atque his Muretus quædam præterea reponit; ut *pag.* 343. cum reprehendisset Perionium Lambinus quod dixisset; *sustinet audire*, scribens; *hoc loquendi genus Latinum esse non puto, nedum Ciceronianum*: manu Mureti scriptum invenitur; *Quintiliani est, & Celsi, & Plinii*,

1 *Cui tamen animadversioni in edit. a.* 1565. *Lambinus respondit pag.* 7. *num.* 47. 2 *Pag.* 288. *ad illam Lambini adnotationem lib.* 1. *n.* 23. *ubi Horatium affert, Muretus margini adscripsit* De alio genere hominum loquitur, *& inferius ad Lambini verba* stultum igitur & ridiculum mehercule hoc hominum genus &c. *Muretus hanc notam apposuit*; stultus tu ipse & ridiculus, qui de ejusmodi hominibus Aristotelem loqui putes. *Pag.* 307. *ad Lambinum dicentem*: imperitiam dixissem, si mihi videretur usitatum; *Scribit Muretus*, Sallustii est, & Jurisconsultorum, & Lactantii. *Pag.* 322. *Lambinus*, φαντασίαν ... Perionius æstimationem dicit novo & barbaro nomine; *Muretus*, æstimationem non puto neque novum esse, neque barbarum ἀντὶ τῆς ἀξίας ἢ τιμῆς. *Pag.* 361. *Lambinus*: non annotarem id, quod leve ac puerile est, nisi quidam amicus meus dubitare se dixisset, an latine dicatur, se ipsum exanimare &c. *Muretus* Calepinus auxilio esse poterat. *Pag.* 368. *ubi Lambinus Basilium ait, Margiten poema non Homero, sed Pittaco adscribere*, Vide locum Basilii, ut intelligas hoc homine nihil esse ineptius. *Pag.* 409. *pro* Aspasio *substituit* Eustratium. *Pag.* 414. *ubi Lambinus se assentiri ait Petro Victorio*: Idem notarat Felicianus decennio ante Victorium &c. *Nonnulla ex his emendavit Lambinus; & postrema illa verba lib.* 1. *adnot.* 23. *qua est in alia edit.* 24. *delevit.*

vii, *& Ovidii*, *& Suetonii*; alia manu verò, in qua Lambinum videre mihi videor; *quid tum postea*, *Murete*? hinc, Mureti certe manu; *Sequitur*, *etsi Ciceronianum non est*, *latinum tamen esse*, *quod tu antea negaveras*.

5. Anno 1559. cum Lucæ esset Lambinus, credebat, brevi fore, ut Romam cum Cardinali proficesceretur; *propterea quod*, ait, *hic Pontifex aqua inter cutem*, *morbo insanabili*, *præsertim in sene*, *afflictus & pœne confectus*, *nullis medicamentis excitari*, *nec recreari potest*: quod verum fuit; decessit enim Paulus IV. eodem anno xv. Cal. Septembr. ut diximus. Hoc quoque Lambinus in præfatione, sive epistola illa ad Cardinalem Turnonium tradit, postquam ad aquas Lucenses venisse eum dixit: *Ubi*, inquit, *cum de Pontificis Max. obitu certior factus esses*, *tibique instarent*, *non solum tui*, *verùm etiam alieni*, *& tamen tui amantissimi*, *ut Romam ad Comitia Pontificia mari contenderes* (*nam te terra iter facere adversa tua valetudo probibebat*) *vix tandem pervicerunt* .... *Te suasore atque adeo auctore*, *vir eximia virtute*, *doctrina*, *morum integritate*, *vitæ religione ornatissimus Pius IV. omnibus omnium Cardinalium suffragiis Pontifex Max. declaratus est*. *Cui quid ego nunc dicam*, *quam carus sis*? *quanti te ille & Romæ præsentem fecerit*, *& nunc absentem faciat*? .... *Neque vero ille unquam adduci potuisset*, *ut te a se dimitteret*, *nisi tristibus iisque crebris e Gallia allatis ad se de religione litteris*, *ac nunciis commotus*, *cum cuperet florentissimo potentissimoque regno*, *pro suo paterno in omnes Christianos amore consulere*, *te unum ad eas partes aptissimum esse judicasset*; *cum præsertim Rex ipse Franciscus II*, *& mater*, *Consiliariique Regis te quotidianis litteris a se flagitarent*, *eamque ob causam triremes IV. in portum Ostiensem*, *partim velis provectæ*, *partim remis appulsæ essent*; *quarum erant duæ regiæ e portu Massiliensi profectæ*; *reliquarum duarum altera a Cosmo Florentiæ Regulo*, *altera a Civitate Genuensi rogatu Regis*

erat missa. Ita te Pontifex Max. Pius IV. a se discedere, atque in Galliam reverti passus est. Tempus, quo rediit in Galliam Turnonius, idem paulò superius significavit: *Quis fuit nuper tuus in Galliam ex Italia reditus?..... quo te vultu Rex Franciscus II. paucis antequam diem suum obiret diebus; quo Catharina Medicea mater ejus excepit?* Obiit Franciscus II. Non. Decembr. anni 1560. Videtur ergo autumno ejusdem anni ex Italia in Galliam rediisse Turnonius, & cum Turnonio Lambinus. Lugduni tamen substitisse magnam partem anni 1561. ejus epistolæ testantur Lugduno datæ Nonis Februar. [1], Idibus [2], XII. Cal. Mart. [3], Calend. April. [4], Prid. Non. April. [5].

6. Reversum in Gallias, constat Lambinum factum esse Parisiis latinarum litterarum Professorem Regium. Munus tamen illud brevi tempore obtinuit, ad Græcas litteras docendas translatus. Significat hoc idem Lambinus in oratione quadam, quam anno 1562. Parisiis editam vidi, atque ipse se tertiam habuisse affirmat, ita eam orsus: *Nihil erat AA. quamobrem tertiam apud vos ex hoc loco orationem haberem; etiamsi posteaquam huic regio publice docendi muneri præpositus sum, nova res intervenit. Nam, sive, unde hæc nata sit commutatio, ut qui paullo ante litteras Latinas docebam, is nunc Scriptores Græcos vobis interpretari incipiam, scire vos oportet &c.* Tempus quo id factum, habemus ex oratione Leodegarii a Quercu, qui Lambino successit, *habita*, ut in titulo ipso dicitur, *initio suæ professionis anno* 1561. x. *Cal. Jan.*; Nam in illa Leodegarius narrat: *Ad* VI. *Idus Novembres Guilielmus Rusæus... & Jacobus Amiotus..... per litteras significarunt, Michaelem Hospitalem Clarissimum Galliarum Cancellarium a Rege impetravisse, ut ego in Lambini, ille in Turnebi, Turnebus in Vicomercati locum sufficeremur.* Vico-

1 *Ep. Brut. pag.* 438. 2 *Ibid. pag.* 445. 3 *Ib. App. pag.* 27. 4 *Ibid. pag.* 10. 5 *Ib. pag.* 19.

Vicomercatum non inter Regios professores esse desiisse, sed alium obtinuisse locum discimus ibidem, cum regios, qui eo tempore erant, Professores numerat [1]. Sub finem ergo anni 1561. a Latinorum Scriptorum interpretatione ad Græcos Lambinus transiit. Quando vero primùm latinorum ei interpretatio tradita sit, nunc quærendum. Elici id posse puto ex alia oratione, quam eodem anno 1562. habuit Lambinus, cum Philippicarum Demosthenis explicationem esset orsurus. Nam cum initio (ut titulus ipse orationis significat [2]) publicam calamitatem deplorasset, contulissetque pristinam scholarum celebritatem, cum ea quæ tunc erat vastitate; ut cum olim Rege Francisco I. & Henrico II. ad viginti studiosorum adolescentium millia numerarentur; atque in illa, qua docebat, aula, modo trecenti, modo quadringenti, interdum quingenti & sexcenti assidui auditores comparerent; anno superiore centenos vel ducentenos auditores vidisset; illo vero anno, *bello impio conflato, pestilentia sævissima coorta, quingentos adolescentes bonarum litterarum, bonarumque artium studiosos reperire* vix posset; in gymnasium vero vix auderet sperare *quinquaginta assiduos auditores quotidie ad se aut quemvis alium e collegiis audiendum conventuros*: Ubi, inquam, hoc ille executus est, ad privatam quamdam calamitatem suam descendit, mortem nimirum fratris filii ex pestilentia,

 quem

1 Duo linguæ sanctæ Interpretes Mercerus & Quinquarboreus . . . Duo autem Philosophorum & Astrologorum enarratores Vicomercatus & Hamelius.... regius vero aureusque Poeta Joannes Auratus . . . . Jacobus Goupylus medicorum Coriphæus, & Petrus Ramus eloquentiæ ac Philosophiæ gravissimus professor . . . Adrianus Turnebus noster amor, nostræ gentis ornamentum &c.

2 Dionysii Lambini Monstroliensis Græcarum litterarum Doctoris Regii oratio postridie Idus Dec. pridie quam Philippicarum Demosthenis explicationem orsus est anno 1563. in aula gymnasii Samarobrinensis habita, in qua primùm publicam calamitatem deplorat; deinde privatum suum incommodum casumque adversum commemorat; postremo pauca de re, & de Olynthiacis orationibus, a quibus initium fecit, præfatur. Parisiis MDLXIII.

quem, ait, paucis postquam in Doctorum regiorum numerum adscriptus fuerat mensibus, Monstrolio Lutetiam evocasse, ut in gymnasio Plessæo erudiretur; mortuum autem postridie Cal. Octobr. postquam annum integrum, & eo amplius Lutetiæ fuerat commoratus. Rationibus ergo subductis invenitur, Lambinum paucis mensibus ante Octobrem anni 1561. regium Doctorem esse factum. Quod quidem optime convenit cum reliquis ejus vitæ actibus, atque eo præsertim, quo Lugduni Idibus Aprilibus, Horatium Carolo IX. & Cardinali Turnonio dedicavit.

7. Commentarii illi in Horatium, si Sanmartanum audimus, magno in precio sunt apud viros doctos, eosque multum Joseph Scaliger laudavit [1]. Vidimus eos quinquennio post, idest anno 1566. editos *Venetiis apud Paullum Manutium Aldi F.* cum additamentis nonnullis Jo. Michaelis Bruti; qui quidem Brutus in epistola iisdem præfixa scribit Francisco Rainerio; *Cum intelligerem, Lambinum in carminibus Horatii interpretandis non solum doctrinæ cujusdam reconditioris, sed ingenii, atque eloquentiæ laudem magnam retulisse &c.* Fatendum est tamen, multis in locis displicuisse Mureto, qui in editione eorum Tornæsiana [2] multa in margine manu sua notavit. Et continuo quidem in epistola lectori locum illum *libri mihi reperti sunt discrepare*, quòd barbare, credo, id aut non satis Latine, ei dictum videretur: & in vaticinio illo Maludani, ubi numerat *terquingentas sexagintaque messes*, Muretus adscripsit; *Adiit igitur hanc vatem aliquot annis post mortem suam*. Majoris momenti sunt, quæ in ipsis commentariis confixit. *Ode 2. candenti humeros amictus* dici posse putavit Lambinus, quod proxime post *candenti* aspiratio sequatur, exemplumque attulit ex *ode* 18. *ossibus & capiti inhumato*: Hic ergo Muretus; *quasi scribatur*

1 *Vide & Baillet in Grammat. num. 377.*

2 *Lugduni ap. Joannem Tornæsium* MDLXI.

tur binumatus. Ad inſcriptionem odis 6. *Ad M. Viſpanium Agrippam*, ubi Lambinus ait, Viſpanium nomen addidiſſe ex libro Rainutii Farneſii Card., Muretus *Dionem videlicet non legerat, neque Tacitum, neque ..... viderat*. Ad locum odis 7. *Albus ut obſcuro*, ubi Lambinus *albus notus λευκόνοτος &c.* Muretus; *Ex Luiſino; cujus librum ab hoc lectum eſſe, ſatis aliunde conſtat, ut ex illo loco; nec regna viri ſortiere talis*. Initio commentarii in odem XI. ſcripſit Lambinus *omnes ..... conjuncte legunt Scirenefas*. Muretus *non puto*. Initium ſequentis odis ait Lambinus videri ex Pindaro expreſſum, *quod quidem*, inquit, *& Muretus nuper, & alii jampridem adnotarunt*. Muretus *qui?* indicans ſcilicet, nullum præter ſe illud animadvertiſſe. Ad commentarium od. 20. ſolœciſmum notat: nam ſcripſit Lambinus *vinum Calenum ventriculo utilior, quam Falernum*; Muretus; *Nota, quod vinum Calenum eſt utilior, quam Falernum*; quod quidem miror in ſequentibus editionibus etiam Bruti remanſiſſe [1]. Ad odis 38. illud *ſedulus curo*, Lambinus, *ordo eſt ſedulo curo*; Muretus; *imo illud ſedulus refertur ad puerum*. Ad lib. 2. od. 2. cum ad illud *quiſquis ingentes oculo irretorto &c.* longiorem diſputationem inſtituat Lambinus, adnotat Muretus; *Nullo modo probat, retorquere oculos eſſe id quod vult; ſi diligenter conſideres*. Ad odem 7. ſcribit Lambinus *Venus, ideſt talus Venereus*; Muretus, *ita loquitur, quaſi unus aliquis talus Venerem efficere poſſet*. Ad id quod ſcripſit de Attalo ad od. 17, Muretus; *Atqui Attalo Aſiam bello captam populus R. muneris loco poſſidendam dederat. Vide Valerium cap. 8. lib. 4. & qui ibi a Corrado citantur*. Ad lib. 3. od. 4. *Nequitiam* ſignificare intemperantiam & libidinem rerum venerearum ſcripſerat Lambinus; at Muretus;

hic

[1] *Correctum poſtea vidi in edit. Pariſ. 1567. pag. 59. ubi tamen inſigne eſt typographi erratum in epiſtola dedicat. Carolo IX. in qua annus adſcribitur 1541.*

hic neque intemperantiam, neque libidinem rerum venerearum significat; anzi la dappocaggine, l' esser da niente. Ita non recte ab eo intellectum & expositum locum od. 27. *Pater, o relictum filiæ nomen* significat, addens expositionem suam; *O Pater, cujus mihi nunc, nisi nomen, nihil relictum est*: Et in Epodo od. 2. cum scripsisset ad verba illa *hæc ubi locutus* Lambinus; *nonnulli subaudiunt verbum sum*, Muretus apposuit; *idest, tu ita intelligebas, nisi admonitus a me esses*. Ad odem 5. Lambinus, *Prætextam significat, qua utebantur pueri usque ad annum decimumquartum: deinde sumebant togam virilem, quam puram appellabant*. Muretus *hominem antiquitatis peritum*! Et fortasse Muretus Aldi Manutii sui sententiam imbiberat [1], exacto anno XVI. ineunte XVII. togam puram datam, quæ pariter fuit sententia Gruchii [2], Scaligeri [3], Pamelii [4], Salmasii [5] &c.: postea bene probavit Card. Norisius [6], eamque certam sibi pene sententiam esse dixit, adolescentes florente Rep. ac sub prioribus Cæsaribus, expleto decimoquinto ætatis anno, ac decimosexto inito virilem togam sumpsisse: quæ sententia etiam fuisse antea videtur Sigonii. Paullo verò inferius cum de bulla loquens attulisset Lambinus illud Virgilii, *It pectore summo flexilis obtorti per collum circulus auri*, Muretus adscripsit; *hic quidem torquis est, non bulla*; & ad odem 14. ubi Lambinus ex Athenæo Phrynes historiam adduxit, dixitque eam Hyperidem oratorem, tamquam Veneris Sacerdotem oleo perfusisse, ἐλαίῳ χρησαμένης *vide stuporem hominis*, ait Muretus. Ad odem 17. illud *tuis capillus albus est odoribus* exposuit Lambinus; *tui odores, tua unguenta mihi canitiem attulerunt*; Muretus, *imo odores vocat sacra magica, quod in eis multa aromata urerentur, ac suffimenta fierent, ut apud Theocr.*

1 *epist. de Toga in quæsit. per epist. pag. 11.* 2 *lib. 2. de Comit. cap. 3.* 3 *ad a. 1964. Euseb.* 4 *ad cap. 16. Tertullian. de Idol.* 5 *ad Lamprid. in Commod.* 6 *lib. 3. de Judic. cap. 19.*

Theocr. pharmaceutria ἐκ θυέων καταθύσομαι. Alia etiam adnotavit ad partem alteram commentariorum, qui ſunt in ſatyras & epiſtolas. Pauca hic ſubjiciam, quod hæc non inutilia, ſed ad aureum illum auctorem intelligendum prodeſſe multum, putem. Ad illud lib. 1. ſat. 3. *aut tacitum appellet*, hæc adnotavit, non tam ad reprehendendum Lambinum, quam ad Horatium illuſtrandum; *Fortaſſis rectum eſt appellat, ut ita dicat Horatius appellere aliquem, quomodo dicimus Gallice abborder quelcun.* Illud ſatyræ 4. *inſevit pater optimus mi* ait ſe ita reſtituiſſe Lambinus, cum antea legeretur, *inſuevit pater optimus hoc me*. Muretus; *Ineptus hic corrupit locum, quem emendaſſe ſe jactat. Ita uſus eſt Tacitus verbo ſueſco libro* 2. (Annalium nimirum cap. 52.) *ut Tacfarinas lectos viros & Romanum in modum armatos attineret, diſciplina, & imperiis ſueſceret: & Columella verbo inſueſco lib. 6 cap. 4. maxime tamen habetur ſalutaris amurca, ſi tantumdem aquæ miſceas, ut ea pecus inſueſcas.* Illud ſatyræ ſequentis *pæne arſit m. d. t.* admonet reſtituiſſe Lambinum *ex ingenio*: quod ſæpe eidem alii, maxime in Cicerone, objecerunt. In commentario ad ſatyram 5. libri 2. reprehendit, quod illud initio Tireſiæ, *narrationem* vocet. Ibidem ad illud, *divinare etenim*, Lambinus protulerat nonnullorum explicationem, a quibus ſe dixerat diſſentire: Muretus vero; *tu antequam a me admonitus eſſes, ita explicabas: ita autem, ut ego, exponit & Boethius lib. 5. de conſolat. Philoſ. quem vide.* Ad ſatyram 8. & locum illum *ſuper ipſum*, animadvertit Muretus *ſuper ſequente vocali, ſupra ſequente conſonante*: quod tamen perpetuum non eſt. Ad epiſtolam primam *Prima dicte mihi*, cum Lambinus ſcripſiſſet; *Ex hoc loco argumentantur quidam, epiſtolas poſtremo loco ab Horatio eſſe ſcriptas, & poſtremo loco eſſe locandas*; Muretus ſubjungit; *quod ineptum eſt: neque ſciri certo poteſt, quo ordine poemata ſua ſcripſerit. Certe quaſdam odas ſcripſit jam ſenex, ut indicant*

illa

illa „ lenit albescens animos capillus litium & rixæ cupidos protervæ. Non ego hoc ferrem calidus juventa Consule Planco „ ode 14. lib. 3. & illa „ Brachia & vultum, teretesque suras Integer laudo : fuge suspicari, Cujus octavum trepidavit ætas Claudere lustrum „ ode 4. lib. 2. & ejusdem libri ode 11. *„ Cur non sub alta vel platano, vel hac pinu jacentes sic temere, & rosa canos odorati capillos . . . . . potamus uncti „ ? Neque non illa senectutem olent „ Vixi puellis &c. „ & illa ode* 11. *lib. 4. „ Age jam meorum finis amorum ; non enim posthac alia calebo femina „. Quin & odem primam libri 4. constat ab eo prope quinquagenario scriptam : at ultimam epistolam hujus libri scripsit annos natus 44. „ Me quater undenos sciat implevisse Decembres Collegam lepidum quo duxit Lollius anno „.* Ad eamdem hanc epistolam, & verba *nemo adeo ferus est*, cum Theognim allegasset, Muretus, *non intelligit, quid Theognis dicat*. Denique, ut cetera taceam, ad libri secundi postremam epistolam, ubi *puræ sunt plateæ* ait Horatius, & Lambinus vocem illam *puram* explicat, addit Muretus : *Virgilius in* XII. *Sed stipem Teucri nullo discrimine sacrum Sustulerant, puro ut possent concurrere campo. Ovid. 3. Metam. in extremo, Purus ab arboribus spectabilis undique campus : La galera, quando il Padron vuol dormire in luoghi sì fatti, manda una fregata a vedere s' è netto il paese, over s' è brutto ; cioè se ci son corsari, o no.* Prætereo vero plurima, quæ huc tantum spectant, quid a Mureto Lambinus in illis commentariis, quid ab aliis mutuatus sit [1]. De

1 *Ita ad odem lib. 1. 13. ubi explicat* impressit memorem dente labris, *Muretus ad illam commentarii partem ducta transversum linea adscripsit* meum. *Ode sequ. ad dicta in illud* Tu nisi ventis debes ludibrium, *pariter apposuit* meum. *Ad odem 15. ubi explicat vocem* melior *proponit Lambinus emendationem quamdam loci Plutarchi in Pyrrho : Muretus adnotavit* Sirleti est. *Ode 18. explicat Lambinus quid sit* crepare. *Hic quoque nota illa* meum. *Ad od. 31. ad verba* vina syra reparata, *Muretus* ex commentario meo in Catullum. *Ad commentar. od. 16. lib. 2. subsignavit verba Lambini illa* : Atque hæc quamvis non ita magni ponderis, quidam cum sciret a me

De his commentaris suis Lambinus in epistola illa præfixa Ciceroni; *Ibidem* (in Italia) *Q. Horatium Flaccum cum exemplaribus antiquis, quorum magna est in eis locis copia, comparavi, eosque duces atque auctores secutus, multos in eo poeta locos & mendosos emendavi, & implicatos explicavi.*

8. Atque addit de reliquis operibus suis: *Idemque in Lucretio perfeci, aut certe conatus sum. His rebus, secunda hominum voluntate absolutis, cum aliorum multorum, tum maxime Errici Memmii C. V. supplicum libellorum in Regia magistri hortatu, cœpi in M. Tullio Cicerone, cujus me perstudiosum fuisse, qui me penitus noverunt testes mihi esse possunt, idem cupere præstare.* Subdit de veteribus libris a se inspectis, & studio, quod in his impendit *biennium cum anno dimidio, & paulo amplius*. Et Ciceronem quidem vulgavit a. 1566. [1], atque Errico Memmio dedicavit. Triennio ante, Lucretium universum nuncupavit Carolo IX; singulos vero libros diver-

me occupata sibi injustissime arrogavit &c. *credo quod se spectasse crederet*; *& ad odem sequentem ubi scripsit*; Quidam vir doctus, cum hunc locum legisset apud me Venetiis, & sciret, me hos commentarios tum editurum, eum recudissem, & limassem; XII. caput libri 2. variar. lectionum suarum ex his concinnavit. *addidit Muretus*, mendacium impudentissimum, *& paulo post, quando de Gya agit Lambinus ex Apollodoro*, E meis variis lectionibus. *Ad commentarium in odem 5. lib. 4. ubi ad verba* laudantur simili prole *Catulli locum profert*; hoc ego notaveram in illum locum Catulli; *& ad* vitem viduas, *ubi similiter Lambinus ait, alibi se aliquot ex Catullo exempla annotasse*; *Muretus*, e meis commentariis sumpta, ubi hæc omnia melius quam hic explicantur. *Ad od. 9.* non possidentem multa, *scribit Muretus de illis, qua ibi dicit*. A Badio hoc sumpsit. *Ad sat. 1. lib. 1.* demoveat lucro *Varronis locum affert Lambinus*, *Muretus*, ex me hæc, non ex Varrone sumsisti, gaudeo autem, quod locum hunc, uti a me postea emendatus est, tibi non ostendi,, cui si sit terræ traditus orbis, Furunclo tamen &c. *Paulo post ubi* non tuus hoc capiet, *dicit Lambinus*: alii hoc interpretantut propter hoc, sed minus recte; *Muretus*: Ego ita tibi interpretatus sum, & in sententia maneo. *Ad ep. 2. lib. 1.* quæ se commendat tonsa cute *Lambinus Mureti quamdam interpretationem affert*: *Muretus*; nunquam quicquam tale dixi, imo in contrariam sententiam disputaveram quadriennio ante in Catilinarias.

1 Parisiis in Ædibus Rovillii via Jacobæa sub signo concordiæ MDLXVI.

diversis, Errico Memmio, P. Ronsardo, Germano Valenti Pimpuntio, Mureto, Adriano Turnebo, Jo. Aurato. Præter hos, quos eo loco veteres auctores ab eo recognitos nominavit, edidit a. 1569. *Æmilii Probi, seu Cornelii Nepotis lib. de vita excellentium Imperatorum*, adjunctis satis longis commentariis. Ita vero eum librum inscripsit, qui nunc Cornelii Nepotis nomen passim obtinet, quod alia esset tunc multorum opinio; ipse vero contrariam se amplecti in præfatione fatetur, & Cornelio adjudicat illud opus. De Aristotelis libris ad Nicomachnm ab eo latine versis superius diximus. Vertit etiam libros Politicos, sive, ut titulum ipse fecit, *de Reip. bene administrandæ ratione*, ediditque a. 1567. [1], atque eodem anno Alcinoum *de Doctrina Platonis* scholiis ornatum. Inter claros interpretes merito ab Huetio recensetur Lambinus, atque ab aliis laudatur [2]; imo Theodorus Zuingerus versionem Aristotelis rursus editam, Græcoque textu auctam eidem, magna cum operis laude, dedicavit. Minora non persequimur, præsertim orationes, quas multas habuit vulgavitque, *De utilitate linguæ Græcæ, & recta Græcorum latine interpretandorum ratione*: eam Philippo Huralto Chivernio dedicavit a. 1572. Jampridem habita fuerat; sed cessaverat typographorum opera, iique nisi coacti, & sententia lata damnati Regis edicto parere noluerunt. *De Philosophiæ moralis laudibus*: eam dedicavit Jo. Baptistæ Menillio; quem quidem impense laudat, quod contra Societatis meæ homines acerbe invectus sit, Gallosque sit adhortatus, ut eos e Gallia exterminarent. Aliæ sunt, *De laudibus litterarum* Errico Memmio nuncupata; *De recta linguæ Græcæ pronuntiatione &c.* quam dedicavit Ludovico Turnonio, *De rationis principatu & recta institutione* inscripta Errico Engolismæo: præter eas, quas supra commemoravimus.

1 Lutetiæ a. 1567. apud Joannem Benenatum.
2 Baillet, Thomas Mejer &c.

mus. Item adverſarias Demoſthenis, & Æſchinis orationes, quas Latinas fecit. Carmina ejus etiam nonnulla leges in deliciis Poetarum Gallorum [1]. Poſtremo vitæ ſuæ tempore verterat ſe ad Plautum emendandum atque illuſtrandum. *Cum verò ad decimam tertiam comœdiam veniſſet*, ait Jacobus Helias, is qui in Græcæ interpretationis munere Lambino ſucceſſit [2], *incidit in morbum, qui ei & ſcribendi & vivendi finem attulit; ejus enim corpus non tam ſenio, quam aſſiduo labore confectum, animam diutius continere non potuit*. Sunt qui animi ægritudine morbum contraxiſſe eum ajunt [3], cum audiſſet Petrum Ramum occiſum, ſibique metueret a Carpentario, qui ſubmiſiſſe homines ad Ramum obtruncandum dicebatur. Accidit id a.1572. Quadriennio poſt editus eſt Plautus, ſuppletis in Lambinii commentariis, quæ relictæ erant lacunæ, ab Jacobo Helia. Hunc Germanus Lambinus Dionyſii filius Germano Valenti Guellio dedicavit. Utcumque varia fuerint hominum judicia de Lambino [4], mirum eſt, tam multa aggredi, & perficere potuiſſe hominem, qui magnam vitæ ſuæ partem peregrinando traduxerit, nec diu vixerit, fuerit etiam, cum quietus erat, publicis prælectionibus, & docendi munere occupatus. Hoc ipſe Errico Memmio indicat [5]: *Nam, obſecro te, qui locus quieti relictus eſt in vita, tam, ut ita dicam, motoria & turbulenta? ..... Hæc igitur mea per annos fere duodecim vita fuit. In Italiam ex Galliu bis profectus ſum cum Cardinali, toties cum eodem in Galliam ex Italia redii: ſemel pedibus; iterum navibus. Prætermitto, quoties nos Roma Venetias, quoties Venetiis Romam vel Pontifex Max. vel Rex tranſtulerit. Quem Latii, aut Etruriæ, aut Umbriæ, aut Galliæ tranſalpinæ angulum non peragravimus? Quoties mari Tyrrheno,*

1 *Par.2.p.385.*collectore Ranutio Ghero. 2 *In Præf.* 3 *Varillas hiſt. Car. IX. lib.9. Thuan. Baillet &c.* 4 *V. Teiſſier tom.2. pag.419.* 5 *epiſt. Brut. pag.435.*

no, quoties Adriatico navigavimus? quoties Tiberi; quoties Pado? Sed quid de Italia loquor? In nostra Gallia, licuitne unquam mensem unum stabile domicilium certo in loco collocare? Nec operam ipse suam in suis tantummodo operibus elaborandis limandisque, sed in aliis quoque aliorum libentissime collocavit. Extat Petri Angelii Bargæi epistola, qua se ejus amori, humanitati, (sic enim loquitur [1]) judicio, labori denique, quem in scriptis suis corrigendis emendandisque suscepit, debere plurimum profitetur; atque ibidem *tanti viri excellentes virtutes* perpetuò se prædicaturum significat; additque præclarum de Lambino testimonium; jamdudum sibi fuisse persuasum, esse neminem, cui ille *vel humanitate vel eloquentia cederet*.

9. Venio nunc ad Morinum. Multi hoc nomine viri docti commendati nobis sunt; omnibus tamen, quos notiores habemus, Petrus antiquior [2]; nec ipse tam notus est suis, qui pauci sunt, libris (qui etiam dissipati sparsimque editi facile interiissent, nisi collectos Jacobus Quetif Parisiis a.1675. vulgasset [3]) quam opera in aliis recognoscendis posita, divinis præsertim litteris, & Conciliorum Patrumque monumentis. Natum esse Petrum Parisiis anno 1531. Quetif narrat, atque ex eo Du Pinius [4], & Niceronius [5]. Cum tamen Morinus ipse scribens a. 1595. mense Quintili Cardinali Francisco Toleto, narret, se *sexagesimum tertium agere annum ætatis* [6]: idemque mense Sextili anni ejusdem sexa-

1 *Append. litter. Brut. pag. 3.* 2 *Natus a. 1532. mortuus* 1608. *Joannes Morinus natus a.*1591. *mort.*1659. *Joannes Baptista Medicus, & Mathematicus natus a.*1583. *mort.*1656. *Ludovicus Medicus & Philosophus natus a.*1635. *mort.* 1715. *Stephanus natus* 1625. *mort.*1700. *Omitto Simonem Morinum* fanaticis *annumerandum, ignis etiam supplicio damnatum a.*1663. *Recentiores etiam Guillelmus, & Robertus Morinus, minus quam superiores celebres.* 3 *Hoc titulo*, Petri Morini Parisiensis Presbyteri & Theologi, Vaticanique olim Sholastici & Secretarii, Vaticanæ Typographiæ Præpositi opuscula & epistolæ. 4 *Biblioth. tom.*17. *pag.*12. *edit. Amst.*1711. 5 Memoir. *to.*25.*p.*10. 6 *edit. Quetif ep.*23.*p.*347.

fexagefimum quartum [1] numeret, colligi videtur a. 1532. Quintili aut Sextili menfe natum. Natum autem effe patre *egregio Jurifconfulto* ipfe etiam prodit fcribens Silvio Antoniano [2]. Addit alibi [3] de opibus fatis copiofis, & magno liberorum numero, quos pater fufceperat, & ratione tuendæ rei familiaris; fe vero, ut paterni inftituti hæres effet, atque eumdem vitæ curfum teneret, Philofophia & Jurifprudentia apprime erudiendum curaffe [4]. Cum tamen puero id effet ingenium, quod forum odiffet; & politiores litteras, linguarum præfertim ftudium adamaret; in has totus incubuit, uberrimo admirandoque fructu. Nam & præter Latinam, Græcam quoque, Hebraicam, Syriacam, Arabicam linguam didicit; & facræ omne genus litteraturæ complexus eft. Erat tunc Italia, quemadmodum Dupinius ipfe hoc loco [5] tradit, litteratorum hominum frequentia nobilis, ut litterarum quoddam veluti emporium, hominum vero eruditorum theatrum haberetur. In hanc ergo e Gallia commigravit Morinus; atque a. 1555. annos ipfe natus 24. apud Paulum Manutium Venetiis erat: hinc vero Vicentiam accerfitur.

10. Sed rem totam, & quod vitæ genus deinde quadriennio fecutus fit dum in Italia fuit, idem explicat fcribens Nicolao Prouft fororis fuæ filio [6]; *In tranfpadana*, inquit, *Cifalpinæ Galliæ regione Vincentia eft urbs ditionis Venetiarum. Villa ibi fuburbana eft Cricoli nomine perquam amœna, abeftque ab urbe quingentos circiter paffus, in qua olim proceres Vicentini Academiam inftituerunt, ingenuarum artium magiftram, eique rectorem Bernardinum Parthenium præfecerunt. Anno autem D.1555. cum Venetiis effem apud Paulum Manutium, Vin-*

1 *ep.25.pag.353.* 2 *ep.31.pag.369.* 3 *ep.44.pag.401.* Ac pater meus, quamvis multos fufcepiffet liberos, quorum magnus numerus honefto viro paupertati eft, nihil tamen deminuit &c. 4 *ep.31.pag.369.* 5 *l. all.* 6 *Epift.* de vita & fcriptis fuis *pag.1.*

centiam accersitus sum, qui Græcas litteras, & Cosmographiam Academicis explicarem, cum Parthenius Virgilium explicaret, & Ciceronem, & Rhetorica Aristotelis, & Petrarcham. Cum vero ibi essem, suasu cujusdam amici, Ferrariam sum profectus, ac vixi aliquot annos apud Ill. Card., Ferrariæ Ducis Herculis fratrem; quoad a Patre meo domum sum revocatus anno 1559. *Ad quem cum scripsissem, cupere me Romam proficisci, ubi nunquam fueram, nequedum Apenninum transcenderam, præcise jussit me redire; aliàs me Romam esse iturum.* Atque hinc, quanta in eo esset ingenii vis, quanta ille litterarum laude floreret, perspici facile potest, qui ea ætate annos natus 24. ad munus Græcarum litterarum docendarum & Cosmographiæ in nobili Academia, &, ut sunt res omnes recentes, apprime virenti, fuerit a Vicentinis evocatus. Atque ibidem ipse, ubi Parthenii iterum mentionem fecit, *senis*, ut eum appellat, *valde docti, & eloquentiæ ac poeseos laude clari*, qui instituendæ juventuti præerat, subdit de se; *Ego vero, qui Latinarum litterarum, & Græcarum, ingenuarumque artium, ac Philosophiæ peritus habebar, vixdum ex adolescentia tum egressus eram.* Quam autem vera hæc fuerit de eo fama, nihil necesse est probare pluribus; unicum afferam, quod instar esse omnium possit, Mureti de eo testimonium; quid nimirum de Morino vir doctissimus scripserit a. 1559. cum primò variarum lectionum libros edidit: *Hæc*, inquit [1], *cum jam scripsissem, venit ad me Petrus Morinus Parisiensis, adolescens utriusque linguæ peritissimus, idemque omnium artium, quæ quidem ingenuum hominem decent, scientia mirifice instructus: quicum ego, quamdiu hic fuit, mea omnia joca seria, ut dicitur, libentissime communicabam: cum prope assidua quadriennii consuetudine raram quamdam in eo, & exquisitam eruditionem pari conjunctam bonitate cognossem.* Quam arcta Mureto cum Morino con-

1 *lib.1. var. lect. cap.19.*

consuetudo intercederet, litteræ ipsæ, quas nunc vulgamus, declarant; ex quibus etiam constabit, quantum apud Hippolytum Estensem Cardinalem gratia valeret Morinus; qui nimirum Muretum ipsum sua commendatione, in sapientissimi Principis aulam familiamque induxerit, aditumque muniverit. Quod vero Muretus, prope assiduam cum eo sibi consuetudinem intercessisse ajebat quadriennium; ab anno, opinor, 1555. repetit, quo Morinus apud Manutium erat, consuetudinemque vocat assiduam, quam si minus præsentia sua, litterarum frequentia atque abundantia quadam amoris absentes retinebant. Quod demonstrant eædem hæ litteræ nostræ amantissime, & familiarissime scriptæ. Atque ex his etiam elicias, non assiduum Vicentiæ, Ferrariæ, Venetiis fuisse Morinum. Atque illud fateor me ignorare, utrum ad susceptam hoc tempore peregrinationem quamdam referendum sit iter Regium usque susceptum, an vero in regressu ad patriam, eò diverterit. Regii enim se fuisse hoc a. 1559. ipse significat in oratione quadam Regii Lepidi habita a. 1571. annos XIII. numerans ex quo olim huc advenerit Ferraria, Marcellorum familiaritate, & hospitio dies complures usus [1].

II. Revocatus in patriam fuerat Morinus, ut stirpis perennitati consuleret ducta uxore; a quo tamen cum maxime abhorreret, nihil ab illo impetratum est, nisi ut parentum solatio Parisiis subsisteret illis vivis; mortuis vero Romam regrederetur. Hoc item in epistola illa de vita sua: *Itaque,*

1 *Pag.* 122. Hoc tamen tacitus nullo modo præterire possum, me tredecim circiter ab hinc annis, cum Ferraria huc venissem, hominis honestissimi e gente Marcellorum familiaritate, & hospitio complures dies usum esse .... in quo ego homine eam vitæ morumque religionem, eam sanctimoniam ac doctrinam perspexi, ut ejus memoria (nam hic paucis annis Venetiis, cum in sanctissimo Jesuitarum sodalitio esset, ad superas sedes ex hac vita migravit) in animo meo semper infixa effecerit, ut Regienses homines, ubicumque in eos incidissem, summa benevolentia, & charitate complecterer.

que, ait, *quinquennio post parentibus meis mortuis ab amicis Romanis invitatus*, *Romam veni postremo Pii IV. Pontificatus anno Ch.* 1565. & paulo post, *Nec me pœnitet*, *quod cum mihi domum reverso pater uxorem dare voluisset puellam nobilem & locupletem*, *amitæ meæ Mariæ de Brion privignam*, *ac præterea bonorum suorum præcipuam partem mihi destinaret*; *eam conditionem tacitus recusavi*, *quod suscipienda mihi fuisset pragmatica vita*, *a qua semper abhorrueram*. Addit, Roma Lauretum contendisse Religionis causa, eodem quo Lutetia vectus fuerat equo, atque inde per Pisaurum, Ariminum, Ravennam navigasse Venetias, Venetiis Patavium venisse & Vicentiam, ut amicos videret. Atque ab hoc nimirum tempore Silvio Antoniano scribens [1] Theologicis se totum studiis dedicasse significat. Hæc enim illo anno, idest 1595. habet de studiis eloquentiæ; *Hæc eadem tametsi non tam feliciter amavi studia*, *& Philosophiæ Jurisqueprudentiæ præceptis*, *auctore patre meo egregio Jurisconsulto informatus*, *contuli me*, *relictis pragmaticis atque causidicis*, *ad Theologiæ copiosissima monumenta*, *in quibus ab hinc triginta annis acquiesco*, *quæque s. Thomas*, *& Magister Sententiarum*, *& Summa Damasceni collegerunt*, *libenter in veteribus doctoribus recognosco*, *iisdemque in campis uberrimis ad extremum usque spiritum versari cogito*. Neque tamen hoc tempore stabilem sedem Romæ fixit: imo sexennio post, sive anno 1571. Regii *publicum munus*, ut idem ait [2], *Encyclia explicandi Græce*, *& Latine in triennium suscepit*. Itaque orationes tres habemus, quas ibidem anno 1571. & 1572. publice habuit, & cum reliquis ejus opusculis vulgatæ sunt. Videmus autem ex epistolis, quas vulgamus, adeptum esse illud munus commendatione Mureti. Atque eædem docent, III. Id. Quinctil. Regium jam pervenisse. Antequam Regium veniret a. 1570. Veronæ apud Augustinum Valerium ejus urbis Episcopum fuit,

1 *ep.* 31. *pag.* 369. 2 *epist. de vit. pag.* 7.

fuit, ubi s. Joannis Chrysostomi commentarios in Pauli epistolas Græce olim editos Matthæi Giberti jussu, sed non satis emendatos, postea vero ab Adamo Fumano Canonico Veronensi correctos, se legisse narrat [1], & quæ maxime placebant latine vertisse. Atque eo fortasse tempore custos factus est instructissimæ illius urbis Bibliothecæ, ut Antoniano scribit [2]. Anno 1568. Neapoli hospes diversatus fuerat, ex epistola nostra, atque invitatus Genuam cogitabat VII. Id. Februar. unde sunt litteræ jam editæ, in quibus Mureto narrat, se qui Græcos Scriptores legebant adjuvisse nonnullos, atque in his litteris Manutii se & Mureti discipulum profitetur [3]; *Hi etiam viri humanissimi & probissimi aliquid esse credunt Gregorium nulla meditatione interpretari (cujus ego librum tum lectitando detriveram) & Demosthenem explicari ab homine Manutii, Mureti talium virorum discipulo, mirantur; ut mihi (fatendum est enim præsertim apud te) paulo jam beatior esse videar, & hæc nostra studia non adeo contemnenda esse ducam*. Poli etiam antea anno 1567. publice conductus stipendio docuisse ex iisdem litteris, quæ editæ sunt, apparet: agit enim Mureto gratias, quod rationibus suis consultum esse voluerit; atque operam dederit, ut illa provincia, quam eo potissimum auctore susceperat, quamhonestissima, & quamfructuosissima [4] eveniret. Quamobrem minus exacte, & minus etiam vere scripsisse videtur Quetif, ab eo tempore, quo Romæ fuerat instituta a Cardinali Borromæo Vaticana Academia, atque Augustinus Valerius inter Academicos adlectus, Romam Morinum invitavit, hunc Romæ *reliquo semper hæsisse vitæ spatio, hoc est annis circiter duodequadraginta*. Nam neque in istud tempus,

1 *ibid. pag.3.* 2 *ep.33. pag.373.* Ut autem olim Veronæ custos fui copiosæ bibliothecæ, e qua D. Episcopus modo hos, modo illos libros, prout usus erat, accersebat, ac deinde remittebat &c. 3 *lib.2. ep. Mur.72.* 4 *ibid. ep.71.*

pus, quod Pii IV. obitum consequitur, incurrere Academiæ illius tempora videntur [1], & post annum etiam 1570. Roma abfuit Morinus.

12. Romam reductus est Morinus anno 1575. *Felici Jubilæi anno* 1575. *Roma esse me reductum* (scribit Antoniano [2]) *nunquam non lætabor: occasionem nactus cœpi frequentare de propinquo Bibliothecam Vaticanam, ac diuturnam sitim explere fruendis Græcis Ecclesiasticis monumentis, quæ divulgata non esse sciebam.* Neque tunc stabilem Romæ sedem nactus videtur ex iis, quæ subjungit; *Patebat autem fere quotidie Bibliotheca tres matutinas horas: Quam multa ibi cupidissime legi? ..... timebam opportunitatem ne aliquando deesset: quod post evenit, ac, ut humana sunt, fuit migrandum.* Triennio post, finem denique peregrinationibus suis imposuisse, & Romæ conquievisse videtur triginta ipsos annos, idest ad a. 1608. qui fuit ejus vitæ postremus. Sequitur in eadem epistola; *Anno vero* LXXVIII., *quem in meis lætissimis numero, auctor fuit Papæ Gregorio XIII. Cardinalis Montaltus postea Sixtus V. beatæ memoriæ, ut Bibliis Græcis scholam instituerет, idque monente Petro Ciacono, qui ei valde familiaris erat, adjutaratque in s. Ambrosii operum commentatione. Statim Gregorius dedit Cardinali Carafæ negotium, ut Scholasticos aliquot homines convocaret, eorumque cœtum haberet. Accersit Cardinalis Franciscum Turrianum, Petrum Ciaconum, Antonium Agellium, & me. Sed Turriano, quod propemodum auribus captus esset, suffectus est Paulus Comitulus ejusdem RR. Jesuitarum Sodalitatis; nobisque post aliquod tempus aggregatus est Fulvius Ursinus. Cardinalis cum inter nos comparasset, libros Bibliorum veteres evolvendos distribuit. Multa, eaque recondita in medium attulit Ciaconus e doctoribus Latinis. Mihi vero uni data est provincia commentariorum in vetus testamentum Vaticanorum, quæ Catenæ dicuntur, evolvendorum*

1 *V. Præfat. Cl. Saxii ad Nott. Vatican.* 2 *ep.31.pag.365.*

rum ac perlegendorum, ut ex iis varias lectiones variasque interpretationes Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, quintæ præterea ac sextæ editionis exciperem, & in annotationes conferrem, quas itidem scribendas susceperam. Immensum id opus tam multa legendi, in quo vel totam hominis ætatem bene consumi quis putaret, aliquot annis exhausi, ac pleraque correxi ex Hebraicæ linguæ conjectura. Addit, industriam suam nullo loco defuisse, omnia conquisivisse, sumpsisse sua sponte plerosque libros a Cardinali Sirleto utendos, Græca cum Hebraicis ubique summa diligentia contulisse; denique *solum omnium a principio usque ad extremum perseverasse*. Hæc de Bibliorum Græcorum, sive LXX. editione, quæ Sixto Pontifice facta est, *Romæ* 1577. Quæ autem de Sixti V. consilio cum Cardinalis esset, hic dicta sunt, illustriora etiam fiunt ex his, quæ in epistola Sixto V. Cardinalis Antonius Carafa cum ad eam Græcam editionem, tum ad Latinam versionem a. 1578. vulgatam præfatur: Ipse vero Morinus fusius de horum Græcorum Bibliorum editione disserit in epistola Sixto V.[1], ubi Maldonatum etiam adscitum inter viros doctos, qui eis emendandis vacarent, tradit; plura etiam, quæ de illa editione, virisque doctis ad eam adhibitis alii narrant, collegit le Long[2]. Addam ego his unum, qui Morini nostri operam maxime dilaudat, nimirum Antonium Possevinum[3]: *Petrus Morinus*, inquit, *Theologus Parisiensis, qui diu sub variis Pontificibus Maximis Romæ vixit, cum liberalitate Augustini Valerii Veronæ Cardinalis totum sese juvandæ Reip. litterariæ, præcipue sacris, atque aliis Ecclesiasticis libris conferendis, illustrandis, sive item vertendis addixisset; cujus item opera non semel Baronius Card. est usus, quemadmodum hic ipse non semel testatur in suis Annalibus; diuturno labore Græcam Bibliorum editionem, quæ Six-*

 to V.

1 *pag.* 308. 2 *tom.* 1. *Biblioth. sac. pag.* 188. 3 *Apparat. sac. tom.* 3. *pag.* 61.

to V. Pont. Max. Romæ prodiit, quæque item recusa deinceps fuit, adjuvit. Nimirum commentaria Vaticana Græca, quæ Catenas vocant, in Pentatheucum, in Josue, in historias sequentes, & in Psalmos, una cum aliis codicibus Cardinalis Sirleti, & in tres Salomonis: alios autem auctores, Justinum Martyrem in Dialogo contra Tryphonem, & Eusebium de Demostratione Evangelica sic legit, ut inde, atque ex reliquis notationes ad eadem Græca Biblia collegerit, atque cum aliis contulerit; vir & sacerdos vitæ integritate ac mansuetudine, uti & doctrina præstans. Vivebat adhuc anno 1604. *Romæ*. Hæc Possevinus. Adhibitum se præterea in editione Bibliorum Latinorum ibidem pariter Morinus narrat: *Nam cum Cardinalis Carafa Biblia Latina, adhibitis Flaminio Nobilio, Ant. Agellio, Lælio, Valverdio, ac me, detulisset emendata ad Sixtum V.; ecce Pontificatu Gregorii XIV. tu ipse,, Morine, dixisti, ad Biblicos labores,,. Et miratus sum*. Credo quod opus jam perfectum, &, ut narrat Josephus Silos [1], *perducta ad summam manum Veteris ac Novi Testamenti emendatio fuerat, ac Sixto V. Pontifici a Cardinali Carafa oblata*. Sed ut hic subdit: *Hujus absolutissimæ correctionis publicatio interturbata, atque ejus loco excusa Vaticanis formis alia quædam fuit*. Pergit vero narrare Morinus; *Sed tamen ab Illustrissimo Cardinali M. Antonio Columna accersiti sumus, Bellarminus* [2], *Agellius, Lælius,*

1 *lib.* 13. *hist. Cleric. Regular.*

2 *Idem in Vita sua*: A. 1591. cum Gregorius XIV. cogitaret quid agendum esset de Bibliis a Sixto V. editis, in quibus erant permulta perperam mutata; non deerant viri graves, qui censerent ea Biblia esse publice prohibenda. Sed N. coram Pontifice demonstravit, non esse Biblia illa prohibenda, sed esse ita corrigenda, ut salvo honore Sixti V. Biblia illa emendata prodirent: quod fieret, si quamcelerrime tollerentur quæ male mutata erant, & Biblia recuderentur sub nomine ejusdem Sixti, & addita præfatione, qua significaretur, in primam editionem Sixti præ festinatione irrepsisse aliqua errata, vel typographorum, vel aliorum.... Placuit consilium N. Gregorio Pontifici, & jussit, ut Congregatio fieret ad recognoscenda celeriter Biblia Sixtina, & revocanda ad ordinaria Biblia præsertim

lius, *& ego*. *Cumque res traheretur*, *ab eo ducti Zagarolum una cum Illustrissimo Alano Cardinali* (fuerat Gulielmus Alanus in Antonii Carafæ demortui locum Bibliothecarius Apostolicus factus) *ac Reverendissimo Miranda Magistro S. P. ac ibi novemdecim totos dies commentati una sumus*; *cum Illustrissimus ea annotaret*, *& de quibus obscuris ac dubiis dissentiebamus*. *Romam reversis*, *quæ ipse quoque attulerim*, *quæ disputarim*, *sciunt amplissimi Patres*, *quibus me satisfecisse*, *officiumque meum probavisse*, *arbitror*. Non ergo solum, ut Niceronius indicare videtur, Sixto V. Pontifice in Bibliis Latinis emendandis operam suam collocavit, sed etiam sub iis Pontificibus, qui eum consecuti sunt. Atque hinc idem Morinus Cardinali Borromæo; *Ad Biblia Latina primùm vocatus*, *deinde ad eumdem laborem revocatus sum*. Præter universa Biblia extitit singularis ejus diligentia in Psalterio; de quo in epistola Cardinali Cusentino [1]: *Nec vero necesse est*, *me hoc loco commemorare*, *libenti animo navasse operam Psalterio Romano*: *id ipsemet*, *cum hic esses*, *intellexisti*.

13. Præter Biblia multum se laborasse in Indice quodam texendo significat. Cardinali Antoniano scribit mense Junio a. 1595. [2] *Defunctus jam multis laboribus commentatione Bibliorum Græcorum ac Latinorum*, *deinde vero Indicis*, *& Conciliorum Generalium &c*: Cardinali Toleto eodem anno mense Sextili [3]; *Sed ignoscat quæso amplitudo vestra ætati meæ*, *cujus sexagesimum quartum jam annum ago*, *assiduis præterea laboribus fessus*, *quorum fructus in Bibliis olim Græcis*, *dein-*

sertim Lovaniensia. Id factum est Zagarolæ in dono Cardinalis M. Antonii Columnæ, præsentibus Card. ipso Columnensi, & Alano Cardinali Anglo, necnon Magistro S. Palat., ipso N., & aliis tribus vel quatuor: & post obitum Gregorii, & Innocentii, Clemens VIII. edidit Biblia recognita sub nomine Sixti cum præfatione, quam ipse N. composuit. *Male nuperus quidam Scriptor Zagaroli adfuisse ipsum Pontificem scripsit*.

1 *ep. 26. pag. 358.* 2 *ep. 34. pag. 375.* 3 *ep. 25. pag. 353.*

deinde in Latinis, in Indice demum, ac his Conciliorum voluminibus constiterunt; & Cardinali Borromæo anno superiore, *Proxime autem mihi, Patres amplissimi præfecti Indici instaurando, operum dedistis immunitatem*. Indicem arbitror esse librorum prohibitorum. Ipsum quoque concinnaverat Sixtus V. imo editum vidi Romæ anno 1590. Deinde Clemens VIII. a. 1593. eumdem fere aut huic simillimum confecerat, quem pariter editum vidi apud Bladum: denique a. 1596. editus & vulgatus est Index, cujus exemplum dono missum a S. Congregatione Bellarmino (id enim Bellarminus manu adscripsit sua) nunc quoque servamus. Aliud, in quo sedulo operam ipse navaverit, commemorat sæpe Morinus, Conciliorum scilicet editionem, quæ Generalia complectitur; facta est autem aliquanto serius, idest ab anno 1607. ad a. 1612. Sed jam tunc, cum eas epistolas scribebat Morinus, summis doctorum virorum laboribus vigiliisque parabatur, atque etiam pars edita fuisse videtur: Nam quo loco tunc esset, idest mense Quintili anni 1595. exponens Cardinali Toleto [1]: *Excuso*, inquit, *jam Concilio Nicæno, ac ejus appendice Sardicensi, item Constantinopolitano, nunc Ephesinum est in manibus; quod visum est D. Cardinali Carafæ b. m. iisque, qui ipsi in consilio fuerunt, trifariam partiri*. Addit, se *in iis commentandis, ut in superioribus* multum, operæ, studii, diligentiæ posuisse; *In commentando autem*, pergit narrare, *cum mihi non satisfaciam, idque tutum videam esse, labores meos alieni judicii feci, deque iis retuli ad R. P. Sirmundum Gallum Societatis Jesu, qui magnam Ecclesiasticorum monumentorum litterarumque Latinarum & Græcarum intelligentiam habet, cujus alicubi judicio & animadversioni obsecutus sum; idque valde libenter profiteor*. De ceteris vero, qui secum in Conciliorum editione elaborarent, & de tota ratione

1 *Ep. 23. pag. 347. V. ep. 25.*

tione ejus operis hæc habet Cardinali Toleto [1] : *D. Cardinalis Carafa*, inquit, *bon. mem. vir, utendorum hominum admodum peritus, quæ non minima prudentiæ pars est, de Conciliis edendis consilium apud se cœtumque habuit clarorum; ac in primis Europæ doctorum virorum RR. Episcopi quondam Vestani* [2], *Cæsaris Baronii, Roberti Bellarmini, Consalvi de Ponce, Odoardi Carthusiensis. De eorum consilio tum alia decrevit, quæ Ill. amplitudo vestra ex P. Odoardo, & ex me, cum ipsi otium erit, cumque videbitur, audiet: tum singulis Conciliis singulas addendas historias, quæ ea illustrarent. Conciliorum autem Nicæni, Sardicensis, Constantinopolitani, Ephesini jam excusæ historiæ sunt.... Harum historiarum ex illius conventus decretis condendarum Reverend. D. Episcopo Vestano negotium datum est* [3]; *quod ei plusquam ceteris otii suppetere videretur; ad hæc enim scribenda idonei omnes erant; ac omnes demum de iis, quæ Episcopus scripsisset, judicarunt; deque iisdem sententiam R. P. Stephani Tutii D. Cardinalis bon. mem. voluit sciscitari*. Addit, insequentium Conciliorum historias ad Octavum usque omnes haberi apud Antonium Aquinatem Sarnensem Episcopum; historias vero Occidentalium œcumenicorum Conciliorum videri sibi P. Odoardo mandandas: atque hunc Odoardum ibidem mirifice laudat: demum orat, ut *extrema Concilii Ephesini, quæ nondum absolverat*, ad se referantur. Eodem anno Silvio Antoniano, de Oecumenicis pariter Conciliis scribit; *quorum*, ait, *maxima pars a me emendata etiamnum est penes RR. Vallicellis Patres, apud quos Illustriss. Card. Boromæus ab Urbe Mediolanum profectus hæc deposuit, depositique adhuc partem exiguam repetiit*. Multum ergo pro illa collectione Morino nostro debemus: quam quidem collectionem superiores

1 *Ep. 26. pag. 355.* 2 *Hunc esse arbitror Josephum Stephanum Esteve, a patria Valentinum dictum, de quo Nicolaus Antonius Bibl. Hispan. tom. 1. pag. 625. Ughellus recent. edit. tom. 7. col. 869.* 3 *ep. 31. pag. 368.*

res vicisse, testis est luculentus Stephanus Baluzius, de ea scribens [1]; *Superiorum editorum diligentiam supergressi sunt Romani anno* 1608. *quo vulgata est Romæ collectio Græco-Latina Conciliorum Generalium. Illi enim plurima, præcipue vero Græca ediderunt, quæ hactenus latuerant, ac præterea comparatione veterum codicum meliora fecerunt ea, quæ jam prodierant* [2]. Præterea additæ sunt historiæ, quæ lumen aliquod illis præsertim temporibus conciliis afferrent [3]. Præter Concilia, in edendis epistolis Decretalibus RR. PP. elaboravit Morinus. Antonius de Aquino in epistola, qua easdem nuncupat IV. Id. Novembr. a. 1591. Innocentio IX. nullam injicit mentionem Morini, sed Antonium Cardinalem Carafam & se nominat; *Hæc autem omnia*, inquit, *Antonii Card. Carafæ de Rep. Christiana optime meriti præscripto singularique studio propemodum confecta jam erant, cum ipse magno bonorum & eruditorum omnium mœrore, decimo ab hinc mense e vita excessit. Post cujus obitum mihi, qui eidem Cardinali pro mea clientela, cum aliis in rebus, tum in his quoque epistolis colligendis ac disponendis qualemcumque operam fidelem certe navaveram, id negotii a s. record. Gregorio XIV. Sanct. tuæ Prædecess-*

1 *In Præfat. ad* Nov. Collection. Conc. *num.* 4. 2 *Quædam tamen desiderat, subdens*; Si tamen fas est viros doctissimos reprehendere, non dubitaverim affirmare, illos ultra progressos esse, quam oportuit, dum & in locis propemodum innumeris textum veterum interpretationum Latinarum mutarunt, annotationes interpretum sustulerunt, aut eorum, qui veteres editiones recensuerant, & ordinem mutarunt, quem veteres illi dederant suis lucubrationibus. 3 *Hæ tamen ad Lateranense sub Julio & Leone non perveniunt: atque ibidem (tom. 4.) admonitio ad lectorem præmissa est*; Cum ea omnia, quæ in ss. Lateranensis & Tridentini CC. historiis explicari deberent, fuse habeantur in litteris, quibus summi RR. PP. eadem Generalia CC. indixerunt; Lateranensis quidem in litteris Julii II. Tridentini vero in litteris Pauli III. Julii III. & Pii IV. ideo supervacaneum visum est, historias eorumdem CC. ut in aliis factum est, edere. *Supervacaneum tamen non fuisset, si ipsi illas eorum temporum viciniores prudenter scienterque contexissent.*

decessore mandatum est, ut inchoatum opus persequerer, atque ad exitum perducerem. Sed Morino ipsi credendum est, qui Cardinali Boromæo affirmat [1], *navavi primum operam in Bibliis Græcis, deinde in Latinis, & in condendo Indice, edendisque Summorum Pontificum Decretalibus epistolis*. Atque ex eadem hac epistola docemur, cœtum constitutum fuisse doctorum virorum, quos *Scholasticos* sæpius Morinus vocat, qui Typographiæ Apostolicæ veterum sacrorum Scriptorum sive monumentorum libros emendatos illustratosque subministrarent; cœtus vero hujus Secretarii munere fungebatur Morinus: sequitur enim in eadem epistola; *Accidit, ut ad Illustriss. Dominat. vestram summa editionis Conciliorum rediret, utque in ejus clientelam ac patrocinium veniremus quotquot Scholastici Conciliis dabamus operam, ac Typographiæ Apostolicæ. Nec vero senecta retardavit, quominus in Scholastica militia veteranus perseverarem, Conciliis expoliendis, ac Secretarii munere exequendo*. Typographiæ vero illius institutum, dignum profecto Romanorum Pontificum patrocinio, dignum opera illorum doctissimorum virorum, & Romanæ urbi, atque Apostolicæ Sedi pene debitum, uberius alibi idem declarat, quod ipsis Morini verbis non pigebit significare [2]: *Ex iis, quæ potissimum ab Apostolica typographia proficisci oportuit, Biblia Græca pridem edita sunt, nuper vero Latina Biblia, & Summorum Pontificum decretales epistolæ. Dudum præterea Romæ excusa sunt opera s. Hieronymi, deinde s. Ambrosii, proxime vero s. Gregorii M. Biblia Hebraica & volumina CC. restant, quæ ab Ampl. V. Illustriss. ad felicem exitum juvante Deo perducentur; & s. Augustinus, cujus parandi provinciam Ill. D. Card. Alanus suscepit, ac s. Hilarius, quem Bandinus habet paratum, & s. Leo, quem adornaturus erat Gerardus Vossius. Nam Tertullianum & Cyprianum ne desideraremus, Pamelius summus vir egre-*

1 Ep. 10. pag. 327. 2 ep. 4. pag. 315.

egregie ſtuduit. Si qua vero in Cypriano etiam animadvertenda ſunt, ea Bandinus adnotata habet, & R. Abbas Adrianus in iis ſtudium ſuum profitetur. Irenæum, qui in utris numeretur, vixdum certum eſt, Latiniſne an Græcis, Fevardentius dedit. Arnobii demum, Lactantii, Luciferi Calaritani, Proſperi, Salviani, Ruperti, Anſelmi, ceterorumque editionibus contenti eſſe poſſumus. Græci Scriptores Latine verſi ſunt; plerique etiam Græce editi, Dionyſius, Ignatius, Juſtinus, Clemens Alexandrinus, Euſebius, Baſilius, Nazianzenus, Epiphanius, Iſidorus Peluſiota, Syneſius; & Hebræi quibus Eccleſia utitur Philo ac Joſephus. Verum ſuperſunt in univerſa Biblia, Latine transferendi Commentarii perquam egregii, quæ Catenæ vocantur, immenſum opus, cuique multa manu eſt opus; tum præclari aliquot Scriptores excudendi Græce, Ss. Athanaſius, Gregorius Nyſſenus, Joannes Chryſoſtomus; item Theodoritus, & Origenis octo libri adverſus Celſum, quibus luculenta Fidei Chriſtianæ defenſio comprehenditur. In Urbe degunt aliquot Græcarum litterarum periti, Meſſius, Macarius, Breſſius, Cabrera; qui utinam collocentur in Vaticano propter Bibliothecam, ut una his operam ac induſtriam navent. Verum, Ill. D., ut de his agam, quæ in præſens capeſſenda ſunt, s. Bonaventura typographiæ aliquot ab hinc annis mandatus, quamprimum abſolvendus eſt, ac eidem typographiæ commendanda Oecumenica Græca Latinaque CC.; in quibus, auctore ac duce Ill. Ampl. V. præcipuum ſtudium meum conſumitur. Nam qui conventus Typographici ſcriba ſum, cetera quoque opera, cura & cogitatione complector.
Hæc tum Romæ homines moliebantur; in his præcipua cura, ſtudium, ſolicitudo verſabatur; in his auri magna vis effundebatur, ſi effundere eſt, in his impendere, quæ hominum ſtudiis, quæ Chriſtianæ Fidei & pietatis incremento proſunt. Neque his annis ſolum, ſed multo etiam ante, eadem erat ampliſſimorum virorum cogitatio, idem conſilium,

lium, ut Biblia emendatissima, Patres, cetera Ecclesiastica monumenta typis Romanis excuderentur. Superiùs id indicavimus, cum de Sirleto & Faerno, qui Biblia recognoscebant, locuti sumus, & ex Latini Latinii litteris, atque aliorum constat. Ceterum Morinus noster alibi [1] Chrysostomi libros præsertim de Sacerdotio (qui nuper eruditissimi viri cura Italice versi, & doctissimis animadversionibus illustrati prodierunt) & s. Augustini opera [2] commemorat, in quibus ejus studium aliorumque doctorum virorum versabatur. Præcipue vero curæ illi erat opera quædam vulgare veterum PP. quibus Catholica dogmata adversus hæreticos homines confirmantur, ut s. Jo. Chrysostomi præclara oratio in s. Babylam M, Nyssæni aliæ nonnullæ, *quibus*, ut scribit [3], *singularia testimonia sunt de Invocatione Sanctorum, deque sacrarum reliquiarum Divina potestate*.

14. In his laboribus & curis, litteratoque otio consenuit Morinus, & quod dolendum est, sæpiusque ipse conqueritur, angusta re domestica usus, qua perficere fortasse, quæ cogitabat, non potuit. Habuisse enim quædam sua, quæ ederet, ipsemet significat Cardinali Boromæo [4]: *Habeo multos commentarios ex assiduis lectionibus excerptos, quos omnes, sed præcipue Ecclesiasticos, in animo habeo sororis filio mandare, in ordinem locorumque distinctionem redigendos, sed aliena opera & officio, ne, cui otium præbere studeo, ejus otio abutar. Nam ab hinc triginta amplius annos, post perceptam Theologiam Scholasticam, dedi me perlegendis monumentis Ecclesiasticis, ex iis potissimum ea colligens, quæ ad confutandam hæreticorum hujus ætatis dementiam atque inscitiam pertinent*. Addit vero, sibi necesse esse aliquot homines sumptu suo alere ac tueri, iisque aliquas ædes

1 *Ep. 32. pag. 371.* 2 *ep. 13. pag. 331. ep. 14. 15. &c.* 3 *ep. 32. pag. 371.* 4 *ep. 12. pag. 330.*

ædes propinquas mediocri mercede conducere ; *Hi autem sunt* , ait , *sororis meæ filius* , *D. Jo. Hibernus Presbyter* , *tertius qui anagnostæ scribæque officio apud me fungatur* ; *atque his aliquo famulo est opus* , *qui ceteris sibique obsonetur & coquat* . Sed & veterum doctorum cum edere quædam Græce vellet , quibus Hæreticorum hominum refrænaretur impudentia , deterritum se ait [1] a magnis sumptibus . Itaque ad Silvium Antonianum confugit , testatus , se omnia insumpturum in utilitatem Ecclesiæ , *quam ad metam* , inquit , *jampridem laborum meorum consilia direxi* : addit vero ; *Opus modo est adjumentis* , *opus seni* , *qui quædam legat* , *alia excerpat e libris* , *alia quæ scripserit describat... Utinam ex sententia mea possem quædam in Vaticana Bibliotheca describenda curare* , *quædam cum veteribus libris conferenda atque emendanda* ; *aliquid profecto navarem amplius* . Navavit tamen egregie operam suam , *uno contentus* , ut ait Quetif , *anagnoste Presbytero non inerudito Joanne Meagher Hiberno cum famulo* . Fuit autem aliquando cum Morino Nicolaus Proustus , quem Morinus a. 1595. mense Junio scribens Silvio Antoniano [2] , sororis suæ filium esse ait , juvenem scientia latinarum litterarum , & Græcarum , necnon Hebraicarum excultum , eruditumque præterea Philosophicis disciplinis , cui cogitat mandare , quæ exequi nunquam potuit . Sed biennio post, est ab eo dimissus Episcopo Ebroicensi , Jacobo Perronio , postea Cardinali commendatus [3] . De hoc suse Quetif. Morinus qui Romæ *vivere & mori* , (ut quandoque ait [4]) cogitabat , postquam Romæ multos annos vixit , ibidem decessit anno 1608.

§. 3. *De*

1 *ep.* 32. *pag.* 371. 2 *ep.* 34. *pag.* 375. 3 *V. ep.* 62. *pag.* 427. 4 *ep.* 44. *pag.* 401.

§. 3. *De M. Antonio Mureto.*

1. PErvenimus ad Muretum, cujus unius gratia de aliis omnibus dictum est. Itaque accuratiores in eo esse debemus, atque etiam, in summa brevitate, quam longitudo orationis huc usque provecta efflagitat, conabimur; mirabili adjumento usi, sive novo quodam genere monumentorum, quod, nisi attentiores fuissemus, negligi a nobis fortasse, & contemni facile potuisset. Est vero id, quod Muretus, veluti in adversariis quibusdam, in primis & postremis paginis librorum puris scriptitare, homo minime obliviosus, nec multum copiosus solebat. Si dicam, nihil nobis ad ejus vitæ & rerum gestarum annos rite consignandos, magis profuisse; non mentiar. Igitur a. 1526. natus est M. Antonius Muretus Pridie Id. Aprilis; ita enim ipse epistolam quamdam[1] subscripsit; *Romæ Prid. Id. April. die ipso natali meo, quem tu mihi faustum ac felicem precare:* de anno Bencius & ceteri consentiunt. Lemovicem præterea eum fuisse constat; nec solum ita eum appellant, qui laudant, atque inter testimonia operibus ejus præfixa recensentur, sed & Lambinus eidem scribens[2]; *Amabo te, non tu etiam Gallus es? Quid respondebis Lemovicibus civibus tuis ex Italia te revocantibus, ac vendicantibus?* Imo Lemovicem se ipse appellat in epitaphio, quod sibi vivens conscripsit. Sed utrum Lemovici, ipsa in Urbe, quæ est tractus Lemovicensis caput, natus sit, an in alio ejus regionis oppido; de eo sane non constat. Primum asseverat Thuanus[3] cum *Ratiasti Lemovicum* ortum scribit: est enim, ut in Latinarum vocum explicatione ibidem legitur, *Ratiastum,* Lemovici oppidum ipsum, populari nomine *Limoges.*

1 *Lib. 2. ep. 34.* 2 *Epistol. clar. vir. Bruti pag. 384.* 3 *lib. 82. num. 15.*

At in Scaligerianis alteris legitur; natum eum Mureti, qui est ejusdem regionis pagus: idemque in funebri oratione Bencius, addens de majoribus & generis nobilitate; *Natus est ..... in pago suburbano Lemovici, cui Mureto nomen, loco honestissimo, patre Jurisconsulto, genere perantiquo & nobili; quippe quod & pagum illum antiquitus possederit, unde & familiæ nomen; & quadringentis ab hinc annis tulerit Stephanum, Grandimontensium Ordinis auctorem.* Hanc pariter Mureto patriam assignant Baillet [1], Niceronius [2], & recentiorum multi [3], Bencium credo secuti. Verum illud (multo vero magis de Mureti genere & nobilitate) num certo aliquo auctore Bencius affirmaverit, an suspicione quadam & conjectura sua; uti eumdem alia nonnulla protulisse eodem modo de Mureto volunt; mihi non constat. Nam quod hujusce rei argumentum olim habebam, ut Lemovicensi urbi Muretum assererem, a Joannis Aurati, poetæ illa ætate nobilis, natali solo; cum quo se junctum communione sanguinis & patriæ, Muretus affirmat [4]; video mihi esse ereptum ab iis [5], qui de ea ipsa Aurati patria valde dubitant. Fatebor tamen, me Bencio de patria, de qua doceri a Mureto ipso potuit, non illubentem assentiri; præsertim cum id & in Scaligerianis Puteanorum legatur [6].

2. De puerili institutione Mureti nihil memoriæ proditum est, præter illud, quod ipse de se, cum Græcas sententias fratris filio mitteret, narravit: quod ipsius verbis (non enim commodioribus possumus uti) referemus [7]; *At mihi*

1 *Num.* 333. 2 *tom.* 27. *pag.* 143. 3 *A. vita in Veron, edit. &c.*
4 *In postrema Ode ipsi inscripta sub fin.* Juvenil. *& carm.* XI. *lib.* 2, *tom.* 3, *pag*, 67. *edit. Comin.*

Nil daturum me auribus hic tuis
Velim arbitreris; sim licet & fide
Pridem tibi, & communitate
Sanguinis, & patriæ alligatus.

5 *V. Niceron. tom.* 26. *pag.* 109. 6 *pag.* 225. *edit. Haga Comit. a.* 1669. 7 *tom.* 3, *oper. Mur. pag.* 154. *edit. Comin.*

mihi puero cùm alia multa, tùm præceptores defuerunt. Vere enim hoc affirmare possum, post annum ætatis meæ duodecimum, nullo me ad ullam artem, neque privatim, neque publice, præceptore usum esse. Quamquam enim Pictavii, quò me parentes ad excolendum ingenium miserant, ibam interdum ad eos, qui Jus civile profitebantur, perrarò tamen id faciebam, neque tam, ut quidquam ex eis discerem, quam ut meis animum explerem, qui me ei studio addixerant. Eveniebat id mihi indomita quadam perversitate, ac pervicacia ingenii, ut nullum Doctorem triduum ferre possem: cujus improbitatis valde me postea, ac diu pœnituit, pœnitetque. Hinc ergo novimus, Pictavium ad Jus civile discendum a parentibus missum fuisse. Bencius in ea, quam diximus, funebri oratione, multa habet; ut scilicet imbutus est Muretus litteris, quibus informari ad humanitatem ætas puerilis solet, in patria sua Lemovici primùm, deinde vero Aginni, eas docere cœpisse, *cum esset adolescentulus, aut potius puer*. Verum Bencius antiquiora Mureti narrans, fidem apud eruditiores homines non invenit; ac de eo Scaliger [1]; *Bencius vir doctus, & amœni ingenii ..... multa per conjecturam de Mureto dixit, tam incredibilia, quam a vero remota*. Scaligero vero subscribit etiam Menagius [2]. Nolim equidem hoc de Bencio diffiteri; amorem in Muretum, sive pietatem potius ei quædam extorsisse, quorum non admodum erat probabilis conjectura; ex quibus fortasse illud est, quod de generis nobilitate, & Mureto pago, quem illius olim familia possederit, narravit. Sed quis non animadvertat, longe esse facilius, in istis peccare, in quibus, cum sint tenebris obsita, & vetustate pœne oblitera-ta, liberior est aliquantò, nemine certo revincente, augurandi locus; quam quæ de recentibus factis alicujus dicuntur, quorum testes multi esse possunt; & Bencius rescire

1 *In confutat. fabul. Burdon. pag.* 404. 2 *Antibaill. tom.* 1. *p.* 326.

cire ex Mureto ipso potuit, atque interrogando ex eo quæsivisse, pro mirabili in eum amore, omnino existimo? Sit exemplum in eo ipso, quod hic Bencius affirmat, Aginni litteras docuisse Muretum, & Scaliger pernegat. Nam idem Scaliger verum id esse aliquandò dixit, atque in Scaligerianis alteris affirmatur. Novi Menagium, Scaligero in *confutatione fabulæ Burdonianæ* assentiri malle, fidem vero Scaligerianis his alteris denegare, quæ non Scaliger scripsit, sed Jo. de Vassan a Scaligero accepit; suspicatur etiam in excipiendis Scaligeri effatis verbum aliquod præteritum: & cum ille *Villanovanum Aginii* dixisset; *Aginium* hunc audivisse. Verùm nec multum valere debet hæc viri licet eruditi conjectura, & a Scaligerianis primis refutatur, *exceptis*, ut in iis dicitur, *ex ore Josephi Scaligeri per FF. PP.* idest fratres Puteanos; nam ibidem hoc ipsum affirmatur.

3. A. MDXLIV., si Scaligero fidem habemus, ad Auscios, ut litteras doceret, se contulit annos octodecim natus: *M. Antonius Muretus*, ait Scaliger, *annos natus* XVIII. *Aginnum venit Julii salutandi causa, unde digressus ad Auscios Novempopulaniæ sese contulit, ubi in Collegio Archiepiscopali Ciceronem & Terentium docere cœpit; quo tempore eclogas in laudem Cardinalis Armeniaci, & tragœdiam suam Julium Cæsarem in illa Urbe edidit*. Atque addit: *Hinc profectus in oppidum Nitiobrigum, cui nomen Villanova, ditissimi mercatoris de Brevant liberis præfectus, in schola publica illius oppidi auctores Latinos interpretabatur*. Hoc tamen de publico docendi munere ab eo suscepto, puto ad sequentem annum pertinere. Nam Muretus ipse in oratione, quam *de laudibus litterarum* habuit Venetiis mense Octobri A. MDLIV. *novem prope jam annos in hac dicendi ac docendi exercitatione consumpsisse*, ait. Sive etiam novennium illud a Burdigalensi schola, quam circa A. MDXLVII. regebat,

auspi-

auſpicatur. Nam de Mureto pergit narrare Scaliger: *Anno autem ætatis ſuæ vigeſimo* (anno nimirum MDXLVI.) *cum illis pueris diſcipulis ſuis Aginnum ſecundò venit Julium ſalutandi cauſa, ſemel antea viſum, ſed ſatis notum litterarum commercio, eoſque pueros cum Mureto, Joſephus* (Scaliger) *meminit domi vidiſſe ſe, annos natum* VI. *Bis aut ter poſtea exceptus hoſpitio a Julio, idque diem unum, aut biduum tantùm, ingenii ſui præſtantiam, cujus ſpecimen per litteras duntaxat dederat, colloquio familiari comprobavit. Ex illo, quia illum noſſe propius contigerat, Julius amare eum cœpit, & ejus dotes animi Senatoribus Burdegalenſis Curiæ per litteras commendare, ut non aliter eum, quam filii nomine, appellaret; quum Burdegalam, relicta Schola Villanovana, profectus, ibi in una claſſium gymnaſii Aquitanici doceret circiter A. Chriſti* MDXLVII. *neque ex eo unquam aut Aginnum repetivit, aut Julium poſtea vidit*. Quod ſcribit de paterna in Muretum charitate Julii Scaligeri, aut de Mureti in eum pietate, id & Bencius tradit, & ab ipſo Mureto confirmatur, qui epigrammati I. Juvenilium [1] hunc fecit titulum: *Divo Julio Cæſari Scaligero patri meo*; & primis continuò verſibus:

In tenues numeros, primi monumenta furoris,
Quo mea non ſimplex corda ſubegit amor,
Dirige ſiderei radiantia lumina vultus,
Cæſar, & hæc nati ludicra noſce tui.

In Scaligerianis Puteanorum, *Muretus me vocabat fratrem, quia Pater illum vocabat filium*.

4. Sequitur apud Scaligerum eodem in loco; *Burdegala Lutetiam, Lutetia Toloſam petiit, ubi Juris Inſtitutiones cum exponeret exercendi cauſſa, ut tironibus Juris mos eſt, inde abire coactus, Venetias ſe contulit*. Toti huic narrationi fidem haberi vult Menagius: ſunt tamen nonnulla, quæ eam ali-

1 *Pag. 63. edit. Pariſ. 1553. Eſt etiam carmen* XI. *lib. 2. tom. 3. p. 67. edit. Comin.*

aliquantò impediant; imo Parisiensem hanc Mureti scholam non facile est reddere anno suo. Sunt qui Parisiis fuisse Muretum, atque in Collegio Cardinalis *le Moine* Classem III. rexisse putant eodem tempore, quo primæ Turnebus præerat, alteri vero Buchananus; quod se quoque audivisse de P. Bourbon Menagius affirmat. Niceronius falsum id censet, quod Buchananus e Gallia excesserit A. MDXXXIV. Falsum ego quoque censeo; sed Niceronium rationes temporum suæ fefellerunt. Nam hoc ipso tempore Parisiis fuisse Buchananum e Lusitania reducem, anno scilicet MDLII. ipse testis est in *vita sua*, ac Lutetiæ mansisse videtur ad A. MDLIV., quo in Italiam evocatus est a Carolo Cossæo. Atque hoc tempore nimirum, ideſt A. MDLIII. cum Juvenilia sua ederet Muretus, Buchananus epigramma scripsit in eorum laudem [1]. Thuanus [2] refert, Muretum primò Parisiis docuisse, deinde Burdegalæ, tùm apud Auscios. Menagius Scaligero fidem adhibet, ita ut e Villanovana schola Parisios se contulerit Muretus annos natus circiter XX. Erit ergo annus MDXLVI. Quod quidem si esset, labasceret ex parte Scaligeri narratio. Ita enim narrationem ille suam instituit, quasi e Villanovana schola ad Burdegalensem translatus sit Muretus; nec vero videtur rem utique insignem, Parisiis id ætatis Magistrum fuisse Muretum, tacere ullo pacto debuisse. Mihi, si quid conjectando licet affirmare, Parisiensis illa hoc tempore Mureti schola suspecta est; nec vero aliud voluisse Scaligerum credo, quam summa vitæ ejus capita percurrentem, ceteris omissis, Parisiensem Mureti commorationem significare, quæ anno MDLII. & sequenti Tolosanam proxime antecessit. Certior multo est opera a Mureto posita in adolescentibus instituendis, Limini Pictonum; idque antequam Burdegalam veniret. Nam A. MDLVI. cum Venetiis commenta-

1 *Extat init. Juven.* 2 *Histor. lib. 82. ad a. 1585.*

mentarios scriberet in Catilinarias, hæc habet explicans vocem *mactari* [1]; *Usum quemdam hujus verbi, paucis, ut arbitror, notum, quem ante hos decem annos annotavi, & publice docui, cum etiam tum adolescentulus Limini, quod Pictonum oppidum est, humaniorum litterarum, & juris civilis studiis florentissimum, Amphitruonem Plautinum enarrarem, tradere hoc loco institui*. Atque huc, opinor, etiam spectat, cum alibi [2]: *Mihi*, inquit, *displicere nondum potest ea conjectura, quam cum adolescentulus in Gallia Plautinas fabulas explicarem, jamdudum de hoc loco feceram*. Limino autem postea venisse Burdegalam, indicare idem videtur in Elegia quadam [3] Margaritæ;

Nam te Pictonicæ retinent felicia terræ
Oppida, qua Clanus pinguia culta secat:
Me vero, invidiæ procul a te dentibus actum,
Fortia lunatæ mœnia Burdegalæ.

5. A. MDLII. Parisiis fuisse Muretum, testis est ipsius oratio habita Nonis Februarii *De dignitate & præstantia studii Theologici*, quæ est in editis prima. Hanc se habuisse orationem, Muretus cum *homo esset adolescens*, idest natus annos XXV. idem initio affirmat: itemque, ut de eo argumento diceret, demandatum sibi esse ab iis, quorum & apud se plurimum valebat, & apud omnes peræque valere debebat auctoritas. Præfectos nimirum intelligit Parisiensis Athenæi, ubi summo concursu, plausuque omnium docebat. Atque huc nimirum pertinent, quæ Andreas Schottus in *Vita*, & in *funebri oratione* Bencius narrarunt: *Novus*, ait Schottus, *videbatur exortus Demosthenes Christianis Athenis; ita docente Mureto, & quidem adhuc peradolescente, concursus audiendi causa ex tota Urbe fiebant; magna hominum frequentia gymnasium celebrabatur, loci ipsi in gymnasio occupabantur;*

1 *Pag.* 35. *edit. Paris.* 1581. *Veneta a.* 1557. *pag.* 37. 2 *lib.* 3. *variar. lect. cap.* 9. 3 *Juvenil. eleg.* 6.

pabantur; ne pes quidem relinquebatur, præ maxima auditorum multitudine, ubi pedem Doctor ipse ponere posset; ita per illorum humeros quasi per undas gradiebatur ad suggestum; quæ, si vera sunt, annumerari Muretus poterat, & debebat iis, quos Menckenius [1] magna auditorum frequentia docentes recensuit. Addit Bencius, Regem Reginamque ipsos ad Muretum audiendum venisse aliquando. Irridet hoc Scaliger [2]: *quod nunquam*, inquit, *in Athenæo Regio, sed in gymnasiis docuit*. Auctor vitæ Mureti in editione operum Veronensi, ut id ipse quoque rejiciat, utitur auctoritate atque argumento Hofmanni, qui de Mureto scripsit: *Parisiis in Collegio Cardinalis Monachi tertiam classem rexit, cum Buchananus secundæ, Turnebus vero primæ praeesset*. Rem ita esse, uti Bencius narravit, præstare non audeo; Scaligerum tamen non recte argumentari, adnotavit Menagius; quasi Rex & Regina in Collegiis docentem audire eum non potuissent. Illud vero Hofmanni argumentum cujusmodi sit, antea vidimus: auctoritas certe ejus nulla hic esse potest, primum recentioris hominis, & ab his temporibus locisque remoti; deinde in eo opere, *Lexici* nimirum, ut vocant, *Universalis*, quo cum omnia comprehendantur, nec ad unguem exacta, nec diligenter investigata esse possunt. Eodem anno MDLII. carmina quædam sua titulo Juvenilium dedicavit Jano Brinoni litteris datis *Lutetiæ VIII. Cal. Decemb.* etsi annum sequentem editio, quam vidimus, præfert. In his litteris, hæc ille de se: *Subsecivis horis aliquod mihi tempusculum a Philosophiæ, & Juris civilis prælectionibus, quibus assidue occupatus distineor, ad hæc exscribenda, & in ordinem utcumque redigenda sumpsi*. Docebat ergo Philosophiam, & Jus civile. Atque

1 *Jo. Burchardi Menckenii Differt.* De his, quibus singularis quidam ac insolitus Auditorum applausus contigit. 2 Confut. fabul. Burdon. pag. 406.

Atque has prælectiones prosecutum arbitror anno sequenti. Nam cum librum v. Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum rursus ederet, dedicaretque Romæ Auditoribus suis Cal. Martii A. MDLXV. hæc habuit, quæ diceret: *Jam duodecim anni sunt, cum hujus libri interpretatio mea primum edita est*. Editam atque elaboratam juvenibus, quos Philosophiam docebat, autumo. Non Aristotelem modo, sed & Ciceronis libros *de Divinatione* Parisiis hoc tempore explicasse videtur: ita enim Muretus ipse de Turnebo queritur [1]: *Sic „ impetritum „ Ciceroni & Valerio restituisse primus videri voluit: quod tamen cui acceptum ferendum sit, scient, qui legerint Scholia Pauli Manutii in libros de Divinatione, edita ab hinc annos* XX *Atque ego, quæ tum Manutio indicavi, eadem publice docueram Lutetiæ quinquennio ante, & cum ipso Turnebo communicaveram*. Ideo hoc dicit, quod in hujusmodi scholiis [2] ea animadversio habetur, additurque: *Atque hoc ejusdem ingenio Mureti debetur*. Edita vero sunt illa scholia ad Ciceronis Philosophiam a Paulo Manutio A. MDLX., cum Turnebus Adversariorum primum tomum, quo eadem animadversio habetur, ediderit A.MDLXIV. Sed paullo antequam ederentur & scriberentur illa scholia, Manutio indicaverit hoc Muretus, necesse est, imo ante annum, opinor, MDLIX. quo Ferrariæ, ut dicemus, in Cardinalis Estensis familia receptus, a Manutii sui congressu abstractus est. Itaque ab anno MDLVIII. computantes quinquennium, in annum incidimus MDLIII., quo Parisiis docebat.

6. A. MDLIV. Tolosæ fuisse, ex ejus urbis ephemeridibus collegit Menagius; & ex Gabriele Lurbio in libro *De viris illustribus Aquitaniæ*, jus civile professum esse. Atque ad hoc nimirum tempus spectat, quod refert Christophorus

1 *Lib. 10. var. lect. cap. 18.*   2 *pag. 90.*

rus a Capite fontium [1]; *Audivi quemdam Antonium Muretum omnium liberalium disciplinarum nostra memoria peritissimum, cum ad jurisprudentiæ studium se Tholosam contulisset, paucis post diebus eam facultatem, cui operam dare cœperat, publice professum esse. Magna omnium exspectatio. Sed quorsum evasit? Imperitus Magister ab omnibus scholaribus auditoribus suis irrideri cœpit. Quod cum ille sensisset, ac intra paucos dies suarum virium imbecillitatem probasset, sese minus idoneum, qui jurisprudentiam, quam nondum satis didicerat, doceret, esse professus est.* Mirum videri potest, qui Jus-civile docuerat Parisiis, Tholosæ postea tradentem irrideri, faterique se illud ignorare; nisi meminerimus, quod Scaliger antea adnotaverat, & cognitum est ex moribus nostris, tironibus ipsis exercendi sui causa, solere id concedi, ut prælegant eas facultates, quas nondum plenius intelligere potuerunt; præsertim si Doctoris titulum atque insignia sumpserunt. Atque eodem loco Scaliger *Tholosæ juris institutiones* exposuisse Muretum testatus est. Tholosa rediisse Parisios docent Verderius, & Menagius: quod quidem ego mihi persuaseram ex epistola quadam Mureto scripta ab Andrea Duditio; cujus autographum nos habemus, atque in eo legitur: *Superioribus annis cum Tholosæ primùm, deinde Lutetiæ Parisiorum, magna tua cum laude, & omnium admiratione, Philosophiam ita doceres, ut non minus sententiarum gravitatem, quam verborum elegantiam, dicendique artificium homines admirarentur, audio, te quiddam ad* ἠθικῶν Νικομαχείων *librum scripsisse*. Hæc, ut dixi, in autographo; licet in editis legatur *superioribus annis cum Lutetiæ Parisiorum &c* omisso *Tholosæ* nomine. Postea tamen sententiam mutavi, atque existimavi, Duditium illa cum scriberet, vel temporum rationem non secutum, vel etiam deceptum. Animadverti enim, verba illa præterita fuisse non in posterioribus modo editio-

1 *Fidei majorum nostror. defens. pag. 165. edit. Plantin. 1575.*

editionibus ab his, qui epistolas Mureti recensuerunt, sed a Mureto ipso cum primum epistolas suas aliquot ipse vulgavit [1]: nec vero aliter dicere possumus, si observamus, tribui tunc Mureto *aliquid ad ἠθικῶν Νικομαχείων* librum; qui quidem alius esse non potest, quam libri v. Interpretatio, quam adornasse diximus Muretum, cum Parisiis fuit, antequam veniret Tholosam. Addas, cum certo constet Tholosæ fuisse a. MDLIV. eodemque in Italia Venetiis diversatum, Parisiensi huic tertiæ commorationi vix videri esse locum.

7. Anno ergo eodem MDLIV. in Italiam commigrans Venetias venit; ubi etiam orationem habuit mense Octobri, (ut in titulo ejus orationis dicitur) *de laude litterarum*. Coepit etiam Italis hominibus fructus ingenii atque industriæ suæ in emendandis veteribus Scriptoribus impartiri, initio facto a Catullo: itaque exiit hoc anno *Catullus, & in eum Commentarius M. Antonii Mureti. Venetiis apud Paulum Manutium Aldi filium* MDLIV. Antea Venetiis cum esset, ut ex subscriptione epistolæ nuncupatoriæ L. Memmio Fremioto, data *Venetiis Cal. Juliis a.* 1554 apparet, Commentarium Alexandri Aphrodisiensis in librum VII. Topicorum Aristotelis, a se latine factum vulgavit. Quo tempore huc appulerit, in iis, qui de Mureto scripserunt, frustra quæras. Confugimus ergo ad monumenta nostra, & ad Mureti librorum anticas vacuas paginas, de quibus initio diximus. In iis hæc invenimus: in Callimacho Basileæ edito a. 1532. *M. Antonii Mureti. Emptus Venetiis mense Augusto* MDLIV. quod pariter adnotatum est in Terentiano Mauro, & Clemente Alexandrino Græco edito a Victorio: atque in antiquis lectionibus Rhodigini: *Muretus emi Venetiis ad* III. *Idus Sextiles anno* MDLIV. In Antonio Augustino de Emendatione Gratiani: *Marcus Antonius Muretus emi Venetiis Nonis Juliis* MDLIV. Ita

1 M. Antoni Mureti J. C. ac civis Romani epistolæ. Parisiis apud Michaelem Clopeiau 1580. *pag.* 71. 2. *præter Coloniensem* 1600. *pag.* 119.

Ita hunc annum, mensemque Julium adscripsit Hesiodo, & Apollonio Rhodio. In variis lectionibus Petri Victorii: *Mureti. Venetiis mense Junio* MDLIV. Prætereo similium adnotationum multas, atque hoc tantummodo dicam, nullam me reperire potuisse, qua antiquius tempus memoretur mense Majo; quem quidem mensem ita adnotavit in Theocrito edito Venetiis *ex officina Farrea a.* 1543. *In Vinegia soldi 26. ligado al dì ult. de Maggio a.* 1554. *Mureto*. Quamobrem hoc primùm mense existimo illum advectum Venetias. Et sane convenit, quod in dedicatione Catulli Bernardino Lauredano litteris datis Venetiis Idibus Octobris hoc eodem anno scribit; se haud ita pridem venisse in Italiam, & ut eam regionem aspiceret, *qua*, inquit, *qui æquo animo carent, mihi quidem antiquitatis memoriam satis colere non videntur*, & quò eruditos homines cognosceret, in primis vero Paulum Manutium, quod in ejus scriptis videbatur sibi animadvertisse expressas quasdam excellentis doctrinæ, eximiæque probitatis notas; sibi vero pœne divinitus contigisse, ut non pedem pene prius Venetiis poneret, quam in amicitiam ipsius, familiaritatemque intimam admitteretur: ipsum vero Manutium cum aliquot diebus post de Mureti sermonibus collegisset, quantopere se Catulli poetæ scripta caperent, cœpisse impellere, ac persuasisse tandem, ut quæ in eum notaverat proferret in publicum: se recepisse, primo id quoque tempore esse facturum; nec diu fidem distulisse, sed totum hoc negotium trium mensium, aliquantò etiam minore spatio, absolvisse. Mihi hæc tota narratio, non multum sane maturiorem aut seriorem Mureti adventum indicare videtur, quam qui in Majum mensem, ut dixi, cadat. Sed quæ de causis, quibus adductus in Italiam venerit, Muretus attulit, fidem fortasse non invenient apud eos, qui Scaligerum, quæque ex illo, aliisque Menagius congessit, aliquando legerunt. Nihil

hil attinet hic ea refricare, nec longa oratione Muretum defendere; quem gaudeo ſatis diligenter defendiſſe auctorem vitæ ejuſdem in Veronenſi editione. Non poſſum tamen quin addam; non modo reliquam Mureti vitam, & cum Manutio, viriſque aliis probis & integris, ſtatim ac in Italiam venit, initam conſuetudinem, ceteram denique quam poſtea obtinuit innocentiæ famam luculentum pro illo teſtimonium dicere; ſed criminationem eamdem ipſam Pariſiis, & Venetiis, ſive Patavii intentatam. Cum enim ex litteris his noſtris præſertim Morini & Hyppolithi Eſtenſis, falſam fuiſſe conſtet, atque a malevolorum hominum odio invidiaque profectam, nonne idem de Toloſana illa par eſt judicare? de qua pro Mureto ſatis firmum argumentum, ut mihi quidem videtur, peti poteſt ex ejuſdem Mureti dedicatione Commentariorum Alexandri Aphrodiſienſis in VII. Topicorum Ariſtotelis L. Memmio Fremioto, ideſt illi, cum quo patrati ab eo ſceleris ſuſpicio commota eſt. Nam ibi Muretus illum ſe admirabili quodam amore præſentem eſſe complexum affirmat; nunc vero, *ex quo*, inquit, *flagitioſa illa nos quorumdam conjuratio diſtraxit, ita eum in dies augeri ſentio &c.*[1] Non dicò probum, non pudentem virum, ſanumne liceret arbitrari eſſe Muretum, ſi veri aliquid præter calumniam accuſatio illa habuiſſet, hujuſce rei mentionem injicere, præſertim adeo ſuavibus, & amantibus verbis? Sed iſta omittamus. Venetiis Muretus cum ſibi publicum docendi munus depopoſciſſet, accepit: ita enim ipſe in oratione[2], quam ibidem habuit; quod etiam in altera poſtea rurſum teſtatus eſt[3]. Docuit autem publice in cœnobio s. Franciſci. Hoc, quod Ghilinus tradidit[4], ſubindicavit

1 *T.2. oper. edit. Comin. pag.408. & oper. Ingolſtad. edit. 1602. p. 570.*

2 *orat. 4. pag. 35. edit Comin.* „ Ergo ſimul atque mihi publice munus illud adſignatum eſt, ut iter vobis ad ea ſtudia præirem &c. „ 3 *orat. 2. pag. 15.* Non enim detrectans, ſed ultro nobis depoſcentes hanc dicendi provinciam, ad eam non alienis precibus impulſi, ſed veſtra incredibili benignitate admiſſi ſumus. 4. *Theatr. litterat. pag. 165.*

vit idem Muretus in oratione, quam Venetiis pariter habuit anno ſequenti: *Quin etiam*, inquit [1], *ut plus mihi animorum adderetis, ex eo me loco docere voluiſtis, ubi homines ita Divino cultui addictos, ut cum ſumma integritate, & ſanctimonia vitæ, ſummam rerum maximarum cognitionem ſcientiamque conjunxerint, quotidianos induſtriæ meæ teſtes habiturus eſſem*.

8. A. MDLV. Venetiis erat Muretus apud Paulum Manutium, ut ex litteris Achillis Statii, quas vulgamus, apparet. Atque hunc eumdem annum multi Bibliothecæ Mureti libri adſcriptum habent. Anthologia editionis Frobenianæ: *M. Antonii Mureti. Venetiis* 1555.; Ariſtotelis Politici libri Græce recogniti a P. Victorio, & editi Florentiæ a. 1552. *M. Antonii Mureti, Venetiis* MDLV. *menſe Aprili*. Plautus: *Venetiis Non. Julii* 1555. *&c.* Præterea hoc anno Nonis Octobris orationem habuit, quæ adjunctis aliis duabus edita eſt a Manutio hoc titulo: *M. Antonii Mureti orationes tres de ſtudiis litterarum Venetiis habitæ. Venetiis* MDLV. Eas Muretus Hieronymo Ferro Patricio Veneto, Patavini gymnaſii Triumviro dedicavit, litteris datis Venetiis ad IX. Kal. Novembr. MDLV. ex quibus litteris ſane intelligimus; non ita proſpere omnia eveniſſe Mureto, ut non etiam ei invideretur a nonnullis, & peregrinitas objiceretur [2], non ſane novo, nec inſueto in viros doctos calumniæ genere, a quibus indigenæ, utpote doctioribus, aut laudem, aut mercedem percipi, & ſibi eripi dolent [3]; idque ipſe Muretus in altera oratione ſignificat, & diligenter ſibi ſive excuſandum, ſive refutandum proponit, cum Galliæ regni, ubi natus erat, prudenti elegantique commendatione. Ceterum ex tribus illis orationibus, quæ, ut diximus, ſunt hoc anno

1 *orat. qua exſtat tom* 3. *pag.* 263. *edit. Comin.* 2 Nam cum & novitati a nonnullis, & peregrinitati invideretur meæ, tu unus exſtitiſti, qui cauſam meam acerrime ſuſcipere, qui eam collegis tuis, viris omni laudum genere digniſſimis, ſtudioſiſſime commendares &c. 3 *V. qua ſcripſimus ad orat.* XII. *Perpiniani diatrib. pag.* 433.

no editæ, nil propius fuit, quam una ut disperiret; nisi eam, nescio quo fato, in ceteris editionibus præteritam Cominiana repræsentasset. Hoc item anno Horatium & Terentium a Mureto emendatos atque illustratos edidit Venetiis Manutius. Primi titulus est: *Horatius. M. Antonii Mureti in eumdem annotationes. Aldi Manutii de metris Horatianis. Ejusdem Annotationes in Horatium. Venetiis* MDLV. *apud Paulum Manutium Aldi F.*: eumque Muretus dedicavit Johanni Avansonio, Henrici Galliæ Regis ad Romanum Pontificem Oratori, litteris datis Kal. Octobr. MDLV. Alterius hic est titulus: *Terentius a M. Antonio Mureto locis prope innumerabilibus emendatus. Ejusdem Mureti argumenta in singulas comœdias, & annotationes, quibus tum correctionum magna ex parte ratio redditur, tum loci obscuriores explicantur. Venetiis a.* MDLV. *apud Paulum Manutium Aldi F.* Hæc tamen argumenta, & annotationes novo titulo, pagina partem aliam pura, proponuntur sic: *M. Antonii Mureti argumentorum, & annotationum in Terentium liber. Ad Jacobum Surianum Patricium Venetum. Venetiis &c.* qui quidem titulus, & libri pars, in Horatio quem habemus cum inscriptione manu Mureti: *Ex libris M.Antonii Mureti* præponitur alteri. Sed hoc leve est. Illud est animadvertendum, quod magni nostra interest; in epistola illa ad Surianum, egregiam Italorum hominum atque ingeniorum inesse laudem: in qua, ubi rationem illorum damnavit, qui, omisso antiquiorum linguarum Græcæ, & Latinæ studio, totos se ad eam, qua vulgo utimur, linguam excolendam convertunt; admonet, periculum esse, ne, si hoc malum radices agat, *quæ semper*, inquit, *propria Italorum laus fuit, ut soli ex omnibus Latina oratione perite ac scienter uterentur*, eam qui sustineant, non multi in Italia reperiantur. Atque ibidem transalpinorum hominum vitium notat, qui ad Latini sermonis elegantiam consequendam non rectam ineant viam; quod

quod pauciores ſane illorum ſe ad Ciceronis, Terentii, Cæſaris imitationem componant, ſed pervolutantes ſine ullo diſcrimine omnes omnium Scriptorum libros, ex omnium commixtione varium quoddam & multiforme pro ſuo quiſque ingenio dicendi genus effingant; pulchrique ſibi ac beati videantur, ſi eam conſequantur facultatem, ut de rebus propoſitis verba fundere, animique ſui ſenſus qualicumque orationis genere ad alios perferre poſſint.

9. Proximus huic annus 1556. Commentarios a Mureto extulit in Ciceronis Catilinarias, quos ille inſcripſit Leonardo Mocenigo, litteris datis Venetiis a. d. VI. Id. Octob. quæ litteræ nunc aliis ejuſdem Mureti familiaribus additæ reperiuntur: neque hæ ſolæ, ſed prooemia præterea omnia, quæ ſingulas orationes IV. cum explicare aggrederetur, præpoſuit vir ille doctus, & eloquens. Diligentiores ita fuiſſe, qui opera Mureti ediderunt, facile patior; ſed quod ceteras aliorum operum nuncupatorias epiſtolas vel omiſerint, vel alium in locum rejecerint [1], hoc moleſte fero: fieri enim facile poterit, ut intereant tractu temporis: interire vero, quæ cura ille & diligentia elaboravit, nemo, opinor, velit; itaque nonnullas earum putavimus hic iterum vulgandas; quas nimirum epiſtolas neque Cominiana editio, aut Veronenſis (uno verbo dici poterat Thomaſiana) neque collectio præfationum Pariſiis a. 1579. adornata repræſentat; ſunt autem Hieronymo Octobono nuncupatoria libri de Providentia; orationum trium editarum a. 1564. Alexio Paganuccio; purioris ac politioris Philoſophiæ ſtudioſis

1 *In edit. Comin. pag. 184. tom. 2. epiſt. Bencio nuncup. verſionis Rhetoric. Ariſt., multas habemus a pag. 204. ad 246. alias rejectas ad p. 408. tom. 3. pag. 255. dedicatoriam trium orationum Ferro. p. 281. dedicator. Juvenil. Brinoni: epiſtolas nuncupatorias Terentii Suriano, Horatii Jo. Avanſonio non reperio, quæ extant pag. 65. & 71. Præfat. edit. Pariſ. hoc titulo:* Trium diſertiſſimorum virorum Præfationes, ac epiſtolæ familiares aliquot Mureti, Lambini, & Regii. *Multa tamen Mureti deſunt, in Catilinar. in librum de orig. jur. lib. V. Ethicorum &c.*

diosis in versionem Lambini Ethicorum Aristotelis. Quo loco non præteribo illud adnotare, epistolam Georgio Gozzio Patricio Ragusino habere nos præpositam versioni Aristotelis libri secundi de Arte dicendi, editæ Romæ 1567.; in ea vero dici; *do dicoque tibi secundum librum Aristotelis de Arte dicendi nuper a me, ut commodis Auditorum meorum consulerem, latino sermone, ut potui, expressum*, non ut in epistolis [1], *do dicoque tibi commentarium in libros Aristotelis de Arte dicendi*. Tunc enim solùm librum illum latinum fecit, postea a. 1585. etiam primum, ambosque excusos Bencio suo sine ullis commentariis dedicavit. Commentariorum, sive, ut Muretus vocat, explicationis in Catilinarias duo nos exempla in Bibliotheca Mureti reperimus; primum prioris editionis Venetæ *ap. Jo. Gryphium a.* 1557. in cujus titulo Muretus scripsit manu sua, *post Venetam editionem multis locis ab auctore ipso aucta & emendata*: & sunt revera emendata quædam, plura etiam addita, quæ alterum exemplum *Parisiis apud Robertum Coulombel a.* 1581. repræsentat [2]; mirorque hæc non apparere in ea ejusdem explicationis editione, quæ inserta est selectis commentariis in orationes Ciceronis, quos vidi cusos Coloniæ a. 1621. [3]. Idem annus 1556. arctissimo amicitiæ vinculo, ut diximus, conjunxit viros duos eruditissimos Lambinum & Muretum, atque hujus veluti societatis tabulas, idest a Lambino scriptas litteras, nos, ut opinor, primi vulgamus. Quid deinde acciderit, & quæ causa animorum conjunctionem diremerit, superius exposui. Damus etiam Manutii epistolam Mureto, ex qua cognoscimus, Prid. Cal. Septembris Patavii hunc fuisse, atque in Euripide describendo utrumque occupatum. Anno

1 *tom. 2. pag. 409. edit. Comin.* 2 *In exemplo hujus editionis adscriptum est*: Muretus ipse dono mihi discipulo suo F. Bencio librum hunc dedit III. Id. Maji a. 1582. 3 *h. t.* In omnes M. Tullii Ciceronis orationes selecta Commentaria, notæ, scholia, & annot. doctissimorum virorum.

ſequenti 1557. Muretus Commentarios ſcripſit in I. Tuſculanam Ciceronis. Apographum nos habemus hoc titulo; *Marci Antonii Mureti Commentationum in primam Ciceronis Tuſculanam liber ſingularis*. MDLVII.[1] Edita eſt hæc Commentatio cum aliis Mureti Philologicis[2] Ingolſtadii a. 1602. Nimirum hoc anno Muretus eum Ciceronis librum ſibi explicandum ſumpſerat, ut docet oratione IV.[3], quam tunc pariter habuit menſe Octobri; in qua etiam, anno ſuperiore narrat explicaſſe libros de Finibus: cœperat enim conſilium, ut alternis annis, modo Ciceronis orationes, modo ejuſdem Philoſophicos libros interpretaretur: *Itaque*, inquit in ea oratione Muretus, *primus, ut meminiſtis, annus in aliquot Verrinæ accuſationis librorum explicatione conſumptus eſt; ſecundo diſſidentes veterum de ſummo bono ſententias quinque libris expoſitas accurate perſecuti ſumus; tertium Catilinariæ ſibi orationes vindicarunt: hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auſpiciis ..... decrevi animos veſtros ipſa ſui cognitione paſcere &c.* Hæc menſe ajebat Octobri anno 1557. qui erat ex quo Venetias adierat quartus. Quare Manutius[4], quæ ad Tibullum, & Propertium ille ſcripſerat, admiratus; *Gratulor*, inquit, *tibi de iſta facultate, & eò magis, quod ſi locis impertitur gloria, novum decus accedet ad Italiam noſtram, in qua ſedem auctore atque auſpice me uno, ita locaſti, ut cogitare nihil prorſus de migratione videaris: nec vero ſecus debes; valde enim ad litterarum elegantiam, planeque ad omnem humanitatem tibi profuit hoc cælum, e quo jam per quadriennium ſpiritus hauris*. Lambinus verò in litteris, quibus verſionem Ethicorum ad Nicomachum Turnonio dedicat a. d. XVII. Cal. Maji a. 1558. de Mureto ſcribit;

1 *Eſt etiam in prima vacua pagina manu Mureti adnotatum* VII. Cal. Novembr. anno 1577. ad tertiam horam noctis tonare cœpit, & quidem vehementer. 2 *ideſt Commentariis in* 1. & 2. *Rhetor. Ariſt. in libros* V. *de Finib. in oration. pro Dejotar. offic. &c.* 3 *edit. Comin. p. 34. tom. I.* 4 *lib. 3. ep. 20.*

bit; *Cujus eloquentiam ac doctrinam quadriennium jam admirantur Venetiæ*.

10. Verùm eo tempore non Venetiis ſed Patavii erat Muretus; ut quadriennium illud nec exactum omnino ſit, nec ad illud uſque tempus pertigerit. Patavio enim Muretus eum Lambini laborem *purioris ac politioris Philoſophiæ ſtudioſis* commendat litteris datis Nonis Martii. Patavio quoque eodem anno Nonis Maji ſcholia in Tibullum ſua inſcribit Torquato Bembo Petri F., quibus alia ſcholia in Propertium adnectuntur, quæ Franciſco Gonzagæ dedicavit Kal. Sextil. item Commentarius in Catullum recognitus iterumque vulgatus. De his ſcholiis & Commentario Manutii epiſtolæ [1] ſæpe loquuntur; volebatque ab ipſo impetrare, ut longior aliquanto eſſet; pervincere tamen non potuit [2], ut quartum Propertii librum attingeret: quod quaſi excuſans Muretus hæc addidit in extremo; *Atque hæc in præſentia ſint ſatis: nam ut neque ultimum librum attingerem, & in ceteris eſſem reſtrictior, id mihi cauſſæ fuit, quod, & in hunc poetam, & in Tibullum, ſi quando aliquis mihi Deus ocium fecerit, juſtos commentarios paro*: quod nunquam executus eſt. De iiſdem ſcholiis Muretus ipſe in libris variarum lectionum. Cum Patavii eſſet Muretus, Manutius Venetiis, plurimæ inter utrumque litteræ commearunt, quibus ex αὐτογράφῳ noſtro diem omiſſam reſtituimus, cum de Manutio loqueremur. Poſt diſceſſum Venetiis, incidiſſe in morbum & febri laboraſſe Muretum, Alexander Juſtinianus litteris ad eum datis ſignificat. Sed jam morbo levabatur, & convaluiſſe cito videtur. Patavii ergo Muretus, non, ut Venetiis publice docebat, ſed pri-

vatim

1 *Vid. epiſt. Manut. lib.* 3. *epiſt.* 9. 10. 11. 12. 14. 15. 16. 17. 18. 20. 21. & 22. 2 *epiſt.* 10. Totuſne quartus liber ita mendoſus aut obſcurus eſt, nihil ut aſſequare, nihil ſcriptione dignum excogites? mihi non probabis &c.

vatim nobiles aliquot adolescentes erudiebat, quibuscum vivebat. Occasio hæc fuit, ut nescio, quid rumoris adversus Mureti famam disseminaretur; quod Mureto Lambinus indicavit; eique respondens Muretus, auctoribus valde succenset, indicatque se, ea calumnia, quæ Venetias etiam pervaserat, valde conturbari; itaque parum aberat, quin aut in Græciam, aut in aliquas solas terras cogitaret. Atque hæc nimirum erat, aut accesserat alia causa, cur Manutius scriberet, quasi cum eo deliberans; *De rebus tuis, quæ mihi mehercule magnæ curæ sunt, consilium dies afferet; animus certe meus fluctuat; ita multa in utramque partem occurrunt; placet constantia, ita, sed si cum utilitate conjungatur: utilitatem porro non lucro magis, quam dignitate metiamur: quod tu quoque videris significare in illo loco.* „*Vellem hic paullo ἐντιμώτερον vivere liceret*„. Sunt hæc Mureti postrema verba, sive de fortuna, sive de occupatione sua conquerentis. Finem tamen fecit, accepta Cardinalis Hippolyti Estensis conditione, quem Muretum, in familiam suam se ut cooptaret, expetivisse, discimus ex litteris Cardinalis ipsius, & Petri Morini. Consilium hoc Mureti non omnino probasse Manutium, testis est ejus epistola [1], qua suadet, ut Muretus non modo tranquillitatis, sed habeat etiam rationem constantiæ suæ, velitque Patavinam commorationem esse quam longissimam. Interea vero propositam Mureto fuisse aliam condicionem opimam, atque admodum honorificam, avide a multis, & ambitiose petitam, quam, quia tuebatur officium, & Cardinali Estensi promiserat, rejecerit; ex eodem Manutio [2] habemus; item [3] necesse fuisse Mureto, veluti repentine discedere, & Ferrariam se conferre; in quo discessu jacturam fecit rei familiaris. Causam ex litteris ipsis quas nos vulgamus perspicere possumus; quod Cardinalis Estensis vellet Muretum quamprimum esse apud se,

1 *lib.3. ep.24. Manut.* 2 *ibid. ep.25.* 3 *ibid. ep.26.*

se, suspicatus fortasse, diem ducere, morasque nectere minus necessarias. Antea vero id percupivisse Muretum, & ad facilius impetrandum, monitu amici sui Petri Morini, litteras commendatitias impetrasse a Cardinali Turnonio, litteræ jam editæ [1] declarant. Sed in conditionibus fortasse erat quod Mureto non placeret, aut expositum disertius vellet. Idem autem Muretus [2] narrat, jussum a Turnonio *præcise & sine ulla exceptione* se Estensi dedere. Nescio vero ad quem pertineat Lambini illud scribentis [3] Mureto; Turnonii familiares omnes comitesque lætari, illum tendiculis, & plagis, quibus captabatur, extricatum esse; Turnonium ipsum probasse litteras ad eum scriptas; gaudere libertatem ei homini non commisisse, qui illum cupide primum & honorifice accersivisset, deinde fastidiose exclusisset, post, mutato iterum consilio, revocasset. Et bene quidem Mureto cessit, quando Estensis sui liberalitate ac benignitate in ejus familia ac domo ocium nactus est, *& plurimum, & honestissimum*, quod nulla alia re quam litterarum, & bonarum artium tractatione consumeret; ut Muretus ipse, cum libros suos variarum lectionum ei dedicaret, publice professus est; addens eam præcipue causam Cardinalem ipsum commovisse, ut aditum sibi ad familiaritatem illius ultro patefaceret, quod ea studia a puero excoluerat; atque eumdem etiam affirmasse sæpe, nullum sibi a Mureto genus obsequii præstari posse jucundius, quam si omne tempus poneret in litteris, & litterarum fructum aliquem cum aliis communicaret, quod & ei ornamento, & aliis usui, & sibi oblectationi esse posset. Ita ergo cum viveret Muretus, ut se tanto beneficio gratum exhiberet, opus hoc variarum

1 *edit. Brut. pag. 380. lib. 1. ep. 2. Mur.* 2 *edit. Brut. pag. 391. lib. 1. ep. 6. Muret.* Quando vir clariss. Card. Turnonius præcise, & sine ulla exceptione jubet, ut dedam me Hippolyto Estensi Card. Ferrariensi, geram ei morem σὺν Θεῷ. 3 *edit. Brut. pag. 382.*

lectionum ipsi dedicavit. Opus tamen quod emissum tunc est continet tantum libros VIII. editum *Venetiis ex officina Jordani Zilleti a.* MDLIX. Hoc discedentem Venetiis reliquisse se apud Sixtum Medicem, scribit Manutio Muretus [1]; idque ibi Manutius se reperisse dicit, mirifice illud extollens [2]. Litteris quibus opus dedicat Cardinali Estensi dies adscriptus non est in editis; adscripsit tamen exemplo suo, quod nos habemus, Muretus *Kal. Maji* 1559. *Ferrariæ*: itaque Ferrariæ jam erat apud Estensem eo die; imo ibidem jam fuisse Idib. Februarii, Manutii litteræ nostræ demonstrant. His octo lectionum libris accessere alii postea, nimirum a. 1580. a Plantino libri editi sunt universim XV. totidemque rursus ab eodem Plantino anno 1586. atque eodem anno Parisiis *apud Thomam Brumennium*. Andreas Schottus libros alios reliquos IV. edendos curavit, editique sunt anno 1606. [3]; ita ut omnes sint XIX. quot in *lampade* Gruteriana [4] repræsentantur, & nos in codd. Mureti ipsius mss. habemus; & in Veronensi editione (ubi tamen postremi IV. separatim positi inveniuntur) impressi sunt. Quid autem sibi curatores hujus editionis velint, cum ajunt eos libros expressos ad Parisiensem editionem anni 1531. nemo, opinor, intelligit; nec dici potuisse jam Niceronus [5], & Freytag [6]. monuerunt. Nos hic tantummodo animadvertimus, omissam in 4. postremis libris interpretationem Græcorum locorum, & in antiquiore editione factam esse VIII. librorum a Nicolao Nathanaelo Cretensi, præmissa lectoribus epistola data Venetiis IX. Cal. Quinct. 1559. quæ quidem epistola in reliquis editionibus cum latine redditi sunt alii loci prætermissa est. Atque hic ille est Nathanael, cujus Græcam epistolam ad Muretum in antiquiore editione epistola-

1 *lib.* 1. *ep.* 10. 2 *lib* 3. *ep.* 27. *Manut.* 3 *Augustæ Vindelicorum.* 4 *tom.* 2. *pag.* 807. 5 Memoir. *tom.* 27. *pag.* 168. 6 *Appar. litter. tom.* 3. *pag.* 673.

ſtolarum hujus habemus [1], quæ pariter, cur in reliquis prætermiſſa ſit, equidem ignoro; & digna eſt, quæ vel ob Mureti laudes in hominem doctum effuſas, vel ob Nathanaelis memoriam, vel etiam ob ejuſdem elegantiam quamdam legatur.

II. Cum in Hippolyti Cardinalis familiam cooptatus eſſet Muretus, Romam eum affectatus eſt, ibique fuiſſe anno 1560. ex epiſtolarum inſcriptione liquet. Extant etiam inter Mureti orationes, duæ ad Pium IV. Pont. Max. habitæ eodem anno; prima, ut ei collatum Pontificatum gratularetur, nomine Franciſci II. Galliæ Regis, cum ob id etiam extra ordinem oratorem miſiſſet Franciſcus Joannem Babonem a Burdæſia, Epiſcopi Engoliſmenſis, qui conſueto oratoris munere pro eo fungebatur, fratrem; altera eadem de cauſa dicta poſtridie Id. Decembr. nomine Antonii Regis Navarræ: Sunt autem antiquioris editionis [2], & Aldinæ [3] IV. & V, recentioris Veronenſis, & Cominianæ V. & VI. Primam etiam vidimus ſeparatim editam hoc titulo; *M. Antonii Mureti ad Pium IV. Pont. Max. oratio Franciſci II. Galliæ & Scotiæ Regis nomine habita Romæ Poſtridie Kalend. Maj. anno* MDLX [4]. Scripſit præterea Muretus orationem pro Alfonſo II. Ferrariæ Duce; etſi, ut in titulo ipſo adnotatum reperio, non eſt ab eo habita [5]. Atque his nimirum annis, & Ferrarienſis Cardinalis ſui cauſa, conſecutus tandem eſt Muretus, quod vehementiſſime exoptaverat, in Galliam aditus ut pateret. Fatendum eſt enim, & teſtes ſunt Lambini litteræ [6], momordiſſe ejus animum hanc curam, quam auferre Lambinus curabat, etſi aliquantum negare Muretus videtur [7]. Cum ergo Pontificis Legatus in

1 *Pariſ.* 1580. *pag.* 61. 2 Venetiis apud Marcum Amadorum Bibliopolam Romanum a. 1571. 3 Venetiis a. 1575. apud Aldum. 4 Romæ apud Antonium Bladum Impreſſorem Cameralem a. 1560. 5 *Eſt vol.* I. XVIII. *antiq. edit.*, *recent.* XI. 6 *In collect. Brut. p.* 385. 7 *ibid. pag.* 388. *in particula Græce ſcripta.*

Gallias se conferret Cardinalis Estensis, eum in Gallias sectatus est Muretus. De anno mihi non convenit cum Menagio [1], & Niceronio [2]. Nam hi ad annum rejiciunt 1562. Liquere autem puto, accidisse anno superiore. Et de Estensi quidem Cardinali, vel conventus ille Poissiacus rem certam facit: aut enim eidem interfuit [3], aut in Galliam saltem pervenerat [4]. De Mureto vero testantur monumenta nostra. Itaque ad Ciceronis Tusculanas editas cum Turnebi commentario anno 1553. idem scripsit: *M. Antonius Muretus mihi emi Lutetiae mense Octobri* MDLXI. Mansisse ibidem consequenti anno, eadem significant: nam in libro Taciti edito a Gryphio a. 1542. legitur: *Emtus Lutetiae a.* 1562. *mense Jan. assibus* 12. In Asconio Pediano edito Lugduni apud Joannem Tornesium a. 1551. *Emtus Lutetiae postridie Id. Martii anno* 1562. In Nicolai Leonici Thomaei libro de varia historia: *Muretus emi Lutetiae Idibus Maji a.* 1562. In Gallicis vero Annalibus Gildes adnotatum est; *Donnè à Marc Antoine de Muret par Gabriel Buon à Paris* 1562. Sed de hoc anno luculentum testimonium extat in Philippicis Ciceronis, quas ex vetustissimo libro emendatas ex Italia Muretus attulit in Gallias, & Adriano Turnebo dedicavit litteris datis *Lutetiae Idib. Mart. anno* MDLXII. [5], quas sic exorditur; *Cum ex Italia octavo post anno in Galliam mihi esse redeundum viderem &c.* Atque hic fortasse locus in errorem induxit Menagium, ut ad hunc annum rejiceret Mureti reditum in Galliam; sive alius in Gulielmi Canteri epistola [6] scripta *Francofurti nundinis autumnalibus anni* MDLXIV. in qua

1 *tom.* 1. *pag.* 344. 2 *L all. pag.* 150. 3 *Non adfuisse initio Hippolytum, narrat Spondanus ad a.* 1561. *n.* 16. *Eo intervallo, quod inter publicos, & privatos aliquos conventus interfuit, pervenisse Hippolytum in Regis aulam Daniel ad h. a. Vide Raynaldum ad a.* 1561. *n.* 92. *Pallavicinum hist. Conc. Trident. lib.* 15. *cap.* 14. *quosque hi testes producunt.*

4 *V. tom.* 3 Delle lettere di Principi *Venet. edit. a.* 1581. *pag.* 231.

5 *extant lib.* 3. *ep.* 18. *Muret.* 6 *ibid. ep.* 42.

qua revocat Mureto in mentem consuetudinem suam, & convictum cum Aurato; *Cujus ego*, inquit, *convictu, cum tu annos duos in Galliam venisses, fruebar*. Sed contra illa testimonia, exigui hæc momenti sunt; quæ etiam facile explicantur, si, quod sæpe fit in rationibus ineundis, extrema includantur, aut excludantur: atque ita ab a. 1554. ad 1561. octo anni sunt; ab anno 1562. ad 1564. biennium; nisi mavis Canterum, *venisse* Muretum in Gallias dicere totum id tempus, quo in Gallia fuit. Hoc Gallicæ commorationis tempore epistolas IV.[1] habemus scriptas Jacobo Canano Medico; ex quarum prima, afflictum eum novimus octiduum febri tertiana duplici, & sanguinis missione curatum; secum habuisse præter alios, qui eum juvarent, Hieronymum Lippomanum; aliquid illi negotii fuisse in Gallia, in votis tamen habere Italiam: itaque illa scripsit; *Equidem negare non possum, quin tanto desiderio mihi sit Italia, quanto fortasse nemini nostrum*: quod desiderium pariter altera epistola declarat; *O mi Canane, qui tandem finis hujus tam molestæ peregrinationis futurus est? Quando erit, ut ad Eridani, aut, quod malim, ad Tiberis ripam inambulantes concinere possimus illud Euripidis ,, Suavis est laborum præteritorum memoria ,,*! Romanum domicilium tunc desiderasse, & amasse postea multis in locis significavit: atque in *Synonymia Geographica* Ortelii scripsit manu sua, Catullianos versus æmulatus:

Me grato complexa sinu tenet aurea Roma,
Roma virum & virtutum omnium amica domus.

Hujus Gallicæ commorationis tempore dedisse operam Bartholomæo Ferro, ut Theologiam disceret, insequenti epistola narrat; *Unum me male habet*, ait, *Theologi absentia, quem desidero & ut discipulum Magister, & ut Magistrum discipulus; operas enim permutare inter nos cœperamus, ut ego*

1 *ibid. ep. 26. 27. 28. & 29.*

ego eum Græcas litteras, ipse me Theologiam doceret. Multa in his epistolis de rebus gestis eorum temporum narrat, quæ nil attinet hic afferre.

12. Dicemus nunc de annis 1563. 1564. 1565. & 1566. quos quidem annos ideo conjungimus, quod Romam rediens Muretus omnes eos posuit in uno eodemque munere tradendæ Moralis, ut vocant, Philosophiæ. Quamquam horum primi, idest 1563. partem aliquam vixisse Lutetiæ, testem dabo ipsum Muretum, qui in Synesio Græce edito a Turnebo scripsit: *Emtus Lutetiæ mense Januario a.* 1563. & in libro Historiæ Æthiopicæ Heliodori: *Muretus mihi emi Lutetiæ anno* MDLXIII. Sed eodem anno repetivisse Romam, & cœpisse publice explicare Ethicos Aristotelis libros, ejusdem libri nostri clamant. Extat enim in collegii hujus Romani Bibliotheca Aristotelis *Ethica ad Nicomachum* ex recensione Petri Victorii edita Florentiæ apud Junctas a. 1560. Huic libro puris insertis foliis explicationem suam Muretus adscripsit, præmissa hujusmodi adnotatiuncula; *Incœpi explicare hos libros Romæ* XVI. *die mensis Novembr. a.* MDLXIII. *Pii IV. Pontificis Maximi jussu.* Atque eodem die orationem habuisse, eam quæ nunc ordine VII. numeratur, olim III., ex ejus titulo constat, qui nunc ei præpositus est. Hæc trium illarum, quas diximus Alexio Paganuccio dedicatas, postrema, impressa est anno 1564., subjectumque habet in fine *habita* XVI. *Kal. Decembr.* 1563. in fronte vero libri, ubi hæ tres orationes indicantur; *Tertia cum ejusdem Pontificis* (Pii IV.) *jussu Aristotelis libros de moribus publice interpretaturus esset*: quod ipse etiam sub extremum orationis ejus profitetur; uti etiam in sequenti oratione, quam altero muneris sui anno habuit. Qui de *Gymnasio Romano* non multis ab hinc annis scripsit, P. Joseph Carafa, inter Philosophiæ Moralis Doctores numerans Muretum, narrat [1], eum do-

[1] pag. 336.

docuisse stipendio aureorum centum. Consequentibus annis alias habuit orationes, anno 1564. VII. Id. Novembr. cum venisset ad eam partem, in qua de temperantia agitur: anno 1565. Postrid. Non. Mart. cum interpretaturus esset v. librum; demum anno eodem XVI. Id. Nov. cum ad VI. librum pervenisset. Hoc pariter anno librum v. versum a se latine dedicavit Auditoribus suis praefixa epistola data Kal. Martii. Liber hic, ita uti dixi, latinus ab eo factus, editus est ad calcem voluminis primi orationum in antiquioribus editionibus, idest a. 1571. & 1575. Verùm seorsum etiam editum habeo Romae *apud Antonium Bladum Impressorem Cameralem a.* MDLXV. qui quidem liber, cum manu Mureti ipsius adnotationes emendationesque aliquas contineat, non erit credo injucundum, unam aliquam earum videre, ut quantum accuratus esset in verbis Muretus, possimus aestimare. In epistola Auditoribus suis, cum legeretur de Aristotele & Cicerone: *neque quicquam tam dissitum sit, quam eorum inter se dicendi genus*; Muretus, inducto verbo *dissitum*, substituit *diversum*; in editis nunc ab anno 1571. repositum est *dissimile*. Sed brevis hic Mureti labor (iis praesertim, qui interpretationis alicujus experimentum nullum fecerunt) videri possit, si cum ceteris conferatur; iis dico, quos illustrandis explicandisque illis omnibus decem Ethicorum libris vir doctus impendit. Editi sunt postea hi commentarii Ingolstadii anno 1602.[1] cum aliis quibusdam Mureti Philologicis; narratque is, qui illos edidit, perituros eos fuisse, *nisi illa Andreas Schottus Soc. Jesu Mureti admirator ex sparsis schediasmatis, quorum multa ipsius Mureti manu exarata erant, collegisset, thesaurique loco conservasset*. Latuere videlicet virum diligentem thesauri nostri. Nam illa (exceptis dumtaxat pauculis aliquot lacunis) Mureti manu descripta habemus omnia, & Graeco Aristoteleo tex-

[1] Apud Adamum Sartorium.

textui, quem explicabat, inserta, ex quibus multa etiam correctius exhiberi possent, sicui hæc iterum vulgare placeret. Atque hinc nimirum intelligimus, verum id esse, quod postrema harum orationum, quas modo appellavimus, affirmat Muretus Auditoribus suis: *At nos quidem scitis, vix ullum præceptum tradere solitos esse, quin ei illustrando repetitam ex Græca Romanaque historia exemplorum lucem adhibeamus*; rursumque: *Nos vero ex optimis utriusque linguæ Poetis pulcherrima quæque libantes, perpetuò disputationes nostras ejus quasi salis aspersione condimus*. Postremo horum annorum, idest 1566. nova laborum accessio facta est Mureto, cum VII. Id. Januar. Pontifex Romanus factus esset Pius V., scribendarum scilicet orationum nomine Principum, qui novo Pontifici legationem destinabant. Habuit autem earum unam [1] pro Alfonso II. Duce Ferrariæ, alteram [2] pro Carolo IX. Rege Galliæ, tertiam (quæ tamen pertinet ad sequentem annum) pro Sigismundo Rege Poloniæ: denique in adversariis Mureti invenimus nos orationem aliam, sive orationis potius fragmentum manu Mureti ipsius scriptum, nomine Pauli Foxii: eratque adscripta nota temporis 13. *Aug. hora* XI., opinor, quo scribere eam incœperat: pertinere autem puto ad annum, de quo diximus, 1566. De altera harum orationum, hæc Muretus Sacrato [3]; *Habui eam nudiustertius* (scribebat verò IV. Id. Octobr. 1566.) *tanta omnium approbatione, quanta mihi nunquam contigerat*. His, quos diximus, annis Romæ diversabatur Muretus: itaque falsa est inscriptio in litteris Errico Memmio [4] Lutetiæ *A. d.* XVIII. *Cal. Novembr. a.* 1564. nec

1 *Est in antiq. edit.* XIX. *in recent.* XII. *Vidi & separatim editam hoc titulo*: M. Antonii Mureti ad Pium V. Pont. Max. oratio Illustrissimi, & excellentissimi Principis Alfonsi II. Ferrariæ Ducis nomine habita Romæ v. Cal. Quinctiles anno MDLXVI. Romæ apud Julium Bolanum de Accoltis in banchis in via Paulina a. 1566. 2 *in antiq. edit.* XVI. *in recent.* XX.

3 *lib. 4. ep. 15.* 4 *edit. Paris. pag. 98.*

nec tamen ita fuit Romæ assiduus, ut pedem nunquam extra Urbis pomœria efferret. Tibur enim subinde divertebat, ubi Ferrariensis Cardinalis magnificentissimam villam extruxerat. Itaque in Terentii Comœdiis a Faerno recognitis adscripsit: *Hunc librum Vincentius Laureus M. Antonio Mureto dono dedit Tibure* MDLXV. *mense Sept.* Tibure etiam scribit Petro Perpiniano [1] XVI. Cal. Septembr. 1564. de profectionibus duabus suis Romam intra paucos dies.

13. Anno 1567. munus docendi Philosophiæ genus illud fructuosissimum, quod ad mores pertinet, Muretus commutavit, tractatione suscepta Juris civilis. Miror, inter ejus Professores Romanos præteritum eum fuisse a Cl. Carafa: etsi alibi Pandectas illum explicasse narravit. Numerant verò Muretum inter egregios Jurisconsultos facultatis hujus peritissimi, laudantque ejus consilium, conatusque in Jurisprudentia cum politioribus artibus, & antiquitatis cognitione concilianda. Unum hic eorum producam Everardum Ottonem, qui producturus Mureti opuscula quædam Juridica post alia quædam Henrici a Suerint, scribit [2]: *Proximum locum tenent M. Antonii Mureti hilarioris nominis scripta quotquot edidit Juridica, ut observationum liber singularis, tum commentarius ad Pomponium de Origine juris, necnon ad titulos Pandectarum, de legibus, de jurisdictione, & de officio ejus, cui mandata est jurisdictio. Muretus quidem in Philosophis, Historicis, Oratoribus, & Poetis, qua Græcis, qua Latinis enarrandis vel emendandis totus fuit, ac tum Venetiis, tum Romæ juventutem ad dicendum instituit, nec quisquam nisi hospes in litteris, quam singularis illius viri in fucatis deprehendendis, & genuinis eruendis fuerit sagacitas, ignorat. Non vulgarem tamen operam simul impendit studio Juris civilis, ac Pandectas e superiore loco in Gymnasio Romano, magna Auditorum frequentia, per quadriennium interpretatus est. Neque enim*

1 *lib. 2. ep. 39.* 2 *In Præfat. tomi* IV. *Thesauri Juris Romani.*

enim cum ceteris e trivio Magistellis in Glossatorum sterquiliniis habitare pulchrum ducebat, sed novo prorsus, atque ad eam diem ibi inaudito more, ad ipsos naturæ, & civilis prudentiæ fontes adiit, unde omnia juris principia ducuntur; tum quoque omnem veteris Reip. cognitionem, & antiquitatis monumenta cum Latini sermonis elegantia conjunxit: satis certus, cujus civitatis quis neque linguam teneat, neque formam, leges, mores, instituta cognoverit, ejus jus civile non posse ab eo, quamlibet ingeniosus sit, commode explicari. Subjicit deinde in eamdem sententiam locum ex ejus epistola ad Odiscalcum [1], & quædam in his ipsis Juridicis operibus notat. Cogitabat vero Muretus edere multo plura. Nam cum æstivis mensibus Tibur secederet, in eo secessu novi semper aliquid edolabat, ut idem scribit Odiscalco: cœperat vero consilium, ea quæ e *superiore loco dixerat*, idest in Gymnasio Romano explicarat, *in publicum emittere*, quoniam multos id cupere videbat, ut ipse pariter in dedicatione commentarii ad IV. titulos digestorum significat Idib. Sept. a. 1580. Nihil vero emissum est, quod sciam, præter ea, quæ Otto numeravit, & *notas* quasdam ad libros IV. Institutionum Justiniani [2]. Cum vero hoc anno Muretus Pandectas interpretari inciperet, habuit orationem [3], qua eloquentiam ceterasque disciplinas, nequaquam esse ab Jurisprudentiæ studio sejungendas, contendit. Habitam arbitror (nam diem appositam non invenio) sub finem anni hujus; & Muretum annum sequentem 1568. totum in Pandectis explicandis exegisse. Pœnituisse tamen hominem suscepti muneris postea, videtur; voluit enim se illo abdicare. Atque ita consilium suum consiliique causam explicat initio orationis [4] habitæ Prid Cal. Martii anno 1569.: *Nam in hoc publi-*

1 *lib. 2. ep. 85.* 2 *Memorat hunc librum Augustinus Fontana P. 1. Bibl. Legal. pag. 703. editum Lugduni a. 1602.* 3 *Antiqu. edit.* VIII. *recent.* XV. 4 *Antiqu. edit.* IX. *recent.* XVI.

publice docendi munere quinquennium jam cum aliqua hominum approbatione versatus, eo me, ut scitis, superioribus mensibus sponte abdicaveram ... jamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac desidiæ dederem, qui semper ignavorum vitam mortemque juxta æstimassem, sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui, & ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certe, ut quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis, studiorum ac fortunarum mearum patroni, summa liberalitate conceditur, ejus aliquis fructus non ad præsentes modo, & eos qui nunc sunt, sed & nunc ad externos, & olim ad posteros perveniret. Addit postea, admirari se Cardinalium beneficentiam; qui, cum alii ultro publicum illud docendi munus deposcerent, conferre sibi illud voluerint, libueritque ipsis, se *alia jam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorarium accessione revocare, quam in locum suum aliquem ex iis sufficere, ac substituere, qui id in beneficii loco petebant.* Quinquennium, quo publice se docuisse affirmat, repetendum est a XVI. Kal. Decembris a. 1563. quo die cœpit Ethicorum libros explicare. Itaque videtur muneri se abdicasse mense Novembri a 1568. Præter vero eam causam, quam indicavit, celebrandarum recolendarumque earum artium, quibus a puero insueverat, aliam puto fuisse, malevolorum quorumdam atque invidorum hominum obtrectationes. Etenim in epistola illa Odiscalco hæc habet: *Nondum audiisse te puto, me hic Pandectas publice interpretari, non sine aliqua molestia eorum, qui nollent configi oculos cornicibus, & „ Quæ juvenes didicere, senes perdenda fateri „*: & postea in dedicatione commentarii ad titulos digestorum, ubi restitutam Juris civilis scientiam narravit a doctissimis eruditissimisque viris: *Quorum*, inquit, *ego vestigia pro virium mearum modulo persequens, totum illud quadriennium, quo libros digestorum in*

hac

hac urbe interpretatus sum, dedi equidem operam, ut quotidie plurima istorum, qui tanti in vulgus fierent, ac fœdissima errata detegerem, & ingeniosorum adolescentium animos ad meliora converterem; effecissemque omnino aliquid, nisi hominum nudari subsellia sua, & cornicum oculos configi dolentium conquestiones obstitissent. Ex quo quidem postremo loco habemus (quod alibi etiam idem prodit) qua triennium totum in Jure civili tradendo, explicandisque Pandectis posuisse: quamobrem ab extremo anno 1567. ad extremum 1571. eo munere perfunctus est. Atque hoc intervallo a. 1569. Prid. Non. Novembr. Orationem habuit, cum inciperet interpretari titulum *De Pactis*; explicans rationem ac viam, qua tradenda esset Jurisprudentia: item anno 1571. Postrid. Non. Novembr. cum ad titulum *De Judiciis* pervenisset, de Judicum auctoritate atque officio. Cum vero celebre illud prælium commissum esset, quod nobilissima victoria de Turcarum gente ad Naupactum secuta est, pro qua solemni modo rituque gratiæ Deo Romæ actæ sunt; illo pariter anno Idib. Decembr. dixit de hoc argumento Muretus in æde sacra B. Mariæ Capitolina, sive, ut vulgo nuncupant, *de Ara cœli*, tanto concursu hominum, quantum ipse non facile credidisset; ut idem scribit Paulo Sacrato [1]. De editione vero ejus orationis, addit in eadem epistola: *Quamvis autem res erat nihili, tamen ita multi quotidie petebant, describendi sibi potestatem fieri, ut satius visum sit, semel quicquid esset librariis permittere: præsertim cum Magistratus Populi Romani judicarent, id ad ipsius Populi dignitatem pertinere*. Eadem est Italice versa, & sic etiam typis Romanis [2] commissa.

1 *lib. 2. ep. 22.* 2 *hoc titulo*: Oratione di M. Antonio Mureto dottore e cittadino Romano recitata per ordine del Popolo Romano dopo 'l ritorno in Roma de l' Illustrissimo, & Eccellentissimo Sig. Marc'Antonio Colonna da la felicissima vittoria di mare contra Turchi, tradotta di latino in volgare, *versaque pagina additur*; Fu recitata nella Chiesa di s. Maria in Araceli in Campidoglio a lì 13. di Decembre 1571. *Edita & separatim Latine eodem titulo Latino*.

missa. Non præteribo hoc loco, quod ad Mureti nominis celebritatem pertinet; amicitia junctum eum fuisse cum Martino Navarro, celeberrimo horum temporum Theologiæ, Jurisque Pontificii doctore; Itaque in exemplo edito ejus Apologiæ de Redditibus Ecclesiasticis scriptum invenio Mureti manu: *M Antonii Mureti, dono Auctoris Romæ mense Novembri a.* 1571.

14. Anno 1572. Muretum Jus civile non vulgari via, idest barbaro impolitoque genere dicendi, quodque a Philosophis, sive Poetis, sive aliis, præter Jurisconsultos, ornamenta respueret, tradere ingressum, & *in opere instituto que pulcherrimo quartum jam annum* (ut ejus verbis utar) *magna auditorum frequentia, magna animi contentione versantem*, Cardinales in medio cursu insistere, aliudque munus suscipere coegerunt. Ita ipse initio orationis, quam Nonis Novembr. habuit; qui & continuò ista subdit: *Nam cum homo eruditissimus, qui tradendis eloquentiæ præceptis in hac urbe consenuerat, & afflicta valetudine, & ipsa jam ætate otium ac quietem postulante, missionem a vobis honestissimam postulasset, nec ei facile successor idoneus reperiri posse videretur; mihi potissimum mandandam esse ab eo derelictam provinciam, censuistis*. Quis ille fuerit homo eruditissimus, cui nunc Muretus successerit, fateor me nescire: atque hæc dumtaxat legi in Cl. Carafa scribente de Mureto [1]: *M. Antonius Muretus Lemovicensis insignis Jurisconsultus, Philosophus, Orator, Poeta, primùm docuit in patria, Venetiisque, mox a Card. Hippolyto Estensi Romam vocatus, docuit in scholis Urbis Philosophiam Moralem, tum Pandectas, denique anno 1576. sub Gregorio XIII. Rhetoricam hora vespertina, stipendio aureorum quingentorum, simul cum Camotio, & Correa Professoribus matutinis, & a. D. 1582. stipendio aureorum septingentorum*. Non credo, hæc omnia convenire posse cum

1 *pag.* 318.

iis, quæ sunt a nobis antea constituta: nec tamen dictorum pœnitet. Illud de 700. scutorum atque amplius stipendio confirmat in funebri oratione Bencius. Nam ubi narravit, Muretum a Polonorum Rege Bathoreo cupidissime expetitum, accersitumque amplissimis præmiis in Poloniam; retentum vero a Gregorio XIII. tum sua sponte, tum Romanorum Magistratuum admonitu: *qui Mureto*, inquit, *ipsi aliquot ante annis ultro detulerant jus Romanæ civitatis*; subdit: *Qua etiam ratione effectum est, ut tantum stipendium decerneretur homini amplissimo, quantum haud scio, an unquam antea nemini*. Sed rem magis expresse, magis etiam luculenter Muretus ipse respondens Zamoscio, qui in Poloniam Regis sui nomine eum invitaverat, declarat; præter opinionem scilicet suam accidisse, ut cum ad iter se accingeret, subitò ostenderit Gregorius Pontifex, ejus profectionem sibi non placere, monendumque curasse, ex Urbe ne discederet, sibi curæ fore, ut ne in Urbe deteriore conditione esset, quam quæ illi in Polonia deferretur: *Quin etiam* (ait Muretus) *ad quingentorum aureorum stipendium, quod mihi jampridem constitutum erat, statim ducentos adjici jussit, mandavitque Datario suo, primo quoque tempore quoquomodo efficeret, ut aliunde mihi trecenti aurei nummi quotannis penderentur*. De civitate Romana, quam Mureto collatam aliquot ante annos Bencius dicebat, hoc unum habeo, non solum eo anno, quo cum Zamoscio de itinere suo egit (id. anno 1577.) sed anno 1572. quo orationem habuit in funere Pii V, civem Romanum in ejus titulo dici; imo anno superiori 1571. cum *S. P. Q. R. mandatu* in reditu ad Urbem M. Antonii Columnæ dixit: quæ fortasse collatæ civitatis occasio fuit. Hoc credo dicere voluisse eos, qui in litteris, quas vulgamus, *Equitem Romanum* appellavere; nisi illud sit, quod in rationibus suis adnotavit de s. Pauli, ut dicitur, *Cavalierato* ab eo empto. Quod de Cardinalibus etiam

etiam ajebat Muretus, qui aliud ei munus, aliamque interpretationem tradiderunt; eos nimirum significat, qui Romanæ Academiæ præerant; quosque alibi [1] *summos viros* appellat, *quorum auctoritate atque imperio omnium studia diriguntur*: atque ibidem (annus erat 1573.) significat, eos fuisse Cardinales IV. Jo. Moronum sacri Collegii Decanum, Aloysium Cornelium Camerarium, Gulielmum Sirletum, & Franciscum Alciatum; quibus eo anno Gregorius Pontifex Philippum Boncompagnum adjunxerat. Amisit vero columen præsidiumque studiorum suorum Muretus anno quem dicebamus 1572. Hippolytum Estensem. In illo variarum suarum lectionum exemplo impresso, quo utebatur, multaque addidit manu sua, post epistolam eorum librorum nuncupatoriam eidem Cardinali, hæc habet: *Hippolytus Cardinalis Ferrariensis die Martis 2. mensis Decembris anno Domini* MDLXXII. *excessit e vita paullo ante horam vicesimam. Requiescat in pace. Natus erat, ut sæpe ex ipso audivi, die 25. mensis Augusti anno* MDIX. *Ego domi ipsius vixi annos quatuordecim ipsos, ab eoque semper acceptus sum lautissime, & liberalissime*: ἐλπίδες ἀνθρώπων ἐλαφραὶ θεαί. Eumdem alias sæpius laudaverat; atque idem fere in postremis variarum lectionum libris dixerat [2]. Cum ergo apud illum

1 *Orat. antiqu. edit.* 13. *recent.* 23.

2 *lib.* 16. *cap.* 4. Sæpe mihi observatur ante oculos Hippolytus Card. Ferrariensis; sæpe etiam dormiens cogito; & magna causa est, cur id facere debeam. Primus ille fortunarum mearum, quantulæ illæ tandem cumque sunt, auctor atque incœptor fuit. Quindecim annos, & eo amplius, cum eo familiarissime vixi; cum optimus, & humanissimus Princeps sua mecum gravissimis de rebus consilia sæpenumero communicaret; nonnumquam etiam eodem plane modo, quo Magistri discipulorum ingenia interrogando experiri solent, meam super eis sententiam exquireret; a se interdum dissentientem æquo animo ferret, errantem amantissime redargueret, multarumque rerum ad vitam pertinentium, pro singulari prudentia, qua præditus erat, admoneret. Præcipue autem cum Tibur secesseramus, ubi ille quotannis æstivos menses transigere solebat, nullus fere abi-

Muretus, & in Gallia, & Ferrariæ, & Romæ esset, hinc solemnes illæ litterarum ad Muretum inscriptiones, quales Manutii, Giphanii, aliorumque vulgamus; *nella Corte dell' Illustrissimo Cardinal di Ferrara*. *Roma*. Parentavit vero Patrono suo Muretus oratione habita in ejus funere III. Non. Decembr. Tibure, ut ex ipsa oratione liquet: quæ nescio, qua de causa a Bencio in editione aliarum orationum prætermita, illis accessit in editione Ingolstadiensi [1].

15. Non pergam hic singulas ab eo scriptas habitasque orationes recensere: nam longum id foret, easque in editis Mureti operibus, & habendarum caussam, necnon tempus earumdem, videre quilibet per se facile potest. Dicam id universim; singulis ferme annis, binas eum, aut etiam plures habuisse, vel novis in dies ad illum delatis argumentis, vel exigente id munere prælectionum suarum, interpretandorumque veterum Scriptorum; quo munere, ut Bencius etiam adnotavit, ad annum usque 1584. perfunctus est. Ad primum genus orationum pertinet funebris pro Pio V. quam eo ipso anno editam vidi [2], in cujus aversa primæ paginæ facie præter Jo. Francisci epigramma in Muretum, legitur; *Habita est in æde D. Petri in Vaticano* v. *Id. Maj.* 1572. & in fine orationis; *Pius V. Pont. Max. obiit Kal. Maj.* 1572. Cum vero novus Pontifex factus esset Gregorius XIII. ad eumdem habuit orationem pro Rege Galliæ, cum ad novum Pontificem salutandum propriam legationem destinasset, misissetque Nicolaum Rambolleti Caroli Cardinalis fratrem, Præfectum custodiarum suarum. Edita est hæc oratio una cum aliis Oratorum aliorum

re abibat dies, quin per studiorum speciem, aliis omnibus exclusis, horas aliquot una jucundissimis sermonibus consumeremus. *Vide & Mureti carmen inscriptum* Tibur.

1 *Anno 1600. pag. 193. rejecta vero est in vol. 2. orat. 25. recent. edit.*

2 *Patavii apud Robertum Mejetum Pauli F. a. 1572. nunc est vol. 1. xx. item in antiquior.*

rum anno 1573.[1] Alterius generis Muretus habuit multas, eaſque ad bonarum artium inſtitutiones, & veteres Scriptores intelligendos utiliſſimas. Atque animadvertendum hoc loco eſſe duco, bina quotannis fuiſſe initia prælectionum, Martio menſe, ac menſe Novembri: atque has poſtremas auſpicatum poſt *quadrimeſtre tempus*, ut idem ſignificat oratione, qua in Salluſtium præfatus eſt[2]; & ad III. Taciti librum[3] *ſolemnem quatuor menſium vacationem* appellat. Reliquos ergo menſes prælectionibus aſſignatos in partes duas diſpeſcere ſolebat, & ſingulis ſpatiis ſuum Auctorem explicandum aſſignare, ad quem præfandi aliquid inſtitutum ſuum ſervabat. Ita anno 1574. IV. Cal. Martii Platonis librum alterum de Rep. explicare aggreſſus eſt[4], habita oratione: iterum vero dixit III. Non. Novembris, cum Ciceronis libros de Officiis explanaturus eſſet[5]. Aliquando tamen in ejuſdem Scriptoris explicatione pergebat; nec omittebat tamen in eumdem publice præfari. Ita anno 1576. libros Rhetoricorum Ariſtotelis habuit in manibus, propoſuitque auditoribus ſuis, atque orationes duas habuit, alteram poſtridie Non. Mart.[6]; alteram[7] Non. Novemb. atque his anno ſequenti addidit tertiam[8] cum librum II. auſpicaturus eſſet. Quamquam, ſi vere loqui volumus; neſcio, an hæc poſtrema, quam dixi, orationum numero haberi debeat, & meritò recenſita cum illis ſit in novis editionibus; item ceteræ eodem modo e Mureti commentariis abſciſſæ, atque divulſæ. Non enim aut id voluiſſe Muretus ipſe videtur cum a. 1571. orationes primùm ederet ſuas[9], aut cum reliquas Bencius Mureto mortuo vulgaret.

1 *Hoc tit.* Orationes pro Regibus & Principibus obedientiam præſtantibus ad Gregorium XIII. Pontificem Maximum. Romæ apud Hæredes Antonii Bladii 1573. 2 *Vol. 2. antiq. edit. 9. recent. 13.* 3 *orat. 18. vol. 2.* 4 *Vol. 2. orat. 2. antiq. edit. recent. 5.* 5 *Ib. 5. vel 6.* 6 *vol. 2. orat. 6. antiq. ed. recent. 8.* 7 *Ibid. ſequ.* 8 *Vol. 2. orat. 11. recent. edit.* 9 *Hanc eſſe editionem primam colliges ex lib. 4. ep. 20.*

Sed qui Mureti opera postea ediderunt, cum plusquam ceteri, fecisse videri vellent, eaque reddere copiosiora, prooemiola quaedam, aut partes commentariorum magis eleganter & copiose scriptas, orationum nomine ornarunt. Ita orationem VII. *vol.* 2. e commentariis Mureti [1] expresserunt; orationem X. ex iis, quae ibidem in fine eorum commentariorum habentur: XI. indidem pariter hauserunt [2]; XXI. & XXII. ex commentario in Ethicam Aristotelis [3]. Atque hoc plane modo quantumlibet augere orationum numerum possemus. Quaero enim; quid deest prooemio illi, quo explicans caput 6. libri III. Ethicorum de fortitudine disserit, ut in orationum harum numerum veniat? Quid? cum in explicatione capitis II. libri II. multa de ratione philosophandi, ac de voluptatum illecebra eloquenter elegantissimeque interserit: nonne ex his quoque existere una, aut altera oratio possit? Jam vero in variis ipsis lectionibus prooemiola ista, & quasi diverticula sunt tam multa, ut tertium quoddam orationum volumen, si quis ea ex illis abscindat, repente sit extiturum. Sed non ferret aequo animo id, opinor, si viveret, qui ea distincta ab orationibus suis esse voluit, & cum reliquo corpore partes licet venustiores, & quasi coloratiores remanere. Itaque illa si quis orationum loco haberi velit, quod sint politissime atque elegantissime scripta, & numerosior quam in sermone quotidiano, & liquidior fluat oratio: habeat per me licet; a ceteris tamen orationibus, quae ad coronam dictae sunt, sejuncta atque distincta esse patiatur. Est praeterea aliud, quod in hanc rem moneam, doctus a Mureti libris; orationes quasdam ita proponi, quasi pars earum aliqua a Mureto scripta, vel etiam dicendo omissa desideretur; ut, quam Muretus dixit anno 1573. cum Platonis libros de optimo Reip.

1 *Comment. ad Rhet. Arist. edit. Ingolstad. pag.* 252. 2 *Ib. pag.* 110.
3 *pag.* 35. & 36. *alt. tom. ibidem edit.*

Reip. ſtatu, & libros Ciceronis de Finibus ſuſcepit explicandos [1]: repræſentatur enim hac nota in fine adjecta; *Reliqua deſiderantur*. Thomaſius, quem ceteri ſecuti ſunt, hoc de oratione illa judicium tulit; *Deſiderantur hic argumenta reliqua pro ſententia eorum, qui quæſtionem Platonis in his libris præcipuam eſſe de Rep. cenſent; neque ultra dicendo progreſſus ipſe videtur Muretus. Cetera enim, quæ propoſuerat, rejecit in ſequens procemium*. Nolim contendere de eo cum erudito illo viro. Hoc tamen affirmare poſſum; in adverſariis Mureti orationem iſtam ita ut edita eſt inveniri; atque hæc ſubjungi: *Sequitur ergo, ut vera ſit. Alterum argumentum ex principio Timæi, ubi Socrates ipſe ſummatim & cet. Tertium ex quinto de Legibus, ubi de tribus* πολιτείαις. *Itaque illam primam quæſtionem* περὶ δικαίȣ *eſſe tantum* ἔμβασιν εἰς τὴν περὶ τῆς ἀρίςης πολιτείας. *Audiſtis utrorumque argumenta. Nunc quid vere de hac quæſtione dici poſſit, cognoſcite: utrique recte dicunt. Nam* σκοπός *eſt &c.* Reliqua, ut in illo proœmio. Sub litura tamen poſt ea verba; *Audiſtis utrorumque argumenta*, hæc ſunt; *Quid autem hac de re ſtatuendum ſit, tradam die Sabbati: nam cras quidem, & cet.* Itaque in hanc adducor opinionem, ut exiſtimem (quod ex collatione aliarum orationum mihi quidem planum eſt,) Muretum promptiſſimo hominem ingenio atque eloquentia admirabili, ita tunc dixiſſe, ut ad temporis atque auditorum, qui intereſſent, adjuncta ſibi reſervaret ſtatuere; utrum longius ad ea explicanda procederet, an tunc abrumperet orationem, & ſcholæ inſequentis diei cetera relinqueret. Sunt ejuſdem generis aliæ multæ orationes; ut quam a. 1576. præmiſit explicationi Ariſtotelis de arte dicendi. Eam enim, non quod mutila ſit, ſed quod eam producere, aut abrumpere ad auditorum coro-

[1] *Vol. 2. orat. 4. in antiqu. edit. 1.*

coronam Muretus reservaret, habemus manu ipsius una cum commentario in eos Aristotelis libros.

16. De his, aliisque Commentariis, sive Philologicis Mureti operibus uberior hic campus dicendi pateret, nisi longius provecti essemus: multa enim elucubravit his annis; nec ullum fere veterem Scriptorem induxit in scholam, quem a librariorum mendis non liberaret, vel luculento etiam commentario non ornaret, vel non interpretaretur Latine, si Græce loqueretur. Interpretatus autem est (si complecti velimus omnes superioribus etiam annis explicatos) præter librum v. Ethicorum ad Nicomachum, & septimum Topicorum cum Alexandri Aphrodisiensis commentario, de quibus diximus; secundum Rhetoricorum, quem anno 1577. Georgio Gozzio dedicavit [1]; post primum etiam, ambosque impressos nuncupavit Id. Februar. a. 1585. Francisco Bencio [2] epistola, quæ inter familiares Mureti ipsius relata est [3]: Suscepisse vero se alibi [4] scribit hunc laborem *in gratiam piorum quorumdam & eruditorum hominum e Sodalitate Jesu*; *qui*, inquit, *pro auctoritate, qua plurimum apud me valent, egerunt mecum, ut id munus susciperem, quod interpretationem, qua in scholis suis uterentur, reperire se ullam negarent*. Quis vero in hoc æque fastidioso ac perdifficili interpretandi opere (quod quale sit nemo, qui experiendo non didicerit, intelligere unquam potest) fuerit Muretus, si quis aveat cognoscere; peritissimum dabo harum rerum æstimatorem Petrum Huetium, qui in libro altero *de Interpretatione*, qui est de claris Interpretibus, his annumerat Muretum, ac de eo hæc, postquam nominavit Lambinum: *Non minus quidem ornatus M. Anto-*

1 *Hoc tit.* Aristotelis de Arte dicendi liber secundus M. Antonio Mureto Interprete. Romæ apud Hæredes Antonii Bladii Impressores Camerales. Anno MDLXXVII. *in* 4. 2 Aristotelis Rhetoricorum libri duo M. Antonio Mureto Interprete. Romæ apud Bartholomæum Grassum MDLXXXV. 3 *lib.* 2. *ep.* 98. 4 *lib.* 4. *ep.* 73.

Antonius Muretus, sed religiosus magis, nec castitati minus, quam elegantiæ asservit; nec sententiam modo exprimit, sed genus ipsum dicendi, quoad licet, imitatur. Quod si plura in eo genere elaborasset, inter multos Interpretes prope singularis extitisset: sed tantum detraxit ex gloria, quantum ex eo studio decerpsit. Editos emendatosque ab eo diximus veteres Scriptores Terentium, Catullum, Tibullum, Propertium, Horatium; idem fecit in Philippicis Ciceronis, in Tacito, & Seneca. Taciti tamen librum dumtaxat secundum ab eo vivo emissum vidi hoc titulo; *C. Cornelii Taciti Annalium ab excessu D. Augusti usque ad imperium Galbæ liber secundus a M. Antonio Mureto emendatus. Romæ ex typographia Vincentii Accoltii* 1581. Habemus vero editi libri hujus in Mureti bibliotheca exempla duo, in quorum uno, in vacuis paginis multis huic libro assutis, adnotationes suas ille conscripsit: imo in Taciti primis libris quinque (quot in Germania eruditi homines inventos Leoni X. attulerunt, & Leo Beroaldo *Academiæ Romanæ præposito* [1] recognoscendos edendosque dedit) idem fecit Muretus, ut hujus Scriptoris emendationes adscriberet margini libri, & in sepositis paginis adnotata multa, quæ perpetui commentarii loco esse possunt. Edidit hos, Mureto mortuo, Schottus [2]. Meminit commentarii hujus Fabricius [3], & Funccius [4]. In Senecæ singulari libro *De Providentia* emendando primum

1 *Ita se ipse vocat, cum Leoni hos libros dedicat*; Philippus Beroaldus Junior Academiæ Romanæ Præpositus; *& modum, quo inventi sunt, narrat*; *Vide Fabricium Bibl Lat. tom. 1. lib. 2. cap. 21. Funccium* de Immin. Senect. L. L. *pag. 593.* 2 Marci Antonii Mureti Presbyteri & Civis Romani commentarii in quinque libros Annalium Cornelii Taciti. Ejusdem in Sallustium notæ. Accessit Anonymi facula Georgio Codino Curopalatæ accensa. Omnia nunc primum in lucem prolata A. 1604. Ingolstadii ex Typographia Adami Sartorii. *In ep. ded.* Andreas Schottus Antuerpianus Soc. Jesu Sac. qui pleraque opera Mureti necdum in lucem edita post excessum Auctoris ex ipsius adversariis eruit, & ut conservarentur, effecit. 3 *L. all. pag. 471. edit. Hamb. 1721.* 4 *L. all.*

mum laboravit Muretus, eumque emisit anno 1575. hac inscriptione; *L. Annæi Senecæ De Providentia liber singularis emendatus a M. Antonio Mureto J. C. ad veteris libri fidem*[1]. Exemplum ipsum habemus, quo in explicando usus est, quod præter scholia in eum librum edita, habet adnotationes multas scriptas Mureti manu, & prælectionem quam dixit publice III. Non. Jun. 1575. (ut ibidem Muretus adnotavit) primæ vacuæ paginæ adscriptam: quod item in ceteris ejus libris, quibus ad explicandum utebatur, videmus. Postremis vitæ suæ annis ad Senecam totum emendandum & explicandum adjecit animum; cui labori est immortuus. Non omittam hoc loco, quo de emendatis restitutisque a Mureto veteribus Scriptoribus agitur; nos illi debere lacunam satis grandem in Athenæo suppletam. Locus Athenæi non integer, sed mutilus, adjecta nota λείπει reperitur in editione Aldina anni 1514.[2], in Basileensi Valderi[3] &c. Atque in hac postrema, in exemplo quod fuit Mureti, deleta nota illa, scripsit in margine Muretus: *Post vocem δαψιλοῦς desiderantur multo plurima, quæ descripsi ex ... in chartis, quæ sunt ante varias lectiones meas.* Et in exemplo quidem lectionum suarum omnia illa, quæ in Athenæo deerant, descripta habemus. Illa vero edidit in lectionibus suis Canterus[4]; itaque ibidem præfatur: *Postremo hoc libelli hujus loco doctissimum pariter & amœnissimum Athenæi Dipnosophistæ ἀποσπασμάτιον quoddam collocabimus, eoque lacunam insignem, quæ in hoc Scriptore fol.* 334. *editionis Germanicæ* (Valderi scil.) *magno cum omnium dolore hactenus inhæsit, supplebimus: istud autem fragmentum a M. Antonio Mureto, cum nuper ex Italia rediisset in Galliam, primum ad nos devenit, ut erat ab eo ex Vaticana Bibliotheca descriptum.* Hæc, quæ leguntur in editione prima

1 Romæ apud Josephum de Angelis 1575. 2 *pag.* 291. 3 *pag.* 334. 4 *lib.* 3. *cap.* 11.

ma atque altera Basileensi *novarum lectionum* Canteri [1], nescio cur sint præterita in tertia Antuerpiana [2], ubi dumtaxat invenitur: *Istud autem fragmentum ex Italiæ bibliothecis primùm ad nos delatum &c.* Hoc tamen non reticuit [3] de Anaxandride in Lectionibus suis loquens Muretus; *cujus hi versus citantur apud Athenæum in illa pulcherrima parte libri* XV. *quam a me Lutetiæ acceptam Gulielmus Canterus publicavit*: professum idem est Canterus in epistola Mureto [4] scripta anno 1564. qua & librum lectionum suarum se illi misisse significat, quod nos habemus cum inscriptione manu, ut opinor, Canteri ipsius *doctissimo viro Marco Antonio Mureto Gul. Canterus d. d.* In quam rem addam, verum non videri, quod ex Vaticana bibliotheca illud fragmentum descriptum dixit Canterus. Nam in hoc exemplo dono misso a Cantero *Vaticanæ* nomen Muretus induxit, substituitque in margine *Cardinalis Farnesii*. Alii libri sunt, in quibus non Veteres modo auctores a librariorum mendis purgavit, atque integritati suæ restituit, sed commentario in eos scripto explanavit. Nihil necesse est enumerare singulos, cum illos Ingolstadiensis editio repræsentet [5] (etsi dolen-

1 Per Joannem Oporinum *pag.* 127. *pag.* 243. 2 Ex officina Christophori Plantini *a.* 1571. *pag.* 201. 3 *lib.* 19. *cap.* 9. 4 *lib.* 2. *ep.* 42. *Mur.* Etsi satis audacter facere videor, vir doctissime, cum te litteris meis interpello; quoniam tamen hunc libellum proximis his mensibus edidi, putavi, me non satis ex officio facturum, nisi cum eumdem ad te mitterem, tum veniam a te rerum tuarum peterem. Etenim cum id, quo libellus noster est exornatus maxime (Athenæi fragmentum dico) a te primum in manus nostras devenerit, postquam tu cum Aurato nostro communicatas, nemini hoc totum quidquid est, mitti debuit, quam tibi. *Fragmentum hoc suo loco restitutum legitur in edit. Lugdunensi* 1612. *pag.* 674. *ad* 696. *&c. Muretus ubi Canterus e Vaticana ait descriptum* Vatic. *lineola.*

5 M. Ant. Mureti Presbyteri Commentarii in Arist. X. libros Ethicorum ad Nicomachum, & in Oeconomica. Arist. Topic. libri VII. & in eumdem Alexandri Aphrodisiensis commentarii interpretatio. Comment. in I. & II. Platonis de Rep. Notæ in Cyropædiam, & ἀνάβασιν Xenophontis. An. 1602. Ingol-

dolendum videatur, nullam ex Italicis exhibere nobis omnes voluisse [1]:) Si quem vero omisit, eum cum ceteris Mureti operibus diligenter Niceronus recensuit. Addimus his, quæ nondum lucem vidisse credo, & in codicibus nostris extant, Adnotationes ad I. & II. Politicorum Aristotelis, ad nonnullas epistolarum ad Atticum, ad II. Tusculanam. Has, ceterasque non solum emendatissime scriptas habemus Mureti manu, sed diem etiam, quo eas elucubravit, aut auditoribus legit, præsignatam. Atque ita initio commentarii in Tusculanam alteram *Postridie Nonas*: orationem, sive prooemium quoddam habuerat (ut in editis etiam legitur) *Non. Nov.* 1572. Commentario libri III. *de Officiis* præfigitur dies III. *Id. April.* 1575. Initio vero commentarii in Aristotelem de Arte dicendi, hunc præposuit titulum: ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΙΗϹΟΥ ΚΑΙ ΤΗϹ ΑΓΙΑϹ ΠΑΡΘΕΝΟΥ ΤΗϹ ΘΕΟΤΟΚΟΥ *cœpi hæc scribere Kal. Martiis* MDLXXVI. *Romæ*. Initio commentarii in Sallustium III. *Non. Mart.* 1579. *Feliciter*: orationem habuerat III. Nonas: itaque diem hic atque alibi, non quo scripserit, sed quo illa dicenda erant in Schola, consignatum puto. Sic initio commentarii epistolarum ad Atticum *Non. Novemb.* Præfatus publice fuerat Prid. Non. Nov. 1582. Hoc etiam modo sæpius ibi dies adscribitur, ubi non initium est novi commentarii, sed prælectionem, credo, suam abrumpere coactus est. Nam ad partem Commentarii in librum alterum Platonis de Rep. *τίς ἂν ἡ παιδεία*, in edit. Ingolstadiensi *pag.* 717. adscripsit XXII. *die Maji* 1573. εὐτυχῶς. In Commentario verò Taciti identidem *Non. Nov.*

Ingolstadii excudebat Adam Sartorius. *Alio tomo* Versio & Comment. in I. & II. Rhetor. Arist. in I. Quæst. Tusc. Notæ in tres libros de Offic. in quinque de Finibus, & in Orat. pro Dejotaro. Commentar. in Catilinar. Ciceron. *Ibid* 1602. *De Tacito, Sallustio &c superius. Alibi alia.* Annotationes in Petronii Arbitri Satyricon Helenopoli 1610

1 *Editionis Veronensis non vidi nisi tomos 5. quincto autem pauca ex his continentur.*

Nov. IX. *Januarii* 1581. III. *Id. Febr. Cal. Martii* 1582. *Feliciter liber* IV. Valerent hæc ad cognoſcendos prælectionum ſingularum dies. Utiliora eſſe arbitror adnotata alia quædam ad libros, ſive codd. ſuos. In Platone Græce edito a Valdero, & adnotationibus ſuis inſperſo ſcripſit: *Paulus Manutius amicorum meorum in Italia antiquiſſimus & optimus ad meliorem, ut ſpero, vitam a Deo vocatus eſt poſtridie Nonas Apriles* 1574. *Romæ*. In libris Ariſtot. de Rep. a Sepulveda verſis: *Anno* 1574. *Coſmus Medices Magnus Dux Etruriæ obiit Florentiæ* XI. *Cal. Martii anno ætatis ſuæ* LV. In lectionibus Canteri: *Gulielmus Canterus obiit* XVIII. *die menſis Maj* MDLXXV. *in Aurora*. In libris Rhetoricorum Ariſt. Græcis editis a Victorio: *Anno* 1577. VIII. *die menſis Novembris viſus eſt Romæ a me & ab aliis innumerabilibus ingens Cometes, qui ferebatur a meridie in occaſum; dicebatur conſtitutus inter Capricornum & Aquarium, elatus a terra cum maxime* 15. *gradibus, poſtea ternos gradus ſingulis noctibus attollebatur: oriebatur incipiente nocte, occidebat ante horam noctis ſecundam; cœpit poſtea multo tardius occidere, ſed magis ac magis attollebatur*. In Luciano Græce edito ab Aldo: *Nicolaus Majoranus Epiſcopus Melfitanus narravit mihi, Theodorum Gazam interrogatum, quis Scriptor legendus eſſet Græcam linguam diſcere incipientibus, reſpondiſſe, Lucianum: quis ubi mediocres in ea progreſſum feciſſent, Lucianum: quis ubi jam eam perfecte didiciſſent, Lucianum. Romæ* III. *Cal. Febr.* MDLXX. Ibidem hi ſunt adſcripti verſus, quibus, credo, rem quæ ſibi contigerit, narrat:

Si verbis morbi poſſent expelli foras,
Nemo me hodie unus viveret ſalubrior:
Ita in medicum loquacem atque argutum incidi;
Sed, qui ubi loquendo totum contrivit diem,
Hoc lucrifacio, quæ prius dolebant, dolent,
Quæ non dolebant, aures & caput dolent.

Ita,

I tu, & quære mihi medicum mutum, Phania,
Qui nutu aut scripto quid agere debeam imperet,
Non qui loquacitate me enicet sua,
Medicus loquax ægroto morbus alter est.

17. Sed si omnia quæcumque adscribit referre hic voluero, ero infinitus. Itaque pauca tantum, quæ ad Muretum ipsum pertinent, hic referre duco. Et primò cum rationes etiam dati & accepti hic aliquando consignet; videmus, si non copiosus fuit, nequaquam fuisse egentem [1]; deinde Geometricis & Arithmeticis delectatum, ex Schematibus colligimus, & Problematibus quibusdam *Dati numeri partes aliquotas invenire &c.* Id ad intelligendum Platonem retulisse videtur. Nam eodem loco: *numerus Platonicus 6. de Legibus* 5040. & inventis divisoribus, dispositisque in columna quadam, adnotat: *Est autem jucundum scitu, quod hi omnes numeri, si multiplicentur assidue praecedens per subsequentem, producunt propositum numerum .... Remoto igitur primo numero postremæ lineæ tertii ordinis, propterea quod est idem cum eo de quo quæritur; constat, verissimum esse quod ait Plato, hunc numerum habere* 58. διανομάς. *Hanc regulam docuit me eruditissimus & humanissimus P. Christophorus Clavius Pabergensis e Sodalitate Jesu Romæ* IV. *Id. Mart.* 1578. Πολλὴ αὐτῷ τῆς δὲ τῆς εὐεργεσίας χάρις ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ ἀνταποδιδόσθω. Sed præ ceteris refer-

1 *Ita ab eo ante commentarium ad librum de Finibus scriptum invenio;* Fui fatto Cavaliero di S. Paolo al fin d' Ottobre del 1572: mi costò in tutto 1120. Δ. Ha fruttato il primo anno compresa ogni cosa 171Δ ½. Alli 9. di Decembre 1574. vendei il mio cavalierato di S. Paolo a Mr. Girolamo Pier Mattei de' .... per mille dugento novanta cinque d. in oro, & comperai un cubiculariato alla Dataria, che mi costò fra la prima compera e la compositione due mila & cento scudi d' oro in oro. Vendei il cubiculariato alli 12. di Dec. 1582. per il prezzo di Δ 2240. d' oro in oro, e di più dieci di moneta: & questo feci per comprar la casa dalli frati di S. Eusebio. Scudierato &c. *Hinc in ep. Melisso se* in cubiculariis Apostolicis, & militibus SS. Petri & Pauli *esse significat*.

referri hic debet, quod in fine commentarii ad libros Cic. de Finibus Muretus adnotavit: V. *Cal. Junii* MDLXXVI. *vovi Deo, me nunquam posthac int rfuturum ulli profano spectaculo*. Atque hinc nimirum sanctioris illius vitæ repetendum intervallum videtur, quam aliquot ante obitum suum annis capessivisse, Bencius docet: *Novem jam sunt anni* (ait in funebri oratione anno 1585.) *cum sacris est initiatus M. Antonius Muretus, ac Sacerdos factus: ex quo tempore tam sæpe, tam religiose, tam sancte fecit rem divinam, ut inter sacrificandum nec lacrymas teneret ipse, & easdem etiam audientibus excuteret*. Necesse vero fuit tacere Bencio, quod ad ipsius laudem pertinebat, eum Mureto ad hoc vitæ genus capessendum adjutorem impulsoremque fuisse. Itaque *patris* nomine donatur a Mureto, licet esset ætate multo inferior, & sub eo annis VII.[1] litteris operam dedisset. In libris Variarum lectionum suis editionis Plantinianæ 1580. scripsit Muretus: *M. Antonius Muretus Francisco Bencio, quem patrem mihi an filium justius vocem, constituere non possum, dono dedi*. Expressius vero in epistola, qua illi versionem suam Rhetoricorum Aristotelis dedicavit. Nam ubi quid a se in illum profectum sit, exposuit; idest, *quod multos ab hinc annos efflorescentem* (ait) *ingenii tui vim admiratus, ducem me tibi ad eas artes præbui, in quibus postea Dei ope & industria tua fretus, eos progressus fecisti, ut in te jampridem & eximia dicendi vis, & minime vulgaris eruditio uno omnium ore celebretur*: addit de meritis in se Bencii: *At ego, nisi prorsus ingratum haberi me velim, quæ quantaque tibi a me deberi agnoscam necesse est? Tu me primus tanto adolescentior tanto seniorem humana contemnere, & pleno gradu ad Divina properare docuisti; cum in ipso vernantis ætatis flore, posthabitis voluptatibus, ambitione deposita,* reje-

1 *In Epicedio* .... te quando hycmes certo ordine septem Studii inexpletum discens.

rejectis aliis omnibus curis, in istam te sanctissimam, & orbi terrarum fructuosissimam hominum Cultui divino mancipatorum Sodalitatem contulisti; cum in suscepto semel consilio tam constanter perstitisti, neque cessisti illorum vocibus, qui cum in Collegiis vestris educati essent, & illic didicissent istud nescio quid quod jactant litterarum, a quo ipsi Ordine flagitiose desciverant, in eum ne nomen dares absterrere conabantur: in quem tu semel admissus ita vitam instituisti, ut facile declaraveris, non illum cæcum quemdam, ut ipsi mentiebantur, ac temerarium impetum, sed divini Numinis instinctum atque afflatum fuisse secutum; & ut ad ea redeam, quæ ad me proprie pertinent, nunquam ex illo consiliis, præceptis, cohortationibus juvare me, & faces ac stimulos animo meo ad pietatem subdere destitisti: merito igitur ita te amo, & ut patrem filius, & ut filium pater; his enim nos, quæ maxima sunt, caritatis vinculis bonitas divina copulavit. Addit J. Nicius Erythræus, ab eo tempore relictis profanis Scriptoribus consuevisse tempus omne impendere in divinarum Litterarum, earumque interpretum lectione. Id facere omnino vetabat publicum docendi munus, & Senecæ opera ab eo postea emendata falsum docent. Id tamen interpretor de iis Scriptoribus, ex quibus delectatio potius quædam, quam ad animum bonis moribus informandum, utilitas peti solet. Itaque de se ipse prodit in postremis variarum lectionum libris [1], quos his annis scripsisse puto [2]: *Repuerascere me cogit amor in meos. Itaque qui jampridem & Comœdias, & cetera ludicra posueram, ut graviora, & huic ætati convenientiora curarem, nunc ut consulam studiis M. Antonii, qui natura fratris mei filius est, caritate & benevolentia meus, Terentium amores olim ac delicias meas sumo interdum in manus, ejus-*

1 *Lib. 16. cap. 3.* 2 *lib. 13. cap. 12.* Nuper *librum Senecæ de Providentia interpretatum se esse dicit: illa ergo scribebat post annum* 1575. *nec a.* 1580. *cum edita sunt, hos postremos libros confecerat.*

ejusque fabulas cum optime spei puerulo, magna cum animi mei voluptate percurro.

18. Locus hic admonet, ut de Mureto hoc juniore aliquid dicam. Nec tamen de ejus anno natali solicite quærendum mihi esse duco: fateor enim constituere me illum non posse, cum patruus ei scribens Idibus Novembr. a.1580. dicat: *Cum igitur pridie Kal. Januarii, qui dies tibi natalis est, congressurus sis cum Deo propitio ac benevolente in annum ætatis tuæ decimum* [1], quæ verba annum designant 1571. diemque Prid. Cal. Jan. idemque in titulo Græcarum sententiarum, quas illi scripserat eo anno, novennem puerum appellat. At in epitaphio: *Vixit ann.* XVI. *men.* V. *obiit Prid. Non. Oct.* 1586. [2], quæ nos ad annum alium superiorem, mensemque alium ducunt. Cum vero adhuc puer patrem amisisset, statim post ejus obitum a M. Antonio patruo vocatus est Romam, ut in sinu & complexu suo, quemadmodum ad eum postea scripsit [3], educaretur. Ut vero moribus informaretur optimis, elucubravit a.1578. illi librum Muretus hoc titulo: *Institutio puerilis ad M. Antonium fratris F.* quæ edita deinde est, adjectis adnotationibus Antonii Constantini [4]. Biennio post, id. a. 1580. sententias quasdam Græce scriptas eidem misit, ut quod in latina lingua fecerat, idest ut illa imbueretur, idem experiretur in Græca. Primum bene cessisse, iisdem litteris, quibus Græcas has sententias mittit, Muretus testatur: sed dubium esse non potest, idem in altero evenisse, patrui ejusdem testimonio hæc scribentis [5]: *Non fraudabo gloriola sua scito & eleganti præditum ingenio puerum M. Antonium fratris mei filium, qui hodie jussus a me Xenophontis primum anabaseos conferre cum interpretatione*

1 *Ita in edit. Romana* 1581. *apud Vincentium Accoltum, Ingolstadiensi a.*1600, *Cominiana &c.* 2 *Ita in editione orationum Ingolstad.* 1600, *Cominiana &c.* 3 *ep. ante Instit. pueril.* 4 *Vid. edit.* 1584. *apud Accoltum, Ingolstadiensem* 1600. *&c.* 5 *lib.* XVII. *var. lect. cap.*20.

Romuli, cùm alia ſatis multa notavit ab interprete partim omiſſa, partim negligentius reddita, tum, quod animadverſione mihi dignum viſum eſt, cùm & inſigne ſit, neque ab optimo typographo, qui tamen in notandis Romuli erratis ſatis alioqui diligens fuit, animadverſum &c. Quamobrem verùm vaticinium fuit cùm patrui, tum Innocentii Giſcaferri in epiſtola Mureto huic juniori, cum ei ſententias Græce a patruo ſcriptas, & a ſe Latine factas mitteret: *Utinam*, inquit, *veniat aliquando tempus illud, cum ea videamus, quæ patruum de indole tua ſæpe vaticinantem audio..., „nam te majoribus ire per altum Auſpiciis manifeſta fides „*. Brevi tamen hæ ſpes de optimo adoleſcente merito conceptæ exaruerunt, vix enim annum, & menſes paucos patruo ſuperſtes fuit, mortuus a. 1586. *immatura morte præreptus ſumma ſpe, & animi, & ingenii adoleſcens*, ut ait de eo Bencius [1], cui eum patruus moriens commendaverat [2]. Deceſſiſſe in *Seminario Romano* noſtro, cum ibidem vixiſſet menſes XVI. ab obitu, opinor, M. Antonii, monumenta, quæ mss. habemus [3], teſtantur, quæ etiam de ejus probitate atque innocentia teſtimonium dicunt. Et quoniam de verſibus fratris filio ſcriptis diximus, breviter hic de aliis carminibus ab eo elaboratis, & poetica Mureti facultate. Multa verſu ſcripſit Muretus, eaque multiplicis variique argumenti. Nam præter ea, quæ juvenis cum edidiſſet *Juvenilia* appella-

1 *in epiſt. dedic. vol.2. orat.* 2 *in epiſt. dedic. Seneca.* 3 *In his hac ſcripta invenimus*: Morì in queſt' anno (1586.) li 6. Ottobre M. Antonio Mureto. Queſto giovane venne di Francia in Roma, e ſtette in caſa di ſuo Zio, che mandò il Nipote alle noſtre ſcuole, e volle, che nel Collegio frequentaſſe le Congregationi. Morto il Zio, il Nipote per tenerſi più cuſtodito volle entrare nel Seminario Romano per Convittore. Vi viſſe 16.meſi, e vi ſi portò con ſomma lode di pietà e di prudenza. Sorpreſo da grave malattia morì avendo prima fatto teſtamento. Laſciava molte migliaja di ſcudi, acciò ſi poneſſero a cenſo; e i frutti in perpetuo ſerviſſero a Zitelle povere Franceſi eſiſtenti in Roma, che voleſſero monacarſi nel Monaſtero di s. Suſanna.

pellavit, ætate grandior librum vulgavit Hymnorum ſacrorum, quos in ipſo libri titulo teſtatur, ſe elucubraſſe juſſu Ducis Mantuæ[1]: addit quædam amicis ſcripta, Amatoria etiam nonnulla. Facta eſt altera Carminum editio a.1581.[2] (priorem enim Aldus curavit anno 1575.) in qua Carminum ordo immutatus, additi etiam Hymni nonnulli, ut *commune unius Confeſſoris Pontificis*, *commune unius Virginis*, *in feſto ss. Angelorum &c.* Præterea alia quædam Carmina ad Bencium, & Bencii ad Muretum; Pſalmi aliqui verſu redditi &c. Cum in his liberiora quædam Mureto ætate maturiori diſplicerent, ea ſunt in exemplo noſtro obelo confixa. Itaque in editione Carminum Colonienſi anno 1600., ut Mureti, credo, voluntati (etſi ætatem is ſuam obierat) fieret ſatis, omiſſa ſunt. Eodem anno cùm Ingolſtadii volumen alterum orationum vulgaretur, novuſque epiſtolarum liber, de vulgandis etiam novis Mureti Carminibus cogitatum eſt, quæ alteram voluminis illius partem occuparet. Atque hinc nimirum in poſterioribus editionibus carmina Mureti in libros tribui cœpta, factuſque eſt liber ſecundus, additis his, quæ hæc editio repræſentabat. Fatendum eſt tamen, ſi pſalmos duos latino carmine expreſſos excipias, & carmina *de Cruce*, *ad B. Virginem templi ad Nives*, & *de Eccleſia gentium*, nihil inibi ineſſe, quod prius lucem non viderit: cetera enim omnia ex *Juvenilibus* deprompta ſunt; niſi forte diſtichon in inſignia Lucæ Sempronii. Itaque miror, aut adeo tunc in titulo ipſo commendata fuiſſe, aut in Cominiana editione, cum alia quædam ex Juvenilibus excerperentur, non eſſe cum his conjuncta. De ceteris editionibus Cominiana ipſa, Veronenſi, Thomaſiana nihil neceſſe eſt dicere, cum priores illæ Thomaſianam exprimant, adeo ut Veronenſis paucula quædam in Cominia-

 na

1 *edit. Aldina a.1575.* 2 *Romæ ex officina Georgii Ferrarii.*

na addita [1] (præter excerpta ex Juvenilibus) neglexisse videtur. Recentiores hujusmodi editiones Carminibus Mureti addunt etiam ejus Tragœdiam, quæ Julius Cæsar inscribitur. Eamdem in Juvenilibus olim excusam, reddidit etiam editio Ingolstadiensis. Itaque verum non est, quod Auct. dissertationis de operibus, & editionibus Mureti putavit, Thomasio eam nos debere. Quod vero iidem Mureti versibus, & Institutioni puerili, Græcisque sententiis Publii Syri Mimos adjunxerunt, secuti sunt Ingolstadiensem editionem, quæ alia aliorum solet operibus Mureti admiscere: admiscuit enim ejus Philologicis, alterius adnotationes in libellum Curopalatæ *de Officialibus Palatii Constantinopolitani &c.* quod nemo, opinor, probabit. Ceterum Muretus plurima alia versu scripsit: atque aliqua quidem ipse indicavit, ut [2] Hexametros Cardinali Turnonio, quos tamen non vidi; alios nos psalmos, hymnos, & varii argumenti carmina ejus habemus; quæ, ne proferamus omnia, impedit summi viri nomen, & existimatio, quam vix sustinere posse videntur. Et de Mureti quidem poetica facultate, mire inter se discrepare video judicia hominum doctorum. Sunt, qui eam ita extollunt, ut negent quicquam fieri posse aut epigrammatis ejus elegantius, & Catullianis propius, ut Scævola Sammarthanus [3]; aut Elegiis in Tibullo exprimendo felicius, ut Petrus Petitus [4]: denique Erythræus de eo affirmat, *& elegos, & odas, & epigrammata, & hymnos ad veterum poetarum elegantiam scripsisse*; quod & de Mureto judicium esse videtur Hadriani Bailleti [5]. Contra alii relictum eum ab ardore illo, æstuque animi putant, qui est poetarum proprius, utque Latine scriberet,

1 *tom.3.pag.305. Thomasianum etiam ordinem alicubi commutavit. V.pag.53.* 2 *lib.8. var. lect. cap.1.* 3 *Elog. lib.3.* 4 *Observat. epistol.* 5 Jugem. *tom.4. pag.3. num.1333.*

ret, angustius, & magis anxie, quam poetæ debent, scripsisse [1]. Hæc judiciorum discrepantia, non tam ab hominum, qui de eo judicarunt, quam a carminum ipsorum diversitate orta videtur; quæ, ut ingenue loquar, vix ex eadem vena videntur manare potuisse. De Gallicis ejus carminibus nihil attinet dicere: nonnihil enim in eo quoque genere laboravit, non admodum felici successu, ut Bailleto videtur. Ea Niceronius recensuit. Pœne præterieram *Carmen votivum ad Beatiss. Virginem Dei Matrem, quæ religiosissime colitur in Æde Lauretana* (quod inter ejusdem carmina in editionibus omnibus recensetur) a. 1572. scripsisse, atque edidisse Muretum [2]: ex quo intelligimus, sacram illam peregrinationem ab eo fuisse susceptam; ait enim:

O cælo dilecta domus, postesque beati,
Quos ego jampridem tota mihi mente cupitos,
Nunc primum veteris voti reus advena viso.

Cetera carmina si quis legat, pietatem videbit spirare omnia; ut etiam ante illud tempus, quo sanctius vivendi genus complexum eum fuisse diximus, de ipsius vita honeste atque integre transacta dubitare non possimus.

20. Cùm ita ergo Muretus senectuti fieret propior annos natus 59. anno 1584. *Quod jam sibi vivere diceret velle, & perpolire, quæ habebat informata*, ut Bencius [3] ait, *affecta valetudine, & publice docendo fessus*, missionem impetravit. Docuerat vero Romæ, eodem Bencio teste, annos XXI. [4] ab a. 1563. quo, Gallico itinere absoluto, cum Cardinali

1 *Rapin. reflex. sur la Poetique num.* 30. Muret & Vide ont l'imagination trop bornée, & leur idée paroist contrainte par l'attachement trop scrupuleux qu' ils ont a la Latinité. *V. & Petit, item Thomasium, & Jo. Checotium in Præfation. ad Muret.* 2 Romæ apud hæredes Antonii Bladii Impressores Camerales a. 1572. *In fine carminis* III. Kal. Apr. MDLXXII. *Est etiam epigramma Jo. Francisci Ferrarii Mureto.* 3 *in epist. dedic. Seneca.*

4 *Ibid. Muretus ipse a. 1583. orat. vol. I I. 20. annos ait esse, ex quo publice Romæ docet.*

dinali Estensi Urbem repetiverat; universim vero, annos docuisse ferme XL. idem anno 1581.[1] publice testatus est; quem numerum etsi tunc aliquanto fuisse arbitror majorem vero (quod *rotundo*, ut ajunt, uti mallet), superasse tamen postea, omnino videtur. Nec tamen publico illo onere solutus languori se totum aut otio dedit. Eo ipso anno 1584. duas orationes habuit; alteram Kal. Januarii de mysterio Circumcisionis[2]; alteram IV. Cal. Junii in funere Pauli Foxii Archiepiscopi Tolosani, & Regii Gallorum apud Pontificem Legati[3]; cui se multum debere Muretus, quod ejus ingenio atque eloquentia plurimum delectaretur, velletque orationibus ipsius interesse, sæpius testatus est[4]. Anno sequenti, qui fuit Mureti vitæ postremus, dixit publice Muretus in æde s. Petri[5], cùm mortuo Gregorio XIII. Cardinales, novum Pontificem creaturi, conclave ingrederentur XI. Cal. Maji. Sed majus opus moliebatur Muretus, atque habebat in manibus; ut Senecam totum emendaret ex antiquis codicibus, uno præsertim multæ ætatis, & fidei, Bibliothecæ Vaticanæ, quem ut deferret domum, eoque commode uteretur, interprete Cardinali Sirleto, jam a Gregorio Pontifice impetraverat: *Vix dum* tamen, ut Bencius testatur[6], *absolverat Naturales Quæstiones, cùm a Deo*, inquit Bencius, *ut speramus, evocatus ad divina contemplanda, humana deseruit*. Fidem facit, cùm anteacta vita laudabiliter ducta, tum mors pie obita. Idem Bencius nar-

1 *vol.2. orat.18.* 2 *vol.2. orat.1.* 3 *vol.2. orat.26. Editam vidi seorsum*: M. Antonii Mureti PR. R. oratio in funere Pauli Foxii Archiepiscopi Tolosani Oratoris ad Gregorium XIII. Pont.Max., & ad Sedem Apostolicam regii, habita Romæ in æde s.Ludovici IV. Kal. Junii MDLXXXIV. Romæ ap. Franciscum Zanettum 1584. 4 *vol.2. orat.18. & 19.* 5 *Habeo hujus orationis exempla duo diversorum typorum; primum* M. Antonii oratio habita ad Illustrissimos, & Reverendissimos S. R. E. Cardinales ipso die Paschæ, cum subrogandi Pontificis causa Conclave ingressuri essent anno 1585. Romæ apud Franciscum Zanettum 1585. *Alterum eodem titulo* Patavii apud Paulum Mejettum 1585. 6 *in epist. dedic. Senec.*

narrat [1], adeo non extimuisse mortem, ut secum sæpe de ea, tamquam de migratione ex uno in alium locum, loqueretur; & cùm laboraret molesto morbo, ac difficili pedum, jamjam sibi esse cedendum domo, cujus jam laborent fundamenta, quasi ludibundum dicere consuevisse. Addit effodere sibi pectus memoriam illius diei, antequam obiret tertii, *quo*, ait, *cùm esset sacrosanctum Christi corpus Christiano more suscepturus, omnibus qui eò convenerant præsentibus atque audientibus, longo exordio supplex veniam a familiaribus petiit, atque ut sibi ignoscerent postulavit; quod eo fecit animi sensu ac dolore, ut ex illo numero, qui a lacrimis temperaret, invenires neminem. Post quem diem toto eo tempore, quo potuit loqui, in magnis totius corporis doloribus illas modo voces interruptis suspiriis, o Jesu, o Deus, moribundus iterabat*. Vita functus est Muretus Prid. Non. Jun. Altero die, idest ipsis nonis, elatus est, laudatusque funebri oratione a Francisco Bencio coram Cardinalibus Nicolao de Pelleve Senonensi, qui testamenti curator a Mureto fuerat nominatus, & Carolo a Lotharingia de Vaudemont. Idem in æde s. Trinitatis, quam vulgo nunc *de Montibus* appellamus, ad aram maximam est sepultus, posita inscriptione, quam sibi vivens scripserat, *quæ*, ut ait Erythræus, *nihil veterum superstitionum, ut fit plerumque, oleat, sed quæ pium, & Christianum ejus animum in primis ostendat* [2]. Effigies etiam oris ejus afficta atque ære incisa, unde chartis exprimeretur. Unam habeo, ubi præter distichon, quod vulgo effigies ejus habent, est etiam epigramma, quod alii Bencio, alii Roscio tribuunt. Verùm, ut ibi dicitur, ve-

1 *in orat. funeb.* 2 M. Antonius Muretus Lemovix. ad Dei misericordiam obtinendam. piorum precibus adjuvari cupiens. corpus suum post mortem hoc loco sepeliri jussit. adtributis mille scutatis hujus. Monasterii sodalibus impositoque onere. perpetui anniversarii. Nicolaus de Pelleve Card. Senonen. Testam. execut. poni mand. Vixit ann. LIX. mens. II. obiit Prid. Non.

verior imago est ejus, quam scripti libri operaque viri docti nobis exhibuerunt; in quibus nemo non elegantiam, non sponte fluentem orationem, blandeque & sine fuco accinentem auribus admiratur. Quod quidem eò est etiam mirandum magis, quod, ut Bencius, qui septem eum annos audiit, & familiarissime cum illo vixit, testatur: *Nihil unquam bis scribebat Muretus, cùm tam multa scribebat; vix adeo bis legebat id ipsum quod scripserat; raro interpolabat; non sæpe mutabat aliquid, aut emendabat, rarius demebat, delebat: ita cùm uno quasi tenore fluerent omnia, nihil nisi aptum & accomodatum ad manum mentemque veniebat*. Faciunt hujusce rei fidem codices nostri. Cùm enim pleraque ejus contineant, orationes, prælectiones, in Latinos Græcosque Auctores commentarios; ea ferme nullas lituras habent; etsi adversariis scripta & dispersa huc illuc, & in librorum editorum primis puris paginis adnotata, ut appareat, tunc primum de iis scribendis cogitasse. Verùm optimorum auctorum diligenti lectione, & tractatione assidua fotum ingenium erat, ut non pervestigare tunc cum scriberet, atque unde unde extrudere res ac sententias deberet. Non ergo mirandum, tam multa aut tam varia scribere potuisse. Senecæ opera ex schedis ejus Bencius edidit, dedicavitque Cardinali Matthæo Contarello, ex mortui voluntate. Favebat enim Contarellus cùm maxime Mureto; eique vicissim addictissimus erat Muretus, positis etiam *domi suæ*, ait idem Bencius, *quam emerat honestissimam*, *geminis* Cardinalis illius *insignibus*.

21. Di-

Non. Jun. CIↃIↃLXXXV. *Postremam hanc notationem temporis adjectam postea nemo non intelligit. Subjungitur ibidem epitaphium fratris filio*: M. A. Mureto magni hujus Mureti. fratris filio ætate quidem & nominis celebrit. minori spe autem. & expectatione prope pari. immatura morte prærepto. Ludovicus Rualdus Lemovix &. M. Ant. Lanfrancus Veron. ejus testamento ad pias causas facto. scripti executores poss. Vixit ann. XVI. men. V. obiit rid. Oct. Non. CIↃIↃLXXXVI.

21. Distulimus ad hunc locum de epistolis dicere, vel quas Muretus scripsit, vel quæ ad eum ab aliis missæ sunt, quòd in his recensendis præcipua pars operis hujus nostri versaretur. Epistolas Mureti aliquas, Lambino nimirum scriptas, ediderat inter epistolas clarorum virorum Jo. Michael Brutus a. 1561. Deinde has ipsas cum Lambini, & Regii Epistolis editas vidimus Parisiis a. 1579. additis epistolis nuncupatoriis sive præfationibus Mureti in Juvenilia, in primum volumen orationum, in varias lectiones, Terentium, Horatium, Catullum, Tibullum, Propertium, Philippicas Ciceronis. Anno insequenti 1580. ibidem editæ sunt seorsum Mureti epistolæ hoc titulo: *M. Antonii Mureti J.C. ac civis Romani epistolæ. Parisiis apud Michaelem Clopejau a.* 1580. Sunt autem illæ, quæ in recentioribus editionibus operum Mureti (Veronensem dico, & Patavinam Cominii) conjectæ sunt in librum II. A. 1600. Coloniæ Agrippinæ cum Mureti hymnis sunt quoque ejusdem epistolæ editæ, primùmque distributæ in libros duos, quorum primus ferme continet easdem, quas Parisiensis editio, adjectis tantummodo quatuor: Alter præfationes sive nuncupatorias epistolas jam simul collectas in Parisiensi editione complectitur: itaque illudere voluisse videntur lectoribus, sive allicere bonos emptores, cum in libri fronte posuerunt; *editio ultima ab Auctore emendata, & integro epistolarum, præfationumque libro jam recens adaucta*. Fatendum tamen est, nonnullas accessisse epistolas, quæ in Parisiensi non erant, & præfationes in v. Ethicorum Aristotelis, in Catilinarias omnes, & in titulos primos Pandectarum: licèt contra omissæ sint præfationes in Terentium, & Horatium. Eodem anno 1600. Ingolstadii apud Adamum Sartorium editum est orationum volumen alterum, adjecto, ut in fronte libri dicitur, *novo epistolarum libro*, M. Velsero magnam partem eas suppeditante. Sunt autem epistolæ illæ, quæ deinde in edit. Vero-

nensi,

nensi, & Cominiana librum IV. composuerunt. Solum in his additur ultima Gozzio, quæ est nuncupatoria libri alterius Aristotelis de Rhetorica. Sunt tamen in recentioribus his editionibus libri hujus quarti, atque in libro Ingolstadiensi epistolæ numero XCII. nam in Ingolstadiensi turpiter erratum est bis posita epistola eadem Bencio *num.*90. & 91. Hos libros epistolarum tres complexus est Thomasius in editione sua, omissâ tamen ultima Plantino, quod ea jam erat *num.*79. posita, additisque duabus Fremioto, & Gozzio, quæ erant nuncupatoriæ quorumdam librorum, atque alia insuper appendice ex litteris Sacrati. Atque hactenus belle ordo procedere videbatur; cum prima etiam omnium esset epistola Nicotio, atque hujus responsio, quibus epistolis de ipsis Mureti litteris agebatur. In Veronensi & Comin. editione, ut auctior hæc epistolarum collectio prodiret, visum est ex Bruti collectione excerpere, quæ ultro citroque missitaverant inter se Muretus, & Lambinus; non profecto incommode, nisi ordinem conturbassent. Nam cum has ceteris præmiserint, quasi commendare operam suam nova hac adjectione vellent, sive temporum rationem habentes; & librum ex his primum effecerint; incogitanter postea, quasi vetus ordo retentus librorum esset, sic epistolas, sicubi opus erat, nominarunt. Sic ad *ep.*10. *libri* III. epistola 8. *libri* I. allegatur, quæ est II., ad *ep.* 98. *libri* II. citatur *epist.* 73. *libri* II. quæ est IV., ad *epist.*45. *libri* II. epistola 5. *libri* II. quæ est III. &c. uti etiam *tomo* I. ad orationem pro Carolo IX. Rege Galliæ *liber* III. epistolarum ponitur, qui nominandus erat IV. Nos hic Mureti aliquas, quas lucem plerasque primo videre arbitramur, edituri sumus, multas verò, ut diximus, ad Muretum, eorum qui vel Mureti ipsius præconio, vel nominis sui celebritate commendati sunt. Extulimus vero ex Mureti Bibliotheca, quam toties diximus ad nos pervenisse. Ne integra tamen pervenerit, multum

tum vereor. Instructissimam enim habuisse constat, quam laudatam a viris eruditissimis invenimus, atque *in indice ante Gratiani Decretum in Jure Canonico* Romæ Gregorio XIII. Pontifice emendato. Ceterum harum epistolarum, quæ unius Auctoris sunt, eas conjungimus; ut cum de iisdem rebus ferme agant, facilius intelligi possint; in aliis temporis, quo scriptæ sunt, rationem habendam, & ordinem retinendum nobis esse arbitramur. Nil attinet de earum pretio, & elegantia differamus, proferamusque de illis hominum eruditissimorum judicia. Temperare tamen mihi non possum, quin externi hominis, atque alieni prorsus a nobis, idest Danielis Georgii Morhofii de his verba recitem [1]. Is ubi de Manutii, & Dunelli epistolis dixit, subjungit: *Mureti epistolæ plus vigoris, & spiritus habere videntur: neque enim sollicita adeo imitatione scriptæ apparent, ut Manutianæ, quæ dejicere quodammodo, & supprimere animum videntur. Cum enim in formulas, & phrases intenti sumus (in his scilicet mire fœcundus Manutius est, atque ex earum variatione continua, prima, ut ipse fatetur, eloquentiæ fundamenta jecit) minor cura est, unde efflorescere sua sponte nativa quædam, & argumento magis conveniens facundia solet. Multa in Mureti epistolis occurrunt ad rem litterariam pertinentia. De Mureto Erythræus, ut ipse peritissimus artifex, vere judicat. „ Quis nostra ætate sermonis genere usus est adeo gravitatis doctrinæ prudentiæque referto, & in quo præterea omnes verborum, omnes sententiarum illigentur lepores, præter hunc? Quis magis latine, pure, dilucide, suaviterque locutus est unquam; &, quod refert, qui oris pressu, & suavitate appellandarum litterarum se magis hujus civem urbis, non peregrinum significaret „? Scaliger in excerptis laudat, ut numeri ac periodorum singularem artificem.* Hæc Morhofius; quem

1 *in Polyhist. lib. 1. cap. 23.*

quem ideò etiam afferre placuit, quod inter teſtes eloquentiæ Mureti, qui ante ejus opera producti ſunt, locum non invenit. Iiſdem vero addi poſſunt Beyerlinck *in Chron.* Capacius *in Elog. &c.* & ex recens editis Pogianus *vol.2. epiſt. pag.*188.

EPISTOLÆ MURETI ET AD MURETUM CLAR. VIROR.

I. *M. Ant. Muretus Alexandro Ripario suo S.D.*[1]

ERGE ut facis, mi Alexander, amare litteras, eis te oblectare, in eis omnia & seria & joca tua collocare: non magnus labor magno tibi olim honori futurus est. Ista via, quam tu nunc ingrederis, multi humili & obscuro loco orti ad amplissimas dignitates pervenerunt. Atque etiamsi nulla ejusmodi præmia litteris proposita essent, ipsa tamen doctrina amanda est per se; neque quidquam in homine ingenuo turpius est ignoratione earum rerum, quarum scientia sine litteris comparari non potest. Voluptas, quæ e rebus turpibus capitur, celeriter transit, dolorem autem in animo diuturnum

1 Juvenem hunc eloquentiæ studiosum, præceptore Mureto, ex his litteris constat. In editis libro II. (editione Cominiana utimur) epistolæ ad Riparium exhibentur octo a 58. ad 65. Illæ omnes, postrema excepta, inerant in libello nostro descriptæ: quod nimirum solæ illæ septem Tibure erant missæ. Atque has Tibure scriptas jubet *epist.* 4. *nostra* Riparium Muretus in libellum conferre, quem esse ipsum hunc nostrum, ex eo conjicio, quod alicubi emendatio appareat Mureti ipsius manu. Sunt vero præter illas septem, sex hæ indidem missæ, quæ sequuntur in eo libello, & nunc primum, ut arbitror, proferuntur in lucem. Poteramus etiam, quæ editæ sunt, ex mss. eodem emendare, & mutare aliquibus in locis: sed quod parvi momenti res esse viderentur, id facere omisimus, præterquam in hac prima, quod satis magna ejus pars abscissa videbatur. In his, exceptis duabus, inscriptio nulla erat. Nolui eam ponere de meo: malo enim in istis plus quam oporteat religiosus, quam nimium sapiens & parum prudens videri: quod & plerumque, idest nisi ubi manifesta erant errata, in *orthographia* mihimet imperavi.

num relinquit: at labor in rebus honestis collocatus ipse quidem effugit, memoriam autem sui in animo relinquit plenam honestissimæ & solidissimæ voluptatis. Hoc cogita, & vale. Postridie Id. Jul. Tibure MDLXX.

Saluta mihi diligenter parentes tuos, tum etiam alterum patrem tuum: ita enim præceptorem merito vocaverim; qui quod in te formando præcipuam quamdam curam adhibet, idque, ut arbitror, mea commendatione adductus, adfirmato ei, nihil ipsum mihi facere posse gratius; neque, si se ulla unquam obtulerit occasio, non commissurum, ut in hominem ingratum hoc suum beneficium contulisse videatur.

II.

Muretus Alexandro Ripario suo S. D.

NOli afflictare te, mi Alexander; ego te non deseram. Si alii & te & commendationes meas negligent, efficiam, ut eorum opera nihil indigeas. Tu modo habe animum bonum, morem gere parentibus tuis, & cave diligenter, ne quid admittas, cur illi tibi merito irasci possint. Hoc si tu præstabis, noli dubitare, ego tibi præstabo cetera. Spes est nos brevi istic fore. Conservato mihi illam pristinam hilaritatem tuam, & alacriter incumbe in studia. Nil formidandum Teucro duce & auspice Teucro. Vale Tibure v. Id. Oct. MDLXX.

III. Lit-

III.

Litteræ tuæ posteriores quæque meliores. De ratione autem studiorum tuorum velim aliquid ad me scribas; quantum legas quotidie; num quid excerpas ex iis Scriptoribus, quos legis; num quid e latino sermone in vulgarem convertas, aut contra: Terentium, & Cyri pædiam noli intermittere: Cæsaris commentarios velim etiam legere incipias, ne pecunia illa tibi perierit. Confide, mi Alexander, & quemadmodum te mihi facturum polliceris, effice ut re ipsa ostendas ac patefacias, te incensum esse amore litterarum. Omnia tibi affatim suppetent, si diligentia non deerit: in ea sunt omnia. Isocratis Junioris [1] dictum est ἐὰν ἦς φιλομαθὴς, ἔσῃ πολυμαθὴς. Hoc tu tibi quasi ex oraculo dictum puta. Vale Tibure III. Id. Jul. MDLXX.

IV.

Binas litteras tuas una cum his accipies, alteras latino, alteras eo quo vulgo utimur sermone scriptas. In latinis nihil habui quod emendarem; quæ res mihi summæ voluptati fuit. Quare & tuas & meas omnes eodem in libro describito. Erit tibi olim jucundum considerare progressus tuos. Alexander mi, vale, & perge ea qua cœpisti diligentia in studiis versari. Nihil facere aut mihi jucundius aut tibi utilius potes. Tibure Idibus Julii MDLXX.

V. Re-

1 V. ejusdem Mureti var. lect. lib. 1. cap. 1.

V.

REmitto ad te omnes propemodum litteras, quas a te accepi, leviter a me emendatas. Vide, obſecro te, ut poſthac & ſæpius & diligentius ſcribas. Vix enim credas, quantæ mihi moleſtiæ ſint pueriles quidam errores, in quos incidere te frequenter video. Sicubi in generibus loquendi paulo minus uſitatis, paulove obſcurioribus laberis, non offendor. At cum ita erras, ut adhuc prima Grammaticorum præcepta ignorare videaris, indignor. Ac ſcis ipſe, quam ſæpe tibi ob eam cauſam iratus fuerim: quare te majorem in ſcribendo diligentiam adhibere par eſſet. Neque vero raritatem litterarum tuarum excuſare ullo modo potes. Nam quæ tandem eſſe poſſunt tua iſta negotia? Magis vereor, ne te voluptates abſtrahant & a ſcribendo & a legendo: quibus tu ſi te dederis, actum eſt. Non equidem interdico tibi omni genere voluptatum; non ſum uſque eo inhumanus. Sed illæ & honeſtæ ſint, & adhibeatur modus. Crede hoc mihi: veræ & ſolidæ voluptates nulla re magis quam contemptu inanium comparantur. Saluta parentes tuos verbis meis. Vale. Tibure XVI. Kal. Sept. MDLXX.

Nihil adhuc audio de litteris Græcis, num eis imbui cœperis. Ea res mihi maximæ curæ eſt. Da operam modis omnibus ne diutius trahatur [1]. Mora omnis mihi moleſtiſſima futura eſt.

VI.

1 Paucula verba quæ ſequuntur ſcripta ſunt Mureti manu, & deleta iſta; *Hoc mihi gratius, tibi utilius facere nihil potes*. Quamobrem emendatio eſſe videtur Mureti ipſius recognoſcentis litteras ſuas.

VI.

Nunc demum videris mihi rediisse ad veterem illam in scribendo diligentiam tuam, de qua superioribus diebus tantum detractum esse, non satis æquo, ne quid te celem, animo ferebam. Perge igitur, ut cœpisti, quam potes & sæpissime & accuratissime scribere. Nam ea res & mihi voluptati & tibi utilitati summæ futura est. Versus vero tui satis bonam spem mihi adferunt: insunt omnino errores quidam; sed eos emendabimus cum una erimus.

VII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano suo [1].

Et litteræ tuæ sero admodum ad me perferuntur; & ex meis ad te quasdam intercipi video. Egi jam tibi gratias de libris, quos ad me misisti, e quibus maximo usui erit Priscianus. Ceteri tamen ipsi quoque usum aliquem præbebunt, præcipue Statius. Obsecro te, si quid de Gellio confici poterit, ut curæ habeas. Etiam cum Jo: Baptista Stampa agito, si quid mihi opus adferre possit. Nam & ipsius instituto consentaneum est beneficiis adficere quam plurimis; & ego, si nihil aliud, certe eos omnes, a quibus aliquid accepero, orna-

1 Harum quoque Epistolarum Ciofano, quæ in codd. nostris erant, quinque jam erant prolatæ in lucem. Sex nos adjungimus, in quibus eumdem ad eloquentiam & eruditionem informat. In his cum plurima sunt notabilia, tum illa occurrit præclarissima, & in juvenum animos altius demittenda sententia: *Quam potes plurima atque optima attentissime lege: hæc una est ad eruditionem via*. De Ciofano Leonardus Nicodemus in *addit. ad Biblioth. Neapol.* Topp. (erat enim Sulmonensis) Baillet *to. 2. p. 2. Jugem. n.* 404.

ornabo. Dolet mihi, quod eum, qui mihi postremas a te litteras attulit, quem tu ut disertum doctrinæ nobis a Deo traditæ explicatorem, & præclare apud vos eo munere functum mihi magno opere commendaras, videre nondum potui. Id eo accidit, quod cum ille a te mihi litteras & librum attulit, domi non eram: mei autem ita stupidi fuerunt, ut ne nomen quidem ipsius quæsierint; operam tamen dabo ut eum conveniam. De tuo nomine quod me consulis, fieri vix potest, ut ejus altera pars Græca, altera Latina sit. Et certe cum illud verum est, omnia nomina θέσει εἶναι, καὶ οὐ φύσει, tum præcipue in familiarum nominibus vere hoc dici potest. Græcam litteram nullam ei censeo admisceas. De origine, si quid mihi in mentem venient, faciam te certiorem. Mi Ciofane optime & suavissime, etiam atque etiam vale. Romæ IV. Id. Mai. MDLXIX.

VIII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano suo S. D.

VElim mihi credas, quod tamdiu meis litteris carueris, tibi non molestius esse, quam mihi. Sed & multas e tuis ad me perlatas non esse, ex iis quæ perlatæ sunt intelligo; & qui paucas illas attulerunt, orati a me, ut ne sine meis ad te redirent, cum se id facturos polliciti essent, omnes præter hunc adolescentem, qui postremas hasce attulit, neglectui habuerunt fidem. Tum quod mihi

mihi longe moleſtiſſimum eſt, Virgilium illum, de quo jam pridem ad me ſcripſiſti, nunquam vidi, neque quædam in Tibullum, quæ te miſiſſe ſignificas. Quare vide cui commiſeris: nollem enim periiſſe illa. Quod de adventu huc tuo ſcribis, perjucundum mihi eſt: & ego tibi omnia quæ in me erunt cumulatiſſime præſtabo. De meliore natura apud Ovidium, jam viginti anni ſunt [1], cum locus ille ita prorſus a me explicatus eſt, ut amico illi tuo homini erudito explicandum videri ſcribis. Neque ſane nunc aliter ſentio, quam tum ſentiebam. Artem memoriæ, quam tenere me putas, non teneo; & ut verum tibi fatear, cum ex eo, de quo ſcripſi in libris variarum lectionum, diſcere eam poſſem, neglexi. Tibi tamen homini adoleſcenti non propterea negligendum puto. Si quid tecum huc adferes librorum veterum, facies rem mihi gratam, neque ipſi tibi inutilem. Certe enim, ſi nihil aliud, conferemus eos una, & aliquid in commune diſcemus. Noli a me petere, ut te amem: ferreus enim ſim, niſi id ſponte faciam, tam multis a te, & tam jucundis officiis provocatus. Vale. Romæ VII. Id. Novembr. NDLXIX.

1 Anno ergo 1549. Ovidii *hunc* locum explanavit.

IX.

Muretus Ciofano S. D.

BInas a te litteras accepi, ad quas cur non prius responderim nihil necesse est dicere, tibi præsertim, qui & pigritiam in hoc uno officii genere meam nosti, & occupationes meas. Oratio [1] mea neque edita est, neque edetur in Urbe saltem. Quod enim necesse habueram multa verba facere de ea pace, quæ superioribus diebus in Galliis facta est, ea Pontifex etsi publice dici permisit, divulganda tamen non judicavit. Lutetiæ tamen & Lugduni sine ulla dubitatione excudetur. Exemplar unum, si ad me plura mittentur, statim tibi curabitur. Interea servi valetudini, & urge studia tua, & facito cum ad nos redibis, ut tibi fructus istius & otii & solitudinis constet. Vale. Romæ IV. Non. Quinctiles MDLXXVI.

X.

Muretus Ciofano S.

QUi litteras ad me tuas adferunt, redituros se, ut a me responsum auferant, pollicentur, neque unquam redeunt. Eo fit, ut & minus frequenter, & sero respondeam. Plantini litteræ, ne quid tibi dissimulem, interpretatione non egent. Ille enim, etsi verecunde ac modeste, satis aperte tamen significat, se tibi operam dare non posse. Aliud igitur agamus censeo. Locus Horatii ita a me

1 Ad Gregorium XIII. nomine Henrici III.

me emendatus eſt, ut tu tibi emendandum videri ſcribis, ante hos viginti annos, ideſt cum primum ſcholia in eum poetam edidi. Error autem ille librariorum in litteris aut fruſtra geminandis, aut cum geminandæ eſſent, omittendis, ita vulgatus eſt, & a tam multis notatus, ut nihil neceſſe ſit plura conquirere. Litteras ad Plantinum tuas locis aliquot a me meliores factas ad te remitto. Urge ſtudia; & ne latum quidem unguem a veterum Scriptorum lectione abduci te patitor. Vino qui utuntur vetere Plautus ſapientes putat [1]; ego eos qui veteribus ſcriptis. Nam quæ quotidie ab iſtis ſcribendi cupidis prodeunt, multo ſunt nequiora, quam nummi novi. Cole igitur omni ſtudio antiquitatem, & omnes partes illius diligenter accurateque perluſtra. Inutilium ciborum eſu corpora, inutilium librorum lectione ingenia corrumpuntur. Vale VIII. Kal. Nov. MDLXXVI. Romæ.

XI.

Muretus Cioſano S.

DE Plantini voluntate maneo in ſententia. Juſſus eſt, inquis, ab Aria Montano. An putas Montano eam eſſe vim ut jubeat? Suadebit, hortabitur, credo; juſſurum non puto: eſt enim alienum a modeſtia ipſius. At ſignificat Plantinus, ſe veterum Auctorum opera notis eruditorum hominum illuſtrata libenter editurum; credo. Itaque ipſam Ovidii Metamorphoſim, ac notulas etiam

1 Et Pindarus Olymp. 9. Αἴνει δὲ παλαιὸν μὲν οἶνον, ἄνθεα δ' ὕμνων νεωτέρων.

quasdam e libro tuo sumptas non invitus, ut ego quidem arbitror, recudet: librum ipsum tuum non puto ab eo excusum iri. Falli tamen me velim, neque impedio, quo minus eum, si videbitur, urgeas. Cydonitem accepi; deque eo te amo. Sed eum qui litteras cum eo tuas attulit, non vidi. Ovidii locos aliquos in variis lectionibus illustrabo, neque te præteribo. Quæ ad me misisti, una cum his litteris accipies. Vale, & quam potes plurima atque optima attentissime lege. Hæc una est ad eruditionem via. Ex Urbe A. d. VII. Decemb. MLXXVI.

XII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano suo S. D.

UTut est, a discessu tuo unas tantum a te litteras accepi; ad quas ipsas quid respondeam non reperio: nihil enim continent, nisi commemorationem quandam minime necessariam jam pridem institutæ inter nos amicitiæ, & levem quamdam conquestionem, quod ad eas litteras non responderim, quas omnino non accepi. Ego te, Ciofane mi, amo ex animo; idque tibi, quoties se offeret occasio, re ipsa declaraturus sum, non in tuis tantum, sed in omnium qui mihi a te commendabuntur negotiis. Hoc amplius præstare nihil possum. Te, quidquid mihi gratum fore intelliges, curaturum, & quod in te erit, perfecturum esse, sat scio. Fac sciam, quoad te hic expectare debeamus. Vale. Romæ. Postridie Non. Sextil. MDLXXVIII.

XIII.

M. Antonius Muretus Herculi Ciofano Sulmonensi suo S. D.

Accepi volumen orationum, de quo amo te ut debeo plurimum: eo simul atque usus ero, remittam. Demere partem de solido die apud Horatium sine ulla dubitatione est meridiari, idest ipso meridie horam unam aut alteram dormire: quod qui faciunt, diem quodammodo frangunt ac dividunt, neque eum unum ac solidum & ὁλόκληρον esse patiuntur. Itaque is qui demit partem de solido die, dicitur id facere; nunc *viridi membra sub arbuto stratus*, nunc *ad aquæ lene caput sacræ*. Et hoc ipsum Varro alicubi vocat diem dividere. De verbo deducendi, cur eo vim ullam significari putes, non sane video. Cleopatra quidem neque volens, neque invita in triumpho ducta est. Ac non est tamen dubium, neminem volentem θριαμβευθῆναι. Nemo enim volens vincitur, aut pœnas dat ei, adversum quem bellum gessit. Versus tui non insuaves sunt: & erit mihi gratum, si te, cum licebit, in hoc quoque genere exerceas. Ama me, & vale. Romæ IV. Id. Martias. MDLXIX.

XIV.

Muretus Melisso S. D.[1]

NEgotium tuum mihi curæ fuit, ut decebat. Sed cum omnes vias tentassem, quibus id quod cupiebas, adsequi posses, cumque super ea re multorum sententias exquisiissem; reperi, te, id quod tibi gratis concedi postulas, ne magna quidem vi pecuniæ numerata obtinere posse. Omnino, Melisse, ἀδυνάτων ἐρᾷς. Fuit olim aliquod tempus cum ista quibusdam tribuebantur: post Concilium Tridentinum nemini concessa sunt, neque spes est concessum iri. Hoc ad te eo serius scribo, quod, nisi re diligenter explorata, scribere nolui; & clarissimus quoque vir Orator regius mihi, ut diligenter quærerem, mandaverat: cupiebat enim cum Pontifice agere, si spes ulla ostensa esset aliquid effectum iri. Nobis ipsis, hoc est Cubiculariis Apostolicis, militibus SS. Petri & Pauli ea prope omnia quæ tu petis a superioribus Pontificibus concessa erant: sed, ut dixi, post Tridentinum Concilium sublata sunt. Itaque aliud quippiam tibi videndum est, in quo & Oratoris regii, & meam erga te voluntatem liquido perspicere possis. Nunquam enim patiemur quidquam, quod in potestate nostra situm sit, frustra a te desiderari. Manutius hîc est. Cum eo aliquoties de re tua locu-

1 Melissum hunc puto alias Schedium dictum, poetam hoc sæculo non incelebrem, ut laurea etiam poetarum corona donatus sit annos natus XXV. De eo Teissier tom. 4. pag. 410. Borrichius diss. 4. de Poet. Latin. &c.

locutus ſum. Ait ſe cupere omnia facere: ſed χρημάτων ἀπορεῖν, ita ut ſumptu ſuo facere id quod volumus, non queat. Non puto eum fingere: plane enim male a re domeſtica inſtructus eſt. Mi Meliſſe, vale & ama me. Romæ v. Kal. Julias MDLXXIX.

XV.

M. Antonius Muretus Auguſtino Angelello S.D. [1]

ET antea te amabam ex amicorum communium ſermonibus, & acceptis iis litteris, quas ad me ſuperioribus diebus dediſti, mirifica quædam facta ad priſtinam meam erga te voluntatem acceſſio eſt. Continebant enim & multas minime obſcuras ſignificationes, neque vulgaris doctrinæ & amoris erga me prope ſingularis. Quare qui libentiſſime ſoleam amore complecti eos omnes, quibus in ipſis aliquid eſt cur amentur, & eos multo etiam libentius, quibus me carum eſſe ſentio; te, in quem horum utrumque concurrit, niſi mei diſſimilis eſſe velim, vehementer amem neceſſe eſt. Accedit illa quoque amoris cauſa, quod magnam tibi & arctam familiaritatem cum Paulo Manutio fuiſſe video: quem ego & vivum amavi unice, & mortui memoriam ſanctiſſime, ut debeo, colo. Si quid igitur tibi in mentem veniet, in quo me tua cauſa aliquid efficere poſſe arbitreris, facito ut de eo me amice & familiariter admoneas. Nihil enim erit,

1 *Fabrianum* inſcriptum alia manu. Huic ſcribit & Manutius ep. 20. *lib.* 8

erit, quod non in gratiam tuam coner, neque ulla in re patiar a te aut operam, aut fidem, aut gratiam meam quantula ea cumque est desiderari. Adolescenti quem mihi commendasti mea omnia prolixe detuli: si qua se ejus adjuvandi offeret occasio, perficiam ut sentiat, tuam commendationem sibi apud me non mediocriter profuisse. Vale. Josephus Castalio, cum quo sæpe de te colloquor, quique mihi & propter mores suavissimos, & propter ingenium omnibus disciplinis excultúm carissimus est, te etiam atque etiam salutat. Romæ. Idib. Aprilis. MDLXXVII.

XVI.

M. Antonius Muretus Philippo Poelario Brugensi.

SI quid tua causa feci, mi Philippe, minus omnino feci, quam aut ego cupiebam, aut tu merebaris. Tu quod mihi vel de discessu ex ædibus Marii gratias agas, vel ulla alia de re, nihil causæ est. Ego te amare cœpi adductus judicio quod feceram de eruditione, deque moribus tuis. Neque tu opinioni de te meæ defuisti. Non soleo autem facile deserere quos semel complexus sum. Quare cave putes me unquam tibi ulla in re, quæ quidem a me præstari queat, defuturum. De numismatis quæ ad me misisti gratiam habeo, & spero fore ut brevi tempore te remunerer; idque eo genere, quod tui similibus gratissimum esse consuevit. Cuperem

perem ad te plura ſcribere : ſed noſti occupationes meas . Tu ſi ad me de toto rerum tuarum ſtatu , quod commodo tuo fiat , quam ſæpiſſime ſcripſeris , rem mihi gratiſſimam feceris . Vale . Romæ III. Id. Novemb. MDLXXXIII.

XVII.

Andr. Auſtr. [1]

Illuſtriſs. ac Reverendiſs. Domine

VIſum eſt nuper Sm̃o D. N. Collegium Cardinalium , quod his proximis annis multorum obitu valde imminutum erat , augere atque amplificare cooptandis in illud multis claris ac præſtantibus Viris ; inter quos mihi quoque , non tam ullis meritis meis , quam humanitate ſua & vetere erga me benevolentia adductus , locum eſſe voluit . Gaviſus ſum optimi ac ſapientiſſimi Principis tam honorifico de me judicio : etſi præclare intelligo, quam tenuia & exigua ſint in me omnia , quæ ad tantum munus pro dignitate ſuſtinendum requiruntur . Sed parendum eſt conſilio Dei , qui ut ſapiens Architectus , etiam vulgaribus lapidibus interdum utitur ad Eccleſiæ ſuæ ſubſtructionem . Nunc cum Illm̃æ , ac Rm̃æ Dominationis tuæ ſemper deditiſſimus fuerim, ſemperque optaverim dari mihi aliquod tempus , cum ei ſtudium atque obſervantiam meam probare poſſem , judicavi mihi facien-

1 Quæ ſequitur epiſtola in ſchedis pariter Mureti inventa eſt , ipſius etiam manu ſcripta , lituriſque alicubi emendata . Scripta videtur nomine Cardinalis alicuius creati a. 1589. Cardinali Andreæ ab Auſtria .

ciendum eſſe, ut primo quoque tempore ad eam de hac honoris mei amplificatione ſcriberem, meque ac mea omnia ſemper in ejus poteſtate fore profiterer. Peto autem ab ipſa, ut me in ſuis numeret: ac potentia quidem & auctoritate permultis, voluntate & ſtudio erga ſe nemini unquam conceſſurum eſſe ſibi plane perſuadeat. Bene ac feliciter eam perpetuo valere cupio. Romæ ... Dec. MDLXXXIII.

XVIII.

M. Antonius Muretus purioris ac politioris Philoſophiæ Studioſis S. D. [1]

QUanta gratia, quantaque laus Dionyſio Lambino, homini omnium bonarum artium ſcientia inſtructiſſimo debeatur, cupio a vobis omnibus mea opera intelligi; qui cum decem Ariſtotelis de Moribus libros & reconditioris cujuſdam doctrinæ, & ejuſmodi præceptionum, quarum ſingularis utilitas ad omnes vitæ partes pertineret ac permanaret, refertos eſſe cognoſceret, quicquid obſtare atque officere illorum, qui eos pervolutare cuperent, intelligentiæ videretur, id omne ut removeret ac tolleret, nullum ſibi laborem detrectandum putavit: cumque eorum, qui ſe ad Philoſophiæ ſtudia conferunt, alii Græcæ linguæ gnari, Græ-

1 Quæ ſequuntur epiſtolæ tres editæ olim fuerant, ut ſuperius diximus, ſed in epiſtolis Mureti colligendis prætéritæ. Hanc primam nos ex libri editi exemplo, quod Lambinus Mureto dono dederat, & erat manu ſive Lambini, ſive ejus librarii, ut magis mihi videtur, correctus, emendatiorem aliquanto damus.

Græce ſcriptos Ariſtotelis libros manibus terant;alii, quibus ad eam linguam perdiſcendam vel tempus, vel magiſter, vel animus defuit, interpretum operam neceſſario deſiderent; utriſque opem haudquaquam exiguam tulit. Quippe cum Græcorum exemplarium ſcriptura multis admodum locis, ſeu librariorum oſcitans incuria, ſeu quævis alia fatalis calamitas depravaſſet; conquiſitis undique quam potuit plurimis perbonis, perque veteribus libris, non paucos, eorum auxilio, locos emendavit; nonnullos etiam acumine ingenii, & naturali quadam εὐστοχίᾳ feliciſſime reſtituit; poſtremo quoſcumque amicorum in his libris inſignioris operæ aliquid aliquando poſuiſſe acceperat, eos ſibi adjutores ad tam præclari operis perfectionem comparavit. Hoc labore perfunctus animum adjecit ad eoſdem libros, omni adhibita diligentia Latine interpretandos. Videbat enim, qui hactenus interpretes extitiſſent, eorum partim omni orationis ornatu, omni flore neglecto, id modo ſtudentes, ut cujuſquemodi verbis Philoſophi ſententiam exprimerent, horridum quoddam & agreſte dicendi ſectatos genus: alios ſatis alioqui concinnos, non inelegantium vocularum ſtructores, dum id agunt unum, ne quod verbum ponant quod non e Cicerone decerpſerint, ſæpe numero longiſſime ab Ariſtotelis ſententia aberraſſe: itaque alteros a multis propter orationis aſperitatem non attingi; alteros a doctis & intelligen-

tibus,

tibus, propter ſententiarum depravationem repudiari. Harum ipſe reprehenſionum ut in neutram incideret, magno ſtudio eniſus eſt: ac quantum ego quidem judicare poſſum, vel omnino, vel ex maxima parte id quod voluit conſecutus. Erit autem hic labor utilis & fructuoſus non modo rudibus Græcarum litterarum (quamquam iis quidem plurimum) verum etiam eruditis. Non enim parum ſæpe contingit, ut quod Græce dictum vel optime intelligimus, id tamen Latine exprimere nequeamus: cui difficultati vix ulla res melius quam accurata & diligens hujus generis librorum lectio medeatur. Jam, cum hæc ſcriberem, facile perſpiciebam animo, tam laudabilibus amiciſſimi hominis vigiliis duo parata genera reprehenſorum fore: unum eorum, quibus Philoſophiam polite eleganterque tractari non placet; quique hac comendæ orationis cura detrahi aliquid de illius dignitate opinantur. In quibus illud primum eſt quod admirer; ſi ad rerum pulchritudinem verborum quoque ſplendor accedat, cui tandem id incommodo arbitrentur fore? aut in ſordibus & illuvie orationis quam tandem ipſi reperiant dignitatem? Nam Ariſtoteles profecto ipſe, & illius magiſter Plato, & qui ei ſucceſſit in ſchola Theophraſtus, & ceteri deinceps, cum plurimum operæ ac ſtudii in rerum perveſtigatione poſuiſſent; illud quoque ſtuduerunt, ut quæ ſcientia comprehendiſſent, ea optimo & ornatiſſimo dicendi

cendi genere explicarent. Quin hoc liquido affirmare posse videor, multo eos magis solicitos de retinenda vocabulorum proprietate, quam ullos alios Scriptores fuisse. Id si in Græca lingua factum est, cur in Latina fieri, quantum quidem ipsius inopia fert, non debeat, equidem non video. Nam illud quidem nihil ad hanc rem pertinet, quod ipsi mihi sæpe numero objectum est, cum adversus istos disputarem; multos superiore ætate egregios, ac præstantes Philosophos sine ullis orationis pigmentis fuisse, multos etiam hodie vivere; multos contra nostris temporibus exortos esse, qui Philosophiam se exornaturos professi, summam suam rerum philosophicarum inscientiam prodiderunt. Equidem, si alterutrum deserendum sit, multo malim sine orationis nitore cognitionem rerum, quam sine rerum intelligentia volubilitatem linguæ; neque unquam ita amens sim, ut non aut Divini hominis Thomæ Aquinatis, aut Alberti Magni indisertam sapientiam, ineruditæ multorum loquacitati infinitis partibus anteponam. Sed si quis hæc utraque conjungere conetur, & iis ipsis, quæ sanctissimi illi & eruditissimi homines horride & inculte, temporum magis quam suo vitio tradiderunt, ornatum aliquem adhibere studeat, quis usque eo iniquus futurus est, ut ejus industriam contemnendam potius, quam commendandam putet? Alterum fortasse genus erit eorum, qui caussam nullam fuisse dicent, cur, post Joachimum Perionium, quis-

XIX.

M. Antonius Muretus S. D. Alexio Paganuccio[1].

Ego vero ad eos versus, quos tu ad me amantissime & elegantissime scriptos miseras, statim respondi; neque satis mirari possum, quî factum sit, ut mei ad te perlati non sint. Sed eos quisquis intercepit, næ ille in re haud magni pretii utrique nostrum insignem injuriam fecit; mihi quod nulla culpa mea, agrestis tibi quidam & inhumanus videri potui, qui ab homine amicissimo tam officiose provocatus, nihil respondissem; tibi, quod caruisti ea voluptate, quam percepisses ex collatione tuorum cum meis. Etenim mihi crede, tum tu denique tibi placuisses, si legisses mea; ut propemodum gratiam habiturus fuerim illi, qui ea intervertit, nisi multo me mallem malum poetam, quam in conservando hominum tui similium amicitia parum diligentem videri. Nunc a te peto quæsoque, ut si mihi forte antehac nonnihil ob eam rem succensuisti, non minus te facilem ad deponendam, quam ad accipiendam offensionem præbeas; tibique persuadeas, tanti a me tuam, & Lucii fratris tui hominis singulari quadam humanitate præditi amicitiam fieri, quanti & vestra utriusque dignitas, & tua erga me merita postulant. Id etsi sperabam me a te non difficulter

1 Præposita est orationibus tribus Mureti editis a. 1564.

impetraturum, tamen quia ex Homero didiceram, offenſos animos tum verbis, tum muneribus mitigari, judicavi non alienum fore, ſi ad te munuſculum aliquod mitterem. Mitto igitur tres orationes meas [1], duas duorum regum nomine ad Pium IV. P. M. ſuperioribus annis habitas; tertiam haud ita pridem, cum ejuſdem optimi ac ſanctiſſimi Pontificis juſſu Ariſtotelis libros de Moribus ad Nicomachum inciperem publice interpretari. Eas tu poſtquam legeris, cum Vincentio Modio, & cum Jo. Baptiſta Pigna, non ut dignas quæ ab ipſis legantur, ſed ut a me, qui eorum utrumque obſervo, & ab utroque amor, profectas communicabis. Vale x. Kal. Aprilis. Anno MDLXIIII. ex Urbe.

XX.

M. Antonius Muretus
Hieronymo Ottobono Veneto S. D. [2]

SEmper maximi feci Senecam, ſemperque de eo, ut de ſcriptore non tantum, quod omnes fatentur, ſapientiſſimo, ſed etiam, quod fatui negant, diſertiſſimo judicavi. Itaque multum operæ in libris illius poſui, eoſque ſæpe cum cura pervolutavi; neque me quantum eis legendis profecerim, pœnitet. Te quoque, ut ſcis, prædicatione

1 I. habita fuerat nomine Franciſci II. Galliæ & Scotiæ Regis. II. ad eumdem Pontificem nomine regis Navarræ. III. cum ejuſdem Pontificis juſſu Ariſtotelis libros de Moribus publice interpretaturus eſſet.

2 Mittit ad eum Senecæ librum de Providentia.

ne mea primus impuli, ut eum cognoscere cuperes; in quo cum mihi paruisses, sensisti, eum tibi & ad orationis cultum ac copiam, & multo magis ad tranquillitatem animi, & ad despicienda quæcumque immerentibus acerba eveniunt, mirabiliter profuisse. Cum igitur explicare statuissem librum ipsius de Providentia, eumque a me diligenter emendatum seorsum a ceteris edi placuisset, ut commode in manibus haberi posset ab iis, qui me audire tanti putabunt, volui in ipso ejus quasi limine exstare testimonium amoris erga te mei, orti ex tuo erga optimas disciplinas admirabili studio, placidissimis moribus, integritate vitæ, etiam optimis temporibus prædicanda. Nunc a te peto, mea quidem caussa, ut hoc munusculum libenter accipias: tua vero, ut institutam vivendi rationem constanter persequare; ne si secus evenerit, aut ego, qui nemini adulari soleo, mei dissimilis fuisse, aut tu a te ipso desciviss videaris. Vale. Romæ XV. Kal. Jun. MDLXXV.

XXI.

Al molto honorato M. Marcantonio Mureto [1].

Mitte ad me tuum Euripidem. Levabo te labore describendi: etiam illud; magis ipse mihi satisfaciam, non quo verear, ne tuos oculos aliquid fugiat; perspicaces valde sunt, novi: sed tu,

1 Pauli Manutii Epistola est hac inscriptione. Nil hic de hujusmodi epistolis. Satis enim diximus, cum de Manutio ageremus.

tu, Murete, pro ingenii tui præſtantia fortaſſe quædam contemneres, quæ nos habebimus in deliciis, & amabimus ut egregia. Mitte igitur, ut & ocio tuo conſulas, & facias voluntati mæ ſatis; aut ſi vis ipſe, quia tibi tuum ocium ac tua ſtudia præ meo commodo parvi ſint, omnino ſuſcipere, dum omnia perſequaris, ita prorſus ut litteram non omittas, me lubente facies: non enim dicam, quod pene dixi, habebo gratias, ne tam putide inter nos. Ex ædibus meis IX. Cal. Oct. 1556. [1]

Tuus Manutius.

XXII. *

Come fratello.

UT *intelligas me tamen non jacere*, voglio il voſtro parere ſopra due luoghi del primo volume delle orationi: il primo nella *Pro Comœdo* a c. 45. ove dice; *repromitti vi, ſi pateret*. Mi naſce opinione, ſe foſſe meglio, *ſi pareret*, o *ſi paret*, come anche è da corregere poco di ſopra. Il ſecondo luogo è a c. 128. *non reſtituebatur*; la negativa non mi piace. Nel libro dell' Othomano è una varietà, *vi reſtituebatur*: ma quella parola *vi* non forniſce di ſatisfarmi. Aſpetto per il primo il voſtro giudicio, & il rimanente delle correttioni

1 Ad hanc ſpectat inter Manutianas lib. 3. quarta, cujus autographum habemus „ Unam tragœdiam duobus ipſis diebus cum aſſidue ſcripſerim, abſolvere non potui &c. tuum Euripidem remitto, unaque meum quem cupio ſimilem eſſe tui „. Dies adſcripta VIII. *Kal. Octobr.* 1556.

* *Al molto eccellente & honorato Marcantonio Mureto. In corte del Reverendiſſimo Cardinale. Ferrara.*

ni dalla carta 81. indietro, ſebbene nell' altra lettera vi ho ſcritto da c. 26. indietro. Se vi baſtaſſe l' animo di compormi una epiſtoletta Greca al voſtro Reverendiſſimo ſopra il Dioniſio contra Tucidide, mi fareſte, hor che ſon occupatiſſimo, gran piacere, con quella materia che vi piace. State ſano. Di Venetia a' 3. di Febraro.

Il voſtro Manutio.

XXIII. *

Come fratello.

DEl mio caſo ſi ſaprà l' avvenimento o lunedì proſſimo, o ſabato. Gli amici mi danno ſperanza di ſalute: ma io temo fortemente del contrario. Benchè non voglio però, che queſto caſo mi affligga, come per avventura ſi ſtima. In ogni luogo ſi vive, e poca robba mi baſta, avendo avvezza la mia famiglia alla frugalità. *Amo libertatem, & ſolitudinem ſpecto, illud animi, hoc valetudinis cauſa.* Voi conſiglio per qualche anno a ſeguir la Corte; al che v' invita l' età, la compleſſione, e ſopra tutto la voſtra virtù, che vi fa degno di ogni grado; nè voglio, che la mia fortuna turbi la voſtra, anzi la felicità dello ſtato voſtro sarà la medicina & il riſtoro del mio. Veggo, che non avete avuto una mia lettera, dove vi dava avviſo dell' aver ricevuto le correttioni del Terenzio, e

* *Al molto eccellente & honorato Marcantonio Mureto mio come fratello. Ferrara.*

degli ſcolii, e vi chiedeva, che voleſte farmi una epiſtoletta Greca per dedicare al voſtro Cardinale il Dioniſio contra le Hiſtorie e Tucidide, il quale in otto dì ſi è ſtampato in quarto. Io ſon hora in penſieri diverſi dal comporre. Se potete diſporvi a farla di un 30. righe, mi ſarà cariſſimo, e mandatela ſubito. Fra due dì ſi darà principio in un tempo al primo e al ſecondo volume delle orazioni. I Terentii vi ſi manderanno, e ſe ne darà quì & a chi vorrete, e quanti vorrete. Se io parto, laſcierò a Domenico commiſſione, che ubbidiſca a voi come a me ſteſſo. Dio vi conſervi. Di V^a^. agli 11. di Febr. 1558.

Il v°. Manutio.

Sto hora per mia ſicurezza in S. Gio: Polo nelle ſtanze del noſtro humaniſſimo fra Siſto [1]: ma preſto per mutar luogo anderò da un amico in fino alla fine del giudizio.

XXIV. *

Come fratello.

IO crederò quel che in fin hora non ho creduto, che ſiano poco ſimili gli animi noſtri, ſe vi affligete di queſto mio accidente, il qual mette così poca alteratione nell' animo mio. E perchè debbo io dolermi, vedendomi già chiamato a Bologna & a Roma, e potendo aver in una ſolitudine non molto

1 Eſt hic Sixtus Medices Ord. Prædicatorum.

* *Al molto eccel. M. Marcantonio Mureto mio come fratello. Ferrara.*

molto di quà lontana un ocio tranquillissimo, quasi con niuna mia spesa per tutta la mia famiglia? dove forse mi ridurrò per beneficio della mia complessione, e per servigio de' miei studj, ne' quali, come credo che sappiate, l'avversa mia fortuna non mi ha lasciato dimostrare s'io vaglia poco o molto: nè però sento, che quelli instrumenti, co' quali si acquista il sapere, onde poi nasce la gloria, siano pure in me mancati o indeboliti. Ma niuna risolutione farò senza vostra saputa, nè *sine tuo quidem consilio*. Il soggetto della dedicatione sarà dieci versi in lode dell' historia; dieci della difficultà dello scriverla perfettamente, come si conosce dall' esempio di Tucidide, tanto stimato da tutta l'antichità, e tanto ripreso e con vive ragioni da Dionisio; dieci altri versi dell' osservanza mia verso S. S. Reverendissima, la quale havendo io già honorata con scritti Latini, cerco di honorarla al presente con i Greci: Se cento lingue fossero, e tutte io le sapessi, con tutte vorrei notificare e celebrare il nome suo, e la sua lodevolissima vita, nella quale egli mirò sempre alla virtù, & hora più che mai, godendo un ocio virtuosissimo nella compagnia di uomini dottissimi, tutti da lui con amplissimi premii mantenuti e nodriti, di che riceverà per mercede e frutto la immortalità in questo mondo, e nell'altro la salute eterna. Amen.

O quanto si può dire! o quanto saprete dir voi! e credo burlate, chiedendo da me concetti, *quasi*

fontes sitiant; ovvero non vi conoscete; ovvero la modestia vi piace. Ma fra noi *tollatur hæc*, e procedasi alla schietta, nè ricusiamo alcun servigio, quando n'è il bisogno, o male, o bene che si faccia. Il verso si correggerà; nè stamperà l'Academia cosa che sia al mondo di poca satisfattione: Perchè di queste poesie voglio io haverne la cura, quanto alla scielta. State sano, e rinfrescate alle volte a buon proposito la memoria del Cardinale intorno a' casi miei. Di Vª. a 25. di Febr. 1558.

Il vº. Manutio.

XXV. *

Come fratello.

PEr D. ch' ella è molto buona e molto bella, e tanto, che s' io non v' amassi come so, mi avrebbe pieno d' invidia. Ma l' esser vinto in tante parti da chi tanto amo, quell' allegrezza mi porge, che riceverei vedendomi superato da Aldo mio figliuolo. *Macte*, esercitatevi più spesso per non temer di quelli che davano temenza a' Trojani: poichè i Trojani quanto poco vagliano, non che voi, ma io ancora il veggo. *Illa tuarum litterarum pars mihi lacrimas excussit*; e non credeva certo di amarvi tanto; che per quella mia sciagura, la quale mi priverà della patria, e di gran parte delle mie facultà, e per la morte di M. Antonio

* *Al molto eccellente ed honorato Messer Marcantonio Mureto mio come fratello. Ferrara.*

tonio mio fratello, e di 800. Δ. che per la dote di ſua moglie mi biſogna hora ritrovare, non ho gittato lagrima, *ac ne gemitum quidem*: e vedendovi partir per Francia con penſiero di rimanervi, mi ho ſentito ſveglier dalle radici il cuore, e ſonomi corſe in un tratto copioſiſſime lagrime ſu la faccia. *Itaque ego ille fortis & infractus in me ipſo, mollis in te ſum*: e la cagione non può eſſer altra, ſalvo che io mi dubito di amar voi più che me ſteſſo. E ſe voi giudicate il medeſimo, in quanto obligo ſiate meco, credo che il conoſcete. Parmi però di ricordarvi, con quello amore col quale ſempre vi ho conſigliato, che penſiate ben bene alla partita, e non laſciate quel che poſſedete per quello che ſperate. E ſe pur Dio vi condurrà nella voſtra patria, ricordatevi, che quelli che rimangono quì, non ſono mai per amarvi meno di quelli che vi chiamarono, e forſe molto più. L' eccellente Faloppio vi ſaluta di cuore, e moſtra nella mia cura infinita amorevolezza. O che occaſione ſarebbe queſta, a me certo gratiſſima, e credo a molti altri, che voi lo pregaſte con una delle voſtre elegìe ad impiegar tutta l' arte ſua nella cura del mio male, con dire che la Rep. letteraria &c. ma non voglio imporvi tanti carichi: e non è anche in poteſtà voſtra di far verſi, ſe non ne havete voglia, la quale non vien ſempre, quando noi vogliamo. Lo sbardellato ogni dì mi viſita. Dice, che vi prega del ſuo Plauto, o almeno di certe correttioni tratte da

te-

testo a penna, copiate nel margine del libro. Et io mi vi raccomando all'usato. Di Padova, a' 10. di Marzo 1559. Io scrissi a' dì passati del 58. perchè a Venetia l' anno comincia di Marzo.

Il Manutio vostro.

Fate creder al Pascalio, ch' io l' amo e lodo: il che farò, se egli farà verso voi il medesimo.

XXVI.

Magnifico & honorato come fratello.

HEbbi le due orationi, e mandai una al Parthenio, il quale venne due giorni dapoi, *ut tibi apud me gratias ageret*: la mia mi fu carissima, quanto potete pensare, e l' ho prestata a molti. Hieri venne il Molino, e mi disse, che havea ricevuto da voi non so se quattro o sei orationi; ma molto tardi, per colpa del suo scrittore. Hieri il Severo mi scrisse da Ferrara, e non mi parla della vostra oratione. Lodo molto, che visitiate quanto più spesso potete il Padre Ottavio [1]; perchè è vostro acerrimo difensor contra la invidia, e spesso di voi ragioniamo con lettere. Se l' eccellente Lambino sapesse quanta stima io fo, e quanto spesso, e quanto honorata testimonianza io rendo della sua rarissima virtù, non ho dubbio che non mi amasse più assai per questa cagione, che per altro mio merito: al quale se farò da voi raccomandato quanto desidero, che desidero sommamente, mi sarà ca-

1 Pantagathum.

carissimo, e pregovi a darmi avviso di qualche sua virtuosa fatica. Dio vi doni l' effetto di ogni vostro desiderio. Di Venetia l'ultimo di Maggio 1560.

Vostro come amorevolissimo fratello
Paolo Manutio.

[1] Vis aliquid ad eum de inscriptis mihi a te Lucretianis scholiis scribam?

[2] Volo, atque adeo te ut istud facias magnopere rogo. Postremo velim quoque eum meis verbis jubeas salvere, eique gratias agas. Si quid mihi temporis vacui dabitur, scribam ipse ad eum; totus sum in Lucretio concinnando; sed vereor, ne temporis brevitate interclusus scholia tibi relinquere non possim. Vale. Nullasdum litteras Venetias accepi, quæ vel mihi vel tibi inscriptæ essent. Si quæ venient, aut si quæ reddentur, mittam.

XXVII. *

Magnifico Signor come fratello.

RIngratio Dio, che mi ha liberato dal fastidio, nel quale mi lasciaste partendo, per dubio che la incommodità del viaggio non aggravasse la vostra infermità. Il Varchi fu sempre pieno di gentilezza e d' amore, lontano da ogni malignità, e da quel-

1 In extrema pagella epistolæ ejusdem sunt hæc Mureti manu.
2 Atque hæc alia manu, quod videtur responsum fuisse Manutii ipsius.
* *Al magnifico ed eccellente mio come honorato fratello M. Marcantonio Mureto. In corte dell' Illustr. e Rever. Cardinale di Ferrara.*

da quella ſimulatione, con la quale quello amico dalle ſcuſe magre ha acquiſtato appreſſo alcuni nome di bontà e di ſemplice natura. Vorrei, che haveſte viſitato il Robortello mio nuovo amico, ſe però tra diſſimili può eſſere amicitia; e non è già poco che non ci ſia odio. Non ho ancor veduto M. Scipio dopo ricevuta la voſtra lettera, al quale dirò quanto mi ſcrivete. M. Durando mi ſarà a cuore, non meno per le ſue qualità, che per eſſermi raccomandato da voi, il quale potete meco, e dovete poter quanto amico, che io habbia al mondo. Nel Titio ho ritrovato veriſſimo il teſtimonio voſtro, che ſia giovane e per la bontà, e per la virtù amabiliſſimo, e venendomi occaſione di honorarlo, conoſcerà quanto io amo e lui, e voi. Il Padre Ottavio [1], e l' Arciveſcovo di Raguſi [2] vi riſalutano. Non ho potuto veder Monſignor Agoſtini. Il Faſinardi è tutto voſtro. Baſti queſto per riſpoſta. Udite hora quel che forſe non ſapete. Il Faerno fa ſtampare le Filippiche con le ſue correttioni: non ſo ſe vi aggiungerà annotazioni: ma conforto voi, ſe farete ſtampare le voſtre in Parigi, come voi mi diceſte, e come pare che il Faerno habbia temuto, e forſe da qualche uno inteſo, che vogliate ad ogni modo mettervi annotationi alla fine: che ſo quanto importa per l' ordinario, e quanto acquiſtarete nell' opinione degli uomini con la bellezza del voſtro ſtile, e con que-

1 Pantagato. 2 Beccadello.

que' tratti d' ingegno, a' quali quanto pochi habbiano posto mano all' età nostra, senza che io il dica, il sapete; e di quanto haverete operato, siate contento avvisarmi. Nell' arrivar in Parigi, mi pare di vedere l' allegrezza vostra, conoscendovi tanto dissimile da quello che eravate, quando vi foste un' altra volta. Salutate Monsieur Tornebo; dal quale intenderete, se a qualche modo si potesse haver uno impronto di quel carattere greco, col quale Henrico Stefano stampò l' Anacreonte: di che ho preso speranza per le parole di esso Henrico, e perchè egli l' hebbe. Desidero ancora di sapere, se li Commentarj di Cesare furno mai stampati in Parigi con le correttioni di Monsieur Danesio, quelle ch' egli già molti anni passando per Venetia diede a Messer Antonio mio fratello, in tempo ch' io mi ritrovava in Urbino con Mr.Federico Badoero: erano molte e tutte belle. Ma non so per quale sciagura il libro mi fu rubato. Pregovi a far riverenza in nome mio al predetto Monsieur Danesio, hora Vescovo di Selva, affermando a S. Signoria, che io conservo memoria della nostra antica amicitia, e predico in ogni occasione le sue rarissime virtù, con le quali mi eccitò già a bel desiderio di gloria, benchè poi le forze non sono ite del pari con la volontà. Pregarete poi S. Signoria, che sia contenta darvi a copiare le medesime correttioni; ovvero se per avventura le havesse donate a qualche stampatore di

Pari-

Parigi, per essere egli cortesissimo, intendete di che anno furno stampate, e mandatemi il libro per via sicura, o portatelo voi, dovendo presto ritornare in Italia. Ci è in Parigi Messer Bernardo Torresani mio cugino, che ha una bella libraria, & è giovane di gran valore ed amabile creanza. Salutatelo da parte mia, e valetevi di lui dove vi tornerà bene; che so per amor mio e qualità vostre sarà pronto a farvi ogni piacere. Il Vicomercato stampò già un suo comento sopra il secondo libro dell'Anima: intesi dapoi, che haveva fornito il comento sopra gli altri due libri. Di gratia, se gli ha stampati, fate che io il sappia, e così se ha scritto cosa alcuna sopra il Cielo. Perciocchè mi piace mirabilmente la maniera del suo commentario: e pare che la capacità dell' ingegno mio habbia convenienza grande co' suoi scritti, laddove malamente si accomoda agli scritti degli altri. Sarammi carissimo, che sia da voi salutato caramente a nome mio, Attendete a conservarvi, e scrivetemi a che tempo dobbiamo aspettare il vostro ritorno. Di Roma a' 9. di Agosto MDLXI.

Come fratello amorevolissimo
Paolo Manutio.

XXVIII.

XXVIII.

Magnifico M. Marcantonio come fratello.

PER l'altra vi ſcriſſi a lungo. Hora non ho da dirvi altro, ſalvo chele Philippiche del Faerno ſono vicine al fine. Ci aggiugne ſue annotationi, per quanto mi ha detto: il che non ſapeva, quando vi ſcriſſi l'altra. Le dedica al Vittorio, quaſi per riſtorarlo dell' honore toltogli dalle voſtre varie lettioni. Se voi ſtampate le voſtre, loderei che voi ancora le dedicaſte ad un letterato, come al Padre Ottavio, o a Monſignor Carneſecca. Più alto non monterei: perchè fatica più nobile ſi richiede al voſtro Cardinale per l' altezza del grado, e pel valore infinito. Le coſe mie vanno beniſſimo. Il Robortello è condotto a Padoa alla lettura dell' Etica, aggiuntovi il luogo del Fagiuolo, il quale ha dimandato licenza, e credeſi che anderà al luogo di Venetia: altri dicono il Giraldi. So, che vi darà gran maraviglia la nuova del Robortello. *Mihi non videtur in gratiam ſatis bona fide rediiſſe*. Dio vi conſervi, e riduca preſto a Roma, con pubblica e privata contentezza, come ſpero e deſidero. Di Roma a' 20. di Settembre 1561.

Il Manutio voſtriſſimo.

XXIX.

* *Al magnifico & eccellente mio come honorato fratello M. Marcantonio Mureto. Alla corte dell' Illuſtriſſimo e Reverendiſſimo di Ferrara.*

XXIX. *

Magnifico M. Marcantonio come fratello.

RAre appariſcono voſtre lettere: il che mi fa dubitare, non che vi ſiate ſcordato di noi, ma che ſiate impedito da qualche indiſpoſizione. Onde vi prego a ſcrivere, e darmi avviſo dello ſtato voſtro. Già molti dì vi ſcriſſi, che il Faerno era morto ὡς ἀπόλοιτο καὶ ἄλλος. Hora vi darò nuova di coſa che mi ha dato eſtremo dolore, e ſo, che voi ne ſentirete la medeſima paſſione. Habbiam perduto il noſtro caro & honorato Padre, frate Siſto [1], che fu, come ſapete, la bontà ed humanità del mondo. E' morto parimente con eſtremo mio cordoglio il mio Monſignor Vitelleſchi giovane di 19. anni, ingenioſo, e modeſto, e ricco, *ſi quid ad rem attinet*, di 6000. Δ. di entrata, in caſa del quale alloggiai queſta eſtate. Io & il noſtro Padre Ottavio mio vicino ſtiamo beniſſimo. Se Morellio ſtampa il commento di Ulpiano ſopra Demoſtene con l'autore, ricorretti, datemene avviſo, e così del Vicomercato, ſe ha fatto, o fa coſa nuova. La ſtampa è incaminata. Vi manderei la mia prefatione; ma è troppo lunga, e ſpero, che

* *Al magnifico & eccellente M. Marcantonio Mureto mio come fratello honoratiſſimo. In corte dell' Illuſtriſſimo e Reverendiſſimo Cardinal di Ferrara Legato di S. Santità (ricevuta a' 22. di Febrare 1562. **)*

** Hoc Mureti manu.

1 Medices.

che verrete a vederla quì. Dio vi conſervi. Di Roma a' 12. di Gen. 1562.

Voſtro come fratello, Paolo Manutio.

Ancora non ſi ſtampano le annotationi del Faerno ſopra le Philippice, credo che già le voſtre ſiano fornite.

XXX.* [1]

MI *Murete, ut vales?* Mill' anni, che non ſon corſe lettere, hora libero totalmente dal male [2], rifatto dall' indiſpoſizione ſcrivo, & pago il debito. Ben mi veggo & conoſco debitore di groſſo: ma vi giuro, che ſe foſte ſtato quì, & aveſte ſaputo i travagli, mi havreſte havuto per ſcuſato: Et talvolta mi ſon trovato talmente travagliato, che deſideravo, che voi foſte ſtato quì, o ch' io mi foſſi trovato in Roma, perchè nell' uno e nell' altro modo haverei havuto minor penſiero, havendo così vero & ſincero amico [3] da conferire. Et tuttavia dico, che è forza,

* *Al Magnifico, & Eccellente mio honorato Padrone, & come Padre, il Signor Marc' Antonio Mureto. Roma.*

1 *Viſum eſt epiſtolis Pauli, filii Aldi hanc epiſtolam ſubjungere Mureto ſcriptam. De ærumnis ſuis graviter dolet, & Romam deſiderat. Annum præfert epiſtola 1574. ſed more eum Veneto appellare puto, qui erat communi 1575. Cum ergo pater obiiſſet, & ſibi domus totius onus incumbere videret, Romaque nuper adveniſſet, hæc Mureto ſcribit.*

2 *Morbo ergo tentatus anno ſuperiore, de quo nihil Zeno.*

3 *Quam eſſet amicus idem Aldus hoc anno publice teſtatus eſt, cum in epitome orthographiæ ſuæ pag. 241. commentarium quemdam ſuum poſuit hoc titulo:* De epiſtolis commentarius Aldi Manutii Paulli F. Aldi N. Ad M. Antonium Muretum amicorum κορυφαῖον.

za, che o voi vi risolviate di vivere a Venetia, o io dico di essere risoluto di essere in Roma, per non perdere la dolce conversation vostra. E vi prometto, che non burlo; & chi prima opera, sia. O voi a me, o io a voi trovate luogo da poter vivere honoratamente, & mi vederete risoluto: dico da vero. Quì non vivo, poichè mi trovo travagliato; & con la compagnìa vostra e quì & altrove goderei. Quando fui costì, hebbi parecchi assalti di restarvi, con minor briga, di quella haveva mio padre, e provisione medesima, che la prima aveva. Vi prometto, che forse forse farei hora quel trattato. A me non sta attizzare di nuovo questa prattica: ma un Mr. Giulio Giacob. [1] nostro sarebbe buono. Desidero, che con esso lui ragioniate insieme una mezz' hora del fatto mio, & poniate in quella consideratione che vi parrà quanto scrivo; che può essere che io pensi bene; & può essere ancora, che accecato da' travagli non habbia buon pensiero. Sono in buone mani di amico, & di amico intendente. Vi raccomando questo pensiero mio; & haverò caro sapere qualche cosa: & quanto più scrivo, tanto più mi cresce la voglia. Ma basta sin quì.

E' con questa il principio delle vostre orationi [2], cioè tre fogli della carta in che tutte saranno. Ma ne ho fatti far 20. in carta mezzana: si seguirà, & pre-

1 *Julium Jacobonium esse puto, quem postea etiam appellat.*

2 *Prodiit a.1575. apud Aldum additis hymnis sacris, & aliis quibusdam poematiis.*

& presto haverete ogni cosa. O quanto m'incresce, che non abbiate avuto il vostro intento più presto: di che ne è stato cagione quanto ho detto.

Mando insieme cinque fogli de' Commentarj di Cesare [1], che insieme fo stampare; e credo vi piaceranno. Faccio anche fare le figure di nuovo, per esser le vecchie troppo vergognose.

Ancora due fogli del Terentio [2], che credo vi doveranno piacere. Haverò caro aver, se ci havete altro sopra: che per le scholie sarà a tempo. Credo che tutto e di carta, e di correttione, e di stampa doverà piacervi.

Non so, se Mr. Fulvio, o il Statio [3] in certo libro

1 *Exstat Caesar editus h. t.* C. Julii Caesaris commentarii ab Aldo Manutio Paulli F. Aldi N. emendati, & scholiis illustrati ad Ill. atque Excell. D. Jacobum Boncompagnum S.R.E. Gen Gubern. Venetiis MDLXXV. apud Aldum. *Habemus in Biblioth. Mureti Caesarem editum a.* 1564. *cum scholiis Bruti, ubi Muretus scripsit*: M. Antonii Mureti dono Aldi Manutii: *in eo multa ejusdem manu correcta sunt turpia menda, ut pag.* 7. fratrem statueret *pro* in fratrem, *ut correctum est pag.* 4. *Pag.* 28. milites consertos *pro* milites confertos, *pag.* 57. *Pag.* 40. ab altare impetus fieri posset *pro* a latere &c. *Quaedam tamen a Mureto licet adnotata retenta sunt, ut pag.* 13. *Muretus pro* commeatu atque emolumento *substituit ex cod.* molimento: *pag.* 14. *pro* non magnum periculum miserabantur *ex cod. p.* magnum periculum esse rebantur: *p.* 27. *pro* adjici posset *ex codem* adigi posset &c. *Alia Muretus adnotavit in edit. a.* 1570. *in qua Manutii, puto, manu* M. Antonio Mureto.

2 *Editum hunc quoque habemus*: P. Terentius Afer a M. Antonio Mureto emendatus. Ejusdem Mureti argumenta & scholia in singulas comoedias. Venetiis MDLXXV. apud Aldum.

3 *Fulvium Ursinum compellat. Liber extat hoc tit.* Imagines, & Elogia Virorum Illustrium, & Eruditorum ex antiquis lapidibus, & nomismatib. expressa cum annotationibus ex Bibliotheca Fulvii Ursini a. MDLXX. Romae Ant. Lafrerii formis. *Ibi pag.* 42. *Terentii imago habetur ex cod. Vaticano. Eadem exstat in Terentio cum ceteris codicis imaginibus edito Urbini a.* 1736. *pag.* XIII. *In Musaeo Capitolino tom.* 1. *num.* 36. *&* 37. *Terentii effigies aliae duae*

de Viris Ill. ſtampato dal Laſieri pongono una Imagine di Terentio cavata dal libro Vaticano. Haverei caro, che gli deſte un' occhiata; & mi ſcriveſte, ſe vi pare che faceſſi intagliarla con alcuna voſtra diceria, o no. Ne aſpetterò riſpoſta.

Al Giacobonio mi raccomando, col quale & con ogni amico ſarò parſo aſſai negligente per li miei travagli. Lo ſaluto & lo abbraccio: E voi ſtringo di tutto cuore.

D. V. S. agli 8. di Genn. 1574.

Figlio e Serv.
Aldo Man.

XXXI.*

Dionyſius Lambinus M. Antonio Mureto S. D.

JOannes Doluſius [1] tibi (ut ipſe ait) notiſſimus paucis ab hinc diebus mihi dixit, N. [2] Magnum Avanſonii [3] Gallici apud Pontificem Maximum Legati ſcribam litteras tuas ſibi recitaſſe, in quibus tu mihi nomi-

dua exhibentur, de quibus ibid. pag. 24. Alio titulo Urſini opus in Bibliotheca Card. Imp. recenſetur: Illuſtrium imagines ex antiquis marmoribus, nomiſmatibus, & gemmis expreſſæ cum commentario Joannis Fabri. Antuerpiæ ex officina Plantiniana 1606. *De eo libro Hankius de Romanarum rerum Scriptoribus part. 2. cap. 74. Achillis Statii opus inſcribitur*: Inluſtrium Virorum ut exſtant in Urbe expreſſi vultus. Romæ MDLXIX. Formis Antonii Lafreri. *Statii nomen legitur in epiſtola, qua ſubjicitur*, Illuſtriſs. ac Reverendiſs. Dn. Dn. Antonio Perenotto S. R. E. Cardinali Granvelæ Archiepiſcopo Mechliniensi Achilles Statius S. P. D. Qui virtutes &c. *Hic in exemplo meo Terentii Vaticanam effigiem non reperio, nec eam Aldus in Terentio repræſentavit.* * *In extrema epiſtolæ facie legitur* A Monſr Monſr Muret. Venize. 1 *Is eſt, cui Muretus adnotationes ſuas in Horatium dedicavit a. 1555.* 2 *Sic in autographo*: Nicolaum *lege*. 3 *Legatum hoc tempore fuiſſe conſtat*. V. Daniel.

nominatim salutem adscripsisses. Id ego te mirabar fecisse. Nam neque tu me unquam videras, neque ego te: tantum in sermone (ut fit) cum essem Lutetiæ anno superiore [1], Ronsardus, Auratus, Brino ὁ μακαρίτης, qui mihi commentarios tuos in Catullum paucis diebus antequam e vita excederet dono dederat, de te amanter & honorifice mecum erant locuti; ita ut illorum quasi testimonio in eam de te opinionem adductus essem, quæ de Viro omni humanitate perpolito & eruditissimo haberi & debet & potest. Accessit postea lectio tuorum commentariorum in Catullum, & quinti libri Aristotelis de Moribus abs te in latinum sermonem conversi, quæ orationem illorum de te, qui alioqui magnam apud me auctoritatem habebant, plane confirmavit & comprobavit. Sed ut ad id redeam quod cœperam scribere; miratus ego, quid tibi in mentem venisset, quamobrem tu me ignotum hominem, de quo nunquam fortasse audisti, cujus denique nulla scripta in hominum manus unquam venerant, salvere jussisses; N. Magnum, cui forte a cœna ambulans obvius factus eram, dextra prehendi, & cum salutassem, eaque quæ in occursu sunt usitata locutus essem: Sed quid sibi vult (inquam) Muretus noster (nostrum enim te libenter appello, qui cum amicis meis usu & consuetudine vitæ, mecum studiis & natione conjunctus es) quem mihi dixit Dolusius litteras ad te dedisse, in quibus salutem

[1] 1556.

lutem mihi adſcripſerit? Nam neque ego illum, neque ille me novit. Tu mihi (inquam) amabo te, hanc dubitationem ac difficultatem expendi. Ille autem: At ego (inquit) facile expediam, atque adeo tollam. Rogaverat me Muretus per litteras, ut aliquid ad ſe de rebusRomanis ſcriberem,qui nam hîc Galli eſſent, quorum præcipue conſuetudine uterer,quibus ſtudiis,aut vero quibus ludis rerum ſeriarum cura ſolutus delectarer: ego ei reſcripſi,Gallos hic eſſe elegantiores Bellayum, Cardinalis Bellayi propinquum & familiarem, Doluſium, & Lambinum e comitatu Cardinalis Turnonii, alios præterea multos: cetera addidi, quæ ille ſuis litteris requirebat. Ex hoc mearum litterarum loco nata eſt illa tui nominis, & aliorum amica atque officioſa in litteris Mureti commemoratio ac ſalutatio. Hæc cum ille dixiſſet; primum gratias egi, quod me in iis, quos plurimi faceret, numeraſſet: deinde me excuſavi, quod eum moratus eſſem, hominemque dimiſi; atque ita ab eo digreſſus ſum. Cum primum autem vacuus fui; functurum me hominis humani officio exiſtimavi, ſi non ſolum tantumdem ſalutis, quantum tu mihi adſcripſeras, tibi reponendum per Magni litteras curaſſem, verum etiam egomet litteris meis tibi meam erga te benevolentiam declaraſſem, beneficiique iſtius gratiam mea ipſius manu, meiſque litteris retuliſſem, ac liberaliori veluti menſura cumulaſſem. Atque hæc mihi gravis & juſta cauſa viſa eſt, quamobrem ego ad te ſcri-

ſcriberem, ne tibi forte magis mirum videatur, cur ego ſcripſerim, quam mihi fuit, cur tu me ſalvere tuis ad Magnum litteris juſſeris. Verum quemadmodum cum aliqua de cauſa congreſſum alicujus expetivimus, poſteaquam ea res, quamobrem eum convenire voluimus, acta a nobis & tranſacta eſt, ſolemus nonnunquam vel in alium ſermonem fortuito incidere, vel noſtra voluntate venire, qui nihil habeat cum illo commune: ſic cum ego initio has ad te litteras propter eam quam ſcripſi cauſam dediſſem; venit mihi nunc primum in mentem eadem opera, de eodem atramento, in eadem charta alienum adſcribere a ſuperiore illud quidem oratione, ſed non omnino a noſtris litteris alienum. Scis, homines longe facilius ea reprehendere quæ non probent, quam quæ admirentur laudare. Nuper in ſermone cum eſſem cum Gulielmo Sirleto viro doctiſſimo (ne forte putes, me quæ mihi in mentem venerint aliis attribuere), de tuis commentariis in Catullum ſermo natus eſt: eos enim ego magnopere probaram, tum quod ita ſentirem, tum ut ejus ſententiam elicerem. Multa ille quidem de te honorifice dixit, ingeniumque tuum vehementer laudavit; locum unum dumtaxat memoriter protulit, in quo explicando diceret, te tui diſſimilem, parumque diligentem fuiſſe. Locus eſt in carmine illo, quod ſcripſit Catullus in Nuptias Juliæ & Manlii, „ *Floridis velut enitens myrtus Aſia*

ramulis [1] „ ad quem sic notas [2] : *Quod videlicet in Asia propter regionis calorem arbor hæc felicissime proveniat;neque est quod quenquam moveat syllabæ modus. Sic Hom. ιλ. β.* Ἀσίῳ ἐν λειμῶνι &c. *& Virg.* [3] *Quæque Asia circum Dulcibus in pratis &c.* Dicebat igitur Sirletus, illud Ἀσίῳ nomen esse *prati* proprium a quodam *Asio* Lydiæ rege: ita *myrtum Asiam* dici a Catullo, non quæ in Asia, sed quæ in prato illo Asio, virgultorum & florum variorum plenissimo atque amœnissimo, nata sit. Atque ut ego quoque dicam quod sentio, M. Murete, nunquam ego putavi neque apud Hom. neque apud Virg. illud *Asia*, regionis, quam mundi partem tertiam faciunt, nomen esse. Itaque cum Sirletum audissem, nihil aliud ad tui defensionem attuli, quam tibi per

1 *V.21.pag.52.* 2 *pag.67.*

3 *Verba ipsa Mureti sunt:* Sic Maro:

.......& quà Asia circum
Dulcibus in pratis rimantur Stagna Caystri.
Et alibi ..... *Sonat omnis & Asia longe.*

Sic cum Arabes, & Italos prima correpta enunciemus, Arabiam, & Italiam prima producta dicimus. *Quibus Muretus in altera editione a. 1558. hæc subjunxit pag.75.*: Biennio fere, postquam commentarius editus est, scripsit ad me Roma Dionysius Lambinus, homo mihi, & propter doctrinæ præstantiam, & propter suavissimos mores eximie carus, esse illic quosdam homines eruditos, qui cum ceteroqui perhonorifice de me sentirent, hoc loco diligentiam meam requirerent, qui ab Asia regione, non ab Asia palude *Asiam Myrtum* dici putassem, neque saltem ea vidissem, quæ hac de re pervulgati Homerici ac Virgiliani Interpretes tradidissent. Ego autem, quod de me bene sentiant, gratiam habeo: quod me, hoc quidem loco, reprehendant, facere injuste puto. Nam illam ipsam paludem in Asia esse constat; & pratum illud Asium, ut nonnulli a nomine ἄσις, alii ab heroe quodam Asia, ita sunt, qui a terra Asia nominatum opinentur: idque & Eustathius testatur, & is cujus sunt scholia in Homerum. Est autem mihi quoque, nisi fallor, liberum in sententiarum varietate id sequi, quod maxime probabile videatur.

per imprudentiam adnotationem illam excidisse; neque verisimile esse, tibi ea, quæ ab Homeri interprete, & Eustathio dicuntur, ignota aut inaudita esse, qui aperte nomen illud aliter quam tu explicant. Hesychius autem Ἄσιον λειμῶνα vult esse ἄσιν καὶ ἴλυν ἔχοντα, quam interpretationem notat quoque Homeri interpres. Sed sive tu recte, sive secus, illa scripseris, velim mihi credas; reprehensionis hujus non me auctorem esse, sed Sirletum, cui tamen assentitur vir doctus Faernus. Hæc autem quæ subjiciam mea sunt illa quidem, sed tamen ea lege ponam, ut existimes tui admonendi non reprehendendi causa esse a me excogitata. Epigramma est Catulli ad Lesbiam, in quo quid intersit inter amare & bene velle doces. Sed antequam tua verba ponam, subjiciendi sunt oculis Catulli versus, ad quos pertinet tota tua disputatio.

Nunc te cognovi, quare etsi impensius uror,
Multo mi tamen es vilior & levior.
Qui potis est? inquis, quod amantem injuria talis
Cogit amare magis, sed bene velle minus?

Primum igitur hoc proponis; *amandi* verbum latius patere, quam *bene volendi*. *Neque enim* (inquis) *si quis amat, continuo illud sequitur, ut etiam bene velit, cum tamen bene velle nisi quis amet non queat. Ita sæpe propter corporis voluptatem libidinosus atque intemperans aliquis mulierem amare potest, cui tamen*

men & animo bene velle non curet[1]. Tua illa sunt, quæ mihi valde probantur. Sequitur mox: *Jam vero bestias & res inanimas ut cibum & vinum amare dicimur, ut ait Aristoteles, quibus tamen nemo sanus bene velle nos dixerit*. Videntur mihi hæc quoque verissime dici: tametsi Aristoteles illo loco, de differentia inter bene velle & amare nondum loquitur (ut scis) sed vult ostendere, φιλίαν non posse dici ἐν τῇ τῶν ἀψύχων φιλήσει. Rationes duas affert: prior est hæc; In amicitia debet esse mutua (ut ita dicam) amatio: at cum in rerum inanimarum amatione, neque mutuò responderi, neque par pari referri possit, ἡ τῶν ἀψύχων φίλησις φιλία dici non potest. Altera ratio est: neque quisquam eis bene vult; ridendus sit enim, si quis dicat se vino bene velle. Ex his verbis colligis & recte, latius patere verbum amare, quam bene velle, quia sit ibi φίλησις, ubi non sit ἀγαθοῦ βούλησις. Aristoteles autem concludit, φίλησιν non esse φιλίαν, quia amare possit & qui non redametur, & qui alteri non bene velit; ut si quis amet vinum, aut currum. Sed videamus, quemadmodum pertineant illa ad Catulli sententiam: non enim Catullus ita Lesbiam amat, ut vinum aut rem aliquam inanimam, aut

1 *Postrema Mureti verba ita se habent pag.* 155. Ita sæpe propter eam, quæ ex corporum commixtione efficitur, voluptatem, intemperans aliquis meretricem amare potest: cui tamen, bene an male sit, non laboret. *Atque ibidem sequitur*: Et vero cum bestias, tum etiam res inanimas, ut cibum potumque, ut signa tabulasque egregii operis amare (ait Aristoteles) dicimur, quibus tamen nemo sanus bene velle nos dixerit. *Sententiam ergo potius, quam verba spectavit Lambinus, cum hac afferret.*

aut scortum denique, sed ut pater filios; quæ amatio non admodum late patet, sed tam restricta atque in angustum contracta est, adeo ut amicitia dici possit. Dicis[1]: At posteaquam se blanditiis ejus in fraudem inductum esse cognovit, amat nihilominus, aliquanto etiam magis, sed tamen deposuit ex animo paternam illam benevolentiam, quam in eam habebat. Sic aliquanto vehementius amat, quam solebat, & cum ejusmodi amatione benevolentia ita copulata est, ut ab ea divelli non possit. Quomodo possunt hæc cohærere, magis amare, & minus bene velle? Mihi certe (pace tua dixerim) ad epigramma Catulli hæc disputatio non satis lucis videtur afferre, neque in ea sola difficultatis hujus explicandæ rationem positam esse arbitror. Ego autem, ne me aliorum inventa improbare, ipsum nihil invenire aut ex me promere posse dicas; inculcabo id, quod initio dixi, me non studio contradicendi aut reprehendendi, sed tui admonendi gratia quicquid horum scripserim attulisse. Qui admonet autem, non hoc semper de se profitetur, aut sibi arrogat, se eo quem admoneat esse ad aliquid agendum aptiorem, sed hoc tantum significat, id quod ille ageret, hoc, quam illo modo, commodius ac venustius agi potuisse: ita si ego vel officio vel benevolentia adductus admonendum te esse putavi, mihi videri ista minus

con-

1 *Neque hæc ipsa Mureti verba sunt, sed paullò dissimilia. Ceterum in altera editione nihil mutavit Muretus; ut hæc σοφιστικῶς dicta arbitratus esse videatur. Vide pag. 127.*

considerate, minusque accomodate esse scripta; non continuo hoc mihi onus imposui, ut aliquid melius afferrem. Nam neque ita otio abundo, ut mihi liceat quod tibi licet, auctorum scripta & accurate legere & docte atque acute explicare; neque unquam ita meis viribus confisus sum, cum annos circiter XXXVI. natus sim, bonamque ætatis partem in litteris consumpserim, ut ausus sim quicquam a me scriptum hominum judicio committere. Verumtamen, quando multum interest, utrum id scribamus, quod in multorum manus perventurum sit, an quod unus dumtaxat sit lecturus; non me pigebit aperire, quæ sit meo judicio horum Catulli versuum sententia. Dicit igitur Catullus (in quo nihil abs te discedo) sibi Lesbiam, priusquam eam fallacem, mendacem, & perfidam esse comperisset, caram fuisse, non solum ut amicam amanti, sed ut filiam parenti. Posteaquam autem ejus fallacias, blanditias, & artes ad fallendum comparatas cognoverit, desiisse se illam ita, ut antea solebat, amare: sic eam porrò amare, ut amatur amica, ea quæ a forma & ætatis maturitate commendata, multis autem ab amico beneficiis cumulata, ingratam & crudelem se in eum præbeat, aliumque ei præferat; quibus fiat, ut amans miserrime amore crucietur, neque ei bene velit tamen. Quamvis enim propter ejus formam, cetera & corporis & naturæ bona, incredibili ejus amore flagret & pene contabescat; propter vitiosos mores tamen,

tamen, ingeniumque ingratum, atque inhumanum, eam odit pessime: estque id, quod significat Catullus in duobus postremis versibus „ *quod amantem injuria talis &c.* „ amantem (inquit) injuria talis cogat *magis amare, sed bene velle minus*. Itaque mihi vedetur tota difficultas in verbo amare esse posita, quod & honeste & libidinose amare significat: quarum duarum rerum duo videntur esse apud Græcos propria nomina, φιλεῖν, & ἐρᾶν: quamvis sciam, φιλεῖν nonnumquam pro ἐρᾶν accipi: sed certe ἐρᾶν proprie valet in amore libidinoso. Perinde igitur est, ac si dicat Catullus; Ego te tamdiu, quamdiu me abs te vere & ex animo amari putavi, vere quoque & honeste amavi, i. καλῶς ἐφίλησα, & dum te ita amavi, tantisper tibi bene volui; quisquis enim hoc modo amat, necessario & bene vult: tuis autem moribus perspectis & cognitis, amorem illum pristinum abjeci, teque multo minoris quam solebam façere cœpi, sed amore tamen vehementius uror, i. μᾶλλον ἐρῶ· καὶ ἔρατι φλέγομαι πλέον καὶ καίομαι. Quod usque adeo novum aut mirum non est, ut quotidie videamus, inter amantem & eam quæ amatur tantam oriri discordiam, ut alter alteri manus afferat, alterque alterius vitam infestus persequatur; cum nihilominus amore ardeat ac pereat. Ac tum serio miserabilis est amantis conditio, cum pugnat cum odio ac dolore tabificus ille amoris ardor. Sunt & alia quædam, quæ si aliquando congrediamur coram,

inter

inter nos communicabimus. Unum hoc non differam in aliud tempus, de quo te mecum minime pugnaturum arbitror. Versiculum illum [1] „ *Scitis & in quo me corruerit genere* „ mendosum esse puto; neque plane verbum illud *corruerit* accipi pro *prostraverit*. Reperi olim in quodam vetusto codice ita scriptum „ *& in quo mexorruerit genere* „: ex qua lectione, quæ tamen litura non vacabat, conjecturam feci, legendum esse „ *& in quo me exercuerit genere* „: cui conjecturæ omnes elegantes homines facile assensuros esse confido [2]. Distichum illum flagitiosum & nefarium „ *Multus homo es naso* „

1 *Est in Elegia ad Manlium*. Quod mihi fortuna &c. *versus* 52.

Nam mihi quam dederit duplex Amathusia curam,
Scitis & in quo me corruerit genere.

Muretus pag. 110. *ad verbum* corruerit *hæc adnotaverat*; Prostraverit: adnotandus autem est usus hic verbi corruo non admodum frequens.

2 *In altera editione addidit Muretus post superiora verba pag.* 122.: Eo tamen ad eumdem modum usus est alicubi Lucretius. Lambinus meus, cujus ego doctrinam, & judicium plurimi facio, hunc versum ita legit „ Scitis & in quo me exercuerit genere „: aitque, se vidisse veterem librum, in quo esset *exhorruerit*; unde ipse eam, quam dixi, conjecturam facit; in meo quidem, qui scriptus est centum & eo amplius ab hinc annos, omnibus literis aperte legitur *corruerit*. *Hunc codicem nos unum ex Mureti libris, qui fratris filii testamento ad nos redierint, habemus: continet vero Propertium, Tibullum, Catullum hoc ipso ordine; in fine hac nota adscripta est eadem manu*: Catulli Veronensis liber feliciter explicit. 5. Augusti 1460. *& in fine Propertii*; Propertii Aurelii Naute ad Cynthiam Monobyblos explicit feliciter per me Joannem Carpensem die 16. Februarii a. 1460. *Habemus & codicem alium trecentis annis & amplius fortasse antiquiorem, ex quo eadem lectio; in editis vero eadem in Catullo Parma edito a.* 1473. *Ceterum Cl. Vulpius cum in prima, tum in altera editione Catulli legit* torruerit. *Jo. Franciscus Corradinus de Allio*: Lego quoque contra fere omnes libros excusos, ut fidem facit omnis vet. Scrip. nullo libro scripto excepto, Achille & Mureto teste „ corruerit „; quod nescio, quo fato docti mutarunt in „ torruerit „ spurium, quod solito Vulpius secutus est immerito, cum „ corruerit „ sit elegantius, & venustius &c.

so ,, ex illo versiculo ad Gellium intelligi posse puto. Sed & tu ingenue scripsisti, abs te non intelligi, & ego portentosas hujusmodi libidines non modo commemorari & proferri, sed ne cogitari quidem oportere censeo. Video, te in Terentium quoque aliquid scripsisse: sed vellem locum illum, qui jamdudum in *Heautontimorumeno* corrupte legitur, falicius emendasses ,, *Nisi eos qui opere rustico faciundo facile sumptum exercerent suum* ,,; ad quem nihil adnotasti; tantùm in locum vocis *sumptum*, *victum* substibuisti [1]. Ego & ex Nonio Marcello, & ex

1 *Hæc sunt Mureti verba pag. 55. edit. Ald. a. 1575.* Sunt qui putent, hoc loco legendum ,, sumptum exsarcirent suum. Sed in libro Petri Bembi, non tantum, ut in aliis ,, exercerent ,, legitur, verum etiam adscripta est ad latus explicatio quædam hujus vocis, quæ scripturæ illius integritatem confirmet: multum autem ejus libri valere debet auctoritas; est enim ita antiquus, ut Angelus Politianus, qui multos veteres libros viderat, testatus sit, omnium cujusque generis librorum, quos ipse umquam vidisset, eum sibi antiquissimum videri. *Hunc quem hoc loco nominat laudatque Terentii codicem vidi oculis ego, & tractavi sæpius, notasque, quæ in pura priore charta leguntur: sunt autem hæ:* O fœlix nimium prior ætas. Ego Angelus Politianus homo vetustatis minime incuriosus nullum æque me vidisse ad hanc diem codicem antiquum fateor; *hæc inferiùs, superiùs vero:* Terentio di lettere majuscole con scholii in lettera Longobarda, fu del Bembo, in pergamena, in 4. Ful. Urs. Est mei Bernardi Bembi, qui post ejus obitum maneat in suos. Antiquiss. antiquitatis reliquiæ. *Quod lectionem pertinet,* victum exercerent suum *habet ille codex in lucem aliquando productus Urbini 1736. Aliis tamen placuit retinere vulgatam lectionem* sumtum exercerent suum, *ut viro eruditissimo, qui eam Romæ 1738. vulgavit, novo quodam prologo, sive edicto de fabula agenda ornatam. Bentlejus, ubi quid sit* exercere suum sumptum, *neminem explicasse animadvertit, ne Gronovium quidem ipsum, quamvis id conatus fuerit Observ. Eccl. cap. 1., subdit:* Reponendum hic ,, exsercirent ,, ut primus, opinor, vidit Janus Palmerius acutissimo vir ingenio. Atque esto, ut s. Ambrosius ter quaterque ea phrasi usus sit ,, sumtum suum exercere ,, nempe ante ejus ætatem jam hunc Terentii locum interpolaverant Magistri, ne verbo obsoleto discipulos male loqui docerent.

ex bonis codd. lego ,, *Nisi eos qui opere rustico faciundo facile sumptum exarcirent suum* ,, Est autem *exarcire* verbum ex *sarcio* , & propositione (ut vocant) *ex* compositum ; neque quemquam vel de ipsius loci integritate dubitaturum , vel quid sit ,, *sumptum exarcire opere faciundo* ,, ignoraturum arbitror . Alius est locus in *Andria* turpiter & pene dicam flagitiose a viris doctis , iis qui certo in loco commorantur , neque sedes & domicilia quotidie mutant , neglectus . Est igitur locus in prima scena actus primi ,, *Eho : quid Pamphilus ? quid ? symbolum dedit , cœnavit &c.* ,, mendose legitur ea vox *symbolum* , corrigendumque *symbolam* [1]. Sic in *Sticho* Plautus ,, *Eadem nocte symbolam dabo , & jubebo ad Sangarium cœnam coqui* ,, Sic interpres . Theocr. ad *θαλύσια* . ἐπὶ δὲ τῶν βραδυνόντων τῶν παροιμία ὅϛις ἐπὶ δεῖπνον κληθεὶς ὀψὲ ἔρχεται, ἢ χωλός ἐϛιν ἢ οὐ δίδωσι συμβολάς , & Interpres Hom. Ὀδυσ. α. & λ. ἔρανος λέγεται τὶ ἐκ συμβολῆς γινόμενον δεῖπνον . Athenæus quoque lib. I. idem declarat . Quamobrem nemo

cerent . *Turnebum* , credo , *spectavit* , *qui Adv. lib.* 3. *cap* 5. *ita* exsercirent *se ait legere* , *ut* exercerent *non damnet* , *&* *testem producit Ambrosium lib.* 2. *de Offic.* Sed direptione alicujus , & amissione patrimonii in eam recidere injuriam , ut sumtum exercere non queat . *Guyetus legit* exercirent . *Quin Muretus ipse var. lect. lib.* 7. *cap.* 13. Assentior etiam viro eruditissimo Dionysio Lambino , qui ignoratione antiqui verbi locum hunc ex eodem libro depravatum judicat . . . Idemque ita legit versus illos ex Heautontimorumeno ,, Ancillas , servos : nisi eos , qui , opere rustico faciundo , facilem victum exsarcirent suum ,, .

1 *Convenire nunc inter doctos videtur* , symbolam *legi debere* , *postquam id ex mss. codd. asseruerunt Georgius Fabricius* , *Faernus* , *Daceria &c. denique ita legendum probavit Henr. Stephanus libell. de abusu ling. Græc. etsi Bentlejus unum aut alterum ex libris suis id dicat habere* .

nemo jam futurus est qui dubitet, quin locus ille sit ita corrigendus. Mihi quidem vir acerrimi judicii ingeniique politissimi Adrianus Turnebus, cum anno superiore Lutetiæ essem, dixit, se ita legendum esse dudum censuisse. Sed ne volumen, non epistolam, ad te misisse videar, finem scribendi faciam, si hoc tantum addidero, me decem libros Aristotelis de Moribus, qui sunt (ut queruntur omnes docti) a Perionio contaminati; jamdudum in latinum sermonem convertisse, eosque ipsos Adriano Turnebo disceptatore & judice cum Aristotele Græco contulisse. Nunc cogito, si modo id a meo Cardinale impetrare potero, Venetias proficisci, ut si tibi & Manutio digni videbuntur, qui perveniant in manus hominum, vestro judicio totam rem permittam. Institui etiam commentarios plenos & copiosos in totum Horatium: mallem, ut essent docti, doctisque omnibus probati. Sed nondum hoc opus absolvi. Urgeo tamen quantum possum, in eoque perficiendo, ejus temporis, quod mihi vacuum datur, partem maximam consumo; reliquum severiora studia sibi vendicant. Sed totius diei meliores horas in deducendo & reducendo Cardinali, atque in equitando perdimus. Vale. Jo: Dolusius jubet te salvere. Velim mihi tuis litteris, si modo te scribere ad me non pigebit, rationem afferas, quamobrem existimes [1], *tergeminis hono-*

3 *Ita enim scripserat Muretus in edit. a.* 1554. Tergeminos autem honores accipio Quæsturam, Tribunatum plebis, Ædilitatem majorem, Præturam, Con-

honoribus, ſex honores ſignificari; cum tergemini Horatii tres fuerint, & totidem Curiatii, niſi forte tregeminos dici oportere putas, & inter has duas voces aliquid intereſſe exiſtimas; quod non videtur.

XXXII. *

Lambinus Mureto S. D.

TUis brevibus litteris æque breves repono. Heri Allianum [1] a me diſcedentem oravi, ut ſuorum librorum lectionem in aliud tempus differri pateretur, meiſque occupationibus & neceſſariis temporibus locum daret. Reſpondit ille mihi perbenigne, & perliberaliter, neque ulla ex parte ſignificavit, ſe preces meas iniquo animo tuliſſe. Sic optimo hoc mehercule viro me exolvi: neque ſane id aſtute feci. Putabam enim ſerio, librarium mihi hodie, aut certe cras operam daturum. Audi inſidias. Exemplar meum quod initio remiſerat, non alio conſilio repopoſcit, quam ut me pro ſua libi-

Conſulatum, Cenſuram; *quæ verba in altera editione* 1561. *non apparent; credo, quod ſingularem eſſe eam explicationem viderat. Nam vetus Interpres aliud omnino*; finitus numerus pro infinito ideſt multis: aut etiam tergeminis, ideſt tribus honoribus primis, Quæſtura, Prætura, Conſulatu: *Et hanc poſteriorem explanationem refutat Cruquius; priorem admittit. Turnebus lib.*3. *Adv. cap.*20. *& lib.*18. *cap.*12. maximos atque ampliſſimos *honores intelligit, quod* geminus, & tergeminus, & ſeptemgeminus *pro* magnis *ſæpe a veteribus ſumantur, atque idem placet Lævino Torrentio: alii alia. Explicationem vero Mureti, ſuppreſſo ejus nomine, multis impugnavit poſtea Lambinus in comment. Horat. ad h. l.*

* *Al molto eccellente, & honorato Signor mio Signor Marcantonio Mureto, in caſa della Fortuna contrada di s. Pietro dietro la Chieſa. In Padoa.*

1 *Alliani meminit Muretus lib.*1. *ep.*7.

libidine vana ſpe produceret ac ludificaret. Veritus eſt fortaſſe, ne ſi me libera bilis, & juſtus animi dolor perculiſſent, ad alium librarium æquiorem confugerem; cum & libros omnes impreſſos domi haberem, & annotationum exemplar mea manu deſcriptum. Id igitur veritus, exemplar annotationum a me abſtulit. Ego hodie eum conveni; rogavi, quando eſſet annotationum impreſſionem orſurus: reſpondit ille; brevi tempore: quando? inquam; poſt quatriduum, inquit: recte, inquam, ſi modo non falles; non fallam, inquit, niſi me fallet dies & operæ, quæ ponuntur in aliorum librorum impreſſione. Ita diſceſſi ab eo ἀχνύμενος κῆρ. Quod ſi putaſſem, mihi rem fururam cum tali nebulone, & plane improbiſſimo, libros potius conſcidiſſem & concerpſiſſem, quam ei traderem. Obſecro te, mi Murete; fac, te meus juſtiſſimus dolor exacuat ad me hac moleſtia liberandum: invitus tibi meum dolorem impertio; ſed tam gravis eſt, ut totum ferre non poſſim, niſi me opprimi malim. Sine igitur me tibi ejus partem aliquam imponere. Neque tamen tibi a me onus hoc doloris imponi puta, ut tantum doleas, ſed ut me leves, mihique conſulas. Non tam me hæc mora conturbat, quam contemptiſſimi hominis injuria cruciat. Itane auſus eſt me ſuis legibus & conditionibus iniquiſſimis devincire & conſtringere! Itane rationem excogitavit, qua me ſuo arbitrio ut captivum quovis impelleret ac traheret!

Deeſt mihi oratio: ita perturbatus ſum animo. Accedit quò magis doleam, quod Cardinalis intra quindecim dies Venetiis exiturus, eſt non in Galliam, ſed in villam neſcio quam [1] cujuſdam Patritii Veneti, ut ibi aliquot vel dies vel menſes ruſticetur. Tu, mi Murete, ſi quid vides, aut ſi quid potes, leva me quam primum hac cura. Scribito ad fratres Vincentii, aut ejus liberos, ut hunc operarium mihi æquiorem reddant, mihique operam dare cogant. Vale. Venetiis Idibus Martiis.

XXXIII.

Lambinus Mureto S. D.

Litteræ tuæ poſtridie Non. April. datæ fuerunt mihi ſub noctem e piſtrino meo reverſo, cum quatuor horas molam verſaſſem; ita defatigato denique, ut non ſolum ad ſcribendum, ſed etiam ad legendum, atque adeo ad cogitandum ineptus eſſem. Itaque nihil heri ad te ſcripſi, præterea temporis anguſtiis, etiamſi maxime vellem, fuiſſem interclusus. Litteras tuas Cardinalis ipſe primum legit ſolus, deinde mihi legendas dedit: pergratas ei fuiſſe ſcito; dixit illa ſolemnia: te ſibi eſſe cariſſimum, ſibique magnam abs te injuriam factum iri, ſi ſe fallas. Ego pro te reſpondi quæ noſti; nempe te, etſi tua ſponte recta & honeſta conſilia ſequaris, & pietatem colas, hoc multo

1 *Cornelianum puto, unde Mureto ſcribit in collect. Bruti pag. 382. & 399. &c.*

to acrius & ſtudioſius eam ob cauſam facturum, quod facile intelligas, te aliter ipſius erga te benevolentiam retinere non poſſe. Reſpondit ille, ſi ſe fallas, & ſi ſua ſpes in te fallatur, ſe nunquam cuiquam fidem habiturum. Incidit ſermo poſtea de Card. Ferrar. dixiſſe illum, ſibi nihil unquam fuiſſe longius, quam ut te domi ſuæ videat, tuaque virtute, & tuo ingenio perfruatur. Reſpondi ego, idem tibi uſuvenire, daturumque omnem operam (ſi modo id conſequi poſſis), ut de hac annua mora aliquid detrahatur. Reſpondit ille, te quo citius ad Card. Ferrar. ieris, eo melius tuis rationibus conſulturum. Et tamen ſi tempus præſtitutum expectes neceſſitate coactus, nihilo eum deterius in te animatum futurum. Atque hæc ultro citroque loquebamur, cum alius nemo præter nos duos intereſſet. Redeo ad tuas litteras. Obſecro te, jocone an ſerio ſcribis, te cupere tuas litteras a me Cardinali recitari ea lege, ut ſi quid eſt minus politum diſſimulem? Primum quid fieri poteſt tuis litteris politius? Deinde quid eſt mihi te uno carius? Egone igitur aut quod ſit elegantiſſime & politiſſime ſcriptum improbem? aut de eo quod abs te perfectum ſit inimice & malevole exiſtimem? Ego vero, quovis me malo dignum deputem, ſi hoc unquam in animum inducam: abeſt hic nigræ loliginis ſuccus a meis moribus. Et putabam tibi meos mores ita perſpectos eſſe & cognitos, ut nihil tale de me ſuſpicari poſſes. Quod te per ge-

 nium

nium tuum,per amicitiam noſtram oro atque obſecro, ut ne unquam talia me poſtules: ipſum enim poſtulati genus videtur cum aliqua mea vituperatione & injuria eſſe conjunctum. Venio ad Nicol. multum mihi .... adventus profuit, maturant enim operarii quam maxime poſſunt, immo vero properant: perveniunt jam ad dimidium octavi; perendie nonus erit impreſſus: cras propter diei religionem [1] unica folii pars exarabitur; duobus diebus poſt Paſcham omni hac cura ſolutus ero: unus dies in decimo, alter in epiſtolis & verſibus ponetur. Poſtridie Paſchæ, niſi quid interveniet, quod meum conſilium interp...... & impediat, ad te ire cogito. Utrum die an nocte navigaturus ſim, nondum conſtitui. De deſcribendis carminibus illis, ego videbo, quid effici poſſit; nam illa quidem, eo ipſo die quo diſceſſiſti, Legato reddidi: petam ab uno e ſcriptoribus illius, ut mihi deſcribat; aut ipſe deſcribam, ſi per has occupationes licebit. De nomine Legati nihil dum explorati habeo. Muratus, qui mihi receperat ſe exquiſiturum, nihil præſtavit. Cras tibi morem geram. Villarius noſter Petrus ſuo nomine appellatur [2]. VII. Id. April.

XXXIV.

1 *Erat* VI. *Id. April. in quem incurrebat eo anno feria* VI. *hebdomadæ, ut dicitur, majoris a.* 1558.

2 *Ita leges & in epiſt. Mureti ex edit. Comin. lib.* 1. 4. Interea velim ex te audiat P. Villarius.

XXXIV.*

Lambinus Mureto.

NOmen Legati nondum ſcire potui. Muratus mihi pollicitus erat, ſe quæſiturum: verum dum id expecto, dumque ejus fide & diligentia confiſus, negligentior fio; mendax in te reperior. Cras igitur non fallam. De mea itione etiam nunc incertus ſum: hæ cauſæ ut incertus ſim faciunt; Pridie Idus me hic veſperi præſto eſſe oportet: nam Idibus operarii noſtri opus facient, mihique operas dabunt. Si igitur poſtridie Paſchæ ad te irem, ut ſcripſeram: ſi quidem mane diſcederem, totum eum diem in navigatione me ponere oporteret, & poſtridie reverti: quod ſi facerem, plane & mihi inutilem laborem ſuſciperem, & tibi parum voluptatis mea præſentia meoque adventu præberem. Itaque puto, me vel non iturum ad te, vel Paſchæ ſub veſperam diſceſſurum, ut ſim domi tuæ mane poſtridie, ideſt tertio Idus, quem diem totum tecum traducam. Cœnatus navem conſcendam, ut pridie Idus mane ſim Venetiis. Habes meæ deliberationis ſummam. De verſibus, nondum eos potui obtinere, propter diſceſſum fratris Legati, qui hodie equis mutatis in Galliam proficiſcitur. Nam ille eos verſus, quos petis, tenet ſub ſigno: Sed quidam e familiaribus

* *Al molto eccellente Signor Signor Marco Antonio Mureto in casa della Fortuna, contrada di s. Piero. In Padoa.*

ejus mihi promisit, se priusquam discedat versus ablaturum, mihique statim missurum. Vale. Venetiis. Pridie Paschæ.

XXXV.[1]

Lambinus Mureto.

COnsultabam heri, utrum ad te irem, necne. Constitui igitur, ad te non ire, priusquam ea res, in qua me scis totum occupatum esse, confecta & absoluta sit. Consilii mei hæ causæ sunt. Bidui spatium, in quo mea itio & reditio verteretur, nimis mihi breve esse videbatur. Volebam ad te ire omni cura solutus, omnique occupatione expeditus; quod mihi contingere non poterat, his reliquiis in animo meo hærentibus. Decimoseptimo Cal. Apr. hac molestia defunctus, his compedibus liberatus fuero: postridie mihi solutum ac liberum erit te adire, idque faciam, nisi Cardinalis ea hebdomade proficiscatur. Vides, quam misera sit servitus. Nihil tibi de mea itione possum certius, quam quod sane scripsi, promittere. Legati nomina exquisivi: hæc sunt; Franciscus Noallius Episcopus Aquensis Legatus Reg. Versus habeo: sed hodie non sum ausus a quoquam e nostris petere, ut eos mihi describeret, propter diei religionem; cras experiar. Mitto ad te quæ in Terentium effudi: tu, si quid erit boni, sumes, quæ improbabis tolles; si ni-

1 *Huic epistolæ respondit Muretus epist. quæ est in edit. Comin. lib.* 1. 8. Sciebam me.

ſi nihil erit quod probes, ego tamen quod mihi licuit per has occupationes tibi præſtitero. De verbo *iritandi* quod mihi dixiſti, cum legeres verſus, te ea quæ animadverteram, in vocabulariis reperiſſe, puto te erraſſe; in nullis enim libris ea reperies: immo ſi recordari volueris, quæ tu dicebas, in libris illis eſſe annotata, ea ex me audieras domi tuæ, cum de eo verbo ſermo (ut fit) inter nos legendo incidiſſet. Dixi enim tum tibi, mihi videri ita eſſe ſcribendum hoc verbum, & ab ira, aut iraſcendo duci. Tu fortaſſe noſtri ſermonis oblitus exiſtimaſti, quæ ego tibi coram dixiſſem, ea in vocabulariis eſſe abs te lecta: quod longe aliter eſt. Ego enim dedita opera libros illos vidi; reperi (id quod ſciebam) ſcriptum in illis, *irritare* deduci a verbo irruo &c.[1] Quare hæc annotatio mea eſt,

1 *Ambroſius Calepinus edit. Tridin.* 1521. Irrito . . . . . frequentativum ab irruo, per mutationem u in i, euphoniæ cauſa; tractum a canibus, qui cum provocantur irruunt: vel, ut Donatus ait, qui reſtrictis dentibus hanc litteram R imitantur. *Eſt hæc altera ſententia, quæ aliis placet; Nonius Marcellus*: Irritare dictum eſt proprie provocare, tractum a canibus, qui cum provocantur irriunt, *atque affert Lucilium ſat.* 1. Irritata canes, quam homo, quod plenius dicit; *ubi de R littera loqui Lucilium, quam caninam Perſius appellat, animadvertit Voſſius; atque hanc canis laceſſita cum ingeminat,* irrire, *ſive ſpiritu adjecto* hirrire *dicitur; atque hinc Feſtus* Hirrire . . . genus vocis eſt canis rabioſæ. *Hi ergo cenſent, ab* irrire, *ſive* hirrire, *quod eſt verbum a ſono factum, eſſe* irrito, *quod ſit proprie* canem laceſſo, atque ut irriat facio. *Hinc Caſſiodorus in illud Pſalmi* LXXV. Irritat adverſarius nomen tuum, *ſcribit*: Irritat a canibus tractum eſt, quorum latratibus R littera plurimum ſonat. *Probat idem etymon Turnebus lib.* 29. *Adverſ cap.*17. *Item Baſilius Faber in Theſauro, ſcribens* irrito *eſſe frequentativum ab* Irrio, *vel* Hirrio. *Voſſius* valde probabilem *ſententiam hanc dicit; unum tamen cenſet ei poſſe opponi; quod non tantum* irrito *dicitur, ſed etiam* prorito. *Itaque inclinat in tertiam quamdam ſententiam, ut antiquum verbum fuerit* rito, *unde &* irrito, *&* prorito *dicatur.*

est, neque ab ullo libro, aut a quoquam mortalium accepta [1]. Velim igitur, si quæ probabis, ea mihi significes, & quæ tibi non probabuntur, ea quoque mihi nominatim perscribas; si omnia improbabis, chartas remittas, in quibus illa descripsi. Vale. Venetiis 4. Id. Apriles, qui dies erat Paschæ 1558.

Tu his litteris rescribes, si homo esse voles: hæ enim tertiæ te opprimēt non respondentem; sed me ipsum fortasse expectabas: itaque præterita ignosco; nam huic te aliquid respondere volo.

XXXVI. *

Lambinus Mureto S. D.

FAcile cognovi ex tuarum litterarum aspectu, te valde esse occupatum. Scripsisti enim admodum festinanter. Itaque & tibi ignosco, quod heri non scripseris, & litteras dabo breviores, ne earum

2 *Muretus Lambino respondens locum attulit Pierii ad illud Virg.* x. Irritatque virum telis. *Potuisset afferre & alium ejusdem ad* IV. Ira irritata Deorum. *Sed alios quoque producere Grammaticos licuisset, ut Perottum edition. Thusculan. ap. Benacum a.*1522. *pag.*44. Si vero irrito penultimam productam habet, significat incito, stimulo, vel ab ira, quasi in iram provoco, vel ab irruendo &c. *Hi unico r scribi volunt. Itaque hoc ipso argumento rejicit illud etymon Matthias Martinius in Lexico Philologico, quod in veteribus libris irrito, sive inrito scriptum legatur; additque aliud argumentum, quod Vossii etiam est, a verbo* prorito, *imo in ea ipsa epistola, Mureti. Censet vero Martinius, dici a* ritu, *quasi contra ritum alicujus facere, vel a* ratus. *Vossius Lambini hanc sententiam refutat, quod si simplici r scribendum sit* irito, *potius sit ab* ἐρίθω, *quod idem notat.*

* *Al molto eccellente & honorato Signor mio Signor Marco Antonio Mureto, in casa della Fortuna contrada di S. Pietro dietro la chiesa.*

rum lectio tua tempora moretur, atque interpellet. Nicolaus noster sua sponte fit in dies commodior. Typorum structor, qui superioribus diebus dimidias operas mihi dabat, jam totus est meus. Sed cum in Græcorum typorum structura non admodum sit exercitatus (neque erat tamen eo quisquam exercitatior in tota officina) non admodum magnos progressus facit. Si ad Nicolaum scribere voles, ego ejus cognomentum exquisivi: comperi Nicolaum Tridentinum appellari, aut vulgari sermone *Niccolò Trenti*. Sed parum arbitror has litteras profuturas, cum plures uno qui Græcarum litterarum figuras norint, non habeat. Scribe tamen εἴ τοι θυμὸς ἐπίσσυται. Omnino tuæ litteræ nihil oberunt: τάχυ δὲ καὶ ὀνύσωσι. Jam de tuo adventu desperavi, quoniam consilium illud tuum, quod cœperas, casus nescio quis, & difficultas illa quam dicis interpellavit. Sed dic mihi sodes: Quid est, quod te hominem tantopere occupatum, & tot compedibus districtum Venetias protrudat? Estne aliquid ἀπόῤῥητον? Nam si quid est tale, non excutio te, ȣ̓ πυνθάνομαι ȣ̓ περιεργάζομαι. Sin nihil est, fac ut sciam quid sit. Nam si ut Cardinalem nostrum discedentem salutes, & oratione honorifica & benevolentia prosequaris; poteras supersedere hoc labore. Nam vel brevi epistola, vel per nos id facere poteras. Sin aliquid aliud est, quod te huc vocet; non te deterreo. Quid est enim quod malim, quam te coram intueri, tecum loqui,

qui, te complecti? Si tuæ igitur rationes postulant ut venias, nihil mihi & omnibus nobis gratius accidere potest tuo adventu: Sin vel propter illam quam dixi causam, vel propter aliquam aliam similem venire cogitas, non tibi suadeo, ut te Patavio commoveas. Vale IX. Kal. Apriles.

Nihil litterarum Ferraria venit, quod mihi permirum est. Guardasonem receperunt Farnesii: sine clade tamen: nam metu Ferrarienses milites profugerunt, urbemque reliquerunt.

XXXVII. [1]

Lambinus Mureto S. D.

SUavissimis tuis litteris referrem gratias, si quantum debeo, tantum & possem exsolvere. Nunc cum solvendo non sim, tuæ erit humanitatis, quod ultro expensum tulisti, libenter etiam acceptum ferre, ne si acerbius exigere hoc nomen velis, non tam me abs te beneficium accepisse gaudeam, quam referre non posse, moleste feram. Tuæ igitur, quas nudius tertius accepi, litteræ plane mihi gaudiorum acervos attulerunt. Verumtamen, mi Murete, qui tibi istuc venit in mentem, aut vereri, ne quid de tuo erga me amore deminutum esse suspicarer, eo quod rariores ad me litteras dares, aut a me petere, ne meam erga te voluntatem

1 *Hac Lambinum epistola puto respondere Mureti epistolæ, quæ est 9. Libri 1. Nec me dierum major illa differentia movet, cum vitiosissimas esse in editis dierum adscriptionem plane noverim.*

tem imminuam? Nam neque tu de mea erga te voluntate constantiaque dubitare sine gravi suspicione potuisti, neque ego ob intermissionem litterarum tuum erga me animum esse immutatum, existimare debui. Quare si me amas, & me talem esse, qualis ego sum, puta; & te eum a me haberi, qui es, tibi persuasum habe. Tuis litteris ego quidem incredibiliter delector, easque vehementer expeto, fateor: sed ita tamen, ut si minus sæpe quam cupiam scribas, occupationibus tuis adscribi malim, quam vel negligentiæ tuæ, vel ulli alii causæ nostra amicitia indignæ. Unum mihi in tuis litteris fuit molestum, quod nullam de meis postremis litteris partim Gallicis, partim Latinis, quibuscum oratiunculam latinam a . . . Scotiæ habitam sponsaliorum die, & Cucuronis [1] cantilenam ad te miseram, mentionem fecisti. Torodes quidem, cui Venetias eunti dederam perferendas, ait se tabellario cuidam Patavino notissimo dedisse, & mihi fidem facit, se officio functum esse. Sed tuarum litterarum (ut dixi) de meis silentium scrupulum mihi injecerat. Tu igitur, si me amabis, eum quam primum eximes. Expecto Catullum, Tibullum, Propertium cum scholiis tuis: *εἰρωνίαν* autem tuam (sic enim accipio) non probo. Nam nihil abs te vulgare, nihil tritum, nihil nisi limatum & politum nasci potest. Tua igitur mittes, ut ad sitientes oculos & aures. Clarissimo & tui amantissimo Car-

1 *Meminit hujus Muretus ep. 8. libri 1.*

Cardinali, Villario, Broæo, Torodi, Lauræo [1], Florentino ſalutem tuis verbis nuntiavi. Heri miſi in Galliam, hoc eſt Lutetiam, libros de Moribus, multis locis correctos mea manu, non ſolum ubi librarii de me peſſime meriti errarunt, verum etiam ubi egomet dormitavi. Mitto ad te epiſtolam Uſpern. de expugnatione Theonvillæ, & conditionibus, quibus Guiſio reddita eſt. Tuum erit & epiſtolarum & conditionum exemplar remittere, ſimulque mentionem aliquam Cucuronis in tuis litteris facere. Nam is nunquam me videt, quin me roget, ecquid ad me ſcripſeris, cui ego belliſſimo vultu, quicquam me accepiſſe abs te nego, ne graviter ferat, ſe abs te eſſe contemptum. Vale XII. Kal. Sextiles.

XXXVIII.

Lambinus Mureto S. D. [2]

TUas litteras poſtremas accepi poſtridie quam tabellarius ἐγκύκλιος Cardinalis Venetias ire ſolet.

1 *Hos omnes nominat in epiſtola Cardinali Tournonio, qua libros x. ad Nicomachum latinos factos eidem nuncupat*: Atque alii quidem pro ſuo quiſque gradu & munere præſto tibi ſunt, tibi operam dant, tibi inſerviunt, homines in ſua quiſque arte nobiles ac præſtantes, P. Villarius Juriſconſultus doctiſſimus, idemque centumviralis Conſilii Pariſienſis judex ſelectus, & Regis conſiliarius, B. Broæus item juris peritiſſimus, Vinc. Laurus Philoſophus acutiſſimus, medicuſque clariſſimus .... G. Torodes Latinis & Græcis litteris admodum eruditus. *Eoſdem ſæpius commemorat Lambinus, ut epiſt. ad Muretum in epiſtolis Bruti pag. 417. & Muretus Ibid. pag. 411. &c. Villarius vero & Laurus dignitate ipſa notiſſimi ſunt.*

2 *Edita inter Mureti epiſtolas lib. 1 ep. 13. ex Bruto pag. 405. Sed ab autographo noſtro non adeo leviter illa diſcrepat, ut edi rurſus non debue-*

ſolet. Itaque non potui tibi citius quam hodierno die reſcribere, niſi vellem hominibus incertis committere. Magno me metu, magna cura, magna denique animi ægritudine & moleſtia, iis litteris liberaſti; ex quibus rumores illos inanes & falſos eſſe cognovi. Dii male faciant talium ſermonum, qui ad alterius exiſtimationem lædendam valent, architectis. Sed unum eſt, quod te admonere volo, ut poſthac ſcias, quibus credere, & quos ſuſpectos habere debeas. Is, qui nobis primus hanc falſam fabulam narravit, dicebat, ſe eam Patavii a quodam familiari tuo accepiſſe, ab eo qui te quotidie inviſere ſoleret, denique ab eo cui non ſolum tuæ fores, ſed & aures, neque ſolum aures, ſed etiam pectus pateret: nomen e memoria excidit, nationem memini; Lotharingium eſſe narrabat. Ille, mi Murete, homo mihi ne de facie quidem notus, te, quod in eo fuit, propemodum perculit; quamvis difficile ſit te tali virtute præditum percellere: ſed tamen expertus es (magno cum animi mei dolore dico) quantum valeant ad peſtem innocentium, rumores populi, hominumque malevolorum ſermones, & perdita conſilia. Illi igitur cave, ſi ſapis, fidem habeas; illum, ſi te ſalvum vis, a foribus tuis exclude. Item quid in te gravius potuit? Ille ad quoſdam, quos nomina-

buerit. Extima inſcriptio : Al molto honorato & eccellente Signor mio Signor Marco Antonio Mureto. In Padoa. *Similis huic, ac pene gemina videtur epiſtola in edit. lib. I. XI. quæ lucem huic dabit, uti eidem hæc ipſa, quemadmodum eſt edita.*

minare non est necesse, detulit, tibi cum tuis non convenire; causam addebat incredibilem, & te indignam. Cum dico te, me dico; ob illud dissidium, te Venetias cucurrisse, ibique mensem integrum delituisse: post id temporis Patavium revertisse, sed alias ædes conduxisse longe prioribus angustiores & viliores, propterea quod tecum multo pauciores quam antea discipulos haberes; reliquis, nescio quo, verbone an facto tuo, offensis & abalienatis. Hæc te scire volui, ut ne hirundines [1] in contubernium tuum, aut sub idem tectum admitteres. De libro nostro quid futurum sit, nescio. Ego (quia te ita velle video) scripsi hodie ad meos Lutetiam, ut eum a librario reposcant, reflagitent, atque adeo extorqueant, neve excudi patiantur, nisi a Theologis impetrent, ut tua epistola, epigrammata, nomen maneant. Ego hoc vereor, ne meæ litteræ serius quam opus sit, eis reddantur. Nam quotidie experimur, nostras litteras ex hoc loco vix dierum xxv. intervallo Lutetiam pervenire. Scribebat ille quidem quisquis sit (nam se nominari non vult) se longius progredi noluisse, quin meam hac de re sententiam ac voluntatem exquisivisset; addebat autem, librarium cupere hunc librum quam primum excudere, propterea quod intelligeret, complures ludimagistros eum suis explicaturos; seseque ex eo magnum quæstum esse facturum, si calendis Octobribus excusus

1 Ὁμωρόφους χελιδόνας μὴ ἔχειν, parœm.

sus esset, quo die (ut memoria tenes) magistri illi Parisienses docendi munus annuum ordiri, novasque prælectiones instituere consueverunt. Itaque valde me hæc cogitatio curaque solicitat. Si hunc eventum prævidissem, librum apud me servassem potius, quam me in eas angustias demitterem, unde me explicare non facile possum, propter locorum intervallum: nam si popius ab illis abessem, omnia essent expedita; ego enim meo jure uterer. Nunc cum tam longe absim, cumque illi vocem meam non audiant, urgeantur a librario, priorem meam voluntatem spectent tantum, mutatam nesciant; quemadmodum se in hoc negotio gesturi sint, horreo. Juvat me tamen, librum de tua sententia, teque approbante in Galliam esse missum. Omnino ego omni studio & conatu elaborabo, ne imprimatur ea lege, quam Theologi nobis imposuerunt. Sed si quo tempore meæ litteræ ad eos perlatæ erant, res non erat integra, quid consilii capiemus? immo vero quomodo rem jam factam corrigemus? an rescindemus? *ἀμήχανος εἰμὶ ἀπορίας ὕπο*. Itaque ego litteras illius amici mei, ad quem librum misi, & cui rem totam mandavi ac permisi, ad te mitto, ut & ex earum verbis, & ex diei, quo illæ datæ sunt, ratione, & ex tempore, quod intercessit a litteris datis usque ad hunc diem, intelligere & quasi præsagire possis, quid futurum sit. Tu tamen eas litteras conserves; quod ut facerem, a me ille pe-

petierat, veritus ne emanarent, neve in alienas manus pervenirent: est enim mihi homo peramicus & vir bonus. De Catullo, Tibullo, Propertio noli laborare; ego eos accepi eo ipse die, quo meas litteras postremas Jannoctio dedi, cum eas scripsissem diebus aliquot antequam darem; propterea quod non haberem cui recte dare possem, neque auderem incerto homini committere, binarum jactura admonitus. De invidis, dubium non est, quin ab hoc hominum genere acriter oppugneris: itaque vigilandum est tibi. Multæ insidiæ sunt bonis, inquit ille. Sed & invidi & Pelopidæ ubique terrarum sunt, neque quicquam prodest terras alio calentes sole mutare, ut inquit Flaccus noster. Invidorum, malevolorum, tyrannorum plena sunt omnia. Invidos tibi tua eximia virtus & singularis doctrina conciliat, non tuum aliquod præcipuum fatum. Si ignavus, iners, humilis, & obscurus esses, nemo tibi invideret, nemo te odio prosequeretur. Itaque si invidiam effugere aut placare voles, nihil utilius quam ut virtuti πολλὰ χαίρειν dicas. Solas autem terras cur cogitemus, non video. Nam talibus in locis neque tibi neque mihi vita optabilis esse potest; ne longinquas quidem, aut nimium remotas petere debemus. Nam neque istæ, si ab hominibus incolentur, ab his pestibus erunt vacuæ; & erit ibidem major in hospites expromendi odii licentia. Quare hoc unum nobis faciendum esse puto, ut primum in-
tegri-

tegritate & innocentia & continentia, invidorum linguas comprimamus, deinde amplissimorum Virorum opibus, auctoritate, præsidio vitam, & caput nostrum muniamus. Cardinalis Turnonius eodem, quo antea fuit, in te animo est. Sermones illi vanissimi ad ejus aures non pervenerunt, & ut ne perveniant operam dabimus. Villarius, Auratus, Laureus, Torodes te suis oculis habent cariorem, quos ego tamen omnes meo in te amore vinco. Vale mi Murete; & tuis te bonis consolare, & omnes tuas litteras & Musas in his malevolorum sermonibus æquo animo perferendis explica. Commentarios in Horatium ego propediem absolvero. Iterum vale. Ex Corneliano tertio Nonas Septembris.

XXXIX.

Achilles Statius M. Antonio Mureto S. P. D. [1]

ITane tandem nos expectatione adventus tui suspensos tenes ac deludis? Vel hic Pamphilus jurabat quoties Bacchidi, quam sancte, ut quivis facile posset credere. Si est igitur, ut tu veniendi ad nos consilium omiseris, fac istuc ex tuis litteris intelligamus, & illa, quæ pollicitus es, suavissimos Elegos tuos, ac Terentium singulari tua in-

 du-

1 Inscriptio epistolæ in externa facie: *Al molto magnifico Sig. M. Antonio Mureto lettor publico della Illustrissima Signoria di Venetia Signor mio Osservandissimo. In Venetia in casa del Sig. Paolo Manutio.* Sequuntur carmina in ejus & Manutii laudem; quæ addere aliis possumus, quæ in testimonium doctrinæ atque eloquentiæ Mureti præmitti ejus operibus solent.

dustria restitutum nobis isthinc cura: nihil enim profecto tantopere videre amo, ac legere. Nam cum ardentissima horum omnium cupiditate antea æstuarem, quantum credis diuturnam hanc sitim nostram & auctam & molestam hic esse, ut nisi tu adsis ac restinguas, vel contabescendum omnino sit, vel amœnissimus iste Adriæ sinus, quem tu suavissimo ingenio tuo dulcissimum reddidisti, & adeundus sit, & ebibendus. Manutio nostro salutem: sed ita tamen, ut aurem vellices homini parum memori, ut quem ab illo jamdiu exspecto, Longinum, si modo jam est editus, ad me mittat. Vale IX. Cal. Aug. 1555. *Si quid ad me mittes*, Patavii Simoni librario redditum cura. Iterum vale, meque ut facis ama.

Ad Paulum Manutium, & M. Antonium Muretum.

Paule, & Marce animæ, meique ocelli,
Par amabile, nobile, eruditum,
Nostri lumina bina uterque secli,
Quam nunc quam rem agitis boni sodales,
Jamdiu mihi non uterque visus?
Quod si non licuit, carere certe
Non tam versiculis diu sodales,
Mutuis nec epistolis decebat.
Verum hæc jam fuerint, boni petamus
Vicissim hanc veniam, simulque demus.
Nunc vos quid mî agitis? valetis ambo?
Ecquid luditis ambo, tenditisque

Vel

Vel Calvum ſuperare, vel Catullum?
Cum magno magis an juvat ſubire
Certamen Cicerone, jam jam & ipſum
Æquantes numerum, elegantiamque?
Quicquid nunc agitis vel edidiſtis,
Quicquid denique cogitatis ambo,
Veſtris noſcere litteris laboro;
Ac me nunquid ametis, anne veſtro
Veſter ex animo excidi ſodalis.

Veſter Achilles Statius.

XL.

Molto eccellente Signor mio [1].

MAndai la lettera voſtra a Mr. Franceſco, & hebbi cara queſta occaſione, cioè che mi ſcriveſte, anchorachè di leggier coſa. Intendo che vi ſete accomodato da Signore, & me ne rallegro con voi: ſiccome non poſſo ſe non dolermi della mia diſavventura. Perciocchè non credo di poter uſcir di caſa di qua da Paſqua, e queſto per l'enfiagione rimaſami nella gotta, la quale, ſecondo il giudicio de' Medici, non ſi riſolverà prima. Come ſi leggerà; faretemi, potendo, a ſapere, come la fanno coteſti dottori di fama, dico come la fanno a ſcolari. Mi vi raccomando.

Di Venezia il 16. di Febbrajo 1558.

Ser. Carlo Sigone.

1 Inſcriptio externa: *Al molto magnifico, & eccellente Signor mio Mr. M. Antonio Mureto. Padova.*

XLI.

Molto magnifico, & Eccellentissimo Signor mio Osservandissimo.[1]

HEbbi l' oratione [2] di V.S. la quale ho letta con grandissimo mio piacere, & l' ho mostrata a molti miei amici, li quali medesimamente l' han commendata infinitamente. Il Sig. Pappio mi diede le correttioni di V.S. sopra le Filippiche, dalle quali ho imparato alcuni belli passi. Conforterei V.S. a farle ristampare in Italia [3], acciocchè più persone ne potessero partecipare, & se vi sarà alcuna giunta, tanto meglio sarà. Aspettava alcuna emendatione sopra quel luogo, dove dice; *Aude dicere, te prius venisse ad patrem tuum, quam ad me* [4]: percioc-

1 *Inscriptio extima epistolæ*: Al molto magnifico, & eccellentissimo Signor mio Osmo il Sig. Marco Antonio Moretti. In Corte dell' Illmo di Ferrara. Roma.

2 *Quæ ea oratio sit, mihi non liquet; an habita anno superiore pro Carolo IX. Galliæ Rege tanta omnium approbatione, quanta illi nunquam contigerat, ut diximus, & quam Paulo etiam Sacrato misit; an pro Alfonso II, pro Sigismundo Poloniæ Rege &c.*

3 *Parisiis edita fuerant, ut diximus.*

4 *Exstat Philipp. II. num. 20. Paruit Sigonio postea Muretus eumque locum satis luculenter tractavit Var. lect. lib. 18. cap 6. atque ubi a multis, & ingeniosis hominibus tentatum dixit, & a nullo integritati suæ restitutum, subdit*; Atque ego ante hos viginti annos cum Lutetiæ libros illos a me purgatos edidi, secutus sum vulgatam scripturam; quamvis in optimo libro, quo usus eram, scriptum reperissem „ Ad parentem tuum „, quod illud „ parentem „ eo quidem loco, ingenue ut loquar, mihi subineptum videretur; neque tamen celavi lectores, quid in optimo libro scriptum extaret. Faernus, qui paulo post ipse quoque eodem libro usus, easdem orationes hic Romæ edidit, veterem scripturam hoc quidem loco cum fide repræsentavit. Extitit postea homo ingeniosissimus, & eruditissimus, qui de eo loco satis copiose

ciocchè io dubito, che quella parola *Patrem* non sia scorretta; sendochè il padre di Marco Antonio era morto già sopra trenta anni. Parmi, che voglia intendere di Curione: ma non so come Curione possa esser padre di Marco Antonio, essendo suo amatore. Se V.S. si risolverà in alcun modo sopra questo passo; ella mi farà gran piacere, se me ne farà partecipe. Ho havute lettere del Cantero, ch'è in Vinegia. V. S. potrà rimandarmi dunque la sua lettera. Il libro [1] dedicato a me, è quell' antico migliorato & accresciuto di tre libri, sì che son sette: & le bascio le mani. Di Bologna il dì XVII. Febrajo LXVII. Di V.S.

Ser. Carlo Sigonio.

 XLII.

piose scripsit, necessariisque rationibus pervicit, neque „ patrem „, neque, parentem „ legi posse . . . Statuit igitur legendum esse „ ad matrem tuam „ idque ab aliis magno consensu probatum est. Magis autem confirmatus esset in illa sententia, si veterem librum vidisset, quem ego postea nactus sum, in quo legitur quidem „ ad patrem tuum „, sed ita ut manifesto ex litura appareat, scriptum prius fuisse „ ad matrem tuum „ . . . . . Ego autem non dubito quin duæ potius litteræ adjungendæ fuerint, scribendumque „ ad amatorem tuum „ ut intelligamus Curionem . . . Certe Carolus Sigonius, cum sententiam super eo loco meam decem ab hinc annos per litteras exquisiisset, ita eam probavit, ut ad me postea scripserit, nihil sibi videri potuisse rectius, aut verius cogitari. *Lectionem* parentem tuam *probavit Manutius*, *Lambinus*, *Bucananus*, *Abrahamus*, *Bisciolam etiam appellans*, *retinuitque nuper Olivetus*. *Ceterum ex allato Mureti loco videtur anno* 1577. *ea Muretus scripsisse in variis lectionibus*. *Sed cum Parisiis Philippicas ediderit*, *ut suo loco ostendimus*, *a.* 1561., *anno* 1581. *omnino illam lectionum partem confecit*, *&* *de alia epistola Sigonii loquitur a.* 1571. *scripta*, *nisi malumus*, *deficiente memoria*, *tempus aliquanto ampliasse*.

1 *De altera editione loquitur* novarum lectionum *Canteri*, *facta Basileæ* anno 1566. mense Julio, *ut in fine earum legitur*, *estque Sigonio inscripta*, *&* *complectitur lib.* VII. *cum prima editio haberet tantummodo* IV. *dedicata Israeli Minckelio*. *Tertia a.* 1571. *Sigonii nomen retinuit*, *addito libro* I.

XLII. [1]

Molto magnifico & Ecc. Sig. mio Osser.

L'amico che mi raccomanda V. S. mi è parso pieno di tanti meriti, che anchora senza il rispetto suo, io sono per servirlo: & la raccomandatione di V. S. è di tanto peso appresso di me, che io sono per vincer me medesimo in accomodarlo, anchora che non meritasse tanto, quanto merita. Et voglio, che ella si persuada, che io son tanto suo, quanto può essere un huomo d' un altro; dico suo, & ammiratore dell' ingegno, & amatore della bontà; & perciò V. S. senza cerimonie mi comandi, dove conosce, che io sia buono, che non si troverà ingannata da me. In quanto al giovane raccomandatomi, esso non dee desiderare altro, se non che tosto appaja chi habbia bisogno dell' opra sua. Perciocchè io sono parato ad interporre tutta la mia autorità, o gratia; & se non basterà della mia, io spenderò anchora quella di V. S. la quale non è minor della mia, non solamente in questa Città, ma ancora appresso tutto il mondo. Io mi son creduto infin quì, di poter venir a Roma, & di goder V. S. fra tutti gli altri; & mi facea a credere, che V. S. dall' altra parte mi havrebbe visto volentieri. Ma hora sono fuor

1 Al molto magnifico. & eccellente Signor mio Ossmo il Sig. M. Antonio Mureto. Roma. *Commendatiis Sigoniis litteris respondet; & quedam subindicat de Romano itinere suo.*

fuor di ſperanza : il che mi duole infinitamente ; nè ſo che dir altro, ſe non quel vecchio proverbiazzo : *Non omnibus datur adire Corinthum*[1]. Nel vero io ho un triſto fato nella venuta di Roma. Ma di queſto ſia detto aſſai. Prego V. S. a conſervarſi ad utilità di queſto, & del futuro ſecolo ; & le baſcio la mano. Di Bologna il 20. di Aprile 1575.

Ser. affiño Carlo Sigonio.

XLIII.

Alexander Rocius Marco Antonio Mureto S. P. D.[2]

TE poſt tuum diſceſſum Venetiis in febrem incidiſſe, ægre ſane tuli, ut debui ; idque ſtatim meis litteris ſignificaſſem, ſed præter morbum tibi moleſtus eſſe nolui. Nam in dies experior, quantum moleſta ægrotantibus omnia pene eſſe ſoleant. Ceterum miteſcentem jam morbo, nullum παραμυθητικοῖς λόγοις, in tam magno præſertim elatoque animo adverſus omnem fortunæ temeritatem, mihi locum relinqui video, & fortaſſis ipſo jam fugato, convaleſcenti gratulandum potius. Aliquid ſerii ad te ſcriberem, niſi id mihi Medicorum legibus περὶ τῶν ἀνακομιζομένων interdictum ſcirem. Scribam alias, & quod toties recepi,

1 *Vulgatiſſimum proverbium, quod aliter Suidas, aliter Strabo exponit* οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἐς Κόρινθον ἐσθ' ὁ πλοῦς, *ſed & latine apud Horatium:* Non cuivis homini contingit adire Corinthum.

2 *Al molto magnifico, & eccellente Mr. Marcantonio Mureto Signor mio Oſſervandiſſimo. In Padova al borgo di ſanta Croce nella caſa del magnifico Mr. Daniel Foſcarini.*

pi, tandem cumulatissime præstabo, præsertim cum χρύσεα ἀντὶ χαλκείων sperare liceat. Interim cura ut valeas. Ego vero & Joannes noster valemus, teque plurimum salutamus, & quam primum per valetudinem tuam licuerit, a te litteras expectamus. Vale. Venetiis pridie Cal. Oct. MDLVIII.

XLIV.[1]

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S.P.D.[2]

ETsi me aliorum negotiis non admodum libenter interpono, propter offensionem, quòd & meas res parum bene geram, & alienas nonnunquam infeliciter (quod utinam ne in hominis omnium charissimi & amicissimi negotio expertus essem) tamen committere non potui, ut Niceti[3], cui ob singularia in me beneficia, non solum omnem operam, sed me ipsum debeo, voluntati non obtemperarem. Is tecum proxime egit, ut Duarenum huc per litteras alliceres, eique exponeres, paratum in Illustrissimi Cardinalis familia honoris & dignitatis locum. A te nihildum huc allatum est;

1 *De Morino satis diximus in Præfatione. Epistolæ quas hic damus omnes sunt in codd. nostris αὐτόχειρες; præter has vero aliam habebamus, quæ jam est edita inter Mureti epistolas lib. 2. 70. Inscriptio est vero illius* A Monsieur Monsieur Muret a Chaly.

2 All'Eccellentissimo Signor M. Antonio Mureto maggior mio Ossmo. Padova. *Duarenum cum Hippolytus Cardinalis Ferrariensis accersivisset, ut in sua familia esset; idque per Muretum fecisset nomine Cardinalis Nicetus, nec responsi aliquid accepisset, quid rei sit, Morinus postulat. Significat etiam Muretum eodem pacto a Cardinale invitatum. V epistolam Cardinalis ipsius post has Morini positam. Scripta videtur a. 1557.*

3 *De hoc Cardinalis in suis, de quibus dixi, litteris.*

eſt; quod aut ille nondum, quid ſententiæ ſit, reſcripſerit, aut tu facultatem ejus reſponſa mittendi non habueris. Hoc qualecunque eſt, petit à te, ut ſe per litteras facias certiorem. Miror quid te ab hoc laborum tuorum portu tamdiu retineat. Deſideraris quidem, mihi crede; & ego, te veniendi cupidum eſſe, mihi perſuadeo. Quod ſi ita eſt, Deus iſtis meliorem mentem; qui ut ex te capiant incredibiles fructus, & ſuaviſſima conſuetudine delectentur, obſtrictum etiam promiſſo teneant: tamen, qua prudentia & ſapientia ſunt, ſi cives Veneti ſunt, intelligant neceſſe eſt, ſummum jus, ſummam ſæpe eſſe injuriam. Hoc tu quoque in tempore iis demonſtrato: adducentur fortaſſe, ut æquitatem aliquid apud ſe valere patiantur. Tu Ferrariæ, inquis. Equidem, ſi iſtic eſſem, non ſilerem. Quid tu? qui civitatem nobiliſſimam & clariſſimam, ſi non adeptus es, certe es meritus, ut minimum ἰσηγορίαν jam uſurpare poſſis. Sed hæc hactenus. Jam enim; Viden, inquis, quid faciat otium? At tu has ineptias antea tuliſti. Ego te amo, te quamprimum videre cupio, tecum eſſe, & ſi id non ſit ex ſententia, ac moram habeat, a te certe amari. Vale. Ferrariæ ad VII. Idus Jun.

XLV.

XLV.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. D. [1]

UT primum Nichetum hominem tui percupidum, litterarum tuarum feci participem, is ratus, illo postulato & rem & gratiam tuam læsum iri, a principio summopere a me contendit, ut te per litteras ab eo dimoverem. Etsi enim eamdem, quæ tibi esset, impetrandi fiduciam, habebat, propter summam Cardinalis, cum in ceteros homines, tum in vestrum ordinem, facilitatem ac pene indulgentiam, tamen valde tuà interesse censebat, de eo, quod facile postea, si ita ratio tua postularet, posses consequi, nullam in præsentia fieri mentionem. Quas causas afferret, & ipse conjectura potes assequi, & ex eo, qui istuc jam iter parat, propediem intelliges. Tandem, cum te id valde cupere, tuoque otio communis utilitatis causa summo studio servire demonstrarem, pervici, ut de eo cum Cardinale ageret. Qui cum ex illius primum sermone, deinde ex tuis litteris, quid studeres, cognovisset, respondit, se non solum tibi in Italia manendi potestatem libenter facturum, sed etiam ceteros fructus, qui a te summi expectantur, prætermissurum esse, cum ita rationem otii tui ferre intelliget. Jam igitur

1 All' Eccellentissimo Sig. M. Antonio Mureto Maggior & Signor mio Ossmo A cale Mocenigo appresso san Samuel. Venetia subito subito. *Conditiones, quibus ut in Cardinalis familiam reciperetur, postulaverat, Cardinali placuisse significat.*

tur nihil esse moræ videtur, quin ad nos quamprimum venias. Scitò enim, te hic in omnium commemoratione & expectatione esse; Cardinali singularem opinionem tuæ virtutis & doctrinæ, ejusque perfruendæ incredibile studium attulisse; ceteris præterea summum desiderium suavissimæ consuetudinis. Multus mihi cum Medico, cum Philosopho, cum nonnullis aliis de te sermo fuit. Nemo est, quin sibi gratuletur, & magnum usum, conjunctionemque tecum intercedere cupiat. Medicus, sese de Cardinale audivisse dixit, Carolum Sigonium, cujus hic summa est eruditionis opinio, fortasse adjunctum iri; de Gambaro poeta, jam certum esse. Nichetus habet, quæ tibi amice, prudenterque præcipiat, cujus te copiam paucis diebus habiturum lætor. Ac in primis censet, tua multum interesse ad commendationis aditum, ut Cardinalis Turnonius proximis ad Ferrariensem litteris tui mentionem faciat cum aliqua significatione suæ in te voluntatis; idque per Vilarium hominem clarissimum & humanissimum posse confici. Matura, ut superioribus litteris ostendisti, huc venire; & a me omnem operam, studium, ac laborem expecta; sustinebo, quantum in me erit, expectationem tuam. Sandrinus tibi salutem, cui & Nicheto tua sui memoria fuit gratissima. Nichetus etiam valde amavit τὸ ἰσχνόν τε, καὶ ἠθικὸν, καὶ ἀποίητον, καὶ εὐκρινὲς tuarum litterarum. Paulum Manutium, Lambinum, Georgium, Alionium, cete-

ceteros communes amicos velim meis verbis ſalvere jubeas. Vale. XII. calend. Januar. Ferrariæ.

XLVI.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S.P.D. [1]

CUM proximis litteris adſcripſiſſem, ut tibi quamprimum redderentur, quo ſpatium haberes conveniendi Vilarii, & ad nos, ſi ita tibi videretur, reſcribendi, miratus ſum quid cauſæ eſſet, cur litteræ a Cardinali Turnonio ſine ulla tui mentione venerint, ſumque ſuſpicatus, ſerius ad te eſſe perlatas. Tuas enim occupationes puto, nullam moram ei rei allaturas fuiſſe, quæ tantopere ad gratiam & exiſtimationem tuam pertineat, nec te in diſceſſum tuum id differre, quod ante fieri, cum aliis de cauſis, tum eam ob rem longe ſatius eſt, ne potius tuis precibus, quam ſua in te benevolentia, ad commendationem adductus eſſe videatur. Montemerlus huc rediens, quæ hominum de te exiſtimatio iſtic eſſet, quamque te gratum jucundumque omnibus eſſe intellexiſſet, Cardinali expoſuit, injectumque jam tui deſiderium mirifice auxit. Habitatio tibi, Cardinalis juſſu, parata eſt; inſpectaque a Nicheto, & nonnullis aliis: tria conclavia, duo tibi deſtinata, tertium, ut opinor, tuis: ea tu nec inſtructa offendes; ne forte quid

1 All' Eccmo Sig. M. Antonio Mureto publico lettor nell' Illma Signoria di Venetia, Maggior & Signor mio Oſſermo. In cale Mocenigo appreſſo ſan Samuel. Venetia ſubito ſubito. *Muretum rogat, ut maturius in Cardinalis familiam veniat.*

quid ſuppellectilis imprudens diſtrahas, quod habeas uſus tui cauſa; nec enim eo contentus eſſe debes, vel potius nullo in numero debes ponere, quod hic tibi ſuppeditabitur. Tum hoc etiam te monitum velim, omnia fere illic, præter ſericum, eſſe viliora; ut ſi quid tibi opus ſit, ſi pannus, ſi tapetes, ſi cetera, temporis & loci opportunitati ne deſis. Nichetus tardius iſthuc ibit, quam putabamus, nec quicquam certi de ſuo diſceſſu habet. Nos te hic ineunte Januario. Si fallimur, ad quod tempus expectemus, certiores facias velim. Vale III. Calend. Januar. Ferrariæ.

XLVII.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. D.

QUod conveniendi Nicheti cupidus es, ſcito eum de congreſſu tuo non minus laborare, & ante triduum, aut ſummum quatriduum, hinc eſſe diſceſſurum: ex quo, habita ratione temporis, videtur, ejus tibi ante tuum diſceſſum poteſtatem fore. De vaſis, nullo culinæ inſtrumento, tibi opus erit, cui ſit communis cum ceteris cibus capiendus, itemque tuis; nihilque domi parandum & coquendum; Contingere ſane poteſt, ut te neceſſariam ob cauſam domi aliquando contineas, vel etiam nonnunquam foras pedem efferre non libeat: itaque retinere potes aliquid diſcorum, in quibus tibi coctum obſonium in prandium, vel in cœnam petatur; mappas item & mantilia. Nam poſtquam huc

huc veneris, ſi quà iter ſuſcipietur, cum tantum librorum convehendum habeas, vecturæ aliis rebus levandæ quam maxime inſerviendum eſt. Hanc ob rem vel unum lectulum afferre potes; tuis enim ſolum erit ea ſuppellex, quæ tibi a Cardinale ſuppetet. In Pauli Manutii judicio agnoſco ſummum ejus in me amorem. Sed tamen nunquam mihi in mentem venit, ne tum quidem cum legi tuas litteras, ut me in eo loco ponerem: non adeo me ignoro. Multum proficere mihi ſemper viſus ſum, ſi hoc aſſequerer, ut cum ceteri omnes, vobis ducibus longo ſpatio anteceſſiſſent, tum inter poſtremos venirem in numerum. Neſcio quo meo fato tum a Paulo Manutio ſum abſtractus, cum, remiſſo editionum labore, me familiarius uti, & ſecum plus habere cœpiſſet. Ac niſi ego illam ζῶσαν φωνὴν, & fortunam meam deſeruiſſem, non conſtitiſſem credo in infimis; ſed cum reliquæ me facultates deficerent, imitationis certe ſtudio aliquot fortaſſe gradus aſcendiſſem. Ei, peto a te, ut meo nomine agas gratias, ei & Lambino, cujus amor meam in eum obſervantiam non vincit, ceteriſque noſtris plurimam a me ſalutem impertias. Nichetus & Sandrinus te ſalutant. Vale. Pridie Nonas Januar. Ferrariæ.

De conclavibus hoc me fugerat, Cardinalem, cum ſtuderet, ut te in palatio collocaret, nullam habuiſſe vacantem habitationem; ab eo vero habitabis paulo propius, quam ædes divi Paterniani abeſt ab ædibus Pauli Manutii.

XLVIII.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. D. [1]

NEgotium tuum ac fortuna quod in discrimen inciderit, mei officii esse arbitror ad te perscribere: facile enim rei nunc primum exulceratæ, tua diligentia, amicorumque studiis & sublevatione mederi poterit. Illustrissimus Cardinalis noster, cum antea nescio quid de te audisset, idque, non admodum certis auctoribus, parum crederet, proximis Reverendissimi Cardinalis Turnonii litteris commotus est. Itaque statuit Nicheto nostro, cui brevi tempore istuc erit eundum, hoc negotii dare, ut ex eo rem totam, & qualis sibi auctor sit, plane intelligat. Quamobrem vides, tibi summopere elaborandum esse, ne a tanti viri studio, amore, benevolentia, auctoritate, commendationeque deserare; qui si causam tuam ex animo suscipiat, si te amplectatur, velitque huic nostro studiose commendare & tradere, is nihil de sua in te voluntate commutabit. Ex quo fore confido, ut quantulum de existimatione tua hoc sermone & rumore imminutum erit, vitæ tuæ summa integritate & religione facile sarciatur. Perfice itaque, ut ille, quam opinionem Venetiis te habuisse cognoverit, non eruditionis modo, sed

1 Suadet, ut rumores de eo quosdam disseminatos, delatosque ad Cardinalem Ferrariensem, per Turnonii Cardinalis litteras, & testimonium extinguat.

etiam probitatis, quam bene de te existimet, quam suum numeret, quam sibi purgatus sis, quid spei porro habeat, litteris significet; ac tibi persuade, eas tantum ponderis, quantum vel ipse optare potes, habituras esse. Vale III. Idus Jan. Ferrariæ.

XLIX.

Magnifico M. Marcantonio mio carissimo. [1]

DAlla relatione che hebbi da più parti delle buone qualità e meriti vostri, mi mossi i mesi passati a farvi ricercare di venire al mio servitio: & crediate, che da quell' hora, che vi risolveste di accettare il partito, vi ho aspettato sempre con grande desiderio. Ben è vero, che fra tanto mi fu gettato un motto sopra alcune cose: ma elle non furon però bastanti a rimuovermi punto da quella buona oppinione, che di già havevo di voi, contuttochè mi paresse bene d' intenderne il parer ancora di Monsignor mio Rm̃o di Tornone, alla molta prudentia & integrità del quale io tribuisco tanto, che havendo S. Signoria Rm̃a quella notitia che ha della persona vostra, mi pareva di potere intieramente quietarmi nel giudicio suo, & a questo fine aspettavo di valermi della occasion di Nichetto, il quale havevo a mandar d' hora in hora da S. Signoria Rm̃a. Ma il caso portò che io fussi astret-

1 Cardinalis ipsius Ferrariensis litteræ sunt, quibus agitur de rumusculis adversus Mureti probitatem sparsis: de his in vita. Inscriptio epistolæ *Al Magnifico Mr. Marcantonio Mureto mio carissimo.*

aſtretto a trattenerlo aſſai più di quel che penſavo; onde vi ſia penetrato a l'orecchie queſto maligno ufficio, che era ſtato fatto con me, prima che io habbi potuto haver la relatione di detto Signore, & forſe per opra de' medeſimi autori, li quali haveran voluto perſuadervi, che io habbi preſa la coſa in altra parte di quel che feci con effetto. Et certamente non poſſo ſe non eſcuſarvi, che di ciò reſtaſte con l'animo ſoſpeſo, benchè dall'altra parte haveſſi deſiderato, che non vi fuſte però addotto a pigliar altra deliberatione, avanti che di ſaper l'animo mio con più fondamento, potendo ben imaginarvi, che l'innocentia voſtra havrebbe potuto più in me, che la malignità d'altri. Ma poi che pur vi trovate già obligato per queſt'anno, ſe ben io haveſſi deſiderato, che fuſte in termine di poter venir da me prontamente; io anteporrò nondimeno volentieri l'oſſervatione della voſtra parola ad ogni comodo, che poteſſi ricever del ſervitio voſtro per queſto tempo, doppo il quale io vi tengo per accettato, conforme a quanto avete detto a Nichetto ancora; onde con la ſicurezza che habbiate a conferirvi da me, fornito detto tempo, mi parrà di ſentir con tanto manco diſpiacere l'impedimento che ſi è interpoſto, perchè non ſiate venuto di preſente. Et attendete a conſervarvi ſano. Di Ferrara li XXII. di Febraro MDLVIII.

Tutto voſtro

Hip. Car. di Ferrara.

L.

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. P. D.

BInas a te eodem prope tempore accepi litteras humanitatis pleniſſimas & benevolentiæ : harum poſteriores etiam cum redderentur, adjuncta ſororis mea epiſtola (dicam libere, tametſi pro mea perpetua in te obſervantia parum fortaſſe prudenter) facile patiebar, id tibi oneris eſſe impoſitum, quod ſcribendi occaſionem obtuliſſet. Studium tuum, quod tam amanter & prolixe polliceris, eò mihi melior ſpes eſt, quòd te ſim expertus, quicquid amicorum cauſſa ſuſcipias, κατορθοῦν ſolere. Itaque jam mihi non videntur βάρδισται μακάρων ὧραι φίλαι, ſed ἐλπίδες καλοῖς ἐμὲ βλέπειν ὀφθαλμοῖς : ita mihi eas propitias conciliaſti ; quas tamen ego ea moderatione animi ſuſtinebo, quam mihi ſapienter & amice, ut omnia, præcipis. De ſororis litteris quam maximas tibi & habeo & ago gratias. Julianus Granuccius, quo minus negotii aut ipſe haberet, aut ſui, quas ad Nicetum ſcribo litteras, in has conjeci, quod te ſciret ſine ullo labore mittendi facultatem habere : quod ut facias a te peto. Vale. Poli. XVII. Kal. Octob.

LI.

LI. [1]

Petrus Morinus M. Antonio Mureto S. P. D.

CUM antea persæpe me Martiranus invitasset, ut ad se me reciperem, propterea quod negaret, satis commodum diversorium hominem hospitem reperire posse; tamen, quod & perhonestum hospitium, atque ex sententia essem nactus, & vererer molestiam ei sumptumque afferre, adduci non potueram, ut me commoverem. Tandem vero, cum crebro eum inviserem, me diutius Neapoli hospitem & peregrinum esse passus non est: apud se esse voluit, adeoque liberaliter & humane tractavit, ut mihi non viderer satis erga te, Scipionemque Tethyum, atque adeo erga eumdem Martiranum gratus futurus, nisi & de eo certiorem te facerem, & utrique vestrum agerem gratias. Tibi igitur, mi Murete, Tethyoque quam maximas & habeo & ago; tametsi tu a me pro innumerabilibus in me studiis (quæ tua humanitas est) gratiarum actionem nunquam desiderasti. Verum ego percupide & libenter officio certe pietatique, quantum in me est, satisfacio. Ego propediem Genuam sum profecturus, ibique commendationem tuam etiam atque etiam desideraturus; ac eam, quoniam me tecum semper familiariter agere volui-

1 Al molto Reverendo Signor mio osmo Monsignor Mureto appresso Monsignor Illmo di Ferrara. A Roma. *Muretum de officiis erga se Martirani certiorem facit, & de consilio Genuam proficiscendi.*

voluisti, fortasse accersam, & molestus ero. Ego hic nihil proficere potui, nihil ex sententia gerere. Vale. Septimo Idus Febr. MDLXVIII. Neapoli.

LII. [1]

Petrus Marinus M. Antonio Mureto Oratori Regio S. P. D.

REgium me tandem venisse, quò receptum munus obirem, lætatum esse te, non miror; qui & mihi, ex quo in tuam me amicitiam contuli, fraterno animo consultum volueris, & fortunarum mearum auctor atque adjutor in primis extiteris; & proxime in eo quod cupiebam, adipiscendo, plurimum præstiteris & voluntatis, & curæ, & diligentiæ tuæ: qui maximus ad tua innumerabilia in me studia & beneficia cumulus accessit. Quod vero peramanter mones; levitatis non solum crimen, sed etiam opinionem quantum potero, ac suspicionem effugiam; ut me, non tam triennii condicione & lege; quam mea voluntate liberaliter officium persolvisse, & homines hi agnoscant, & tibi etiam, cujus auctoritatem atque judicium in me probando secuti sunt, gratias agant. Zoboli quidem liberos, cùm propter eximiam hominis & nobilitatem & liberalitatem erga me, tum quod ita te velle significas, commendatissimos habebo:

1. Al molto Reverendo & Magnifico Signor mio Ossmo, il Signor M. Antonio Mureto Roma. *Regium se incolumem venisse narrat, ut humaniores litteras docendi munus obiret triennium.*

bebo: ſed ita, mi Murete, ut rationibus etiam meis inſerviam, utque ex rerum, & temporum, & perſonarum momentis conſilium mihi capiam; in quo rationem meam ſpero vel iis probatum iri, ſi qui mihi forte iniquiores eſſent, nedum tibi, qui non ſolum mihi ſemper æquus, verum etiam πατὴρ ὡς ἤπιος fuiſti. Vale, & in iſta amœnitate, clementiaque cœli Tiburtini valetudini conſule tuæ, & me, quod facis, amare perge. Regio ad III. Id. Quinctileis MDLXXI.

LIII.[1]

Petrus Marinus M. Antonio Mureto Oratori Regum S. P. D.

NIhil erat in meis rebus novi, quod ad te, a quo erant conſtitutæ, ſcriberem. Tua in me ſingularis perpetuaque voluntas atque humanitas epiſtolæ argumentum dedit. Neque enim ex quo, ope & commendatione tua hic ſum collocatus ullum prætermiſiſti animi, ſtudiique tui teſtificandi locum. Gabriel Lippus Canonicus Regienſis ſummo vir officio & comitate pæne incredibili ſe mihi, cum primum huc veni, liberaliſſime detulerat, cum id ſe facere oſtenderet, quod & popularibus noſtris cuperet (qui in Gallia perquam amanter eſſet & honorifice tractatus) & mei, quem tibi carum eſſe intelligeret, tua potiſſimum cauſ-

1 Al molto Reverendo & Magnifico Signor mio Oſsmo, il Signor M. Antonio Mureto preſſo Monſignore Illmo e Remo di Ferrara. Roma.

caussa esset studiosus. Non multum temporis intercessit, cum certiorem fecit, Georgium Angusolum huc in patriam rediisse, cui me Romæ studiosissime & diligentissime commendasses, eamque ob rem mei videndi & cognoscendi esse cupidum. Is me, ut primum vidit, studium suum atque officium benignissime est pollicitus; eamdem erga me voluntatem honoris tui caussa significavit Corradinus, cum filium suum disciplinæ tuæ esse alumnum sibi gratularetur, & egregiam erga te benevolentiam atque observantiam pro summis tuis meritis declararet. Hæc cum plurimi facerem, contigit postremo, quod familiam ducat, quodque omnium jucundissimum mihi acciderit. Cum proxime Cardinalis Alexandrinus hac iter haberet, Contarellum, quem tibi intelligerem amicissimum esse, & eximia virtute atque integritate præditum, studui in summis angustiis temporis ut viderem, & quam officiosissime possem salutarem. Is cum me perhumane complexus esset, quantum mea caussa cuperet, amantissimis verbis declaravit, cui cum agerem gratias, tam propensum in me studium & humanitati ejus adscripsi, & amicitiæ vestræ. Gratulor vero tibi, mi Murete, atque etiam mihi, de amplissimo munere summis ejus virtutibus, probitati, innocentiæ, prudentiæ, integritati delato; & eas virtutes in tanto munere tuendo atque sustinendo illustratum iri, incredibiliter lætor. Tibi de tam claris & crebris significa-

ficationibus benevolentiæ erga me tuæ immortales ago gratias, & a te summo studio peto, ut, si eam orationem edidisti, quæ in victoriæ navalis gratulatione a te habita est, ad me mittas. Id & mihi, & plerisque aliis feceris gratissimum. Vale. XI. Kalend. Jun. MDLXXII. Regio.

LIV. [1]

Mag. Mr. Marc' Antonio mio Car.

IO non risposi per il procaccio passato alla lettera con che mi mandaste la prefatione del vostro libro. Perciocchè oltre all' haverla veduta io, volsi farla anche vedere da questi miei, si come ho fatto. Et da tutti è stata non solo approvata, ma commendata ancora, di che non si haveva a dubitare, venendo dalle mani vostre. Et quanto più conosco, che quel che attribuite a me, è causato dall' affettione che mi portate, & non da effetti, che per ancora se ne siano visti, tanto più ho da aver caro questo vostro buon animo, & da tenermi obbligato a riconoscerlo in ogni occasione. Intanto piacendomi, che voi fussi a quel buon termine della stampa d' esso vostro libro, starò aspettando, che ve ne torniate quanto prima, & state sano. Di Ferrara li 27. di Giugno 1559. [2]

Tutto vostro

Hip. Card. di Ferrara

LV.

1 *Hippolyti Card. Estensis epistola, qua Præfationem in libros Variarum Lectionum se accepisse significat; litteras scilicet quibus illi eos libros inscribit. Inscriptio Epistolæ:* Al Mag. Mr. Marc' Antonio Mureto mio carissimo.

2 *Editæ Præfationi sive epistolæ, diximus Muretum addidisse manu sua diem* Kal. Maj. *Atque eum nimirum diem, cum scripta primum est epistola & Cardinali missa, habebat.*

LV. [1]

Mag. Mr. Marc' Antonio Cariss.

HEbbi fin per l'altro ordinario l'oratione per il Re, e con tutto che fusse senza vostre lettere, io presuposi ben però che me n'haveste scritto, si come ho dipoi inteso per la vostra de XIX. Voi potete imaginarvi il contento, ch' io ho preso, che ella habbia sodisfatto tanto a ogn'uno, & voi n' habbiate riportato tanto honore; come però di questo non facevo alcun dubbio. Et se ben io havevo trovato bellissima quella prima, secondo la recitaste [2], ho nondimeno trovato anche buone tutte le correttioni, che ci havete dipoi fatte per opinione di Monf. Illmõ Vitelli, & del Sig. Ambasciatore, & quella si manderà alla Reina, nè se ne lascierà uscir copia, se non conforme a quella. Iddio da mal vi guardi. Da Ferrara alli XXVII. D' Ottobre 1566.

Tutto vostro
Hip. Car. di Ferrara

LVI.

1 Al Magnifico Mess. Marc' Antonio Mureto mio Segretario carissimo. *Ex hac hujus epistolæ inscriptione quem locum in familia Cardinalis haberet Muretus, intelligimus, cum* secretarius *appelletur. De oratione autem scribere eum puto, quæ est* XIII. *vol.* 1. *pro Carolo* IX. *& de qua etiam superius egimus.*

2 *Atque hinc nimirum cognoscimus, non uti dicta ab eo sunt, ita editas orationes, sed recognitas, correctasque fuisse.*

LVI.

Horatius Cardanetus [1] *Mureto S. D.*

PLures jam dies quotidie ad te ſcripturus, nunquam tamen ſcribo; quod cum multis de cauſſis factum ſit, cave exiſtimes, propterea me intermiſiſſe, quod meas tibi litteras vel intempeſtivas, vel loquaciores ac ineptiores, haud gratas eſſe putem. Quî enim poſſum de tuo in me amore, tuis mihi litteris teſtato, amiciſſimi etiam hominis teſtimonio confirmato, deque tua ſingulari humanitate dubitare? Ne quid de mea dicam utilitate, quam & ſcribendo nonnullam, & ex litterarum tuarum ſubtilitate ac elegantia maximam capio. Accedit etiam ambitio quædam. Quod enim ego ſæpius ad Muretum ſcribam; quod item ad me Muretus, ac pluribus quidem, ut feciſti, ſcribat, quamdam mihi apud homines exiſtimationem auctoritatemque comparat. Nunc tandem ad ſcribendum redeo, de locis quibuſdam Horatianis te con-

1 Excellentem doctrinam, & eloquentiam *hujus laudat Paullus Manutius lib. 6. ep. 14. ejuſque epiſtolam ſibi miſſam* elegantiſſimam *vocat ep. 13. additque*: Quid? quod iſta humanitas, qua me tibi devinxiſti, plurimum, ingenii, eloquentiæ, doctrinæque laude cumulatur: quæ facile apparent in litteris tuis, itaque dedi ſtatim eas legendas filio meo, ut exemplo tuo commoveretur, & quaſi tua per veſtigia ad eamdem gloriam contenderet. *Ex eadem epiſtola Jacobi Grifoli diſcipulum eum fuiſſe conſtat: docuit vero ipſe humaniores litteras Peruſiæ, iiſque inter ceteros erudivit Balthaſarem Anſideum: quod & Cæſar Alexius tradit Elog. Civium Peruſ. cent. 2. pag. 52. Ad eumdem aliàs ſcribit Manutius lib. 10. ep. 14. lib. 11. epiſt. 12. & M. Antonius Bonciarius lib. 1. ep. 6. &c. Mureti vero ad eumdem edita fuerant lib. 2. ep. 31. & 32. lib. 4. ep. 86.*

consulturus, qui eruditum illum poetam eruditissimis tuis annotationibus exornasti. Mihi igitur superioribus diebus primi libri epistolas interpretanti, Lactantius Firmianus [1] cogitandi dubitandique caussam dedit. Illa enim verba observans, *Virtus est vitium fugere*, cum primò aliquo modo laudasset, deinde, inepte eum de virtute locutum esse, ait; quod eam a contrario terminaverit. Non possum ego non moleste ferre, quod tam nobilis urbanusque poeta, ineptus appelletur. Miror etiam, a Lambino erudito viro, accuratissimoque ejus Interprete, non fuisse defensum. Quo circa ipsius ego nomine ad tuum confugio patrocinium: meum enim tenue est, ac nullius pene auctoritatis. Decet autem, magnos ac eruditos viros a magnis ac eruditis patronis defendi. Quid igitur contra Lactantium ipse afferas, expecto. Ejusdem epistolæ verba sunt non longe ab initio; *Quo me duce, quo lare*

1 *Horatii verba lib. 1. ep. 1. (ordin. Sanadon. lib. 2. ep. 7.) v. 41. sunt*

Virtus est vitium fugere, & sapientia prima
Stultitia caruisse.

de quibus Lactantius lib. 6. Divin. Instit. cap. 5. ubi Lucilii descriptionem quamdam virtutis attulit; Horatius igitur paulò melius, Virtus est &c. Sed inepte, quod eam contrario terminavit, ut si diceret; bonum est, quod malum non est. Cum enim quid sit virtus nescio, ne vitium quidem quid sit, scio: utrumque igitur indiget definitione, quia natura rei talis est, ut utrumque aut intelligi, aut non intelligi sit necesse. *Notavit hanc virtutis definitionem Chabotius quoque ex Lactantio. Sed facilis Horatiani loci defensio mihi videtur, si non eum virtutem definire velle ex dialecticorum praceptis, aut Ethicorum formulis, dicamus, sed id nimirum velle, maximam hominum multitudinem vitiis adeo oppletam, ut qui illis carent laudare quasi mortalium optimos debeamus, vel etiam majori ad virtutem assequendam labore perfunctos existimare. De virtutis definitione V. s. Thom. 1. 2. qu. 55. art. 4. & Aristot. 11 I. Eth. eorumque Interpretes.*

lare tuter. Explicant omnes *lare* pro familia [1]. Lambinus addit, *ſeu quo familiæ duce*. Pro familia, quod ad ſententiam ſpectat, appoſite: at *larem* pro *familia* poni, mihi durius eſt. Pro familiæ duce, præter hoc, ſupervacaneum eſt, cum ante dicat, *quo duce*. Itaque de hoc quoque, quiddam adſcribere ne graveris. Locus etiam eſt, ut tertium addam, in tertia epiſtola, in fine, ubi ſunt ea verba, *Si tibi curæ quantæ conveniat Munatius*: quæ ut depravata, tu jam *quam te* reſtituiſti [2]: quæ etſi ingenioſa, commodaque eſt emendatio; tamen quod verbum *conveniat* non videatur eo loco convenire, quod ad ipſius latinam attinet ſignificationem, minime Lambino probatur. Quid igitur tunc ſecutus ſis, quidque nunc ſequaris, ſi libet, ſcribas. Atque hæc hactenus: quæ ſi mihi tecum coram conferre, teque de ſuperiore loco docentem, ex æquo aut familiariter colloquentem liceret audire, uberrimos meorum ſtudiorum fructus ſperarem; quæ alioqui frigent, ac nihil mihi præclarum polliceri queo. Gisbertum [3] ſalutabis,

1 *Seu* domo, *ideſt Philoſophorum ſecta*. *Nam* Socraticam domum *idem Horatius dixit lib.1. od.29. Itaque & hujuſce loci facilis explicatio mihi eſſe videtur*.

2 *Diſplicuit Guillelmo Silvio Mureti iſta emendatio; nam in exemplo Horatii a Mureto recogniti, quod ejus fuit, hanc delevit, reſtituitque* quantæ. *Vide Cruquii & Sanadonii lectiones, & explicationes ſibi adverſantes, & Chabotii duas*.

3 *Gisbertum Oddum intelligit, quem ſæpe Muretus nominat lib.2. ep.31. 32. & 33. atque in hac poſtrema*; Gisbertus enim noſter, propterea quod ei hodie ad fores herilis cubiculi aſſidendum eſt, ut ſtatis vicibus omnes cubicularii ſolent, operam mihi dare non potuit: *Vide quæ de nobilibus hiſce amanuenſibus diximus in Manutii vita*.

tabis, quocum placet nunc dolose agere. Cum enim ad ipsum has mittam litteras, ejus frustrabor expectationem: illas enim explicans, ne litteram quidem ad se scriptam reperiet; quod tamen invitus facio, temporis exiguitate coactus: hodie namque scribentem cariores quidam amici sæpius interpellarunt. Vale, Murete suavissime, meque ut facis ama. Perusiæ VI. Id. Junias MDLXV.

LVII.

Horatius Cardanetus M. Antonio Mureto S. D. [1]

QUI possum, Murete doctissime, juveni ingenioso, litteris ac moribus exculto, meo ante aliquot annos auditori, honestissimo in hac urbe loco nato, mei peramanti, tui studiosissimo deesse, maximopere a me petenti, ut aliquid ei Romam profecturo litterarum ad te dem, quas ipse reddat, itaque fores sibi quodam modo aperiat ad amicitiam tuam, quam mire expetit? Id officii hominibus nulla re cum hoc juvene comparandis haud denegare potui; sumpsique hoc mihi pro nostra aliquot jam annorum amicitia, ut eos mea caussa, singularique in te benevolentia diligeres. Multo igitur magis tam honesto, tamque multis ornamentis prædito juveni illud debeo: cupide ad te adibit, tui videndi cognoscendique gratia, sibi antea cùm meis sermonibus, tuisque monumentis, tum ipsa

1 Commendatitia est: nec tamen, quis ille sit, quem adeo diligenter Mureto commendat, dicere habeo.

ipſa fama cogniti. Ipſum, ſi me amas, excipe, tuo illo vultu hilari ac perhumano; primum, uti juvenem ſua ſponte tua amicitia digniſſimum, deinde mihi arctiſſima neceſſitudine conjunctiſſimum. Nunc primum Romam venit: itaque cum magnam ex multis rebus capturus ſit voluntatem, nihil tamen ei jucundius futurum certo ſcio, quam quod te allocutus fuerit, tuamque adeptus amicitiam. Plura in hanc ſententiam ſcribere putidum foret. Darem equidem libentiſſime crebras ad te litteras, mi Murete, elegantiſſima quondam, omniumque humaniſſima epiſtola [1] a te invitatus: ſed ne quid dicam, quod te occupatiorem eſſe cenſeo, tam infirma ſum valetudine, tam imbecillis utor oculis, ut calamum ſi non oderim, certe vitem quam maxime poſſum: officii memoriæque gratia nihil eſt quod ſcribam; vulgaria hæc ſunt. Scio etiam, Lucam noſtrum [2], cui tuam amicitiam valde gratulor (de quo ingentes tibi ago gratias, quod mea primum commendatione amplexus, optimis deinde ipſius moribus, maximaque in te obſervantia diligas) ſæpe tibi meis verbis plurimam ſalutem dicere: quem ego pro ſingulari ejus probitate, etſi prorſus eſt ſupervacaneum, iterum tibi commendo. Hac una re facilius patior, eo me carere, quod tua ipſe conſuetudine fruitur. Plura velim:

1 *Vide ep.32. lib.*1I. Volo tecum, Horati, ſi modo ab eo voluntas tua non abhorret, quaſi mercaturam quamdam inſtituere litterarum, &c.

2 *Lucas Ariminenſis ille eſſe videtur, quem idem nominat epiſt. in editis lib.*1V. 85.

lim: ſed quid opus eſt pluribus? ama me, ut facis, & vale. v. Cal. Mart. MDLXXVI. Peruſiæ.

LVIII.[1]

SÆculum fere mihi videtur, cum nihil litterarum, vel a te mihi adfertur, vel ipſe ad te mitto. Te migratio fortaſſe mea excuſabit, quod tamen jampridem litteris tibi indicavi, ex Italia in Germaniam me reverſum, Argentorati vitæ & ſtudiorum velut domicilium collocaſſe. Me cum alia, tum id tibi excuſabit, quod etſi de tua in me voluntate nunquam dubitavi, amico per imprudentiam nocere, meaſque litteras fraudem aliquam adferre noluerim. Metui enim, ſi ſtatis & legitimis tabellariis eas committerem, ne tanto intervallo, totque ſtationum mutationibus multa perpeſſæ, & ab aliis apertæ, vel hujus nomine urbis tibi fraudi eſſe poſſent. Memini enim quid Onofrius Panvinius in Chronologia ſua Eccleſiaſtica[2] propter Romam Fabricii a ſe compilatam adferat. Nunc, mi Murete, nactus hunc adoleſcentem, qui rectà ipſe Romam iret, non putavi mihi committendum, ut eum ſine meis ad te litteris abire paterer,

1 *Giphanii commendatitiæ litteræ ſunt, quibus & Philologica quædam continentur. De Giphanio* a Giffen *populari ſermone dicto, Valerius Andreas Biblioth. Belgic. pag. 702. Teiſſier in Elog. tom. 4. &c. Andreas ejuſdem opera diligenter recenſens nihil habet de Gellio ab eo edito; nihil Fabricius tom. 3. B. nihil Funccius veget L. L. Senect. p. 331. qui Gellii editiones, quique eum Scriptorem illuſtrarunt, nominant. Lipſius tamen Giſanio ſcribens Epiſt. quæſt.* IV. 19. Deſiderium Agellii tui ferimus nimium diu.

2 *Vide epiſtolam præfixam Chronico ejus Eccleſiaſtico, ubi Fabricium intelligit nomine* Hermunduri.

rer, præſertim, quem Canterus vir doctus, & tibi, ut puto, notus, litteris non vulgariter mihi commendarit; & hoc amplius rogarit, ut euntem in Italiam viro docto & noto alicui commendarem, ac velut de manu in manum traderem. Quare amiciſſimi hominis litteras ſubſecutus, rogo te, ut tua illum humanitate complectaris, ita ut intelligat, meam commendationem, non tantum notitiæ aditum & viam muniiſſe, ſed ad omnem tuam humanitatem ejuſque officia momenti & ponderis aliquid attuliſſe. Canterus eum mihi commendat ab elegante eruditione, quam tu facile & brevi cognoſces: mihi unum ejus colloquium per & gratum, & jocundum fuit. Ab hoc & de meis rebus quædam cognoſces: nam Ilias malorum & calamitatum cognoſcenda tibi eſſet, ſi hujus mei atri non diei, ſed anni caſus meos perſcribere velim. Quæ domeſtica pleraque mala ſtudiis quoque meis magnopere nocuerunt: id certe effecerunt, ut Gellii (an Agellii [1]?) mei typographica, ut ita dicam, deſcriptio ab hinc fere biennio cœpta, neceſſario intermiſſa fuerit, etiamque nunc jaceat. In quem utinam tuas obſervationes, quarum in Italia ſpem aliquam litteris tuis mihi olim feciſti, auferre tandem aliquando poſſim. Vix rogare te auſim: ſed tamen ita hæc ut accipias velim, tamquam vehe-

1 Gellius *an* Agellius *dicendus ſit, multi diſceptant, Lipſius qu. epiſt. c.* 8. *lib.* 5. *Barthius lib.* 35. *Adverſ. c.* 12. *Salmaſius ad Arnob. Fabricius B. L. vol.* 3. *pag.* 1. *Lambecius prodr. lucubr. ad Gell. Bœclerus Bibliogr. Crit. Frouſt. in vit. &c.*

menter te rogarim, ut eas ad me tuo commodo mittas: poteris id vel per hunc adolescentem, vel, quod malim, per Franciscum Bracheri *Agente del Duca di Baviera*, commorantem Venetiis *al Traghetto di Murano sul campo della Clason*, cui & meas ad te litteras mittam, si has tibi non ingratas, aut molestas fuisse intellexero. Et quia acumen ingenii, & εὐστοχίαν tuam novi, rogo te, ut si quid ex verbo ΑΔΥΡΗΝΕΣ, quod habent veteres codices, & mei, & quos P. Victorius vidit, in *cap. 6. lib.* 13.[1] Gellii eo loco, & cujusmodi Homerus dicat in Ulixis domo στειρῆνες, veri & boni exsculpere possis, ut id quoque mecum communices. Velim quoque ex te cognoscere, an qui nihil longo jam tempore edideris, præter orationes quasdam; ea quæ potes plurima & tua & aliorum proferre, semper nobis invidere velis. Quam multa præclara historica & theologica latent in bibliotheca Vaticana, numquam typis edita, quorum si pauca quædam a te vel ab D. Ursino proferrentur, incredibile dictu est, quam fructuosa, quam grata, quam gloriosa hæc opera vestra esset. Hoc mercatu

1 *lib.* 14. Et cuimodi Homerus fuisse dicat in Ulixis domo ἀδυρᾶνες. *Incredibile dictu est, quantopere viros eruditos hujusmodi* ἀδυρῆνες *vexaverint, & vexata illa ab ipsis sint. Petrus Victorius var. lect. lib.* 35. *c.* 16. *se in ms. cod. & satis fideli se ita scriptum hoc nomen reperisse testatur: alii fecere* ἀδιρῆνες. *Neutrum tamen reperitur apud Homerum: ut autem reperirent, fecerunt aliqui* στειρῆνες. *Causubonus legit* ὀρσοθύρην, *& spectari putat ad locum illum Odyss.* 22. *v.* 126.

Ὀρσοθύρη δέ τις ἔσκεν ἐϋδμήτῳ ἐνὶ τοίχῳ.

Qui locus veteres etiam Criticos exercuit, ut Eustathius, Hesychius, aliique testantur.

tu Pimpuntii Senatoris Parisien. Virgilius editus est, & Stobæus ex bibliotheca Sambuci a Cantero versus. Lipsius quoque tibi notus lectiones quasdam, ut vocat, divulgavit. Historica, & apud vos odiosa, nec insulsa tamen multa hoc anno sunt edita: ex quibus vitam Amiralii a JC. quodam, cujus tu in Variis tuis facis mentionem, descriptam, vix me continui, quin huic ad te perferendam darem. Sed utriusque periculum me deterruit. Quod si ejus generis aliquid ad te mitti, vel ullum a me officium tibi, aut tuis præstari voles, fac quæso, ut primo quoque tempore id sciam: dabo ego operam, ut si nulla re alia, saltem in officiis tibi præstandis fide ac diligentia nemini concedam. Vale, V. C. & Doctiss. Salutem, si tibi videbitur, D. Ursino. Argentorato Kal. Octob.

Tuus Obs. Giphanius.

LIX.

Justus Lipsius M. Antonio Mureto S. [1]

NIhil erat, Murete mi, quod scriberem, nisi hoc ipsum, nihil esse quod scriberem; nec tamen volui epistolam tibi debere diutius, & ut

 fidem

1 *Lipsii nomen vel auditum satis declarat, quis ille homo fuerit, quin aut ad Miraum confugere, aut ad alios, qui de eo uberrime scripserunt, necesse habeamus. Epistola nostra non extant in epistolis ejus editis cum ceteris operibus* Lugduni 1613. *aut in* Epistolarum, quæ in Centuriis non extant, Decad. XIIX. *editis Hardervici* 1621. *etsi alia ibi leguntur* Epistolic. quæst. *lib.* I. 6. *lib.* III. 14. *lib.* IV. 15. *lib.* V. 15. *& inter epistolas Mureti lib.* III. 3. *Atque hic dicere ego quoque possum, quod in Praef. tomi* 5. *Syllog.*

fidem meam liberarem, inanes malui litteras mittere, quam nullas. Non ita tamen inanes, ut te, quem in aliis rebus libenter ſequor, etiam in ſcribendo imiter, qui ad amicos, quod nuper præſens vidi, ſchidas ſane bene magnas, ſed ita inanes mittis, ut unum epiſtolæ argumentum tribus verbis expleatur. O te hominem non tantum ingenio mirificum, ſed etiam in conſuetudine facetum & ſuavem! Narro tibi; me ipſum mihi reſtituiſti paucis illis horis, quibus tecum fui. Antea enim, mihi crede, & tui deſiderio, & malorum iſtorum inſolentia, languebam. Quod ſi mihi Tyburi, in illo ocello Italiæ, in illo nitido ſole tuo, aliquot horas ejuſmodi tecum ponere liceret; quæ ego regna & quas beatorum inſulas, præ una ambulatiuncula noſtra non contempſerim? Sed ego ineptiis aulicis hic ita detineor, ut nuſquam poſſim vel digitum. O rem minime aptam nec meis ſtudiis, nec moribus! Fero tamen omnia fronte & vultu, ut poſſum, belliſſime. Sed mihi modo [1], Murete mi, angor interdum & diſcrucior intimis ſenſibus. Quod niſi tua conſuetudo me adhuc ſuſtentaſſet, & Romæ tenuiſſet, juratus tibi dico, jamdudum talaria induiſſem, quibus aliquà evolaſſem; ubi neque Pelopidarum nomen, neque iſtas moleſtias ferrem. Paulum Manutium ſcito heri conventum

leg. Epiſt. Petrus Burmannus, cum manu ſua deſcribere epiſtolas illas cogeretur; Lipſii inexplicabiles ſæpe litterarum ductus millies iram & indignationem in manum ejus feſtinantem provocaſſe; *quod & in ſuperioribus Lambini mihi accidit.*

1 *id.* crede: *Frequentes ſunt in Lipſio hæ Ellypſes.*

tum esse a me: hominem eruditum, humanum, & quem secundum te facio plurimi; sed in quo tamen suavitatem illam & facilitatem morum, quam in te tantopere amo, valde requiram. Plautum tuum [1], vel jam potius nostrum fero in oculis: ejus cotidiana consuetudine, & sermonibus magnam partem lenio desiderium absentiæ tuæ. Quem ego adolescentem non tantum ideo amo, quia amatur a te; etsi id quoque sed multo magis, quia ea elegantia ingenii est, & ut captus est hujus ætatis, etiam doctrina, ut amore & amicitia nostra maxime videatur dignus. Habes epistolam, ut initio tibi prædixi bene inanem: scripsi enim quicquid in buccam; & in qua te non aliud, quam voluntas mea delectare possit. Ad quam nollem te equidem respondere, nisi nuper admirabilem illam tuam facilitatem in scribendo cognovissem, qui me præsente momento temporis decem litteras [2] ad amicos dederis, & quidem tua manu. Quamobrem puto, te vel aliud agentem facile unis litteris tuo commodo respondere posse.

Vale Roma CIƆIƆLXVIII. A. d. XVIII. K. Septembrium.

 LX.

1 *Is est Franciscus Rencius, cui Plautus nomen erat: sed illud Sodalitatem nostram ingressus deponere voluit.*

2 *Atqui hæc nimirum confirmant illa, quæ in Mureti vita scripsimus num. 20.*

LX.

Justus Lipsius M. Antonio Mureto S. [1]

NE vivam, Murete mi, si quidquam in omni vita gratius, aut jucundius mihi accidit tuis litteris, non solum quia tam eleganter scriptæ; nihil enim vidi ἀττικώτερον; verum etiam quia tam suaviter & amanter. Itaque antea diligi me a te sensi; nunc vero etiam amari: omnibus enim in partibus epistolæ tuæ mirifica quædam significatio amoris elucet; cui utinam ceteris rebus respondeam, amore quidem certe præstabo ne vincar. Sed ut ad litteras tuas respondeam, scito mihi jucundissimam epistolam tuam, hoc tantum attulisse molestiæ, quod scribis, te istic non solum commode, sed etiam delicate, & pæne Phæacum vitam vivere. Posuisti enimvero versus Homeri εὐφροσύνη μ' ἔχει. Vide igitur quam morosi, seu potius inepti sint qui amant. Qua in re gaudere debebam tuum gaudium, & lætari, commode tibi esse: hoc ipsum angit me & excruciat, verentem, ne te deliciæ illæ, ut quondam Ulyssem a patria, ita te illecebris suis irretitum ab Urbe & a nobis diutius detineant; præsertim cum istic etiam Alcinoi hortos esse audiam: bene habet, si nec Cirra ulla, nec Calypso; quod

1 *Elegans & festiva epistola de Mureti Tiburtino secessu, & libro suo ad eum misso. Sunt autem in his epistolis nomina quædam, quæ nonnullis fortasse displicebunt, damnavitque in* Recognit. suorum oper. *Bellarminus, ut cum* Deos *sæpius nominat; animo tamen Christiano ab eo hæc dici, & antiqui latini sermonis amore, omnino constat.*

quod si esset, næ tu, ut es homo facilis, una cum Ulysse vel decennium modo peregrinareris. Sed tamen meminisse te oportet illud Homeri *αἰσχρόν τοι δηρόν τε μένειν*: nolo enim addere vel ominis caussa *κενεόν τε νέεσθαι*. Quod autem quereris, neminem istic esse, qui studiis nostris delectetur; id mihi quidem ænigma fuit. Quî enim possit, ubi tu sis homo in Musarum manibus educatus, ibidem etiam non Musas esse oportere? Quod quidem nos reapse experimur. Scito enim a discessu tuo & Apollinem & Musas ita Urbem reliquisse, & in agros tecum commigrasse, ut sæpius a me ad carmen quoddam, quod Veneri illi Neapolitanæ tuo jussu scribere conabar, invocatæ, nunquam advenerint, nec vatem suo numine adjuverint. Hoc videlicet commodi a Mureto nostro habemus, ut, eo absente, ne carmen quidem propitiis Musis scribere possimus. Jocari me putas? moriar, nisi te absente non tantum Musæ, sed etiam omnes Gratiæ Urbem reliquisse mihi videntur; ut Roma jam, dum tu semen urbanitatis abes, vel rure quovis inficetior sit. At etiam audes scribere; vereri te, ne barbarus nobis videaris *χρόνιος ὢν ἐν βαρβάροις*. Ubi est, Murete mi, frons tua? tu nobis barbarus? quo nec Athenæ magis Atticæ, nec Latium ipsum magis latinum est? Narra istuc Jurisconsultis tuis, quibus tu fortasse, quod nova quadam & insolenti lingua apud eos uteris, barbarus videaris. De Manutii amicitia retinenda quod me & amanter & pru-

denter hortaris, valde te amo; & efficiam certe, quoniam in eo homine mihi conciliando nimis indormivi diu, ut cursu ita corrigam tarditatem, ut intelligas, quantum calcar apud me una admonitio tua habuerit. Librum meum vix tandem aliquando accepi a meis, quem de itinere ipso fessum & pulverulentum timide mitto ad te: novi enim & aures teretes, & limatulum ac politum judicium tuum. Tu tamen pro eo quanta humanitas tua est, sospitem hunc primo ingressu ita accipies, ut eum lenitate tua titubantem potius confirmes, quam severitate obruas. Confirmatum deinde, licebit, non tantum moneas, sed etiam objurges. Sed mehercle extra jocum; librum meum ea conditione mitto ad te, ut neque legas nisi summo otio & commodo tuo; & cum leges, obliviscaris paullisper, me Lipsium esse, & te Muretum; idest amorem illum verum, qui est inter nos, ad tempus seponas, & de eo, non pro affectu tuo, sed vere & ex animi sententia judices. Quamquam de eo non ita necesse fuit te admoneri, qui ita natus es, & ita consuevisti, ut flammam in ore facilius comprimas, quam veritatem taceas. De me quidem [1], si hos nascentium studiorum meorum primos labores polito judicio tuo probavero, optandum quiddam consecutus fuero; sin minus, hoc tamen me consolabor, in præclaro conatu non voluntatem mihi

1 *Est ex illis modis dicendi, qui in Lipsio sæpius reperiuntur, & Muretus in veteribus etiam animadvertit lib. 2. ep. 33.*

mihi ad recte faciendum, sed facultatem defuisse. Vale. Salvebis a Plauto nostro. Roma pridie Kal. Septemb. CIↃIↃLXIX.

LXI. [1]

MItto ad te, Murete mi, exemplum epistolæ ejus, quam ad P. Manutium dedi, in qua mihi ipse sane displiceo; sed præstare volui genus illud, quo ipse delectatur: in qua, quod quædam sunt blandiuscula, noli putare, me duos parietes de una fidelia: nam ad alios aliquid aliquando fortasse, quod aures illorum delectet; ad te, tanquam ad me ipsum, nil nisi simplex, sincerum, purum putum. Quod scripsi ad Manutium de variis lectionibus meis, ejusmodi est. Paro octo libros variarum [2]. Universum opus Cardinali nostro a me vel invito debetur: habeo enim rationem constantiæ meæ; singulos tamen libros singulis eruditis viris constitui. In quo permitte quæso, ut primum locum, non eruditione aut amore, πολλȣ̃ γε κὴ δεῖ, ne dignitate quidem, sed ætate, Manutio tribuamus. Detur hoc a nobis ambitioni Italorum. Tu quidem extra controversiam secundum, & meo judicio ac volun-

1 *Ut hanc sive epistolam, sive epistola potius alicujus appendicem, divulsam a ceteris inter Mureti schedas repertam cum epistolis ad Manutium, & Ursinum, hoc loco collocarem, non habeo aliam causam, nisi quod in superiori, de Manutii amicitia retinenda quadam Mureto Lipsius scribebat.*

2 *Nunc in operibus Lipsii Lugduni editis 1613. non extant, nisi* variarum *libri* III. & antiquarum lectionum *libri* V. *totidemque editi Antuerpiæ a Plantino.* Varias *dedicavit Cardinali Perrenoto Kal. Junii* 1566. Antiquas *Thomæ Redingero.*

voluntate, Deos testor, primum locum obtinebis. Ad Cardinalem Sirletum, si quid posthac: in quo expecto judicium tuum. Litteras quas ad me dabis, huic ipsi adolescenti, si volueris, dare poteris; is ad me eas perferri curabit: nomen ejus est *Sr. Dura*; agit domi Cardinalis nostri.

LXII.

Justus Lipsius P. Manutio S. D.

PEccarem, P. Manuti, & vehementer peccarem, si ad quemquam prius de rebus meis, quam ad te scriberem. Nam sive amorem hac in parte considero; nullius illustrior erga me voluntas fuit, quam tua; sive merita, nemo est (quod libenter præ me ferre soleo), cui plus debere me fatear, quam tibi; sive etiam voluntatem meam: non possum profecto libentius ad quemquam scribere, quam ad te, quem & facio omnium hominum plurimi, & sic amo, ut præ te uno, ceteros amicos diligere videar, non amare. Quod si fortunam præstare unusquisque nostrum æque ac culpam posset, satis fecissem jampridem desiderio meo, & hoc officium vel ante diem tibi libere repræsentassem. Nunc cum ita vel casus, vel fatum meum tulerit, ut simul in patriam venirem, gravi & diuturno morbo, qui mihi vires omnes animi & corporis eripuit, affligerer; si amorem tuum novi, ut novi, deflebis potius caussam cur non satisfecerim, quam accusandum me putabis, quod serius satisfecerim.

cerim. Nam morbi quidem vis non modo animum meum a ſcribendo, ſed pæne ab omni vivendi cogitatione abſtraxit. Sed venio ad litteras, ideſt ad delicias noſtras. Nam in hoc genere officii diligentiam tuam ſperare, meam præſtare tibi poſſum. Libri mei Variarum Lectionum adhuc ceſſant. Quid enim hoc morbo, qui me non ſolum ab hac cogitatione, ſed ab omni complexu Muſarum eripuit? Sed ſi Di volent, & ſi mihi optata ſemel valetudo contingat, paucis diebus inſtitutum opus poſſum abſolvere. Hac in re, quid ad honorem tuum, vel meum potius excogitaverim, memini me aliquando tecum coram; ſed & nunc ſcribam, ut exquiram ſententiam tuam. Ad quatuor libros meos priores, in quibus multa obducentur, multa mutabuntur, quatuor alios attexo: univerſum opus Cardinali noſtro debetur; ſic enim & ratio conſtantiæ meæ, & ſi vis, etiam merita ejus poſtulant; ſed & ſingulos libros ſingulis eruditis viris ſtatui inſcribere, in quo deſtituor exemplo antiquorum, ſed in re laudabili non defugiam auctoritatem ætatis noſtræ. Te igitur in illo catalogo, ut eruditione, ſic loco volo principem. Præſtantia in omni genere doctrinæ tuæ fert, ut id merito facere me exiſtimem; amor meus, ut etiam libenter. Adjungentur deinde ex illo flore Italiæ veſtræ Muretus, Fulvius, & ſi forte Sigonius; reliqui noſtrates. Statui etiam ſyntagma aliquod novum ad heroem illum Card. Sirletum, ad quod me impel-

pellit non tam ejus viri dignitas, etsi id quoque, nam ea quidem illi nunc aliquid rari est, quam singularis eruditio, & in eruditos propensio, quæ nunc nulli. Illi igitur fortasse Propertium dare audebimus. Sed & hoc, & reliqua de tuo scilicet consilio, qui & illo judicio es, ut possis, & sic me amas, ut velis, quod convenire putabis, consulere. Improbi hic rumorem dissiparant de morte Cardinalis nostri, quod sit illorum capiti, illo salvo. Commentarios tuos in epistolas ad Familiares avide expecto, & angor te expectationem remorari. Dì faciant, ut & hoc opus, & alia rei litterariæ juvandæ, quod quidem fatale est familiæ vestræ, felix & famæ tuæ superstes possis edere. In quam cogitationem, etsi parta quidem tibi jam est omnium sæculorum immortalitas, tamen hortarer te, ut incumberes; si id aut adolescentiam meam deceret, aut apud te caussa esset; qui ingravescente ætate, non modo nihil de tam præclaro conatu tuo & labore remittis, sed potius cum omnium gentium admiratione auges tu illum & intendis. Tu, Manuti, sic existima, ingenio, eruditione, judicio facile me tibi cedere, officiis etiam vinci fortasse a te posse, amore quidem certe paratum esse vel tecum contendere, vel te ipsum vincere. Vale.

LXIII.

LXIII.

Justus Lipsius F. Ursino S.

FAcit humanitas tua, F. Ursine, & amor tuus, cujus adhuc expresse apud me multa sunt vestigia, ut peccare mihi viderer, si ad quemquam potius de rebus meis, quam ad te scriberem. Nam & præstantia eruditionis tuæ illa est, ut cum paucis amicorum meorum te conferre, nulli possim præponere; & sic de me es meritus, quamdiu Romæ fuimus una, ut beneficiorum tuorum memoriam deponere impii sit, ne dicam ingrati. Qua humanitate tua quantum me tibi devinxeris, & quid meritis tuis debeam, ostendam aliquando monumento aliquo ex hoc genere litterarum nostrarum, quarum tu & peritissimus es, & quibus delectari te maxime, scio. Antiquitatum informatam dum Romæ essem cognitionem nunc eo ardentius amplector, quo ea vere in dies majori mihi voluptati est & fructui. In quo genere, quoniam omnium judicio facile es princeps, non miraberis, si a te potissimum petam, ut si quid a discessu meo inventum aut erutum est novi, quod legi nostra interesse putabis, id a me per N. Florentium transmittas. In quo incredibile dictu est quam gratum mihi facturus sis. Breviloquentem me morbus meus facit, a quo respiravi, non convalui. Laurentio Gambaræ principi poetæ, & qui memoria nostra fere solus, quid in veterum imitatione esset,

ſet, acute vidit, & feliciter expreſſit, ex me ſalutem; quam equidem verſu aliquo ad eum miſiſſem, niſi Muſæ vocatæ venire ad ægrum recuſaſſent. Vale.

LXIV.

J. Lipſius M. Antonio Mureto S. [1]

QUidlibet potius putavi fore, M. Antoni, quam ut mihi ad te ſcribenti verba deeſſent. Et tamen narro tibi, in hac cauſſa deſunt. Quid enim de tam longo ſilentio meo ſcribam, aut non ſcribam? Dicam occupationibus factum eſſe meis, ut ſerius ſcriberem? vulgatum id quidem. Sed poſſuntne ullæ occupationes eſſe tanti, ut intercludant iter officii & amoris mei? At negligentia fortaſſe, aut oblivione tui? Dì meliora. Non tu quidem ſic de me mereris; & ſic mihi hæres in intimis ſenſibus, ut Deos teſter, nullum mihi non diem, ſed horam ſine tui jucundiſſima memoria traduci. Quid ergo eſt? Audi, mi Murete, & cognoſce miſeriam Lipſii tui. Ego tres jam menſes ipſos a reditu conficior acerrimo & diuturno morbo, qui me omnibus doloribus animi & corporis excruciat. Dì me pejus habeant, quam habent cotidie, ſi fallo. Et miraris, me nihil interea litterarum ad te, cui non dicam ſcribendi, ſed vix reſpirandi facultas fuit? Tum id expoſtulares, ſi ad quemquam

1 *Narrat de morbo & ſtatu ſuo, deinde de eorum temporum turbis, amoremque ſuum in Muretum ſignificat.*

quam primo. At ego ne ad illum quidem patronum meum, cujus judicium facio equidem, ut debeo, plurimi, nec tamen pluris, quam tuum. At vide quam Deo meo irato, liceat enim hoc mihi apud te, reliquerim Italiam vestram. Quod unum discedens a vobis, ut scis, spectabam, & in quo cogitationes meæ omnes erant defixæ, ut Aurato menses aliquot operam darem, id ipsum mihi quasi de industria fortuna eripuit. Vix attigi patriam: ecce tibi edictum Ducis Albani, ne quis extra Regis nostri regimen studiorum caussa, sine fraude capitali, agere possit, Roma excepta; quo quidem edicto interversa plane summa est cogitationum mearum. Cetera offendi adveniens, ut optabam; rem familiarem amicorum prudentia meliori etiam loco quam optabam. Itaque nunc istas principum virorum amicitias, quæ non multum a servitute absunt, non contemno quidem, sed neque valde ambiendas puto. Licet enim mihi fere dicere, quod illi adolescenti apud Poetam veterem; Mihi decus virtute, & majorum manu mediocria bona bene parta sunt, quibus otium meum honeste in his studiis traducam, sine quibus vita, non dicam vitalis, sed nulla sit. Ego propediem si convaluero, quod quidem mihi jam videbatur, Lovanium cogito, atque ibi, quod viatores solent, cursu corrigam præteriti temporis tarditatem. Plantinum a nundinis hic expecto. Tu cum ultro spem feceris amplissimæ laudis, vide obsecro, ut

ejus

ejus exſpectationem ne fruſtrere, & meam fidem ut præſtes. Canteri Euripides apud Plantinum exprimitur. De Plauto Lambini nihildum vel tenuiſſima auditione accepimus; & aut ille homo ceſſator eſt, aut certe cogitationem illam jam plane abjecerit. Quod ſi mihi credis, Murete, adoleſcenti non valde prudenti, ſed certe tui amanti, eſt hoc omnino opus tuorum laterum, & dignum, in quo elegantiſſimi ingenii tui nervos velis contendere. Adſunt tibi omnia in hanc rem, quæ vel a natura, vel a fortuna poſſis expetere, ingenium, eruditio, judicium, quanta alii ne taciti quidem a Dis optent. Atque hæc vel ab induſtria, vel a natura. Fortuna autem dedit, ut verſeris in illa luce gentium, in qua & optimorum librorum copia non deſit, ſuperſit otium, & tui ſimiles multos, ideſt eruditos viros habeas, qui nutantem te in locis aliquot dubiis vel explicare conſilio, vel juvare poſſunt. Sed hoc tu pro tua prudentia dijudicabis: illud quidem cogita, expectari jampridem a te, quod ſolet ab agro fertili, qui ubi diu ceſſavit, lætiorem & uberiorem fructum ſolet fundere. Rumor hic fuit de morte Cardinalis noſtri; quod ſit illorum capiti, qui eum improbe, ut ſpero, & ſine auctore diſſiparunt. Canterum Lovanii eſſe audio, & Victorem Giſelinum, homines ſane tinctos litteris: verumtamen quid eſt in iis, quod lenire poſſit deſiderium tui? cujus una mehercule pomeridiana ambulatiuncula pluris ſit,
quam

quam iſtorum cottidianus uſus. Atque ita ſalvus ſim, ut hoc ex animo dicam; ſi unquam mihi veniſſet in mentem cogitare, me tam ægre deſiderium tui laturum, ad extrema potius, quam ut a te divellerer. Sed & ea perturbatio eſt omnium rerum in his regionibus, & tam ardens cupiditas mea viſendi tui, ut non deſperem, aliquid inventum iri, cur honeſte mihi aliquando, & ſine reprehenſione levitatis ad vos reverti liceat. In quo omine deſinamus. Tu, Murete mi, ſic tibi perſuade, multos eſſe, qui pro tua ſingulari eruditione & morum ſuavitate te vel admirentur, vel ament; ſed inter eos nullum eſſe, qui me uno de virtute tua aut melius exiſtimet, aut te ipſum ardentius amet, liquido confirmare poſſum. Vale. Bruxellæ xv. Kal. Octob. CIↃIↃLXX.

LXV.

J. Lipſius M. Antonio Mureto S. D. [1]

ITane, Murete mi, annus ipſe jam vertit, cum nihil a te non modo litterarum, ſed nec rumoris? Siccine oportuit? eſtne hoc vel amoris tui, vel meriti mei? At ego quando Romam dedi litteras, ut non eſſent ad te alteræ? Non ſoles in amore eſſe difficilis; ſed mihi modo & ſilentium tuum, & cauſſa ſilentii, ſuſpicio. Viviſne & vales, Mu-

1 *In his aliiſque extima epiſtola inſcriptio erat* Clariſſimo viro M. Antonio Mureto J. C. Romam. *De benevolentia ſua in illum fuſe agit, de Lambino & Donato quadam adjungit.*

les, Murete mi ? aut si vivis & vales, quod Dì approbent, estne tibi in amoribus Lipsius tuus ? Quid enim aliud existimem ? nisi forte defuit, cui commode dares ; aude enim hoc dicere ; aut quas dedisti perierunt ; quasi non ego cottidie ab aliis litteras, quæ sic tuto, tamquam si a ponte Mulvio Romam. Non tamen hæ caussæ minuendæ benevolentiæ meæ sunt, quin potius, quod impotentes in amore solent, spretus, contemptus, neglectus cupio tibi vehementius, amo ardentius. Tu si me amas, aut amari a me vis, cave præsidium in eloquentia tua ponas ; tam malam caussam, ne Marco quidem patrono, probaveris ; sed longissima epistola, quæ vicem multarum esse possit, omnem mihi & dolorem, &, si audeo dicere, iram abstersferit. Sed hæc de te ; tu autem de rebus meis fortasse malles. Etsi adumbratam vitæ meæ rationem superioribus litteris conscripsi, nec nunc quidquam novi. Nam reip. nostræ ea adhuc forma est, ut nondum mihi stet, quamdiu in his locis & hac turbatione temporum velim degere. Germania, Britannia alienato animo ; rumores etiam non belli de Gallia tua ; *αἰδέομαι Τρῶας*, & vereor ne illa pax nobis bellum sit. Sed hæc Deus aliquis. Piratas quidem in latere habemus, & majori numero, quam ut piratæ videri possint. Habes publica, quatenus id litteris licet. Quid quæris ? num ut ad privata veniam ? Quid ergo existimas, me etiam in his malis nisi plane beatam vitam vivere ?

in qua,

in qua, ut Epicurum auctorem sequar, etiam hortos conduxi, in quos delitias Italiæ vestræ melones, caules floridas, alia talia transduxi: in iis solem matutinum delibo; reliquum diei libris me, & litteris involvo; nisi siquis Canterus, aut Giselinus interpellet, quod tamen ipsum in lucro pono. Quis enim sermo, nisi de litteris, aut etiam de te? quem non tantum in sinu, sed etiam in lingua gero, & tuas laudes plena ubique manu. Carrio meus adhuc abest, qui mei videndi caussa iter longulum suscepit, & brevi plane huc remigrat. O Murete mi, cur te non habeo vel socium gaudiorum meorum, vel testem? quod unum felicitati meæ non abest, sed plane deest. Canteri Euripidem puto ad vos jam allatum, de quo tu fortasse majora conceperas; verumtamen exspecto judicium tuum. Novas lectiones ejus libro uno auctas mitterem ad te, si per nuntios esset, ut commode possem. E Plantini bibliotheca nihil præterea expectandum, qui Bibliis Complutensibus Regis jussu hic distringitur, nihil ut loci litteris nostris sit. Hoc boni, ut alia multa, Hispanis debemus. Sed heus, Murete mi, scisne correctionis illius meæ in Terentium, *Benignitatem claudere*, quam olim irrisimus, auctorem Donatum esse, corruptum quidem illo loco, sic tamen ut possit intelligi?

Avide expecto litteras tuas, quas quoniam Cardinalis Neapolim discessit, licebit nuntio communi tra-

ni tradas, ſic tamen ut nihil ei exſolvas, cum inſcriptione, Juſto Lipſio habitanti Lovanii in ædibus Henrici Lottii e regione Jeſuitarum. Oportet enim profecto, aut tu ceſſationem, ne gravius dicam, iſtam exuas, aut ego amorem. Etſi jocor, Murete mi: quæ enim res tanta eſt, quæ amorem meum in te imminuat? quo vivus mortuuſque videar amaturire. Adoleſcentes hi noſtrates ſunt bono loco nati, quos cupio illa tua ſuavitate complectare: in iis unus Plantini corrector fuit; quibus tu ſi qua ratione, quod ſine tuo incommodo fiat, gratificari potes, rem mihi gratam feceris, idque beneficii, ut te blandiar, mihi imputabis. Vale, mi ſuaviſſime Murete, quem ego præſentem videre videor. Lovanii. Pridie non. Jul. CIƆIƆLXXI.

In tribus his adoleſcentibus, etiam Victoris Giſelini frater eſt, quem & tu Lutetiæ olim vidiſti, & quem tibi litteræ noſtræ faciunt notum: huic tu ſi quid boni feceris, gratum id & mihi, & ipſi Giſelino erit, cujus propenſam in te voluntatem erit ut brevi ex ipſius litteris cognoſcas. Sed heus quam pæne me fugit ſcribere de Lucretio Lambini, qui nuper prodiit, in quo homo natus ad bonorum contumeliam incurrit in notos, ignotos, præcipue tamen in noſtrates. Dì boni quæ ſtigmata ille Giſfanio! quæ Cantero! Nam tuo nomini gratiam jam fecit, ut ſcripta ejus ornares. Sed ſenectus illum, opinor, facit acerbiorem, ut non miremur ſenem contumelioſum, qui ab adoleſcente

inge-

Ingenium & linguam continue petulanter exercuit. Et is pollicetur brevi Ciceronem integrum, Plauti fabulas, Ethica, Politica, Platonem totum. Hui! quamdiu ille vel ſilentio vel patientia meliorum abutetur? Cur enim tu, Murete, ceſſas, & Plautum addictum tibi uſque flagitantibus nobis non ſuſcipis? Eſt is tuarum virium: ſed nec deerunt qui juvabunt; velis modo. Nam Lambinum optimum quemque Scriptorem convitiis & maledicentia ſua contaminare, dedecus eſt noſtrum. Vides quam libere? quid ni in hominem talem, & in epiſtola ad te? Giffanius parat alteram editionem Lucretii ſui: ſi Dì volent, mirificas gladiatorum pugnas videbimus. Cum Placidiano componitur optimus longe poſt homines natos gladiator qui fuit olim: hoc nimirum eſt, quod ſalſe tu dicebas, graſſari ad famam. Vale, Murete mi, delitiæ Muſarum, Phœbi amor, mel ex Hymetto.

LXVI.

M. Antonio Mureto J.C. Civi Rom. Hugo Blotius Bibliothecæ Imperatoris Præfectus [1] *S. P. D.*

PUdet quidem me, V.C. Sed tamen cogor in ſummo occupationum mearum concurſu ad te non

1 *De Blotio fuſe Lambecius lib. 1. n. 44. &c. Biblioth. cujus etiam libellum; ſive* conſilium de Bibliotheca Cæſarea augenda & ornanda *memorat, quod Imp. Rudolpho a. 1579. obtulit. Hic de Imperatoriis inſignibus, quibus ſtemma Mureti ornetur, quemadmodum illud Manutii ornatum eſt, agit. Manutii habes in Cæſare edito ab Aldo Venetiis 1575. & Epitome Orthographiæ eodem an.*

non modo prima manu, verum etiam festinanter & incondite scriptas litteras mittere. Occupat me Bibliotheca Imperatoria, occupat schola, occupat familia; quam mihi duorum mensium, & totidem dierum uxor, testamento condito moriens, mihi copiosam & locupletem reliquit. Rebus autem compositis, cum Musis in gratiam redibo, & tibi accuratiora, gratioraque dabo: tametsi ignoro, quænam res palato maxime sapiant tuo. Habet quidem Cæsaris bibliotheca libros quosdam non vulgares, nec alibi exstantes: sed eos aliò mittere fas non est. Per otium catalogum eorum mittam, ut si qui eorum placuerint, transcribi queant, atque istuc mitti: mirifice enim cupio tibi gratificari; sed scire velim, qua in re fieri id maxime possit. Si tu suggesseris, non surdus audiam, & sequar. Cæsar Aldi Manutii patri Paulo, insignia gentilitia locupletavit & cohonestavit testimonio & decoramento Imperatorio. Idem tibi si placeret, facile impetrare possemus; si ego, & Matthæi Stuffii istic in Jesuitarum Collegio viventis pater, Archiducis Ernesti Archiatrus adniteremur. Quare, quid placeat a nobis fieri, significes velimus. Plane enim adolescentuli illius parentes se tibi, ob eum, quem filius sibi a te exhibitum scribit, honorem & beneficium devinctos esse fatentur; meque ut ad te scriberem, rogarunt, & qua in re tibi eam humanitatem compensari cupias: sese enim, magis suum in te animum declarare, quam

quam verbis multa promittere malle affirmant. Sæpe ego quidem ad te ſcripſi, ſed reſponſi nihil unquam accepi; vel quod litteræ ad me tuæ interciderunt, vel quod propterea nihil ad me ſcribere voluiſti, quod quarum eſſem in Religione partium ignorares. Hoc autem nunc ut ſcias volo. Sum veteris illius, non novæ hujus hominum inter ſe varie diſſentientium Eccleſiæ cultor: nec deſpero, me aliquando iſtuc ad Summum noſtrum Pontificem cum Imperatoris noſtri Oratoribus venturum, ut tecum copioſius de rebus omnibus ad politiam & litteras pertinentibus colloqui poſſim. Interim Deum Opt. Max. precor, ut te quam diutiſſime Reip. ſuperſtitem eſſe patiatur. Vale, & cum me, tum Matthæum Stuffium lepidiſſimum adoleſcentem tibi commendatum habe. Vienna ex Bibliotheca Imperatoria III. Id. Febr. CIↃIↃLXIX.

LXVII.

M. Antonio Mureto V.C. Hugo Blotius S. P. D.[1]

CAuſſa intermiſſæ meæ ad te ſcriptionis, neque promiſſorum oblivio, neque negligentia eſt, ſed occupationum mearum concurſus, & quod ex duobus alterutrum, priuſquam reſcriberem, expedire ſtatueram. Volebam enim cum Joanne Cratone Cæſaris Archiatro & Senatore, tum

1 *Idem ferme argumentum habet hæc epiſtola ac ſuperior, de inſignibus Mureti, Imperatoris privilegio exornandis, & ratione qua id beneficii conſequi Muretus facilius poſſit.*

etiam cum adolescentis Stuffii patre Archiducis Ernesti medico, primo quoque tempore tibi gentis Muretæ insignia ornata, atque Imperatoriæ Majestatis accessione condecorata conficere, ac deinde per litteras evangelia abs te petere. Sed cum hujus rei multa objicerentur impedimenta, quod Cæsar Vienna abesset, & quod qui res aulæ nostræ exploratas habent suaderent, priusquam negotium a nobis Cæsari proponeretur, ad te esse scribendum, petendumque, ut libello aliquo quantumvis parvo ipsius Majestati dedicato, ansam & caussam nobis dares, rem omnem nostro ductu felicioribus auspiciis absolvendi. Quod amicorum consilium cum mihi vehementer placeat, a te etiam atque etiam peto, ut vel orationem, vel libri alicujus versionem; aut aliquid saltem, quod Cæsari, tuo nomine, inscriptum offerre, & insignium jus referre queamus, mediteris. Una tibi oratio [1] civitatis jus Romanæ adtulit: una item insignium Imperatorio splendore illustrandorum jus deferre poterit. Ne autem in argumento erretur, de aulæ nostræ statu te paucula admonendum duxi. Quamquam Cæsar noster earum est in Religione partium, quarum est ipse Summus in Rep. Christiana Pontifex, ita tamen ejus res sunt constitutæ, ut alia-

1 *Jam in Mureti vita id eram suspicatus num. 14. pag. 338. Romanam civitatem assequendi eam habuisse occasionem Muretus, cum in reditu ad Urbem M. Antonii Columnæ orationem habuit* S. P. Q. R. mandatu. *Confirmare hanc suspicionem nostram & plane veram demonstrare hic locus videtur.*

ut aliarum quoque partium homines, eosque satis multos ferre cogatur, quorum cum nonnulli non parum eruditi habeantur, sæpe ab ipso Cæsare in re litteraria judices advocantur. Jam vero quis ignorat, affectuum æstus, ne a doctis quidem sæpenumero comprimi posse? Ne igitur hujusmodi hominum judicia nobis in aula nostra obstent, consultum videtur, si quid meditari volueris, ejusmodi sit, ut neutram in Religione partem offendere possit. Id autem quale esse possit, jam mihi in mentem non venit. Fortassis non ingratum foret, si patris Cæsaris, Maximiliani inquam secundi orationem funebrem conscriberes. Quod si placuerit, argumenta suppeditabo quædam in summa laude ponenda & verissima, nec tamen ab aliis laudatoribus attacta. Sed ego sus Minervam, quod ajunt. Quid enim non, multo acutius quam ego, inveniat Muretus? Hæc igitur tibi ipsi cogitanda relinquo. Sed me obliviosum! dum ad secundam caussam, cur responsionem distulerim, tendo, propemodum mihi excidi, plane a proposito aberrans. Hæc igitur, quæ modo scripsi, tecum, prius quam aliquid in insignium negotio tentaretur, consultanda duxi; utque hoc fieret commodius, iter in Italiam facere, Venetiis Cæsari libros quosdam coemere, & porro Romam ad te excurrere statueram. Verum istud, Cæsaris mandato (quo mihi imperat, ut omnes Hebraicos, Græcos, Chaldaicos, Syriacos, & Turcicos libros in catalogum
redi-

redigam, & quid ſinguli contineant, adſcribam) fuit impeditum. Magna eſt enim librorum iſtorum copia, nec res III. menſibus perfici poteſt. Et hæc ipſa quidem cauſſa eſt, cur Græcorum librorum catalogum hactenus ad te non miſerim, præſertim cum etiam lites quædam, hæreditatis a me aditæ cauſſa, ab avaris & improbis quibuſdam hominibus intentatæ, noctes dieſque inquietum detineant. Fiet id tamen, cum primum per negotia licuerit. Interim hoc tibi de me velim perſuadeas; majori quam me, te ornandi ſtudio inflammatum eſſe neminem. Vale. Vienna ex Bibliotheca Imperatoria, quam tuis libris illuſtrari magnopere cupio III. Id. Julii CIↃIↃLXXIIX.

LXVIII.

M. Antonio Mureto Joannes Caſelius S. [1]

SI ambitione potius, & oſtentatione ingenii niteretur hæc litterarum ſcriptio; ipſa jam ſuperſe-

1 *Inſcriptio.* Al magnifico Signor mio Oſsmo M. Antonio Mureto. A. Roma. *Caſelii epiſtolarum libri* XV. *editi ſunt Francofurti a.* 1687. *ubi eſt lib.* X. *ep.* 6. *Mureto, eadem qua libri* 11. *epiſt.*68. *oper. Muret. In Præfatione Hermannus Conringius nonnulla de Caſelio, quem virum ſummum vocat: plura in aliis, quæ illic ſequuntur, monumentis. Vitam etiam ſcripſit Melchior Adamus in vit. German. Philoſ. Satis eſt hic afferre quæ Morhofius Polyh. lib.* I. *cap.* 24. Caſelii epiſtolæ inter Germaniæ noſtræ κειμήλια litteraria, ut omnia iſtius viri, merito referendæ. Lumen ille Germaniæ fuit, Græce & Latine doctiſſimus, Orator, Philoſophus, & omnium litterarum vir, Roſtochienſis primum Academiæ, hinc Helmſtadienſis Profeſſor, ſuo exemplo, conſiliis, præceptis totam tum temporis Germaniam pene informavit &c. *Ex hac epiſtola, verſionem lib.* V. *Ethicorum a Mureto factam, in Germania, atque eo tempore (quod majus eſt) in ſcholis heterodoxorum hominum adhibitam, habemus.*

perſedendum mihi exiſtimarem. Ego enim quid hic valeam, immo quam nihil valeam, minime ignoro. Quod ſi quid tamen aliquo tempore eſſet, jam nihil eſſet penitus, quando ad meditandum nihil eſt temporis. Jamjam enim iter ingreditur, & multas ſimul a me epiſtolas efflagitat Nicolaus Raſcius, qui a nobis rectà ad vos proficiſcitur. Ei has quoque dedi; cùm ut initam aliquando, me valde deſiderante & te mirifice conſentiente, inter nos amicitiam, ſive hujus non omnino vanam ſimilitudinem, mihi curæ eſſe, & a me conſtanter obſervari, denuo intelligeres; tùm ut huic adoleſcenti veluti fores ad eruditiſſimos tuos & ſuaviſſimos ſermones aperirem. In eis videbit reconditum tuum animum, ſummam humanitatem, & aliquam etiam partem amoris in me tui; quem tu mihi haud vulgarem eſſe, confirmaſti, & ego libenter credidi; experietur quoque tuam erga ſe peculiarem benevolentiam. Quæſo te, ſi pateris te rogari, quod ſponte faceres; ut intelligat, hæc vere de Mureto ſe a me accepiſſe, multoque ampliora, quam docere verbis potuerim. Ipſe magna animi probitate eſt; magnopere in bonas litteras inflammatus; tam te colit, quam te a me coli ſcit. Sed nimis verborum in re, quam obtinuerimus. Nihil vidimus hic recens a te editum; perſolve aliquando, quos polliceris, Ethicos commentarios. Quincti *de Iuſtitia & jure* interpretatus ſum proxime in ſchola noſtra; utebamur tua verſione,

ſione, quam edendam curaveram. Vale. Ex arce Suerinia VI. Kal. Octobr. A. CIƆIƆLXX.

LXIX. [1]

EOdem tempore accidit, Murete, ut & de te nuncium haberem, cujuſmodi ſæpe optaveram, & ad te ſcribendi commoditatem, qualem multis annis non habuerim. Rediit enim hoc menſe ad nos familiaris meus adoleſcens ille Livonius ex Italia, mihique in ceteris narravit, ut, cum te Romæ aliquoties honoris cauſſa ſalutaret, mei amanter mentionem feciſſes. Hic autem civis noſter viſendæ Italiæ gratia iter ſuſcepit, neque Romam ſibi prætereundam, vel potius ante omnes alias contemplandam exiſtimat. Eum ſi dimittam ſine litteris, dignum non faciam neque litteris, neque veteri animorum noſtrorum conjunctione; quam amicitiam forſan appellare non poſſumus, etſi ab ea, mutua benevolentia, cujuſmodi inter nos ſatis multos annos fuit, & conſervatur hactenus, non admodum degenerat. Te mei non obliviſci, ſemper credidi, quamvis ubi viverem, vel an viverem, vix tibi conſtaret: jucundum tamen fuit, id ex te auditum ab amico cognoſcere. Igitur

1 *Nullam habet internam inſcriptionem, hanc vero externam;* Clariſſimo Domino M. Antonio Mureto civi Romano amico ſuo præcipuo. Romam. *Amicum de ejus ſtatu rogat, & ſuum exponit. Habemus præter has duas, aliam Caſelii epiſtolam, qua Mureto Botuitum Nericium commendat, cum epiſtola Nericii ipſius: ſed eum nihil continere videretur, cur in manus hominum veniret, his contenti fuimus.*

tur etiam in posterum ex animo tuo nunquam abjicies: quî enim? cum non minus te colam, quam ipsas litteras, ut utraque de caussa ultro me diligeres, nisi jampridem amares. Si quæris de me; habes iterum hunc adolescentem: ex litteris aliquid accipe. Ita fui in litteris, ita in iis sum hodie, ut vix ullam partem negotiorum attigerim, putemque in perpetuum mihi ab omni ambitione esse refugiendum, quo tempore pleraque geruntur factiose, pauca consilio: quod homini sapienti pluribus declarare, nihil attinet. Mihi igitur negotii erit satis in litteris; multum in tuenda valetudine, quæ non graviter, sed sæpe tentatur; plus etiam in procuratione rei familiaris. Nam postquam uxorem duxi, nati liberi plures, his debentur alimenta, educatio. Vides, ut fugientem occupationes, excipiant aliæ. Majus est tuum otium; magni etiam labores: quod si præmii aliquid tibi obtigit, gaudeo: hic ego tale nihil spero, sive hujus cœli, sive hujus ætatis, sive omnium sæculorum ille morbus est, & sapientia contenta est seipsa, vel sempiterna gloria, quo majus præmium cogitari non potest. Utinam mihi omnes fugienti factiones, hoc vitæ genus liceat tranquille colere! Metuendum enim est, ne quæ pervagatæ sunt patriam tuam Erinnyes, pervaganturque hodie Belgium, meam quoque patriam petant, in tanta opinionum diversitate, consiliorum pravitate, acerbitate animorum: de quibus dici

dici ſatis non poteſt; cum cogito, exhorreſco, & repente ad libros confugio, ſive ut remedium animo meo quæram, ſive ut in iis tempus ponens, illum dolorem minus ſentiam. Ex tuis monumentis quædam legimus; epiſtolas nondum vidimus: per etiam videre velim, quæ meditatus fuiſti, & conſcripſiſti etiam, cum Juris diſciplinam novo modo tractares: quæſo nihilne horum in lucem edes? Habes quod legas; item quod reſpondeas, ſi vacet ſcribere. Vale Roſtochio xv. Kal. Quinct. A. CIϽIϽXXC.

Joannes Caſelius.

LXX.

M. Antonio Mureto V. C. Lævinus Torrentius [1] *S.*

QUem cum adhuc eſſem Romæ inchoaveram de bello Turcico libellum, eum diu intermiſſum, tandem his noſtris bellis civilibus, quæ quovis Turcico funeſtiora ſunt, perfeci. Et quoniam me iſtinc diſcedentem pollicitum eſſe memini, ut ſi quid a me prodiret hujuſmodi, id ad te mitterem, liberare fidem volui. Accipies igitur exempla duo Chriſtophori Plantini typis excuſa: alterum Paulo Manutio, meo nomine, cum opportunum erit, tradi de-

1 *Mittit Mureto libellum*, De Bello Turcico. *Is nunc cum ceteris ejus poematibus legitur pag. 173. edit. Plantin. a.1575; pag. 281. edit. pariter Plantin. 1594. De Torrentio patrio ſermone* Vander Beken, *Valerius Andreas pag. 610. Biblioth. Belg. Teiſſier Elog. tom. 4. pag. 206. edit. 1715. Sanderus, Poſſevinus, Thomas Pope-Blount qui fuſe virorum eruditorum de eo judicia refert pag. 817.*

di desidero; verum ea lege, ut si quid occurrerit (occurrent autem plurima) quod alteri vestrum, vel utrique displiceat, ejus me facias certiorem, quò in posterum sim cautior. Lætabor interim, si totum illud, ut Horatii utar verbis, exactissimo vestro judicio probabitur; quod opto quidem vehementer, & ut sperem etiam, facit quod priora mea opuscula vobis placuere. Vale, & vicissim impartire aliquid, quod hoc acerbissimo tempore me oblectet. XV. Cal. Maji MDLXXIV. Leodio.

LXXI.

M. Antonio Mureto Lævinus Torrentius S.[1]

AMicorum ut præsentium summa utilitas, sic absentium dulcissima recordatio est; eorum maxime, quorum notitia cum dignitate aliqua conjungitur. Cum itaque Leodium ad nos venisset Franciscus Oranus vir clarissimus, ac frequenter admodum conveniremus, fieri non potuit, quin magna cum voluptate de te referentem audirem alia nonnulla, tum illud maxime, tui te Torrentii ita adhuc meminisse, ut judicio interdum tuo eum commendaveris; quod quò novi esse perspicacius, eò majore perfusus sum gaudio: præclarum enim est laudari a laudato viro. Quamquam igitur nihil in me agnosco, quod tantopere tibi probari possit,

1 *In extima facie epistola inscriptio est hujusmodi;* Præstanti eruditione & eloquentia viro M. Antonio Mureto Jurisconsulto clarissimo. *Agit vero de libris cum suis, tum aliorum ea ætate doctrina præstantium virorum,*

ſit, omittere non poſſum, quin huic ipſi jam ad vos redeunti has litteras tradam. Ipſe porro viciſſim noſtrum de te habitum ſermonem referet. Tametſi minus honeſta noſtra tibi, quam tua nobis laudatio eſt. Accedit vero etiam munuſculum, ſed leviſſimum, poematum meorum poſtrema editio, quam ſi ante nactus es, erit quo gratificeris alteri; neque ideo minus lubenter accipias velim id, quod animo dedi bono. Conſcripſimus autem & alia nonnulla, ſed quæ hac tempeſtate ſine auctoris periculo in lucem prodire vix poſſunt: ſunt enim de temporibus noſtris, quæ qualia ſint, noſti; & liber epigrammatum, cujus opuſculi majori otio ſpecimen aliquod ad te mittam, ut quid cenſeas intelligam. Suetonium vero noſtrum Romæ jam viſum eſſe arbitror, & quia alteram editionem paro, nec dubito quin pleraque animadverteris a nobis vel omiſſa, vel perperam intellecta; rem feceris gratiſſimam, ſi qua decet libertate me admonueris. Vidiſſes præterea Horatium, quem ante annos tres paratum ſervo. Sed enim tuto ad Plantinum, qui nunc in Batavis agit, tranſmittere nequeo; & alioqui, ſi qua fieri poterit, ipſe edundo adeſſe velim. Plura non auſim polliceri, quod aſſiduis pro Rep. curis atque laboribus pæne oppreſſo nihil datur otii, quod hiſce ſtudiis impartiar. Tu, qui liberior extra omnem ſtrepitum agis, reſcribe quæſo, quid jam mediteris. Audio, Senecam emendare; in quo Auctore quoniam nos quo-

quoque laboravimus, ſymbolam, ſi velis, conferemus. Sed feſtinatione opus eſt: nam Lipſius idem cogitat, cui quod a veteri Religione deſciverit, minus nunc faveo [1]. In Gallia vero Jacobus Dalechampius Medicus Lugdunenſis Athenæum magna cum laude reſtituit, ut Cenſorinum, & Gellium Ludovicus Carrio familiaris meus una cum aliquot emendationum libris; quæ tamen nondum prodiere, ſed ſub prælo eſſe ſimul omnia, nuper ad me ſcripſit. Vale, & reſcribe quæſo, illud maxime, quid in verſibus meis reprehendas, ut in nova editione ſim cautior. VII. Kal. Septembris MDXXCIII. Leodio.

LXXII.

M. Antonio Mureto Io. Biſſonerius [2] *S. D.*

SCripſiſſem ad te maturius, niſi eorum animos, quibus me per litteras commendaras, explorare prius decreviſſem. Te enim memineram, etſi alia multa ex me cogniturus eſſes, hac de re tamen potiſſimum eſſe laboraturum: nam quantum pondus apud eos viros commendatio tua habuerit,

1 *De Lipſii Religione aliàs dicemus; in Catholica Romana deceſſiſſe, omnino conſtat.*

2 *Amicum hominem, atque, ut ex aliis litteris apparet, popularem ſuum, Bononiæ Angelo præſertim Papio Juris Profeſſori, & Carolo Sigonio commendaverat Muretus. Mureto, quid illa commendatione effectum ſit, is ſcribit, narratque de illis, & Victorii ſermonem de modo veterum auctorum corrigendorum exponit, ac vetuſtum monumentum quoddam indicat. Inſcriptio epiſtolæ ſic ſe habet.* All' Eccmo Sig. il Sig. Marc' Antonio Mureto mio padrone Oſsmo. In monte Giordano. Roma.

ſcire te, non minus tua, quam mea intereſſe, ſemper judicavi; ut & intelligas, quanti te illi faciant, & quam recte me iis commiſeris, cui bene conſultum eſſe voluiſti. Angelum enim Papium, & Sigonium tui cupidiſſimos eſſe perſpexi, qui honorificentiſſimam etiam de te ſemper mentionem fecerunt. Si verò utriuſque amorem πρὸς ἕτερον ζυγοστατῆσαι oportebit; Papii erga te amor præponderare quodammodo videbitur: nam & humanitatem tuam collaudando, & eruditionem ſingularem, ſummamque eloquentiam commendando, horas aliquando integras mecum extraxit, ſemperque mihi operam ſuam detulit; pollicituſque eſt, ſe omni ſtudio, cura, & diligentia in rem meam incubiturum, fecitque adeo mihi ſpem, fore, ut propediem mihi proſpiceretur, quod certe futurum eſt jucundiſſimum: ὠκεῖαι enim, ut ſcis, χάριτες γλυκερώτεραι. Sigonium quidem amiciſſimum tibi eſſe cognovi, ſed ejuſmodi, ut, quia in eodem pulvere ſibi currere videtur, libentius laudes ſuas audiat, quam alienas, & ea, quæ illi in litteris tuis adſcribebas, confirmari ſibi a me, patiatur non gravate. Eum tamen, ut ingenue fatear, quam ſperaram, tui amantiorem experior, & mihi quoque benevolentiorem; neque dubito, quin hoc commendationi tuæ acceptum ferendum ſit, quæ ſane fuit perquam gratioſa: etſi nihildum cerno, quod ab eo præſtitum ſit, aut quod me

me in ſpem aliquam meliorem erigat. Interea tamen fruor ea libertate, quam iſthinc mecum attuli, & ſperare audeo aliquid tandem erupturum; ἐκ γάρ διός εἰσιν ἅπαντες ξεινοί τε πτωχοί τε. Sed ut ad Petrum Victorium veniam, quem Florentiæ reperi, ſcito, eum, quantum deprehendi, privatas adhuc aliquas tecum ſimultates gerere. Nam cum ſæpe de te mentio a me eſſet injecta, ne verbum quidem unquam eſt prolocutus. Invectus eſt autem acerbe in eos, quibus, in caſtigandis probatorum auctorum ſcriptis, conjecturæ momenta potiora eſſent, quam auctoritatis; eoque nomine Joſephum Scaligerum reprehendit graviter, quod in conjectaneis illis ſuis in Varronem adeo confidenter quædam aſſerat, ut cum Varrone ipſo collocutus eſſe videatur: contendebatque Victorius, nunquam aut rarò diſcedendum eſſe ab auctoritate; conjecturas autem, tamquam ψευδεῖς μάρτυρας, ut de Etymologia, quodam loco Galenus loquitur, prorſus eſſe averſandas. Qua in re quam bene ſentiat, tuum eſto judicium. Ab eo certe humaniter ſum acceptus, donatuſque epitaphio Arretii recens invento, quod ad te mitto, quia talium rerum deſiderio teneri te, memini. Indicavit idem mihi Chimæram, quæ eſt in ædibus Ducis Hetruriæ: in Chimæræ autem illius dextro femore hæ aliquot litteræ ita leguntur, ac ne leguntur quidem;

VIƎƆMИIX[1]

quæ cum minus a me intelligerentur, secundò ad Victorium adii, rogavique, ut mihi in iis intelligentiam suam aperire, ac explicare non gravaretur; qui tum pernegavit, eas a se intelligi, affirmavitque, se unam aut alteram æneam tabulam vidisse, in qua characteres ejusmodi incisi essent, ex quibus sensus nullus erui a quoquam potuisset. Tu siquid habebis, quo lucem his litteris afferas, ejus me quæso facias participem: sum enim in rebus ejusmodi ὀξύπεινος. Brevi isthic, ut spero, Petrum Morinum visurus es, quem hic mihi nosse contigit; in quo facile deprehendi, verissima ea esse, quæ de illo aliàs prædicabas. Ab eo autem intellexi, quam incommode hic ageretur cum iis, qui aliis operam dare vellent; ita ut parum abfuerit, quin animum despondeim, nisi me confirmasset Papius, & Sigonius, qui longe meliora ominati sunt. Verum totius hujus negotii πείρατ' ἔχονται ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσιν: nam πολλάκι πὰρ δόξαν τε καὶ ἐλπίδα γίνεται εὖρεῖν ἔργ' ἀνδρῶν. At tu, si mihi benevolus esse perges, ut fuisti usque huc, bene sperare nunquam desinam. Vale, & prolixitati litterarum mearum ignoscas: est enim δυστυχούντων μακρολο-

1 *Iconem cum litteris præter ceteros, qui idem fecerunt, exhibuit cl. Gorius tab.* CLV. *Musei Etrusci, fuseque disseruit ib. to. 2. p. 289. Legunt* Tinmcuil; *de significatione, viri harum rerum intelligentes non conveniunt.* An nomen artificis ejusdem continent, an numinis, cui ea signa dicata? *ait subdubitans cl. Bonarota ad* Etr. *Dempsteri p. 93.*

χρολογεῖν. Iterum vale. Bononiæ VIII. Kal. Maji A. CIƆIƆLXXV.

LXXIII.

Io. Bissonerius M. Antonio Mureto S.

EX litteris Pauli Vialardi, & Nicolai Audeberti cessationis tuæ causam intellexi, quæ mihi libelli mei jactura multis nominibus molestior accidit: non enim tanti mihi unquam fuerunt castigationes illæ, ut ob eas litterarum tuarum bono facile carere valeam: & ut credas non fuisse mihi gravem jacturam illam, confirmo tibi, habere me alias in eumdem castigationes, si non tam uberes, at ejusmodi, ut non difficile beneficio earum, desiderium superiorum lenire queam, aut illas etiam oblivisci. Hoc unum incommodum accepisse videor, quod lacunam illam orationis Lysiæ explere nequeam: quam jacturam, quanti facere debeam, tu ipse scis, qui primus in Gallia, unde compleri posset, quondam docuisti. Noli ergo posthac, si me tibi satis fidelem, & satis in amore constantem, & observantem tui putas, committere, ut caream litteris tuis; & ne deesse tibi scribendi argumentum causeris, peto abs te, ut quid sentias de obscuro illo loco orationis pro Quinctio, ad me diligenter perscribis, ut sententiam tuam objicere iis valeam, qui me de illius loci sententia interpellant. Ciceronis verba sunt hæc, ne tibi evolvenda sit illa oratio: *Mors honesta sæpe vitam quoque*

turpem exornat; vita turpis, ne morti quidem honestæ locum relinquit [1]. Nodus videtur perdifficilis, & te ſolo dignus vindice: in quo prorſus mihi aqua hæret, quod ajunt; neque Hottomani licentia uti libet, qui ut aliquem ex eo loco ſenſum eliciat, legit *obſcuræ*, loco *honeſtæ*: ſed de hoc hactenus. Sigonium ſcito, ſomnium Scipionis publice interpretari ingreſſum, ut liceat ei in veterum philoſophorum hortos excurrere: quæres? jam movit quibuſdam nauſeam. De litteris meis ad Simonem Boſium diutiſſime fui ſolicitus, necdum de iis bene ſperare audeo, cum neſciam, utrum ad te perlatæ fuerint; facies quæſo, ut ſciam, an ei reddendas curaveris, & me, ſi non erit moleſtum, admonebis; num iſthic ſecundioribus auris, quam hic uti poſſem, ne mihi aliud conſilium alieniſſimo hoc tempore ſit ineundum. Carolus Sigonius, & Angelus Papius, me tibi verbis ſuis ſalutem multam dicere

1 *Difficilis plane locus, in quo aquam ſibi hærere item Hotomanus profeſſus eſt; eamdemque difficultatem Lambinus exaggeravit: varias ſive emendationes, ſive explicationes collegit Grævius pag. 61. concludens, quod dictum nollem a viro erudito, eſſe ex iis ſententiis quæ inanem verborum ſtrepitum habent, quales nonnunquam excidiſſe Tullio ſui quaſi immemori, ab aliis ait obſervatum fuiſſe. Commodiores, ſive tolerabiliores mihi videntur explicationes duæ 1. Manutii, qui ſæpe, quod eſt in priori membro, ad poſterius quoque referri vult; atque hic hoc modo:* Sæpe accidit, ut honeſta mors turpem quoque vitam exornet; ſed ſæpe etiam ut vita turpis exornari honeſta morte non poſſit: Quinctius autem eo redigitur, ut ne mori quidem honeſte poſſit. *Altera, ſive eadem potius paulo luculentius exornata, eſt Jacobi Facciolati animadv. 4. ad hoc cap. 15. reſtituens quod ablatum a librariis putat ſic,* vita ita turpis &c. *ut ſenſus ſit;* etſi vita aliqua turpis morte honeſta ſæpe exornetur, vita ita turpis, qualis a me deſcripta modo eſt, ne morti quidem honeſtæ locum relinquit. *Eadem videtur fuiſſe Jo. Clerici tom. 2. Art. Crit. probarique ab Oliveto.*

cere jusserunt. Vale, & me, quod mutuo facis, ama; & quid videatur tibi de inscriptione illa, qua usus est Victorius in Politicis Aristotelis a se illustratis [1], uno verbo significes. Bononia VI. Idus Novemb. CIↃIↃLXXVI.

LXXIV.

Io. Bissonerius Marco Antonio Mureto [2] *S. D.*

CONvenienter consuetudini meæ facturus videor, si veterem illam observantiam in te meam tuebor potius, quam indulgeam dolori, quem ex litteris tuis cœpi: qui quidem non ab illa tua *παῤῥησίᾳ*, qua mire delector, est ortus, sed ab eo, quod aliorsum a te accepta fuerint quæ scripsi, atque sensi cum scriberem. Næ tu de verbis meis errasti, cum illud *nimis* meum ita es interpretatus, ut scripsisse videar, te apud Bosium plus æquo esse a me laudatum: ita scilicet ad tuum sensum detorquere verba mea voluisti, ut me ureres. Scito vero, me ex consuetudine Gallici sermonis esse locutum, in quo *nimis* pro *multum* non raro accipi, animadverti, idque fieri imitatione Græcorum, Testis est mihi instar multorum tritus ille Tyrtæi versiculus *τὸ μηδὲν ἄγαν, ἄγαν μὲ τέρπει*, quod

1 *Inscripsit*: De optimo statu civitatis. *Sententiam suam explicasse Muretus videtur vol. 2. orat. 12. quam habuit cum hos ipsos libros explicaret scribens; nomen* Politices *Græcum esse*, Sed quod jampridem jus togæ impetravit.

2 *De voluntate in Muretum sua, & de quodam epistola sua loco, quo nimis se Muretum laudasse scripserat.*

interpretor μεγάλως [1]. Ego ſane & verum ad te ſcripſi, & illud ἄγαν meum ita intellexi. Ex quo enim notas illas tuas in epiſt. ad Atticum ita commendavi, ut debui, ac potius minus magnifice, quam debui, non diſcidit quidem amicitiam, ſed diſſuit Boſius: & ut hinc ego tibi gratior eſſem, & oſtenderem, me non plane indignum eſſe amore tuo, ſignificandum tibi id putavi. Quod autem non videris admittere, tam diuturnam litterarum tuarum moram debuiſſe mihi ſuſpicionem injicere immutatæ voluntatis, a te in eo, toto cœlo ut dicitur, diſſentio; utpote qui exiſtimem, nullum majus argumentum eſſe perfecti & fidelis amoris, quam, optime de te ſentientem, & in amore & benevolentia tua conquieſcentem, ſi non explere ſcribendo, aliquando ſaltem de tuo in eum animo certiorem facere: quod certe a quamlibet potenti amico tribui ſolet.

Antequam redderentur mihi litteræ tuæ jam hic erat auditum, condicionem illam Polonicam [2] reſpuiſſe te; iſtam vero tam utilem, tamque fructuoſam honoris acceſſionem tibi gratulor, optoque in dies majorem; & de ea admonui Sigonium, Papium, & Amaſæum, qui hoc nomine tibi valde gratulantur; præterea noſtratibus omnibus ſignificavi. Pontificis frater iſthinc rediiſſe exiſtimatur, re infecta. Is ſe modo continet ruri, nec uſquam pro-

1 *Vulgatiora etiam ſunt loca alia, uti ea quibus juniores* τοὺς ἄγαν νέους *appellant: ſic ſeniores &c.*

2 *Vide lib. 2. ep. 81. & quæ in Mureti vita ſcripſimus pag. 338.*

prodit. Pontificis filius modo ditionis suæ loca omnia perlustrat: dicitur autem orta inter eum, & proximum Marchionem magna quædam controversia de finibus, parumque absuisse ajunt, quin post aliquot contumelias, verba ad rem conlata fuerint. Sed cum rem parum exploratam habeam, de ea non agam apertius. Ab eodem Pontificis filio nudiusquartus donatus est Sigonius CC. aureis nummis ob recentem historiam xx. librorum, quam rursus in ejus nomine apparere voluit, quæ modo typis illinitur. Tibi idem Sigonius significari hoc a me voluit, ejusque verbis, & Papii multam tibi dico salutem. Vale Bononia iiI. Kal. Novemb. CIↃIↃLXXVII.

LXXV.

Io. Bissonerius M. Antonio Mureto [1] *S. D.*

DUplici nomine gratissimæ obtigerunt mihi litteræ tuæ, tum quia nihil æque sollicitum me habere solet, atque paulo diutius carere solida illa voluptate, quam ex litteris tuis haurio; tum vero etiam, quia nihil certi habebam quod responderem iis qui crebro sciscitabantur ex me tamquam ex tuis uno, numquid ad me scriptum esset de singulari illa summi Pontificis in te beneficentia. Rogitabat Sigonius etiam sæpe, majoremque fidem se adhibiturum verbis meis dictitabat, quam Majoricensi Epi-

1 *Cum Muretum Bissonerius rogasset, ut de aucto stipendio, verumne esset, perscriberet, pro scriptis litteris gratias agit, narratque quædam de Sigonio. Vide quæ scripsimus pag.* 338.

Episcopo, ex quo se rem omnem audisse confirmabat. Tum ego ad quosdam familiares meos scripsi, qui mihi rem totam λεπτομερῶς significarent, ut satisfacerem iis, qui tam anxie id a me efflagitabant. Interea ὥσπερ ἀπὸ μηχανῆς præsto fuerunt litteræ tuæ; quibus res omnis & patefacta, & credita est. Salutavi verbis tuis Papium, & Sigonium, qui vicissim plurimam tibi salutem impertiunt, & diuturnam precantur secundam istam auram fortunæ; egoque in primis, cui gratius nihil hoc nuncio contingere potuit. Itaque vix perlegere epistolam tuam licuit, contuli me statim ad Papium, & Sigonium, rem omnem aperui: nec cessavi, donec testatum apud omnes relinquerem egregie, mihi præter ceteros esse gratam fortunam istam tuam, a qua, ut mihi persuades, pendet quoque mea; tametsi incipio rursus Galliam cogitare serio. Non est vero prætermittendum, quod etiam ante aliquot dies rogatus sum ad te scribere, stipendium annuum Sigonii crevisse ad sexcentos aureos, quos vulgo monetales vocant, qui conficiunt aureos nostros quingentos & quinquaginta, plus minus. Hac autem lege usitatum stipendium auctum est, ut fidem suam Senatui Bononiensi obstringeret Sigonius, se quoad viveret nullam aliam condicionem quantumvis opimam circumspecturum. Accepit ille condicionem: neque eum arbitror male consuluisse rebus suis. Nam externam condicionem neque ambit, ut ait, neque ambire debet; quoniam,

niam, ut dicam aperte quod ſentio, ad ſcribendum, non ad docendum natus eſt. Is modo privatim historiam Romanam L. Flori interpretatur in ædibus Summi Pontificis. Urget ille hiſtoriam ſuam Imperii Occidentalis, quæ jam ante duos menſes typis cœpit illini. Finem ſcribendi feceram, cum adierunt ad me duo nobiliſſimi adoleſcentes Galli, qui percontati ſunt, numquid decreviſſem ad te ſcribere; quibus cum indicaſſem hanc epiſtolam, quam tum de manibus depoſueram, rogant, ut ſi commodum eſſet, peterem abs te, an notus tibi ſit Joannes quidam Angeletus Caſilinas, qui profitetur artem memoriæ; quo uſum te familiariſſime ipſis confirmavit Hiſpanus quidam. Cupiunt ſcire, utrum verum ſit, necne; periculum a te in Bibliotheca Vaticana eſſe factum ſingularis memoriæ viri illius. Incredibile enim quiddam iis videtur, quemquam reperiri, qui Corſum illum ſibi a me indicatum lib. 4. Var. tuarum lect. [1] felicitate memoriæ ſuperare poſſit; præſertim cum illa memoriæ ejus bonitas, velut inuſitata, locum ſibi in ſcriptis ſuis vindicarit. Horum, ſi videbitur, honeſtiſſimo deſiderio ſatisfacies, ne ſe illuſos a me ſuſpicentur. Vale Bononiæ III. Kalend. Januar. CIƆIƆLXXVII.

LXXVI.

1 *Eſt libri* III. *cap* I. *quem vide. Hoc Mureti exemplum attulit & Jo. Brancaccius in libro, quem Panormi a. 1702. edidit inſcripſitque:* Ars memoriæ vindicata *pag.* 19. *aliaque addidit. Idem fecerunt Jo. Romberch de Kyrſpe, Ludovicus Dolce &c. exemplis artem ſuam vindicantes.*

LXXVI.

P. Gilbertus Mallocius[1] *M. A. Mureto V. C. S. D.*

NON possum non confiteri, summo me quidem antea, & adhuc non minore teneri desiderio, ut veterem illam, quam de me, dum Tolosæ & Lutetiæ essemus, notitiam habuisti, officio aliquo renovem: dicerem amicitiam non illubenter; sed variæ utriusque nostrum occupationes non siverunt, illam multo usu & familiaritate conjungi. Nam postquam tu te in Italiam contulisti, ubi in luce hominum, & clarissimo orbis terrarum theatro mira ingenii tui & doctrinæ documenta dedisti; ego non animo quidem & voluntate, sed occupato vitæ genere, a libris aliquantum remotus, exhaustis aliquot laboribus, decurso fere medio ætatis meæ spatio, in Senatu Gratianopolitano tandem consedi, posuique apud Delphinates fortunarum mearum sedem & domicilium. Sic neque tui videndi, neque consuetudine tua fruendi facultas aliqua, aut tempus satis commodum unquam datum est. Fatebor tamen, & vere hoc apud te deponam; me primam illam, quam de te, deque præstanti illa tua ad om-

1 *Exstat ejusdem Mallocii epistola lib. II. epist. 96. sed annus non recte expressus in editione Cominiana &c. est: nam in mss. ipsa epistola, & in edita a. 1580. annum prafert 1575. in illius 1570. quem esse sane mendosum ex die quo Gratianopolitanus ille Episcopus Flehardus creatus est, liquet; factum enim anno 1575. Sammarthani ipsi docuerunt. Agit hac nostra de eodem negocio, sed ad illam editam intelligendam valebit; prasertim cum nihil ferme de eo Gallia Christiana quos diximus Auctores.*

omnem diſciplinam naturæ vi & felicitate, opinionem conceperam, nunquam depoſuiſſe, aut abjeciſſe animo, ſed magis legendis poſtea libris tuis, qui jam in omnes orbis provincias doctiſſimi deferuntur, illam confirmaſſe; voluntatem vero erga te meam mirabili acceſſione cumulaſſe. Sic enim ſe res habet: ut, quemadmodum locupletes patresfamilias minus ſe interdum in cenſu ſuo habere putant, quam vere habeant, ſic tu quoque, & qui perpauci cernuntur hac noſtra ætate tui ſimiles, qui ſupremum in omni doctrina locum arcemque tenetis, propter præclaram, quam in commodum ſtudioſorum omnium navatis operam, plurium quam putatis animos & voluntates ad vos amandum, colendumque allicitis. Ego vero, quod antea tacito animi ſenſu & inductione feci, aperte idipſum in poſterum facturus ſum, tibique quanti te faciam, quantumque me abs te amari cupiam, non obſcure ſum oſtenſurus. Quod ut minus verecunde & dubitanter poſthac faciam, non tam me patriæ, quæ mihi tecum communis fere eſt, movet conjunctio, quam impellit Antonius Drachius vir imprimis officioſus, qui tibi has litteras reddidit, tuæ virtutis amator ſummus & admirator. Is namque anno ſuperiore Roma rediens mihi ſignificavit, noſtri memoriam tibi penitus non excidiſſe: qua de re ita me beavit, ut beatiorem me, ne Attalicis quidem opibus oblatis, efficere potuerit. Nunc vero iſtuc reverſus eſt,

ut

ut Francisci Flehardi clarissimi Præsidis rem negociaretur. Is autem Flehardus nobili apud Delphinates familia, propter sua, suorumque perpetua in hanc provinciam merita, & incredibilem in retinenda Catholica & antiqua Religione fidem, singularem denique in propulsandis Ecclesiæ hostibus, a quibus jam tot annos misere divexamur, operam & diligentiam, demortuo Gratianopolitano Antistite, in ejus locum a Rege suffectus est, eoque Pontificatu donatus, summo bonorum omnium applausu, Cleri totius suffragio, nostri vero præcipue ordinis judicio & voluntate mirifice commendatus. Drachium itaque Episcopi nostri res & mandata procurantem ita tibi commendo, ut majore studio, justioreve de causa aliquem commendare non possim. Hunc tu si rebus iis omnibus, quibus potes, potes autem valesque plurimis, in hac sua negocii procuratione adjuveris, præclare imprimis apud Episcopum nostrum, summa & humanitate & probitate virum, quicquid contuleris officii positurus es; me vero, qui totus tuus esse volo, totum tibi in perpetuum devincies; quod ut facias te per Musas litterasque, amata a nobis cultaque numina, oro atque obtestor. Vale. Gratianop. xv. Cal. Aug. 1575.

LXXVII.

LXXVII. [1]

QUod felix faustumque sit, venit ad te, Murete clarissime, quamvis absens, tuus ille Melissus, majorem in modum rogans atque obsecrans, ut ratione cum Lud. Castanero oratore regio, viro omnibus donis cumulatissimo, inita, consilioque invicem habito, Pontifici Summo & melos meum, & libellum supplicem offerendum curetis. Quid petam, vides; sed absque pecunia: nolim enim emptam dignitatem. Castanero dabis hendecasyll. sibi inscriptum; meum ad te, in quo, ut in Horatianis consuevi odis, παρῳδίζειν libuit; boni consules, itemque odem illi ipsi legendam exhibebis, quando in ea illius laus simul comprehensa

1 *Celebre nomen est Pauli Melissi Schedii poetæ Laureati, cujus vitam scripsit Melchior Adamus in vitis Germanorum Philosophorum, testatus*; nullus tunc ætatis fuit principum, nullus certe litteratorum, quin Melissum aut præsens præsentem viderit, compellarit, amaverit, observaverit, tamquam Latinæ linguæ Pindarum, unico magis unicum, quique Pindaro Græco controversiam fecisset dignitatis, nisi maluisset secundas agere, & haberi par. Habet itaque Franconia, quibus gloriari possit alumnis, in omni fere doctrinæ genere præstantissimis &c. *Eadem, & majora fortasse praeconia de eo leges apud Teisserium tom.* 4. *pag.* 410. *Bailletus quoque num.* 1360. Melissus passe pour un des meilleurs Poëtes Latins que l' Allemagne ait jamais produit . . . on peut dire, que la pluspart de ses ouvrages ont eu autant d' approbateurs qu' il y a eu de bons connoisseurs dans l' Allemagne, l' Italie, la France, & par tout où ils ont paru. Il a reçû en Allemagne la couronne du laurier poetique avec toutes les ceremonies accoûtumées &c. *Suavitatem ejus esse hujusmodi, quam nemo imitari possit, scripsit Olaus Borrichius dissert.* 4. *de Poetis latin. num.* 142. *Hæc fecerunt ut has epistolas ejus vulgaremus, additis carminibus nonnullis, quæ his subjiciebantur, ex quibus tamen, quin ea consulamus quæ jam fuerant edita, constabit, opinor, quod & Morhofius Polyhist. lib.* 7. *cap.* 3. *scripsit*; etsi ejus odas magni sint qui faciant, ab aliis tamen vitiosas judicari.

henſa ſit. Fac amabo te, ut officium mora ne tardet. Aperte ad te ſcribo; amas enim candorem Germanorum. Si quid obtinueritis, quod me abſente facile mihi fieri poſſe perſuadeo; enitere quæſo, ut diploma latine loquatur.

LXXVII.[1]

Ad Gregorium XIII. Pontificem Max. Meliſſi libellus ſupplex.

CUM animus tuus, Gregori P. Maxime, in Germanicam nationem plane ſingularis, tùm in illos ipſos & Romæ & Bononiæ bonarum artium ſtudiis operam navantes ſumma liberalitas, quæ ſeſe quam evidentiſſime exerere ſolet; voluntas denique illa, quæ una omnium voce palam prædicatur, de Germanis perpetuo benemerendi, fecerunt, ut quod ego carmen, tuum in honorem, ſi quid tamen honori tuo ampliſſimo accedere poteſt, novo quodam more Pindarico modulatus fueram, illud quamvis profanum Sanctitati tuæ offerendum curarem. In quo ſane, ſi aliquanto confidentius egiſſe exiſtimabor, audaciam mihi aliquantum ut ſumerem, viri præclariſſimi Victorius, Sigonius, Muretus, Urſinus, Bargæus, Statius, alii Italiæ lumina in cauſſa fuerunt. Eorum uti-

1 *Eſt hac externa inſcriptio. Selegimus vero inter ceteras, ut ederemus, has Meliſſi epiſtolas, ut intelligi alia Mureti poſſit n. 14. pag. 376. quam cum vulgandam tradidimus, & de Meliſſo ſcripſimus ad eamdem neſcio quid, in has nondum incideramus. Ceterum Mureti illi reſpondet Meliſſus epiſtola ſequenti; Muretus vero eam ſcripſiſſe videtur cum hanc accepit.*

utique ego testimonio, quod de me ipsi & sermone coram tulerunt, litterisque testatum confirmarunt, non inaniter fretus, eam in spem erigor, fore, ut quæ de benignitate mihi tua polliceor, certo consequar; ita tamen, si tua sponte, in me beneficium, idque gratis conferre tibi ante persuaseris; in me, inquam, hominem Germanum, optimarum linguarum disciplinarumque amantem, & in celebrioribus Germaniæ, Galliæ, Italiæ Academiis per complures annos versatum, jamque domum ad suos revocatum. Cujusmodi vero idipsum sit, quod peto, paucis aperiam; videlicet ut ea dignitate, eo titulo a te donatus orner, quo qui ornati sunt, iis poetas Laureatos creandi jus, item Philosophiæ, Medicinæ, Juris Doctores, Notariosque faciendi, legitimos pronuntiandi, necnon insignia, sive arma nobilitatis conferendi, facultas conceditur. Quibus si munificentia tua, Pont. Optime, aliquid privilegii aut immunitatis ultro adjicere voluerit; quamplurima certe, maximaque tibi me debere, semper non solum agnoscam, sed etiam tanto id equidem popularibus meis omnibus gratissimum fore spondebo; quanto principem meum Julium Episcopum Wirzipurgensem, Franciæ Orientalis Ducem, cujus nomine mecum de historia scribenda agi cœptum est, tibi semper addictissimum usque adhuc cognovisti, atque in posterum cognoris. Ceterum de me sic habeto; fore, ut quantum qui-

dem in me erit (quid enim aliud promittam, nisi si tu aliquid præterea me scribere jubeas ?) Germanos ad gymnasium Bononiense frequentandum, quando id te maxime velle intellexerim, & monere, & cohortari, illisque persuadere, sedulo enitar.

Paulus Melissus Schedius Eq. Francus
P. Laureatus.

Ad Gregorium XIII. Pontificem Max. Melos Pauli Melissi P. Laureati.

Qualis in Hesperidum viretis amœnissimis
Draco pervigili lumine custos
Aurea servabat mala,
Nihil indulgens sopori
Gelidæ fratri mortis:
Tale tuum, Gregori Pontifex maxime,
Ovilia custodientem
Ausonia, insomnem, bipatentibus
Oculis Draconem
Lanigeri gregis magistri
Videre mirantur, specula
Desuper ab alta Vaticani in Urbem
Aciem, totumque obvertit in orbem &c. [1]

LXXIX.

[1] *Sequitur Antistrophe & Epodos; iterumque Strophe II. Antistrophe, & Epodos, denique epigrammata duo; sed ex versibus qui sunt allati, vides opinor, te ceteris ejus omnibus carere æquo animo posse; & sunt multa ejus poetica jam edita. Epigramma Mureto habes inter carmina poetar. Germanor. part. 4. pag. 472. quod cum aliis in eum, & Manutium in his Mureti chartis mss. exstat.*

LXXIX. [1]

DEsino tibi molestus esse: utinam & me mei pudere desitum sit! mallem pudor ille me prius ab incœpto deterruisset, quam ut tibi negotium facesserem, atque adeo ipsi Castanero molestiam exhiberem. Audacia minime tamen illa reprehendenda, si animum spes meum proclivius impulisset. Scias tamen velim, mi Murete, id quod nemini concedi affirmas, omnibus Consiliariis tribui in gymnasio Bononiensi; Consiliariis, inquam, nostræ nationis: sed quæ dignitas, cum sese munere illi abdicaverint, ipsa se quoque exuit. Quod *Gratis* adjeci, nolui quidquam detractum iis, quibus necessario, uti & in aula Imperatoris, & pro scriptura, & pro sigillo honorarium debitum exsolvendum est: id enim juris merito illi sibi vendicant. Manutio Attali divitiæ ut præsto sint opto, aut cornu Amaltheæ, de quo sic Philemona scribere memini; τὸ τῆς Ἀμαλθείας δοκεῖς εἶναι κέρας οἷον γράφουσιν οἱ γραφεῖς κέρας βοὸς ἀργύριον &c. Melissæ nostræ, præter caprinum lac & mel silvestre, nihil suppetit, præsertim peregre absenti; donec εἰς τὴν τῆς καινῆς Κρήτης βασιλείαν Jove duce pervaserit. Cl. Viro Castanero s. pl. adscribo. Vale, & me ama. Dat. Senis XIV. Kal. Sextil.

Melissus.

1 *Alia epistola cum inscriptione* M. A. Mureto J. C. viro clariss. *Vide de ea quod modo dicebamus ad superior.*

LXXX.

P. Melissus S. D.

PUtasti fore, ut Senæ mihi non placerent. Verum tu eas ita mihi placere scito, ut hanc quavis alia urbe permutare nolim. Istic viator eram; hic quasi domi. Situs certe amœnissimus est; valde ego delector vallibus, jugisque reciprocis. Gerunt in suis insignibus lupam lactantem Romulum, & Remum; unde a me nuper in epigrammate quodam dictæ sunt *magnæ compendia Romæ*, sed Albula destituuntur. Romæ esse me putabo, si tu mecum sæpius per litteras colloquere; id quod Victorius vir optimus & humanissimus facit, nescio qua meorum carminum dulcedine adductus. Epigramma quod mitto [1] non improbabitur, opinor; tantum effigies potuit: quid si te nova carmina fundentem audiero? quorum ut copiam mihi facias, Murete eruditissime, te etiam atque etiam rogo: alioqui futurum interminabor, ut te promissi admoneam. Tiberim supra modum exundasse audimus, multumque damni dedisse. Lud. Castanero Oratori Gallico viro præstantissimo pl. sal. adscribo. Vale, & me ama. Dat. VII. Cal. Decemb. Senis [2].

LXXXI.

1 *Quodnam illud sit nec scio, nec magnopere scire volo.*

2 *In nulla harum epistolarum, aliarumque, quas habemus (nec ut vulgaremus causa visa est ulla probabilis) dies adscriptum erat, una excepta, qua annum exhibebat* 1577. *Superioris tempus ex epistola Mureti, liquet esse a.* 1570. *Hujus inundatio illa Tiberis indicare posset, si insignis adeo fuisset, ut vel Boninus, qui eas persequitur, vel Chronicorum & Annalium scri-*

LXXXI. [1]

B. [2] Parthenius M. Antonio Mureto S. D.

JUre ac merito mirari, vel potius succensere mihi potes, mi Murete, quod cum domesticus usus ac familiaritas inter nos viginti annis amplius fuis-

scriptores illius meminissent; quod ab ipsis factum non invenio. In extrema epistola hac legebatur; V. S. indrizzerà le sue lettere al Bidello della nazion Tedesca: a Siena. *Erat nimirum in ea urbe Germanorum juvenum collegium quoddam, cujus etiam monumenta, sive codices, in quos illorum nomina referebantur, legesque erant scripta quas servare debebant, in PP. Dominicanorum Monasterio nunc quoque asservantur; quod ex amici litteris ad nos scriptis discimus, qui etiam locum adscripsit ex unius illorum præfatione:* Amanter rogamus, ut cum in hanc urbem venerint, debito solitoque more requisiti, nomen suum in hoc nationis nostræ album præscripto ordine, locoque, statui & conditioni suæ convenienti ipsi referre; in ærarium vero pro sua liberalitate, quantum cuique satis esse videbitur, hilari vultu atque animo propenso conferre, quantumque dederit nomini suo adscribere; Bedello etiam, qui tam sua, quam totius nationis studia unicuique offerre, & promptissime præstare semper in mandatis habet, quantum quisque voluerit, largiri non dedignetur. *In alio Codice a.* 1574. *statutum legitur, ut* crescente Germanorum numero Consiliarius ac bini Procuratores *constituantur. Itaque an.* 1579. *ibidem adscriptum est*: Consiliario Andrea Wolfango Bar. in Polhann. Proconsiliario ornatiss. & doctiss. viro D. Matthæo Schorero Augustano. Procuratoribus nobiliss. D. D. Christophoro Friderico Fonger. in Tanffers, ornatiss. viro D. Augustino Vicelio Trittensi.

1 Al molto eccellente & Rev. Sig. M. Antonio Moreto mio Sig. Osmo Roma.

2 *Bernardinum Parthenium hunc esse credo, de quo fuse Petrus Morinus in epist.* de vita & scriptis suis, *eum appellans* senem valde doctum, & eloquentiæ ac poeseos laude clarum; *memorans præterea* egregium opus de Poetica imitatione. *Exstant ejus carmina in* deliciis Poetarum Italorum Gheri *tom. 2. pag. 185. eademque tom. 7. pag. 84. edit. Florent. a. 1720. Ode ad Pium V. etiam inter carmina illustrium Poetarum Italorum collecta a Joanne Matthæo Toscano tom. 2. pag. 209. Carmen aliud ad Maximilianum Cæsar.* De Victoria adversus Turcas *inter Poemata varia Petri Gherardii. Denique Carminum libri* III. *editi sunt Venetiis 1579. In his* Spilimbergium *se appellat, ex oppido ita dicto in Forojuliensi tractu, quod vetus Bibium nonnulli esse credunt. Liber de Imitatione, quem Morinus nominavit Italice, primo scriptus est hoc titulo*: Della Imitatione Poetica di M. Ber-

fuiſſet, tanto intervallo nihil unquam ad te ſcripſerim, præſertim cum multa mihi eſſent oblata tempora, quibus vel te de meo ſtatu qualis eſſet admonere, vel tibi de tuis honoribus atque ornamentis gratulari potuiſſem, quæ tua virtute doctrinaque excellenti, cujus fama omnes jam terras pervagata eſt, comparaſti. Quid enim de præclaris rebus tuis fuit, quod quemquam lateret? Profectò quod tibi tam honeſta ſtipendia propoſita eſſent, quod in terrarum omnium principe civitate tanta eſſes auctoritate ac gratia, quodque te civem ſuum Romani eſſe voluerint, cum ſumma omnium qui te diligunt atque obſervant, cum mea autem incredibili voluptate, quotidie nunciabatur. Sed tu cave ſuſpicere, tam perpetuum ſilentium alia cauſa, quam naturali quadam negligentia mea, quod fateri apud te non pudet, accidiſſe. Accedit ætas ingraveſcens, quæ me ſegniorem in dies facit. Quicquid ſit, velim ignoſcas, tecumque reputes; quæcumque tibi tam feliciter atque ex ſententia evenerunt, tam mihi grata jucundaque fuiſſe, ut nemini eorum, qui tibi neceſſitudine conjuncti ſunt, gratiora jucundioraque accidiſſe potuerint. Ne vivam, ſi ſecus: te enim ſemper

M. Bernardino Parthenio al molto Reveren. & Illuſtr. Monſignor Melchior Biglia. In Vinegia appreſſo Gabriel Giolito de' Ferrari 1560. *verſus deinde ab eo latine atque auctus, ut animadvertit cl. Zeno ad Fontanin. tom. 1. pag. 230. Alius ergo a Bartholomæo, de quo Ghilinus in Theat. & Card. Quirini in* Specimin. Var. litter. *part. 2. pag. 61, atque Antonio Parthenio Veronenſi, quem hic pariter memorat. Elegantiſſima eſt hæc Bernardini epiſtola, qua Mureto Jo. Franciſcum Siccum commendat.*

per tantum dilexi, quantum abs te diligi, ſemper optavi. Hoc amore impulſus has ad te dare litteras viſum eſt, quibus tibi adoleſcentem qui tibi eas reddet commendarem. Is eſt Jo. Franciſcus Siccus, tam genere quam indole nobilis, iis moribus atque ea verecundia, ut cum eo quos conferas pauciſſimos reperias. Omitto ejus in litterarum ſtudia propenſionem; quæ ipſa per ſe ſibi hominem ſine ulla commendatione conciliarent. Is Romam proficiſcitur Venetorum Legato operam ſuam præſtiturus. Ejus nos eruditionem Decemviris proxime cum inſigni virtutis ſuæ teſtificatione probavimus. Cum ſæpenumero a me privatim publiceque audiſſet, quo te ſtudio colerem, quaque benevolentia complecterer, quantumque tibi in omni doctrina atque eruditione tribuerem, a me vehementer contendit, ut ſe tibi diligenter commendarem. Id ego adoleſcenti non modo roganti libenter ſum pollicitus, humanitate atque amore in me tuo fretus, ſed ſi etiam non rogaret, ſponte obtuliſſem. Tibi igitur, mi Murete omnium humaniſſime, adoleſcentem tam probum commendo ac trado, ita ut quicquid in te amoris in me tui reſidet, in illum effuſum velis. Nihil magis optat, quam in tuis eſſe, in amicitiam benevolentiamque tuam recipi, tuiſque interdum doctiſſimis ſermonibus, ac conſuetudine frui. Hunc ſi tuo amore ac ſtudio fueris complexus, me ſummo beneficio, gratiaque abs te ornatum arbitrabor. Tibi vero polliceor ac ſpon-

 deo,

deo, ex adolescentis suavitate ac moribus mirificos fructus capturum. De omni autem statu rationibusque meis, quo loco sint, ab eodem cognosces. Vale. Venetiis x. Cal. Mart. MDLXXVII.

LXXXII.

M. Ant. Mureto virorum hujus ætatis doctissimo Janus Pelusius Crotoniata S. P. D. [1]

SUperioribus diebus duas habui orationes, alteram Parmæ in funere Fabii Farnesii [2], alteram Placentiæ in nuptiis Renati Borromæi [3]. Utramque ad te mitto. Pergratum mihi feceris, si cum per occupationes, quibus distineris, licuerit, ambas diligenter perpenderis, & quid de utraque & carminibus nostris sentias, ad me scripseris: nam judicium tuum facio plurimi. Hoc mihi gratius facere nihil poteris. Vale, & me ad omnia tuo arbitrio

1 M. Antonio Mureto viro ultra naturæ miraculum docto. Romam. *Hujusmodi est inscriptio epistolæ externa.*

2 *Edita est hoc tit.* In funere Illustrissimi Fabii Farnesii Jani Pelusii Crotoniatæ Oratio. Parmæ apud Seth Viothum 1579.

3 Jani Pelusii Crotoniatæ oratio habita in nuptiis Illustrissimi comitis Renati Borromæi, & illustrissimæ Hersiliæ Farnesiæ. Parmæ apud Seth Viothum 1579. *Alia multa exstant ejusdem; & præter ea quæ recensentur in Bibl. Barberina, hæc vidi.* Pro militibus adversus Jurisconsultos ad Proceres Oratio. In Placentiæ laudem ad Placentinos Oratio. Poematum libri duo. Serenifs. Princip. Vincentii Gonzagæ & Margaritæ Farnesiæ Epithalamion. Caroli Emanuelis serenifs. Sabaudiæ Ducis &c. & Augustifs. Catharinæ Austriacæ Epithalamion. De nuptiis Caroli Emanuelis &c. Protei Vaticinium. Alexandri Pallavicini & Laviniæ Farnesiæ Epithalamion. De concessione Arcis Placentinæ Gratulatio cum lusuum farragine. De dubiis epistola facetissima. Epistola apologetica & criminatoria. *Crotoniata a patria dicitur. Hinc in Xanthi fratris carmine quodam* Vivet aureolus tuus libellus nostræ gloria patriæ Crotonis. *Litteras docuit Ranutium Farnesium Parmensium & Placentinorum Principem, ut in ep. ipse prædicat.*

bitrio utere. Parmæ III. Cal. Septemb. Anno salutis nostræ MDLXXIX.

LXXXIII.

N.[1] *M. Antonio Mureto S. P. D.*

QUod mihi semper fuit in optatis, ut meam erga te benevolentiam aliquo officii genere declararem, id peropportune cecidit superiore æstate, cum mihi eum sacerdotem ex Æquicolis juvenem humanissimum, & sacris bonisque litteris imbutum commendasti. Dedi igitur operam, ut sacerdotium illud, quod in vico D. Luciæ, nostræ Diœcesis, morte vacuum factum erat, obtineret; etsi res ipsa multum habuit difficultatis & laboris, non quidem sacerdotis culpa; quippe qui examinis aleam ita subivit, ut se virum strenuum præbuerit, tuoque patrocinio non indignum; sed ejus vici hominum importunitate, omni studio contendentium, ut alius deligeretur. Accedebant quoque nobilissimæ feminæ, Pompeii Columnæ uxoris crebræ litteræ, quibus aliò rem transferre conabatur. Tandem superata impedimenta sunt omnia, Dei benignitate, nostro studio, juvenis patientia. Sed hæc missa faciamus. Venio ad imagunculam nostri Servatoris a te missam, in qua quidem cùm munus ipsum, quo nihil est pretiosius, si ad

1 *Quid hæc littera sive nota significet, equidem ignorare me fateor. Est enim nomen Episcopi Constantius Bargellinus, quod legitur in aliis editis lib.2. ep.53. 54. &c. Hæc vero epistola pietatis & religionis Mureti testis est. De Bargellino præter Ughelium Jo. Franchinus.*

ad πρωτότυπον mentem referamus, tùm animi tui elegantiam plurimi facio. Dum enim Jesu Christi imaginem donas, prætefers insignem in eum amorem tuum, quem tibi hærentem in medullis, in aliorum quoque pectoribus figi, ac veluti alte radices agere, vehementer studes. Huc spectant versus quos addidisti, pietatis ac religionis dulcedine perfusi, pari verborum elegantia, sententiarum gravitate perpoliti, ex quibus, mihi crede, cœpi voluptatem incredibilem, & tibi gratias ago, multumque eo nomine te amo. Reliquum est, mi Murete, te ut horter; nam ut rogem tua humanitas non patitur, me, quod facis, amare pergas, & me ipso utaris ad omnia: quod cum feceris, putabo me in eo beneficium accepisse. Vale. Reate x. Novembr.

Tui amantissimus
Episcopus Reatinus.

LXXXIV.

Ascanius Columna M. Antonio Mureto S. D. [1]

ORationem meam Romam miseram, tùm ut illustrium virorum gratiam sibi conciliaret, tùm ut cum doctis hominibus, quorum in Urbe ma-

1 *Inscript.* Al Molto Reverendo Signore il Sig. M. Antonio Mureto. In Campo di Fiore. Roma. *De Ascanio Columna Ciaconius tom.* 4. *col.* 170. *Edita est alia ipsius epistola lib.*4. *epist.* 42. *data eodem anno Prid. Id. Maj. Salmantica. Ut enim idem Ciaconius narrat, in Hispaniam missus a patre fuerat, ubi perhumaniter a Catholico Rege Philippo II. exceptus, in Salmantina Academia Juris Pontificii Baccalaureus dictus est. Atque ibi Ciaconius*

magna eſt copia, inita conſuetudine, omni exuta barbarie, vere demum Romane loqui diſceret: ac, quod iis qui extra patriam diu vagati ſunt ſolet accidere, ut externas voces quibus aſſueverint non niſi repetito natali ſolo deponant, idem huic meæ orationi contingeret, ut maternæ linguæ uſum in hac longa ſtudiorum cauſa ſuſcepta peregrinatione pene amiſſum, quaſi poſtliminio reciperet: quod quando tua præcipue opera factum eſt, Murete doctiſſime, ſublatiſque e mea oratione peregrinis vocibus, in earum locum, ut audio, ſubjeciſti proprias, eſt quod tibi eas habeam gratias, quas tuis meritis pares referre nequeo. Quod ſi in iis, quæ mea ſunt, tibi vendicandis, tuum eſſet meo, in iis quæ tua ſunt arrogandis, æquale ſtudium, aut æqua laus; næ tu Juris prudentiæ regulis orationem eſſe tuam evinceres, in qua ſtruenda materiam & operam adhibueris: aut excipiente me, confuſionem materiæ non eſſe factam, ſed tua velut ornamenta orationi meæ, acceſſionis ceſſiſſe loco; recte replicando ad ſeparationem ageres. Sed cum ego libenti animo ferre non poſſem, eam ita diſcerpi, ornatuque quamvis alieno ſpoliari; redderem facile integram, atque ita vel Salomone judice, teque etiam, quæ tua eſt humanitas, non invito, ut in amo-

nius ſubdubitare videtur, an Abbas s. Sophiæ fuerit: ſed epiſtolæ editæ inſcriptio, quæ talis eſt etiam in αὐτογράφῳ, certum id eſſe jubet. Edita illa epiſtola mittit Mureto Aſcanius orationem habitam in funere ſereniſſimæ Annæ Auſtriæ Hiſpaniarum Reginæ, ut ſicubi opus eſt, corrigat: hac vero noſtra pro ea emendata gratias agit.

amore, ſic & in tota cauſſa ſuperior abirem. Neque ego adeo ingratus eſſem, quin tibi omnem, quæcumque tandem ex ea oratione, atque etiam ex reliquo omni ſtudiorum meorum curſu, mihi proveniret, laudem acceptam ferrem. Quod ſane & modo facio, & faciam ſemper; tuumque hoc beneficium memoria proſequar ſempiterna. Vale, IV. non. Septemb. MDLXXXI.

LXXXV.

M. Antonio Mureto Balthaſar Anſideus [1] *S. D.*

SExtus jam agitur annus, Murete eruditiſſime, cum ego tum aliis de cauſis, tum ut Græcis litteris operam darem, Romam me contuli; quo tempore cum ego ad te officii gratia adiiſſem, familiariter me ac peramanter excepiſti, & cum meam, temporis progreſſu, Græcarum litterarum cupiditatem perſpexiſſes, prolixe operam mihi tuam detuliſti & præſtitiſti: ex quo non ſolum ſingularem humanitatem tuam cognovi, ſed etiam mirificam ingenii tui præſtantiam, aliàs a Cardaneto meo prædicatam, mihique ex tuis ſcriptis optime cognitam, agnovi: quæ ego ita ſoleo verſare, ut nemini concedam, qui illa aut ſæpius aut libentius, addo etiam illud, majore cum fructu, quam ego, legat. A quo autem die Roma diſceſſi nullas unquam ad te litteras dedi; quo quidem officii

1 *Editas hujus alias Mureto litteras, quaque illis Muretus reſpondit, leges lib.4. epiſt. 83. & 84. De Anſideo Cæſar Alexius* in Elog. Civ. Peruſ. *cent.2. pag.51.*

ficii genere licet perpusillo meam ad te amandum atque observandum propensionem indicarem, subveritus, ne tibi studiorum, aliarumve rerum occupationibus districto, impedimento essem. Nunc autem cum ad te scribere statuerim, inanibus te litteris appellare, seu potius interpellare nolui; cujus generis multas a multis ad te mitti arbitror, ut tuas eliciant; sed cum sæpe de quibusdam locis Virgilianis sermo inciderit, de quibus varii varia senserunt, de iis judicium mihi tuum proferri velim: quod idem, Cardanetus præceptor meus, tuique tum studiosissimus, tum laudator mirificus, summe cupit, qui me, ut ad te de iis scriberem, valde hortatus est, illud mihi pro certo propemodum affirmans, me tibi non molestiam pariturum; cum præsertim & dies longiores, & publicorum studiorum feriæ aliquid tibi vacui temporis suppeditare possint.

Tria igitur Virgilii loca, quo tu homine nihil divinius fieri potuisse dicis, examinanda propono, quæ etsi a multis antea agitata fuere, nullorum in sententia satis adhuc acquiescere possum. Primus ergo est [1]: *Ille ego qui quondam &c.* sæpe enim ego dubi-

1 *Tam multi, adeoque diligenter & fuse hos versus excusserunt (quos Taubmannus nominat, quosque ille præteriit aut nominare non potuit, Richardus Brandisbeus, de la Cerda, atque in primis Catrou dissert. in 1. Æneid.) ut supervacaneum sit de iis aliquid dicere. Itaque hoc solum; jactantiam aliquam Virgilio objici non posse, nisi velimus idem Orpheo opponere, aut etiam Herodoto, Thucydidi, ceterisque antiquis, qui nomen suum initio præponere solebant, atque ipsi etiam aliquando quid alias scripsissent, quid nunc operis molirentur, significare; quod præcipue facit Orpheus init.* Argonaut.

dubitavi, ſitne vere principum hoc Æneidos? Dubitatio autem mea inde orta eſt, quod cum Virgilius Homerum ſibi tamquam ducem propoſuerit, hoc in loco nequaquam imitatus eſt, qui in utroque opere ſtatim proponit, qua de re ſit tractaturus. Deinde, etſi nulla eſt in verbis tumiditas, videtur tamen magna, quod ad ſententiam pertinet, ſubeſſe jactantia. Dicens enim; *Ille ego*, tale quiddam videtur innuere „. Ille ego Virgilius, qui omnibus ſum notus, qui aliis editis operibus celebris „ & alia hujuſcemodi; ut cum legimus apud M. Tullium, *Soſipater ille Sidonius*, apud Homerum, ἐκεῖνος ἄνωγε μέγας θεός, quibus in locis pro nomen *illud* eſt vox ὑπεροχῆς ἐμφατικὴ. His ego rationibus adductus in eam partem magis propendebam, ut quatuor hoſce verſiculos non verum eſſe principium Æneidos exiſtimarem. Alter locus eſt, ubi Poeta facit Æneam talia de ſe loquentem [1],

Sum pius Æneas, raptos qui ex hoſte penates
Claſſe veho mecum, fama ſuper ethera notus.

quam quidem jactantiam Cardanetus nondum ſatis concoquere potuit. Liceat enim alicui ſe apud ignotos laudare: ſed quorſum, obſecro te, tanta

1 *Hic quoque Virgilium defendunt Taubmannus, de la Cerda, de la Rue &c. praeunte Servio, & Scaligero Poet. l. 5. c. 3. nec tamen ferme habent, quod dicant, niſi ut Homeri locum illum, quem Virgilius expreſſerit, producant; item, morem fuiſſe Heroum nec falſa prædicare, nec vera reticere. Ego vero, ſi* pius *admittimus cognomentum aliquod fuiſſe aut titulum, ut fuit poſtea* optimus; *non video quid tribui ſuperbia, aut jactantia poſſit; ſe enim notum cognitumque fama eſſe, narrare, non certum omnino eſt laudis indicium, cum & calamitatibus aliiſque eventibus accidere celebritas poſſit.*

ta ὑπερβολή, *fama super æthera notus*? At secutus est Homerum, apud quem Ulysses καί μ' εὐκλέος οὐρανὸν ἵκει. Verum idem profecto scrupulus remanet; quem tu nobis eripe. Tertius locus est lib. XII. [1], de quo illud quæro, quibusnam rationibus recte fecisse Virgilius dicendus sit, qui talem induxerit Æneam, ut Turno suppliciter oranti parcere, & vitam concedere noluerit. Hæc ego ad te scripsisse volui, ad quæ si tibi libuerit, vel per calores & occupationes licuerit aliquid rescribere, gratissimum mihi fuerit, deque eo te plurimum amabo. Vale. Prid. Id. Sextil. MDLXXXIII. Perusiæ.

LXXXVI.

Julianus Archiepiscopus Medices Episcopus Albiensis S. P. D. M. Ant. Mureto J. C. [2]

DIU ac sæpe in illa sum dubitatione versatus, eruditissime Murete, utrum rectius foret, me ad te litteras dare, an in silentio perseverare. Excitabat me ad scribendum, meum summum aliquid de te audiendi desiderium; cui stimulos addebat

1 *Hoc quoque Servius defendit*: Omnis, *inquit*, intentio ad Æneæ pertinet gloriam. Nam, & ex eo quod hosti cogitat parcere, pius ostenditur; & ex eo quod eum interemit, pietatis gestat insigne; nam Evandri intuitu, Pallantis ulciscitur mortem. *Fusius Virgilium defendunt Modicius, Scaliger, de la Cerda, qui alia aliorum etiam profert.*

2 *Non sermonis elegantiam spectavi, cum ad hanc epistolam edendam adductus sum, sed ut viri clarissimi, quique maxima prudentiæ laude floruit, testimonium de Mureto exstaret. De Juliano hoc, Ughellus in Archiep. Pisanis. Episcopus fuit antea Albiensis, deinde Pisanus. Legatus missus est ad Rodulphum Cæsarem, Matthiam Ungarorum, Sigismundum Polonorum, Philippum Hispanorum Reges. Decessit annos natus 62. a. 1636. VIII. Id. Jan. ut in ejus epitaphio legitur.*

bat veteris noſtræ, quam merito plurimi facio, amicitiæ tuendæ ſtudium. Verum deterrebar a ſcribendo, quoties tuarum quotidianarum occupationum, quibus te ita olim diſtentum vidi, ut reſpirare libere vix poſſes, in mentem veniebat: in primiſque ejus temporis, quo tu iſta rara atque egregia doctrina, atque iſto aureo eloquentiæ flumine, publicis in ſcholis infinitum prope auditorum numerum in tui admirationem rapiebas. Cur enim non vererer, ne incompto rudique litterarum mearum ſtylo purgatiſſimis auribus tuis intempeſtive obſtreperem; teque interim ab iis doctrinæ ſtudiis avocarem, quibus & Reip. litterariæ commodis, & tuæ conſulis immortalitati? Plus tamen apud me potuit illa cura; ne quid forte ex diuturniore ſilentio noſtra vetus neceſſitudo capiat detrimenti. Acceſſit illa cogitatio, quæ omnem penitus ex animo meo dubitationem depulit; te, qui inſtitutas amicitias religioſiſſime colas, non quam eleganter, ſed quam amanter quis ad te ſcribat, conſiderare. Quid? quod non ſolum de tua valetudine, qua Deus Opt. Max. faxit, ut perpetuo optima utare, ſed etiam de animi tui tranquillitate, iiſque ſtudiis, quæ tibi nunc ſunt præ manibus, certior a te ipſo fieri cupiebam? Illud quoque ſcire peropto, ecquid ex tua litteraria officina prodierit novi? Nam memoria teneo, cum te ſuperioribus annis Romæ domi tuæ inviſiſſem, narrari mihi abs te, præclara quædam in Officia Cic. & non-

nulla

nulla alia præstantissimi illius auctoris opera te meditari, quæ ubi perpolisses mox esses editurus. Ea si mihi unquam videnda contigerint, tunc profecto sublimi feriam sidera vertice. Denique tua quamlibet brevissima epistola tanta me jucunditate perfundet, quantam ex nullius præterea scriptoris perciperem. Neque enim mihi unquam in mentem venit de tuo animo dubitare. Quamobrem si tibi non omnino indignus videor, cujus postulatis obsequare, te etiam atque etiam rogo, ut paucis me, de omnibus illis quæ commemoravi, facias certiorem. Postremo si quid erit, in quo me tua causa præstare aliquid posse intelligas, erit mihi quam gratissimum, si in eo meæ erga te benevolentiæ, quam tibi semper præsto fore polliceor, periculum feceris. Vale Albiæ VI. Id. Jul. MDLXXXIV.

LXXXVII.

P.[1] *Faber M. Antonio Mureto suo S.*

FAteor me, quod te his superioribus diebus non viserim, minus esse urbanum quam antea. Sed in astu[2] alienissimis horis venio; ceterum temporis ruri consumitur: ita fit, ut quod & patruo & ægroto debetur officium, id ipse tibi præstare non pos-

1 *Petri Fabri nomen, nulli, modo bonas ullas artes cognoverit, ignotum esse potest. Judicia sive praconia de eo collegit Thomas-Pope-Blount p.826. Jurisconsultissimus Jurisconsulto Mureto scribens ex media illa facultate jocos repetit. Epistola ha postrema annum adscriptum non habent; ideo postremas fecimus; antiquissimam hanc tamen harum epistolarum omnium esse, non dubitamus.* 2 Urbem *Graco nomine, quo Corn. Nep. utitur.*

possim, qui ab illo es remotissimus. Quod si ut officiales tibi quasi patruo, vel patrono potius, operas debeo, ita tibi artificialium nomine obligatus essem, pecuniæ præstatione protinus defungerer. At quia illas alteras debeo; absurdum autem est alio die debere officium, quam quo is velit, cui præstandum est, ideo exspectare cogor, ut eas indicas tu mihi, quas ex commodo tuo possim edere. Jube igitur ejus rei gratia me venire ad te, vel potius ibi ubi sum aliquid in rem tuam agere. Nam etsi cum duo patroni simul operas indicunt, operarum die cedente, libertus non obligatur, quia non per usum, sed per patronos stat quominus operæ dentur, & alioqui nimis durum existimaverit esse Julianus, eum qui se liberare potest, decem diebus operando simul operis indictis, si in accipiendis non consentiant, compelli ad præstandam alteri quinque operarum æstimationem; attamen singulis diversas operas uno tempore in solidum edere potero. Hæc ad te scribebam, cum puer tuus scedam huc ad me attulit, in qua de libro, quem ad te perferri hodie curabo. Tu interim vide, quid apud Ciceronem lib. III. epistol. ad Appium epist. *Etsi quantum*, significent illa verba; *Et illam acerbissimam exactionem quam tu non ignoras capitum atque ostiorum &c.* [1] Quid

[1] *Pauca in hunc locum lib. 3. ep. 8. famil. Manutius, Corradus &c. Plura in hanc rem dabit Petrus Burmannus Dissert.* De Vectigalibus Populi Romani. *Nec tamen video quid vexare tantopere virum eruditum posset, cum nostris*

Quid est, quod ait *capitum*? Equidem scio, Marcellinum lib. XXI. scribere, interrogatum quemdam exacte quid haberet compendii, respondisse, vicenas annonas, totidemque pabula jumentorum, quæ vocantur capita: quæ interpetratio, satisne huic loco, ubi de Magistratibus, deque exactione agitur, an parum ei tempori conveniat, tu pro tua prudentia melius judicare potes. Tu puero meo, qui librum ad te adferet, litteras dabis, quæ sententiam hac de re tuam complectantur. Ego ad Card. Armeniacum, qui paulo melius valet, inde ad Senonensem, atque ad patruum cogito. Bene vale.

LXXXVIII.

Salve, doctissime Murete[1].

AB horto Ferrariensi domum reversus, simul atque in cubiculum me recepissem nihil prius habui, quam ut conquirerem apud Ecclesiasticos alicujus nominis & auctoritatis scriptores locum, ubi,

nostris quoque moribus alia sint vectigalia, quæ in singula capita, hominum nimirum, indicuntur; alia quæ in singulas familias, sive domos, & ut vulgo loqui solemus fuochi.

1 Clarissimo ex doctrina viro Dn. Marco Antonio Mureto legum Doctori, & civi Romano in Monte Quirinali. *Ita se habet inscriptio epistolæ hujus, ab Alano Copo Mureto scripta. De Alano Copo* Jo. *Pitseus tom.* 1. *de Reb. Anglicis pag.*772. *edit. Paris.* 1619. Alanus Copus, *inquit*, sacræ Theologiæ doctor Anglus Romæ ad s. Petrum Canonicus vir pietate, doctrina, & Catholicæ Religionis professione insignis, cujus rei causa longum pertulit exilium &c. Romæ in exilio confessor obiit, & in schola vel Hospitali Anglorum sepultus est circa A. D. 1580. *Memorat scriptam ab eo* Syntaxim Historiæ Evangelicæ, & Carminum diversorum librum unum. *Agit in hac epistola de historia illa Athanasii pueri pueros secum ludentes baptizantis.*

ubi, de qua mecum egeras, res ab Athanasio puero gesta narraretur. Ac statim quidem occurrit Simeon Metaphrastes, qui vitam Athanasii scripsit. Ea autem habetur apud Surium III. *tom. de Vitis SS. d.* 2. *mens. Maji*. Postea reperi eamdem historiam in *Nicephori libro* VIII. *capit*. 44. Sed quorum monimenta extant, omnium, ut reor, primus Ruffinus hoc memorabile factum litteris mandavit *libro priore Eccl. historiæ cap.* 14. A Ruffino autem acceptum in *Pratum* suum *Spiritale* transtulit Joannes Eviratus. Hunc librum e Græco in Latinum convertit Ambrosius Camaldulensis Monachus, eumque Lippomanus inseruit in *tomo suo* VII. *de Vitis SS.*[1] Historia de Athanasio habetur in *Prati* istius *Spiritalis cap.* 197. Hæc sunt, quæ ex occasione sermonis abs te mecum habiti quærendo investigavi, & communicanda tecum duxi. Nunc, quod reliquum est, Deum Opt. Max. precor, ut quam optime valeas, & quam felicissime vivas, necnon de Rep. litteraria bene mereri pergas. Gratias item ago tibi magnas & multas, cum de omni tua erga me humanitate, tum de gratia per te mihi & Thomæ Clementi facta lustrandi hortum

tum

1 *Habetur in Vitis PP. recognitis a Rosweido pag.* 920. Addere poterat Socratem *lib.* 1. *cap.* 15. *Sozomenum lib.* 2. *cap.* 17. *Neque tamen his auctoribus, ut veram, admitti volunt Hermant. in vita s. Athanas. lib.* 1. *cap.* 3. & Eclaircis. *Montfauconius in V. Tillemontius not.* 2. *in s. Athan. tom.* 8. *Renaudotius in Patrarch. Alex. præter Dupinum, Cave &c. Defendunt eam tamen Papebrochius A. SS. to.* 1. *Maj. pag.* 188. *Sollerius de Patriarch. Alex. Pagius ad a.* 311. *num.* 27. *præcipuum argumentum ex Chronologia petitum dissolventes.*

tum Ferrarienſem. Prior Angliæ nunc convaleſcens multam tibi dicit ſalutem.

Tui amantiſſimus
Alanus Copus.

M. Antonii Mureti pro Joanne Epiſcopio militiæ Melitenſis Magno Magiſtro Oratio[1] *ad Gregorium XIII. P. O. M.*

SApienter a veteribus inſtitutum eſt, ut cum primum Pontifex Maximus ampliſſimi Ordinis ſuffragiis declaratus eſſet, Oratores ad eum ex omnibus Orbis Chriſtiani partibus, non tantum officii & gratulationis, ſed honoris & venerationis cauſa, publice mitterentur. Simul enim & poteſtati Deo in terris proximæ debitus honor exhibetur, & eorum, a quibus illi mittuntur, animus ad imperata facienda promptus ac paratus oſtenditur: & , ſive ipſi inſigne aliquod beneficium ab hac ſancta Sede acceperunt, ſeu viciſſim aliquid me-

1 Titulum ipſi fecimus, ut quid rei eſſet, continuò lector videret: idem in ſequenti præſtitimus. Mutilas has in codicibus noſtris, manu Mureti ipſius ſcriptas reperimus, etſi pagina impleta non eſſet, ut nihil dubitare poſſimus, a ſcribendo ceſſaſſe Muretum, non vero cum ſcripſiſſet aliorum negligentia interiiſſe. Vidit fortaſſe poſtea uſui non futuras, atque ideo opus ſuum dimiſit. Quando hæc prior ſcripta ſit, conjectura aſſequi poſſumus. Nam ex oratione Mureti ejuſdem vol 2. orat. 26. in funere ipſius dicta, habemus a. 1572. Prid. Cal. Feb. magnum magiſtrum dictum; non ergo (ſi mortis etiam tempus ſpectemus) alii quam Gregorio XIII. orationem hanc dici velle potuit; quamobrem eodem anno 1572. quo Gregorius Pontifex eſt renuntiatus Prid. Id. Maji ſcripta videtur. Elegantiſſimam eam eſſe, ac hujuſmodi ut Mureti manum agnoſcere facile poſſit, quicumque eam leget judicabit.

memorabile pro illius defensione atque amplificatione gesserunt, eorum omnium memoria opportuna commemoratione renovatur. Quarum omnium rerum causa, cum ad te, Beatissime Pater, hic vir Illustris Scipio Ajaccia, miles Hierosolymitanus ab Johanne Episcopio magno ejus ordinis Magistro, universæ illius nobilissimorum ac fortissimorum hominum sodalitatis nomine, legatus sit; isque me potissimum delegerit, cujus opera hodierno die ad hoc munus obeundum uteretur: quæso te, Beatissime Pater, tribue hoc, non mihi, a quo nihil hujus loci auctoritate dignum expectari potest, sed illi spectatissimæ virtutis virorum cœtui, ut, quando ipsi toties nostra omnium causa tubarum ac lituorum sonitum alacres audierunt, ejus quoque qui causam illorum acturus est, oratio non invitis animis audiatur. Spero autem, neque tibi, neque huic amplissimorum Patrum consessui injucundum fore, si breviter exposuero, & quibus de causis hæc sancta Sedes præcipua quadam caritate milites Hierosolymitanos complecti debeat; & quas item ob causas illi præcipuam quamdam spem commodorum atque ornamentorum suorum in tua bonitate ac justitia collocare. Atque utinam ea in me dicendi vis ac copia esset, ut eorum merita, resque præclare gestas oratione exornare possem: quod quando sperare non datur; una mihi spes reliqua est, quòd dicturus sum de rebus & pulcherrimis & toto orbe celebratissimis: ut oratio mea quam-

quamvis obſcura per ſe, ex earum tamen rerum, de quibus agam, dignitate ac luce multum ſplendoris collectura videatur. Equidem ita prorſus exiſtimo, quicumque priſcis temporibus homines ſapientiſſimi de optima & perfectiſſima Rep. tradiderunt, quæque ſuper ea re litteris prodiderunt, ea omnia in militum Hieroſolymitanorum Collegio multo perfectius, quam in illorum libris expreſſa reperiri. Naturam illi atque ortum multum valere, ut in ceteris animantibus, ita & in hominibus judicarunt: quod fere quiſque majorum ſuorum ſimilis eſſe ſoleat. Itaque qui ex eis præcipuam habuerunt opinionem ſapientiæ, ignavorum atque inertium civium liberos, & aliorum mancos aut mutilos ac debiles fetus abjiciendos potius & exponendos, quam in civitate alendos eſſe duxerunt. Hi rationem ſine ulla inhumanitate repererunt, qua conſequerentur id quod veteres illi ne fieri quidem poſſe crediderant, ut Reſp. eſſet ulla, in qua neque ignobilis quiſquam, neque corpore parum ad virtutem exercendam idoneo cerneretur. Nam cum legibus ante omnia ſanxiſſent, ne quem in Ordinem ſuum reciperent, qui non & bono ac nobili genere prognatus eſſet, & ita corpore atque artubus compactus, ut militares labores facile toleraturus videretur, in quo non præterea ita luceret virtutis indoles, ut nulla eum macula antea contracta ac ſuſcepta contaminaret; ex omnibus Chriſtianis provinciis florem ipſum juventutis colligen-

ligentes, progressu temporis, quasi civitatem quamdam spectatæ nobilitatis ac virtutis hominum congregarunt. Educationi secundum a natura locum summo consensu veteres illi dederunt; cujus etiam tantam tradiderunt esse vim, ut & si recta esset pravitatem naturæ corrigere, & si mala, quamlibet generosa ingenia depravare posset. Itaque nobilissimi Philosophorum Plato & Aristoteles non tantum eam curam in civitate præcipuam esse oportere monuerunt, verum etiam graviter peccare docuerunt eos legum latores, qui propositis suppliciis cives a peccando absterrere conarentur, potius quam eis a principio recte educandis efficere, ut suapte sponte & turpia fugerent, & honesta sequerentur. Age igitur videamus, num qui in habendo juvenum delectu tantam diligentiam semper adhibuerunt, minorem curam in eis instituendis collocarint. Immo vero, Beatissime Pater, ita eos assuefaciunt, ut averso atque abalienato ab omnibus corporearum voluptatum blandimentis animo, segnitiem ac socordiam mortis instar existiment: ut quæ dura, ardua, perpessu difficilia sunt, ea sola viris digna esse statuant: ut laboriosissimas corporis exercitationes pro ludo atque oblectamento habeant: ut famem, sitim, frigus, æstum, vigiliam, vulnera, non qui ferre possit, fortem, sed qui non possit mollem & effeminatum esse ducant: ut ad hostis aspectum expavescere, ad vulnus acceptum ingemiscere, fuga potius quam manu

manu ſaluti ſuæ conſulere, fas non eſſe ei qui candida illa crucis imagine pectus ornaverit, arbitrentur. Ita tibi, Beatiſſime Pater, ita nobis univerſis educat illos quaſi magnanimorum leonum catulos, hujus vitæ contemptores, Religionis propugnatores, Turcarum oppugnatores, Inſula Melita parva quidem & aſpera, ut Ulyſſes patriam ſuam eſſe ait, ſed egregia juvenum educatrix, Melita nobilitatis domicilium, Melita ſchola fortitudinis, præſtantium virorum officina, firmamentum publicæ ſecuritatis, murus, arx, propugnaculum Reip. Chriſtianæ. O rem præclaram, & in hac præſertim morum ac temporum corruptela admiratione digniſſimam! Reperiri etiamnum adoleſcentes domi nobiles, eoſdemque abundantes ac copioſos, qui relicta domo, fortunis, parentibus, conſanguineis, amicis, patria, quaſi voluntario exilio ſuſcepto, in parvam ſe ac ſterilem inſulam, eamdemque in ipſis prope immaniſſimorum hoſtium faucibus poſitam conferant, ut pro aliena quiete perpetuos labores, pro aliena ſecuritate perpetua pericula ſubeant, ut ad depellendum ac propulſandum ab aliis bellum ipſi in perpetuis excubiis, atque in perpetua expeditione verſentur. At quam conſiderate, quamque ſapienter exiguam illam Remp. ſuam legibus & inſtitutis, cum eo fine quem ſibi propoſuerunt congruentibus, temperarunt? ....

Ejuſ-

Ejusdem Mureti alterius Orationis fragmentum [1].

EST quidem ut tota hominis ætas, ita quælibet anni tempestas ad discendum idonea: sed tamen & ex omnibus vitæ partibus adolescentia, quæ quasi ver quoddam ætatis est, & ex anni partibus ver ad promovenda studia, & ad animos multiplici rerum cognitione saginandos præcipue accomodatum videtur. Quamvis enim hieme cum maxime sæviente, bacchantibus ac prœlia inter se miscentibus ventis, frementibus ac mugientibus silvis, ipso in imbres ruente cœlo, grandine crepitantibus tectis, juvat, non e lecto, ut ait impurus poeta, sed ex cubiculo aliquo bene undiquaque concluso, & adversus cœli injurias munito ventos audire furentes, & libris affixum, ac præclara illa veteris sapientiæ monumenta tractantem, excutientem illos thesauros, indulgere illi nunquam immoderatæ cupiditati adsidue plura discendi; nescio tamen quomodo, & ipsum illud vastum atque horrificum murmur terrorem quemdam incutit animis, nec eos totos sibi vacare patitur; & ipsa frigoris asperitas subinde, quasi admotis quibusdam stimulis, fodicans, aut strata repe-

1 *Fragmentum vocamus, quod longioris orationis, quam Muretus meditabatur, pars sit exigua. De tempestate agit maxime studiis accomodata, fecitque in adversariis suis inscriptionem hanc Muretus;* Pro principio Quadragesimæ anni 1584. si vivam, & si Deus volet. Christe ades, & cœptum cœlesti numine firma. *Nequaquam fuisse habitam, neque absolutam ideo puto, quod missionem impetravit, solutusque erat eo anno munere docendi, ut diximus in vita.*

repetere, aut ad focum adſidere compellit: omninoque hiems ut curſus fluminum frænat, ut animalium corpora adſtringit, ita ingenia quoque torpore quodam vincere atque alligare interdum ſolet. Accedit huc, quod corpora noſtra hieme potiſſimum frigidis, & craſſis, & in morem viſci, lentis ac tenacibus humoribus redundant. Quod ſi qui natura ita temperati ſunt, tardi plerumque & hebetes eſſe conſueverunt: quod ſignificabat Heraclетus cum diceret, ſiccam animam ad ſapientiam requiri: certe conſequens eſt, quæ tempeſtas anni tales efficit, ea ingenii acumen obtundi, vim torpeſcere, celeritatem retardari. Hæc igitur & his adfinia ſunt hiemis incommoda; cui contraria æſtas immodicis caloribus & corpora, & animos ſolvit ac laxat, ſomnolentos ac languidos efficit; ita ut totos interdum dies, non modo nullam graviorem cogitationem ſuſcipere poſſimus, ſed, quamquam nullo labore antegreſſo, fracti, defeſſi, defatigatique jaceamus. Autumno autem, vulgo præclare ſecum agi putant, qui aliis omnibus omiſſis cavere morbos, & ſartam tectam valetudinem tueri queunt. At ubi, ſoluto hiemis rigore, verni temporis tepor cœlum, terras, maria aperuit, cum & ſereniores eunt dies, & tellus nocturno rore madefacta, laxato ſinu, opes ſuas explicat, & quaſi cœlum ipſum ad certamen pulchritudinis provocans, ut illud ſtellarum, ſic ipſa florum gemmea varietate diſtinguitur, cum pellucentes rivuli grato ſtre-

to ſtre-

to ſtrepitu per virentia prata decurrunt ; cum liquidis avicularum cantibus nemora novis frondibus comantia reſonant ; quis ita torpidus ac ſegnis eſt, ut otiari velit ? quis ita ignavus, cui non ipſi quoque floreſcere quodam modo libeat, cui non aliquid, quo ſe vivere ac vigere teſtetur, ex ingenio ſuo fundere, animus geſtiat ? Ut enim tument terræ, ut turgent vites, ut animalia ad gignendi cupiditatem incitantur ; ſic gliſcere videntur ingenia, & ad exercitationes naturæ ſuæ maxime congruentes ac conſentaneas excitari ; cum ab eis libere obeundis, neque amplius frigore, neque adhuc calore arceantur . . . . . .

NICO-

NICOLAI PATRIARCHÆ
CONSTANTINOPOLITANI
ET
THEODORI METROPOLITÆ NICÆNI
EPISTOLÆ GRÆCÆ
A
LEONE ALLATIO
OLIM RECENSITÆ
ADJECTIS TRIBUS ALIIS
THEODORI PRODROMI.

IN EPISTOLAS

NICOLAI CONSTANTINOPOLITANI, THEODORI NICÆNI, ET THEODORI PRODROMI.

NON, opinor, male de Latinis litteris meriti ſumus, qui ſuperiores epiſtolas viro eloquentiſſimo a diſertiſſimis & doctiſſimis hominibus ſcriptas, e tenebris, in quibus jacuerant, ſorulorum noſtrorum, juſſimus in aſpectum lucemque venire. Cur idem non conemur in Græcis? Sed vereor interdum, ne cum Græcas appello litteras, illas ſolas intelligant nonnulli, quæ fuerunt Atticorum propriæ, puræ, caſtæ, ſimplices, Demoſthenico illo ſucco, & ſanguine plenæ; non etiam quæ in ſequiorum ætatum Scriptoribus aliis,quaſi conſeneſcentes, non naturali ſed fucato nitore, reperiuntur. Nam ſecus omnino eſt; non quod maxime illas non amaverimus olim (quid enim dicamus nos nunc eaſdem amare, cum monumenta recentiorum ætatum habentes ſæpe in manibus, in verborum ſordibus, & fæce volutemur?) ſed quod iſtas quoque poſteriorum ſcriptorum, æris veluti deterioris, magno tamen eſſe uſui atque utilitati arbitremur. Nam ut rerum argumenta quas continent omittamus, & de ratione ſcribendi dumtaxat loquamur; habent ſingulæ ætates, quæ Cicero [1] monuit, ſingula prope genera dicendi; quod quoniam non ita facile eſt in Latinis ſcriptoribus propter eorum paucitatem videre, delectare debet in Græcis: item, ut apud eumdem Tullium Craſſus [2] ajebat; quod in ſuo genere præſtat, etſi genus ipſum optimum non ſit, laudabile habetur; imo ad veram germanam-

1 *lib.2. de orat. num.22.* 2 *lib.3. de orat. num.9.*

namque ipsam Eloquentiam internoscendam multum potest, ut quem habuerit illa cursum, unde & qua ratione descive-rit, atque a summo in quem se imum aliquando locum demiserit, intueamur. Quæ qui secum diligenter repu-tet, animoque comprehendat; non sine causa priori volumi-ne in Græcis nos laborasse intelliget; neque illa quæ ibi continentur, aut nos qui ea protulimus condemnabit. Ita-que, quod vir quidam doctus minus eadem probavit, quod in monumentis sæculo XVI. antiquioribus proferendis par-ciorem me esse voluit, quod Prodromum, ignavum veluti senem, effetumque, & semibarbarum exagitavit; hoc, plusquam veritati, do, & condono elegantiæ hujus hominis atque doctrinæ. Nam cum præstantissimis sit imbutus litte-ris, historiamque Gallicam suam nitidissime politissimeque scribens, assidue in elegantissimis, idest sui similibus scri-ptoribus pervolutandis versetur; Græcum hunc nostrum, a germana Atticaque eloquentia haud paulò desciscentem est aspernatus. Exhorruerunt, credo, teretes & religiosæ aures, simul ac peregrinam ex Asia eloquentiam illam exau-diverunt; fuitque iterum ac sæpius ad Isocraticas arculas & myrthæcia, ut adhærescentem auribus barbariem deter-geret, recurrendum. Nos in producendis ejus hominis epistolis, cujus jam alia eo genere eloquentiæ scripta, ut tunc præfati sumus, producta essent ab elegantissimis do-ctissimisque viris, aliud spectavimus; auctorique ipsi, qui ita scriberet, facile ignoscebamus. Habuit enim illud loquen-di genus, quod non tam hominis vitium fuit, quam tempo-rum ipsorum, quæ illud idem in Historicis ipsis, ut ex Byzantinarum rerum scriptoribus constat, extulerunt. Quidni ergo eo Prodromus uteretur, qui auribus magis, & voluptati, quæ tunc ejus modi scribendi maxima erat, serviebat? Deinde, cum Græcorum sequioris ætatis etsi multi sunt editi libri, epistolas tamen videremus in homi-

num manibus paucas esse, genere hoc eloquentiæ quasi amatorio, sed caste & liberaliter scriptas, facile, amicis etiam suadentibus, passi sumus inde, ubi istas in Bibliothecæ nostræ angulis deprehendimus, evolare; putavimusque, persuasuros sibi viros doctos ac prudentes, si frigida in iis nonnulla occurrerent, imo ineptiarum & stultitiarum aliquid, id sibi esse omne devorandum potius, quam morose, aut etiam ingenuo & libero quodam fastidio repudiandum. Atque hæc nos, non reprehendendi censoris illius causa dicimus, sed ut, nunc cum Græcas alias aliorum auctorum, item ipsius Prodromi ternas vulgamus, consilium nostrum quale sit, lectoribus communicemus. Ceterùm, illum doctissimum atque amicissimum etiam hominem existimo, blandimenti cujusdam loco, quod catuli belli solent, quibus acutiores dentes non sunt, mordere aliquid voluisse: quod ex eo etiam conjicio, quod monitum me esse voluit, Nicolaum Lyranum, nequaquam anno 1320. sed 1340. esse mortuum. Sicuti non erat id magnum (si standum editis monumentis censerem) cognoscere, præsertim eo ipso loco Waddingum laudanti; ita & typothetis numeros in libro meo positos immutare, fuit profecto facillimum: quod suspicari facile vir ingeniosus potuisset, si animadverteret, me eo loco dicere, hominem qui a. 1388. scribebat, Lyrani ipsius tempore vixisse; quæ conjectura, si de eo loquimur qui a. 1340. decessit, probabilis sane est; si de eo, qui etiam ante annos viginti obierat, falsitati quam veritati propior. Et bene habet, quod crassiora errata alia non vidit, ut *pag.*582. *Oppida perventum iri*, positum pro *Oppida perventura*. Ad Priscianum, credo, me & Grammaticorum scholam amandasset, si istud notasset. Verùm hæc, sive librariorum, sive operarum errata cavere, Romæ [1] præsertim, quis potest? Nunc etiam dum supe-

1 *Vide versus præfixos* Recognitioni corruptorum *in editione operum Campani Romana a.*1495.

riora hujus voluminis jam impressa pervolvo, insignia quædam menda deprehendo. Et primò sæpius *Petrum Possinum* invenio, de quo nihil ad me, pro *Petro Morino*, cujus litteræ ad Muretum hoc volumine continentur. Est id ex peccatis ejus generis, quod magnorum auctorum exemplo excusare possem, si vellem. Tale enim suum **μνημονικὸν ἁμάρτημα** Cicero notavit [1]; in eodem vero Cicerone alia alii [2]; in veteribus præterea nonnulla Fabricius [3]; Hieronymus vero Tartarottus tam multa in antiquorum & recentiorum scriptis, ut ex his integram dissertationem sive epistolam confecerit [4]; nec tamen argumentum exhausit, quod infinitum est [5]. Inexcusabilia alia videntur, si mea sunt; ut pag. 193 *opere socii* pro *operæ*; ibidemque, *multas eorum* pro *earum*: Pag. 203. *Anno* MDXXXVI. legi debet, ubi est *Anno* MDXXXXI. Pag. 207. *permissum est in patriam reverti*, ubi *patriam reverti*. Pag. 262. *libertate & otio*, non *liberalitate & otio*: Pag. 273. *dilaudat*, *dedicaverit* non *dedicavit*: P. 293. *conductum stipendio*, non *conductus*: pag. 329. *ante annos duos*, non *annos duos*: pag. 347. *professus idem est*, non *professum*: pag. 351. in adnot. *Audii inexpletum*, non *studii*: pag. 353. *ingressurus sis cum Deo propitio*, non *congressurus*: pag. 356. *neglexisse videatur*, non *videtur*: pag. 359. *labarent fundamenta*, non *laborent*, atque ibid. *efficta atque ære incisa*, non *afficta*: pag. 360. *fetum ingenium erat*, non *fotum*; & in adnot. *Rivaldus Lemovix*, non *Rualdus*; quod epitaphio inspecto verum esse cognovi: pag. 363. *Bunelli epistolis*, non *Dunelli*: pag. 373. in adnot. **νεωτέρων**. Piget alia indicare: itaque lectores exoratos meos volo, ut horum aliorumque, quæ inter legendum occurrent, summam omnem in Auctorem

1 *lib.* XIV. *ad Attic. ep.* 5. 2 *Manutius* de Senat. Rom. *pag.* 25. *Muretus var. lect.* VI. 10. & XIV. 20. &c. 3 *B. G. vol.* 6. *pag.* 122. 4 *Calogierà* raccolt. d' Opusc. *tom.* 25. *pag.* 349. 5 *Addi potest Petrus Victorius ex Muret. var. lect.* VIII. 6. *Casa in epist.* &c.

rem ne conferant, sed ex æquo saltem inter ipsum atque operarios partiantur.

Sed ad epistolas ipsas venio, quæ nunc producuntur, easque ut ederet, seposuerat descripseratque ex vett. codicibus vir Græce doctissimus Leo Allatius; ut si quod ille olim cogitarat, nunc nos perfecturi sumus, nemo jure reprehendat. His vero, Prodromi tres adjecimus, ut ceteris adnecterentur, quas jam vulgavimus, & possent se istarum aliarum nomine & commendatione tueri. Sunt vero Allatianæ istæ, Nicolai Patriarchæ Constantinopolitani VII. Theodori Metropolitæ Nicæni VIII. De Theodoro Nicæno frustra aliquid in vulgatis scriptoribus & libris quæras. Itaque le Quien dolet, tempus ipsum hujus sibi esse ignotum: nam de litteris his nostris scribit [1]; *Leo Allatius Diatriba de Simeonibus spondet, se publici juris facturum epistolas Nicolai Patriarchæ Constantinopolitani, Theodori Metropolitæ Nicæni, Photii &c. quod tamen morte præventus non præstitit: utinam vero saltem Theodori tempora nos docuisset!* Docuit enimvero Allatius in *Diatriba de Theodoris*, quam affectam vir doctus reliquit, nosque viri Græce docti, amicissimique beneficio legimus: in ea ergo de Theodoro hoc; *Sub eodem Constantino Porphyrogenneta florebat Theodorus Metropolita Nicænus, vir, neque indoctus, & scribendis epistolis non inelegans, cujus penes me sunt octo reliquæ, dignæ plane quæ lucem videant.* Vixit vero Constantinus ille ad a. 959. ut ex vetustioribus Auctoribus Ducangius [2], Bandurius [3], aliique statuerunt. Quamquam ad hos nihil necesse est confugere, cum Theodorus ætatem suam his ipse litteris prodat, præsertim v. quam Polyeucto Patriarchæ dedit, quem Constantinus (cui scribit VII.) de Patriarchatu dejecit, ut Cedrenus [4] tradit.

1 Oriens Christ. *to.1. p.648.* 2 Famil. Byzant. *p.142.* 3 Numism. Imperat. *to.2. p.732.* 4 *pag.641. edit. Reg. Paris.*

Nicolaus quis ille ſit Conſtantinopolitanus, nondum certò ſtatuo. Nam quatuor fuiſſe hoc nomine Conſtantinopolitanos Epiſcopos, nemo ignorat; I. quem *Myſticum* vocant, ſæculo X. extremo, atque initio XI. Alterum cognomento *Chryſobergen* ab anno 982. (ſequor hic Gulielmi Cuperi [1] rationes) ad a. 995. III. *Grammaticum*, cujus ſedis initium exacte adnotavit Anna Comnena [2], id. a. 1084. IV. denique Nicolaum *Muzalonem*, Epiſcopum factum a. 1147. Mallem ex his *Myſticum*, de quo Acta Bollandiana *ad diem Maji* 5. quòd illum indigitare videantur & argumenta litterarum ipſarum, & ſcribendi modus. Edidit hujus epiſtolam unam Græce Baronius [3], præterea alias 5 Latine; Labbæus item duas [4]: extat etiam Decretum ejuſdem, de litteris a Patriarcha concedendis gratis, in *Jure Græco-Romano* [5]; Papadopulus [6] nominat & Synodicon *De gradibus matrimonii*.

In his ergo producendis primo laboravimus, ut, quam emendatiſſimum poſſemus, Græcum textum exhiberemus, neque ille operariorum imperitia aut oſcitantia corrumperetur: deinde, aut ejuſdem lectionem aut ſenſa conjecturis quibuſdam & adnotatiunculis noſtris illuſtraremus; tandem argumenta omnium epiſtolarum ſatis copioſa præponeremus, quæ vel Græce parum ſcientibus ad auctorem illum intelligendum ſatis eſſe viderentur. Maluimus vero hoc potius, quam verſionem epiſtolarum cudere, non tam ut labori noſtro parceremus, quam ut volumini huic, quod ſatis excreverat, modus aliquis imponeretur: nam qui Græce ſciunt, Græcum magis lingua ſua, quam Latina aut Italica loquentem audire volunt.

NI-

1 *In tractat. de Patriarch. Conſtant.* 2 *lib.* 10. Alexiad. *pag.* 273. *edit. Reg. Pariſ.* 3 *ad a.* 917. 4 *Coll. CC. tom.* 9. *pag.* 1269. *edit. Pariſ.* 5 *lib.* 4. *pag.* 249. 6 Prænot. Myſtagog. *pag.* 283.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ.

α'.

Ψυχὴ πρὸς Θεὸν ἀνανεύουσα, ἀνθρώπων τὰ χείρονα ψηφιζομένων, οὐ ποιήσεται λόγον, τὴν βελτίω περὶ αὐτῆς τοῦ Θεοῦ ψῆφος ἐπισταμένη. ὁ δ' ἐφ' οἷς αἱ τυραννικαὶ φέρουσι ψῆφοι καταπίπτων, δίδωσιν ἔλεγχον, μὴ τῇ θείᾳ πιστεύων τὰ κρείττονα φερούσῃ, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς ἀθυμίαν ἐκπίπτων.

α'. Qui animum in Deum intentum habet, sinistra hominum judicia negligere, conscium favorabilioris Dei judicii; qui vero ob tyrannica etiam decreta deficit linquiturque animo, satis ostendere, se Dei judicio diffidere.

β'.

Κάμνομεν τὰς ἡμέρας ἀπαριθμούμενοι, καὶ πότε καιρὸς ἐπιστήσεται [1] πρὸς ὀφθαλμοὺς [2] ἄγων τοὺς ἡμετέρους. ἔχει μέν τοι καὶ πρὸς ἡδονὴν ἡ ἐλπὶς αὕτη, νικᾷ δὲ τὸ ἡδὺ ἡ ἐκ τοῦ παρατείνεσθαι τὸν χρόνον διασπάραξις τῆς καρδίας. ἡμεῖς καὶ ἅπαξ, καὶ δεύτερον ὑπεθέμεθα. εἰ τὸ ἀσφαλὲς οὐκ οἶδα. Θεὸς δ' ἂν εἰ δείη ὁ τὰ ἐσόμενα βλέπων, τὴν [3] ὑπὸ τοῦ πρὸς ὑμᾶς ἠναγκασ-

1 leg. ἐπισταθήσεται. 2 εἰς. 3 supplendum videtur ἰδεῖν.

αγκασμένοι πόθυ, καὶ τὸ τῶν ἐμῶν κακῶν ἐπίπροσθεν τὰ ὑμέτερα τίθεσθαι. τὰ ὑποτεθειμένα ἦλθε πρὸς ἔννοιαν, καὶ τῆς ἐννοίας ταύτης ἀναχωρεῖν ὀ δυνάμεθα. εἰ οὖν δυνατὸν, γέσθω[1] τὶ πρὸς κοινὸν παραμύθιον ὑμῶν τε καὶ ἡμῶν. εἰ δ' ἔστι τὶ τὸ φοβοῦν ὑμᾶς, καὶ διὰ τοῦτο τὴν ὁρμὴν ἀναστέλλον, ἐάσθω γὰρ περὶ ἐμὲ φοβερὰ, ἐκεῖνο κρατείτω τὸ, μὴ δοκοῦν ἐπάγειν ὑμῖν τινα χαλεπότητα.

1 leg γινέσθω.

β'. Angi se, amicum expectando, numerandoque dies; & quamquam nonnihil voluptatis spes videndi aliquando amicum, pariat: hanc tamen angore illo qui a dilatione oritur, extingui: hactenus se itineris illius semel iterumque (quod etiam tutumne sit, addubitat) auctorem fuisse, ob commune ex eo commodum; si secus sit, amici securitatem commodo suo anteponere.

γ'.

Ἦν ποτε καιρὸς ὅτε τὸ πάσχειν ὑπὲρ φίλων, μὴ ὅτιγε ὑπὲρ πατρὸς ἐζηλοῦτο, καὶ πολλοὶ καὶ τῶν φαύλως βιούντων, τοῦτο τέως ἐφιλοτιμοῦντο, τὸ φίλων πάθεσιν ἐπικοινωνεῖν. νυνὶ δὲ, ὡς ἔοικεν, ὑμῖν τοῖς ἐν ὁσιότητι βιοῦσι, τοῦτο δοκεῖ φιλότιμον τὸ τοὺς πατέρας ἐξαρνεῖσθαι. τὸν μὲν σὸν, καλὲ καὶ ἀγαθὲ ἄνθρωπε, τοιοῦτον, τὸ δὲ ἡμέτερον διχαριστεῖν, ὡς ἐπὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς συμβεβηκόσιν ἡμῖν, οὕτω καὶ ἐπὶ σοὶ τῷ Θεῷ, τοῦτο δέ σοι μόνον φαμέν. Γνῶθι μὴ ἐμὲ ἀθετήσας, ἀλλ' ἐν τῷ ἐμῷ προσώπῳ τὸν οὐράνιον Πατέρα, οὗ νόμος, τιμᾶν τέκνοις πατέρα.

γ'. Fuisse olim tempus, cum certarent homines, ut pro amicis, nedum pro patre mala tolerarent, & vel minus probos affectasse hanc laudem, ut communicarent cum amicorum malis. Nunc etiam sanctiorem vitam professis videri laudabile patres ipsos abnegare; nec se tamen rejici, sed cœlestem illum patrem qui præcepit, ut patribus honor deferatur.

δ'. Ὁ

δʹ.

Ὁ καθ' ἡμῶν ἀγὼν ἤνυσαί σοι. τί ἔτι κάμνεις ἐπαγωνιζόμενος, ἢ αὔξειν ἐπιζητεῖς τὰ ἐπὶ τοῦ βραβεῖα; ὄψει τὸ σπουδαζόμενον, ὅτι τῷ πλείονι μέρει τῶν βραβείων, πλέον οἰμώξεις. τοῦτο μὲν ἡ μέλλουσα ἡμέρα δείξει ἀναμφιβόλως, τίς δὲ οἶδεν εἰ μὴ καὶ ἡ παροῦσα;

δʹ. Abſolutum eſſe certamen ab amico contra ſe inſtitutum; amplius laborare eum non debere, quaſi præmia victoriæ ampliora conſecuturum: viſurum eum quid rei ſit, & eo magis ploraturum, quo majus certaminis præmium erit; idque futurum tempus, fortaſſe etiam præſens declaraturum.

εʹ.

Σαλεύουσι τὴν ὑγιαίνουσαν ἕξιν καὶ πρὸς νοσώδη μεταποιοῦσι διάθεσιν, πολλάκις δὲ καὶ τέλεον διαφθείρουσιν, οὐ μόνον τὰ δηλητήρια, ἀλλὰ καὶ καρυκεῖαι, καὶ πόσεις τὴν αἴσθησιν γοητεύουσαι. μακάριος μὲν ὁ μὴ φθειρόμενος ὑπὸ δηλητηρίων, ἀλλ' ἐπικρατοῦσαν ἔχων τοῦ φαρμάκου τὴν τοῦ σώματος ἕξιν· μακαριώτερος δὲ, ὃν ἡδονὴ οὐ διεχρήσατο. τῶν μὲν γὰρ ὑπὸ δηλητηρίων τοῦτο παθόντων ἔχουσι τὴν κατάγνωσιν οἱ ταῦτα συντεθεικότες καὶ δόντες, τῶν δ' ὑφ' ἡδονῆς τίς ἄλλος, ἢ ὁ δείξας ἑαυτὸν ἀνδράποδον ἡδονῆς.

εʹ. Bonam corporis habitudinem labefactare, morboſamque inducere, ſæpe & perfectum corrumpere, nedum venena, ſed condimenta ciborum, potioneſque guſtum abripientes. Felicem ergo eſſe, cui minime venena nocent, ſed feliciorem, quem voluptas non conſumpſit. Illos quod venena lædant, culpam ſuſtinere qui venena compoſuerunt & miſcuerunt; horum damni quod a voluptate ſufferunt, ipſos eſſe in cauſa, qui mancipia ſe voluptatis eſſe oſtendunt

ς'.

Οὔπω τὸν κοσμικὸν ὁρῶμεν τροχὸν τῆς ἰδίας πεπαυμένον κινήσεως, ἀλλ' ἔτι κινεῖται, καὶ κινήσεται πάντως ἄνω καὶ κάτω περιφερόμενος, ἕως ἂν ἄνθρωπος ἐπὶ γῆς, καὶ ἀνθρώπινα πράγματα. εἰ σὺ οὕτως ὁμολογεῖς, καὶ αὐτὸς, οἶμαι δ' οὐ φεύγεις τὴν ὁμολογίαν, μὴ πάνυ σεαυτῷ πιστεύσῃς, μὴ δ' ἐφ' ὑψηλοῦ θαῤῥήσῃς μετεωριζόμενος. συμπεριενεχθήσῃ γὰρ καὶ αὐτός, τυχὸν εἰ καὶ μὴ ὑπὸ τῆς τῶν πραγμάτων περιπετείας, ἀλλ' ὑπὸ τῆς κοινῆς περιφορᾶς, ἥτις σε πάντως κατενέξει πρὸς τάφον, οὗ τῶν ἐν ἀνθρώποις κάτω δοκούντων, οὐδὲν κατώτερον εὑρεθήσεται.

ς'. Mundanas viciſſitudines, rotam veluti quamdam eſſe, quæ ſemper moveatur, & nunquam ſit a motu ceſſatura; non debere ergo amicum, etſi in ſublime ſe ferri videat, ſtatui huic fidere; ſaltem enim a communi motu latum iri ad ſepulcrum, quo, eorum quæ inferna apud homines cenſentur, nihil inferius.

ζ'.

Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ, καθὼς ὀφειλόμενόν ἐστι περὶ τῆς ὑμῶν ὁσιότητος, [1] ἑκάστατο ἀναμανθάνοντες, καὶ τὴν κατὰ σοῦ μανίαν τοῦ μεμηνότος, ὡς ἀληθῶς, καὶ τὴν σὴν κατ' ἐκείνου ἀπτόητον παῤῥησίαν, δι' ἧς ὁ μὲν ἐνδύεται τὴν αἰσχύνην, λαμπροτέρα δὲ ἡ σὴ γνωρίζεται ἀρετὴ, καὶ δοξάζεται μὲν ὁ Θεὸς, χαίρει δὲ τῶν εὐσεβούντων τὸ πλήρωμα. μάλιστα δὲ ἡμεῖς οἱ ἐν τοῖς

1 leg. ἑκαστάτω.

τοῖς σπλάγχνοις ἑαυτῶν, οἷα δὴ τόκον δ᾽ γενῆ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας περιφέροντες. [1] ποία γὰρ ἡμῖν ὑπὸ τῶν καθ᾽ ἑκάστην θλίψεων αἱ πολλαὶ καὶ βαρεῖαι κατὰ τῆς Ἐκκλησίας ἐπιφύονται κεκακωμένοις. οὐχὶ προσγίνεται ἄνεσις, καὶ παράκλησις λογιζομένοις τὴν διὰ σοῦ ὠφέλειαν τοῦ ποιμνίου ὑπάρχουσαν τοῦ Χριστοῦ ὡς σπαράσσει [2] μὲν ὁσημέραι οἱ κακοὶ θρασύνονται κύνες, ἡ δὲ σοῦ ἄγρυπνος φυλακὴ, ὅσοις ἐχαρίσθη τὸ σώζεσθαι, τούτους ἀλλ᾽ ἀβεῖς τῆς ἐκείνων ἀγριότητος συντηρεῖ. ἀλλ᾽ εἴης καὶ νῦν, καὶ διὰ παντὸς, πρὸς τὴν μακαρίαν ταύτην γρηγόρησιν ὑπὸ τοῦ μεγάλου ποιμένος ἐνισχυόμενος, καὶ σώζων, καὶ ἐπανορθούμενος, καὶ στηρίζων τοὺς ἑκάστους τούτων ἐν χρείᾳ καθισταμένους.

1 leg. ποῖα. 2 leg. ὃν σπαράσσειν.

ζ'. Gratias se agere Deo, quod contra alterius furorem, amici illius libertatem in loquendo cognoverit, de qua (altero pudore suffuso) omnes lætari, se in primis, qui eum veluti filium complectatur. Ceterum aliis alias adjungi calamitates, nec consolationem satis idoneam afferre ejus pro grege custodiendo labores; optare tamen, ut illam vigiliam perpetuo servet, in qua a magno pastore confirmetur.

ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΝΙΚΑΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΑΙ.

α'.

ΑΙνίγματα πυθαγόρεια ἥκεις ἡμῖν φέρων, αὐτὸ γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ παλιμβόλου, καὶ ὡς οἷα δελέατι πρὸς ἡμᾶς παρορμᾷν στέλλεσθαι τὸν συνέσιον προφάσει δῆθεν δεσποτικῆς ἐξ ἀποστολῆς, οὐκ ἄλλο τι

ἄλλο τι, ἢ ἀψινθίῳ μέλιτι παραρτύσας, καταναγκάζεις σπάσασθαι τὸν ἐπάρατον, εἰ μὲν οὖν ὀρθοῦν τὶ βούλει, ἢ μᾶλλον ἐπανορθοῦν, ἤδη γὰρ ὤρθωτο, εἰ καὶ παρεξέπεσε, ὀρθοῦ καὶ τὴν χάριν εἰσόμεθα, εἰδ' ἐνὶ φρεσὶν ἄλλο τι παρ' ὃ διὰ γλώσσης ἐκφέρεται, κεύθεται, αὐτόθεν ἕξεις τὸν ἔλεγχον, ποικίλος καὶ πολύτροπος, ἀντὶ μονοτρόπου φανεὶς, καὶ ἁπλοῦ.

α'. De amico queritur, quod per ænigmata, Pythagoreorum more, scribat, quodque, specie quidem Apostolatus, domesticum mittat, re ipsa vero absinthium melle tegat; si dirigere quid velit, rem jam esse perfectam; si velit iterum id facere, se illi gratiam habiturum; sin vero aliud lingua præferat, quam mente retineat, fore ut in reprehensionem hominum incurrat, & subdolus audiat pro sincero.

β'.

ΒΑΣΙΛΕΙΩι ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΩι ΚΟΡΙΝΘΟΥ.

Ἡ μακρά σου σιγὴ μὴ δεξιῶς πρὸς ἡμᾶς ἔχειν δίδωσιν ἐννοεῖν. καὶ εἴγε σκοπήσειας, ὠνήσαμεν, ὅση ἰσχὺς, εἰ καὶ τοῦτο εἰς τοὐναντίον ἡμῖν περιίσταται. ἀλλ' αὐτὸς ὅπως ἔχεις τὰ πρὸς ἡμᾶς ἔχε, καὶ οὐδὲν περὶ τούτου διοισόμεθα, ἐνὶ δὲ τούτῳ θεραπεῦσαι μὴ ἀνανεύσειας. φήμη τὶς πονηρὰ, καὶ ἀπαίσιος, ὡς μὴ ὤφελε τὴν ἡμῶν ἀκοὴν διετάραξεν. ὡς ὁ τῆς ἡμετέρας πρόεδρος τῷ νόμῳ λειτουργήσας τῆς φύσεως ἀπῆρε πρὸς τὰ ἐκεῖσε δικαιωτήρια, καὶ εἰκὸς. ἐστὶν ἄνθρωπον ὄντα τοῦτο παθεῖν, ὅπερ ἀπεύχομαι γεγονέναι, εἰ καὶ μὴ χρηστῶς διετέθη τὰ πρὸς ἡμᾶς τὴν

τὴν σπάνιν τῶν ἀνθρώπων ὁρῶν, πλὴν ἀλλ' εἰ τ' ἀληθῆ διηγόρευσεν ἡ φήμη ἀξιοῦμεν τὴν ὑμῶν θεοφίλειαν μὴ κατὰ πολυειδέστερον ἐκείνου προχειρίσασθαι, εἰ μὴ καὶ μᾶλλον κατά τε βίον καὶ λόγον, καὶ σύνεσιν, εἴπερ μὴ μέλλοις ἡμᾶς μὲν λυπεῖν, ἀφορμὰς αἰτιῶν δὲ διδόναι τοῖς θέλουσι, πρὸς δὲ πάντων. βούλομαι Βασίλειον τὸν μοναχὸν, καὶ πρεσβύτερον χειροτονηθῆναι, ἄνδρα χρηστὸν καὶ πρᾶον, καὶ ἠθῆ, καὶ θεοφιλῆ, καὶ συνετὸν, καὶ μοναχὸν ἐκ παιδὸς, καὶ τῷ γήρᾳ, καὶ τῇ ἀκτημοσύνῃ κοσμούμενον. εἰ δὲ μὴ πρὸς τοῦτο ἐκεῖνος καταινεύσῃ ἀπηλλάχθαι πραγμάτων βουλόμενος, πῶς κἂν μὴ τὸ παλαιὸν ἔθος ἐκλωβήσασθε, ἀλλ' ὃν ἂν αἱ δύο πόλεις ἐκλέξωνται συμφωνήσασαι, τούτῳ τὸν τοῦ μεγάλου Πέτρου ἐγχειρίσασθαι θρόνον. καὶ γὰρ καὶ ἡ ἐφ' ἡμῖν φιλονεικία οὐκ ἄλλον, ἢ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον τῆς μακρᾶς συνηθείας, εἰ καὶ μὴ λίαν ἐστὶν εὐσεβὴς ἀντὶ νόμου τοῦτο κυρωσάσης, καὶ τὸ κράτος ἀπενεγκαμένης ἄχρι τοῦ νῦν.

β' Ex longo Basilii silentio suspicatur, illum non bene erga se esse animatum: si tamen rem bene perpendat, illum a se pro viribus adjutum; etsi aliud nunc videatur. Utcumque vero sit affectus, id certe eum agere debere, ut quoniam infaustus de Patriarchæ morte rumor advenit (quod accidere æquum est pati, incommodum vero propter idoneorum hominum penuriam), si quidem rumor is vera tulerit, quamprimum ordinet, quem vita, eloquentia, prudentiaque commendet; præ omnibus autem se velle Basilium monachum & presbyterum, mansuetum hominem, recti studiosum, affabilem, qui a puero in monastica vita & paupertate consenuit; si ille abnuat, quod velit a negotiis se esse liberum, non sane esse antiquam disciplinam lædendam, sed in quo duæ civitates consentiant, hunc in magni Petri sede collocandum: ad evitandas enim contentiones inductum jamdiu hunc morem, & toleratum.

γ'. ΘΕΟ-

γ'.

ΘΕΟΦΥΛΑΚΤΩι ΠΑΤΡΙΑΡΧΗι.

Δριμύμε καὶ χρόνιον ἡ τύχη ἐμβλέψασα, καὶ ὥσπερ ἀγανακτήσασα τοῖς παρ' ἐμοῦ ῥηθεῖσι σκώμμασι κατ' αὐτῆς ἠμύνατο κατά τι ἐνὸν τῆς ἡσυχίας ἀποστερήσασα, ἧς καὶ πάλαι τὸν πόθον ἐκεκτήμην πολύν. ἀλλ' εἰ μὲν εἰ οἷόν τε μαθέτω μὴ προσηκόντως βεβουλωμένη, οὕτω γὰρ καὶ τὸ φρούριον ἀνάλωτον τῆς ἐμῆς ποθεινῆς ἡσυχίας γενήσεται, καὶ τὸ κατὰ μονὰς ἐπ' ἐλπίδι κατῴκισάς με, μελετηθήσεται. εἰ δὲ μὴ τοῦτο, οὐδὲν ἀμφιβαλῶ δεσποτικῇ κελεύσει πειθομένος.

γ'. Torve se a fortuna aspici, eamque quasi iratam ob dictas in eam contumelias se ulsciscі, ablata quiete illa, quam adeo olim concupiverat; si fieri potest, discat, injuria hoc eam tentare: sic præsidium desideratæ quietis inexpugnabile futurum; hoc vero illi curæ futurum, qui se in spe condidit: ubi aliter accidat, Domini tamen voluntati acquieturum.

δ'.

ΘΕΟΔΩΡΩι ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗι.

Τῇ συνέσει προσεπιγενομένη παιδεία, οὐ φαύλως τὸν ἔχοντα ὤνησεν, εἰ δὲ καὶ γνώμη μὴ πρὸς τὸ χεῖρον παρέποιτο ἀποκλίνουσα, τὸ τῆς συνέσεως στερρὸν ἐπεκύρωσεν. καλῶς οὖν αὐτὸς τῇ πρώτῃ παρὰ τῆς φύσεως κοσμηθεὶς, σπουδῇ τὴν δευτέραν προσ-

προσεπεκτήσω. ἦσε πρὸς τὸ ἀγνωμον ἐρύθμισεν ἀκριβῶς, ὃ καὶ τῷ χρόνῳ εἰς ἕξιν ἐλθὸν, τὰς εὐεργέτας ἐπαίδευσεν, ᾗ προσῆκεν ἀμείβεσθαι. τοῦτο πάντως κινούμενος ἐδεξιώσω τοῖς οἷς ἐδεξιόσω, ἐφ' οἷς τὴν προαίρεσιν οὐκ ἐπεμέμψησάμεθα, ὅτι σοι μηδὲν πρόσεστι τοσαῦτα τῶν ἐκτὸς, ὡς ἀμιλληθῆναι ταύτῃ καὶ συνεπεκταθῆναι. ἔχε τοίνυν τῆς γνώμης ταυτησὶ τὸ ἐπαινετὸν ἵνα καὶ δεξιούμενος εὐφραίνῃς, καὶ μὴ δεξιούμενος μὴ λυπῇς.

δ'. Indoli accedentem institutionem non parum adjumenti afferre homini; si autem voluntas ad pejus non vergens, comes accedat, confirmari indolis bonum. Bene igitur ipsum prima illa laude ornatum a natura, diligenter in altera acquirenda allaborasse, quæ illum ad æquitatem omnino conformavit; quæ æquitas tractu temporis ad habitum redacta, beneficos instruit, qua ratione gratiam rependere deceat. Hoc agitantem, iis rebus comiter excepisse, quibus excepit; ex quibus tamen ejus propositum non æstimaverit, quia non adsint illi tanta ex his, quæ sunt extrinseca, ut invidenda & simul comparanda sint. Habeat laudabilem hanc mentem, ut & humaniter excipiens oblectet alios, & non excipiens molestus ne sit.

ε'.

ΠΟΛΥΕΥΚΤῼ ΠΑΤΡΙΑΡΧῌ.

Καὶ τῶν ἄλλων ἐστερημένῳ μοι τῶν ὅσα ζωῆς ἀφορμὰς ἐμπαρέχειν οἶδε, ἀνιά τις, οὐ γὰρ [1] ἀναγλήπτως ἐπὶ τοῖς συμβαίνουσιν ἔχομεν, πρόσεστι. πολλῷ δὲ πλέον τῆς ὑμετέρας εὐχῆς, καὶ θέας, ἣν ἡμῖν ὡς ἔοικεν ἀπετείχισε τὸ πολὺ τῶν ἁμαρτιῶν, ὡς μηδὲ ῥήμασι πυθέσθαι τὰ καθ' ἡμᾶς τὸν οὕτω χρηστὸν, καὶ φιλάνθρωπον, οὐ μόνον ἐπὶ τοὺς εὔνους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀλ-

[1] f. ἀνεγκλήτως.

ἄλλως ὑπό τινος κατεμένες [1] δυσνοίας, καὶ πρὸς τίνα τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπε ἀποβλέψομεν; τίς ἡμῖν τὸ πλῆρες; ὁρᾷς ὅσον ὑποτεμεῖται τῆς συμφορᾶν; εἰ δὲ πρὸς τῇ κατ' ὄψιν ὁμιλίᾳ, καὶ τ καὶ ψυχὴν ἀπελείφθημεν διαθέσεως, οὐκ ἐμοὶ τοῦτο λογίσασθαι τῷ διὰ πείρας ἔχοντι τὸ ἡμέτερον συνειδός, ὁπότε καὶ οἱ μὴ δι' ὄψει κατιδόντες ἡμᾶς ἐκ μόνης ἀκοῆς, εἰ καὶ μέχρι λόγου τ συμφορᾶς κατοκτειρῶσι [2]. σὸν δ' ἂν εἴη καὶ τὸ κατ' ὀφθαλμοὺς ἀγαγεῖν, καὶ παρακαλέσαι ταῖς ἡμῶν [3] σοφαῖς παραινέσεσι, καὶ συμβουλεῦσαι τὸ δέον, εἰ μὴ τοῦτο ἡμῖν ἀποξοπιάζεται, μή πω καὶ λάθοιμεν εἰς ἀπογνώσεως βυθὸν τοῖς τοσούτοις λυπηροῖς ὠλισθήσαντες.

1 f. κατεχομένους. 2 κατοικτειροῦσι. 3 ὑμῶν.

ε'. Ceteris vitæ commodis cum careat, mœrore quodam angi (non enim vacare nos culpa in iis quæ accidunt); multo vero magis affligi, quod ejus precibus & conſpectu careat, quem juſte ſibi multitudo peccatorum, quaſi muro extructo, intercludit, ut ne verbis quidem cognoſcere res ſuas poſſit vir ita benignus atque humanus, non modo erga benevolos, ſed in malevolos etiam. Ad quem ergo oculos convertat? quis futurus ſit finis? Annon videt quantum calamitatis immineat? Si autem una cum collocutione, quæ coram fit, deſtituatur etiam animi affectione, ſe, qui qualis ſit animus ſuus experiatur, computare non poſſe magnitudinem calamitatis; quando illi qui ex ſolo auditu, non viſu hauſerunt, eam, licet tantummodo verbis, miſereantur. Ejus eſſe, & multa ante oculos ponere, & ſapientibus admonitionibus adhortari, & conſilium ejus præbere quod facere oporteat. Niſi, expiatis peccatis, quæ id impediant, conſequatur, metuendum eſſe, ne in deſperationis profundum hiſce angoribus tacite prolabatur.

ς'.

ΤΩι ΑΥΤΩι.

Τὸ πολύ μου τῶν συμφορῶν ὑποτέμνει τὸ τῶν ἐλπίδων χρηστὸν, αἵ με καὶ μικρὰν ὑποτρέφουσιν, εἰ καὶ μὴ τὴν γαστέρα οἶδε βόσκειν ἐλπίς. οὐ γὰρ δὴ ὁ φύσει φιλάνθρωπος, καὶ συμπαθὴς βασιλεὺς εἰς ἄπειρον ἔτι κατ' ἀνθρώπου μηνιεῖ εὐτελοῦς, ἀλλὰ μιμήσεται τὸν τὸ κράτος αὐτῷ δωρησάμενον, ὃς τὸν ἥλιον ἐπὶ τοῖς πονηροῖς ἀνατέλλει, καὶ ἀγαθοῖς. εἴγε καὶ τοσοῦτον ὤφθημεν αὐτῷ πονηροί. ἀντὶ τίνος ἐγὼ τοῖς ἐχθροῖς ὑποχείριος, κἀκεῖνοι μὲν ἐπιτωθάσουσι, καὶ τὸ ἑαυτῶν κακόηθες θρέψουσι, καὶ ταῖς ἡμετέραις λιπανθήσονται συμφοραῖς. ἡμεῖς δὲ πένητα βίον βιώσομεν. ἀλλὰ διανάστηθι ὁ ἐμὸς μετὰ κυρίου κηδεμὼν, καὶ τῆς συνήθους ἀνάμνησον φιλανθρωπίας τὸν βασιλέα τοῦ μὴ ἀτημέλητον ἐᾶσαι ἄνθρωπον μηδὲν κατὰ τῆς αὐτοῦ βουλευσάμενον σωτηρίας, ἀλλ' ἀεὶ ἐπ' αὐτῷ ἐγκαυχώμενον. εἰ δὲ τοσοῦτον ἡμῖν αὐτὸν αἱ ἡμέτεραι ἁμαρτίαι ἐξεπολέμωσαν, καθεδούμεθα τὸ σκυθρωπὸν τῆς ψυχῆς, καὶ μέχρι τῶν ὄψεων φέροντες, καὶ θρηνήσωμεν, ὡς εἰκὸς τὸ ἀνελπίστως ἡμῖν συμπεσὸν καὶ Θεῷ τὴν εὐχαριστίαν ἀνοίσομεν τῷ τοῦ ἡμῶν προνοουμένῳ συμφέροντος.

ς Calamitatum magnitudinem spei utilitatem resecare, quæ se multùm alat, etsi ventrem alere spes nesciat: non enim fore ut natura humanus & misericors Rex in infinitum irascatur vili homini, sed ut eum imitetur, qui potentiam ipsi dedit, quique solem super bonos & malos oriri facit: siquidem malus ipse illi sit visus. Alicujus se gratia in potestatem inimicorum redactum esse; sibi illos irrisuros; eorum ipsorum malignitatem alituros, suis gavisuros

suros esse ærumnis; se vero inopem vitam traducturum. Exurgat suus ergo cum Domino affinis, humanitatem illam Regi in mentem revocet, ut vilem hominem abire sinat, qui nullum iniit contra ipsius salutem consilium; pro secundis vero ipsius rebus semper lætatus est. Quod si sua adeo contra se illum peccata incitarunt, futurum ut perpetuo animi mœrore angatur, eumque ad oculos usque perducens, lugeat id quod contra spem accidit, Deoque habeat gratiam, quæ ipsius videat calamitatem.

ζʹ.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩι ΒΑΣΙΛΕΙ.

Ἀπείρηκα δέσποτά μου καὶ Βασιλεῦ ταῖς κακώσεσι καὶ οὐχ οἷός τε εἰμὶ πρὸς τοσαύτην ἀντέχεσθαι φορὰν πειρασμῶν. λαβὼν οὖν οἶκτον τῆς ἐμῆς δυστυχίας ἕνα με τῶν κειμένων ποίησον ἐλευθερώσας ταυτησὶ τῆς ὀδυνηρᾶς βιοτῆς, καὶ τοῦτ' ἀντ' εὐεργεσίης[1] μοι μεγάλης γενήσεται. οὐκ ἐρῶ δόξης, ἢ πλούτου, ἢ τῶν ὅσα παρὰ τῆς ὑμῶν μεγαλοδώρου δίδοται δεξιᾶς, ἀλλ' ἀντ' ἐκείνων θανάτου τοῦ ἐμοὶ αἱρετοῦ. καὶ οἶδ' ὅτι φήσεια βαρὺ, καὶ παρὰ τὴν σὴν εἶναι φύσιν τὸ αἰτηθέν. ὅτι μηδὲν ἄλλως τοῦτο παρ' ὑμῶν διενήργηται, ἀλλὰ καταναγκάσας σαυτὸν μικρὸν ἐκχαθέσθαι[2] τοῦ συμπαθοῦς, ἐπ' ἐμοὶ πρώτῳ, καὶ μόνῳ τοῦτο ἐπίνευσον. οἰκτειρὸν ἄνθρωπον θανατῶντα, καὶ τὸ τῆς λύπης ἀπεστραμμένον χωρίον. τί γὰρ δεῖ ζῆν οὕτω πράσσοντα κακῶς καὶ βαρυδαιμόνως, ὡς ὁρᾷς, καὶ ὅσαι ὧραι ἀποβιοῦντα, τοῦ μᾶλλον[3] ἢ στέρεσθαι τῆς κατ' ὄψιν σοῦ θέας, καὶ τῆς ἄλλως προνοίας, ὃν κρεῖττον ἅπαξ ἀποθανόντα λυθήσεσθαι τῶν καθ' ἡμέραν δυσχερειῶν, οὐκ ἀπολαύσομαι κτήματα χρήματα περιφάνειαν,

ἀλλὰ

ἀλλὰ τῇ συνζρόφῳ πενίᾳ, καὶ ἀδοξίᾳ περισταλεὶς ἀπελεύσομαι πρὸς ἀγαθὸν δεσπότην, ᾧ καὶ αὐτὸς ἐξωμοίωσαι, καὶ τ' ἀπίχειρα [4] πάντως τῶν ἐμῶν ἀπολήψομαι καμάτων καὶ τέως καταγελάσομαι τῶν ἐχθρῶν, καὶ τῶν συκοφαντῶν κατορχήσομαι, καὶ ἐπὶ τοῖς ψεύδει τὴν ἐλπίδα θεμένον, καὶ προσδοκώντων δι' αὐτοῦ σκεπαζήσεσθαι.

1 f. εὐεργεσίας. 2 f. ἐγκαταθέσθαι. 3 τὸ μᾶλλον δέ.
4 f. ἐπίχειρα, *id.* ἐπὶ χεῖρα.

ζ'. Calamitatibus factum esse, ut despondetit animo, & tentationum vi sustinendæ impar sit; Constantinum ergo rogat, ut suæ misertus infelicitatis, unum se faciat ex mortuis, liberetque ab hac vita dolorum plena; id sibi magni beneficii loco futurum: se gloriam non appetere, non divitias, non quæcumque munifica ejusdem dextera dona elargitur; sibi pro his mortem appeti; nosse se durum aliquid dixisse, & postulationem interposuisse contrariam ejus naturæ, quodque aliàs factum non est: nihilominus vim sibi inferens, paulisper misericordiam deponat, & de se primùm, solùmque hoc annuat; misereatur hominis qui mortem cupit, doloris vero locum aversatur: quid enim oporteat, hominem tam male tamque infeliciter, ut videt, & continuò exspirantem, vivere? vel conspectu ejus potius & prudentia orbari, quem melius sit omnino morientem a quotidianis calamitatibus liberari: non defleturum se possessiones, pecuniam, gloriam, sed paupertatem, quæ secum veluti crevit; atque ignobilitate veluti ornatum rediturum ad bonum Dominum, cui ipse quoque similis factus sit; facile abstractum se iri omnino a calamitatibus suis, tuncque irrisurum inimicos, & sycophantas, gavisurumque de illis, qui spem in mendacio ponunt, expectantque ut protegi se ab illo possint.

η'.

ΝΙΚΗΤΑι ΜΟΝΑΧΩι ΣΠΑΘΑΡΙΩι ΚΑΙ ΚΟΙΤΩΝΙΤΗι.

Εἴτις ἐδωρεῖτο μοι τάλαντα χρυσίου τόσα, καὶ τόσα, οὐκ ἂν οὕτως με διέθηκεν εὔθυμον ὡς αὐτὸς ἐφ' οἷς ἐνειργάσω ὅλον ἐμὲ ἀναθεωρῶν ἐν σεαυτῷ.

τί γὰρ ἂν ἄλλο βουλοίμην, ἢ τὸν ἐμὸν Νικήταν ἐν τοῖς ἐμοῖς εἶναι ἄλλον ἐμὲ, πλὴν ὡς ἔοικεν μικρολόγον ὑπολαμβάνων με, σμικρολόγον [1] ἐποιήσω, καὶ τὴν τῶν ἰχθύων ἀνάληψιν. εἰ γὰρ καὶ πᾶσιν ἐχρήσω δεσποτικῶς ὡς ἐγὼ [2], μᾶλλον ἂν ἐθεράπευσας, δεικνὺς ἀπανούργευτον, καὶ καθαρὰν τοῖς ἀγνοοῦσι τὴν πρός ἐμέ σου διάθεσιν. εὖγε χάριτος, εὖγε φιλίας, εὖγε πνεύματος, συνδεσμος, οὕτω μοι διαμένοις ἀεὶ καὶ παρὼν, καὶ ἀπὼν ὑπὸ τῆς θείας σκεπόμενος χάριτος.

1 *Legendum omnino videtur* μακρολόγον.
2 *Ita hic corrupta omnia, ut sensum elicere non possim.*

κ'. Si quis auri talenta multa donaret, non ita affectum se iri lætitia, ut ipse, iis quæ fecisset, se ipsum in amico spectans. Nec se malle aliud, quam Nicetam suum, alterum se inter sodales suos reperiri; loquacem cum suscepisset, taciturnum reddidisse, veluti ex piscibus aliquem. Si domini more secum agat, nulli se malle servire, ac declarare iis, qui nesciunt, promptam sinceramque ejus erga se benevolentiam: magnam gratiam, magnum amicitiæ & spiritus vinculum; optare ut sibi semper præsens atque absens Divina ope incolumis conservetur.

α'.

ΤΩι ΝΟΜΟΦΥΛΑΚΙ. [1]

Ρανὶς φησὶν ἐνδελεχοῦσα πέτραν κοιλαίνει [2], θεσπέσιε δέσποτα, ἡμεῖς δέ σου τῇ μεγαλοπρεπείᾳ νειλώους ὅλους καταῤῥάκτας τῶν ἐπιστολῶν ἐπικλύσαντες, καὶ διὰ τοῦτο μικρῶν ἀξιωθῆναι συλλαβῶν αἰτησάμενοι, καὶ πέτρας ἀποκρότου πρὸς τοῦτο ἀμαλακτότερον [3] εὕρομεν. εἰ μὲν οὖν ὥσι πεπαρῳνηκότας οὕτω κολάζεις ἡμᾶς· οὐκ ἔχομεν γινώσκειν τὴν παροινίαν, οὐδὲ τὸ ταύτης εἶδος ὅ, τί ποτέ ἐστι· τὴν γὰρ εἰς σὲ λα-

λατρείαν καὶ δουλικὴν εὔνοιαν ἀκραιφνεστάτην ἀρχῆθεν καὶ μέχρι τοῦ νῦν τετηρήκαμεν. εἰδ' ὡς ἀναξίους τῶν θείων καὶ ἱερῶν σου φωνῶν ἀποστερεῖς τῶν τύπων ἐντεύξεως. σύμφημι μὲν καὶ αὐτὸς, καὶ μάρτυρας καλῶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ὡς ἀνάξιος τῆς σῆς μεγαλοφυοῦς διανοίας καὶ γλώττης ἐγώ· πλὴν ἀλλὰ ποῦ σοῦ τὸ μετριοπαθὲς ἐκεῖνο καὶ ἡ Χριστομίμητος συγκατάβασις. οὐκ αἰτοῦμέν σε χρυσὸν, οὐδὲ ἄργυρον, οὓς οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ μὴ ἔχοντες ἐζητήσαμεν, ἀλλὰ λόγους οὓς συνεζητήσαμεν, δι' οὓς τὴν ἐθελούσιον πενίαν κατακεκρίμεθα, καὶ τῶν τῆς χρυσῆς σου γλώττης ψηγμάτων ἀντιβολοῦμεν μεταχεῖν, ὧν ἀποστερίσκων ἡμᾶς τοῦ καιριοτάτου ἴσθι ἀποστερίσκειν, καὶ ὧν φθονῶν, τοῦ τὸ τάλαντον κατορύξαντος ἐννόει τὸ ἐπιτίμιον. κεφάλαιον τοῦ λόγου, ἤ μ' ἀνάειρε ἢ σ' ἀναείρω [4], καὶ ἢ μεθ' ἡμῶν γενοῦ, ἢ μετὰ σοῦ ἡμᾶς συμπαράλαβε.

1 *Sunt hæ postremæ epistolæ tres Theodori Prodromi, qui eidem Nomophylaci alias scribit, & ex iis, quas superiore volumine vulgavimus, decimamtertiam, ubi nomen exprimitur* Aristeni, *id.* Alexii Aristeni, *de quo vide Præfationem ad eas epistolas pag.* 12.

2 Πέτραν κοιλαίνει ῥανὶς ὕδατος ἐνδελεχείη. *Celebris Chœrili versus apud Simplicium Comm. in lib. 8. Phys. de quo versu, & auctore Chœrilo Muretus Var. Lect.* XII. 14., *scribens, multos magnosque habuisse imitatores, ut Lucretium lib.* IV. Nonne vides etiam guttas in saxa cadentes Humoris, longo in spatio pertundere saxa? *Tibullum lib.* I. Longa dies molli saxa peredit aqua, *Ovidium IV. de Ponto* Gutta cavat lapidem &c.

3 *Fort.* ἀμαλθακτότερον, *sive* ἀμαλακότερον.

4 *Homericum est Iliad.* XXIII. *v.* 724. ἤ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγὼ σέ.

4. Jugem guttam lapidem cavare: se vero cum in illum Niliacas veluti totas cataractas epistolarum provolverit, petens ut paucas ab eo syllabas auferre posset, vel saxo duriorem expertum esse: si se quasi petulantem puniat; cujus generis petulantia ista sit, se quidem intelligere non posse; se enim illum servi instar observasse: si autem ille hoc faciat, quod se indignum judicet cui scribat; in eo quidem consentire, & testes hujusce rei cœlum terramque appellare;

desideraret se tamen ejus animi moderationem demissionemque, qua Christum imitetur. Se non aurum, non argentum postulare, etsi his careat, sed mutuos sermones illos, per quos se voluntariæ paupertati addixit, veluti ramenta aurea linguæ, quæ sibi si invideat, cogitare debeat defossi talenti pœnam: summam facit illud Homeri „ vel tu me tolle, vel ego te „.

Ceterum ex ultima parte hujus epistolæ colligere mihi posse videor, de quo in Præf. dubitaveram, monachum fuisse Prodromum, & Aristeni potissimum suasu monasticam vitam & paupertatem amplexum esse.

β'.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ.....

Οὐκ ἔγωγ' ἔλεγον ὅτι δεινὸς οὗτος ἀνὴρ καὶ πέρα τοῦ μέτρου δικανικὸς καὶ φιλοκατήγορος, ὅσγε καὶ ἡμῖν ἀφιλίαν ἐπεκερτόμησε καὶ ταύτην τὴν πρὸς αὐτὸν τοῖς ἀναπνέουσι τὴν φιλίαν πολλῷ πλέον ἢ τὸν ἀέρα. ὁ δὲ, τοῦτ' ἐκεῖνο φησιν, ὃ πρὸς τὴν ἅμαξαν οἱ βόες [1], δίκαιος ὢν πρὸς ἡμῶν ἀφιλίας ἐγκληθῆναι. γράφων γὰρ μὴ κοινοῦσθαι τοῖς φίλοις, φθάνει κατηγορῶν ὑπὲρ αὐτοῦ τούτου ἡμᾶς καὶ ὑπευθύνους τοῦ σφετέρου δεικνύει ἐγκλήματος. καίτοι εἰ μήπω τὰς φρένας αἱ ποιητικαὶ ἅρπυιαι ἀνηρείψαντο, δέκα πρὸς ταύτῃ ἐπιστολὰς ἡ προδρομικὴ [2] χεὶρ τοῦ φιλτάτου χανδρῆν [3] ἐνεχάραξεν. ὁ δὲ ἢ ἑκὼν, ἢ ἄκων ἄχθεται ὑπὲρ ὧν, ὡς γράφει, οὐκ ἀπεστάλκαμεν. βαβαὶ ἐς μακαρίαν [4] ὦ οὗτος ἐπὶ τεμμαχίου μὰρ [5] μικροῦ τῆς σχεδίας [6] λέγω τῆς σῶν γραμμάτων τὸν Ὀδυσσέα ὁρῶν ἐμὲ διαπιστεύοντα τὴν ζωὴν, καὶ γυμνὸν παλαίειν ἠναγκασμένον τοῖς κύμασι, σκάφος αὐτὸς αἰτεῖς κάρτερον καὶ γενναῖον, ἀγκύρας δὲ μάλα καλὰς καὶ λεπτὴν ὀθόνην καὶ ἱστὸν καὶ κεραίαν διεργῆ τὰ πάντα προβεβλημένον.

1 *Ap. Diogenian. Cent.* III. 54 βοῦς ἐπὶ ζυγὸν, ἐπὶ τῶν μοχθούντων. *Ita & Suidas Cent.* IV. *n.* 55. *ex recens. Schotti.*

2 *Manifestum est lusum in nomine proprio suo atque altero appellativo, quod antevertere significat, eum quarere; verumque est, priorem ipsum amico scripsisse.*

3 *Vix Gracam esse ullam talem vocem puto: an hac librarii errore facta ex* ἀνδρί?

4 *Per* ἐυφημισμὸν *nimirum Graci ita dicunt, quod Latini* in malam rem, malam crucem &c.

5 *Et hanc quoque ignoro Gracam vocem, nec unde, aut quomodo facta sit, habeo dicere.*

6 *Est hac ex paullo audacioribus Prodromi allegoriis, qua* frustulum ratis tumultuarie constructæ *appellat brevem amici epistolam;* navim bene compactam & instructam, *multas & longas suas. Cod. Vat.* 252. *bis hanc epistolam habet: post alias* Prodromi *pag.* 205. *post Neophyti monachi quasdam pag.* 213.

β'. Dictum a se jam fuisse, molestum esse illum, veteratoremque in primis & criminosum hominem, qui animum ab amicitia alienum sibi exprobret, qui amicitiam magis quam acrem spirat. Sic ergo facere, quod est in proverbio de iis qui injuria alteri fiunt molesti „ plaustro boves „ & cum de neglecta amicitia accusandus ipse sit, se accusare. Nisi enim erret, & sibi mentem Poeticæ harpyæ abripuerint, decem epistolas Prodromica manu exarasse; ipsum vero de epistolis non scriptis dolere. Eat igitur cum frustulo illo suo navis tumultuario opere confectæ, vidensque se quasi alterum Ulyssem cum fluctibus luctari coactum, qui etiam omnia projecerit, ne petat navim validam & firmam, optimis anchoris, carbaseo velo, malo, antennisque bene instructam.

γ'.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΤΩι ΕΥΘΥΜΙΩι.[1]

Εἶτα τοσοῦτον τῇ ψυχῇ μου κάρον καταχεάμενος, καὶ τηλικοῦτόν μοι κρατῆρα θλίψεως κερασάμενος, καὶ οὕτω τῇ λύπῃ μεθύσας μου τὸν ἐγκέφαλον ἐφ' οἷς ἔφης πάσχειν ἀνιαροῖς. ἐγρηγορότος ἔργα καὶ νηφαλίου με ἀπαιτεῖς καὶ παρηγορητικοὺς, ἀξιεῖς διαχαράττειν σοι συλλαβὰς πολὺ τὸ μέλι προβεβλημένας καὶ τῶν τῆς ἀνίας πικρῶν ἀντιστράτηγον. ὄντως ὅλην ἐβαπτίσθης τῇ συμφορᾷ τὴν καρδίαν ὡς ἀγνοῆσαι τὸ μὲν

παρηγορεῖν τῶν ἔξω τοῦ πάθους ὑπάρχειν. τὸν δὲ Πρόδρομον, αὐτὸν τυγχάνειν Εὐθύμιον, καὶ μηδὲν τῶν κατ' ἐκεῖνον χαρμονικῶν τε καὶ λυπηρῶν ἀλλότριον οἴεσθαι ἑαυτοῦ. καίτοι τίς ἂν εἴη λόγος μὴ σοῦ πλέον ἡμᾶς τοῦ παρηγορήσοντος δεῖσθαι. σοὶ μὲν γὰρ καὶ αὐτὸ τὸ τῆς μεταβολῆς σχῆμα, μέγα μέρος πρὸς ἡδονὴν συντελεῖ· τοιοῦτον οὐ μόνον τῷ ποιητῇ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ μαρτυρούμενον. οὕτω γὰρ καὶ περὶ τοὺς ταώς πολλάκις καὶ τοὺς γεράνους διὰ τὸ συνήθες τῆς τροφῆς δυσορεκτοῦντες[3], καὶ σικχάζοντες[4], κάρδαμον εἰ τύχῃ καὶ θύμον μεταβαλόντες, ἡδέως ἔθομεν. καὶ[5] ἀγελὰς περιέρχῃ καὶ, λεωφόρους, αἷς οὐκ ἐνδιατέτριφας καὶ λουτροῖς περιραίνῃ τὸ σῶμα, οἷς οὔποτε περιερράνθης. καὶ τἄλλα τῆς μεταβολῆς αὐχεῖς ἀγαθά. ἔτι δὲ καὶ τῷ τοῦ δεσπότου θρόνῳ[6] ἐνυπτιάζων .... τιθεὶς τὸν πῆχυν παρίστασαι, καὶ τὰς τῆς γλώττης ἐκείνου πυρίνους ῥοχοὺς κατα... οὓς ὁσῶραι κλέπτεις κυλιομένους καὶ τῶν θεσμοδοτημάτων[7] ἀκούεις παπαὶ ὁπόσῳ παρηρτυμένων τῷ τῆς ἀστειότητος ἅλατι. καὶ δειπναρχεῖς τοῖς φίλοις καὶ τὰ ἴσα παρ' ἐκείνων ἀντιλαμβάνεις ἀσπάρτων περὶ τῆς ἀρχῆς ἀπολαύων καὶ ἀνηρότων τῶν ἀγαθῶν[8]. οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἱππάζῃ δεῆσαν καὶ κυνηγεθεῖς καὶ θηρεύεις, ἵνα μὴ καὶ τὴν δημώδη παροιμίαν παρεισκυκλῶ τὴν τὸ ῥέχον ὕδωρ μὴ ὀδωδέναι διδασκήσασαν. τοσούτοις σχέτλιε τοῖς ἀγαθοῖς περιβρείθων καὶ τηλικούτων δυστυχημάτων ὧν κατακώχιμος. ἔπειτα θρύπτει καὶ ἀκκίζει περὶ ἐμὲ καὶ ὅλην[9] ὥσπερ σοὶ κατὰ κεφαλῆς λελαζέσθαι τὸν ἄθων ἢ τῆς μετὰ λείας τὸ βαρὺ κατακεκρίσθαι λειτούργημα, ἢ τῷ τοῦ ἰξίο-

ἰξίονος τροχῷ προδέδεσθαι ἢ ἄλλα τὰ πάσχειν τῶν ἀμηχάνων κακῶν, καὶ παραμυθητικοὺς [10] λόγους ἐπὶ τούτοις αἰτεῖς ἐξ ἡμῶν. μὴ σύγε, ὦ βέλτιστε, μᾶλλον μὲν οὖν σὺ τοὺς τοιούτους ἡμῖν [11] ὁσῶραι πέμπων μὴ [12] ἀπαυδήσῃς, οὐκ ἀγανακτήσομεν πρὸς αὐτοὺς κἂν οἱοδήποτε [13] ὦσιν. ἔσονται γὰρ πάντως τῆς ἡμῶν φυτουργίας καρποὶ οὐκ ἀνάξιοι. κέλητας ἀκριβῶς νομίσωμεν κἂν πεζεύωσι, καὶ πεισθῶμεν αὐτοῖς καὶ ὡς γέροντας αἰδεσθῶμεν κἂν οὔπω καὶ [14] γενειάσκωσιν. ἴσθι γὰρ ὡς ἐν τῷ τῆς κοιλιάδος ἔτι κλαυθμῶνι [15] περικαθήμεθα. καὶ οὔπω διακοπὴν ἡμῖν οὐδεμίαν εἴληφε τὰ δεινά. εἰ δὴ πᾶν τὸ συνεχίζον καὶ θαμίζον περί τινα κἂν ἡδύτατον ᾖ, προσκορὲς καὶ ἀηδές πως ἐστὶ τῷ μετέχοντι δίδωσί σοι ὁ λόγος σκοπεῖν, πόσην αἰεὶ ἔχῃ τὴν ἀηδίαν τὸ καὶ συνεχὲς καὶ πικρὸν ὁποίων πολλῶν τῶν δεινῶν ἡ ἐμὴ ψυχὴ καθέστηκεν ἐργαστήριον ἐνὶ μόνῳ τούτῳ τοῖς τῶν φίλων δυστυχήμασιν ἀναψύχουσα. εἴγ' οὖν καὶ τοῦτο ἀφαιρεθείη. ἅρπυιαι [16] τοῦ λοιποῦ τὰ κατ' ἐμὲ λαβοῦσαι φερέτωσαν. ἀλλὰ μὴ εἴη τοῦτο Χριστὲ βασιλεῦ· ἀλλ' ἀποχοίμην ἐπεὶ οὐκ ἐμαυτοῦ τοῖς γοῦν φίλοις καὶ τῇ καλῇ ἑταιρείᾳ καὶ μάλιστά γε τῷ Εὐθυμίῳ, ἵν' ἐπαληθεύῃ τούτῳ τὸ ὄνομα. εἴη σοι τέκνον ὑγεία καὶ προκοπὴ καὶ πρὸς ἡμᾶς μετὰ ῥᾳστώνης ἀσφαλοῦς ἐπανάζευξις.

1 *Habetur hæc epistola in cod. Vaticano* Ottobon. CCLII. *pag.* 204. *nec multo tamen correctior, quam in nostro.* 2 *Leg.* κατατχιυσάμενος.

3 *Fort.* δυσορεχθοῦντες. 4 *Leg.* συγχάζοντες.

5 *Nescio quid hic faciat, ut admittere debeamus* ἀγελάς, *itaque restituere malo, & interpretatus sum* ἀγοράς.

6 *Suspecta mihi est hæc altera vox* ἐνυπτιάζων: *quid enim est supinum adorare? atque hic corruptus est Vaticanus codex, nosterque lacunam habet;*

bet; credo tamen ſequi debere ἐπιτιθεὶς, *vel* καὶ ἐπιτιθείς; *atque in altera lacuna* κατατρανοῦς: *quid vero eſt* ὀσῶραι? *an legendum* ὡς ὥραι? aſſidue, ſemper? *ut* ὡς ἡμέραι. 7 *Leg.* θεομοδοκημάτων.

8 *Homer Odyſſ.* IX. *v.* 109. Ἀλλὰ τάγ' ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα πάντα φύονται. *Vid. & v.* 123. 9 *Legendum puto* ὅλον. 10 *Leg.* παραμυθητικούς. 11 *De hac voce ſuperius not.* 6. 12 *Fort.* ἀπανδαλέους. 13 *Lege* οἷοι δήποτε. 14 *Leg.* γινεάζωσιν.

15 *Suſpicor ita reſtituendum eſſe hunc locum, legendumque* ἐν τῇ τοῦ κλαυθμῶνος ἔτι κοιλάδι, ſcis enim nos adhuc in lacrymarum valle ſedere.

16 *Leg.* τοῦ λοιποῦ τῶν κατ' ἐμέ.

γ'. Nihil eſſe, quod a ſe poſtquam ſtuporem in animum infudit, & craterem veluti acerbitatis propinavit, caputque inebriavit dolore, mœrorem ſuum narrans, exigat conſolatorias litteras, adverſus mœroris amaritiem melle perfuſas, vigilantis & ſobrii hominis opus; eorum eſſe alios conſolari, qui ægritudine ipſi vacant, a ſe *Prodromo*, ut *Euthymius* ſit, injuria poſtulari; ſibi potius utendum eo conſolatore, cui mutatio ipſa magnam partem ad lætitiam vergat; quod non poeſi ſolum, ſed operibus teſtetur. Ita accidere ſæpe, ut pavones & grues, quod iis aſſidue veſcamur, faſtidiamus; naſturtium vero, ſi in manus incidat, & agreſtem cæpam libenter edamus. Illum nunc fora, & frequentes vias, quod olim non faciebat, circuire; lavationibus, quibus non inſueverat, uti; aliiſque gloriari poſſe, quæ mutatio intulit bona: præterea domini throno accidere, atque ei ulnas imponentem adſtare, necnon ipſius linguæ ignitos ac rotatos ſermones urbanitatis ſale conditos continuo ſuſſurari; convivia amicis præbere, ab iiſque invitari, fruendo bonis nec ſatis nec aratis; item illum equitare, ſi ſit opus, canibus delectari, venari, ut uſurpari vulgaris parœmia poſſit „ aquam quæ præterfluit male nunquam olere „. Tantis felicitatibus detentus, cur ludit, & ſimulatione ſecum utitur? neque fractum ac debilitatum oſtendit, veluti ſi capiti Atho mons incumberet, aut cum mancipiis grave onus ſuſtinere deberet, aut Ixionis rotæ alligaretur, vel aliud pateretur immanium malorum. Cur ſermones conſolatorios poſtulat? Ejus eſſe id munus: neque illos diſpliciturós, etſi ſoli mittantur: quamquam eſſent pedeſtri ſermone ſcripti, illos pedites, quaſi velocium, & deſultoriorum equorum numero ſe habiturum, eoſque reveriturum veluti ſenili ætate, licet nondum pubeſcant; ſe in lacrymarum valle ſedere, nulla accepiſſe relaxationem mala. Si autem omne quod aſſiduum eſt & frequens, etſi ſit ſuaviſſimum, ſatietatem affert, atque injucundum aliquando eſt, cogitare ipſe poterit quantum habeat acerbitatis continuatio & amarities multorum malorum, quorum animus officina quædam eſt conſtitutus, unicam allevationem habens ex proſperis amicorum rebus: ſi hoc tollatur, & quod ſibi eſt reliquum harpyæ tollant. Ne tamen hoc fiat, Chriſtum precari, utque felix ſit, quoniam non talis ſibi ipſe erit, ſed amicis honeſtiſque ſodalibus, & Euthymio, ut verum ſit ejus nomen. Precatur ergo illi, ut ſanus ſit, progrediaturque, & ad ſe cum certo mœroris levamento revertatur.

INDEX

INDEX

RERUM ET NOMINUM.

A

Academia, Aldi Manutii pag. 204. Pauli Manutii *Ibid.* Romana cui præpositus Beroaldus Junior. 345. Vaticana. 293. Veneta, sive *Famæ*. 226.
Adagiorum liber an Manutio tribui debeat? 265.
Adnotata quædam in libris suis a Mureto. 349.
Αδυρῆνις 466.
Aldina Bibliotheca Parisiis. 208. Typographia. *V. Typographia.*
Aldus Manutius. *V.* Manutius.
Amare an valeat *bene velle*? 410.
Anconitani triremes Carolo Andegavensi dare recusant. XXXV.
Anni qua ratione ab Honorio IV. numerati? XXXIX.
Ansideus Balthasar. 525.
Asulani. *V.* Torresani.
Asulanus erat Antonius Bladus. 246.
Athanasii pueri historia. 532.
Athenæi lacuna suppleta opera Mureti. 346.
Avancius Hieronymus Veronensis addendus Academicis Aldi. 205.

B

Bailletus emendatus. 128. 135. 136.
Bargellinus Constantinus Episcopus Raetinus. 521.
Bargæus Petrus Angelius genethliacon Aldo Manutio scribit. 210.
Basianas cur dictus Aldus. 191.
Bencius Franciscus non adeo in Mureti rebus suspectus esse debet. 307. *Filius* & *pater* a Mureto vocatus. 351. Illi versionem Rhetoricorum Aristotelis dedicavit. 351. Plautus appellatus. 469. A Lipsio laudatur. *Ibid.*
de Beneficio Christi liber scriptus a Paleario. 124.
Beroaldus Junior. *Vide* Academia Romana.
Bononiensis urbs a Paullo Manutio laudata. 225.

a Ca-

C

a Capite fontium Christophorus de Mureto. 314.
Cæsaris commentarii a Manutio editi, & nonnulla in eis a Mureto notata. 403.
Cajetani fratres a Paullo Manutio litteris instituti. 252. Eorum epistolarum codex. *Ibid*.
Canterus fragmentum Athenæi accipit a Mureto. 346. Non fuit e Vaticana Bibliotheca descriptum. 347. Ejus *Lectiones*. 349.
Cardanetus Horatius. 459.
Carolus Andegavensis Paciarius. XIX. Sæpius habuit hanc dignitatem. *Ibid.* Vicarius Imperii. XXI. Capitaneus Tusciæ. XXIII. Morbo tentatur & convalescit. XXVII.
Carus Annibal Paulli Manutii amicissimus. 202. 205. Ejus litteras colligere aggreditur Manutius. 227.
Catulli locus explicatus. 409. Lectio. 414.
Census pro Regno Neapolitano primum a Roberto Guiscardo persolutus. XXXV. Qualis fuerit? *Ibid.* Persolutus Sede vacante. *Ibid.*
Chimæra Musei Florentini. 500.
Ciceronis locus explicatus. 438. 501. 531.
Ciofanus Hercules. 369.
Columna Ascanius Card. 583.
Conciliorum Historiæ in editione Romana Auctor. 299.
Contarenus Paulus. 203.
Copus Alanus. 531.
Cujacii judicium de Manutii libro *de Legibus*. 220.
s. Cypriani opera Romæ quanta cura edita? 241. Marcelli II. in his recensendis labor. 242.

D

Dispensationum in consanguinitate exempla. XXVI.
Duarenus in familiam Card. Estensis vocatus. 442.

E

Epigramma Mureti in Medicum loquacem. 349.
Epistolarum Italicarum primus collectionem instituit Paullus Manutius. 209. Et latinarum 221.
Epistolarum Manutii ad Muretum series. 227.
in Epistolis Romanorum Pontificum dies indicatus, aut more antiquo per Nonas, Idus, Calendas. aut Ecclesiastico insignium dierum Cœnæ Domini &c. XLII. In Gallia maxime vi-

viguit alter hic modus. XLIII. Prior in Epistolis Romanorum Pontificum antiquissimus. XLV. s. Gregorius I. videtur primus ordine naturali mensis dies numerando indicasse. XLVII.
Erythræus Janus Nicius explicatus. 352.
Estensis Hippolytus Card. 339.
Excommunicationis sententiæ ferri solitæ a Romano Pontif. Fer. V. in Cœna Domini, die Ascensionis, die Dedicationis Basilicæ SS. AA. XXXI.

F

Faber Petrus. 529.
Fabricius Jo. Alb. emendatur. 193.
Flaminius M. A. obiit a. 1550. non 1551. 128.

G

Gellius, an Agellius dicendus sit? 463.
Gerardus Blancus legatus in Sicilia. XXXVII. XXXIX.
Gerra Petrus Archiepiscopus Montisregalis quando hunc Episcopatum inivit. XLI.
Giphanius Obertus. 464.
Grævius castigatur. 125. 139. 140.

H

Hallbaveri vita Palearii. 117. Castigatur. 119. 125. 133. 135. 139.
Helias Jacobus. 287.
Homagii Pontifici Romano præstiti pro Siciliæ Regno exempla. XXIII. Antiquissimum Roberti Guiscardi. *Ibid.*
Homeri locus explicatus. 466.
Honorius IV. Senator Romæ. XXV.
Horatii locus explicatus. 417. 460. 461. Notata a Mureto in commentariis Lambini. 280.

I

Itali soli ex omnibus Latina oratione perite ac scienter uti dicuntur a Mureto. 319.
Italicæ linguæ studium displicuit Viris nonnullis eruditis. 219.

L

Lambinus Dionysius ubi natus? 267. Male ejus natalis annus a ceteris consignatus. 267. Anno MDXLIX. in Italiam venit ex Gallia cum Card. Turnonio. *Ibid.* Romam cum eodem pergit. 269. Redit in Galliam. 270. Cum Mureto con-

conjunctio. 270. Dissidium. 271. Romam revertitur. 274. Quæ in eius versione Aristotelis notavit Muretus. 276. Reversus in Galliam fit Parisiis Latinarum litterarum Professor Regius. 278. Paulo post Græcarum. *Ibid.* Quando id acciderit? 279 Quæ in ejus commentariis ad Horatium notavit Muretus? 280. Moritur Anno MDLXXII. 287.
Lampridii Benedicti mors male consignatur anno. MDXL. 121.
Latinus Card. *Paciarius*. XVII.
Leges pro Regno Siciliæ Guillelmi II. XXXVI. Honorii IV. XXXVII. Friderici Suevi. XXXVIII.
Leo Mapheus. 197.
Lipsii Justi epistolæ. 467. *Lectiones*. 473.
Logi Georgii commendatio Manutii. 200.
Lucas Ariminensis. 463.

M

Manutius Aldus senior ab A. MCCCCXCIV. ad MDXV. in libris edendis egregie allaborat. 191. Quando mortuus? 192.
Manutius Aldus junior. 210. 228. 401.
Manutius Antonius Paulli frater Latinis litteris & Italicis eruditus. 206. Uxorem ducit. *Ibid.* Exulat a patria. 207.
Manutius Manutius Paulli frater. 207.
Manutius Paullus primo non satis bonos magistros nactus. 195. Incidit in morbum, ob quem librorum usus ei a Medicis interdicitur. 195. Aliud incommodum domesticarum controversiarum. *Ibid.* Quæ fuerint? 196. Edendis ipse libris operam primum navat Anno MDXXXIII. 197. Primus liber ab eo editus non fuere Ciceronis epistolæ familiares. *Ibid.* Italicis Scriptoribus imprimendis operam navat. 199. Græcis. 200. A. MDXXXV. Romam adducitur. 201. Redit Venetias ad veteres legendi & scribendi exercitationes. 203. Erudiendæ XII. nobilium adolescentum Academiæ adhibetur. *Ibid.* Peregrinatur a patria, ut Bibliothecas scrutetur. 205. Primus Italicarum epistolarum collectionem instituit. 209. Et latinarum. 221. Uxorem ducit Margaritam Odoni A. MDXLVI. 209. Ex ea suscipit Aldum A. MDXLVII. Idib. Febr. 210. In eo educando diligentia. 211. Animum adjicit ad Romanas antiquitates explicandas. 211. Romana itinera. 212. Morbus & incommoda valetudo. 214. A. MDLVII. edit librum de Legibus. 219. Alia opera. 221.

221. A MDLV. Bononiam se confert. 223. Agitur de eo retinendo. 224. Conditionem a Card. Estensi oblatam accipit. 225. Venetias redit. *Ibid.* A. MDLXI. Romam venit. 234. A. MDLXX. Venetias revertitur. 248. Caussa. *Ibid.* Decennium Romæ fuisse se dicit. 256. Peregrinationes. 259. Romam redit filiæ caussa A. MDLXXII 260. A Greg. XIII. retinetur. 261. Gravi morbo affligatur. 263. A. MDLXXIV. Prid. Non. April. moritur. *Ibid.* De ejus filia. 264. Ejus laudes. 266.

Martene emendatus. XXIV.

Medices Julianus Archiepiscopus. 527.

Mediolanum ante cetera regna a Carolo V. Philippo filio datum. 131.

Melissus. *Vide* Schedius.

Memoriæ insignis exempla. 507.

Menagius. 308. 309.

Mensis dies qua ratione olim indicatus? XLV. *Medii* dies qui essent? XLVI. Mensis aliquando exprimitur, dies tacetur in epistolis RR. PP. XLVIII.

Morini multi litterarum laude illustres. 288.

Morinus Petrus natus A. MDXXXII. non anno superiori. 288. In Italiam venit e Gallia. 289. Venetiis ubi erat apud Paullum Manutium Vicentiam accersitur ad Græcas & Latinas Litt. docendas. 290. A patre revocatur domum. *Ibid.* Romam migrat. 292 Rhegii litteras docet. 292. Romam revertitur A. MDLXXV. 294. Bibliis Græcis recognoscendis edendisque operam navat. *Ibid.* Et Latinis. 296. Item Indici texendo. 297. Conciliorum editioni &c. 298. Decessit Romæ A. MDCVIII. 304. Morini Epistolæ. 442.

Muretus M. Antonius senior natus A. MDXXVI. Prid. Id. April. 305. Utrum Mureti, an Lemovici in oppido ipso? 306. Ejus institutio. 307. Pictavium ad jus civile discendum missus. *ibid.* A. MDXLVII. circ. Burdigalensem scholam regebat. 308. A. MDLII. Parisiis floret eloquentiæ fama. 311. Docet ibidem Philosophiam & Jus civile. 312. Anno MDLIV. Tolosæ erat. 313. Eodem anno Venetias migrat. 315. quo mense? 316. Horatium & Terentium recenset & vulgat. 319. Commentarios scribit in Ciceronis Catilinarias. 320. Patavium abit. 321. Privatim, non publice ibidem docuit. 323. Conturbatur calumnia quadam. 324.

transit in familiam Card. Estensis. 325. *Secretarii* munus obtinet. 458. Romam Cardinalem affectatur. 327. Et in Galliam. 328. A. MDLXIII. Romæ Philosophiam Moralem docet. 330. A. MDLXVII. Jus civile. 333. Ejus opera de Jure civili. 334. Se munere docendi abdicat anno MDLXVIII. post quinquennium. 335. Postea ad Juris Civilis tradendi munus revocatur. *Ibid.* A. MDLXXII. humaniores litteras docere jubetur. 337. Cum a Poloniæ Rege expeteretur, augetur ei stipendium ad 700. Romana *scuta*. 330. 505. Civitate Romana ob habitam orationem in M. A. Columnam donatur. *Ibid.* & 488. De Mureti orationibus. 304. Opera Philologica. 344. Ejus nonnulla, quæ hactenus lucem non viderunt. 348. Mureti carminum editiones. 355. De Poetica Mureti facultate. 356. Missionem muneris docendi impetrat A. MDLXXXIV. 357. Sequenti anno 1585. moritur Prid. non. Jun. 359. Mira ejus in scribendo facilitas. 360. De ejus epistolis. 362. Fragmenta orationum nunc primum edita. 533.

Muretus M. Antonius junior. 353.

Musurus Græcis libris edendis præpositus Venetiis. 192.

N

Niceronius emendatur. 135. 288. 297.

Nicolaus Patriarcha Constantinopolitanus multiplex. 545.

O

Ochini Bernardini fuga. 123. *Ocellus* vocatur a Paleario. *Ibid.*

Odoni Carolus. 209.

Odoni Rinaldus. *Ibid.*

Orationum Mureti numerus male auctus. 341.

Ottonis Everardi Judicium de Mureto. 333.

P

Paciarii nomen. XV. Origo muneris hujus. *Ibid.* Auctoritas. XVII. XVIII.

Palearius Aonius quando natus? 116. Roma discedit Anno MDXXX. 118. Senas migrat. 119. Patavium. 120. Orationes Senis ab eo habitæ. 122. Librum edidit de Beneficio Christi, cujus lectio Christianis interdicta. 124. Senis privatim, non publice litteras docuit. 125. Lucam venit anno MDXLVI. 127. Docendi munus deponit. 128. Mediolanum evocatur. 131. Honorifice excipitur, & maximo concursu di-

jicit. 132. summa litterarum laude floret. 131. Romæ se sistere jubetur. 135. Quo anno? *Ibid.* Juste damnatur. 136. Thuani aliorumque calumnia. *Ibid.* De ejus filiis & uxore. 140. De ejusdem epistolis. 141. Editio epistolarum Amstelodamensis castigata. 121.
Parthenius Bernardinus. 517.
Pelusius Janus Crotoniata. 520.
Petrus Aragoniæ Rex sacram expeditionem simulat. XXVIII. Ejus damnatio. XXIX. XXXII. &c.
Phrygepanis Cincius. 119.
s. Pii V. æquitas. 138.
Pisanus Cardinalis. 134.
Pontifices Romani ante consecrationem nomen suum in *Bullis* exprimere non solebant. XXVI. Nec nomen suum præponere ceteris; præponebatur vero Archipresbyteri. *Ibid.* Qua ratione annos aliquando numerasse videntur? XXXIX.
Præfationes Manutii in earum collectione omissæ vel mutatæ. 201.

Q

Quetif emendatur. 288. 293.

R

Rhambertus Benedictus. 194. Quantum ei Paullus Manutius debeat? *Ibid.*
Riparius Alexander. 365.
Romana commoratio maxime Mureto placebat. 329.

S

Salarii vox nil vile sonat. XLI.
Sammarthani male olim constituerunt initium Sedis Biterrensis Laurentii Strozzi. 269.
Scaliger Josephus an de Mureto cum narrat, fidem mereatur? 308.
Scaliger J. Cæsar Muretum quasi filium amabat. 309.
Schedius PaulusMelissus. 376. 511.
Scholasticorum cœtus Romæ. 301.
Senarega Matthæus. 203.
Senarum urbs a Paleario laudatur. 119. Melisso Schedio placet. 517. In ea Germanorum juvenum Collegium. *Ibid.*
Senatoria dignitas delata a Pop. Rom. Honorio IV. nunc primum asseritur. XXV. Martino IV. XXIV.
Seripandus Hieronymus Cardinalis Paulo Manutio favet. 232.

Sigonii epiſtolæ ad Muretum . 437.
ad Solarium quid ſit ? XLI.
Statii Achillis epiſtola ad Muretum & carmen . 435. Liber imaginum . 404.

T

Terentii locus explicatus . 415. 416.
Theodorus Nicænus,ejuſque epiſtolæ Græcæ nunc primum prolatæ . 545.
Thuanus caſtigatur . 137.
Tiberis inundatio . 516.
Torneamenta vetita a Nicolao III. XL.
Torrentius Lævinus . 494.
Torreſani Aſulanos ſe dicebant . 194. Præfationibus libros ornant. 193. Eorum controverſiæ cum Paullo Manutio. 196. Aſulanorum & Manutiorum ſocietas dirempta anno MDXL. 206. Andreas . 192. 193. 196. Bernardus . 208. Franciſcus, & Fridericus . 193. Hieronymus . 207.
Typographia Manutiana ſilet ab A. MDXXIX. ad MDXXXIII. 194. Quam multi libri ab ea prodierint anno uno MDLIV? 221. Romæ inſtituta . 235. Quæ opera emiſerit ? 236. Qui Cardinales eidem præfuerint ? 239. Romana 232. In ædibus Populi Romani . 245. Vaticana . 245. Cameræ Apoſtolicæ . 246.
Typographiæ Apoſtolicæ inſtitutum . 301.

V

Veſianus Ord. Min. *Paciarius* . XVII.
Veſperæ Siculæ dictæ ? XXVIII.
Victorii inſcriptio librorum Politicorum Ariſtotelis . 503
Virgilii locus explicatus . 408. 525. 526.
Virtus quid ſit . 400.
Urbs vetus ne a militibus Petri Aragonii occupetur , cavet Martinus IV. XXIX.

Z

Zeno Apoſtolus illuſtratur , aut emendatur . 199. 210. 230. 233. 234. 250.

FINIS.

JO-

JO. ANTONIUS TIMONI
VICARIUS GENERALIS
SOCIETATIS JESU.

CUM Librum, cui titulus = Miſcellaneorum ex Mſs. libris Bibliothecæ Collegii Romani Societatis Jeſu Tomus II. = a Petro Lazeri Sacerdote ejuſdem Societatis, aliquot noſtri Theologi recognoverint, & in lucem edi poſſe probaverint, poteſtatem facimus, ut typis mandetur, ſi iis, ad quos pertinet, ita videbitur: cujus rei gratia has litteras manu noſtra ſubſcriptas, & Sigillo Officii noſtri munitas dedimus. Romæ 8. Decemb. 1757.

J. Antonius Timoni.

ADPROBATIONES CENSORUM

EN alteram Miſcellaneorum partem, quam ex manuſcriptis Bibliothecæ Collegii Romani Codicibus erutam Clariſs. Vir Petrus Lazeri Soc. Jeſu Presbyter typis edendam commiſit. In ea Pontificum Romanorum, ac Mureti, Paulli Manutii, aliorumque Latinæ Epiſtolæ permultæ, Nicolai Patriarchæ Cpolitani, Theodori Nicæni, & Prodromi Græcæ aliquot nunc primum in lucem prodeunt, Præfationibus, Adnotationibuſque ab Editore doctiſſimo refertæ, quibus & Manutiorum, ac Mureti res enodantur, & Literaria ſæculi XVI., in Italia præſertim, hiſtoria mirum quantum illuſtratur. Quum Epiſtolas, tum quæ Editor addidit de ſuo penu, Rmi P. Joſephi Auguſtini Orſi

Magiſtri Sacri Palatii Apoſtolici juſſu, libentiſſime pervolutavi, ac attentè legi; quodque nihil ex earum lectione Catholicæ Fidei, vel bonis moribus damni, aut periculi impendere poſſit, dignas censeo, quæ in omnium manus typorum ope deveniant. Dat. A. CIↃIↃCCLVII. a. d. x. Kal. Januar.

Proſper Petronius.

REverendiſſimi P. Joſephi Auguſtini Orſi Magiſtri Sacri Palatii Apoſtolici juſſu attente perlegi volumen, cui titulus: *Pontificum Romanorum Epiſtolæ XXX. ſec. XIII. ſcriptæ. Aonii Palearii* xxv. *Mureti, & ad Muretum Cl.Vir. Ep.Selectæ nunc primum editæ*: opera & ſtudio Cl.V. Petri Lazzari S. J. Presbyteri utilitati publicæ elaboratum. Nihil in eo deprehendi Catholicæ Fidei, probiſve moribus non conſentaneum. Hiſtoriæ autem tum Eccleſiaſticæ, tum civili Epiſtolis nunc primum editis, & Cl. Editoris eruditis Præfationibus lucis plurimum allatum iri in me recipio. Quamobrem typis mandandas eſſe cenſeo.

Ex meo domicilio in civitate Leonina Calendis Nov. 1757.

Cajetanus Cennius.

IMPRIMATUR,
Si videbitur Rmo P. M. S. Palatii Apoſtolici.
F. M. de Rubeis Pat. Conſt. Viceſg.

IMPRIMATUR,
Fr. Vincentius Elena Ord. Præd. Rmo P.M.S.P.A. Soc.

